26. ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

3. CİLT

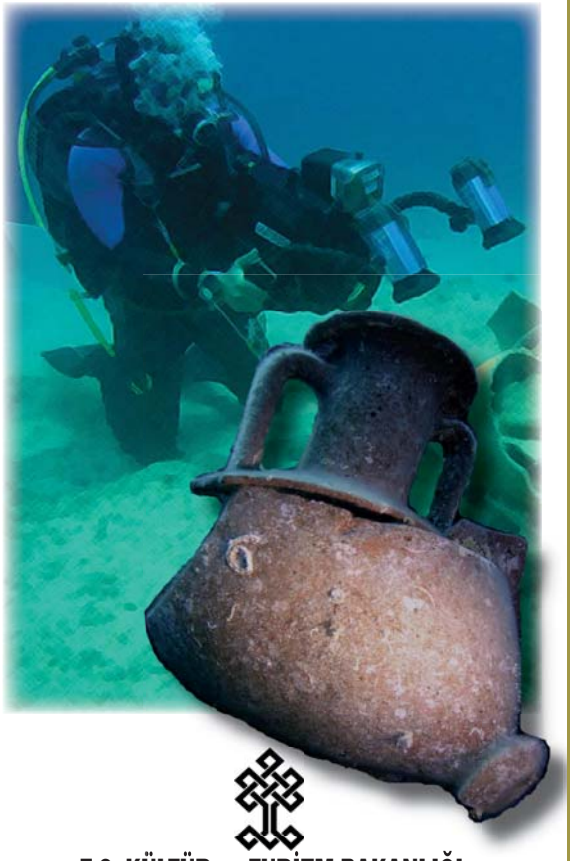

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

26. ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI 3. CİLT

26 – 30 MAYIS 2008
ANKARA

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3172-3
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 131-3

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Doç. Dr. Fahriye BAYRAM
Dr. Adil ÖZME

Kapak ve Uygulama
Suna HÖKENEK

ISBN: 978-975-17-3392-4
978-975-17-3389-4 (Takım)
ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Harun ÖZDAŞ*
"Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları"
"Ege Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları"

Not : Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayımlanmıştır.
Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA-2009

İÇİNDEKİLER

Hatice PAMİR, Gunnar BRANDS, Shinichi NİSHİYAMA
Hatay Yüzey Araştırmaları 2007
Antakya, Samandağ, Yayladığı ve Altınözü 1

Asnu-Bilban YALÇIN
Boğaziçi Topografyası: 2007 Araştırmaları 13

Masako OMURA
2007 Yılı Yassıhöyük Yüzey Araştırmaları 27

Peter RUGGENDORFER
Survey-Projekt Alında-Die Kampagne 2007 37

Lutgarde VANDEPUT, Veli KÖSE
Pisidia Survey Project 2007: Remains in the Territory of Pednelissos 45

Karl STROBEL, Christoph GERBER
Tavium/Tawinija International Research Project 2007 Yılı Kampanyası Raporu 59

Yaşar ERSOY, Elif KOPARAL
Urla ve Seferihisar İlçeleri Yüzey Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları 73

Tayfun YILDIRIM, Tunç SİPAHİ
2007 Yılı Çorum ve Çankırı İlleri Yüzey Araştırması 91

Maria Berg BRIESE, Signe ISAGER, Poul PEDERSEN
The Turkish-Danish Investigations at Ancient Halikarnassos (Bodrum)
in 2006 and 2007 107

Adnan DİLER, Sinem TÜRKOĞLU, Ufuk ÇÖRTÜK, Şahin GÜMÜŞ
Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşmeleri
Pedasa, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis), Mylasa Sarıçay Ovası –
Damlıboğaz (Hydai) – Pilav Tepe, Kendreai (Sedir Adası) ve
Mobolla Yüzey Araştırmaları 2006-2007 125

Philipp NIEWÖHNER
Byzantinische Gebälke Im Archäologischen Museum Istanbul 143

Ergün LAFLI
Hellenistiche, Römisch-Kaiserzeitliche und Spätantik-Frühbyzantinische
Tonunguentarien Aus Dem Museum Von Gaziantep (Südosttürkei) 153

Lorenzo D'ALFONSO
Archaeological Survey in Northern Tyanis:
Preliminary Report of the Second Campaign 161

Marc WAELKENS
The Surveys and Archaeometrical Research at Sagalassos 173

Eugenia BOLOGNESI RECCHI FRANCESCHINI
The Great Palace Itıneraries 197

Winfried HELD, Gonca CANKARDAŞ ŞENOL, Ahmet Kaan ŞENOL
2007 Yılı Bybassos Araştırması 211

Ann E. KILLEBREW, Gunnar LEHMANN, Marie-Henriette GATES
Summary of the 2007 Cilicia Survey (İskenderun Bay Region) 227

Jan-K. BERTRAM, Gülçin İLGEZDİ
ODTÜ Survey 2006-2007
ODTÜ Yüzey Araştırması 2006-2007 239

Harun ÖZDAŞ
Ege Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları 249

Harun ÖZDAŞ
Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları 259

Thomas ZIMMERMANN
Kalınkaya-Toptaştepe: Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı Buluntuları Üzerine
Genel Bir Değerlendirme 273

Martin BACHMANN
Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin Yeni Araştırma Projelerinden
Oinoanda (Likya) 279

Abuzer KIZIL, İ. Öznur ÖZTEKİN
2007 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde
Arkeolojik Yüzey Araştırması 293

Alessandra GUIGLIA, Claudia BARSANTI, Silvia PEDONE
St. Sophia Museum Project 2007: The Marble Sculptures of St. John Studius
(İmrahor Camii) 311

Nur BALKAN-ATLI, Nurcan KAYACAN, Berkay DİNÇER, Yasin ÇAKAN, Laurence ASTRUC
Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması
(Göllü Dağ Obsidiyen Araştırmaları) 2007 329

Marie-France AUZÉPY
Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması 2007 Çalışma Dönemi
(26 Ağustos - 7 Eylül) 347

Bilal SÖĞÜT, Tunç SEZGİN, Banu YILMAZ
Işıklı Kasabası'ndaki (Deniz-Çivril) Mimari Bloklar 361

Bülent Nuri KILAVUZ
Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması-2007 377

İ. KIZGUT, İ. P. PEDARROS, S. BULUT, N. ÇEVİK
Beydağları Yüzey Araştırmaları 2007 395

Gülsen BAŞ
Mardin Müzesi'ndeki İslâm Dönemi Taş Eserleri 413

Giuseppe RAGONE
Temnos (Görece Kale – Southern Aeolis) Research Project:
2007 Report 429

Pierre DEBORD, Ender VARİNLİOĞLU
Hyllarima 2007 443

Oya YAĞIZ
Heraion Teikhos Damgalı Amphora Kulpları 457

HATAY YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2007
Antakya, Samandağ, Yayladağı ve Altınözü

Hatice PAMİR*
Gunnar BRANDS
Shinichi NİSHİYAMA

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2007 yılı yüzey araştırmaları Antakya, Samandağ, Altınözü ve Yayladağ ilçelerinde yürütülmüştür. Araştırmalara Bakanlık Temsilcisi Alişan Işık katkıda bulunmuştur. Araştırmalar genel başlıkları itibarı ile yerleşimlerin ve anıtların tespiti ve belgelendirilmesine yönelik açık alan yüzey araştırması; olası kırsal yerleşimlerin tespiti ve belgelendirilmesi; Antiokheia ve Seleukeia Pieria antik yerleşimlerinde kentsel kalıntıların belgelendirilmesi, mimari çizim ve haritalama çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir[1].

* Yrd. Doç. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Antakya/TÜRKİYE hpamir@mku.edu.tr, ;
Prof. Dr. Gunnar BRANDS, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Altertumswissenschaften, Seminar für Orientalische Archäologie und Kunstgeschichte, Brandbergweg 23c, D - 06099 Halle/ALMANYA, gunnar.brands@orientarch.uni-halle.de
Doç. Shinichi NİSHİYAMA, Cyber University, JAPONYA shinichi_nishiyama@ cyber-u.ac. jp.

1 Araştırmada Mustafa Kemal Üniversitesi (MKÜ), Arkeoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencileri İnanç Yamaç ve Ratibe Kuzey; Arkeolog Volkan Gül, MKÜ lisans öğrencileri Burcu Kaçmaz, Hamdi Bereketoğlu, Abdullah Bayrakçıoğlu, Çınar Demiralp, Feryat Şahin; Mimar/doktora öğrencisi Ayşe Henry (University of Illinois at Urbana Champaign) açık alan yüzey araştırması, kırsal yerleşimlerin tespiti, Antiokheia ve Seleukeia Pieria kentsel dokunun tespiti ve belgeleme çalışmasında görev almışlardır. Açık alan yüzey araştırması ve kırsal yerleşimlerin tespitine yönelik araştırmada Doç. Shinichi Nishiyama (Cyber University Japonya), doktora öğrencisi Atsunori Hasegawa ve Tamaki Suzuki (Tsukuba University) katılımları ile katkıda bulunmuşlardır. Araştırmalarımız T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM, Samandağ Kaymakamlığı, MKÜ Araştırma Fonu, Antakya Belediyesi ve Fritz Thyssen Stiftung tarafından desteklenmiştir.

H. PAMİR
İ. YAMAÇ
R. KUZEY

Araştırma, antik kentin kuzeydoğu-güneybatısı doğrultusu üzerinde uzanan Silpius Dağı'nın (bugünkü Habib ün Neccar Dağı'nın güney kısmı) batı yamaçları boyunca, Hacıkürüş Çayı (antik Parmenius Çayı) ile Dursunlu İlçesi arasında kalan kısımda yürütülmüştür. Yüzey araştırmasının yürütüldüğü alan büyük ölçüde modern yerleşim ile sınırlandırılmış olup günümüze kalabilen kalıntıları, yamaçların ancak yüksek yerlerinde ve mahalle aralarında tahribattan kurtulabilen kısımlarda yer almaktadır.

Buluntular, kayaca oyulmuş mezar odası ya da mezar yatağı, şapel olarak tanımlanabilen mekân kalıntısı, su kanalları ve girişleri, su yollarına ait taşıyıcı köprü (*aquaductus*) kalıntısı, pişmiş topraktan su boruları (künk), kayaca oyulmuş üst kısmı açık su kanalları, kayaca oyulmuş sarnıç, kuyu, antik su kaynağı, *poligonal* duvar kalıntıları ve istinat duvarı kalıntısı, teras duvarları, taş ocağı ve işlik yeri, antik yol sistemine ait yol ve merdivenler, niş ve kayaca oyulmuş değişik amaçlarla kullanıldığı düşünülen mekân kalıntılarından oluşmaktadır.

Silpius Dağı (Habib ün Neccar Dağı'nın güney kısmı) ile Staurin Dağı (Habib ün Neccar Dağı'nın kuzey kısmı Haç Dağı olarak da kayıtlarda geçer) arasından akan *Parmenius* Çayı'nın (Hacıkürüş Deresi) güneyinde ve Silpius Dağı'nın kuzeybatı yamaçlarında, Aziz Petrus (St. Pierre)[2] Kilisesi'ne bakar konumda tamamen kayaya oyulmuş veya kısmen örgü duvarla inşa edilmiş Hıristiyanlık ile ilgili 5 adet kutsal mekân/şapel/kilise ve inziva/çile odaları tespit edilmiştir. Birden fazla mekânlı tamamen kayaca oyulmuş şapel/kilise yapısı iki gözlü ana girişi, ana mekânı ve freskli apsisi, ana mekândan inilen freskli gizli odası ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Apsis kubbesinde yer alan merkezde büyük ölçüde tahrip olmuş bir erkek başı tasviri ve onun her iki yanında sadece başın etrafında haleleri görülebilen insan figürlerine ait boya izleri ve bant şeklinde aşağıdan yukarı kemer şeklinde kubbeyi çevreleyen kırmızı zemin üzerine beyaz renkte baklava dilimi şeklinde motifler vardır. Mekânların iç yüzündeki fresk kaplamalar büyük ölçüde tahrip olmuştur, kazıma izleri kayaç duvarlar üzerinde izlenmektedir. Bunların dışında 6 adet niş ve 9 adet kayaca oyulmuş mekân daha belgelendirilmiştir. İki tanesi hariç hepsi Silpius Dağı'nın batı yamaçları üzerinde, Aziz Petrus Kilisesi'ne bakar

2 Bugüne değin Hatay'ın Fransız işgali döneminden beri kullanıla gelen ve Türkçe bir isim ve transkripsiyonu olmayan yarı Fransızca yarı Türkçe ismin kullanımı olan St. Piyer kimi zaman St. Pierre kelimesinin yerine, doğru yazılımı olan ve bölgede yaşayan Hıristiyan cemaatince de kullanılan Aziz Petrus isminin kullanılması doğru olacaktır.

konumdadır. Değişik amaçlarla kullanılmış ya da yakınlarındaki mekânlarla ilişkili olabilecek bu nişlerden sadece bir niş üzerindeki kırmızı boya ile yapılmış iki adet yatay kollu patriklik haçı ve 4 adet çapa haç motifi tespit edilmiştir.

Şehir surlarının dışında, Bağrıyanık Mahallesi'nde ve Dursunlu İlçesi sınırlarında kayaca oyularak yapılmış, kare planlı, işlevi belirlenememiş bir mekân ile kompleks yapı belgelendirilmiştir. Kompleks yapı, kent surlarının dışında tarım arazisi olarak kullanılan bir vadi yatağının kenarında küçük bir çiftlik evi görünümüne sahiptir. Yapının içi ve çevresinde yapılan yüzey taramasında Bizans ve İslâmî dönem keramikleri toplanmıştır.

2007 yılı yüzey araştırmalarının önemli bir buluntu topluluğunu da mezar odaları oluşturmuştur. Silpius Dağı'nın batı yamaçlarından Dursunlu İlçesi'ne kadar uzanan bir alanda değişik özelliklerde toplam 27 noktada mezar odaları ve mezar yatakları belgelendirilmiştir. Kentin güneybatısında yer alan mezar odalarının bir kısmı şehir surlarının içinde bir kısmı ise şehir surlarının dışında yer almaktadır. Bu mezar odalarının ilk grubunu *Parmenius* vadisinin güneyinde, Silpius Dağı'nın batı yamaçlarının kuzeyinde yer alan mezar odaları oluşturur. İkinci ve en büyük grup Silpius Dağı'nın batı yamaçlarının güneyinde yer alan mezar odaları ve mezar yataklarıdır. Burada gruplar hâlinde yamaç boyunca kuzeyden güneye uzanan kayaca oyularak yapılmış 18 adet mezar odası belgelendirilmiştir. Son grubu ise antik kentin dışında Daphne yolu üzerindeki bugünkü Bağrıyanık ve Sümerler mahallelerinde ve Antik Dönemde kırsal yerleşim alanı olan bugünkü Dursunlu İlçesi'nde yoğunlaşmaktadır.

Silpius Dağı'ndan Dursunlu İlçesi'ne kadar olan alanda yapılan yüzey araştırmasında batı yamaçlarda yoğun teraslama yapıldığı belgelendirilmiştir. Ayrıca Silpius Dağı'nın güneybatı yamaçları üzerindeki yüzey araştırmasında iki noktada, dik eğimli yamaçta ve dere yatağı üzerinde, kaba iri taşlardan, tek yüzlü ve bosajlı *poligonal* teras duvarı? kalıntıları belgelendirilmiştir.

Silpius Dağı'nın batı yamaçlarındaki yüzey araştırmalarında *Parmenius* Çayı'na bakan yamaçlardan, dağın güney ucundaki Bağrıyanık Mahallesi'ne kadar uzanan alanda güneyden kuzeye doğru birbirini takip eden 8 noktada su kanallarına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bu kanallar Harbiye (Daphne) istikametinden gelen suyolları ile birleşmekte ve suyu hem Silpius Dağı boyunca kuzeye taşımakta hem de kanallara bağlanan su olukları ve pişmiş toprak künklerle suyun dağın eteklerindeki yerleşim birimlerine dağıtılmasını sağlamaktadır. Silpius Dağı'nın güney ucunda bulunan vadi yatağında iki kola ayrılan su kanallarından ilki Kuyu Tepe üzerinde yer alan, su gözesinden ve vadi yatağındaki bugün kurumuş olan dere yatağından elde edilen suyu şehre taşıyan koldur. Kente su taşıyan ikinci kol ise Daphne (Harbiye) ve Dursunlu yönünden gelen yer yer köprülerle bağlanmış, Sümerler Mahallesi ve Bağrıyanık Mahallesi üzerinden Silpius Dağı'na bağlanan ana su yoludur.

Antiokheia Ad Orontes'in Antik Çağ Teritoryumu İçinde Yer Alan Kırsal Yerleşimlerin Tespitine Yönelik Yüzey Araştırması

H. PAMİR
S. NİSHİYAMA
R. KUZEY

2007 yılı araştırma döneminde Antiokheia'nın Antik Çağ teritoryumu içinde yer alan kırsal yerleşimlerin tespitine yönelik olarak Antakya'ya bağlı Çatbaşı, Hanyolu ve Şenköy ile Altınözü/Yunushan Köyü ve Hevliye mevkiinde yürütülmüştür.

Hanyolu Köyü, Antakya'yı güneye yani Suriye'ye bağlayan eski yolun üzerinde yer alan önemli durak noktasıdır. Tarihî yol beldeyi ikiye ayırarak tam merkezden geçmekte, yapılaşma bu yolun iki yanı boyunca uzanmaktadır. Bu mevkide tespit edilen arkeolojik kalıntıların büyük grubunu kayaya oyulmuş mekân kalıntıları, sarnıç, yağ işliği ve kaya mezar odaları ve küçük boyutlu kırsal yerleşim tipi oluşturmaktadır. Kayaca oyulmuş ev/yapı kalıntıları birden fazla mekânlı, mekânlar arasındaki koridor ve merdivenlerle birbirine bağlanan ya da Kayacık mevkiinde olduğu gibi birden fazla katlı alana yayılan kompleks ev planı göstermektedir. Bu tipteki yerleşim tipi Kuzey Suriye'de kalker masif olarak adlandırılan Antakya'dan Halep'e, güneyde Apameia'ya kadar uzanan alanda görülen Geç Roma/Bizans Dönemine (İ.S. 4.-7. yüzyıl) yerleştirilen yerleşim tipi içinde görülmektedir[3]. Bu yapıların yakınlarında kaya mezar odası ve zeytinyağı işliği belgelendirilmiştir.

Hanyolu, Lebbede mevkiinde tespit edilen yerleşim alanında birden fazla mimari yapı kalıntısı belgelendirilmiştir. Yaklaşık olarak kuzey-güney yönünde 150, doğu-batı yönünde 100 m.lik bir alana dağılan orta ölçekli bir köy yerleşimi karakterini yansıtmaktadır. Alanda en az 3 mekân/yapı gruplaşması yerleşimin güneyinde, kuzeyinde ve batısında yer almaktadır. Yerleşim alanın batısında kaba dörtgen taşlarla inşa edilmiş sarnıç ve mekânlara ait duvar kalıntıları; yerleşimin kuzeyinde kesme blok taşlar spolie ve bir iki noktada in situ blok taşlar içeren duvar kalıntıları, kesme taşlardan yapı kalıntıları ve öğütme taşları belgelendirilmiştir. Keramik buluntular sırlı Bizans, Erken İslâm dönemine aittir.

Hanyolu mevkiinde 17 adet, Şenköy mevkiinde 1 mezar odası belgelendirilmiştir. Kaya mezar odalarının yanı sıra tek bir mezar odası, sıralı tipte kesme blok taş (kireçtaşı) kullanılarak birbirine paralel sıralanmış beşik kemer çatılı toplam 10 mezar odası içermektedir. Yan yana kuzey-güney yönünde uzanan birbirine paralel sıralanmış odaların cepheleri doğuya bakmaktadır. Mezar odalarının duvarları kayaya oyularak kimi yerlerde blok taşlarla kesme taş işçiliğinde yapılmıştır. Çatı kısmı ise kesme taşlarla beşik tonozludur.

3 Tchalenko, G., 1953-1958. *Villages antiquites de la Syria du norde. La masif du Belus al'epoque romaine,* 3 cilt. Paris.

Şenköy sınırları içinde, Pekmezli Deresi'nin güneyinde, yöre halkınca Nakışın Mağarası olarak isimlendirilen, tamamen kayaya oyularak inşa edilmiş kaya kilisesi/şapel belgelendirilmiştir. İç yüzde fresk kaplaması ve kabartma haç işareti tahrip edilmiş olan şapel apsis, ana bölüm ve dar bir kapı açıklığından geçilen daha küçük bir bölümden oluşmaktadır. Mekânın apsisinde ve yan duvarlarında 9 adet niş tespit edilmiştir. Nişlerin içerisinde büyük kısmı yok olmuş sıva üzerine kırmızı boya kullanılan fresk izleri tespit edilmiştir. Büyük nişin yanında yer alan kabartma haç işaretinin çok az bir kısmı korunmuştur.

Çatbaşı Köyü sınırları içinde, Karabur mevkii, Ebuzeyt Tepesi'nde 3 adet kaya kabartması yeniden belgelendirilmiştir. Bu alanda ilk çalışmalar 1975'li yıllarda O. Taşyürek tarafından yapılmış ve yayınlanmıştır[4]. Araştırmamız bu kabartmaların çizim, fotoğraflama ve çevresi ile kutsal alanı yeniden değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kabartmalar üzerindeki doğal tahribat nedeniyle tam olarak belirlenemeyen yazıtların varlığı tespit edilmiştir.

Antakya-Yayladağ üzerinden Suriye'ye uzanan ipek yoluna hâkim konumda, Yukarı Okçular Köyü, Arabil Mahallesi'nde tepe üstüne inşa edilmiş bir kale yerleşimi belgelendirilmiştir. Köyün halkını oluşturan Yörük-Türkmen köylülere göre; Yavuz Sultan Selim Mısır seferi sırasında okçularını buraya yerleştirdiğinden köyün adı Yukarı Okçular olarak anılmıştır. Kalenin içinde 2 tane beşik tonoz kemerli, iç yüzü sıvalı su deposu/sarnıç belgelendirilmiştir. Dörtgen plana sahip 100-110x40 m.lik alanı kaplayan kale yerleşmesinin kuzeybatı köşesinde bir kule, kaba şekilli, küçük boyutlu dörtgen taşlar ve çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Kuzeybatı ve güneybatı köşeleri kulelerle desteklenmiş olan kale de kaba şekilli taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiştir. Alandan toplanan keramik buluntu topluluğu Geç Roma/Bizans ve İslâmî döneme aittir.

Çatbaşı Köyü sınırları içinde yer alan Şeyh Abdullah Deresi üzerinde, Asur kaya kabartmasının yer aldığı kutsal alanın yakınında, antik/eski bir yola bağlanan köprü belgelendirilmiştir. Antik yolun az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Taş plakalarla kaplanmış yol, köprünün giriş ve çıkışında tespit edilmiştir. Köprü, muhtemelen Demir Çağından beri bilinen ve antik kayıtlarda geçen Asur krallarının askerî seferlerinde kullandıkları Amik Ovası üzerinden güneye Suriye'ye uzanan yolu bağlamaktadır. Tek gözlü ve sivri kemerli köprü, alt sıralarda büyük blok taşlar, yukarı doğru üst sıralarda daha küçük taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiştir.

Antiokheia kent teritoryum alanının güneydoğusunu oluşturan Altınözü/Yunushan ve Hevliye mevkiilerinde kısa süreli yüzey araştırması gerçekleştirilmiş iki önemli buluntu belgelendirilmiştir.

---

4 O. A. Taşyürek, 1975, "Some New Assyrian Rock-Reliefs in Turkey", *Anatolian Studies*, vol. XXV, s. 172-180.

Karun Höyüğü, Altınözü'ne bağlı Kamberli Köyü'nde bulunmaktadır. Höyük, 260x200 m.lik bir alana yayılan ve kuzeyden 40 m., güneyden 20 m. yüksekliğe sahip, konik biçimde yükselen, fazla tahrip görmemiş bir yerleşim karakteri sergiler. Güneyden kuzeye doğru alçalan doğal tepe üzerinde oluşan höyüğün kuzey yamacı diktir ve daha sonra teraslar hâlinde dere yatağına kadar inmektedir. Höyüğün kuzey yamaçlarındaki üstteki koruyucu toprak erezyon nedeniyle yıkandığından buluntular açığa çıkmıştır. Özellikle höyüğün eteklerine doğru sürüklenen toprakla gelen keramik yoğunluğu tespit edilmiştir. Buluntu topluluğu höyüğün Erken Tunç Çağından Ortaçağa kadar uzanan süreçte yerleşim gördüğünü gösterir.

Gelinler Dağı nekropol alanı**,** Altınözü-Yunushan yolunun kuzeybatısında yer almaktadır. Nekropol alanında 10 adet mezar odası, 1 adet zeytinyağı veya şarap işliği tespit edilerek belgelendirilmiştir. Mezar odaları doğu-batı istikametinde yan yana, aynı kayalık yamaç üzerinde yer almaktadır. En az 3 *arcosoliuma* sahip olup mezar odalarına girişin dış duvarlarında, bazılarının cephelerinde yazıtlı veya boş kırma çatılı *stel*, *bukranion* (boğa başı) kabartmaları ile çok sayıda Yunanca mezar ithaf yazıtı, kadeh motifi, meyve tabağı, rozet ve palmet motifleri gibi bezeyici motifler saptanmıştır. Nekropol alanındaki bir mezar odasının iç mekân düzenlemesi değiştirilerek içinde haç işareti bulunan dinsel içerikli bir mekâna ve daha sonra ise zeytinyağı işliğine dönüştürülmüştür.

Archäologische Untersuchungen im Stadtgebiet von Antiochia am Orontes/Antakya 2007

Gunnar BRANDS

Die 2004 begonnenen Forschungen in Antiochia am Orontes[5], dem heutigen Antakya, konnten dank der Genehmigung durch die Generaldirektion der Denkmäler und Museen sowie der Finanzierung durch die Fritz Thyssen-Stiftung im Sommer 2007 fortgeführt werden[6].

5 Zu den Ergebnissen der bisherigen Kampagnen vgl. H. Pamir-G. Brands, in: *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Antalya 2005 (Ankara 2006) 89–102; in: *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Canakkale 2006 (Ankara 2007) 397–418; in: *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3, Kocaeli 2007 (Ankara 2008) 393–410; G. Brands–C. Meyer, in: *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Antalya 2005 (Ankara 2006) 149–154.

6 Das Projekt wird von Hatice Pamir und Gunnar Brands geleitet. Als Regierungsvertreter begleitete Alişan Işık mit Engagement den Verlauf der Arbeiten. Die Kampagne der deutschen Arbeitsgruppe fand zwischen dem 30. Juli und dem 28. August 2007 statt. Die geodätischen Arbeiten wurden von Ulrich Weferling, Benjamin Limmer, Holger Evers, Stefan Mortag und Hannes Seidemann (HTWK Leipzig/HTW Dresden) durchgeführt, die Bauaufnahme an der Stadtmauer von Christiane Brasse, Dirk Jerominek und Oliver Conradt (BTU Cottbus), die Untersuchungen am Eisernen Tor von Björn Grimm und Andreea Banea (Berlin), an der Außenmauer von Melike Çelebi und Natalia Toma (TU Berlin), am Kastell von Timm Radt (DAI Berlin) und Thomas Biller (Berlin), an den Wasserbauwerken von Matthias Döring (FH Darmstadt).

Die Schwerpunkte der Kampagne bildeten die Aufnahme eines topographischen Gesamtplans der Stadt sowie die Bauaufnahme der Stadtmauern, des ‚Eisernen Tores' und des Kastells auf dem Silpius. Zugleich wurde die Dokumentation der Wasserbauten der Stadt vorangetrieben.

Topographische Untersuchungen

Zu den vorrangigen Zielen der Unternehmung gehört die Erstellung eines zuverlässigen Stadtplans, der einerseits die komplexe Topographie des Stadtareals, andererseits die heutige Bebauung sowie den Ruinenbestand möglichst komplett erfaßt[7]. Die GPS-gestützte Vermessung der Bergpartien sowie des in der Ebene gelegenen Stadtareals, vor allem der weitgehend bebauungsfreien Orontesinsel (Basileia), konnte mit Hilfe von intensiven Geländebegehungen weitgehend abgeschlossen werden. Ergänzt wird die Dokumentation durch die Pläne der amerikanisch-französischen Grabungen[8], die über Passpunkte in den neu aufgemessenen topographischen Stadtplan transformiert wurden[9]. Auf diese Weise ist es nunmehr möglich, die alten Grabungsplätze mit geringen Meßabweichungen zu relokalisieren, was einerseits für den Aufbau eines Denkmalkatasters, zum andern für weitere Untersuchungen der antiken Stadtstruktur von Bedeutung ist.

Die Stadtmauern auf dem Silpius und dem Staurin

Die 2004 begonnene Dokumentation der Stadtmauern auf Silpius und Staurin wurde in der Kampagne 2007 beendet. Den Schlußpunkt bildete die Aufnahme des Abschnitts zwischen Kastell und Eisernem Tor (Nordmauer). Er wird von der Forschung als Teil der justinianischen Mauerbaumaßnahmen betrachtet, mit denen der Kaiser das Stadtareal nach den Katastrophen des frühen 6. Jhs. verkleinern ließ. Gegliedert sind seine Kurtinen durch insgesamt sieben rechteckige, teils bastionenartig ausgebaute Rechtecktürme unterschiedlichen Formats sowie zwei Toranlagen.

Klärungsbedürftig war zunächst, wo die Nordmauer an die Kurtine der Silpiusmauer anschließt, die in das mittelbyzantinisch-kreuzfahrerzeitliche Kastell integriert ist. Hierzu wurde die Mauer, die die nördliche Kastellspitze bildet, dokumentiert sowie eine Untersuchung der später eingebauten Zisterne am Nordrand des Kastellareals durchgeführt.

---

7 Vgl. U. Weferling et al., *Antiochia am Orontes–Geodäsie und Photogrammetrie, Allgemeine Vermessungs-Nachrichten 2007* (Heft 8/9), 295–302.

8 Die zum Teil unveröffentlichten Pläne wurden dankenswerterweise von der Princeton University (Antioch Archive) zur Verfügung gestellt.

9 H. Seidemann, *Schaffung eines topographischen Gesamtplans von Antiochia (Türkei) auf der Grundlage aktueller und historischer Karten–Konzeption, Durchführung und Genauigkeitsanalyse,* Diplomarbeit HTW Dresden 2007.

Wegen des überaus steilen Terrains am nördlichen Silpiusabhang konnten nur ausgewählte Abschnitte der auf ganzer Länge (ca. 1 km) und stellenweise bis in Wehrganghöhe erhaltenen Nordmauer teils zeichnerisch, teils photogrammetrisch aufgenommen werden. Bautechnisch ist die Nordmauer weitgehend einheitlich: sie weist über einem groben *caementicium*-Kern eine Verschalung aus pseudoisodomem *opus vittatum* mit Blockgrößen von max. 50x20 cm auf. Regelrechtes, großformatiges *opus quadratum* kommt lediglich in den Fußpartien einiger Mauern und Türme sowie als Eckverstärkung im Bereich von Durchgängen und Türmen zum Einsatz.

Auch der Umstand, daß die Nordmauer durch –wohl konstruktiv bedingte- Baufugen in mehrere Bauabschnitte unterteilt ist, ändert nichts an ihrer bautechnischen Einheitlichkeit. Davon gibt es nur eine Ausnahme. Etwa 50 m südöstlich des Eisernen Tores schließt an die in diesem Bereich nur noch lückenhaft erhaltene Vittatummauer ein aus *opus mixtum* bestehender Mauerabschnitt an, dessen Bautechnik der zweiten Bauphase des Eisernen Tores entspricht. Jenseits der Parmeniosschlucht setzt sich diese Bauweise an der staurinseitigen Mauer fort.

Die "Außenmauer"

Bereits 2006 war es bei einer Begehung des Staurinplateaus gelungen, das auf dem rekonstruierten Stadtplan von D. Wilber[10] in groben Zügen angegebene äußere Befestigungssystem (Wall of Tiberius) über eine Länge von rund 2,3 km zu verfolgen und seinen genauen Verlauf zu bestimmen. Dabei zeigte sich, daß sich die Verteidigungsanlage, was bislang unerkannt geblieben war, über ein dem Silpius östlich vorgelagertes Bergmassiv, offenbar bis auf Höhe des Antakya Kalesi fortsetzte. Um die Mauerführung und zeitliche Stellung zu klären, wurde eine Aufnahme der Außenmauer durchgeführt. Auch sie erbrachte zwar keine endgültige Klarheit in der Frage, in welcher Form die Außenmauer mit der Staurinmauer verbunden war, doch häufen sich die Indizien dafür, daß die beiden Befestigungssysteme auf Höhe der nördlichen Kastellspitze, im Bereich eines bastionenartigen, fünfseitigen Turms mit kielförmigem Abschluß, zusammentrafen.

Die Außenmauer ist bautechnisch keineswegs einheitlich. Der zentrale Bereich der -nur noch mäßig erhaltenen- Mauer am Ostabhang des Staurinsattels ist auf einer Länge von rund 300 m als Gußkernmauer mit einer opus quadratum-Schale aufgeführt. Nördlich und südlich davon weist der Mauerverlauf einzelne, zwischen 5,00 und 24,00 m lange Abschnitte

10 Zuerst publiziert in C. R. Morey, *The Mosaics of Antioch* (London 1938) 17. Vgl. die leicht veränderte Version in dem Buch von G. Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest* (Princeton 1961) Abb. 11.

aus mehr oder minder sauber gefugtem, überwiegend wohl zweischaligen Polygonalmauerwerk auf. Ganz anders ist der Befund der Außenmauer zu seiten der Parmeniosschlucht und auf dem Zwischenmassiv. Die Mauerschale besteht hier über einem caementicium-Kern zumeist aus Bruchsteinmauerwerk. Die Steingröße variiert ebenso wie die Setzung. Erkennbar ist in vielen Fällen die Tendenz zu einer horizontalen Schichtung, wobei größere Fugen oft mit kleinsteinigem Material ausgezwickt sind. Längsrechteckige Quader wechseln mit nur grob zugerichteten, unregelmäßigen Formaten.

Weitere Polygonalmauerabschnitte, die weder mit der Hauptmauer noch der Außenmauer in Verbindung zu stehen scheinen, wurden am südlichen und westlichen Rand des Staurinplateaus eingemessen. Der größte zusammenhängende Abschnitt läßt sich auf einer Länge von rund 350 m an der Westflanke des Staurinplateaus verfolgen. Er steht seinerseits in keinem erkennbaren Zusammenhang mit den knapp oberhalb von S. Pierre Kilisesi gelegenen, auf einer Länge von 70 m erhaltenen Polygonalmauerabschnitten. Offen bleibt vorerst auch der Zusammenhang mit einer Polygonalmauer, von der sich Reste am südlichen Rand des Staurinsattel erhalten haben.

Die Außenmauer ist für das Verständnis der städtebaulichen Entwicklung Antiochias von großer Bedeutung. Da die diesjährigen Untersuchungen in dieser Hinsicht leider viele Fragen offenlassen mußten, soll die Beschäftigung mit der Mauer möglichst bald fortgesetzt werden. Dies ist um so dringlicher als die Mauerorganisation, vor allem die Frage nach der Positionierung und Gestalt von Toren und Türmen, ohne die dafür nötigen Sondagen bislang nur in groben Zügen geklärt werden konnte.

Das Eiserne Tor

Die Bauaufnahme und systematische Untersuchung des Eisernen Tores in den vorangegangenen Jahren hatte die baugeschichtliche Entwicklung der Anlage bereits in wesentlichen Zügen geklärt. Zur Ergänzung der Dokumentation wurde einige kleinere Nachuntersuchungen durchgeführt. Die wichtigste bestand in einer Entfernung der Bewuches über dem stadtseitigen Quaderbogen, der zur ersten Bauphase der Anlage gehört. Im Zwickelbereich fanden sich erwartungsgemäß Reste eines opus caementicium-Kerns sowie an der silpiusseitigen Felskante drei Quader, die zeigen, daß die Wand über dem Bogen vorderkantenbündig eine opus quadratum-Schale besaß.

Den Schwerpunkt der Arbeiten bildete die Aufnahme von etwa 490 dekorierten Spolienquadern, die in der oberen Wandschale des Baus, den seitlichen Stützpfeilern sowie in dem stadtseitigen Gefachmauerwerk, das die obere Partie der unteren Wandscheibe bildet, verbaut sind. Es handelt sich um Kalksteinquader unterschiedlichen Formats, die frontseitig flache

Profilleisten unterschiedlicher Form aufweisen. Am häufigsten sind horizontal geführte, aus drei Faszien bestehende Profile, doch kommen auch rechtwinklig abknickende und bügelartig gebogene Formen vor. In einigen Fällen ist erkennbar, daß sich der Dekor auch auf den Nebenseiten fortsetzt. Die Profilbänder weichen in den Abmessungen zum Teil deutlich voneinander ab, was auf unterschiedliche Herkunftskontexte hinweisen könnte.

Seltener sind Steine mit zwei parallel geführten Profilbändern sowie mit Schmuckelementen wie Mäander und sechszackigen Sternen. Eine Sondergruppe bilden schließlich Blöcke mit halbkreisförmigem oberen Rand und stilisierten Eckakroteren, eine Form der Bekrönung, die von Grabsteinen des späten 10. Jhs. aus Antakya verbürgt wird[11].

In welchen zeitlichen Kontext die –der letzten Bauphase des Eisernen Tores angehörenden- Spolienmauern gehören, wird durch drei arabische Inschriften angedeutet, die im Mauerverband angetroffen wurden. Sie bekräftigen unsere schon früher geäußerte Vermutung, daß die letzte Bauphase des Eisernen Tores erst kreuzfahrerzeitlich ist.

Das Kastell (Antakya Kalesi)

Die mit dem Eisernen Tor zusammenhängenden Fragen sowie die teilweise ungeklärte Struktur der römischen Mauer im Bereich der Nordspitze des Silpius gaben dazu Anlaß, das an dieser Stelle gelegene Kastell in die Untersuchungen einzubeziehen[12]. Eine mehrtägige Begehung der weitläufigen Anlage diente dazu, belastbare Kriterien für eine Bauphasenscheidung zu entwickeln. Bauaufnahmen fanden vor allem im Bereich eines zweigeschossigen Baus statt, der als Bindeglied zwischen einer kreuzfahrerzeitlichen Halle im Südosten und einem zweistöckigen Hallenbau im Nordwesten fungierte. Die Bauten dieser -durch eine Quermauer nach Norden hin begrenzten- Kernburg lehnen sich im Süden an eine ältere, aus zwei Kurtinen bestehende Doppelmauer an. Die äußere besteht aus einer von sieben halbrunden Tourellen gegliederten Kurtine mit einer doppeltürmig flankierten Durchfahrt. Hinter dieser Zwingermauer lag, in einem Abstand von ca. 20 m die möglicherweise viertürmige Hauptmauer dieses älteren Festungsbauwerks. Diesem Kernbereich der Zitadelle ist im Osten eine rund 3 ha große Hoffläche angelagert, deren Ummauerung eine unregelmäßige Turmierung und im südöstlichen Teil einen schießschartenbewehrten Zwinger aufweist.

11 P. K. Hitti, in: G. W. Elderkin (Hrsg.), *Antioch-on-the-Orontes* I (Princeton 1934) 54 Nr. 1.

12 Die folgenden Beobachtungen gehen auf die Untersuchungen und einen vorläufigen Arbeitsbericht von T. Radt und T. Biller zurück.

Die 2006 begonnenen Untersuchungen zur Wasserversorgung Antiochias, die sich zunächst auf die Parmeniosschlucht konzentriert hatten, wurden auf das gesamte östliche Stadtgebiet ausgedehnt[13]. Ziel war es, mit Hilfe der älteren Dokumentation[14] sowie den seit 2004 erhobenen Befunden den Verlauf der beiden Aquädukte von Daphne (Harbiye) bis zum Nordende des Staurin zu erkunden, die -spätestens seit der römischen Kaiserzeit- Wasser nach Antiochia brachten. Malalas zufolge entstand die untere Leitung unter Caligula, die obere in trajanischer oder hadrianischer Zeit[15].

Die markantesten Bauwerke der Aquädukttrassen sind die Talbrücken. In Harbiye, wo der trajanisch-hadrianische Aquädukt das Tal von Dermaste auf einer rund 200 m langen und 30 m hohen Brücke überquert, haben sich mehrere, teils stark übersinterte Pfeiler sowie beide Widerlager eines Brückenbauwerks in voller Höhe erhalten. Unmittelbar daneben ließen sich die Widerlager der Brücke des mutmaßlich caliguläischen Aquädukts ausmachen, die D. Wilber in den 1930er Jahren noch vollständig antraf. Fünf Kilometer weiter nördlich überqueren beide Leitungen einen Wildbach. Während von der Brücke der jüngeren Leitung nur noch Fragmente der Widerlager, einige Felsabarbeitungen und Sinterreste erhalten sind, ist die der älteren Leitung trotz ihres Umbaus zu einer Fußwegbrücke gut erhalten.

Nach weiteren 1,5 km, auf denen vereinzelte Mauerwerks- und opus caementicium-Reste den Leitungsverlauf markieren, überquert die jüngere Leitung auf einer massiven Mauer eine flache Talmulde. Der weitere Verlauf wird durch Fragmente der Kanalleitung und, bereits westlich des Demirci Tepe, durch eine Kanalabzweigung und ein Tonrohr angezeigt.

Am Hang dieses Berges verlaufen beide Leitungen übereinander bis zum Phyrminus-Tal (das die südliche Stadtgrenze Antiochias markiert), das von der caliguläischen Leitung auf einer fast vollständig erhaltenen fünfbogigen, etwa 10 m hohen und 60 m langen, Brücke überquert wird. 400 m östlich und 15 m höher gelegen überquerte der jüngere Aquädukt die Phyrminus-Schlucht auf einer kurzen Brücke, von der nur geringe Reste zeugen. Weitere Leitungsfragmente markieren den Verlauf bis zur Südwestecke des Silpius, an dessen westlichem Hang beide Leitungen durch eine moderne Straßentrasse vollständig zerstört sind.

13 Die folgende Beschreibung beruht auf dem Vorbericht von M. Döring.

14 D. N. Wilber, *The Plateau of Daphne,* in: R. Stilwell (Hrsg.), *Antioch-on-the-Orontes* II (Princeton 1938) 49–56.

15 G. Downey, The Water Supply of Antioch on the Orontes in Syria, *AAS* 1, 1951, 171–187.

Erst in der Parmenius-Schlucht fanden sich beide Aquädukte –hier in vorzüglichem Erhaltungszustand– wieder. Der trajanisch-hadrianische überquerte das Tal am Eisernen Tor, der frühkaiserzeitliche etwa 200 m unterhalb auf einer 65 m langen und 36 m hohen dreistöckigen Brücke, von der um 1930 zwei, heute noch ein Pfeiler sowie Felsabarbeitungen zeugen. Die teilweise in den Fels geschlagene Kanalleitung läßt sich oberhalb von S. Pierre Kilisesi und auf Höhe des Charonions nachweisen. Bis zum Nordrand der antiken Stadt folgen beide Leitungen–nach wie vor im Vertikalabstand von etwa 15 m– dem unteren Westhang des Staurin.

Weitere Untersuchungen galten den Brunnen und Zisternen, von denen sich im gesamten Projektgebiet einige Dutzend ausmachen ließen, darunter birnenförmige Speicher mit bis zu 100 m^3 und solche mit weniger als 3 m^3 Fassungsvermögen.

BOĞAZİÇİ TOPOGRAFYASI: 2007 ARAŞTIRMALARI

Asnu-Bilban YALÇIN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin ile İstanbul Üniversitesi adına başlattığımız 'Boğaziçi Topografyası' konulu arkeolojik yüzey araştırması 9-21 Temmuz 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekibimizde Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu, öğrenciler Aslı Onur, Gülşah Soylu, Çağlar Erdoğan, Serdar Gündoğdu, Filiz Camgöz ve Bülent Tosun, arkeologlar Filiz Karabacak ve Gülçin Mümin ve Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcimiz Süleyman Acar görev almışlardır[1].

Boğaziçi'nin tarihsel topografyasını araştırma amacı taşıyan yüzey araştırması projemiz 2005 yılında, Boğaziçi su yolunun kuzey bölgelerinden başlamıştır. Araştırmamız, günümüz yapılaşması ile artık eski dokusunu kaybeden bölgede günümüze gelebilen az sayıdaki eseri tespit ve etüt etmenin ötesinde, Boğaziçi'nin Osmanlı'nın yoğun yerleşimi öncesi görünümünü ortaya çıkarma amacındadır.

Günümüze kadar tarihöncesi buluntuya rastlanmamış olan bölge İlkçağdan başlayarak önemli bir su geçidi işleviyle Grek-Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, yoğunluğu yer yer değişen iskâna sahne olmuştur. Bunlara ait bilgiler Eskiçağ ve erken Bizans Dönemine ait tarihî kaynaklarda bulunur. Bu kaynaklar arasında Coğrafyacı Byzantionlu Dionysios tarafından II. yüzyılda yazılmış olan Anaplous Bosporou *(per Bosporum Navigatio)* en ayrıntılı bilgileri içeren kaynak olarak bilinir. Bu eser XVI. yüzyılda Fransız tabiat bilimci ve gezgin Pierre Gilles (Petrus Gyllius) tarafından bulunmuş ve tümünü kapsayacak şekilde Latince'ye çevrilmiştir. Maalesef Gyllius'un kullandığı orijinal metin (ms<G>) onun ölümü ile kaybolmuştur. Dionysios'un

* Doç. Dr. Asnu-Bilban YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu Cad., No.196, 34459 Laleli-İstanbul/TÜRKİYE; e-mail; yalçinab@istanbul.edu.tr

1 Araştırmamıza izin veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; Bakanlık temsilcimiz Sn. Süleyman Acar'a; Beykoz Belediyesi Başkanı Sn. Muharrem Ergün'e, Başk. Yard. Sn. Yüksel Baki'ye; Sarıyer Kaymakamı Sn. Mehmet Aksoy'a destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. 2007 yılı çalışmalarımızda bize askerî yasak bölge dahilinde gerekli çalışmaları yapmamız için izin veren Genel Kurmay Başkanlığı'na, Boğazlar Komutanlığı'na ve araştırmamızı bizzat ziyaret eden Sn. Tümamiral İbrahim Akın beye ve tüm askerî personele bize gösterdikleri ilgi ve yardımlar için minnettarız. 2007 yılından itibaren projemize burs vererek gerçekleşmesini sağlayan A. Onassis Vakfı'na bize sağladıkları destekten dolayı teşekkür ederiz.

eserinin bir diğer kopyası Aynaroz Vatopediu Manastırı'nda (Athos A) 1841 yılında bulunmuşsa da çalınarak parçalara ayrılmıştır. 1917 yılında eserin tümüne yakın parçaları toplanmış ve yayınlanmıştır[2]. Günümüzde, Gyllius'un İstanbul ziyareti yorumu ile zenginleştirilen tercümesi, Boğaziçi'nin en önemli Eskiçağ bilgilerini içermektedir[3].

2007 çalışmalarına Beykoz İlçesi sınırları içinde öncelikle Yuşa Tepesi yamaçları incelenerek başlanmıştır. Yuşa Hazretleri Ziyaretgâhı'nın kapladığı sınırlı alanın etrafı 2. derece askerî yasak bölgedir. Genel Kurmay Başkanlığı'ndan aldığımız izin doğrultusunda askerî bölge içindeki alanlarda kültür varlıklarını tespit ve araştırma çalışmalarımız devam etmiştir.

Bu çerçevede tepenin kuzeybatı yamaçlarında bulunan ve Bizans Dönemine ait kilise yapısına ait olarak bilinen kalıntı incelenmeye alınmıştır. Yapı kalıntısı Eyice tarafından kilise olarak tanımlanmıştır[4]. Eyice'nin kısa çalışması yapı hakkında yapılan tek çalışma olup daha sonraları hiç bir araştırmacı tarafından kapsamlı olarak ele alınmamıştır. Eyice yapıyı 1947 ve 1953 yıllarında yalnızca iki gün görme imkânı bularak incelemiş ve o yıllardaki durumunu aktarmıştır.

Yapıda, 1924 yılında definecilerin sıklıkla kazı yapmaları üzerine İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kısa bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma sırasında yapıda kullanılan bazı devşirme mermer parçalar alınarak müzeye taşınmıştır[5]. Bu sıralarda müzede görevli olan T. Makridy'nin burada yapılan çalışmalarla ilgili raporu hiç bir zaman yayınlanmamıştır.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus yapının oldukça harap bir durumda olduğudur. Yoğun bitki örtüsüyle kaplı olan duvar kalıntıları kısmen anlaşılmaya çalışılmıştır. Kilise olması gereken yapının bugün kuzey ve doğu kısmı ayakta kalabilmiş, güney ve batı tarafları tahrip olmuştur. Bu önemli anıtın çok kötü bir durumda olmasının yanında, araştırmamız sırasında yakından gözlemlediğimiz önemli ve tehlikeli bir husus burada definecilerin

2 R. Güngerich (yay. haz.), *Dionysii Byzantii Anaplus Bospori,* Berlin 1927 ve 1958.

3 Eserin en erken yayınları için bak.: C. F. W. Müller, *Geographi graeci minores*, 2, Paris 186; C. Wescher, *Dionysii Byzantii de Bospori Navigatione quae supersunt*, Paris 1874. Türkçesi: Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, (Çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 2000.

4 S. Eyice, "Remarques sur deux anciennes églises byzantines d'Istanbul:Koca Mustafa Paşa Camii et l'Église du Yuşa Tepesi", *Actes du Ixème Congrès International des Atudes Byzantines, Thessalonique 1953*, Athina 1954, cilt I, 190-195; *a.y., Bizans Devrinde* Boğaziçi, İstanbul 1976, 68-72.

5 T. Makridy, "Archaologische funde, Türkei", *Archaeologischer Anzeiger* (1929)I/II, sütun 356-357, res. 16-19 (M. Schede, sütun 357 dipnot 1). Buluntu ile aynı dönemlerde yayımlanan diğer haberler: E. Mamboury, "Les fouilles byzantines à Istanbul et dans sa banlieue immédiate aux XIXe et Xxe siècles", *Byzantion* XI (1936), 248-249; R. Janin, "La topographie de Constantinople byzantine. Études et decouvertes (1918-1938)", *Echos d'Orient* 38 (1939), 148.

kaçak kazı yapmakta olduklarıdır. Bu kaçak kazılar sonucu yapının içinde ve etrafında büyük hasarlar oluşmaktadır. Bu konuda acil önlemler alınması gerekmektedir.

Yapı dağın kuzeybatı yamacında yer almaktadır. Kilisenin güney duvarı yamaca yaslanmış olmalıydı. Bugün güney duvar ayakta olmayıp muhtemelen toprak altında temelleri bulunmaktadır[6]. Kilise merkezî planda, kubbe ile örtülü bir naos ve doğuda üç apsisli bir yapılanma gösterir (Çizim: 1). Bugün görülebilen doğuya bakan iki apsis içten yarım yuvarlak olup dışardan çokgen bir çizgi takip eder.

Naosun kare bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu tarafındaki paye -muhtemelen buna güney-oğu tarafında da bir karşıt bulunmaktaydı- ana mekâna giriş olan batı tarafındaki duvarın köşelerindeki payeler (Resim: 2) ile kare bir mekân oluşturup bu mekânın kubbe ile örtülmesini sağlamaktaydı.

Anlaşılacağı üzere batıda bir narteks mekânı bulunmaktadır. Eyice nartekste 1924'te yapılan kazılarda bir krypta bulunduğunu belirtir ve bu mekânın ölçülerini verir[7]. Ne yazık ki, bugün yoğun bitki örtüsü kalıntıları kapladığından burası tam olarak görülememektedir. Eyice narteksten içeriye tuğladan bir boşaltma kemeri olan bir kapıdan girildiğini belirtmektedir. Bugün kapı ve yan duvarlar görülememektedir; sadece güney duvar çizgisini kısmen korumaktadır.

Naosun kuzeyinde, duvara paralel olarak başka bir duvar uzanmaktadır. Bu duvarın doğuda küçük kuzey apsise bağlantısı -toprak, bitki ve harap edilmesinden dolayı- anlaşılamamaktadır.

Kilisenin doğu tarafında orta apsisin hatları belirgindir. Orta apsisin kuzey ve güney tarafında bulunan iki küçük apsis, aynı zamanda küçük yan odaları belirler. Bugün sadece kuzeyde olanı görülebilen (Resim: 3), kuzey ve güney yan mekânlar naosa oranla dışarıya taşkın bir biçimde gelişirler. Orta nefi belirleyen kuzey ve güney duvarı yan mekânların yanından genişleyerek bağlanır. Böylece naos, apsis yan hücrelerine farklı bir biçimde bağlanmış olur.

Görülebilen seviyede, yapının duvar örgüsü 6-7 sıra tuğla ve işlenmemiş taş bloklar arasında 4,5-5 cm. kalınlığında harç tabakası göstermektedir. Taş bloklar 3 tuğla ve aşağıya doğru tek sıra tuğla ile aralıklanırlar. Tuğlaların

---

6 Patiknın üzerinde günümüzde definecilerin açtıkları çukurlardan duvar izleri görülmektedir

7 S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi, a.e.,* 70: "*Ortadan bir kemerle desteklenmiş beşik tonozlar ile örtülü iki bölüm hâlindeki mahzenin (ölçüleri:7,10x2,50 m.) tabanı ortalarında delikler olan intizamsız yassı taşlarla döşenmişti. Bu delikli döşeme ise hamamlarda olduğu gibi 27 cm. ölçüsündeki tuğlalardan yapılmış 18 cm. yüksekliğindeki payelere oturuyordu. Böylece delikli tabanına ölü yatırılan mahzenin su ile dolması önlenmiş oluyordu*".

kalınlık ve genişlikleri üniter değildir: 3-3,5 cm. ve 30 cm. civarı; 2-2,5 cm. 25 cm. civarı olarak küçük farklılıklar gösterirler. Örneğin orta apsisin kuzey bitiminde 2,5 ve 4 cm. kalınlığında farklı boyutlarda tuğla gözlemlenir.

Yapının içinde ve çevresinde mermer malzeme tespit edilmiştir. Sütun gövdesi ve parçalanmış hâlde döşeme levhası parçalarına rastlanmıştır. Yapının mermer döşemesine ait renkli mermerden sütun gövdesi ve paye parçası bulunmaktadır. Prokonnessos mermerinin dışında gördüğümüz kadarı ile sadece tek tip renkli mermer kullanılmıştır. Mermer literatüründe *occhio di pavone rosso-marmor sagarium* olarak adlandırılan bu mermerin (Resim: 4)[8] Roma İmparatorluğu'nda, özellikle Traianus Döneminde kullanımı fazlaca olduysa da asıl kullanımı Bizans başkentinde, X. yüzyıldan itibaren yoğun olarak devam etmiştir[9]. Osmanlı Döneminde de çokça kullanılan bu mermerin yakın dönemde yapılan çalışmalarda antik kaynaklardaki marmor triponticum olarak geçen mermer olduğu saptanmıştır[10].

Ayrıca yüzeyde rastladığımız mermer sectilia parçalar muhtemel döşemenin bir *opus sectile* ile süslü olduğuna ihtimal vermektedir. Bunun yanında kaçak kazı sonucu tahrip edilen duvarlardan renkli sıvalar düşmüştür. 'A secco' olarak çalışılmış sıvada çeşitli renkler (kırmızı, siyah ve beyaz) yapının resim süslemesine işaret etmektedir[11].

Eyice, kilisenin Makridy tarafından tarihçi Prokopoios'un bahsettiği H. Pantaleimonos Kilisesi[12] olarak tanımlandığını; Schede'nin de burada bulunan bir nymphaeum'un yerini aldığı görüşünü aktarır[13]. Oysa kalıntı daha önceden bu isim ile tanımlanmıştır[14].

---

8 F. Gnoli, *Marmora romana*, Roma 1971, 177-179; *Marmi antichi*, (Yay. Haz. G. Borghini), Roma 1989, 260-262 kat. 107.

9 Bu mermerin, Orta Bizans Döneminden itibaren kilise döşemelerinde yoğun olarak kullanımına Peschlow da değinmektedir: U. Peschlow, "Architectural sculpture", *Kalenderhane in Istanbul*, (Yay. C. Striker-D. Kuban), Mainz am Rhein 1997, 107 ve dipnot 38.

10 Bu mermerin eski adı olan *marmor sagarium* tanımlamasının aslında *breccia corallina* için geçerli olduğu ve Diocletianus fermanındaki *marmor triponticum* olarak geçen mermerin *occhio di pavone rosso* ile aynı mermer olduğu mermer ocaklarının saptanması ile kesinlik kazanmıştır; L. Lazzarini, "The origin and characterization of "Breccia Nuvolata", "Marmor Sagarium" and "Marmor Triponticum", *ASMOSIA V- International Studies on Ancient Stone, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Boston, June 1998*, London 2002, 58-67.

11 Görülen parçalar arasında küçük bir fragman eğimli formu ile tonoz veya kubbe strüktürünü kaplamış olabilir. Renkler ve 'a secco' konusunda bizi bilgilendiren restoratör Uğur Alanyurt'a teşekkür ederiz.

12 Lib. I, 90: Procopius, *Buildings*, (Çev. H. B. Dewing–G. Downey), Harward University Press 1954, cilt II, 77.

13 S. Eyice, "Remarques sur deux anciennes églises.", *a.g.m.*, 191.

14 E. Isambert, *Itinéraire descriptif, historique et archeologique de l'orient. Premiere partie, Gréce et Turquie d'Europe*, 1873, 601.

Yapının tarihçesi hakkında kesin bir sonuca varmak için ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ancak, kilisenin planı Orta Bizans Döneminde görülen kubbe ile örtülü, tek nefli ama presbiterium bölümü (bema, apsis ve apsisli pastophoriumları) gelişmiş olan, daha basitleşmiş ve küçülmüş kilise tipolojisine yakın görülmektedir. Bizans başkentinde Kariye Müzesi naos bölümü, Kurşunlu H. Aberkios Kilisesi gibi yapılarla görülen bu plan türü orta Bizans Döneminin geleneksel planları yanında yer alır. İç mekânda belirgin şekilde yükseklik gösteren olan bu tipoloji kiborion tipolojisi olarak da tanımlanır (Eyice).

Tarihî kaynaklar bu konuda kesin olmamakla birlikte, ilginç bilgiler aktarmaktadır: Theophanes Continuatus'un, Romanos Lekapenos (920-944) dönemini anlatan vakayinamesinde Ophrou Limen'deki H. Panteleimonos kilise ve manastırının 'temellerinden yeniden yapılandırıldığını' (εκ βαθρου κτισας) aktarır (Lib.VI, 50)[15]. Kuruluşu VI. yüzyıla dayanan ama orta Bizans Döneminde yeniden yapılanmış bir komplekse ait olması ihtimal dışı değildir. Tüm bu sorunlara ancak arkeolojik çalışmalar ışık tutabilir.

Yapı kalıntısının oldukça harap bir durumda ve yoğun bitki örtüsü ile kaplı olması ayrıntılı bir çalışmayı zorlaştırmaktadır. Kaçak kazı sonucu sürekli tahrip olan yapının en kısa sürede belgelendirilmesi ve korumaya alınması gerekmektedir.

Çalışmalarımıza Anadolu Kavağı, askerî bölge dahilinde kıyıdan sahil takip edilerek devam edilmiştir. Burada Osmanlı Dönemine ait denizci mezarları bulunmaktadır.

Bunun yanında Umur Burnu mevkiinde tespit edilen bir sütun önem taşımaktadır (Resim: 5). Yüksekliği 2.27 cm. olan bu sütun gövdesi Osmanlı Devrinde yeniden kullanılmış devşirme bir malzemedir. Üzerinde bulunan Osmanlıca yazı 'Seyyid İshak Ağa Emeni Gümrüki İslambol hicri 1150 (1737)' olarak geçmektedir. XVIII. yüzyılda kullanılmış olan bu sütun gövdesinin daha önceleri bir Bizans yapısına ait olduğu gövdeye kazınmış olan haç motifinden anlaşılmaktadır (Resim: 6).

Tarihî kaynakların Ortaçağda Yoros Kalesi'nin karşısında olduğu belirtilen Bizans Dönemi savunma yapısını arama ve tespit çalışmalarımız bu yıl ele alınmıştır. Arazide uzun bir arama sonucunda kaleye ait duvar parçaları tespit edilebilmiştir (Resim: 7). Burada duvar örgüsü kuzeydoğu yönünde aralıklarla ve yıkılmış bir şekilde devam etmektedir. İleride, kuzeye doğru oldukça yoğun bir bitki örtüsü içinde daha yüksek olduğu anlaşılan kemerli duvar parçalarına rastlanmıştır. Duvar örgüsü, Yoros Kalesi'nde olduğu gibi, yoğun taş sıraları arasında kimi zaman düzensiz 6-7 sıra tuğla sırasından oluşur (Çizim: 2). Gizli tuğla tekniği de görülmektedir.

15 Theophanes Continuatus, *Chronographia*, Corpus Historiae Byzantinae, E. Bekker yay. Bonn, 1838, 433.

Kale kalıntılarının yoğun bitki örtüsü ile kaplı ve oldukça kötü durumda olması üzücüdür. İstanbul'un Ortaçağa ait bu önemli savunma yapısı gerektiği gibi incelenmelidir. Yoros Kalesi gibi, Rumeli Kalesi de gerektiği gibi incelenmemiş ve yayınlanmamıştır[16]. Kale kalıntılarını tespit etme çalışmalarımız sırasında definecilerin kaçak kazı yaptıkları görülmüştür: Dehlizler açılmış ve hatta aydınlatma için jeneratör kullanılmış, yiyecek torbaları bırakılmıştır. Bu konuda acil önlemler alınması gerekmektedir. Yoros Kalesi ve Rumeli Kavağı Kalesi Ortaçağa ait İstanbul'un tek savunma yapılarıdır ve korunmaya alınmalıdır.

Araştırmalara Sarıyer İlçesi'nde devam edilmiştir. Araştırma kapsamında Rum ve Ermeni kiliseleri ziyaret edilmiştir.

Boyacıköy'de Ermeni Üç Gençler Kilisesi incelenmiştir. Kilise yeniden yapılanmakta olup özellikle alt mekân muhtemel olabilecek özgün tuğla duvar dokusu ile ilgi çekicidir ancak, restorasyondan dolayı tam olarak anlaşılamamaktadır.

Mavroyenis ailesi tarafından 1860 yılında yapılmış olan Tarabya Hagia Paraskevi[17] kilisesinin bahçesinde neobyzantine üslupta yapılmış olan Theodoro Baltatzis'in anıtsal mezarı (Resim: 8) yanında bazı devşirme parçaların bulunduğu görülmektedir. Bunlar sütun başlıklarından oluşmaktadır. Üç adet Erken Bizans Dönemi Korinth düzeninde sütun başlığı bulunmaktadır. Bunlar üç alt gruba dahil edilebilir: İlki normal geniş akantus yapraklı başlıktır. İkincisi 'madalyonlu' denilen tipoloji içine girer (Resim: 10). Üçüncü örnek ince dişli akantus yapraklı işlenmiş Korinth düzeninde başlıktır (Resim: 9). Başlıklar V.-VI. yüzyıl üretimine dahil edilebilir. Bunların dışında Geç Roma Dönemine ait daha büyük boyutta bir Korinth başlık bulunmaktadır.

Rumeli kıyısındaki askerî yasak saha dahilindeki bölge sahilden taranmıştır: Bölgede, Sultan II. Abdülhamid'in yaptırdığı av köşkü (1905) görülmüştür (Resim: 11).

Uskumru Köyü'nde Ovidius Kulesi denilen yapı özel bir okulun bahçesi içinde bulunmaktadır (Resim: 12). Yapının hem Karadeniz'e hem de Boğaz'a hâkim bir yerde yapılmış olması onun bir gözetleme kulesi olduğunu göstermektedir. Oldukça belirgin bir restorasyon geçirmiş olan bu yapı muhtemelen XIII.-XIV. yüzyıllar arası Cenova hâkimiyeti döneminde yapılmıştır. Duvarlarda devşirme malzeme gözlenmiştir (Resim: 13).

Önümüzdeki sezonlarda, özellikle savunma amaçlı yapıların üzerinde yoğunlaşarak, bu önemli su yolunun antik dönemlerdeki görünümünü ve yapılanmasını araştırmaya devam edeceğiz.

---

16 A. Gabriel, *Chateaux turcs de Bosphore*, Paris 1941(İstanbul Türk Kaleleri), İstanbul 1975, 121-122.

17 N. Ghinis-C. Stratos, *Churches in Istanbul*, Athina 1999, 145-148. Bize kilisede çalışmamıza izin veren ve her türlü kolaylığı sağlayan Sn. A. Paskalcı ve A. Karacakis'e teşekkür ederiz.

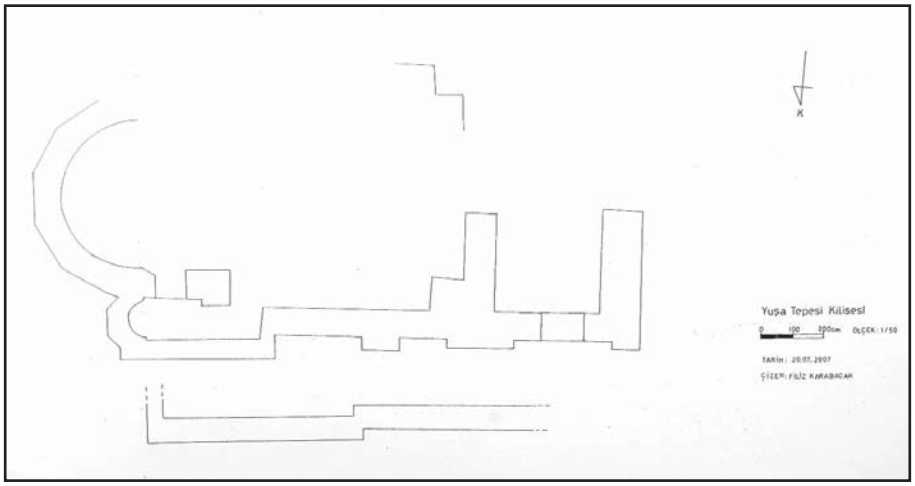

Çizim 1: Yuşa Tepesi Kilisesi, plan

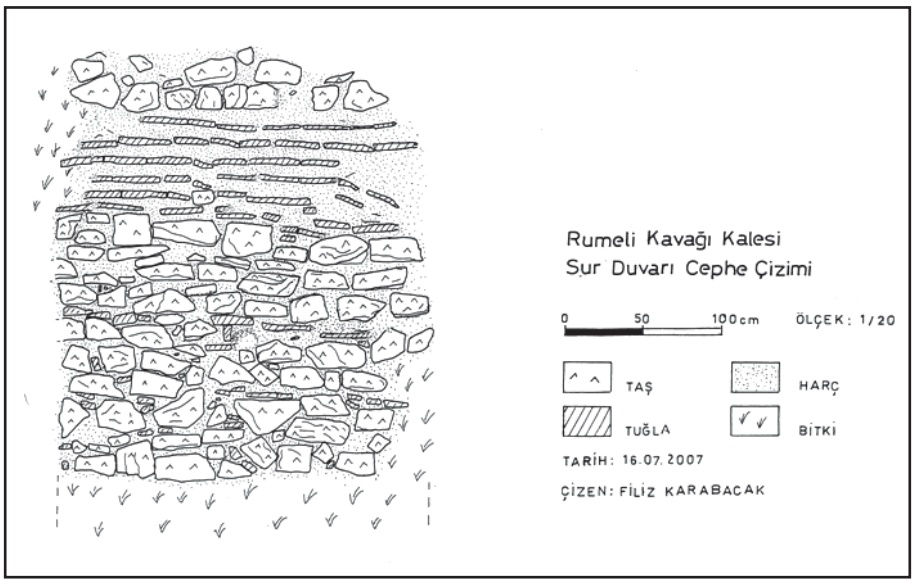

Çizim 2: Rumeli Kavağı Bizans kalesi duvar örgüsü

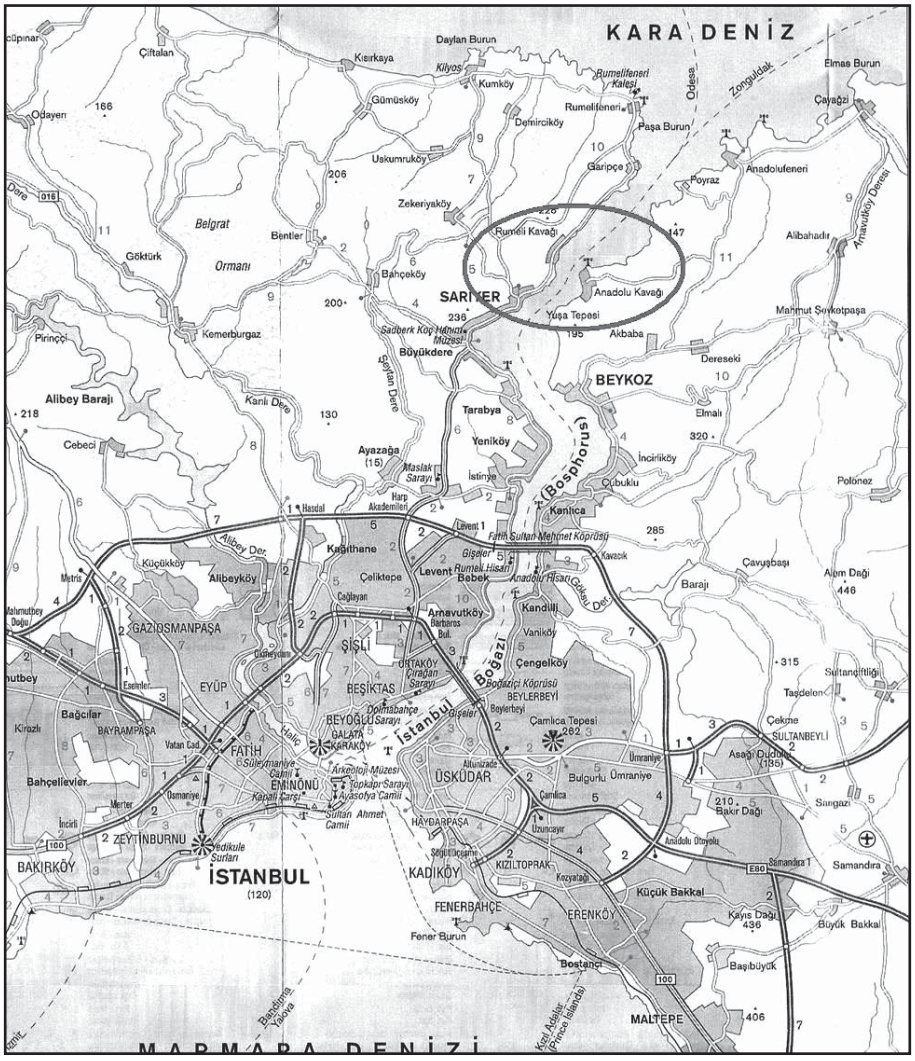

Resim 1: Istanbul, Boğaziçi, 2007 yılında çalışılan bölgeler

Resim 2: Yuşa Tepesi Kilisesi, kuzeybatı köşe

Resim 3: Yuşa Tepesi Kilisesi, kuzey apsis (içten)

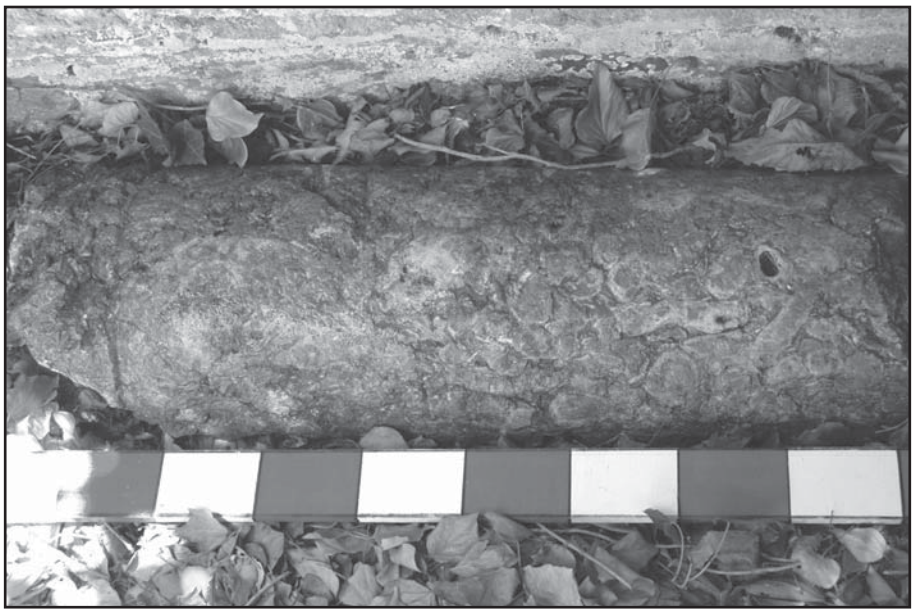

Resim 4: Yuşa Tepesi Kilisesi, mermer sütun gövdesi

Resim 5: Umur Burnu, sütun

Resim 6: Umur Burnu, sütun (detay)

Resim 7: Rumeli Kavağı Bizans kalesi sur duvarları

Resim 8: Tarabya, H. Paraskevi Kilisesi,
T. Baltatzis'in mezarı

Resim 9: Tarabya, H. Paraskevi Kilisesi, sütun başlığı

Resim 10: Tarabya, H. Paraskevi Kilisesi, sütun başlığı

Resim 11: Rumeli Kavağı, Sultan II. Abdülhamid'in av köşkü

Resim 12: Ovidius Kulesi

Resim 13: Ovidius Kulesi, devşirme malzeme

2007 YILI YASSIHÖYÜK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Masako OMURA*

2007 yılı Kırşehir Yassıhöyük yüzey araştırmaları, Kültur ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi–Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü adına 13 Ağustos–31 Ağustos arasında gerçekleştirilmiştir.

Başkanlığımındaki araştırma ekibine Dr. Sachihiro Omura, Dr. Kimiyoshi Matsumura, doktora öğrencisi Kazuhiro Kumagai ve fotoğrafçı Takayuki Oshima katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Arkeolog Binnur Karadağ görevlendirilmiştir.

Kırşehir il merkezine bağlı Çayağız Beldiyesi sınırları içinde bulunan Yassıhöyük, Ankara'nın yaklaşık 160 km. güneydoğusunda, Kırşehir'in 25 km. kuzeyinde ve Kaman-Kalehöyük'ün yaklaşık 30 km. doğusunda, Ankara'yı Kayseri'ye bağlayan 260 No.lu kara yolunun kuzey kenarında yer almaktadır (Harita: 1).

Yassıhoyük, buğday ve arpa üretilen tarımsal arazinin ortasındadır. Yassıhöyük, adından da anlaşılacağı gibi çok geniş fakat fazla yüksek olmayan bir tepedir. Kuzey-güney istikametinde genişliği 500, doğu-batı istikametinde uzunluğu 625 ve yüksekliği 13 m.dir.

Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü 1986 yılından beri İç Anadolu'da yüzey araştırmalarını sürdürmektedir. Bu araştırmaların 1986, 2000 ve 2002 yılları döneminde Yassıhöyük yüzeyinden toplanan çanak çömlek parçalarını değerlendirmiştik[1]. Kaman-Kalehöyük'te elde edilen kronolojisiye[2] dayanarak burada M.Ö. 2. binyılın kültürlerinin ağırlıkta olduğu saptamıştır.

2007 yılında Yassıhöyük yüzey araştırmalarını genişleterek arkeolojik kazılara temel hazırlayan ön çalışmalara yöneldik ve aşağıdaki etkinliklere yer verdik.

* Masako OMURA, Japanese Institute of Anatolian Archaeology Çağırkan, 4035 Kaman-Kırşehir/TÜRKİYE.

1 Tsugio MIKAMI-Sachihiro OMURA, "1986 Kırşehir İli Sınırları içinde Yapılan Yüzey Araştırmaları," AST 1987, p. 126, res. 16, 17, 37, 53/8-13; Sachihiro OMURA, "Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia (2000)," *AAS* X (2001), p. 43, Figs. 81, 82; "Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia (2002)," *AAS* XII (2003), p. 53, Figs. 119-125.

2 Sachihiro OMURA, "Preliminary Reports on Kaman-Kalehöyük Excavations," *AAS* I (1993)-XVI (2007).

1) Fotoğrafların çekilmesi

2) Höyüğün topografik haritasının çıkartılması

3) Jeomanyetik calışmalar

4) Yüzeydeki buluntuların toplanması

1) Hava fotoğrafları Kaman-Kalehöyuk'te olduğu gibi helyum gazlı balondan uzak kumandalı fotograf makinası ile çekilmiştir (Resim: 2). Kara yolunun yapımı esnasında höyükten çekilen topraklar bazı tahribata sebep olmuşsa da tepeyi çeviren surların önemli kısmı korunmuştur. Kuzeybatından çekilmiş fotoğrafta görüldüğü gibi, tepedeki iki yükselti arasında, suru kesen bir yol vardır (Resim: 1). Bu yol bugün tarla sahipleri tarafından traktör yolu olarak kullanılmaktadır. Bunun eski dönemlerde de şehrin dış kapısından girilerek şehir merkezine ulaşan ana yol olduğunu tahmin ediyoruz.

2) Topografik harita, Arkeolog Sabri Aydal tarafından hazılanmıştır. Haritaya göre (Harita: 2) höyüğü çevreleyen sur içerisinde üç ayrı yükselti yer almaktadır. Burada büyük bir şehrin var olduğunu tahmin edebiliriz.

3) Bu büyük yerleşmenin en yüksek yerinde, yani tepenin ortasından doğu kısmına doğru yaptığımız jeomanyetik araştırmada genişliği 40, uzunluğu 50 m.ye varan büyük bir binanın varlığı saptanmıştır (Harita: 2). Saray veya tapınak gibi resmî bir yapıya ait olduğunu tahmin ettiğimiz bu binanın tarihini ve kültürünü kazılardan önce bilmemiz mümkün değildir. Biz yüzeyden toplanan seramiklere ve diğer verilere göre farklı alternatifler üzerinde duruyoruz.

4) Höyüğün yüzeyinden topladığımız seramiklerin büyük kısmı M.Ö. 1. binyıla aittir. Bunlardan en çok Kaman-Kalehöyük'ün □a seramiklerine (Çizim: 1/1-8, Çizim: 2; Resim: 3/1, 3-6, 8, 9) ve □c seramiklerine (Çizim: 1/9-14; Resim: 3/2, 7) benzeyenlerdir. □a seramikleri arasında "Achaemenid bowl" olarak tanınan bir kadeh parçası (Çizim: 1/2) ile aynı kültüre ait olduğu düşünülen iki boyalı seramik parçası (Çizim: 1/3-4) bulunmaktadır. Geri kalan malzemenin çoğu Kaman-Kalehöyük IIIb ve IIIc'nin yani M.Ö. 2. binyılın ilk yarısına tarihlenen Assur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Dönemi'ne ait parçalardır (Çizim: 3; Resim: 4). Çok az sayıda Roma ve Helenistik dönemlere ve Eski Tunç Çağı'na ait örnekler vardır.

Küçük buluntular olarak (Çizim: 4), taş balta, bileği taşları, pişmiş topraktan ağırlıklar ve ağırşaklar, bronz okucu ve halka ve cam boncuk bulunmuştur. Aynı tür buluntulardan güzel örnekler daha önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarında da bulunmuştur. Bunlardan biri M.Ö. 2. binyıla ait damga mühür baskılı hilâl şeklinde ağırlıktır (Çizim: 4/2). Diğeri ise silindir mühür

baskılı kırmız astarlı bir testinin kulp parçasıdır (Çizim: 4/1). Bu silindir mühür baskısı, Kültepe-Kaniš Karumu'nun Ib katında bulunmuş olan yerli üslûba çok benzemektedir[3]. 2007 yılında bulunan bronz okucu ise iki kanatlı İskit tipindedir ve M.Ö. 7. yüzyıla aitir[4].

Manyetik araştırmada saptanan büyük binanın tarihlendirilmesi konusunda şimdilik üç olasılık üstünde duruyoruz. İlk olasılık M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde Assur Ticaret Kolonileri Dönemine ait olmasıdır. Yüzey seramikleri arasında bu dönemi temsil eden parçaların varlığı, binanın büyuklüğü ve höyüğün fiziksel biçiminin Acemhöyük'e benzemesi bizi bu düşünceye yöneltmektedir[5].

Aynı gerekçelerle, yani yüzeyden toplanan seramik parçalarına göre yapı, M.Ö. 4.-6. yüzyıllar arasındaki bir döneme de ait olabilir.

Yüzey seramiklerinin bir kısmı M.Ö. 1. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir ve bu büyük bina da o döneme ait olabilir. Bunun en değerli belgesi iki yıl önce bir Kırşehirlinin Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne teslim ettiği Hitit hiyerogrifli kurşun şerittir. Bu yazıt yakında Prof. David Hawkins ve Dr. Rukiye Akdoğan tarafından yayımlanacakmış. Kişisel olarak aldığımız bilgilere göre, bu yazıt Kurulu tipindedir ve M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Yani Yassıhöyük'ün Geç Hitit Krallıklar Döneminde Tabal krallarının birinin oturduğu şehir olması ihtimal dahilindedir[6].

Kazıların bu soruları kısa zamanda cevaplandıracağını umuyorum.

---

3 Nimet ÖZGÜÇ, *Kaniş Karumu Ib katı Mühürleri ve Mühür Baskıları–Seals and Seal Impressions of level Ib from Karum Kanish,* Ankara 1968; "Identical aspects of the Cylinder and stamp seal Representations of Level Ib Period," *Ist Mitt* 43 (1993), pp. 175-178.

4 Koichi Yukishima "Bronze arrowheads in Skytish type found in Kaman-Kalehöyük"(in Japanese) *AAS* I (1992), pp. 91-93.

5 Nimet.ÖZGÜÇ, "Seal Impressions from the Palaces at Acemhöyük," in Edith Porada ed. Ancient *Art in Seals,* Princeton 1980, pp. 87-88, Plan 1, 2.

6 David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions. Vol. I Inscriptions of the Iron Age.* Part 2 Amuq, Aleppo, Hama, Tabal, Assur Letters, Miscellaneous, Selas, Indices., Berlin 2000, pp. 503-513, pls. 286-289; Tahsin ÖZGÜÇ, Demir Devrinde Kültepe ve Civarı–Kültepe and its vicinity in the Iron Age, pp. 32-36, 60-64, 94-96, 111-116.

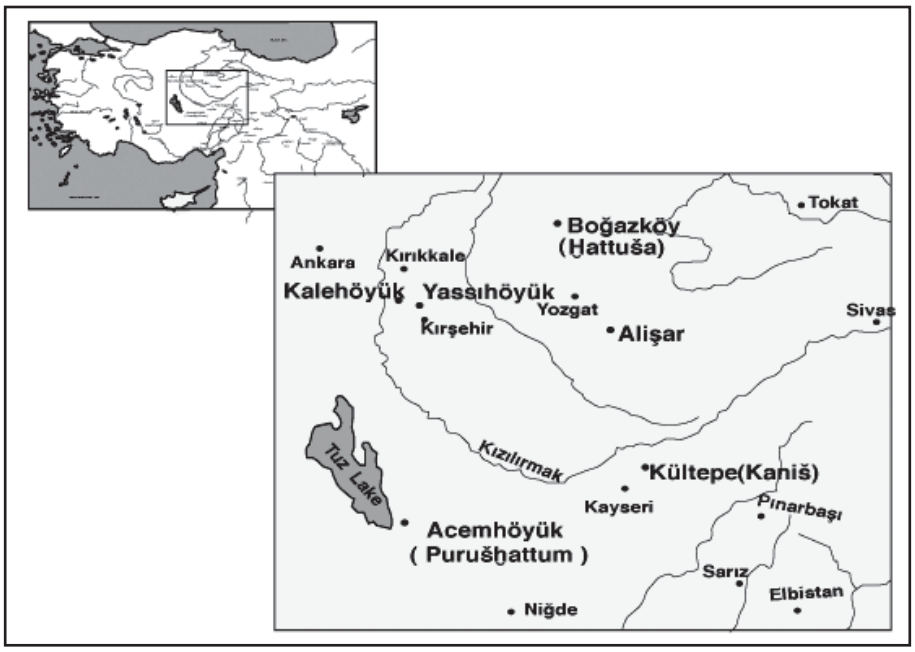

Harita: 1

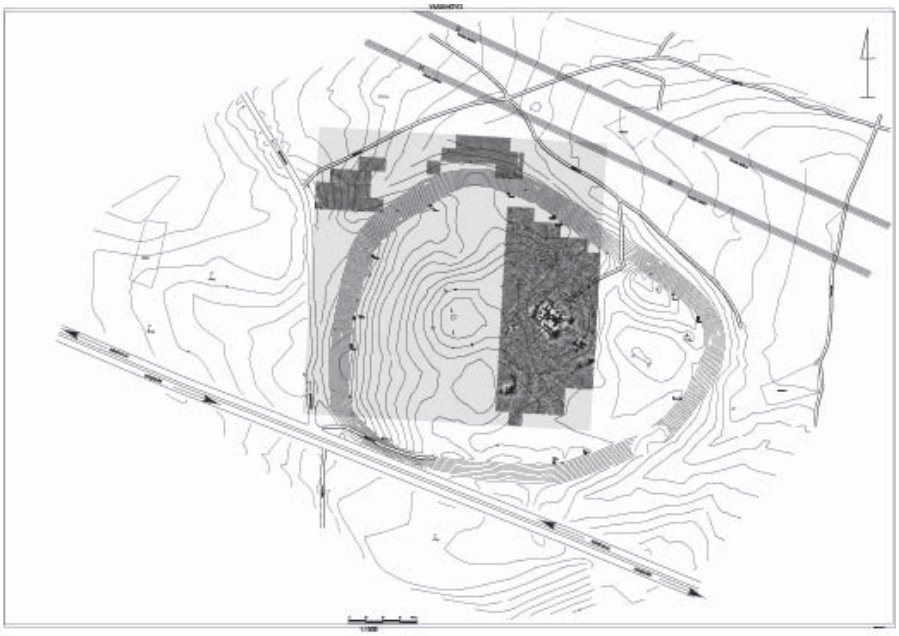
Harita 2: Yassıhöyük topografik haritası ve jeomanyetik çalışma sonucu

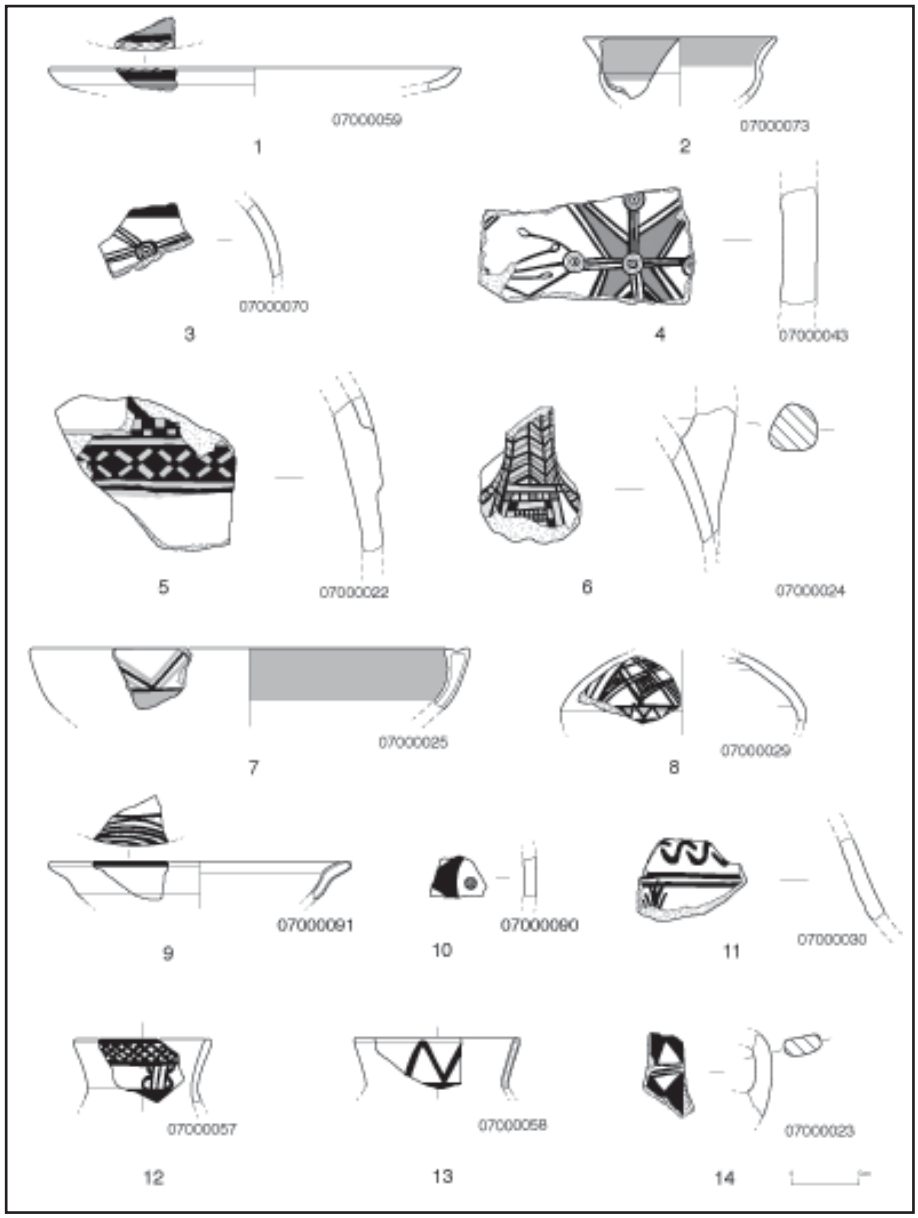

Çizim 1: Demir Çağı boyalı seramik parçaları

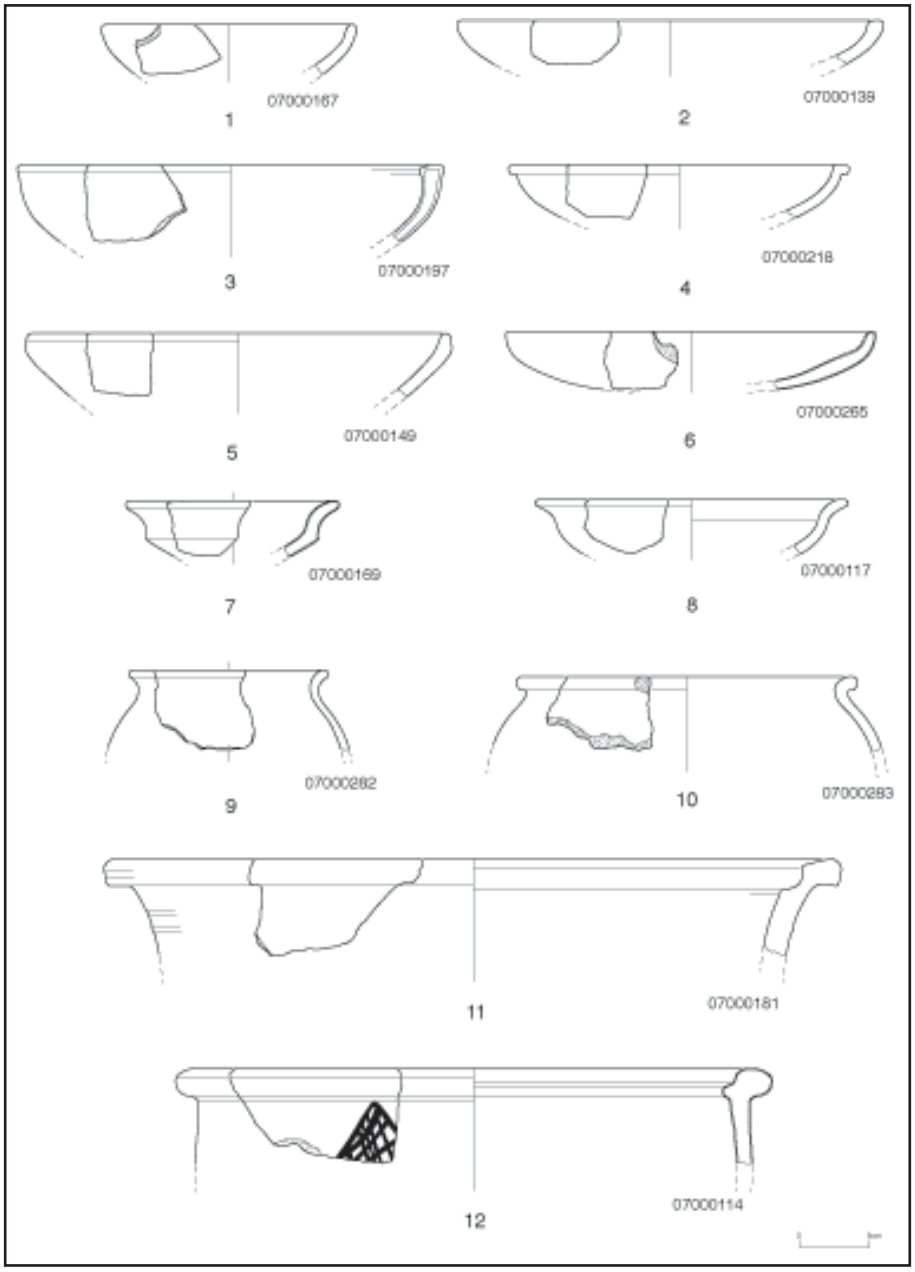

Çizim 2: Demir Çağı seramik parçaları

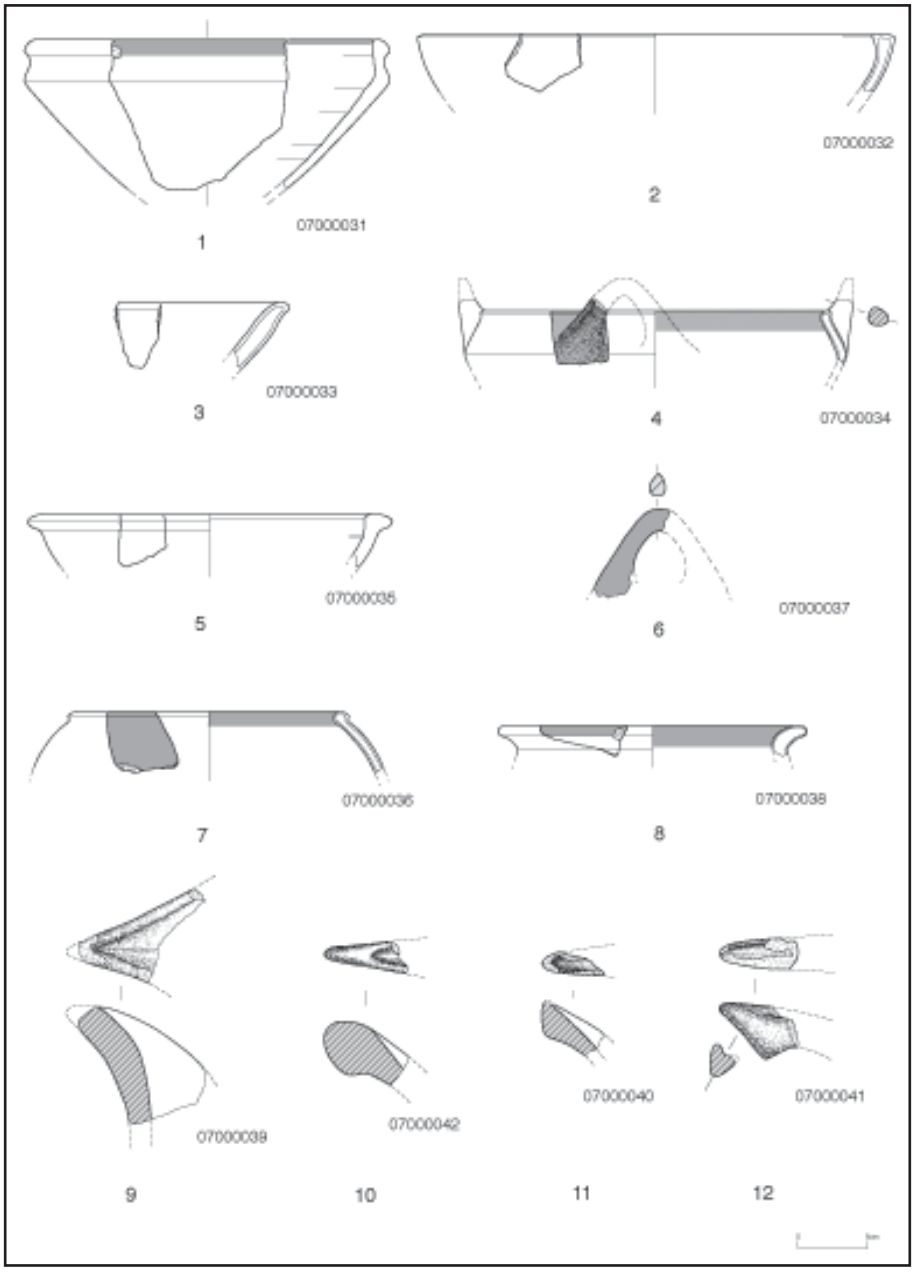

Çizim 3: Orta ve Geç Tunç Çağı seramik parçaları

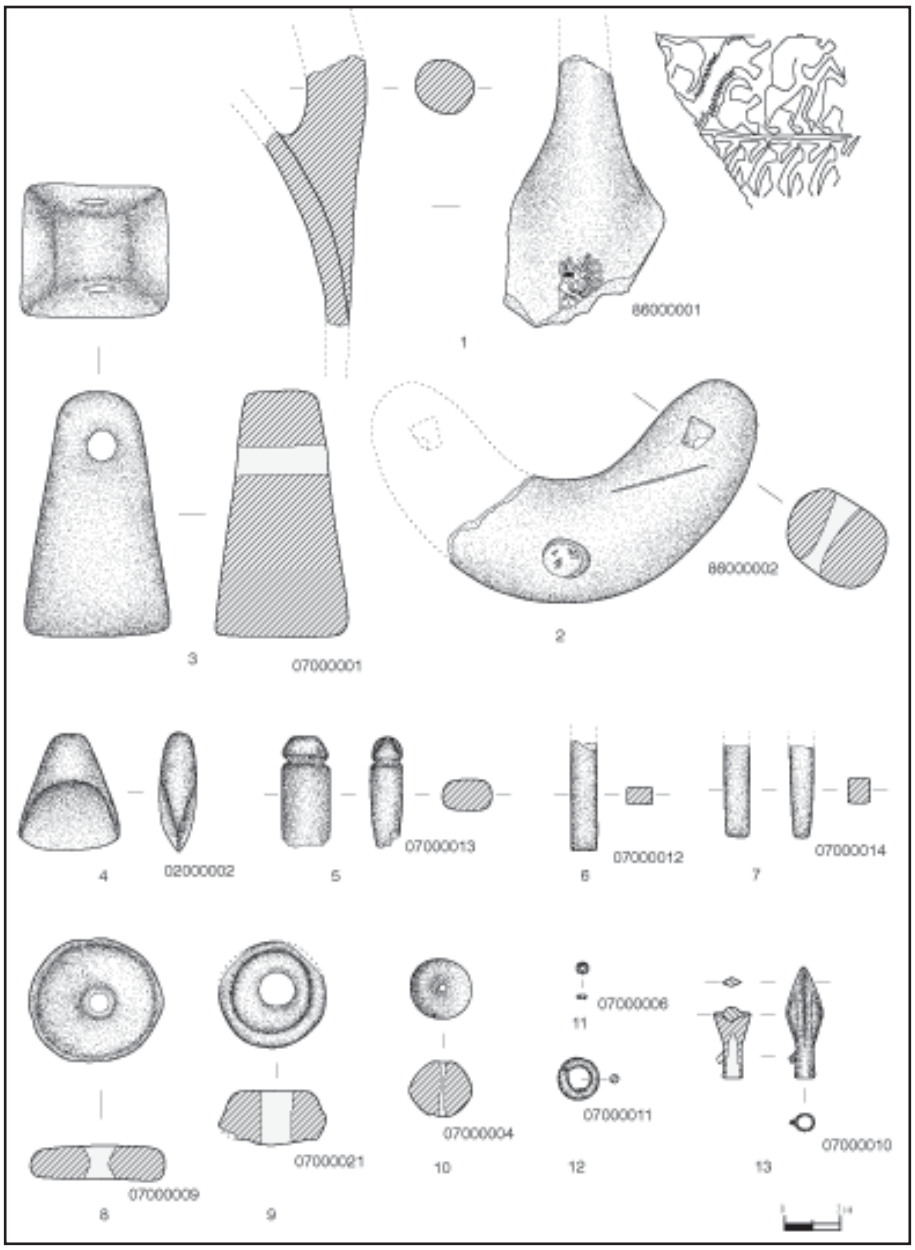

Çizim 4: Küçük buluntular

Resim 1: Yassıhöyük, kuzeybatısından görünümü

Resim 2: Yassıhöyük, havadan görünümü

Resim 3: Demir Çağı boyalı seramik parçaları

Resim 4: Orta ve Geç Tunç Çağı seramik parçaları

SURVEY-PROJEKT ALINDA-DIE KAMPAGNE 2007

Peter RUGGENDORFER*

Im Jahre 2007 wurde vom Institut für Kulturgeschichte der Antike der Österreichischen Akademie der Wissenschaften eine zweiwöchige Kampagne in der antiken Siedlung von Alinda durchgeführt, die zur Vorbereitung eines für 3 Jahre konzipierten Survey-Projekts diente. Der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen möchte ich an dieser Stelle für die Erteilung der Genehmigung danken, ebenso gilt mein Dank der Regierungsvertreterin, Frau Nihal Metin (Ankara), für die Unterstützung und die gute Zusammenarbeit während der Kampagne sowie der Belediye Karpuzlu für mannigfache Unterstützungen und Hilfeleistungen, v.a. auf dem Sektor der Infrastruktur[1].

Motivation und Ziele

Die Siedlung von Alinda im Norden Kariens (Bezirk Aydın, unweit des modernen Ortes Karpuzlu) wurde ab der 2. Hälfte des 18. Jhs. wiederholt von Forschungsreisenden besucht (Abb. 1). Dabei gingen aus den Dokumentationen von W. H. Waddington und Ph. Le Bas[2] sowie von P. Trémaux[3] je ein Gesamtplan der Ruinen hervor, wobei jeder dieser Stadtpläne auf seine Weise unvollständig blieb, so dass entweder einzelne Monumente oder auch ganze Stadtteile, wie z. B. die Oberstadt, nicht oder nur zum Teil erfasst und kartiert wurden. Bis heute bilden diese beiden Pläne jedoch die einzige Grundlage hinsichtlich der zusammenhängenden Erfassung und Darstellung des Stadtgebiets. Generell fanden aus den Reiseberichten mehrheitlich entweder die summarischen Beschreibungen und zeichnerischen bzw. photographischen Dokumentationen, z.B. zu den Grabmonumenten, oder besonders bedeutsame Funde, wie etwa die 1934 durch A. Laumonier vorgestellte Ehreninschrift für zwei Gefolgsleute des Strategen Olympichos, Berücksichtigung durch die Forschung[4].

* Dr. Peter RUGGENDORFER, Institut für Kulturgeschichte der Antike, Österreichische Akademie der Wisenschaften, Bäckerstr. 13, A-1010 Wien, AVUSTURYA

1 Mitarbeiter der Kampagne waren außer dem Verfasser: Frau Doz. Dr. G. Bockisch (Rostock), Frau. cand. phil. J. Köck (Wien) und als Geodät Herr DI Chr. Kurtze (Wien/Hochkirch).

2 W. H. Waddington-Ph. Le Bas, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure, fait pendant les annés 1834 et 1844* (Paris 1847-1877).

3 P. Trémaux, *Exploration archéologique en Asie Mineure, comprenant les restes non connus de plus de quarante cités antiques* (Paris 1865-1868) s. v. Alinda.

4 vgl. etwa bezüglich der römischen Grabbauten in Alinda H. v. Hesberg, Formen privater Repräsentation in der Baukunst des 2. und 1. Jhs. v. Chr. (Köln u.a. 1994) 17 Taf. 2 c und Chr. Berns, Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien, *AMS*

Die jüngere Forschung vor Ort setzte erst nach der Mitte des 20. Jhs. mit einigen wenigen Unternehmungen ein, die sich ausgewählten größeren und oberflächig ansichtigen Monumenten sowie Fragen der Stadtgeschichte widmeten. Hier ist auf die Arbeiten von M. Anabolu[5] oder von S. Doruk[6], der eine erste bauhistorische Dokumentation der Halle an der Südseite der Agora vorlegte, zu verweisen. Ab 1997 begannen dann die erfolgreichen, über mehrere Kampagnen kontinuierlich durchgeführten Surveys von V. Özkaya und seinem Team, die sich schwerpunktmäßig intensiven und umfangreichen Studien in den Nekropolen widmeten[7]. Ausgrabungen oder weitere systematische Feldforschungen haben bis dato in Alinda nicht stattgefunden.

Aufgabe des geplanten Projekts soll es daher sein, erstmalig konsequent alle baulichen Strukturen im gesamten Stadtgebiet und in den Nekropolen sowohl terrestrisch als auch GPS unterstützt aufzunehmen und deskriptiv und photographisch zu dokumentieren. Neben Keramik-Surveys und einem Spolienprogramm, das zur Aufnahme und Kartierung der zahlreichen dislozierten oder rezent verbauten Architekturglieder dienen soll, werden auch geophysikalische Prospektionsmethoden, v.a. im Gebiet der Unterstadt, zur Anwendung kommen. Ziel ist die Erfassung, Periodisierung und Interpretation der Siedlungsgeschichte von Alinda nicht nur im Spiegel der Ruinen, sondern auch ihrer materiellen Kultur und der historischen Quellen.

Die Topographie der Siedlung

Das entsprechend der Topographie länglich ausgerichtete Stadtgebiet erstreckt sich mit einer max. Breite von etwa 250 m und einer Westost-Ausdehnung von rund 900 m über zwei Höhenrücken am südwestlichen Rand der fruchtbaren Ebene von Karpuzlu und setzt sich im Wesentlichen aus zwei großen, befestigten Stadtteilen zusammen: einerseits ist dies das weitläufige Gebiet der Unterstadt am Ost- und Südhang des ersten Höhenzuges mit einer

51 (Münster 2003) 141-143, 221-223. Zur Olympichos-Inschrift s. A. Laumonier, Inscriptions de Carie, *BCH* 58, 1934, 291-298 Nr. 1; zur Biographie von Olympichos s. K. Kobes, Kleine Könige. *Untersuchungen zu den Lokaldynasten im hellenistischen Kleinasien* (323-188 v. Chr.) (St. Katharinen 1996) 80. 109-111. 136-145. 193-195. 257-259 bzw. J. Ma, *Antiochos III. and the cities of Western Asia Minor* ²(Oxford 2005) 69-71. 168f.

5 M. Anabolu, Alinda, Karpuzlu, *14. TAD* 1965, 87-102.

6 S. Doruk, Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı, *Belleten* 51, 1987, 1117-1137.

7 V. Özkaya–O. San–G. Barın, Alinda (Karpuzlu), *16. AST* 2 (Ankara 1999) 299-323; V. Özkaya–O. San, Alinda, Nekropolü I, *17. AST* 2 (Ankara 2000) 263; V. Özkaya–O. San, Alinda Nekropolü II, *18. AST* 2 (Ankara 2001) 181-196; V. Özkaya–O. San, Alinda. An ancient city with its remains and monumental tombs in Caria, *REA* 105, 2003, 103-125; V. Özkaya, Alinda: Kentsel Dokusu ve Nekropol Kalıntıları ile Karia Bölgesi'nde bir Kent, in: A. Erkanal-Öktü u. a. (Hrsg.), *Hayat Erkanal`a Armağan. Kültürlerin Yansıması* (İstanbul 2006) 606-611.

Reihe öffentlicher, teilweise ausgezeichnet erhaltener Bauten, wie der Agora, dem Theater und einem Heiligtum, andererseits handelt es sich um die von der Siedlung abgerückte und mit ihr nur durch zwei Kurtinen verbundene Oberstadt am höchsten Punkt des zweiten Höhenrückens im Südwesten[8]. Weitläufige Nekropolen mit einem gemischten Formenrepertoire an Gräbern, wie etwa Chamosorien, Sarkophage und einige monumentale freistehende Grabbauten, umschließen die Stadt im Norden, Osten und Süden[9]. Die räumlich größte Nekropole verläuft entlang des Nordhanges vom Aquädukt im Westen der Oberstadt bis an den Übergang zur Ebene. Sowohl die Grabanlagen der Ost- als auch der Süd-Nekropole befinden sich zum guten Teil im modernen Stadtgebiet, wobei einzelne freistehende Grabbauten in wirtschaftlich genutzte Räume umgewandelt und in die rezente Siedlung integriert wurden[10].

Arbeiten am Gesamtplan

Mit dem Beginn der systematischen Aufnahme der baulichen Strukturen im Zuge der Kampagne 2007 wurde zunächst vorrangiges Interesse auf die Erstellung eines Gesamtplanes gelegt, in dem die Ausdehnung des Siedlungsgebietes inklusive der Nekropolen erfasst werden sollte. Als Grundlage für die Vermessungsarbeiten wurde ein geodätischer Koordinatenrahmen fixiert und beständige Basis- und Festpunkte in der antiken Siedlung vermarktet. Die systematische Aufnahme der Strukturen im Grundriß wurde im Westen beim Aquädukt begonnen und über die Oberstadt bis an den Sattel an der Nordwestecke der Unterstadt herangeführt.

Der Schwerpunkt der Arbeiten lag in der Erfassung der massiven, mit Türmen bewehrten und außerordentlich gut erhaltenen Befestigung[11], wobei die Aufnahme der Mauerringe der Oberstadt und der beiden Kurtinen, welche die Verbindung zur Unterstadt darstellen und von denen die nördliche vollständig abgetragen ist, abgeschlossen wurde (Abb. 2).

---

8 s. G. E. Bean, *Kleinasien jenseits des Mäander. Karien mit dem Vilayet Muğla* (Stuttgart 1974) 200-208; V. Özkaya–O. San, Alinda. An ancient city with its remains and monumental tombs in Caria, *REA* 105, 2003, 106-113.

9 vgl. V. Özkaya–O. San, Alinda, Nekropolü I, *17. AST* 2 (Ankara 2000) 263; V. Özkaya–O. San, Alinda Nekropolü II, *18. AST* 2 (Ankara 2001) 181-196; V. Özkaya, Alinda: Kentsel Dokusu ve Nekropol Kalıntıları ile Karia Bölgesi'nde bir Kent, in: A. Erkanal-Öktü u. a. (Hrsg.), *Hayat Erkanal`a Armağan. Kültürlerin Yansıması* (İstanbul 2006) 607-609.

10 s. Bean a. O. (Anm. 8) Taf. 16 oben; O. Henry, Considérer la mort : de la protection des tombes dans l'antiquité à leur conservation aujourd'hui, Les dossiers de *l'IFEA* 2, 2003, 23 Abb. 11, <http://www.ifea-istanbul.net/website/dossiers_ifea/Bulten%20Y-2.pdf> (17.07.2008).

11 Bean a. O. (Anm. 8) Abb.30; A. W. McNicoll, *Hellenistic Fortification from the Aegean to the Euphrates* (Oxford 1997), Abb. 3; I. Pimouguet-Pédarros, Archéologie de la defense (Paris 2000) 253-259.

Die Oberstadt ist demnach in drei Bereiche zu gliedern: Es ist dies im Westen (am höchsten Punkt der Stadt) die massiv befestigte Oberburg und davor die am Hang gegen Osten anschließende Unterburg; beiden Anlagen ist im weniger steil abfallenden Gelände am Südhang die sogenannte ‚Süd-Bastion' vorgelagert, welche im Osten mit der Unterburg durch ein Tor verbunden ist[12].

Die Oberburg besaß in ihrer ursprünglichen Anlage aus vermutlich spätklassischer Zeit ausschließlich militärischen Charakter[13] und beherbergte nach Ausweis der aus großen Quaderblöcken gefügten Innenbebauung wohl die Quartiere der in der Burg stationierten Garnison. Sie weist allerdings auch nachträglich eingefügte, flächige Gebäudestrukturen aus Bruchstein- und Ziegelmauerwerk auf, die dicht gesetzte Raumgruppen erkennen lassen und welche die Reste einer kleinteiligen Wohnbebauung aus byzantinischer Zeit darstellen[14]. Offensichtlich kam es zu einem noch nicht näher bestimmten Zeitpunkt in byzantinischer Zeit zu einer Verlagerung des städtischen Siedlungsraumes, wobei das Stadtgebiet nun auf das Areal der Oberstadt reduziert und die Wohnsiedlung, wie dies auch aus anderen Orten bekannt ist, in die stark befestigte Oberburg von Alinda verlagert wurde[15]. So nennt Constantinus Porphyrogenitus Alinda jedenfalls im 10. Jh. noch unter den befestigten Städten Kleinasiens[16]. Die Verlagerung der Wohnsiedlung ging mit Reparaturen bzw. mit der Verstärkung des Mauerwerks der Befestigungsanlagen von Unter- und Oberburg in Bruchsteinmauertechnik sowie mit der Verlegung des Tors in der Ostmauer der Oberburg einher. Vermutlich wurde auch die Sperrmauer, welche die Unterburg gegen Osten zum Sattel und zur Unterstadt hin abgeschlossen hat, abgetragen und um wenige Meter nach Westen versetzt neu errichtet. Die Unterburg war in dieser späten Phase der Stadtgeschichte nicht in die Wohnsiedlung miteinbezogen und daher nicht bebaut; auf ihrem Areal befinden sich aber eine Ölpresse und sechs große gemauerte, in den Boden eingelassene Zisternen, so dass sie mit diesen wirtschaftlichen Einrichtungen funktional in die Organisation des kollektiven Lebensraumes innerhalb der schützenden Stadtmauern eingebunden war.

---

12 Bean a. O. (Anm. 8) 206 bezeichnete die Südbastion bislang als eine „Art Nebenzwinger".

13 vgl. die bekannte Nachricht bei Arrian Anab. 1, 23, 8, der im Zusammenhang der Machtübernahme im hekatomnidischen Herrscherhaus durch Pixodaros und dem Exil der Dynastin Ada Alinda als eine der am besten bewehrten Städte in Karien erwähnt.

14 Eine Dokumentation der Innenbebauung ist 2007 nur an wenigen Punkten erfolgt, die systematische vermessungstechnische Aufnahme wird in den nächsten Kampagnen durchgeführt werden.

15 vgl. die Überlegungen hinsichtlich der Reduzierung des Stadtgebiets in lykischen Städten bei J. Ganzert, Das Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra, *IstForsch* 35 (1984) 4ff.

16 Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus et de adminstrando imperii 3, 39.

Die Befestigungen der Oberstadt verfügen über zwei intakte verborgene Pforten, durch die Überraschungsangriffe gegen Belagerer durchgeführt werden konnten. Beide Ausfallspforten gehören zur originären Phasen der Befestigung: die eine ist in die Substruktionen des Turms an der Südwestecke der Oberburg eingelassen und führt am Fuß der westlichen Turmmauer, durch eine große natürliche Felspartie vor den Blicken der Angreifer geschützt, vor die Befestigung. Die andere wurde unter der Stadtmauer im östlichen Abschnitt der sogenannten ‚Süd-Bastion' hindurchgeführt, wobei dieser Gang eine günstige natürliche Formation in Form einer Höhlung an der Unterseite eines mächtigen Felsens als Durchlaß nutzte und der Ausgang durch Felsformationen vor der Südseite der Mauer verdeckt war (Abb. 3).

Straßen und Wege

Aufschlüsse zur innerstädtischen Erschließung von Alinda bzw. hinsichtlich der Anbindung des Ortes an Überlandstraßen konnten an mehreren Punkten gewonnen werden: So etwa in Form der gepflasterten und vermutlich bis in die Spätzeit benutzten Wegtrasse, die innerhalb des Stadtgebiets vom einem Tor in der Südmauer der Unterstadt den steilen Südhang westlich des Theaters bis hinauf zum Sattel an der Nordwestecke der Unterstadt führt und deren weiterer Verlauf in und durch die Unterburg zum Tor der Oberburg derzeit noch nicht nachvollziehbar ist. Die Trasse dieses Weges kann im Südosten abschnittsweise auch außerhalb des befestigten antiken Stadtgebiets im modernen Ortsteil orta mahallesi von Karpuzlu verfolgt werden, verliert sich dann jedoch unter den rezenten Siedlungsstrukturen (Abb. 4). Ein weiterer, ebenfalls gepflasterter Weg innerhalb der Siedlung, der die Konturen und Gegebenheiten des Osthangs nutzt, verbindet das Areal nördlich der Agora mit der Theaterterrasse.

Entlang des Nordhanges führt durch die Nord-Nekropole aus nordwestlicher Richtung eine gepflasterte Trasse an die Stadt heran, während von Osten durch die Ost-Nekropole eine durch Trémaux[17] dokumentierte, heute in dieser Form nicht mehr erhaltene, gepflasterte Straße auf die Stadtmauer zugelaufen ist.

Wasserleitung

Besonderes Augenmerk galt auch der Aufnahme jener Wasserleitung, deren Verlauf durchgehend vom Aquädukt im Westen der Oberstadt bis zu einem engen, in den Felsen geschlagenen Durchlaß am Hang unterhalb der Nordostecke der Oberburg verfolgbar ist (Abb. 5). Die Leitung ist über

17 Trémaux *a. O.* (Anm. 3) s. v. Alinda Taf. 1. 6.

weite Strecken bis auf ihre Bettung im Felsen oder die unterste Blocklage ausgerissen bzw. abgeräumt. Ihr weiterer Verlauf entlang des Nordhangs Richtung Osten ist derzeit noch unklar. Nivellements und die Topographie des Hanges legen jedoch nahe, dass sie vermutlich auf Höhe des flachen Sattels an der Nordwestecke der Unterstadt durch die Befestigungsmauern in das Stadtgebiet geführt worden ist.

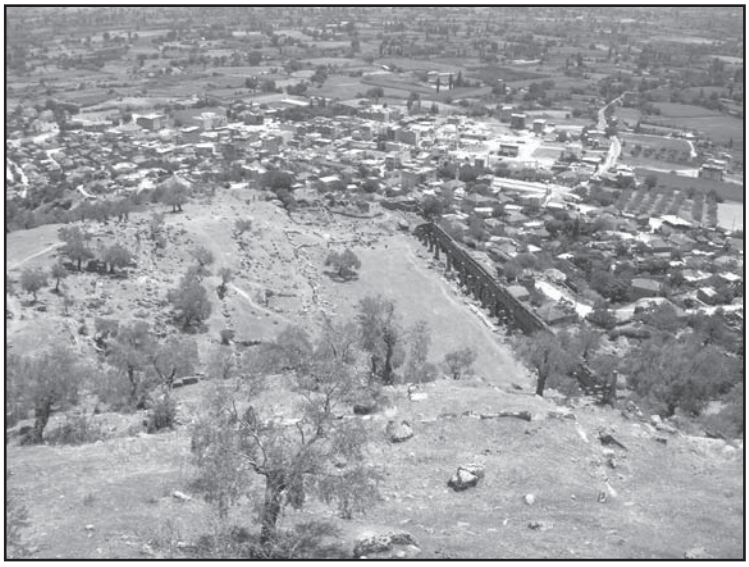

Abb. 1: Blick auf die Unterstadt von Alinda mit Agora und Halle (Photo: P. Ruggendorfer, Inv. Nr. ÖAW DSCN 1373)

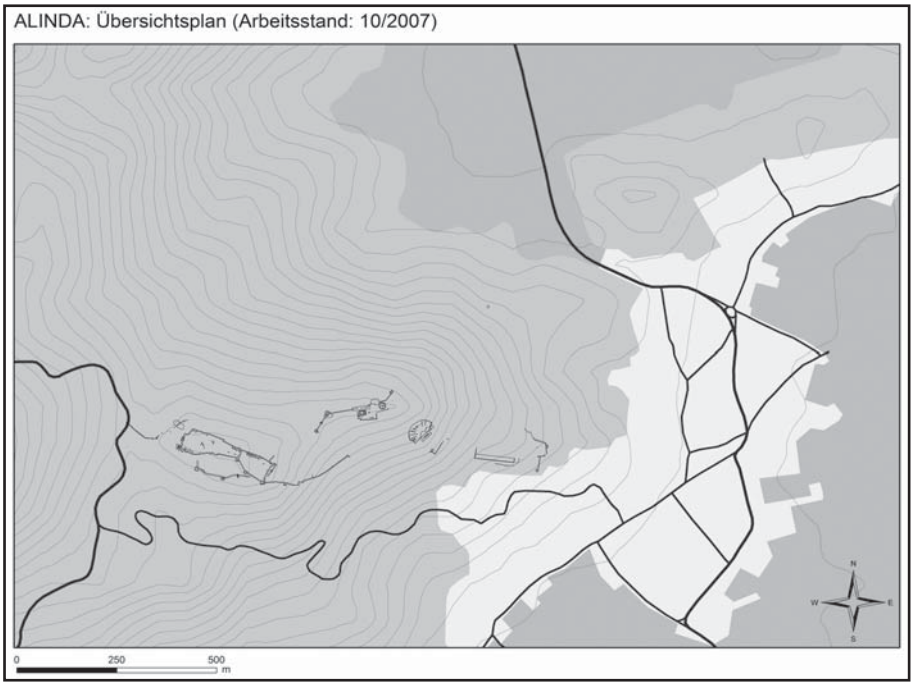

Abb. 2: Alinda Gesamtplan, Stand 10/2007 (Planverf.: Chr. Kurtze, Inv. Nr. ÖAW Alinda 01/07)

Abb. 3: Zugang zur Ausfallspforte an der Innenseite der Befestigung im östlichen Abschnitt der sogenannten ‚Südbastion' (Photo: P. Ruggendorfer, DSCN 1706-w1)

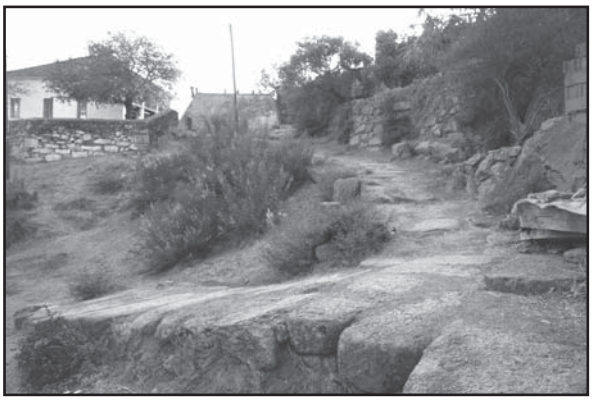

Abb. 4: Die Wegtrasse im Südosten von Karpuzlu außerhalb des befestigten antiken Stadtgebiets (Photo: P. Ruggendorfer, Inv. Nr. ÖAW IMG_1555)

Abb. 5: Das Aquädukt im Westen der Oberburg (Photo: Chr. Kurtze, Inv. Nr. ÖAW CIMG 1526)

PİSİDİA SURVEY PROJECT 2007: REMAINS IN THE TERRITORY OF PEDNELISSOS

Lutgarde VANDEPUT*
Veli KÖSE

The field campaign of the Pisidia Survey Project took place from 19 August till 8 September 2007 with a small team, consisting of Lutgarde Vandeput, (British Institute at Ankara, director); Veli Köse (Hacettepe Üniversitesi, co-director); Hartwin Brandt (University of Bamberg, epigrapher); Ralf Behrwald, (University of Bayreuth, epigrapher) and Gülnaz Acar (Akdeniz Üniversitesi, Antalya, archaeology student). Ferhan Büyükyörük from the Antalya Archaeological Museum represented the Ministry of Culture. We are very grateful for all her help during the season.

The campaign marked the start of a new phase for the Pisidia Survey project. Between 2001 and 2004, the remains in the city of Pednelissos itself were entirely studied. In 2007, the survey of the city's territorium started. The survey was made possible thanks to funding provided by the BIAA and the universities of Bayreuth and Bamberg.

The aim of the fieldwork in 2007 was to map the dissemination of visible remains and settlements from different periods throughout the territory of Pednelissos using a hand-held GPS. The results of this work provide a basis for intensive survey and detailed recording of specific sites in future campaigns. The overall aim of the survey of the territory of Pednelissos is to capture changes of organisation and exploitation of the landscape in its historical development.

Over 60 sites were visited in three weeks. This high number of remains are all to be found to the south-east of the ancient city of Pednelissos itself, dotting the present-day villages of Demirciler Köyü, Güneyce, Çetince, Yumaklar and parts of Haspınar, Gökçepınar and Burgaz. The actual territory of the antique city and the exact borders with its neighbouring cities are unclear, due to lack of boundary-markers and milestones. Pednelissos' neighbour to the east was the mighty Pisidian city Selge, to the South it must have shared borders with the territorium of Aspendos, Sillyon and possibly Perge. The territory of Perge may also have been the neighbouring polis in the south-west, while Melli was

* Dr. Lutgarde VANDEPUT, British Institute at Ankara, Tahran Caddesi 24, TR-06700 Kavaklıdere-Ankara/TÜRKİYE lvandeput@biaatr.org;
Dr. Veli KÖSE, Hacettepe University, Faculty of Letters, Dept. of Archaeology, TR-06800 Beytepe-Ankara/TÜRKİYE velikose@hacettepe.edu.tr.

situated to the north-west. Adada the closest city to the north. A high mountain ridge with a north-south orientation offers a possible natural border between the territories of Selge and Pednelissos. The river Cestros provides an obvious boundary between the territories of the cities of Pednelissos and Melli (and Perge?). Between Adada and Pednelissos lies wild mountainous land and possible borders to the north are still very unclear. To the South lies the ancient city of Sillyon, the only city whose territory has been studied in some detail, in the late 1990s[1]. Küpper indicates the northern border of the territory of Sillyon as 'Nach Norden hin nehmen die Höhenzüge zu und zeigen ein bewegtes Gelände, das gewissermassen auf den Taurus vorbereitet, der Pamphylien endgültig nach Norden von den nachbarlandschaften trennt. Das Territorium Sillyons umfasst alle beschriebenen Landschaftselemente von Süd bis Nord'[2]. But he does not indicate what evidence he bases this statement on.

The research in the territory of Pednelissos yielded a footprint of intensive and exhaustive use of the land for agriculture, as well as of developing settlement patterns. Several types of both fortified and unfortified settlements of varying size were located. A wide variety of stone remains connected with olive oil or possibly wine production were observed in the majority of identified sites in the region, and point to intensive use of the landscape. The richly varied types of architectural remains in connection with which these press elements are found seem to reflect an longstanding tradition. These finds and their implications contrast sharply with the present-day situation. As the land is very mountainous with steep slopes, habitation and land cultivation is now largely concentrated in and restricted to the lower, flatter areas. Throughout the territory of the ancient city, olive trees are still numerous, but they are mainly cultivated for the personal use of the inhabitants of the villages and not on an industrial scale. Apart from the relatively small patches of cultivated ground, the land is forested. In contrast, in antiquity every piece of arable land was in cultivation. On several occasions, large olive groves were discovered in now completely abandoned and often hardly accessible areas with antique remains. The trees are obviously left to grow wild. In addition, and again in contrast to the situation today, traces of habitation were found in the vicinity of each and every water source. Because of the nature of the evidence collected at different sites and the present-day situation with a strong orientation towards olive oil production, the finds are tentatively identified as remains of olive oil production units, but further study will hopefully provide more decisive clues for a firm identification.

---

1 M. Küpper, Sillyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995, *AA* 1996, 259-268; M. Küpper, Sillyon. Research Work 1995, *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 1996, 451-462; M. Küpper, Laendliche Siedlungsplaetze in Sillyon, *Lykia* 2, 1995, 62-74; M. Küpper, Ländliche Siedlungsstrukturen in pamphylien am Beispiel von Sillyon, *Adalya* 2, 1997, 97-115.

2 M. Küpper, *Adalya* 2, 1997, 98.

Several types of isolated structures with production facilities can be discerned. A first type of workshop shows an almost square ground-plan. The double faced walls consist of large, well-cut ashlars with small rubble filling the joints in between the larger blocks, a construction technique which unavoidably recalls those of Hellenistic monumental buildings in the Pisidian poleis[3]. Examples of this type of construction were identified at Sobulan Mevkii, in the present village of Çetince (Fig. 1) and at Güneyce. In Çetince, grinder stones and basins, related to production, were found in the immediate vicinity of the construction itself.

Workshops of an entirely different character have also been preserved. They are incorporated in isolated housing facilities, best defined as isolated farmsteads. These are located on isolated rock outcrops, rising above the surrounding landscape. The bedrock has been worked intensively and rock-cut features, including walls and floors of individual rooms as well as part of the olive press installations, abound. Unlike the walls of the tower-like workshops, the outward facing walls of the individual rooms are built of large, unworked and irregular boulders without the use of mortar. The heavy stonework as well as the location of the farmsteads with their incorporated workshops seem to indicate that defensibility played a major role in the selection of the location. Examples of isolated fortified farmsteads were identified at Gökçepınar II in Gökçepınar (Fig. 2); Kaplanpınarı mevkii-Gökkaya mevkii in Demirciler Köyü (Fig. 3) as well as close to the present village; Dümen Asarı, paralı Asar in Hasdümen and Balamut mevkii–Kızıl Kükür Taşı in Haspınar.

Several isolated constructions of a very different nature are preserved in the territory of Pednelissos. They often show grand measurements and must have consisted of a stone socle supporting walls of more perishable materials. The stone socle of the building itself is preserved as well as the well-cut ashlar blocks of individual features, such as window frames. The constructions are divided into several rooms of ample measurements. An interpretation as large farmhouses or villas seems feasible. Examples were visited at Halil Pınarı; Latifler Mahallesi, Gökbövet mevkii; Balamut mevkii, Kızıl Kükür taşı and Taşanak Mevkii (Fig. 4) all in Haspınar, one of the modern villages closest to Pednelissos itself. The remains of more villas have been identified at Gökkaya Mevkiisi in Demirciler Köyü, at Erikli Taşı mevkii, Siğilli Mahallesi as well

3 Such as the market building in the Hellenistic monumental city centre of Pednelissos itself: V. Köse, The origin and Development of market-buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor, in: S. Mitchell and C. Katsari (eds.) *Patterns in the economy of Roman Asia Minor*, Swansea 2005, 144, Figs 1-10; L. Vandeput and V. Köse, *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1 (2004) 351-352.

as in the centre of the present settlement of Siğilli Mahallesi on the territory of Yumaklar and in Kazanlıtaş mevkii in Makbara. Less easily categorised, but most probably identifiable with villas were the remains at Yeldeğirmeni mevkii, Makbara in Yumaklar and those in Latifler Mahallesi–Pazar Yeri, Haspınar.

In some cases, a very limited number of smaller dwellings are found near the central one, as well as olive press stones. These remains can probably be interpreted as housing for servants and storage for animals or crop. In at least two cases, remains of mosaic floors are still preserved (Fig. 5).

Isolated structures of an entirely different nature are towers, most probably to be interpreted as watchtowers. Their architecture very much resembles that of the so-called Herrenhäuser, but their overall dimensions are much smaller. Examples are recorded at Kale tepesi in Demirciler Köyü; at Güneyce and at Gökçepınar I in Gökçepınar (Fig. 6).

Apart from isolated structures of different natures, clusters of remains of varying types have been recorded.

Several settlements that can best be interpreted as villages have been identified. They consist of dense clusters of housing units normally with little or no trace of public architecture. 'Villages' have been recorded at Kale Tepesi, Demirciler Köyü (Figs. 7, 8); Kocamehmet Asarı, Yumaklar (Figs. 9, 10); Siğilli Kale, Siğilli Mahallesi and Gölçük mevkii, Yumaklar; Kalelisar mevkii, Makbara; Hatibin çeşmesi - Kızılcayar mevkii, Kozan; Güneyce; Akbaş-Kısık Tepesi, Burgaz (Fig. 11); Azaplar Kalesi and Gavur Damı, Haspınar.

Some of these villages have defensive walls, such as Siğilli Kale, Yumaklar; Kocamehmet Asarı, Yumaklar; Azaplar Kalesi, Haspınar; Akbaş Kesik, Kısık Tepe, Burgaz. The lack of public architecture for political purposes, so very present in the poleis of the region, however, indicates that they were never independent. In a few cases, monumental religious architecture, such as the Doric temple at Kocamehmet Asarı, Yumaklar (Fig. 10) or monuments with a utilitarian function, such as the possible bathhouse at Akbaş Kısık Tepesi, Burgaz were recorded.

Both Kocamehmet Asarı and Akbaş Kısık Tepesi are of dimensions that compare very well with those of cities in the region.

Several examples of a settlement nucleus, consisting of housing units grouped around a central, monumental construction or 'Herrenhaus', a kind of landlord's house, have been identified[4]. The double faced walls of

4 L. Vandeput and V. Köse, Pisidien Survey Projekt: Pednelissos 2004, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 2 (2006) 354 Fig. 9; U. Hailer, Gehöfte, Land- und Vierwirtschaftliche Installationen, Gräber, in: F. Kolb (ed.), *Lykische Studien* 5, *Asia Minor Studien* 41 (2000) 59-78; A. Thomsen, Die lykische Dynastsiedlung auf dem Avşar Tepesi, *Antiquitas* 43 (2002) 53-62 Figs. 27-28 Pl. 14, 1; U. Hailer, Einzelngehöfte im Yavu-Bergland, in: F. Kolb (ed.), *Lykische Studien* 6, *Asia Minor Studien* 48 (2003) 71-77.

the 'Herrenhaus' buildings are built with large well-cut ashlars and have a rectangular groundplan. The construction techniques of these 'Herrenhäuser' and the tower-shaped olive workshops are very similar. The housing units surrounding the 'Herrenhäuser' are much smaller. Of these, only the low socles of small rubble stones are preserved. The walls were probably built with mud bricks. Examples are provided by the remains at Darı Ovası mevkii, Demirciler köyü (Fig. 12); Makbarakise, Makbara and Kumaş Taşı mevkii (primary school) Yumaklar. The remains of the "Herrenhaus" at Darı Ovası mevkii were already briefly studied by M. Küpper's team during its research in the territory of Sillyon and received some attention[5].

A settlement of an entirely different nature was recorded at Arpalık Tepe, Yumaklar (Fig. 13). Its main feature is a Doric temple, built over a cave which was used for cultic purposes. Illegal excavations a couple of years ago necessitated intervention by the Antalya museum. The preserved votive offerings from the cave reflect uninterrupted use from the archaic period onwards[6]. Apart from the temple, the other built structures consist mainly of housing units, as well as the possible remains of a bathhouse.

Close to most of the villages, a few tombs have been recorded. Their shape varies from rock-cut niches and arcosolia over sarcophagi and chamber tombs to built monumental burial structures. Also traces of public facilities, such as water supply installations, mostly cisterns, were identified in close vicinity of the villages. Other elements of infrastructure, such as stretches of ancient roads, were identified at different occasions.

In each of the villages, the remains of one or more basilicae testify to the heydays of these villages in the early Christian period. In some, such as Akbaş Kısık Tepe, Burgaz, specific areas show remains of Late Antiquity only. In Gavur Damı, Haspınar, only remains from Late Antiquity (and later?) are preserved. At Akbaş - Kısık Tepesi, Burgaz, traces of what can possibly be interpreted as an early Christian monastery were discovered on the acropolis of an earlier settlement. A well-preserved church forms the centre of the complex, which is still surrounded by high-standing walls (Fig. 11). Inside, the remains of a few more buildings can still be made out. All walls are composed of small rubble stones, kept together by a thick mortar coating.

The research thus yielded a footprint of intensive and exhaustive use of the land for agriculture as well as of developing settlement patterns. Several types of both fortified and unfortified settlements of varying size were located.

5 M. Küpper, *Adalya* 2, 1997, 105-106 Figs. 12. 13.

6 The votives are presently studied by Dr. Gül Işın from Akdeniz University, Antalya. For a preliminary report s. G. Işın, Yumaklar Arpalık Tepe Küçük Buluntuları: Ön Rapor, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2 (2006) 125-134.

Often, remains of the above listed types appear in close relation to one another, such as for instance at Güneyce where a village with remains of oil presses, an isolated church, an olive oil workshop, a watchtower and a temple tomb in its own temenos wall were located at a distance of a few hundred metres from one another, around an area of arable land. It is at present unclear whether all features are contemporaneous.

The richly varied types of architectural remains in connection with which the numerous and omnipresent press elements have been found seem to reflect an longstanding tradition. These finds and their implications contrast sharply with the present-day situation. As the land is very mountainous with steep slopes, habitation and land cultivation is now largely concentrated in and restricted to the lower, flatter areas. The remainder of the land is forested. In contrast, in antiquity every piece of arable land was in cultivation. In addition, and again in contrast to the situation today, traces of habitation were found in the vicinity of each and every water source.

The continuation of the survey next year, as well as the study of ceramics, should allow us to date these and similar remains. It seems certain that the survey will enable us to document the development of settlement patterns as well as that of olive oil producing workshops in antiquity and beyond. For next season, survey in a part of the territorium where the geographical conditions are much less extreme is scheduled and may very well yield with different finds and patterns, which would considerably modify the overall image of the territorium, its usage and its development.

References

U. Hailer, Gehöfte, Land- und Vierwirtschaftliche Installationen, Gräber, in: F. Kolb (ed.), *Lykische Studien 5*, *Asia Minor Studien* 41, Bonn 2000, 59-78.

U. Hailer, *Antike Gehöfte und Agrarstrukturen im Yavu-Bergland (Zentrallykien). Bd. 2: Architektonische Modernisierung und agrarische Innovation in der Chora der Polis Kyaneai* (Antiquitas, Reihe 3), Bonn.

U. Hailer, Einzelngehöfte im Yavu-Bergland, in: F. Kolb (ed.), *Lykische Studien* 6, *Asia Minor Studien* 48, Bonn 2003, 71-77.

Hellenkemper, H. and Hild, F., *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien. Teil 1*, *Tabula Imperii Byzantini* B6 (2004).

G. Işın, Yumaklar Arpalık Tepe Küçük Buluntuları: Ön Rapor, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara 2006, 125-134.

V. Köse, The origin and Development of market-buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor, in: S. Mitchell and C. Katsari (eds.), *Patterns in the economy of Roman Asia Minor*, Swansea 2005, 144, Figs 1-10.

F. Kolb, B. Kupke, M. Miller, M. Zimmermann, Habitats et Occupation du Sol sur le Territoire de la Cité de Kyaneaien Lycie Centrale, in: *Archéologie et Espaces. X. Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire*, Antibes, Octobre1989, Editions APDCA, Juan-les-Pins, 1990, 47-69.

F. Kolb, B. Kupke, M. Miller, M. Zimmermann, Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai, *Klio 73*, 1991, 563-585.

F. Kolb, Überlegungen zur spätantiken und byzantinischen Besiedlung Zentrallykiens, in: K.-H. Dietz, D. Hennig and H. Kaletsch (Eds.), *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum. Adolf Lippold zum 65. Geburtstag gewidmet*, Würzburg 1993, 609-635.

F. Kolb, Besiedlung und Bodennutzung auf dem Territorium der lykischen Polis Kyaneai, in: *J. Borchhardt, G. Dobesch (Ed.), Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums Wien 6.-12. Mai 1990*, Bd. 2, Wien 1993, 97-110.

F. Kolb (Hg.), *Lykische Studien 1: Die Siedlungskammervon Kyaneai in Lykien* (Asia Minor Studien 9), Bonn 1993.

F. Kolb, Stadt und Land im antiken Kleinasien: der Testfall Kyaneai, in: J. H. M. Strubbe, R. A. Tybout, H. S. Versnel, *Energeia. Studies on Ancient History and Epigraphy pres. to H. W. Pleket*, Amsterdam 1996, 97-112.

F. Kolb, The Role of Dwelling Houses in Larger Anatolian Settlements of Antiquity, in: *Housing and Settlement in Anatolia. A Historical Perspective, HABITAT II*, İstanbul 1997, 146-154.

F. Kolb, Antike ländliche Siedlungstypen und ihre Funktionen am Beispiel des Territoriums der Polis Kyaneai in SW-Anatolien, in: *International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia throughthe Ages*, Istanbul 5.-7. 6.1996.

F. Kolb, Aspekte der Akkulturation in Zentrallykienin archaischer und klassischer Zeit, in: M. Georgieri/M. Salvini/M.-C. Trémouille/P. Vannicelli (Hg.), *Licia e Lidia prima dell'ellenizzazione, Atti del Convegno Internazionale*, Roma 2003, 207-237.

F. Kolb (Hg.), *Chora und Polis. Kolloquium des historischen Kollegs 5.-8. April 2000* (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 54), München 2004.

M. Küpper, Sillyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995, *Archäologischer Anzeiger* 1996, 259-268.

M. Küpper, Sillyon. Research Work 1995, *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2*, 1996, 451-462.

M. Küpper, Laendliche Siedlungsplaetze in Sillyon, *Lykia 2*, 1995, 62-74; M. Küpper, Ländliche Siedlungsstrukturen in pamphylien am Beispiel von Sillyon, Adalya 2, 1997, 97-115.

A. Thomsen, *Die lykische Dynastsiedlung auf dem Avşar Tepesi*, Antiquitas Reihe 3, Bd. 43, Bonn 2002.

L. Vandeput and V. Köse, Pisidien Survey Projekt: Survey Kampagne 2002 in Pednelissos, *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara 2004, 345-360.

L. Vandeput and V. Köse, Pisidien Survey Projekt: Pednelissos 2004, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2,* Ankara 2006, 351-358.

M. Zimmermann, *Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens* (Antiquitas R. 1, Bd. 42), Bonn 1992.

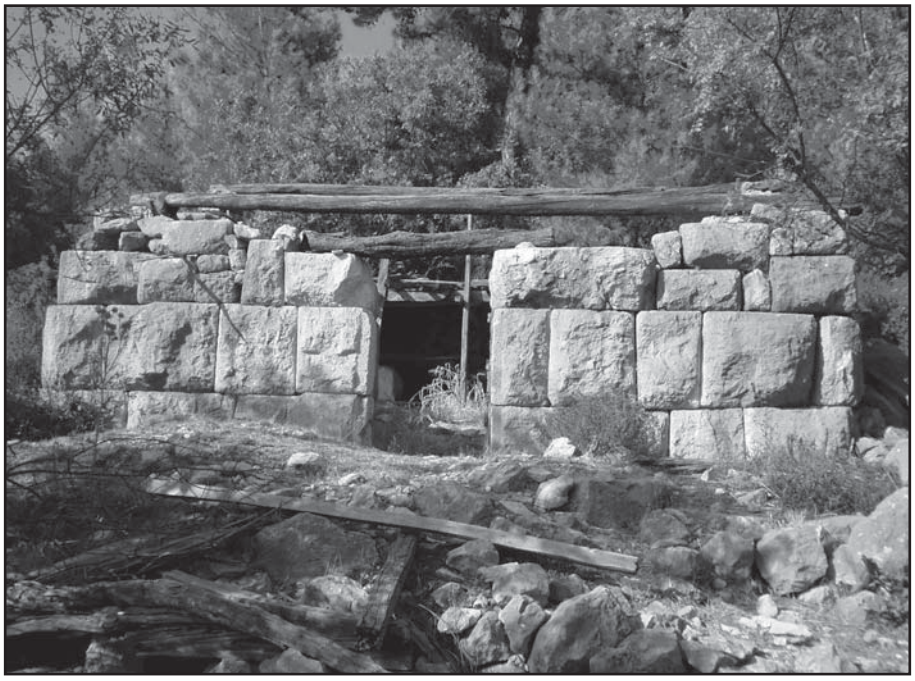

Abb. 1: Çetince, Sobulan mevkii. Construction of a workshop for olive oil production

Abb. 2: Gökçepınar II, in Gökçepınar, fortified farmsteads

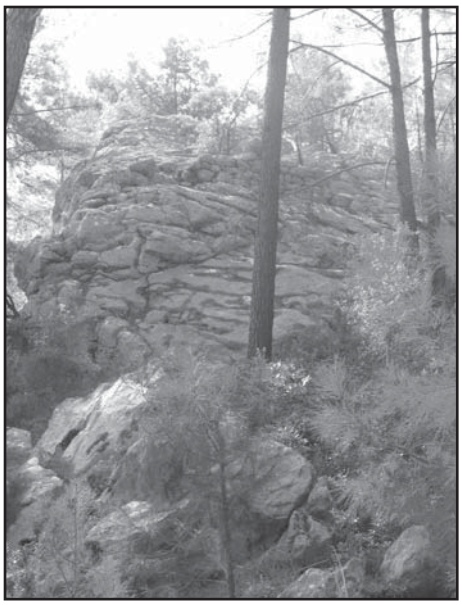

Abb. 3: Kaplanpınarı mevkii-Gökkaya mevkii in Demirciler Köyü

Abb. 4: Halil Pınarı, Haspınar. Large farmhouses or villas

Abb. 5: Siğilli Mahallesi, Makbara in Yumaklar. Remains of mosaics

Abb. 6: Gökçepınar I in Gökçepınar, watchtower

Abb. 7: Kale Tepesi, Demirciler Köyü. General view of a "village" type of settlement

Abb. 8: Kale Tepesi, Demirciler Köyü. Entrance to the city wall of a "village" type of settlement

Abb. 9: Kocamehmet Asarı, Yumaklar. General view of a "village" type of settlement

Abb. 10: Kocamehmet Asarı, Yumaklar. A Doric frieze block in the village

Abb. 11: Akbaş-Kısık Tepesi, Burgaz. City wall, which is surrounding a monastry

Abb. 12: Darı Ovası mevkii, Demirciler Köyü. Remains of village houses, which were probably built with mud bricks

Abb. 13: Arpalık Tepe, Yumaklar. A view from a building in Arpalıktepe which has been excavated by looters

TAVIUM/TAWINIJA INTERNATIONAL RESEARCH PROJECT 2007 YILI KAMPANYASI RAPORU

Karl STROBEL*
Christoph GERBER

Büyüknefes´teki Tavium antik kenti ve çevresinde, "Uluslararası Tavium/Tawinija Projesi" çerçevesinde yürütülen çalışmalara T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü´nün göstermiş olduğu destekle, 2007 yılında da devam edilmiştir. 2003-2005 yılı araştırmalarının raporu yayımlamıştır: K. Strobel–Chr. Gerber, Tavium (Büyüknefes, Provinz Yozgat)–Bericht über die Kampagnen 2003-2005 mit Beiträgen von E. Christof-G. Koiner-A. Puhm-S. De Martino und D. Müller, *IstMitt 57,* 2007, 547-621.

Proje Klagenfurt Üniversitesi´nden Univ.-Prof. Dr. K. Strobel´in (Avusturya) genel başkanlığında (Tavium Research Projesi) ve Dr. Ch. Gerber´in (Heidelberg Üniversitesi, Almanya) çalışma başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmaları 3 Ağustos-25 Eylül 2007 tarihleri arasında yapılmıştır. Ekibe 27 Ağustos ile 21 Eylül tarihleri arasında, İtalya'dan Prof. Dr. M. Fales (Udine Üniversitesi) ve öğrencileri de katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak Ankara Etnografya Müzesi´nden Sayın Nejat Atar çalışmalara eşlik etmiştir. Kendisine gösterdikleri destek ve yardımdan dolayı buradan teşekkür ederiz. Yozgat Müzesi Müdür Vekili Sayın Hasan Şenyurt´a ve Yozgat İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Fuat Dursun´a da yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca okullarında çalışma ortamı sağlayan Yassıhüyük muhtarı, ilkokul müdürü ve Millî Eğitim Bakanlığı'na da minnettarlığımızı belirtmek isteriz.

Araştırmanın yapıldığı bölgede yürüttüğümüz çalışmalarımızın 2007 yılı kampanyasında, „Tavium Yazıtları Corpus"u için hazırladığımız yazıtların çalışılması ve kontrolleri tamamlanmıştır. Bu çerçevede Dr. Wallner tarafından Büyüknefes, Güneşli/Kırıkalifakılı, Sağlık, Körpeli, Veyisoğlu/Söğütlüyayla, Orhan, Hatip, Küçüknefes ve Bahçecik köylerinde bulunan, daha önce tespit edilen yazıtların tamamının okunması, tanımlanması ve belgelendirilmesi tamamlanabilmiştir. Ayrıca araştırma bölgesinde bulunan ve Yozgat Müzesi'nde korunan yazıtların da aynı şekilde incelenmesi

* Karl STROBEL, Alpen-Adrla-Universität Klagenfurt, Alte Geschichte, Altertumskunde und Archäologie Universitätsstraβe 65-67, 9020 Klagenfurt/AUSTRIA.

gerçekleştirilmiştir. Büyüknefes'te toplam 14 tane yeni yazıt tespit edilmiş ve belgelendirilebilmiştir. Söz konusu yazıtların 2008 yılında yayınlanması öngörülmektedir. Müze müdürlüğüyle yaptığımız anlaşma çerçevesinde, 2008 yılında Yozgat Müzesi'nde bulunan yazıtları içeren bir müze kataloğunun oluşturulması da planlanmıştır. Yozgat ili içinde, bizim araştırma bölgemizin dışında, başka yerlerden müzeye getirilen yazıtlar henüz hiç bir şekilde incelenmemiş olduğundan Müze müdürlüğüyle bu konuda bir anlaşmaya varılmış ve bu yazıtların yayına hazırlanması amacıyla 2008 yılında incelenmelerine karar verilmiştir.

2007 yılı arazi çalışmalarımız, detaylı bir şekilde araştırılmaları öngörülen iki buluntu yerinde yoğunlaştırılmıştır: Cihanpaşa-Kaletepe ve Yassıhüyük'teki höyük. Kampanyanın ilk ve son günlerinde araştırma bölgesi hakkında genel bir bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

2007 yılı kampanyası esnasında araştırma bölgesi sınırlarında, içlerinden (aralarında Cihanpaşa-Kaletepe ve Yassıhöyük olmak üzere) 5 tanesi daha önceden bilinen, toplam 16 yere gidilmiş ve yüzey buluntuları incelenmiştir. Evci-Yılanlıtepe ve Tayyip-Beşiktepe buluntu yerleri, koruma amaçlı sit alanı başvurusu yapılabilmesi için, GPS noktaları almak amacıyla ziyaret edilmiştir. Derecik-Karaağıl'a ise burada bulunan yazıtların kontrol edilmesi amacıyla tekrar gidilmiştir. Yeni buluntu yerlerine eklenenler: Karacalar-Bozalan Kale (Kalkolitik Çağ ile Geç Demir Çağından Hellenistik-Galat Dönemine kadar), Cihanpaşa-Kaletepe (Deliklitaş: Roma/Bizans Dönemi çiftliği) yakınında iki küçük yerleşme alanı, daha başka bir yerleşme yeri ve bir tümülüs, Türkmensarılar-Taş Tarlası (küçük bir Roma/Bizans Dönemi yerleşmesine ait nekropol alanı), Yassıhüyük-Karakaya (Kalkolitik ve Demir çağları). Diğer buluntu yerleri ise ya köylerdir (1) ya da arkeolojik buluntular içeren yerlerdir (3).

2007 yılı kampanyasının ilk ana bölümü, Cihanpaşa yakınındaki Kaletepe buluntu alanının topografik ve arkeolojik açıdan kavranabilmesine ayrılmıştır (6 ile 24 Ağustos tarihleri arası). Daha önceki yılda keşfedilen ve sadece kısa bir süre ziyaret edilen buluntu yeri, bu sefer detaylı bir şekilde incelenebilmiştir. Kaletepe'deki ve yakın çevresindeki tüm tarlalar sistematik bir şekilde taranmıştır (F01-F19 tarlaları). Yerleşme alanında herhangi bir şekilde Orta Kalkolitik, Hitit ve Orta Demir Çağı yerleşme evreleri tespit edilemediğinden, yüzeyden sadece iyi durumda olan ve tanımlanabilen seramik parçaları toplanmıştır. Bir ya da iki kişi tarafından, Kale'deki ve hemen altındaki tarlalar yoğun bir şekilde, daha uzağındaki tarlalar ise daha az seramik buluntusu yoğunluğu göstermesi nedeniyle daha hızlı bir şekilde taranarak incelenmiştir.

Kalenin topografik açıdan dokümantasyonu Prof. D. Müller (Stuttgart) ve iki öğrencisi tarafından yapılmıştır. Yüzeyde görülen tüm duvar kalıntılarının

ölçülmesiyle işe başlanmış ve ait oldukları topografik yapılanmalarla birlikte yapı kalıntılarının gösterilebileceği bir planın hazırlanabilmesi için de yüzeyden mümkün olduğunca çok sayıda noktalarla tamamlanmıştır. Tüm kayalıklı yüzeyin detaylı bir şekilde ölçülmesi zaman darlığı nedeniyle tamamlanamamıştır.

Tespit edilen duvar uzantılarının, farklı örgü teknikleri nedeniyle, erken olanı Hitit Devrine, daha geç olanı ise geçici olarak Demir Çağına ait olmak üzere iki ayrı evreye ayrılabilir. Hitit duvarlarında (planda mavi olarak belirtilmiştir) mükemmel bir örgü tekniğinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Poligonaldir ve derzler bire bir örtüşmektedir. Bir çok yerde doğal kaya yataklarının korunarak buralara büyük taş bloklarının sıkıca yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu kaya yataklarında, Hattuşa'dan da bilinen, toplam 5 deliğin oyulduğu tespit edilmiştir; bunlar birtakım ahşap konstrüksiyonların taşınmasına değil, açık bir şekilde büyük blokların sıkıca oturtulmasına yarıyor olmalıydılar. Kalenin kuzey yamacına yuvarlanmış olan büyük bir taş bloğun üzerinde de böyle bir oyuğa rastlanmıştır. Kaya yüzeyinin daha geniş bir şekilde çalışılmış olmasına ise daha çok güney yamaçta rastlanmıştır ve bunların bazılarının tekrar kullanıldığı görülmüştür.

Kalenin doğu yamacında geçtiğimiz kış aylarında çok büyük bir kaçak kazı çukuru açılmıştır. Çukurun çapı bir kaç metreyi, derinliği ise yaklaşık 6-8 metreyi bulmaktadır. İç kenarındaki profilde, taş bloklarının üst üste yerleştirilmiş olduğu ve çukurun dibine kadar indiği seçilebilmektedir. Bunun arkasında yer alan çukur duvarını ise burada bulunan ana kaya oluşturmaktadır. Çukurda görülen taş sırası, ana kayaya dayandırılan bir teras duvarınının bir parçası olmalıdır. Terasın cephesi de görülebilmektedir: Çok sayıda taşın oluşturduğu hafif bir kavis ve açık bir şekilde seçilebilen bir kenar, teras duvarının kenarıyla birlikte uzantısını göstermektedir. Doğu yamacındaki teras duvarının yüksekliği 10 metreyi aştığından, anıtsal bir duvar olduğu açıktır.

Büyük kesme blok taşların arasındaki boşlukların büyük boyutlu kırık taşlarla örülerek doldurulduğu bu duvarlar, daha başka bir duvar tekniğine işaret etmektedir. Erozyonun da burada önemli bir rol oynadığı ve duvarların yapısını bozduğu hesaba katılmalıdır; ancak yine de bu duvarların Hitit duvarlarından çok daha basit bir şekilde yapılmış olduğu açıktır. Göze çarpan bir başka nokta ise bu duvarların kısmen (daha eski) çalışılmış kaya yataklarına oturtulduğu ve Hitit taş işçiliği gösteren bir taşın da burada tekrar kullanıldığıdır.

Tüm buluntu alanının bir planı çıkarılmıştır; buna rağmen yapılaşmanın tam olarak anlaşılması ancak bir kazıyla mümkün olacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla, kaledeki kayalar Hitit Döneminde büyük teras duvarlarıyla kapatılmıştır ve terasta büyük bir yapı yer alıyor olmalıdır. Doğuya doğru çıkıntı yapan

ön kalenin üzerinde de yine kaçak kazı yapıldığı anlaşılmıştır. Kuzey yamaçta, duvarların oturtulduğu kaya yataklarından daha fazla miktarda korunagelmiştir. Kayalık tepenin büyük bir kısmı ise yine kaçak kazılarla alt üst edilmiştir. Tepenin batısında yaklaşık 20x30 metre boyutlarında, üzerinde çok sayıda Demir Çağı seramiğinin ele geçirildiği ve tarla olarak kullanılan bir teras yer almaktadır. Batı yamaç oldukça dik bir şekilde aşağıya inmesine rağmen, burası da yine tarla olarak kullanılmaktadır. Güney yamaçtaki kayalıkta, yamaç üzerinde sanki üst üste yerleştirilmiş gibi görünen çok sayıda duvar köşesi korunagelmiştir. Bunlar „Demir Çağı tekniğiyle" yapılmıştır ve „Hitit" kaya oyuklarının üzerine oturmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla buluntu yeri, en yoğun şekilde Kalkolitik Çağda yerleşim görmüştür. Tepenin en üst kısmında Orta Kalkolitik Çağda büyük bir höyük yer alıyor olmalıydı; daha sonra ise burası Hitit Dönemi yapı çalışmaları nedeniyle tıraşlanmış olmalıydı. Kayaların hemen aşağı kısmında Kalkolitik Çağ malzemesine, daha aşağılarda ise her iki devrin geç dönemlerine ait malzemeye rastlanmıştır. Ayrıca seramik buluntuların „taze" olduğu ve hiç bir şekilde alt üst edilerek ya da erozyonla aşınmamış olduğu dikkati çekmektedir; bu durum özellikle Hitit Dönemi ve Demir Çağı seramik parçalarında çok belirgindir. Bu nedenle, Kalkolitik Çağ malzemesinin daha sonraki dönemlerdeki gibi erozyonla değil, belli bir zamandaki teraslama çalışmaları sırasında buraya yığılmış olduğu düşünülmektedir. Kalkolitik Çağ höyüğüne ait toprak malzeme olasılıkla Hitit Dönemi teraslama çalışmaları sırasında tekrar kullanılmış olmalıydı; en azından Hitit duvarlarının hemen yakınında Kalkolitik Çağ seramik parçalarının bulunması buna işaret etmektedir. Araştırmalar sırasında bir aşağı şehrin varlığı tespit edilememiştir. Kayalıkların kuzeyinde aşağıda yer alan moloz çıkıntıda da yine bir kaçak kazı çukuru açıldığı görülmüştür; ancak buradaki profilde herhangi bir arkeolojik tabakanın bulunmadığı açık bir şekilde seçilmektedir. Yamaçların hem kuzeyinde hem de güneyinde aşağıdaki alanlarda ele geçirilen buluntuların tümü, kaleden aşağıya doğru düşmüş moloz yığınında bulunmuştur. Hitit seramik parçaları şaşırtıcı bir şekilde azdır; yalnızca belli yerlerde yoğunlaşmaktadır ve çok aşınmıştır. Buna karşın Demir Çağı seramik parçaları daha sık görülmektedir ve daha çok kalenin üst tarafında (terasta ve batı yamaçta) yoğunlaşmaktadır.

Cihanpaşa yakınındaki Kaletepe'nin önemli bir Hitit anıtı olduğu kuşku götürmezdir; ancak buradaki yapılaşmanın tam olarak açıklanabilmesi için daha derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Hitit yazılı metinlerinden tanıdığımız ve bugüne kadar arkeolojik olarak hiç bir şekilde ispatlanamamış „taş ev" (Hekur) tipi burada karşımıza çıkmaktadır. Hattuşa'daki yerleşmeye özgü anıtsal mimari örneklerinin paralleleri burada göze çarpmaktadır. Ayrıca heykel şeklinde çalışılmış büyük monolit bloklara ait kırık parçalar da mevcuttur. Demir Çağında burası anıtsal bir kale olarak tekrar kullanılmış olmalıydı. Gavur Kalesi ile de bir takım benzerlikler göstermektedir.

Araştırma kampanyamızın ikinci yarısı, Dr. Chr. Gerber'in yönetiminde, Udine Üniversitesi'nden (Prof. F. M. Fales), Verona'dan (Prof. S. Ponchia) ve Trieste'den (Prof. S. de Martino) gelen İtalyan ekiple birlikte Yassıhüyük'teki yüzeyin taranmasına ayrılmıştır.

Tepenin üzerinde 2005 yılında başlanılan sistematik olarak seramik parçalarının araştırılmasına devam edilmiş ve tamamlanmıştır. Bu çerçevede 29, 30 ve 33 No.lu tarlalar 5 metrekarelik alanlar hâlinde ayrılarak taranmış ve buralardaki seramik parçaları toplanmıştır. Daha önce incelenmiş olan 31 ve 32 No.lu tarlalarda ise bilgi veren çok sayıda seramik parçalarının varlığı tespit edilince, buralarda da 10 metrekarelik alanlar hâlinde toplanma işlemi yapılmıştır. Tepenin aşağısındaki tarlalarda daha az seramik parçası görüldüğünden, tepeden aşağıya doğru, örnek olarak 10 metrelik genişliği olan bir bant hâlinde taranmış ve 10 metrekarelik alanlara bölünerek toplanmıştır. Bu çalışma esnasında tepenin doğusunda, Doğu Yassıhüyük (ön şehir) adını verdiğimiz yerleşme alanı keşfedilmiştir. Bu yıl sahip olduğumuz ideal çalışma koşulları sayesinde buradan elde edeceğimiz sonuçların tepe üzerinde bulunan yerleşmeden elde ettiğimiz sonuçlarla karşılaştırılması daha sonra mümkün olacağından, bu alanın da 3 metrekarelik karelere bölünerek taranması ve seramik parçalarının toplanması gerçekleştirilebilmiştir.

Yaklaşık 10-12 kişiden oluşan araştırma ekibine her seferinde bir kaç gün olmak üzere ikişer kişi halinde topografi (Stuttgart Meslek Yüksek Okulu'ndan öğrenciler) ve jeofizik çalışmaları için de ikişer kişi katılmıştır. Arazi yüzeyinin taranması ise 6-8 kişilik gruplar halinde yapılmıştır. Sınırları belirlenen her bir alanda yalnızca bir kişi çalışmıştır; bunlar arazi yüzeyinde 5 metrekarelik alanlarda yoğun tarama yaparak hem bilgi veren hem de diğer tüm seramik parçalarının toplanmasını gerçekleştirmişlerdir; tepedeki 10 metrekarelik alanlarda yalnızca bilgi veren seramik parçaları toplanırken daha aşağılarda ise aynı zamanda gövde parçaları da toplanmıştır. Toplanan parçalar arasındaki boyalı seramik parçaları küçük buluntu olarak kaydedilmiştir; bunların yanısıra yine küçük buluntu olarak tespit edilen terrakotta objeler (örneğin dokuma ağırlıkları), öğütme taşı parçaları ve metal ile cam buluntular da ele geçirilmişlerdir. Bu kampanyada toplam 104 (SF 101-204) küçük buluntu kayıtlarımıza geçirilmiştir.

Jeomanyetik ölçümlerin gerçekleştirildiği karelerin tespit edilebilmesi ve yüzeyin yoğun bir şekilde taranabilmesi için kampanyanın hemen başında araştırma alanının bir topografik planı çıkarılmıştır.

Çalışmaya başladığımızda, tepenin güneydoğu kenarında, yaklaşık 2x3 metre genişliğinde ve 2 metre derinliğinde olan bir kaçak kazı çukurunun varlığı tespit edilmiştir. Bu çukurda hem yüksekliği hem de genişliği iki sıra büyük taşlardan oluşan geniş bir duvar temeli göze çarpmaktadır. Bu duvar yuvarlak bir şekilde tepenin etrafını çepeçevre sardığından, şehir kapısına ait olduğu düşünülebilinir. Çukurdaki profilde, duvar temelinin üzerine oturan daha küçük bir duvar da görülebilmektedir; bu da büyük bir olasılıkla temelin daha sonraki kullanım evresine ait olmalıdır.

Jeomanyetik ölçümler bu yıl dört kesit hâlinde ve yeni geliştirilmiş bir filtre ile gerçekleştirilmiştir. Böylece ölçümlerin sonuçları 2005 yılındakinden daha kısa bir sürede elde edilebilecektir. Elde edilecek sonuçların bir bütünlük oluşturması için 2005 yılında ölçülen alanlar tekrar ölçülmüştür. Her iki ölçümden elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıyla filtre ile yapılan ölçümlerin yapılaşmaları hemen hemen eksiksiz bir şekilde gösterdiği, ancak geniş kesitlerle derinlerden çözünürlüğü daha düşük olan resimler verdiği tespit edilmiştir. Teknik bir arıza nedeniyle, jeoradar ölçümleri yapan alet kullanılamamıştır.

Jeomanyetik ölçümler, tepenin tüm yüzeyinde ve seçilmiş daha başka iki alanda uygulanmıştır. Tepedeki ölçümlerle elde edilen sonuçlar çok ilginçtir: Tepenin kenarında tüm durumda bir duvar ile ortada merkezî bir yapılaşma görülmektedir. Duvar, sandık duvar şeklinde, çifte duvarlar olarak görülmektedir. Güneybatıda kapı olarak tahmin ettiğimiz yapı da bu şekilde doğrulanmış olmaktadır. Ortadaki merkezî yapı da geniş bir çevirme duvarıyla (ya da sıra hâlinde mekânlarla) sınırlanmaktadır. Binanın iç yapısı, etrafını çeviren duvara göre daha farklı bir doğrultuya sahip olmakla birlikte, çok net bir şekilde seçilebilmektedir.

Tepenin aşağı kısmında, 34 No.lu tarlada bulunan bir alan, hem bugün hâlâ aktüel olan bir kuyunun etrafını, hem de kıvrılan bir tarla sınırını açıklamak için ölçülmüştür. Jeomanyetik buluntular negatiftir, yani hiç bir şekilde arkeolojik bir buluntuya rastlanmamıştır. Merkezî yapı kompleksinde jeoradar ölçümleri yapılamadığından, bunun yerine yerleşme alanının dış kısımları ölçülmüştür. Buralarda tespit edilen çok güçlü manyetik algılar daha çok jeolojik alt yapıyla ilgili olmalıdır; bu algıların ne kadarının arkeolojik yapılaşmalara işaret ettiği ancak burada yapılabilecek kazı çalışmalarıyla açıklığa kavuşabilir.

Ele geçirilen malzemenin çokluğu, buluntu çalışmasının yarım kalmasına neden olmuştur. Bu yıl tarlalarda sadece nohut ekilmiş olduğundan ve bizim çalışma dönemimizde biçilmiş olduğundan, yüzey hemen hemen açıktı ve arazinin taranması için ideal bir durumdaydı. Bu nedenle yüzey malzemesinin toplanmasına bu yıl öncelik verilmiştir (çünkü önümüzdeki yıl başka bir şey ekilmesi gerektiğinden buralara büyük bir olasılıkla buğday ekilecektir ve hasattan sonra bile tarlaların yüzeyinin görünmesi mümkün olmayacaktır) ve toplanan malzemenin çalışılması önümüzdeki yıla bırakılmıştır. Küçük buluntuların ve dış alanda ele geçirilen buluntuların sadece fotoğrafları çekilebilmiştir. Büyüknefes'teki depoda 2005 yılında ele geçirdiğimiz buluntuların dokümantasyonuna da devam edilmiştir: Küçük buluntuların çizilmesi, fotoğraflarının çekilmesi ile tüm seramik parçalarının fotoğraflarının çekilmesi ve gruplarının tespit edilmesi (boyalarına ve formlarına göre) gerçekleştirilmiştir.

Bu yıl toplanan seramik parçalarının incelenmesiyle şu geçici sonuçlar elde edilmiştir: Hitit Dönemi ve Demir Çağı olmak üzere iki ayrı yerleşme evresi tespit edilmiştir. Tepenin doğu kısmında (özellikle 29 No.lu tarlada) Demir Çağı seramiği ağırlık göstermektedir. Merkezî yapı kompleksinin bulunduğu alanda (özellikle 30 No.lu tarlada) daha çok prehistorik (çoğunlukla Erken Tunç Devri) seramik malzemesine rastlanmıştır. Bu malzemenin çok küçük parçalar halinde bulunduğu dikkati çekmektedir; bu da parçaların olasılıkla yapının kerpiç tuğlalarında kullanıldığını düşündürmektedir. O zaman binanın inşasında gerekli olan kerpiç tuğlaların yapılmasında kullanılan toprak malzeme, tepenin kendisini oluşturan ve Kalkolitik ile Erken Tunç Çağı yerleşmesi içeren höyükten sağlanmıştır. Bu nedenle seramik parçaları buradaki Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı yerleşmelerine işaret etmektedir. Seramik parçalarıyla tespit edilen bu iki yerleşim evresi diğer buluntularla da doğrulanmaktadır: Bir taraftan kaçak kazı çukurunda görülen ve olasılıkla Hitit Döneminden olan büyük temel taşları ile onların üzerinde bulunan (Demir Çağından) küçük duvarlar böyle bir ikilik göstermektedir; diğer taraftan da jeomanyetik ölçümlerle merkezî yapıda tespit edilen çevirme duvarı ile doğrultusu hafifçe kaydırılmış olan iç yapılaşmalar da bu iki evreye işaret etmektedir. Ayrıca tepeden elde edilen Demir Çağı malzemesi ile dış yerleşmeden elde edilen boyalı malzeme arasındaki fark da açık bir şekilde ayrı evrelere işaret etmektedir: Tepedeki yerleşme Erken Demir Çağına (Erken ya da Orta Demir Çağının başlangıcına) denk düşerken, dış yerleşme daha geç bir döneme işaret etmektedir (Geç Demir Çağı–[Pers Dönemi?]–çizgili boyalı seramik malzeme neredeyse daha sonraki „Galat seramiği"nin öncüllerini andırmaktadır). Her iki yerleşmeden elde edilen Hitit seramiği ise daha homojen görünmektedir; bu malzeme yüzeyinin korunagelen durumu nedeniyle daha detaylı bir şekilde tarihlenememektedir.

Tavium 2007 bölgesel yüzey araştırmasında tespit eden yerleşim alanları

No.	Köy	Mevki	Tarih	Tarihleme
2007/01	Gümüşören ...		06.08.07	(doğal)
2007/02	Derecik 02	Karaağıl	05.08.07	?
2007/03	Cihanpaşa 02	Deliklitaş I	11.08.07	Roma-Bizans (?)
2007/04	Cihanpaşa 02	Deliklitaş II	11.08.07	Roma-Bizans (?)
2007/05	Cihanpaşa ...		11.08.07	?
2007/06	Cihanpaşa 03 ...		11.08.07	Tümülüs
2007/07	Karacalar 02	Bozalan Kale	13.08.07	Kalkol.+DÇ
2007/08	Cihanpaşa 01	Kale Tepe	10.08.07	Orta Kalkol.+Hitit+DÇ
2007/09	Türkmensarılar 03	Taş Tarlası	13.08.07	Roma-Bizans (?)
2007/10	Yassıhöyük 04	Karakaya	25.08.07	Kalkol.+DÇ
2007/11	Yassıhöyük 01	Külpese	28.08.07	ITÇ+Hitit+DÇ
2007/12	Delihasanlı 00	Köy	23.09.07	-
2007/13	Delihasanlı 03	Çeçbel Tepe	23.09.07	?/(doğal)
2007/14	Derbent	Kamışçık	24.09.07	(doğal)
2007/15	Evci 01	Yılanlıtepe	23.09.07	Orta Kalkol.+Hitit
2007/16	Tayyip 01	Beşiktepe	23.09.07	Orta Kalkol.

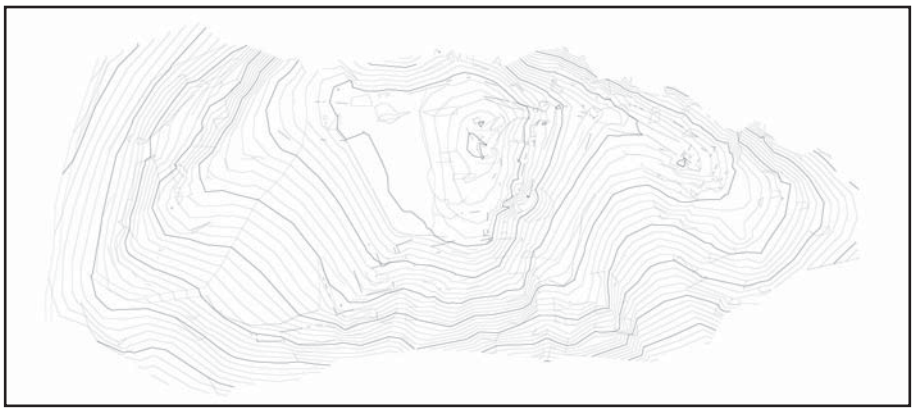

Resim 1: Kaletepe, Hitit hekur ve Demir Çağı kalesi

Resim 2: Kaletepe

Resim 3: Kaletepe, Hitit Hekur

Resim 4: Kaletepe, Hitit surları

Resim 5: Kaletepe, Hitit ve Demir Çağı surları

Resim 6: Kaletepe, dolgu terasta kaçak kazı

Resim 7: Kaletepe, Hitit mimari blokları

Resim 8: Kaletepe, Hitit heykelinden parça

Resim 9: Cihanpaşa, Kaletepe, Hitit heykeli parçası

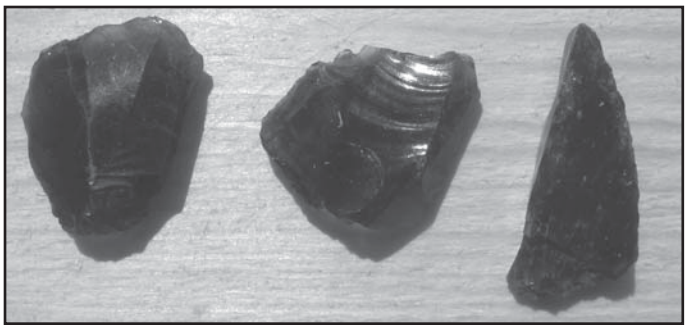

Resim 10: Kaletepe, obsidien

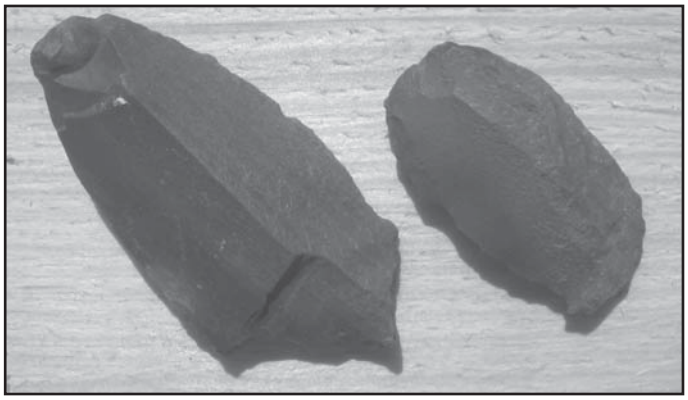

Resim 11: Kaletepe, sileks

Resim 12: Karacalar, Bozalan Kale

Resim 13: Yassıhüyük, plan

Resim 14: Yassıhüyük, jeomanyetik plan

Resim 15: Yassıhüyük, Hitit sur duvarı

URLA VE SEFERİHİSAR İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2007 YILI ÇALIŞMALARI

Yaşar ERSOY*
Elif KOPARAL

2007 yılı Urla ve Seferihisar ilçeleri yüzey araştırması çalışmaları 12.09-17.10.2008 tarihleri arasında Doç. Dr. Yaşar Ersoy başkanlığında ve Bakanlık temsilcisi Lale Pancar denetiminde gerçekleştirilmiştir[1]. Saha çalışmaları Elif Koparal'ın yönetiminde Canan Canbek, Coşku Kocabıyık, Gökçen Kunter, Volkan Demirciler ve Ervin Aydın'ın katılımıyla yürütülmüştür.

Arazi çalışmaları başlıca iki farklı alanda yoğunlaştırılmıştır. İlk aşamada Seferihisar İlçesi sınırları içinde bulunan Teos antik kentinin surlarla çevrili yerleşim merkezinde çalışılmıştır. İkinci çalışma alanı ise Urla İlçesi sınırları içinde bulunan Klazomenai antik yerleşiminin teritoryasıdır.

Teos sur içi yerleşimde yapılan intensif yöntemli yüzey araştırmasının amacı geçen seneki bildirimizde de belirttiğimiz gibi, önceki yıllarda aynı alanda gerçekleştirilmiş olan arkeo-jeofizik çalışmaları ile elde edilen verileri, yüzey araştırması sonuçları ile beraber değerlendirerek, sit sınırları ve derin arkeolojik katmanların dağılımına ilişkin kapsamlı bilgi üretmektir. Sözünü ettiğimiz arkeo-jeofizik çalışmaları 1993-1996 yılları arasında ODTÜ-TAÇDAM tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜBİTAK'ın desteği ile gerçekleştirilmiştir. Teos yerleşim merkezinin sınırlarını belirleyebilmek için 120 hektarlık alanda arkeo-jeofizik çalışmaları yürütülmüştür. 2006 ve 2007 yılı çalışmalarında mülkiyet sınırlarının gösterildiği harita ve topografik harita çakıştırılarak veri toplama birimleri oluşturulmuştur. Yüzeyden toplanan malzemeler mülkiyet sınırlarının ada kod ve parsel numarasına göre kodlandırılarak diagnostik yüzey malzemesi toplanmış, zaman dizini

* Doç. Dr. Yaşar E. ERSOY, Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06800 Ankara/TÜRKİYE
Elif KOPARAL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

1 Sağladıkları izin ve desteklerden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, TÜBİTAK ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu'na teşekkür ederiz. Çalışma alanımıza ilişkin önemli bilgileri ve değerli tecrübeleri ile projemizi her açıdan destekleyen Prof. Dr. Numan Tuna'ya teşekkürü borç biliriz. 2007 yılı çalışmalarında Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak aramızda bulunan, Selçuk Efes Müzesi'nden Lale Pancar'a çalışmamıza verdiği destek ve yardımlarından ötürü özellikle teşekkür ederiz.

oluşturulmuş ve yoğunluğuna ilişkin bir derecelendirme yapılmıştır. Arkeojeofizik çalışmalarının gerçekleştirildiği alanda toplam 45 parselde çalışılarak hedeflenen arazi çalışmasının büyük kısmı tamamlanmıştır (Harita: 1).

Kuzey kesimde savunma duvarları oldukça tahrip olmuş olmakla beraber yüzeyden ve kesitlerden yerleşim merkezinin sınırlarını belirlemek mümkün olmuştur. Surla çevrili alan içinde yer alan Kocakır Tepesi ile agora arasındaki yamaç ve düzlüklerde gerçekleştirilen çalışmalarda yüzey buluntusu çok yoğun olup arkeo-jeofizik çalışması ile tutarlı bir sonuç ortaya koymaktadır. Akropolün güney yamacı boyunca uzanan teraslar ile agora-theatron arasındaki alan Teos'un nispeten az bilinen Arkaik Çağ yerleşimi için potansiyeli en yüksek alanlar olarak tanımlanabilir. Halihazırda parsel bazında seramik yoğunluğu belirlenerek zaman dizini oluşturulmuştur. Tüm alanda intensif yüzey araştırmasının tamamlanmasının ardından yüzey malzemesinin dönemlerine göre dağılımı CBS kullanılarak plan üzerine işlenmesi ve bu plan arkeo-jeofizik çalışmalarından elde edilen plan ile karşılaştırılarak Arkaik ve Klasik Dönem tabakalarının dağılımına ilişkin bir sonuç değerlendirmesi yapılması amaçlanmaktadır.

İkinci çalışma alanı İzmir-Urla İlçesi sınırlarında bulunan Klazomenai antik yerleşimi çevresinde, yerleşimin khorasını oluşturan alandır. Geçen yıl ön keşif çalışmaları özellikle khoranın sınırlarını belirlemeye yönelikti. 2007 saha çalışması sonrasında sınırlara ilişkin farklı kıstaslar kullanılarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Bu çerçevede temel alınan kıstaslar kale yerleşimlerinin konumu, yerleşim merkezi dışında kalan kült alanlarının dağılımı, arkaik tümülüslerin konumlanışının yanı sıra epigrafik bilgiler ve topografya özellikleridir. Kale yerleşimleri, kült alanları ve tümülüslerin Klazomenai khora'sındaki konumlanışını belirleyerek bölgenin Antik Dönem peyzajını kısmen yeniden oluşturmak mümkün olmuştur. Saha çalışmaları sonucunda Dubatepe, Tatarderesi-Hacıgebeş, Sivricetepe, Cinderesi, Yarentepe sitlerinde kale yerleşimi olduğu saptanmıştır (Harita: 2). Söz konusu sitlerden Dubatepe hariç diğerlerinin hepsinde Tunç Çağına ait yüzey buluntusu olduğu saptanmıştır. Kale yerleşimlerinin tümünde Geç Tunç Çağı sonrasında ele geçirilen en erken tarihli malzemenin Erken Arkaik Döneme ait olması Klazomenai'de merkezileşme ve kentleşme sürecinin bu dönemde başladığına ve sınır karakolları kurularak bir savunma sistemi oluşturulduğuna işaret eder. Söz konusu alanların tüm dönemler için savunma amaçlı kullanımı topografik koşullardan yararlanılmasına bağlı olduğundan şaşırtıcı değildir.

Arkaik tümülüslerin dağılımı ise bize iki farklı sınır oluşumunu göstermektedir (Harita: 3). Tümülüslerin bulunduğu sitlerin bir kısmı asty, yani yerleşim merkezini sınırlarken, territoryanın uç noktalarında yüksek tepelerde bulunan tümülüslerin daha ziyade bir sınır işareti görevi yaptığını

öne sürebiliriz. Arkaik tümülüslerin bulunduğu sitlerden Dubatepe, Nalbanttepe, Cankurtarantepe, Bozavlu, İçmetepe asty sınırlarını belirlerken, Tatarderesi-Hacıgebeş, Yağcılar-Yemişliboğaz, Azmak, Hırsızçeşme ve Airai'da yeralan tümülüsler Klazomenai'ye ait khoranın uç sınırlarında konumlanmış olmalıdır.

Yerleşim merkezi dışında yer alan kült alanlarının polis devletlerinde merkezileşme ve kentleşme süreci öncesinde sınır noktalarında birkaç polis tarafından ortak kullanıldığı, kült aktivitelerinin yanı sıra tarımın yaygınlaşması öncesinde, otlak ve meraların farklı topluluklar tarafından kullanımını düzenlediği ve bunlar arasındaki iletişimi sağladığı arkeolojik literatürde yaygın olarak tartışılan kavramlardır[2]. Bu bakış açısından yola çıkarak yerleşim merkezi ile territorya arasındaki ilişkiyi sınayan modeller oluşturulmuştur. Bu modeller gözönünde bulundurularak, yüzey araştırması esnasında belirlenmiş kült alanlarının Klazomenai territoryasının oluşmasında etken olup olmadığı tarafımızdan sınanmaktadır. Klazomenai khorası ile ilişkili olarak dört kült alanından söz etmek mümkündür (Harita: 4). Cılga Koyu'nda yer alan Hekate Mağarası, Söğüt mevkiinde bulunan, büyük olasılıkla Kybele'ye ait kült mağarası, İnkaya Mağarası ve büyük olasılıkla Uzunkuyu-Zeytinler mevkiinde yer alan Köytepe, Klazomenai halkının diğer komşu polis devletleri ile ortak kullandığı kült alanları olmalıdır. Söz konusu kült alanlarının Ionia polis devletlerinin pekçoğu için geçerli olan merkezileşme sürecinden çok önce kullanıldığı yüzey buluntularından anlaşılmaktadır.

Klazomenai'ye ilişkin epigrafik buluntular oldukça sınırlı olmakla beraber yayınlanmış olan iki yazıt geçen seneki bildirimizde de sözettiğimiz üzere Klazomenai'nin Geç Klasik ve Hellenistik dönemlerde Teos ve Temnos ile yaşadığı sınır anlaşmazlıklarına ilişkin bilgi vermektedir. Topografik koşullarla belirlenmeyen sınırların değişkenliğine işaret etmekte olan bu yazıtlardan, Klazomenai'nin Hellenistik Dönemde İzmir Körfezi'nde hâkimiyet kurma çabasında olduğu[3] ve Teos ile de değişken siyasal sınırlara sahip bulunduğu anlaşılmaktadır[4]. Çalışma kapsamında önümüzdeki günlerde Klazomenai'ye komşu olan polis devletlerine ilişkin epigrafik buluntular için bir veritabanı oluşturulacaktır, bu sayede Klazomenai'nin değişken siyasal sınırlarına ilişkin daha kapsamlı bilgi üretilmesi planlanmaktadır.

---

2 Alcock, S.-R. Osborne (ed), Placing the Gods; *Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece,* Clarendon Press, Oxford, 1995; De Polignac, F. Cults, *Territory and the Origins of the Greek City-State,* University of Chicago Press 1995.

3 *SEG XXVIII,* 1978, no: 697, 881; Ager, S.L. 1991, "A Royal Arbitration Between Klazomenai and Teos", *ZPE* 85: 87-97.

4 *SEGXXXVI,* 1986, no:1040; Hermann, P. "Die Stadt Temnos in Hellenistischer Zeit", *Ist. Mitt.* 29 1979, 239-271; Piejko, F. "Textual supplements to the new inscriptions concerning Temnos", *Ist.Mitt.* 36, 1986, 95-97.

Topografyanın belirlediği doğal sınırlar yerleşimler arasında değişmeyen sınırlardır. Klazomenai'nin Teos ile kara sınırı Güzelbahçe'den Seferihisar'a dek uzanan depresyon alanıdır. Bu alan yüksekliği 300 m.yi bulan Çiftlikdağı, Değirmendağı, Pertevpaşa Dağı, Kocadağ, Sivricetepe ve Çalıtepe ile bir kontur oluşturur. Öte yandan yukarıda belirtilen yazıtlardan biri olan ve M.Ö. 4. yüzyıl sonuna tarihlenen yazıt Teos ve Klazomenai arasında güney kıyı için denizden süren bir hâkimiyet çabasına işaret eder. Büyük olasılıkla Strabon tarafından (XIV: 32 –C644) Teos'un son yerleşimi olarak sözü edilen Airai anlaşmazlığa konu olan alanda yer almaktadır.

2007 çalışmaları kapsamında belirlenen sınırlar içinde toplam 18 alt bölge seçilerek intensif yöntemle yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Harita: 5). Tüm alanlarda yüzey malzemesinin yoğunluk tespiti yapılmış ve yüzeydeki tüm diagnostik buluntular sistematik biçimde toplanarak örneklenmiştir.

İlk çalışma alanımız olan Mandalan Ovası, Kuşçular Köyü'ne yakın olup bugün ve yakın geçmişte yoğun olarak tarım yapılan bir alandır. Geçen seneki ön keşif çalışmaları ve CBS analizleri bu alanın bölgede tarım için en elverişli alan olduğunu göstermiştir. Yaklaşık 450 ha.lık bir alanı kaplayan ovada ikincil yerleşimler maalesef hızla artmaktadır. Büyük çiftlik evleri ve villaların bulunduğu alanda girilemeyen özel mülkiyetler hariç tutularak örnekleme yapılmış, yaklaşık 170 ha.lık alan sistemli olarak taranmıştır. Toplam 43 parselde intensif tarama yapılmasının sonucunda 5 ayrı noktada yüzey buluntusu yoğunluğu tespit edilmiştir. Büyüklükleri 1 ha. ile 15 ha. arasında değişen sitlerde yüzey buluntusu yoğunluklu olarak Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Ovanın kuzey sınırında yaklaşık 4. ha.lık bir alanda ise yoğun olarak Neolitik ve Tunç Çağı seramiğinin yanı sıra obsidiyen ve çakmaktaşı çekirdeği, el baltaları ve obsidiyen yongaları belgelendirilmiştir (Resim: 1). Prehistorik Döneme ait malzemenin bu denli yoğun bulunması olasılıkla höyük tipindeki bu sitin hemen kuzeyinden geçen otobanın inşası sırasında üst tabakaların tıraşlanmasından ötürüdür (Resim: 2).

Sarıaptallar Köyü yakınında tepe üzerinde 4 ha.lık alanda yüzey buluntusu saptanmıştır. Buluntular Arkaik, Klasik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Tepenin kuzeybatı yönünde yakınında Bizans Dönemine ait bir kiliseye ait üzerinde haç kabartması olan bir blok ve yapı taşları belgelendirilmiştir.

Mandalan Ovası'nın doğusunda yer alan ve doğal sit alanı alanı olarak tescil edilen Tavşantepe'nin eteklerinde doğu ve batı yönünde büyüklükleri 2 ha.ı geçmeyen alanlarda yüzey buluntusu yoğunluğu seyrek olmakla beraber Arkaik Dönemden Bizans Dönemine dek uzanan kesintisiz bir zaman dizini oluşturur.

Klazomenai khorasının güney sınırına yakın olan Yağcılar Köyü'nün batısında kalan Bağlararası Kaplanboğazı mevkiinde ise tarım amaçlı kullanılan tarlada yaklaşık 3 ha.lık alanda seyrek olmakla beraber Bizans,

Roma ve Helenistik Döneme ait yüzey buluntuları belgelendirilmiştir. Aynı alanda Yemişliboğaz olarak adlandırılan mevkide hava fotoğrafından surlu bir yerleşim izlenimi veren alanda araştırma gerçekleştirilmiştir (Resim: 3). Yaklaşık 7 ha.lık bir alanın çepeçevre ortaboy taşlardan oluşan bir yığma duvar ile çevrili olduğu anlaşılmıştır. Duvar taşlarından oluşan yığınların altında yer yer temel niteliğinde blok taşlar olduğu gözlenmiştir. Hava fotoğrafına bakıldığında ise bunun surlu bir yerleşim olmadığı ancak zayıf bir koruma duvarı ile çevrili olduğu anlaşılmıştır. Duvarın sınırladığı alan içinde Arkaik Dönem tümülüslerine ait olduğunu düşündüğümüz izler belgelendirilmiştir. Yüzeyde seramik buluntusu çok az olup diagnostik değildir. Bundan ötürü yüzey buluntusuna dayalı olarak göreceli de olsa bir tarih önermek mümkün gözükmemektedir. Ancak tümülüslere bağlı olarak burasını Arkaik Dönemde kullanılan korunaklı bir geçici iskân alanı olarak tanımlayabiliriz.

Adatepe yakınında bulunan ve Çanakkaleliler Boğazı olarak adlandırılan bölgede yaklaşık 35 ha.lık bir alan da intensif olarak taranmıştır. İki noktada yüzey buluntusu yoğunluğu saptanmıştır. Osmanbey çiftliği olarak bilinen mevkide 6 ha.lık alanda Arkaik Dönemden Bizans Dönemine dek kesintisiz bir iskân olduğu belirlenmiştir. Erincikler olarak bilinen alanda ise 1 ha.lık alanda Klasik ve Arkaik Dönem buluntuları ele geçirilmiştir.

Urla-İçmeler yakınındaki Küpalanı sırtı olarak adlandırılan tepe otoban inşası sırasında ortasından kesilerek tahrip edilmiştir (Resim: 4). Kireçtaşı yatakları üzerinde bulunan tepe üzerinde toprak kalınlığının çok az olduğu kesitten izlenebilmektedir. Tepenin doğu yamaçlarında ikincil yapılaşma yoğundur ve yüzey buluntusuna rastlanmamıştır. Batı yamaçlarında ise yoğun olarak Bizans, Roma, Klasik ve Arkaik Dönem buluntuları belgelendirilmiştir. 1 ha.lık alanda Klasik Dönem buluntuları saptanmıştır. Tepe etrafında bulunan tarım alanlarında toplam 11 ha.lık bir kesim taranmış, yaklaşık 2 ha.lık alanda da Klasik ve Arkaik Dönem buluntuları saptanmıştır.

Urla-Çeşme yolu üzerinde yer alan Yüksek Teknoloji Enstitüsü yakınındaki Tatarderesi olarak adlandırılan mevkide ise Hacıgebeş Tepesi ile Alibey Çiftliği arasında kalan küçük tepe üzerinde Geç Tunç Çağı–Erken Demir Çağına ait bir mezarlık ve yerleşim belgelendirilmiştir. Mezarların pek çoğu kaçak kazılarda tahrip edilmiş olup muhtemel buluntuları da çalınmıştır. Mezar buluntularından bir kısmının yasal olmayan yollardan alıcı bulamamasıyla beraber durumdan haberdar olup alanda belgeleme ve tescilleme çalışmalarını başlatmıştık (Resim: 5). Tespitlerimizde ikisi pithos mezar olmak üzere 5 adet mezarın açık olduğu saptadık. Mezarlar ana kaya ve toprak içine oyularak yerleştirilmiş pithoslar (Resim: 6) ve dikine yerleştirilen plaka taşlardan yapılan sanduka tipindeki örneklerdir (Resim: 7, 8). Tarafımıza iletilen ve bizlerin de İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim ettiğimiz el yapımı iki pişmiş toprak kap ile bir adet bronz kamaya ilâveten mezarların

çevresinde dağınık olarak bulunan ip baskılı pithos parçaları bunların büyük olasılıkla Geç Tunç Çağının sonlarına ait olduğuna işaret eder. Alanda 400 m. çapında bir alanda yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. Tepenin Güneybatı yamaçlarında ise Arkaik Döneme ait olan tümülüsler saptanmıştır. Tüm alanda yüzey malzemesi oldukça seyrek olup çoğunlukla pithos ve çatı kiremidi parçalarından oluşmaktadır.

Aynı tepenin kuzeydoğu yamaçlarında yer alan ve Ali Bey Çiftliği olarak adlandırılan mevkide tarım alanı olarak kullanılan parsellerde yaklaşık 5 ha.lık alanda sistematik olarak yüzey malzemesi toplanmıştır. Buluntuların büyük bir kısmı Bizans ve Roma Dönemine aittir. 2 ha.lık alanda çok az sayıda olmakla beraber Arkaik ve Klasik Döneme ait yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. Denizin Antik Dönemde bu alanda daha içeriye girdiği ve küçük bir körfez oluşturduğu düşünülmektedir. Alüvyal birikinti olduğunu düşündüğümüz kısımda yüzey buluntusunun hemen hiç ele geçirilememesi bu durumla bağlantılı olmalıdır.

Özbek civarında ise Beyliktepe, Karapınartepe ve Ortatepe ve çevresinde çalışılmıştır. Toplam 18 ha.lık alanda yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. Buluntular yoğunluklu olarak Bizans ve Roma Dönemine aittir. Ancak aynı alanda 3 ha.lık bir kesimde Arkaik ve Klasik Dönem buluntusunun yoğun olduğu saptanmıştır. Karapınar Tepesi'nin güney eteklerinde Roma Dönemine ait bir yapının izlerine rastlanmıştır. 50 cm. genişlikteki duvarların yaklaşık 4x5 m.lik kısmı korunmuş hâldedir.

Urla merkez civarında Dündarlıtepe, Üçdeğirmentepe, Yakatepe, Toptepe ve Yenimahalle'de intensif yöntemle yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. Üçdeğirmentepe üzerinde hâlihazırda inşası yarım kalmış bir düğün salonu yer almaktadır. Tepenin kuzeybatı eteklerinde 1 ha.lık alanda yoğunluk tespit edilmiştir. Yüzey malzemesi genellikle Bizans ve Roma Dönemine ait olmakla beraber az sayıda Klasik ve Arkaik Dönem buluntusu mevcuttur. Dündarlıtepe üzerinde ve çevresinde yüzey buluntusu çok seyrektir ve diagnostik buluntu yoktur. Ancak güneyinde kalan tarım alanında 1.5 ha.lık alanda yüzey buluntusu tespit edilmiştir. Çoğunlukla Bizans Dönemine ait olan buluntular arasında az sayıda Arkaik ve Klasik Dönem buluntusu da yer almaktadır. Yakatepe, 2006 çalışmalarında ziyaret edilmiş ve doğu yamacında bulunan kült mağarası belgelendirilmişti. Bu yıl tepenin güney, doğu, batı yamaçları ve zirve kısmında sistematik olarak yüzey malzemesi toplanmıştır. Buluntular ağırlıklı olarak Bizans Dönemine aittir. Güneydoğu yamacında büyük olasılıkla Bizans Dönemine ait olan küçük bir yapıya ait kalıntılar izlenmiştir. Kamanlı mevkiinde bulunan Toptepe ve Kamanlıtepe birbirine az eğimli bir yamaçla bağlanmaktadır. Kamanlıtepe üzerinde yoğun olarak ikincil yerleşme ve hâlihazırda devam eden inşa faaliyetleri bulunmaktadır. Toptepe üzerinde yüzey buluntusu çok seyrektir ve ele geçirilen buluntular

Bizans ve Roma Dönemine aittir. Urla Yenimahalle'deki Trafo Tepesi'nin güneybatısında kalan ve üzerinde düzlük olmasından ötürü yerleşim olabileceği düşünülen tepe sistematik olarak taranmış 0.8 ha.lık alanda seyrek olarak Bizans seramiği olduğu görülmüştür.

Çayır mevkiinde yapılan çalışmalarda yaklaşık 2 ha.lık alanda yüzey buluntusu yoğun olarak Bizans ve Roma dönemlerine aittir, 0.6 ha.lık alanda Klasik Döneme ait buluntu olduğu saptanmıştır. Akpınar mevkiinde TEİAŞ yakınındaki Trafo Tepesi'nin güneyinde kalan 4 ha.lık alanda, Akpınar Deresi yatağının güneyinde Bizans ve Roma Dönemine ait yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. 1.5 ha.lık alanda az sayıda olmakla beraber Klasik ve Arkaik Dönem buluntusu olduğu gözlenmiştir.

Klazomenai khorasının Teos antik kenti ile arasında sınırdaki son nokta olduğunu düşündüğümüz Ovacık'ta Peynircidağı ile Yellicegediği arasında kalan vadi taranmıştır. Güneyde Bademler'e doğru ilerlenerek Bademler ve Ovacık arasında kalan alanda çalışılmış ve 4 ha.lık alanda orta yoğunlukta Bizans, Roma ve Klasik Döneme ait yüzey buluntusu belgelendirilmiştir. Ovacık'ın batısında kalan Baykuşboğazı Deresi'nin kuzeyinde yer alan tepe eteklerinde seyrek malzeme 7 ha.lık bir alana dağılmış hâldedir. 2 ha.lık alanda yüzey malzemesi yoğun olup buluntular Bizans ve Roma dönemlerinin yanı sıra tüm alanda dağılım gösterecek şekilde Klasik ve Arkaik Döneme aittir. Peynircidağı ile Yellicegediği arasında kuzeydoğu yönünde 37 ha.lık alanın büyük kısmı sık makilikle kaplıdır. Alan dahilinde açıklık olan tüm alanlar taranmıştır. Yüzey malzemesi çok seyrek olmakla beraber Erken Arkaik Dönemden Bizans'a uzanan uzun bir sürece işaret etmektedir. Bu alanda Kızıldere dere yatağı bir vadi oluşturmakta olup güney kısmı teraslanmış hâldedir. Teraslar üzerinde hâlihazırda zeytin ağaçları bulunmaktadır. Teraslar sıklıkla karşımıza çıkan ve mübadele öncesi Rumlara ait küçük bloklardan oluşan teras duvarlarıdır. Ancak yer yer bu teras duvarlarının altında 60x40 cm. boyutlarında büyük blok taşlardan teras duvarları olduğu izlenmiştir (Resim: 9). Bu terasların antik teraslara ait olup olamayacağı üzerinde durulmalıdır.

Urla-Bademler yolunun güneyinde kalan Çiftepınar ve Araptepe civarında dik bir yükselti halindeki kayalık, tepenin zirvesini çepeçevre sarmaktadır. Kayalığın etrafı tamamen dolaşılmıştır. Kayalık önünde bazı bloklarda olasılıkla yakın zamanda taş çıkarmak için kullanılmaktan ötürü oluşmuş sondaj delikleri olduğu gözlenmiştir. Kayalığın hemen altındaki güney terasta seyrek Bizans malzemesi ele geçirilmiştir. Tepenin kayalık terası ve Baykuşboğazı dere yatağından güneye ilerlendiğinde yüzeyde üzerinde kenet izi olan blok hâlinde bir adet yapı taşı olduğu görülmüştür. Çiftepınar kayası kuzey eteklerinde Baykuşboğazı Deresi'nin güneyinde 1.2 ha.lık alanda yoğun olarak yüzey buluntusu olduğu saptanmıştır. Buluntular Bizans Döneminin

yanı sıra Arkaik ve Klasik Döneme aittir. Alanda büyük olasılıkla Bizans Dönemine ait üç adet yapının kalıntıları olduğu belirlenmiştir. Yapının inşa malzemesi arasında Roma kiremitleri bulunmaktadır.

Klazomenai khorasının kuzeybatı yönündeki sınırı olduğunu düşündüğümüz Gülbahçe'deki çalışma 2008 çalışmalarına yönelik olarak intensif yüzey araştırması yapılacak olan alanları saptamayı amaçlamıştır. Gülbahçe'de toplam üç farklı alanda çalışılmıştır. Cinderesi yatağının ve geçen sene saptanan poligonal duvarlı Cinderesi Kalesi'nin (Resim: 10) batısında kalan 16 ha.lık alanda yoğun yüzey buluntusu olduğu saptanmış ve diagnostik buluntular örneklendirilmiştir. Öğretmen Evleri'nin hemen üzerinde güney yönünde uzanan alanda yüzey buluntuları özellikle çatı kiremidi ve depolama kaplarına aittir. Dönem olarak Roma, Klasik, Arkaik ve kale etrafında Tunç Çağına işaret etmektedir. Cinderesi Kalesi'nin bulunduğu tepe ve teraslarda yüzey buluntusu seyrek olmakla beraber uzun bir sürece işaret eder. Tunç Çağı, Arkaik, Klasik, Roma Dönemine ait buluntular örneklenmiştir. Tüm yüzeyi volkanik kayaçla kaplı olan ve toprak kalınlığının çok az olduğu tepede ana kaya konglomeradır. Kuzeye bakan orta eğimli yamaçta çapı 0.80 m.yi bulan ve taşların daire şeklinde sıralanmasıyla sınırlanan çukur, mezar izlenimi vermektedir ancak içi tamamen boşaltılmıştır. Kalenin özellikle kuzey tarafında poligonal duvarlar iyi korunmuş hâldedir. Büyük olasılıkla güney yönü çok sarp olduğundan duvar yer almamaktadır. Duvarlar 1.5-2 m. aralıkla iç ve dış duvar olarak uzanmaktadır. Güney yönünde kayaların işlenmiş olduğu bazı kısımlara taş bloklar yerleştirilecek şekilde işlendiği belirlenmiştir. Bazı kaya yüzeylerinde kenet delikleri ve işlevini tam olarak anlayamadığımız oyuklar olduğu görülmüştür.

Gülbahçe-Değirmen olarak adlandırılan mevkide ekstansif olarak yüzey araştırması yapılmıştır. 12 ha.lık alanda yüzey buluntusu yoğundur. Bizans Dönemine ait bir kilise yapısının kalıntıları ve bir değirmenin bulunduğu alanda yüzey buluntusu deniz kıyısına dek yoğun olarak devam etmektedir. Bunun sebebi büyük olasılıkla kıyının çökmesi ile ilişkilidir.

Gülbahçe Hamam olarak adlandırılan mevkide ise 6 ha.lık alanda yüzey buluntusu çok yoğundur. Buluntular genellikle Roma Dönemine aittir. Daha önceki yıllarda yapılan çalışmalardan burada iyi korunmuş Roma villalarına ait taban mozaiklerinin yüzeyde izlendiği bilinmektedir. Ancak hâlihazırda tüm mozaikler tahrip edilmiş durumdadır. Mozaiklere ait alanlar mozaik döşeme altındaki harçlardan izlenebilmektedir. Çoğunun üzeri örtülmüş ve çöp dökülmüş vaziyettedir. Çok sınırlı alanda mozaik taşları izlenmiştir.

İçmeler mevkiinde yer alan İçmetepe üzerinde tahrip edilmiş hâlde üç tümülüs saptanmıştır. Tümülüslerin kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmesinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Tümülüslerin çapı 15-20 m. olup Arkaik ve Geometrik Dönemden tanıdığımız yığma taş şeklindedir.

Bu bilgiler ışığında 2007 yılı çalışmalarında makro dönemler için yerleşim dağılımını saptamak mümkün olmuştur. 2008 yılında arazi çalışmasının ardından Klazomeni khorası sınırları içinde kalan ikincil yerleşimlerin hiyerarşik düzeni, yerleşim modellenmesi ve saha kullanımına ilişkin detaylı bir değerlendirme yapılacaktır. Saha çalışmaları sonucunda yüzey araştırması sınırlarında yer alan alanlarda Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı ve Geometrik Dönem yerleşimleri de saptanmış olmakla beraber bunların sayısı yerleşim modeli önermek için yeterli değildir. Ancak öte yandan yapılan ön değerlendirme sonucunda Arkaik Dönem ve sonrasına ilişkin yerleşim dağılımını saptamak mümkündür. Arkaik Dönem boyunca sayıca daha fazla olan yerleşimlerin yüzölçümleri daha küçük olup kümeleşmiş iskân modeli oluşturmaktadır. Klasik Dönemde sayıca azalan yerleşimlerin yüzölçümleri artmıştır. İlk bakışta Arkaik Dönemden Klasik Döneme geçişte bu değişimin synoikismos süreci ile ilişkili olduğu öne sürülebilir. Merkezî yönetim sistemine bağlı olarak Hellenistik Dönemde sayıca azalan yerleşimlerin yüzölçümü artarak dağınık bir iskân modeli oluşturmuştur. Roma Döneminde yerleşim sayısı gözle görülür biçimde artmış olup dağınık iskân modeli sürmüştür. Bizans Dönemi için de aynı koşullar geçerlidir.

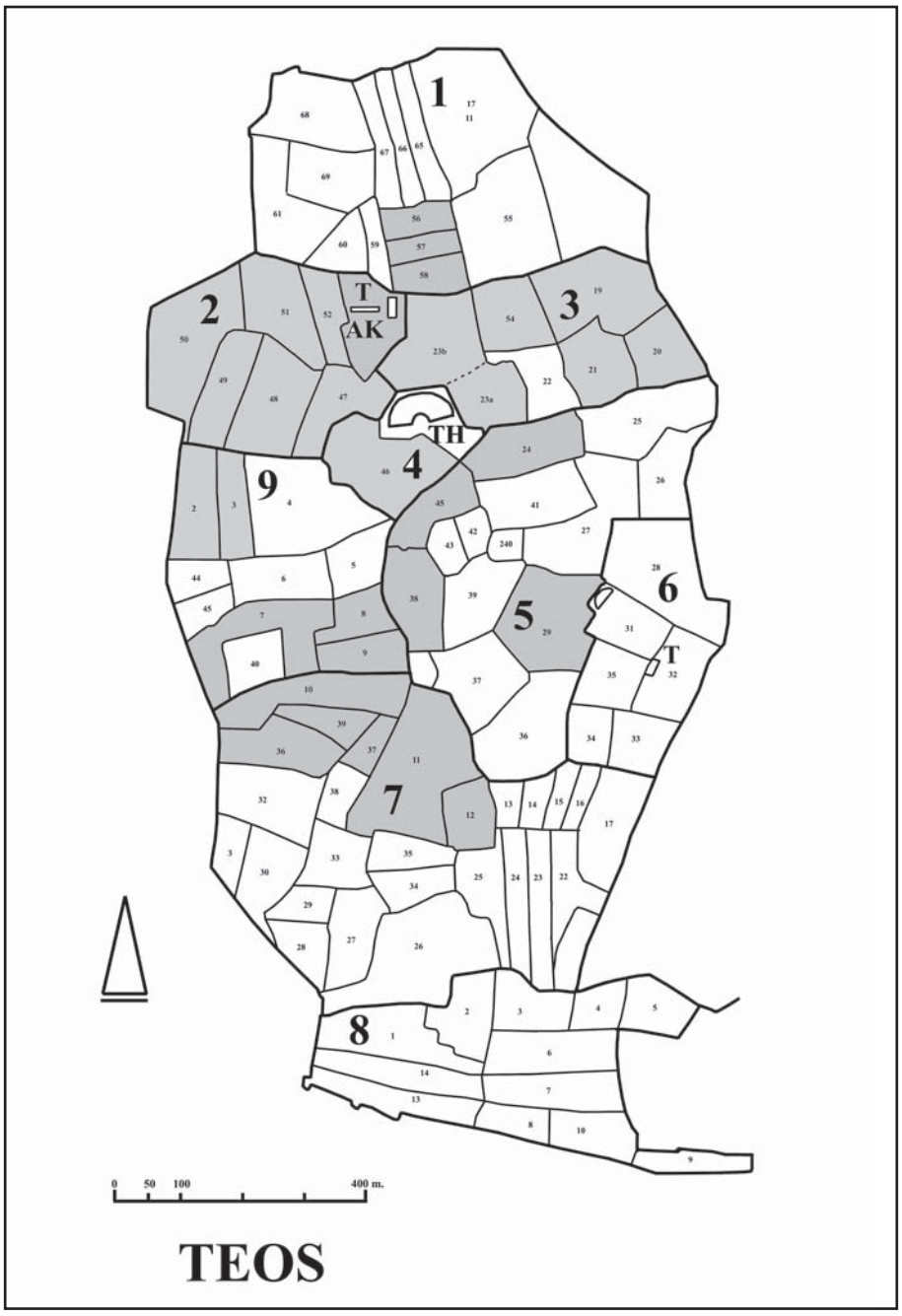

Harita 1: Teos, sur içi yerleşimde intensif yöntemle yüzey araştırması yapılan alanlar

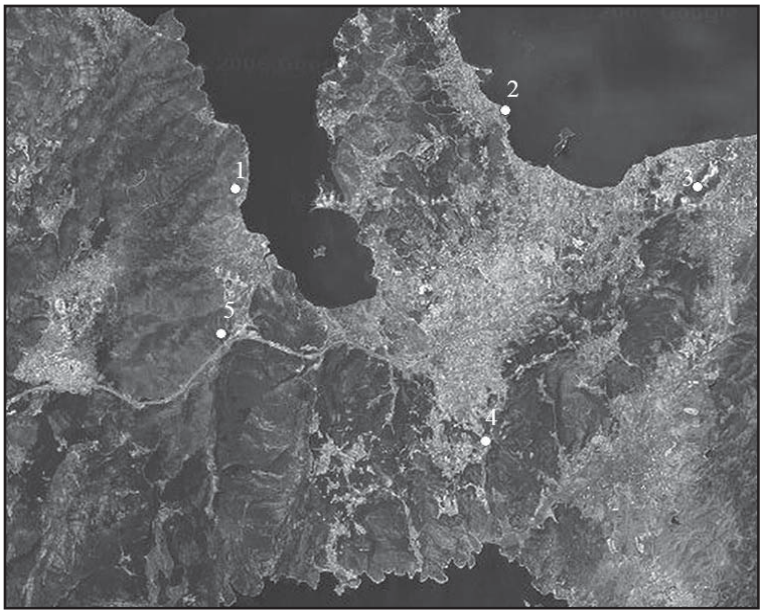

Harita 2: Klazomenai khorası sınırlarında yer alan kaleler (1.Cinderesi, 2.Dubatepe, 3.Sivricetepe, 4.Yarentepe, 5.Tatarderesi)

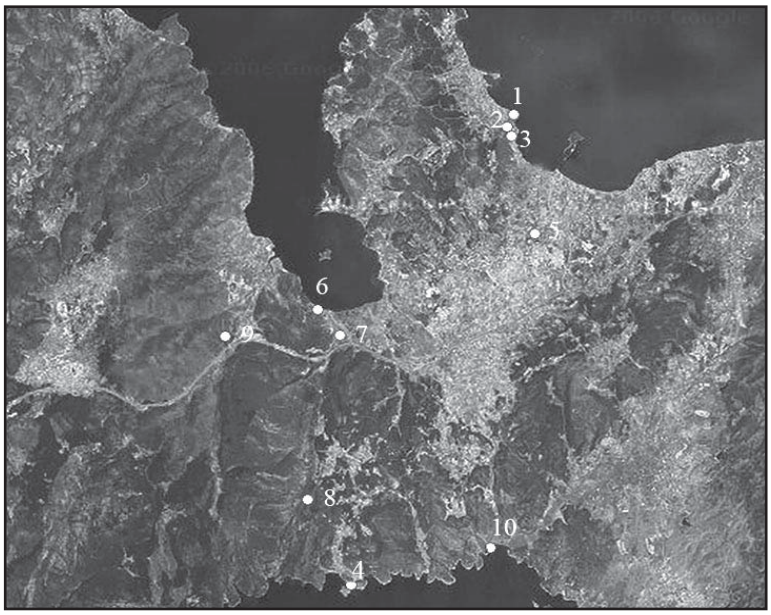

Harita 3: Klazomenai khorası sınırlarında tespit edilen tümülüsler (1.Dubatepe, 2.Cankurtarantepe, 3.Nalbanttepe, 4.Azmak, 5.Bozavlu, 6.İçmetepe, 7.Hırsızçeşme, 8.Yemişliboğaz, 9.Tatarderesi, 10.Airai)

Harita 4: Klazomenai khorası sınırlarındaki kült alanları (1.Köytepe, 2.Söğüt, 3.İnkaya, 4.Cılga)

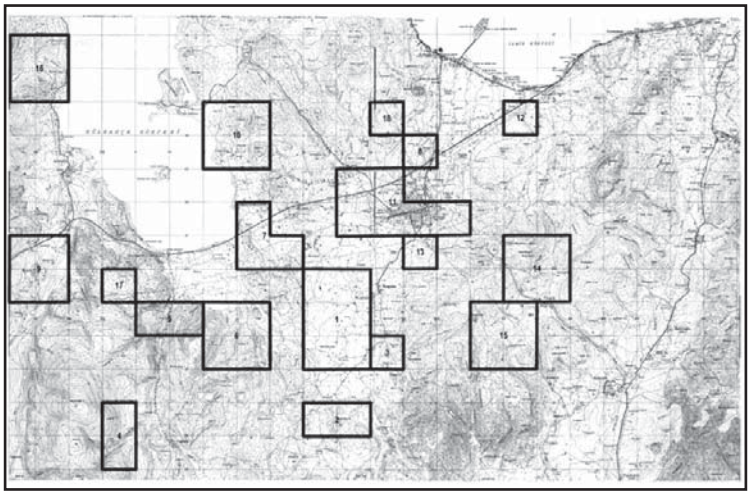
Harita 5: Klazomenai khorası için belirlenen alt bölgeler

Resim 1: Mandalan ovasında yer alan Neolitik Çağdan Bizans Dönemine dek iskân edilmiş höyük üzerinde ele geçirilen perhistorik buluntulardan örnekler

Resim 2: Mandalan ovasındaki üstü tıraşlanmış olan höyükten görünüm

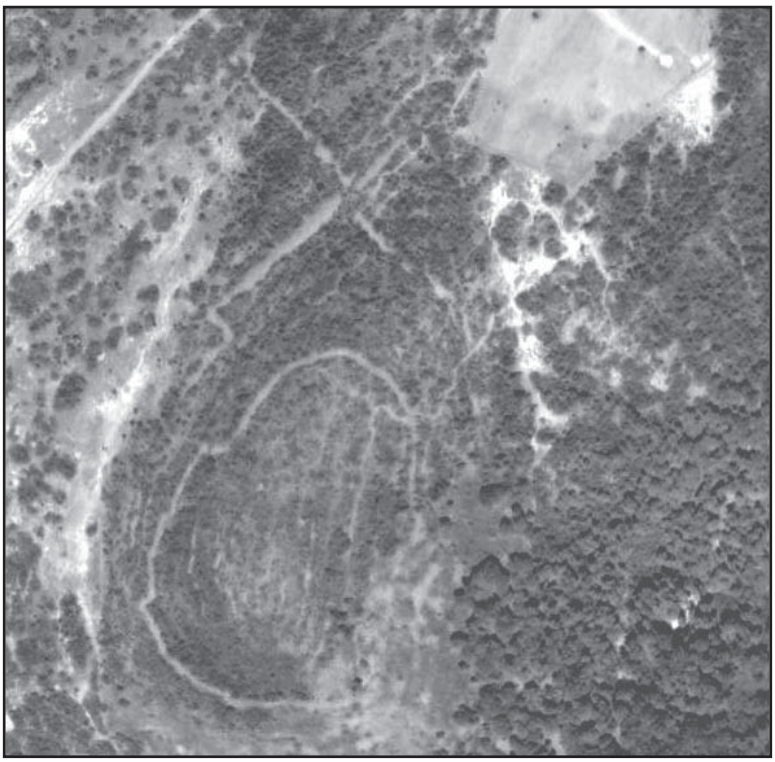

Resim 3: Yemişliboğaz'da bulunan yerleşimin uydu görüntüsü

Resim 4: Küp alanı sırtı olarak bilinen tepenin karşıdan görünümü

Resim 5: Tatarderesi-Hacıgebeş Mezarlığı'ndan ele geçirilen buluntular

Resim 6: Tatarderesi-Hacıgebeş Mezarlığı'nda kaçak olarak kazılmış olan pithos mezar

Resim 7: Tatarderesi-Hacıgebeş Mezarlığı'nda kaçak olarak kazılmış mezar

Resim 8: Tatarderesi-Hacıgebeş Mezarlığı'nda kaçak olarak kazılmış mezar

Resim 9: Ovacık Peynircidağı eteklerinde büyük blok taşlarla inşa edilmiş teras duvarından görünüm

Resim 10: Gülbahçe, Cinderesi Kalesi poligonal duvarlardan görünüm

2007 YILI ÇORUM VE ÇANKIRI İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Tayfun YILDIRIM*
Tunç SİPAHİ

2007 yılı Çankırı, Çorum yüzey araştırmalarımıza ağırlıklı olarak Çorum İli sınırları içinde devam edilmiştir (Harita: 1). Çalışmalar sırasında Çankırı il sınırı içinde, 2006 yılında belirlenen noktalara ulaşılmıştır[1]. Yüzey taramalarımız sırasında Çorum ve Çankırı arkeoloji müzelerinden alınan bilgiler; köylerdeki vatandaşlardan alınan haberler ve harita üzerindeki değerlendirmelerimiz temel alınarak tespitler gerçekleştirilmiştir.

2007 yılı itibariyle yüzey araştırmamızın amaçları aşağıda sıralanmıştır:

1. 1996 yılından bugüne kadar sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımızda ekibimizce tespit edilen Hüseyindede ve Fatmaören merkezlerinin kazıları tamamlanmıştır. Boyalı Höyük'te kazılar devam etmektedir. Dolayısıyla Sungurlu ve çevresinde bulunan bunlara paralel diğer Hitit merkezlerinin tespit edilmesine devam edilecektir.

2. Boğazköy, Alaca Höyük ve Eskiyapar gibi yerleşimlerin merkez noktasında kalan Alaca ve çevresinin batıyla olan bağlantılarının ve Hüseyindede çevresine kadar ulaşan yerleşim zincirinin belgelenmesi sağlanacaktır.

3. Merkez ilçe içinde kalan Büyük Güllücek ve çevresinde çalışmalarımız yoğunlaşmaya başlamıştır. Buradaki dağlık kesimde, doğuda Alaca Çayı havzasına kadar olan alanda Kalkolitik, Eski Tunç ve Hitit dönemleri için önemli sonuçlar sağlayabilecek noktaların taranmasına devam edilecektir (Harita: 2).

4. Osmancık çevresinde 3 yıldır yürütülen araştırmalarımız Alaca Höyük ve civarından tanıdığımız Eski Tunç Çağı kültürünün bu bölgeye kadar

* Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06100 Sıhhıye-Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06100 Sıhhıye-Ankara/TÜRKİYE tuncsipahi@gmail.com.

1 2007 yılı araştırmamız Çankırı ve Çorum illerinde eylül ayı içinde sürdürülmüştür. Araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak Mustafa Şen katılmıştır. Bölümüz öğrencilerinden Hande Çalışkan, Serkan Kaya ve Bedir Torun araştırma ekibimizde yer almışlardır. Katkı ve destekleri için Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Çorum Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Çankırı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Çankırı Müzesi Müdürlüğü, Osmancık Belediyesi Başkanlığı ve Çankırı Jandarma Komutanlığı'na tüm katkı ve destekleri için teşekkür ederim.

uzandığını göstermiştir. Ayrıca, Osmancık'ın doğu ve güneybatısında kalan Vezirköprü ve çevresi önem kazanmıştır. Bu nedenle Osmancık çevresinde çalışmalarımızın yoğunlaştırılması planlanmıştır.

5. Çankırı İli'ne geçilerek, Çorum'un batı sınırından itibaren M.Ö. III. ve II. binyıl yerleşimlerinin takip edilmesi gerekli olmuştur. Çünkü Çorum'un batısı ile Çankırı'nın doğusu fizikî bir bütünlük sağlamaktadır. Her iki bölgenin seramiği ve yerleşim karakterleri benzerlik göstermektedir. Böylece Hitit'in batıya doğru yayılımı için önemli bilgiler sağlayacak Orta ve Kurşunlu ilçeleri çevresindeki M.Ö. II. binyıl yerleşimlerinin tespiti önem kazanmıştır (Harita: 2).

Yukarıda belirlenen ve tanımı yapılan beş ana bölgede sezon içinde farklı zamanlarda gerçekleştirilen yüzey taramaları sırasında gerçekleştirilen tespitler ve değerlendirmeler aşağıda sıralanmıştır:

1. *HACIOSMAN KÖYÜ, MEZARLIK MEVKİİ*

200701

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Hacıosman Köyü

Köyün doğu kesiminde yer alan günümüz mezarlığının çevresinde bir Roma yerleşimi ve mezarlığı tespit edildi. Burada arazi hafif eğimlidir. Köy mezarlığının güney sınırında Büyük Çay'ın kuru yatağı mevcuttur. Roma Dönemi seramiklerine ait parçalar çevreye yayılmış durumda görüldü. Hacıosman Köyü ve çevresi bölgenin en bereketli topraklarına sahiptir. Bu nedenle zengin meyve ve sebze bahçeleri Hacıosman Köyü arazisinde yer alır. Bu yörede daha önceki yıllarda da küçük yerleşim alanları tespit edilmişti. Köyün bulunduğu alan geçmişte de yerleşim alanı olarak seçilmiştir. Köyün bereketli arazisi doğuya doğru takip edildiğinde kazısı devam eden Boyalı Höyük'e ulaşılır.

2. *HARMANYERİ, DEMİR DEVRİ/ROMA YERLEŞİMİ*

200702

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çayan Köyü

Köyönü-Harmanyeri mevkiinde düz bir Roma yerleşimi belirlenmiştir. Yörüklü Kasabası'ndan kuzeye doğru giden bugünkü yola hâkim bir noktadadır. Olasılıkla geçmişte de aynı güzergâh kullanılmıştır. Çevrede M.Ö. III. ve II. binyıllara ait izler mevcut değildir. Arazide küçük boyutlu mimari taşlar yer alıyor. Seramikler geniş bir alana yayılmıştır, aralarında M.Ö. I. binyıla ait parçalar mevcuttur. Yörüklü'nün kuzeyinde kalan bu kesimde yerleşimler zayıflamaktadır. Çevrede Hüseyindede veya Boyalı ölçüsünde bir

yerleşim beklenmemelidir. Daha çok küçük Roma köyleri karşımıza çıkmıştır. Arazi bu kesimde giderek yükselmektedir. Ayrıca verimsiz toprak yapısı ve yetersiz su kaynakları yerleşim zayıflığı için etken olmalıdır.

3. BALIMSULTAN KÖYALTI MEVKİİ

200703

Çorum İli, Merkez İlçesi, Balımsultan Köyü

Suraçayırları/Köyaltı mevkiinde yer alan bir Roma yerleşimidir. Bölgenin dalgalı bir arazi profili mevcut. Bugünkü Balımsultan Köyü sırtını bir yükseltiye dayamıştır. Roma yerleşimi bölgenin genel karakterine uygun olarak hafif eğimli bir alanda, geniş yayılıma sahip olarak karşımıza çıkar. Seramikler çevreye yayılmış durumda. Pişmiş topraktan taban kaplama kiremitleri görüldü.

4. BALIMSULTAN TEPE ETÇ YERLEŞİMİ

200704

Çorum ili, Merkez İlçesi, Balımsultan Köyü

Köyden itibaren bir tepenin yamaçlarında Roma ve Erken Tunç Çağı dönemlerine ait seramikler yer almaktadır. Arazi yer yer kayalık olup taşlık bir yüzey yapısına sahiptir. Seramikler geniş bir alana yayılmıştır. Tepede nirengi noktası mevcuttur. Eski Tunç Çağına ait seramik şekilleri çeşitlilik gösterir. Ayrıca bazı noktalarda ETÇ'den M.Ö. II. binyıla geçiş seramikleri görülmüştür. Bölgenin coğrafî yapısı, kayalıkların bereketli küçük vadiler Eski Tunç Çağı sakinlerinin tercih ettiği yerleşim koşullarına uygundur. Alaca Höyük gibi düzlük alandaki merkez konumlu büyük yerleşimlerden farklı olarak köy veya bir mezra niteliğindeki küçük ETÇ yerleşimleri için Çorum ve Çankırı illerinde bu tür alanlar tercih edilmektedir.

5. TAVŞANKAYA ROMA MEZARLIĞI

200705

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Ortaköy Beldesi

Tavşankaya mevkiinde düzensiz bir arazi yapısına sahip bir alanda yer alan bir Roma mezarlığıdır. Mezarlığın bulunduğu kesim yüksekçe, bölgeye hâkim bir konumda ve hafif meyilli bir arazi yapısı sergiler. Mezarların taş çevrikleri belirgindir. Çevrede yoğun heyelan izleri görüldü. Mezarların çevresinde Roma seramiklerine ait parçalar tespit edildi. Mezarların tahrip edildiği belirlendi. Ortaköy çevresi Roma yerleşimleri için uygun bir coğrafî konumdadır.

6. KALEDERE, KIRIKSOKU MEVKİİ

200706

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Ortaburun/Kırıksoku Mevkii.

Köyün güneybatısındaki Kırıksoku mevkiinde yer alan bir Roma yerleşimidir. Köyün güneybatı kesimindedir. Yer yer kayalık tepelerde erozyon yoğundur. Arazide çok sayıda mimariye ait taşlar belirlendi. Kaledere ve çevresi dağlık ve kayalık bir arazi yapısına sahiptir.

7. BÜYÜKCAMİLİ, KARAKAVAK MEVKİİ

200707

Çorum İli, Alaca İlçesi, Büyükcamili Köyü (Eski adı Dedekargın)

Karakavak Mevkii. Köye yakın bir alanda bugün tarla olarak kullanılan hafif eğimli bir tarlada ETÇ düz yerleşimi belirlendi. Alaca çevresi ETÇ yerleşimlerine uygun bir karakter sergiler, küçük ölçekli bir yerleşimdir. Bölgedeki günümüz köylerinin altında ve çok yakınında bu tür yerleşimlerin varlığı beklenen bir durumdur. Hemen yakınında kuru bir çay yatağı mevcut. Eski Tunç Çağına ait az sayıda seramik parçası tespit edildi. Tarlada tarımsal uygulamaların yoğunlaşmaması ve kaçak kazı yapılmaması nedenleriyle yüzeydeki çanak çömlek parçası nadir sayıdadır. Küçük bir yerleşim alanıdır.

8. HÜYÜK/SAP TEPE

200708

Çorum İli, Merkez İlçe, Ovakarapınar Köyü çevresi

Höyüğün üst kısmı ve çevresi tahrip edilmiştir. Höyüğün düzleştirilmiş üst yüzeyine gübre ve saman yığılmış. Tepedeki düzlenmiş alanda bir elektrik direği var. Bu bölgeden 25 sene önce müzeye bir testi satılmış. Höyüğün yüzeyinden ve yakın çevresinden seramik parçaları M.Ö. III. binyıl, M.Ö. II. binyıl, Roma ve Ortaçağa aittir.

9. KARTAL/KUŞ KAYASI

200709

Çorum İli, Merkez İlçe, Tarhan Kozlusu, Sap Köy yakınları (Resim: 1)

Bölgeye hâkim yüksekçe bir kayalık alanın üstünde 1,5–2 metre yüksekliğinde bir Eski Tunç Çağı yerleşimi mevcuttur. Bu yerleşimin büyük

kısmı üzerine oturduğu ana kaya ile birlikte, iş makineleri tarafından tahrip edilmiştir. Tahrip edilen alan yaklaşık 50x8 metre genişliğinde, 7 metre derinliğindedir. Yerleşimin batı kesimlerinde bir mezarlığa ait olabilecek düzgün taşlar bulunmaktadır ve yer yer mezar çevrikleri bellidir. Açılan tahribat çukurunun kesitinde Eski Tunç Çağı yerleşiminin taban, temel ve ocak izleri görülebiliyor. Hatta in situ kaplar kesitte durmaktadır. Kabaca yapılan bir hesapla 2800-3000 metreküp kayalık alan parçalanmış, arazinin doğal profili de bozulmuştur. Bölgede jandarma tarafından gerekli soruşturmanın yapıldığı öğrenilmiştir. Çevrede çok sayıda ETÇ çanak çömlek kırıkları mevcuttur. Burada yerleşime olduğu kadar doğal çevreye de büyük zarar verilmiştir.

KIRANKIŞLA/KİLLİKTEPE

200710

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kırankışla Köyü

Köyün güneyinde yüksek bir tepenin üstünde yer alıyor. Uzaktan tepe ile bütünleşik bir görüntü vermektedir. Erken Tunç Çağı ve Hitit yerleşimi olduğuna işaret eden çanak çömlek parçaları toplandı. Tepenin ve yerleşimin çevresi taşlık arazi yapısındadır. Küçük boyutlu yerleşim bölgeye hâkim yüksek bir noktada olup yolu kontrol edebilen bir istasyon niteliğindedir.

10. KIRANKIŞLA HÖYÜK

200711

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kırankışla Köyü

Köyün güneyinde, Alaca yolunun doğusunda, taşlı bir tepenin üzerindedir. Zayıf M.Ö. III. binyıl geç safha ve II. binyıla ait çanak çömlek bulunmaktadır. Yerleşim, ovanın orta kesiminde ve bölgeye hâkim bir noktadadır. Killiktepe'ye göre daha düşük kottadır. Üst kısmı yaklaşık aşağı doğru 2 metre alınarak düzlenmiş, buradaki kültürel katman tahrip edilmiştir. Oldukça taşlı bir yapı göstermektedir. Zayıf olarak Klasik dönemlere ait olabilecek seramik parçaları da belirlendi.

11. ÇAVUŞ ÇEVRESİ DEMİR DEVRİ YERLEŞİMİ

200712

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çavuş Köyü

Köyün güneyinde, Sungurlu-Çorum yolunun yaklaşık olarak 500 metre batısında yer alır. Yükseltinin en yüksek noktasında bir nirengi taşı

bulunmaktadır. Doğal bir yükseltinin üstünde M.Ö. I. binyıl yerleşimi yer alır. Burada ve çevre tarlalarda M.Ö. I. binyıl ağırlıklı çanak çömlek parçaları görüldü.

12. ÇAVUŞ ÇEVRESİ BİZANS YERLEŞİMİ

200713

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çavuş Köyü

Köyün batısında, bir önceki Demir Devri yerleşimin güneyinde yer almakta olup kuzey-güney yönünde uzanan yayvan bir yükselti şeklindedir. Geç Roma-Bizans dönemlerine ait olan bu merkezde kaçak kazı izlerine de rastlanmıştır. Yüzey oldukça taşlıdır. Yükseltinin yamaçlarından toprak alırken horasan harçlı bir yapının duvarları ortaya çıkarılmış. Bir yapıya ait duvar taşları belirgin. Burada bir kilise yapısı mevcut olabilir.

13. HİSAR/DEĞİRMENALTI

200714

Çorum İli, Alaca İlçesi, Koçhisar Köyü

Vatandaşlar tarafından Değirmenaltı olarak tanımlanan mevkideki bir tarlanın ortasında yer alan bir Eski Tunç Çağı yerleşimidir. Büyüköz Deresi'nin kuru yatağının kenarında. 2 metre yüksekliktedir. Kaçak kazı izleri var. Tarımsal uygulamalar sırasında kısmen düzlenmiştir. Çanak çömlek kırıkları Eski Tunç Çağına aittir. Araştırma sırasında tarla sahibinin Çorum Müzesi'ne başvurduğu ve yerleşimin yer aldığı tarlayı düzlemek istediği belirlenmiştir. Müze elemanlarınn yerinde tespiti ve ekibimizin de değerlendirmesi ile tarla sahibinin bu isteği engellenmiş, müze tarafından gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

14. KOÇHİSAR ÇEVRESİ

200715

Çorum İli, Alaca İlçesi, Koçhisar Köyü (Resim: 2)

Karadere çevresinde Roma Dönemine ait olan pişmiş toprak lahit parçaları tespit edildi. Batıya günümüz köy mezarlığına doğru gidildi ve mezarlıkta da Roma Dönemine ait aynı parçalara rastlandı. Eski mezarlık olarak adlandırılan bu alan, batıya doğru yaklaşık 300 metre kot altında yer almaktadır. Çevrede Roma seramiği görüldü. Bölgede zayıf bir Roma yerleşimi mevcuttur. Yeni mezarlık olarak adlandırılan alanda pişmiş topraktan uzun lahit mezarlar bulunmaktadır.

Çevrede başka yerleşim alanları da görüldü: Hüyük mevkii; (höyük dibi) çevreden 10-15 metre yüksek bir konumdadır. Roma Dönemine ait mezarlık tespit edildi. Han Veli Höyük mevkiinde yerleşim izleri belirlendi. Burası 10 metrelik bir yükseltidir. Burada zeminden çok taş sökülmüş olduğu görüldü.

15. ORTA-DERE MEVKİİ

200716

Çankırı İli, Orta İlçesi, Sakaeli Köyü

Müslüman Kalesi olarak tanımlanan mevkideki yüksek tepenin yamaçlarında Erken Tunç Çağı yerleşimi belirlenmiş, zayıf bir M.Ö. II. binyıl yerleşimi de tespit edilmiştir. Ayrıca, nadir de olsa M.Ö. I. binyıla ait çanak çömlek parçaları da bulunmaktadır. Bazı noktalarda az da olsa Bizans seramiğine rastlanmıştır. Bu seramiğin mevcut olduğu noktalarda horasan harçlı Bizans yapılarına ait izler görülmüştür.

Müslüman Tepen'in karşısındaki diğer yükselti olan Gavurkale'ye de çıkılarak buradaki kale kalıntısı görüldü. Koruma duvarları yaklaşık 2 metre kalınlıktadır. Duvarlarda yanlara yerleştirilen iri taşların ortaları daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Dış yüzlerinde yarım daire bastionlar bulunmaktadır. Burç şeklinde bir görünüme sahiptirler. Daha önce bir İngiliz araştırma heyeti tarafından yapılan inceleme sırasında kalenin Bizans Dönemine ait olduğu belirtilmekle birlikte, taş örgü karakterinden kalenin Demir Devrinde de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gavurkale'nin önceki yıllarda Çankırı Müzesi tarafından tescili sağlanmıştır. Müslüman kalesi olarak tanımlanan diğer yükselti ve çevresindeki yerleşim alanlarının kaydı ve tescili için Çankırı Müzesi tarafından gerekli girişimler yapılmaktadır.

16. KIZILCA KÖYÜ KAYA YERLEŞMESİ

200717

Çankırı İli, Kurşunlu İlçesi, Kızılca Köyü (Resim: 3)

Devrez Çayı'na inen yamaçlarda yer alır. Kayalık bir arazi yapısına sahiptir. Çayın hemen karşısında andezit yatakları bulunmaktadır. Günümüzde de taş ocağı olarak kullanılmıştır. Andezit yataklarının olduğu kesimde kaya blokların kesilip işlendiğini gösteren izler görülmüştür. Dağın etek kesimlerinde bir Roma yerleşimi mevcuttur. En yüksek kesimdeki düzlükte Eski Tunç Çağı seramikleri toplanmıştır. Güneybatı yamaçlarında kaçak kazı izleri tespit edilmiştir. Güneybatı–batı kesimlerinde horasan harçlı yapı izleri bulunmaktadır. Düzgün kırılmış taşlar, yamaçlara dökülmüş, dağınık bir hâldedir. Tepede höyük yüzeyinde Geç Roma, Bizans, kısmen Eski

Tunç Çağı yerleşim izleri bulunmaktadır. Devrez Çayı, höyüğün güneydoğu, doğu ve kuzey kesimlerinin çevresini dolaşır. Höyük, doğal bir yükseltinin üzerindedir. Geç Roma yapılarının oturduğu temellerin arasında Geç Roma, Klasik Döneme ait seramik parçaları görülmüştür. Yine kayalık üzerine örülmüş temellerin seviyesinde basık küre gövdeli, az kırıklı gaga ağızlı bir Roma testisi bulunmuştur (testi Çankırı Müzesi uzmanlarına bir tutanakla teslim edilmiştir). Bu yapının izleri höyüğün üst çevresini dolaşmaktadır. Kayalığın bittiği yerlerde iri taş bloklar kullanılmış, üzerine daha küçük boyutlu taşlar yerleştirilmiştir. Burası bölgeyi kontrol edebilen bir noktada olup yerleşim için en uygun alandır. Bu nedenle ETÇ'den itibaren yerleşim için seçilmiştir.

17. ŞEKER HÖYÜK

200718

Çankırı İli, Kurşunlu İlçesi, Çavundur Hamamönü Beldesi, Budakpınar Köyü (Resim: 4)

Şekerler Benzin İstasyo'nunun yanında yer alır. Ekibimiz tarafından Şeker Höyük olarak tanımlanmıştır. Yassı bir yükselti üzerinde yer alan yayvan bir höyüktür. Yola bakan kesimler taşlı ve erozyona maruz kalmıştır. Erozyonun etkisiyle seramik parçaları aşağı kesimlere yuvarlanmıştır. Etek kısımları geniş bir alana yayılan höyüğün yaklaşık olarak 80x100 metre ölçülere sahip olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim bölgeye hâkim bir konumdadır. Erken Tunç Çağı, Eski Hitit ve İmparatorluk Dönemine ait olduğu düşünülen çanak çömlek parçaları yüzeyden ve eteklerden toplanmıştır. Bölge, Roma Döneminde de kullanıldığı kuvvetle muhtemel olan yolu gören bir konumdadır. Höyük, kuzey–güney yönünde uzanmaktadır. Etek kesimlerinde dolgu olduğu tespit edilmiştir. Etek ve yamaç kısımları kısmen sürülmüş durumdadır. Tarımsal uygulamalara rağmen tahribat son derece azdır. Alanın sürülmüş olması seramiklerin yüzeye çıkmasını sağlamıştır. Höyükte Hitit formlarının hemen hepsi bulunmaktadır.

Höyüğün 150-160 metre batısında yer alan yükselti üzerinde seramik parçalarına rastlanmıştır. Burası taşlık bir yüzeye sahiptir. M.Ö. II. binyıl ve Roma dönemlerine ait seyrek seramik parçaları çevreye yayılmış durumdadır. Bu alanda birbiri ile bağlantılı birkaç evden oluşan bir kompleks mevcut olabilir. İki yükselti arasından köy yolu geçmektedir. Şeker Höyüğün yola olan uzaklığı yaklaşık olarak 450-500 metredir. Seramik parçaları höyük merkez olmak üzere geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bu höyükte yapılacak bir kazının bölge için değerli arkeolojik veriler ortaya çıkaracağı kanaatindeyiz. Özellikle de Hitit seramiğinin bulunması burada orta ölçekli bir Hitit yerleşiminin varlığına işaret etmektedir. Şeker Höyük, Çorum'dan batıya, Çankırı içlerine doğru olan doğrultuda önemli bir merkezdir.

18. DOLAY TARLA MEVKİİ

200719

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Aşıkbükü Köyü, Ambarkaya çevresi

Bu kesimde Geç Roma yerleşimi tespit edilmiştir. Yerleşim, doğu-batı yönündeki tümülüsleri görmektedir. Üstünde ve çevrede Bizans seramiği yaygın şekilde bulunmaktadır.

Ambarkaya mevkiinde kayalık alanda kaya mezarları mevcuttur.

Ambarkaya/Üçtepeler, çevredeki bir başka Roma yerleşimidir. Ayrıca aynı bölgede Geç Roma veya Bizans dönemlerine ait olabilecek büyük bir mezarlık tespit edilmiştir. Buradaki basit taş çevrikli mezarların baş kısımlarında düzeltilmiş çeşitli boyutlarda taş dikmeler mevcuttur. Mezarlar, doğu-batı yönündedir.

19. AŞIKBÜKÜ MEVKİSİ (Kaya Mezarı)

200720

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Aşıkbükü Köyü (Resim: 5)

Kızılırmak'ın geniş bir kavisle kıvrım yaptığı bir noktadadır. Çevredeki bereketli tarım alanları yerleşim için en uygun yerlerdir. Çeşitli noktalarda Roma yerleşim izleri tespit edildi. Irmağa doğru uzanan bir kayalığın en uç kısmında bir kaya mezarı, hâkim bir noktaya yapılmıştır. Kaya mezarının zemin kısmı daha önceleri tarla sahipleri tarafından çökertilmiş. Daha sonra beton ile taban kısmı oluşturulmuş. Girişteki sütunları kırılmış, vatandaşlar tarafından içeride bazı düzenlemeler yapılmıştır. Aşıkbükü kaya mezarının ivedilikle korunması gereklidir. Giderek yok edilmektedir. Coğrafî konumu ile bölgesel açıdan önemli bir noktadadır.

20. AŞIKBÜKÜ KÖYÜ/ERENLER TEPESİ

200721

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Aşıkbükü Köyü (Resim: 6)

Köyün merkezinde, kayalık alan üzerinde yer alan bir eski yerleşim alanı belirlenmiştir. Bugünkü köy gibi bölgedeki en uygun nokta yerleşim için tercih edilmiştir. M.Ö. I. binyıl ve Klasik dönemlere ait seramik parçaları derlendi.

Ayrıca yakın çevredeki Karabüvet mevkiinde de seramik parçaları vardır. Çift küplü gömüler tespit edilmiştir.

21. AYDIN KÖYÜ ROMA HAMAMI

200722

Çorum İli, Çankırı İlçesi, Aydın Köyü (Resim: 7)

Köyün bahçe mevkiinde bir hamam kalıntısı tespit edilmiştir. Yapı, kısmen köyün altındadır. Köy içinde ve daha düşük kottaki tarlalarda, bahçelerde mimari kalıntılar mevcut. Bir bahçede hamama ait duvarın parçaları ile hamamın fonksiyonel bazı odalarına ait kalıntılar görülmüştür. Yakın çevrede Geç Roma, Bizans dönemlerine ait taban kiremitleri var. Köyün içinde büyük bir su havuzu mevcuttur. Basit kapak düzeni ile suyun akışı engellenmektedir. Geçmişte de suyun bu havuzda aynı yöntem kullanılarak biriktirildiği ve hamam için gerekli olan suyun buradan bir düzenekle akıtıldığı anlaşılmaktadır. Havuzu ve kısmen korunmuş yapı elemanları ile bölge için güzel bir hamam örneğidir.

Yukarıda sıralanan 22 noktanın tespiti ile 2008 yılı araştırma programımızı tamamlamış bulunmaktayız. Arkeolojik kazılarımızın da yürütüldüğü Boyalı Höyük çevresindeki yüzey taramaları büyük ölçüde tamamlanmıştır. Delice Irmak'tan başlayan ve Kaledere'ye kadar uzanan ana araştırma hattımızda 2007 yılında tamamlanan çalışmalar, Boğazköy'den batıya doğru uzanan eski Hitit Dönemi rotasını artık belirginleştirmiştir[2]. Çankırı bölgesinde Şeker Höyük gibi yerleşimlerin tespiti orta Çankırı bölgesinin önemini arttırmaktadır. Bu höyükte yoğun Eski Hitit seramiğinin varlığı, Boğazköy'den batıya, Çankırı'ya doğru olan bölgede Hitit'in erken safhasının yoğunlaştığı yönündeki görüşlerimizi kuvvetlendirmiştir. Ayrıca, Çorum'un kuzeyinde Osmancık İlçesi'nin en kuzey noktasına ulaşılmış, antik tarihçiler tarafından Paflagonya olarak adlandırılan bölgenin karakteristik geç dönem yerleşimleri ile karşılaşılmıştır. Bu bölge Hitit Dönemindeki Kaşka ülkesi sınırları içindededir. Bu yılki çalışmalarda bu bölgede E.T.Ç. yerleşimlerine ulaşılabilmiştir. Bölgenin dağlık karakteri göz atıldığında, araştırmaların arazi profiline bağlı olarak ne denli güçleştiği anlaşılabilir. 2008 yılında bu bölgeye ağırlık verilecektir.

Boğazköy çevresinde çok az bir alan ele alınmıştır. Zira son 10 yıl içinde Boğazköy ekiplerince bu bölgede yoğun araştırmalar sürdürülmüş ve alan tespitleri gerekli teknolojik donanımlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bölgede Eskiyapar ve çevresi önem kazanmaktadır. Bölgede Boğazköy ve Alaca Höyük'ten sonra üçüncü büyük yerleşim olan Eskiyapar Höyüğü Hitit Döneminde olduğu kadar ETÇ'da da önemli bir yerleşimdir. Eskiyapar'ın kabartmalı Eski Hitit kaplarının benzerleri Boyalı Höyük'te çıkmaktadır. Ayrıca, Hüseyindede ve Boyalı Höyük çevresinde Eski Tunç Çağından M.Ö. II. binyıla geçiş aşaması önem kazanmıştır. Kısacası, Hatti kültüründen M.Ö. II. binyıla geçiş konusu için de Eskiyapar Höyüğü ve yakın çevresi önem kazanmaktadır. Dolayısıyla 2008'de Eskiyapar'da ve yakın çevresinde araştırmalarımızın yoğunlaştırılması planlanmaktadır.

2 T. Sipahi-T.Yıldırım, "2006 Yılı Çorum-Çankırı İlleri Yüzey Araştırması", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, (28 Mayıs -01 Haziran 2007 Kocaeli), Ankara 2008, s. 281, Plan 3.

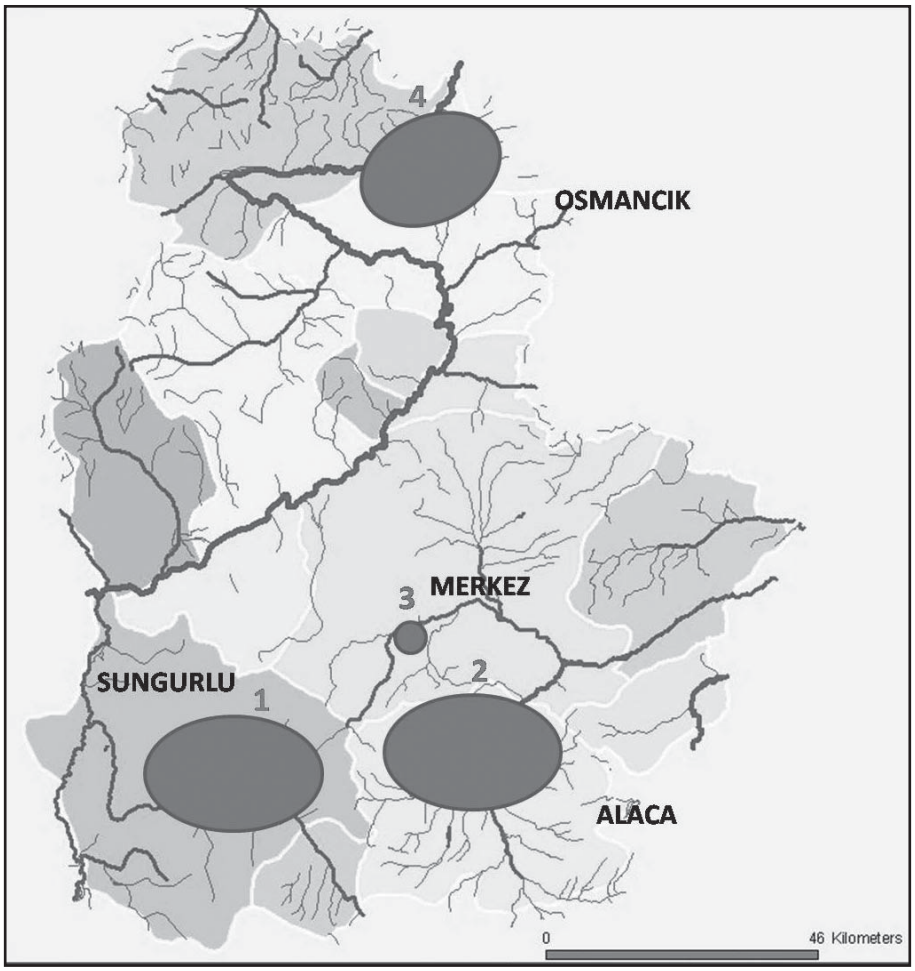

Harita 1: Çorum il sınırları içinde araştırmalarımızın yoğunlaştığı bölgeler

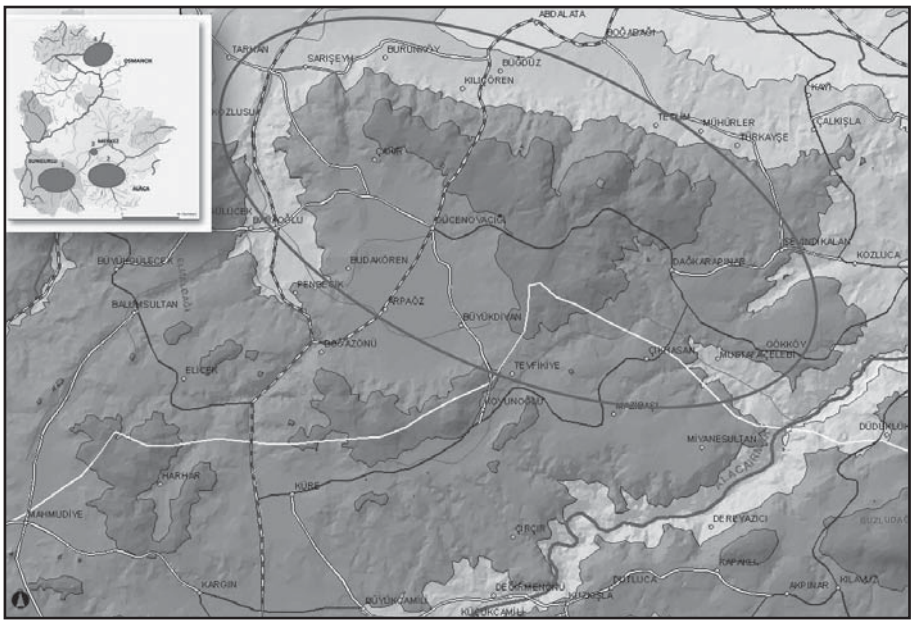

Harita 2: Büyük Güllücek ve çevresini kapsayan araştırma bölgemiz

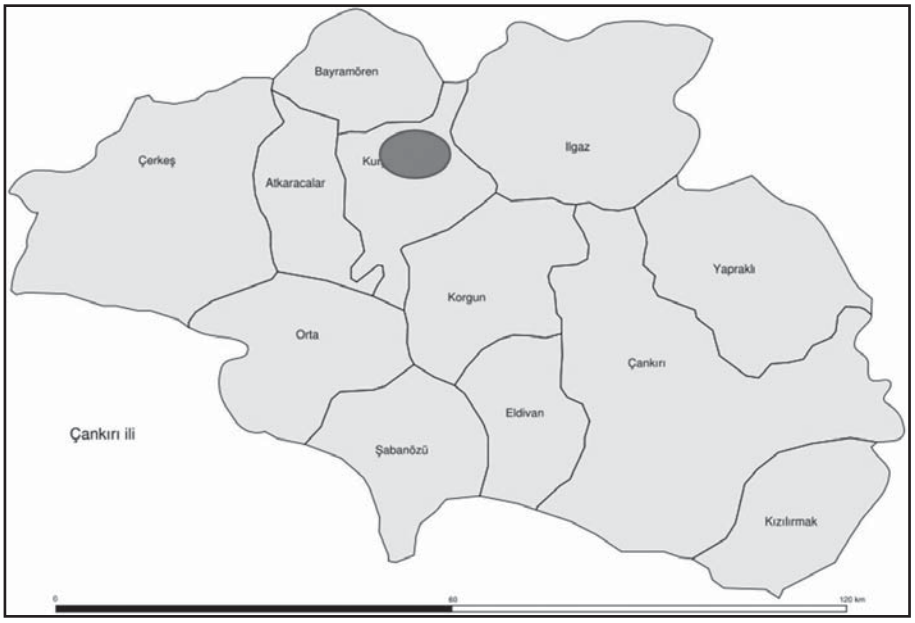

Harita 3: Çankırı il sınırları içindeki araştırma alanımız

Resim 1: Koçhisar ve çevresi

Resim 2: Kartal/Kuşkayası

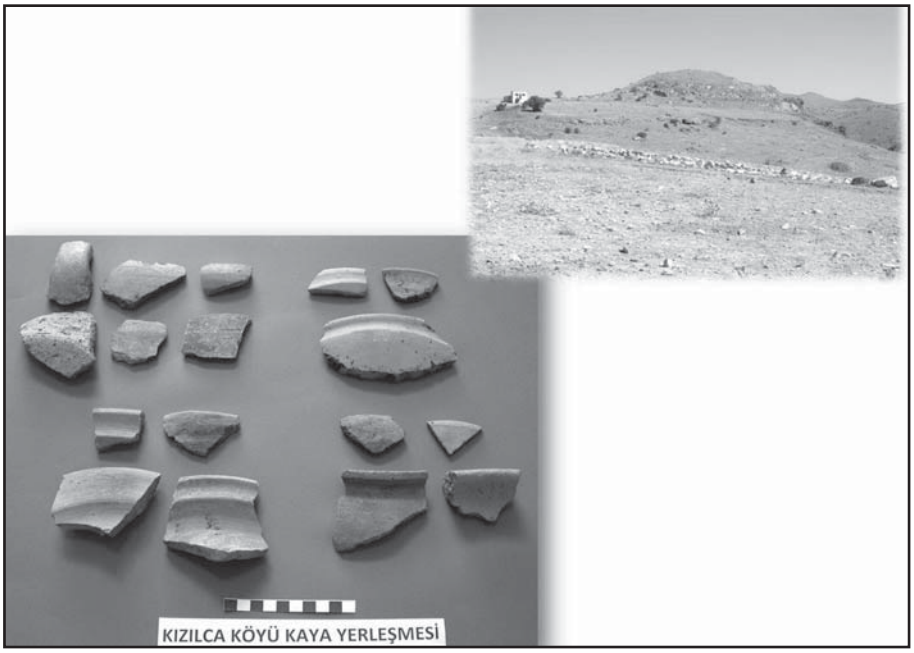

Resim 3: Kızılca Höyük ve çevresi

Resim 4: Şeker Höyük

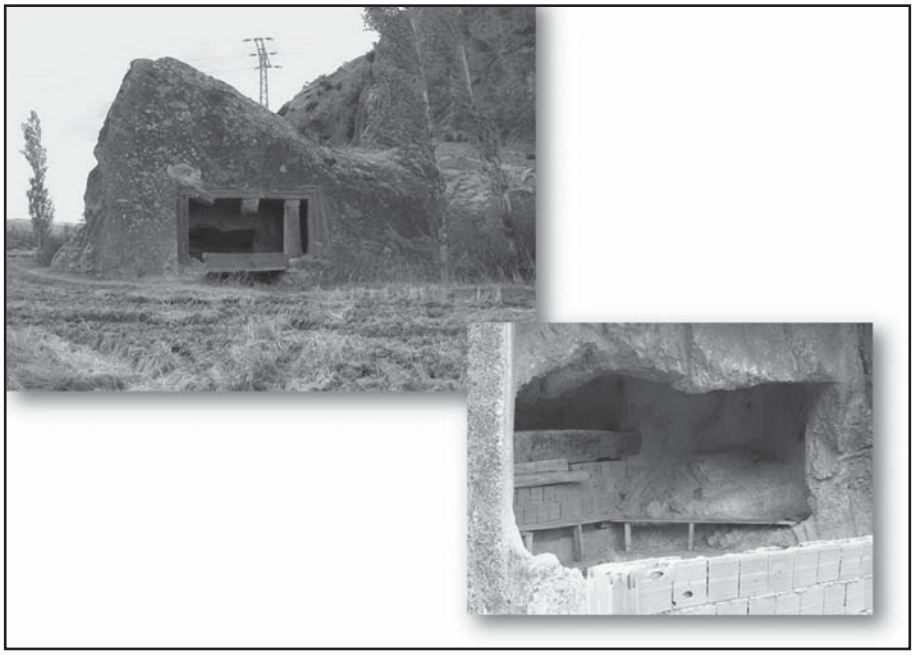

Resim 5: Aşıkbükü kaya mezarı

Resim 6: Aşıkbükü/Erenler Tepesi

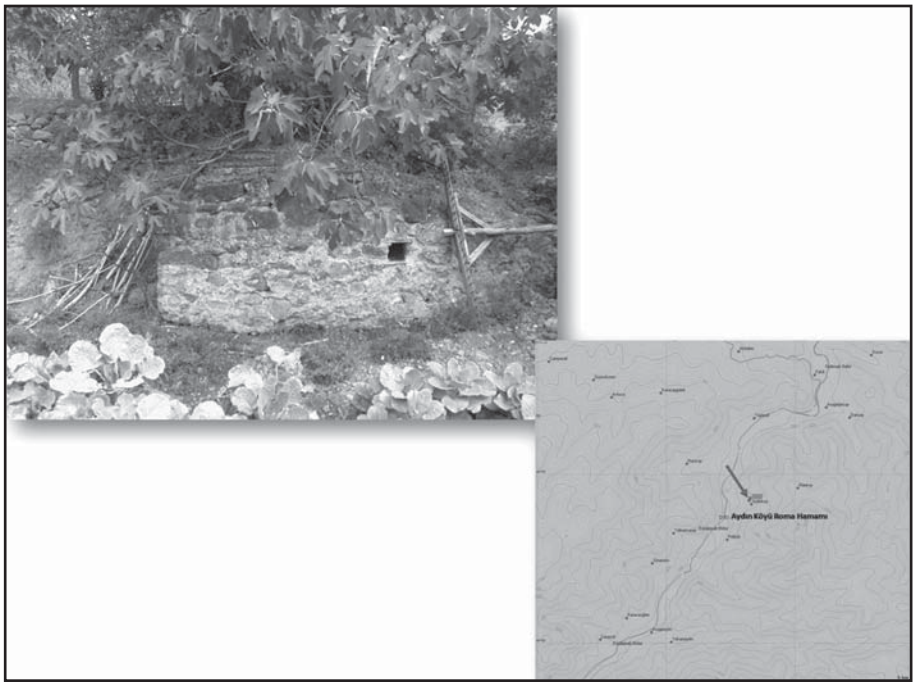

Resim 7: Aydın Köyü Roma hamamı

THE TURKISH-DANISH INVESTIGATIONS AT ANCIENT HALIKARNASSOS (BODRUM) IN 2006 AND 2007

Maria Berg BRIESE*
Signe ISAGER
Poul PEDERSEN

This report concerns work that was carried out in 2006 and 2007 by the Danish Halikarnassos Project from the University of Southern Denmark in collaboration with Bodrum Museum of Underwater Archaeology under the direction of museum director Yaşar Yıldız[1].

The campaigns of 2006 and 2007 were brief and included only little field work. The 2006 campaign took place from 13th of August until 3rd of September and the 2007 campaign from the 1st of August until the 17th of August. It is our aim to concentrate our efforts on study and publication for a considerable period of time. Halicarnassian Studies vol. 5 is presently in print and comprises 5 articles by Turkish and Danish scholars on different subjects. The next publication is planned to be the book on the Late Roman Domus in Halikarnassos by Birte Poulsen and her collaborators.

Work of the Danish Halikarnassos Project in 2006 and 2007 can be listed under five headings:

A. The Stadium of ancient Halicarnassos

B. Inscriptions of Halikarnassos

C. Pottery Studies

D. Architectural studies in relation to the Ionian Renaissance

E. Restoration works

* Maria Berg BRIESE, Research scholar, Department of Classical Studies, University of Southern Denmark, DK-5230 Odense M, DANİMARKA berg@hist.sdu.dk
Signe ISAGER, Associate professor, Department of History, University of Southern Denmark, DK-5230 Odense M. DANİMARKA signe.isager@hist.sdu.dk
Poul PEDERSEN, Associate professor, Department of Classical Studies, University of Southern Denmark, DK-5230 Odense M. DANİMARKA p.pedersen@hist.sdu.dk

1 The investigations are carried out under the continued permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums and the results are the product of a fruitful cooperation with Bodrum Museum and its staff. In addition to the three authors the following Danish citizens took part in the 2006 and 2007 seasons: John Lund, Benni Berg, Maj Trier Rygaard, Salih Cengiz, Steffen Ledet Christiansen, Leni Hansen, Ulla Clausen.

A. THE STADION

Investigations and studies of the ancient stadion in 2006

Poul PEDERSEN

The ancient stadion of Halikarnassos is situated in the north-eastern part of the ancient city, near the city wall. The following, brief report is based on the results of a difficult rescue excavation carried out on the site by Bahadır Berkaya in 1987, on my own observations and on a study of the evidence carried out by Signe Isager and myself in 2006.

On T. Spratt's map from 1856 this area is called "Ancient Terrace" (Fig. 1). In reality it does not appear as a terrace, however, but merely as the easternmost part of a large level area stretching all the way westwards to the great terrace of the Late-classical Temple of Ares and to the "Stoa of the Thirty columns" or "Doric Stoa" to the south and to the so-called church of Hagia Marina (which once had a fine temple of the Late-Classical period, the so-called Türkkuyusu Temple).

The most conspicuous feature on the "Ancient terrace" is a huge retaining wall, which keeps earth and rubble from the higher grounds to the north and east from sliding down into the cultivated fields of the terrace. A closer look at this retaining wall reveals that it is partly constructed of natural stones in the typical, traditional dry-stone technique and partly of large re-used architectural blocks (Fig. 2). In some places where the wall is broken it can be seen that mortar has been used and the date therefore must be comparatively late. There is no evidence for a precise dating of this structure, but the wall is several hundred meters long and constitutes altogether a comparatively comprehensive construction, which one would expect to have been erected in a period in which Halikarnassos flourished. The extensive re-use of ancient building stones, seems to make a date in Late Antiquity the most probable possibility. In the 5th and 6th century AD Halikarnassos experienced a great revival as is indicated by the impressive Late Roman House of Charidemos, the large two-storied tombs with mosaics in the Late-Roman necropolis south of the Myndos Gate, the numerous remains of Late-Roman mosaics all over the town and the early Christian sanctuary complex excavated by Dr. Aykut Özet at Torba a few kilometers north of Halikarnassos.

In the early 1970'ies I studied the area together with Ali Uçarer and we observed the unusually large number of ancient stone seats in the area, both re-used in the retaining wall just described and on the ground as the seat re-used as a drinking-trough outside a small farm-house (Fig. 3). A sculpted leg of a lion had been carved at one end of the seat, while the other end was plain and undecorated. In particular there was a great number of stone seats

among the architectural blocks that had been re-used in the Great terrace wall. We judged that the number of stone-benches found here was an indication that the structure to which they once belonged must be situated in the neighbourhood. As this place is close to the city wall and far away from the town-centre, the building could hardly have been a bouleuterion or an odeion, and as the theatre had already been located and excavated in another part of Halikarnassos, we concluded at that time that the stone seats most probably came from the ancient stadion of Halikarnassos.

In 1987 -about 15 years later- Bahadır Berkaya from Bodrum Museum of Underwater Archaeology proved this assumption to be correct. By 1987 the area had changed completely. A large, new industrial area with workshops for carpenters, black-smiths etc had been built and now covered most of Newton's "Ancient terrace". In early spring 1987 an excavation was made for a pipeline leading to the new houses. Unexpectedly the machines ran into the upper rows of the auditorium of the ancient stadion that were still in situ.

Bahadır Berkaya carried out a quick a rescue excavation on behalf of Bodrum Museum to get an impression of the structure. The city authorities of Bodrum refrained from a more comprehensive excavation because of the great inconvenience this would have caused to daily life and traffic in the area. Therefore as many observations as possible had to be made in a short time before the excavation would be filled up again.

The excavation was extremely difficult because of the great amounts of mud that constantly slid down into the excavation, but Bahadır Berkaya managed to clear several rows of seats (Fig. 4) and he could demonstrate that the seats of the auditorium were preserved in place for more than 100 meters on the east side of the stadion and in some places even in good condition.

In spite of the difficult and confused conditions under which the investigations have taken place, a number of important facts have now been established concerning the ancient Stadion of Halikarnassos.

Firstly, we now know the exact location of the Stadion.

Secondly, we know its orientation. The Stadion runs approximately north-south, but it does not follow the Late-Classical street-plan of the Maussollos city. This is no doubt partly due to its location in the outskirts of the city and partly a result of the wish of the architects to take advantage of the natural slope as support for the auditorium.

Thirdly, the long east side of the auditorium was found well preserved and gives a good picture of how the auditorium was constructed.

It is not known, however, if the northern end of the Stadion was shaped in a large curve giving the structure a horseshoe-shape. And it is not known if there was a western wing of the auditorium like that excavated on the east

side. If there was, it must have been supported by a large earthen rampart similar to the stadion at Aphrodisias. That is not impossible, but then it is surprising that it has disappeared completely. No ridge or height can be observed remaining from such a big construction.

The auditorium on the east side could be seen to have consisted of a number of rows of seats. They were arranged in sections and between each section there was a flight of stairs as is normal. The depth of each row of seats was about 60 cm and there was no depression for the feet of the spectators sitting on the row above. The seats were about 35 cm in height. While the ordinary seats were undecorated and had a simple cavetto profile, the end of each row was finished with a sculpted lion leg on the side facing the stairs. In front of the lowermost row of seats there was a narrow passage, from where a wall led vertically down to the floor of the Stadion, which was, however, not cleared during the excavations.

The Stadion must have reached almost down to present day "Turgut Reis Caddesi", which was also the main street of ancient Halikarnassos. In this area there exists quite a number of re-used, large rusticated ashlars and it can be assumed that the Stadion was finished to the south with a large analemma - retaining wall.

The building material for the Stadion is limestone, varying in colour from dark blue to light, yellowish grey.

Some seats were taken to Bodrum Museum, where altogether 7 seats from the Stadion are presently exhibited (Fig. 5). Professor Frederick van Doorninck noticed that there were inscriptions on the front of several of the seats left in situ and he managed to take squeezes of a number of these before they were covered up again. These squeezes were handed over to Signe Isager in the summer 2006 for further study, and we looked closer at these together with the remains of inscriptions on the 7 seats located in the Museum. Most of the inscriptions are difficult to read because of the weathering of the surface of the stone, but clearly they give the name of persons.

After studying both groups Signe Isager has concluded that they most probably give the name of a person -PHILOKLES SON OF APOLLODOROS- who has donated something -probably the seats on which the inscription is written- to the demos and maybe to Hermes and Herakles.

If the inscriptions tell who donated the seats, they should be more or less contemporaneous with the construction of the Stadion. It is difficult to date these inscriptions on the basis of the letterforms alone. They could be late Hellenistic or early Roman. Perhaps the rather rough workmanship of the stadion would suggest a dating late in the first century AD, but this is of course a preliminary dating that may have to be revised when more solid evidence hopefully turn up sometime in the future.

The results of the investigations on the Stadion of Halikarnassos will be treated in more detail in an article by Bahadır Berkaya, Signe Isager and myself in the forthcoming volume V of Halicarnassian Studies.

B. INSCRIPTIONS

The study of inscriptions in the Museum of Bodrum and in the city area of ancient Halikarnassos in

2007

Signe Isager

Work on the inscriptions of Bodrum was intensified in 2007 and is planned to continue during the next 4-5 years.

Inscriptions in the Ancient Theatre

The theatre has a number of ancient Greek inscriptions, most of which have been cut directly into the architectural blocks of the theatre structure, leaving no doubt as to their provenience (Fig. 7). They form vital evidence for the history of the city and have not been studied and published before. On the request of the director of the Museum we established a Greek text of the most important inscriptions with translation and a short commentary. The texts will be translated into both Turkish and English and it is our intention, that they shall be transferred to information boards that will be placed in the Theatre to serve as a help and information for tourists and other visitors to the theatre. The inscriptions will later be published in a book on the Ancient Inscriptions of Halikarnassos.

Inscriptions in Bodrum Museum of Underwater Archaeology

In collaboration with the director of Bodrum Museum, Yaşar Yıldız, we continued preparations for a way to protect the numerous ancient inscriptions in the Castle and make them accessible and understandable to a wider public. For this purpose a light and open construction almost like a pavillon should be constructed in an upper yard of the Castle of Bodrum in an area pointed out by the directorate of the Museum.

Some important inscriptions relating to the Sanctuary of Apollo have already been put on exhibition in the room below the French tower of the Castle (Fig. 8). But this constitutes only a very small part of the large collection of inscriptions in the Museum of Bodrum. We therefore plan to

establish a special and permanent epigraphic exhibition with a selection of the most important and interesting inscriptions. The inscriptions are planned to be exhibited in such a way that they are easy to study by the visitors of Bodrum Museum. Information signs including translations into Turkish and English will be placed so that the contents and the historical importance become immediately intelligible. There will also be information about where visitors can find important inscriptions, which were built into the walls by the crusaders.

During this preparatory work we located an important fragment of an inscription of the late Hellenistic period. It is one of three fragments seen and copied around 1900 but then lost. The fragment proves beyond doubt that A. Laumonier was right in suggesting in 1958 that the inscription testifies to the presence of a cult for Hekate Laginitis' in Halikarnassos.

Inscriptions in Other Parts of Ancient Halikarnassos

As usual we continue to document and study ancient Halikarnassos-inscriptions that turn up in different parts of Bodrum. They are extremely valuable for the understanding of the topography of the ancient city.

In 2007 a new piece of an inscribed architrave turned up in the area of the "Doric Stoa". The new piece of architrave carried most of the word – "the Halikarnassians" (Fig. 9). We briefly studied the inscription on this and the other fragments of the architrave, which have turned up during recent construction of some villas in this area. It is not quite clear if these pieces belong to the famous "Doric Stoa" or if they were brought to the site in recent times from somewhere else, as has been reported. If the architrave belongs to the "Doric Stoa" – or "Stoa of the Thirty Columns" as it has also been called because of the great number of columns still standing in the 18th century, it proves beyond doubt that the building is of Roman date and not of Hellenistic date as believed by the English scholar C.T. Newton, and therefore not to be identified with the Stoa of Apollo and Ptolemaios, as he suggested.

Nearby Türkuyusu is another of the most important ancient places in Bodrum, with a great number of ancient stones and inscriptions built into the walls of the fortified monastery and the Byzantine church of "Hagia Marina". In a house, which is just now falling apart – we saw a fragment of an inscribed fluting of a simple Doric column clearly similar to the other well-known columns of this kind that were re-used here (Fig. 10, 11). It may be that all of these fragments were originally taken by the Byzantines from the "Doric Stoa" just described.

In 2007 Signe Isager and Poul Pedersen also revisited the "Hotel Salmakis" in the bay west of the Salmakis promontory, to make squeezes of an inscription brought to the attention of Bodrum Museum in 2004 and examined then by Bahadır Berkaya and us. It is a Hellenistic base for the statue of a woman functioning as priestess. The statue was raised by her sons and it carries both a dedicatory inscription as well as the artist's signature. The artist was "Nikomachos from Kos, son of Parmenischos".

The inscription thus serves as a confirmation of the restoration made by Christian Habicht in 2002 for the artist's signature on a statuebase found on Kos for the Roman "Titus Quinctius Flamininus" (SEG 52. 791). Habicht's suggestion was based on the fact, that a Koan by that name is known from two inscriptions, -an epidosis from 202/1 BC (Paton and Hicks 10, d, 39-40) and another from about the same time (Tituli Calymnii 85, 62-63). This identification means that the Halikarnassian inscription must date around 200 BC.

As part of our investigations on the Zephyrion Peninsula and the search for the palace of Maussollos and for the Sanctuary of Apollo, Signe Isager has studied all inscriptions that can throw some light on the position and the function of the Sanctuary of Apollo in Ancient Halikarnassos. She gave a lecture on that topic at the Danish Institute at Athens on the 18th February this spring.

C. POTTERY

Pottery Studies

The study of pottery was continued by Maria Berg Briese and John Lund in 2006 and 2007. No important single discovery was made in this connection, but this important work is constantly producing new insights into the life and history of ancient Halikarnassos.

One special theme was studied by Maria Berg Briese in 2007 of which she gives the following report:

Over the years it has become increasingly clear, that Halikarnassos must have experienced considerable changes from some time in the Roman period. The spreading of pottery finds in modern Bodrum clearly indicates that the Late Classical habitation pattern of the town changed at some point in the Roman period. It is still not clear when this process started, but it is tempting to connect a lack of datable pottery finds from the 3rd Century AD to a decline both in economy and population-density, which probably resulted in a new habitation pattern. In the 5th century AD, however, Halikarnassos clearly experienced a new economical flourishing witnessed by a dramatic increase in pottery finds, and due to the shear volume of pottery the renewed habitation

pattern now emerges quite clearly. The outskirts of the city, that were used for burial- and fortification-purposes in the Hellenistic and Early Roman periods were now more or less abandoned it seems, as were the Hellenistic and Early Roman pottery workshops. Areas that we know were used for domestic purposes during the Late Classical, Hellenistic and well into the Roman period, show signs of a very low level of activity. Other sites, however, show a marked and significant Late Roman presence: Most obvious perhaps, the lavish House of Charidemos built in the middle of the 5th Century AD. But also, a site next to the Marina produced an overwhelmingly rich presence of Late Roman pottery when excavated in 1999 by Bodrum Museum and The Danish Halikarnassos project. Furthermore a necropolis developing outside the Myndos Gate in the 5th Century AD bears witness to the renewed activity level.

I believe that it is possible to develop the hypothesis, that the town at some point experienced a decline in population so drastic, that neighbourhoods (or villages) were formed within the city walls, as there were not enough inhabitants to populate the entire area of the old city of Halikarnassos. This could also explain the abandonment of the old pottery workshop areas. With more space available new areas may have been taken into use for pottery workshops. New information is added every time excavations take place and thus improving the knowledge on the demography of ancient Halikarnassos.

The Zephyrion excavations have for instance contributed valuable information to the growing understanding of Post-Hellenistic Halikarnassos. The Zepyrion Peninsula –the Acropolis of Halikarnassos through all times– shows the same scattered evidence in the 3rd Century AD as observed in the rest of the town, but has an overwhelmingly large group of pottery finds datable to the Late Roman period, which illustrates the strong position of Late Roman Halikarnassos. The patchy pattern of Late Roman finds in the domestic areas in the town itself and the discontinuation of the pottery workshops can, on the background of the rich Zephyrion finds, be interpreted not as signs of a Late Roman decline, but as a proof that the inhabitants of Halikarnassos in the Late Roman period had settled according to a habitation pattern that differed quite much from that of earlier times.

One of the focal points for last years work on the Zephyrion pottery finds was to trace a possible Late Roman pottery production. The abandonment of the Hellenistic and Early Roman workshops leaves us with no proof for the existence of pottery-workshops in Halikarnassos in the later periods. The production of pottery undoubtedly did continue in Halikarnassos in the Late Roman period, but to what extent is unclear. So far a continued production of certain coarse wares has been established. In particular the production of cooking wares continues, more or less following the old traditions and

techniques, but also a continued tile production and brick production has been recognized. Turning to transport amphorae, there is no evidence of a Late Roman production at the known workshop sites either, as these had clearly be given up by this time. And finds from other Halikarnassian contexts do not present any evidence either for a continued production of transport amphorae following the established traditions. So it is clear, that if a production of transport amphorae did exist in Halikarnassos in the Late Roman period, the manufacture techniques must have broken with the traditions of the earlier periods.

It can be argued, however, that a Halikarnassian production of transport amphorai must have taken place also in the Late Roman period: First of all, because the archaeological evidence proves that Halikarnassos was a strong and flourishing city in the 5th and 6th Century AD and it seems most likely that the town would still produce a surplus for export. Secondly, the re-organization of habitation pattern in Halikarnassos and the establishing of new and yet unknown manufactory areas could easily have involved new clay-pits with a different matrix-profile than that known from the older workshops. Therefore the Late Roman transport amphorae of Halikarnassos may perhaps be difficult to identify.

Among the Late Roman amphora types that are generally present in the Halikarnassian contexts there is one type, that dominates the finds of the 5th and 6th century AD in the same way as did the local manufactured amphorae of the Late Hellenistic and Early Roman periods. This is the Late Roman Amphora type 8 (Fig. 12, 13, 14), which is produced at a number of workshops in the Eastern Aegean. Halikarnassos has been proposed as one of these production centres by David Williams.

The Zephyrion finds have shown that Halikarnassos received LRA8 from many different workshops. But the finds have testified that one workshop is predominating – and that is the same type that dominates the LRA8 finds from the House of Charidemos in the western part of Halikarnassos. The fabric overall contains the same range of particles as does the local production of the earlier periods. But purifying-, throwing- and firing-techniques differ considerably.

One of the focal points of 2008 will be to continue the work on defining the Late Roman amphorae production and export from Halikarnassos."

D. THE ARCHITECTURE OF THE IONIAN RENAISSANCE

In addition to the work on the inscriptions by Signe Isager and on the pottery by Marie Berg Briese and John Lund, Poul Pedersen has carried on the study of the fortifications of Halikarnassos and of the art and architecture

of the Ionian Renaissance. This has also included studies of a columnar monument in Olympia in Greece.

Monuments and statues related to the Hekatomnids were erected in many cities and sanctuaries. We believe that there were statues of the family on the Maussolleion at Halikarnassos and probably in the androns at Labraunda. At Iasos there was a "Maussolleion" of which we know very little, except that it is probably of the 4th century BC, which may have had sculptural representations also. We know that there were statues of some members of the family at Kaunos, at Latmos, and a beautiful head of a woman found in the Athena Temple in Priene, probably represents a woman of the Hekatomnid family (Ada?). There were statues in bronze and marble of Maussollos, Artemisia and Idrieus in Erythrai, and the Milesians set up bronze statues of Idrieus and Ada in the panhellenic Sanctuary of Apollo at Delphi. A relief depicting Zeus and Idrieus and Ada has been found in Tegea - possibly because they donated the altar to Athena at that place[2]. Whether the family had anything to do with the temple of Aphrodite, which Halikarnassos is said to have dedicated at its mother-city, Troizen, is doubtful perhaps but their eagerness for being represented in monuments and sculpture in a wider geographical perspective seems well documented.

In this connection it can be asked whether a certain columnar monument in the panhellenic sanctuary of Zeus at Olympia could perhaps also have to do with the Maussollos family.

Based on the Karian-Ionian Lewis cutting, it is possible to identify 3 monuments in Olympia that belong to the Ionian Renaissance of Asia Minor:

a. An unidentified monument east of the Temple of Zeus. Perhaps of Early-Hellenistic date.

b. The Early-Hellenistic two-column monument of the sister-and-brother ruler-couple Arsinoe and Ptolemaios.

c. A very fine, but never fully published two-column monument probably of Late-Classical date, called "Das Zweisäulenmonument" (Fig. 15).

"Das Zweisäulenmonument" is of extraordinary high quality and it consists of two beautiful columns and some remains of an altar or base. The style is very close to that of the columns, which Muss and Bammer with good reason attribute to the Artemision Altar in Ephesos and which were later copied in the Great altar at Pergamon.

2 Suggested by G. Waywell.

The "Zweisäulenmonument" was probably located on a foundation immediately up against the family monument of Alexander the Great, the so-called Philippeion, which must be essential for its identification. So it might be suggested – or asked: "Is it possible that the Zweisäulenmonument" could have been erected by the sister of Maussollos, Ada, who formally adopted Alexander in 334 BC, and thus so to speak became a member of the Alexander family? If that was the case, the columns may have carried statues of Ada and her brother Idrieus and thus have been the model for the two-column monument of the Egyptian ruler couple Arsinoe and Ptolemaios erected a few decades later as another monument of the Ionian Renaissance. This hypothesis was presented by Poul Pedersen at a lecture at the Danish Institute in Athens in April this year.

E. Conservation and Protection of a Late Roman and a Hellenistic Mosaic in the Maussolleion Open Air Museum in Bodrum

The restoration of the Late-Roman mosaic was carried on and finished by conservator Benni Berg and his staff in 2005. In 2006 and 2007 the attention of the conservation team therefore could be directed to the Hellenistic mosaic, which was placed in the Maussolleion Museum area more than 10 years ago after a rescue excavation in the western part of Bodrum. It had become evident that the mosaic could only be safely secured if it came under a roof, which can protect it against rain and the excessive heat of direct sun. Therefore a protective roof was constructed over the mosaic in 2006. The mosaic received its final finish in 2007 and it is now exhibited again with an information sign for the tourists and other visitors to the site.

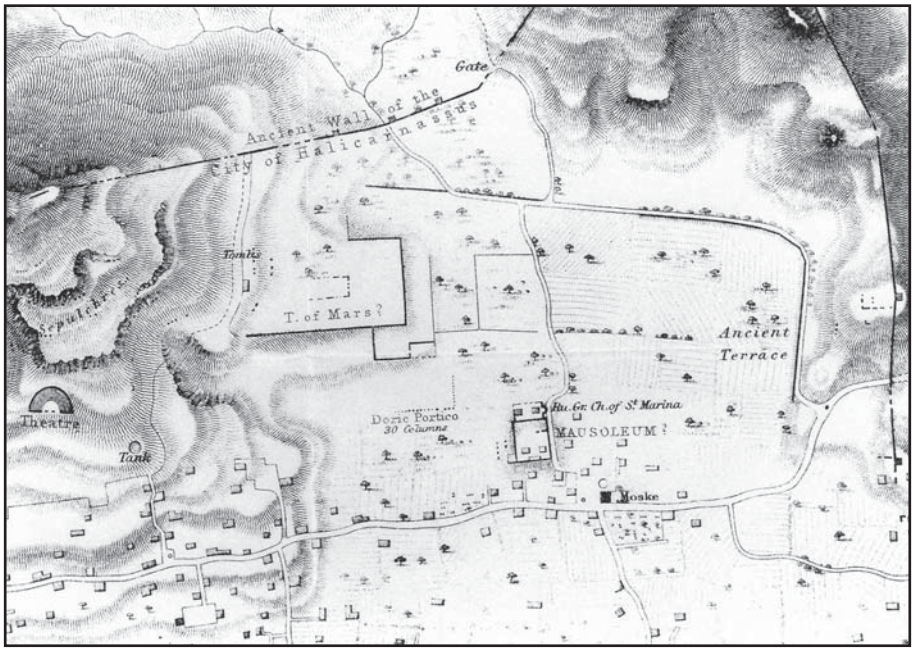

Fig. 1: Detail of map of Halikarnassos published by T. Spratt in *Transactions of the Royal Society of Literature* V (1856)

Fig. 2: Retaining wall of "Ancient Terrace" showing re-used stone seats to the left (photo: 1989)

Fig. 3: Farm house with stadion-seat reused as drinking trough in the foreground to the right (photo: 1977)

Fig. 4: Stone seats of the stadion excavated in rescue excavation of 1987 (Photo: Bodrum Museum 1987)

Fig. 5: Seat block from the stadion now in Bodrum Museum of Underwater Archaeology (photo: 2006)

Fig. 6. Detail showing inscribed letter on seat block illustrated in fig. 5

Fig. 7: The theatre of Halikarnassos. Inscription on the wall of the diazoma

Fig. 8: Inscribed statue base from the Sanctuary of Apollo now on exhibition in the room below the French tower of the Castle of Bodrum

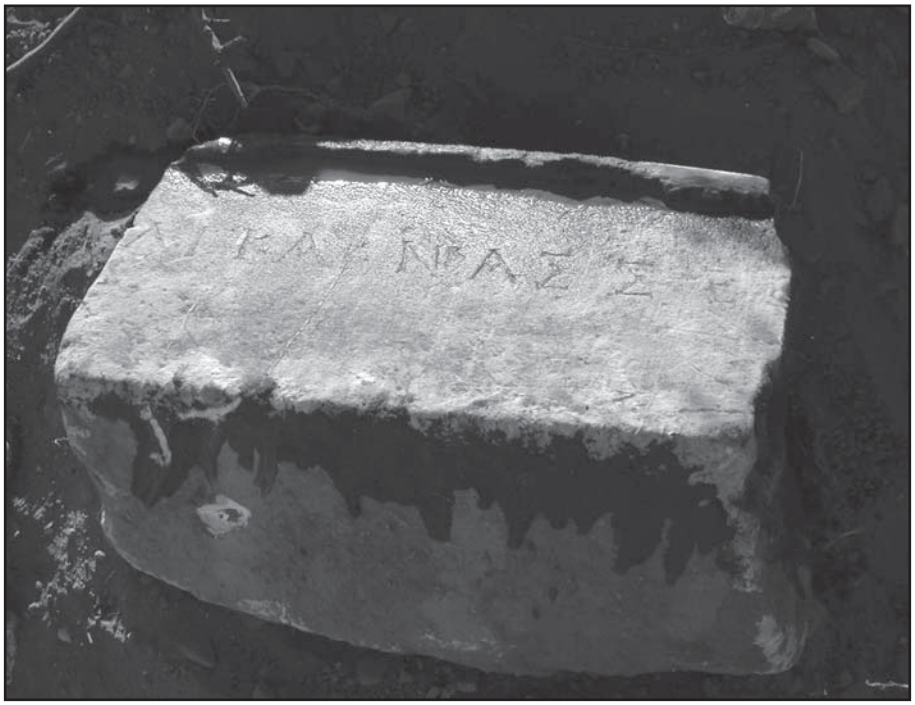

Fig. 9: Inscribed fragment of an architrave, lying in front of the "Doric Stoa"

Fig. 10: Türkkuyusu quarter of Bodrum. Inscription on the fluting of a Doric column reused in an old Turkish house

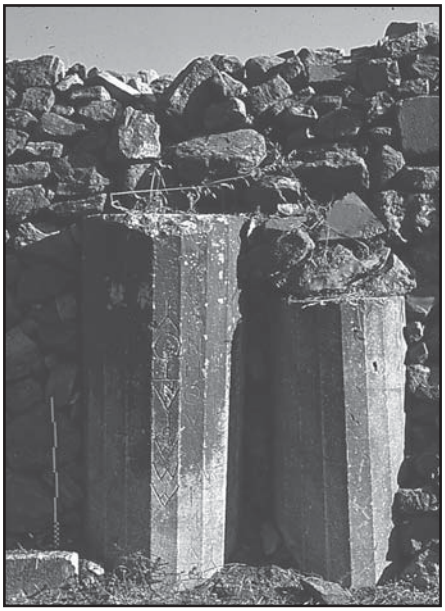

Fig. 11: Türkkuyusu quarter of Bodrum. Two well-preserved Doric column drums with inscriptions

Fig. 12: Photo showing neck and handle of "Late Roman Amphora 8" from Halikarnassos

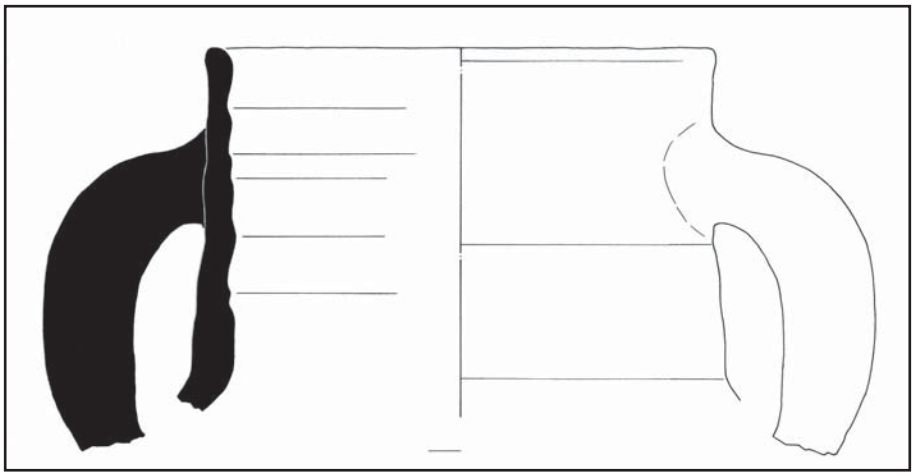

Fig. 13: Drawing showing neck and handle of "Late Roman Amphora 8" from Halikarnassos

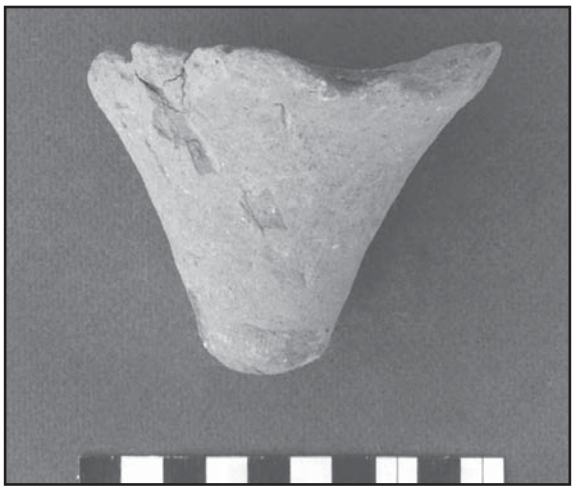

Fig. 14: Photo showing typical foot of "Late Roman Amphora 8" amphora from Halikarnassos

Fig. 15: "Zweisäulenmonument" in Olympia, Greece. A monument of the Ionian Renaissance

BODRUM YARIMADASI LELEG YERLEŞMELERİ PEDASA, ASPAT, KİSSEBÜKÜ (ANASTASİOUPOLİS), MYLASA SARIÇAY OVASI - DAMLIBOĞAZ (HYDAI) - PİLAV TEPE, KEDREAİ (SEDİR ADASI) VE MOBOLLA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2006-2007[1]

Adnan DİLER*
Sinem TÜRKOĞLU
Ufuk ÇÖRTÜK
Şahin GÜMÜŞ

Pedasa (Resim: 1-4)

Pedasa'nın savunma yapıları olan surlar ve sur içine açılan kapılar 2006 ve 2007 yüzey araştırmasında tarafımızdan incelenmiştir (Resim: 1). Araştırma sonucu güney surlarda iki, batıda ise bir giriş olduğu görülmüştür. Kalenin ana girişi batı kapısıdır ve diğer örneklere göre daha anıtsal yapılmıştır. Kalıntı 2 m. genişliğe, 4.30 m. derinliğe sahiptir ve önde dar sur duvarı ile koruma altına alınmıştır. Diğer giriş kapıları ise olasılıkla savunmada sağlayacağı avantaj nedeni ile daha dar yapılmıştır. Güney ve kuzey surları içine açılmış olan kapılar, gösterdikleri duvar işçilikleri nedeniyle sur duvarlarından daha geç dönemde inşa edilmişlerdir ve onarım izleri taşırlar.

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Araş. Gör. Sinem TÜRKOĞLU, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Araş. Gör. Ufuk ÇÖRTÜK, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Araş. Gör. Şahin GÜMÜŞ, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE

1 Muğla Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü ile Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi çalışmaları kapsamında yürüttüğümüz 2006 ve 2007 yılı yüzey araştırmalarına verdiği izinle destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalarımıza yakın ilgi gösteren Muğla Valiliği'ne, Bodrum Kaymakamlığı'na ve Konacık Belediyesi'ne teşekkürü borç biliriz. Çalışmalarımız boyunca gösterdikleri ilgi ile araştırmalarımıza aynı zamanda akademik katkı da sağlayan Bakanlık temsilcisi Aynur Uğur'a ve Meltem Arı'ya teşekkür borçluyum. Ayrıca araştırmaya katılan Araş. Gör. Mehmet Gürbüzer'e teşekkür ederim.

Güney kapısı üzerinde yapılan inceleme sonucunda üst lento blokunun aşağıya bakan yüzünde bir yazıt olduğu saptanmıştır (Resim: 2). 0.95 m. uzunluğunda, 0.18 m. yüksekliğindeki blokun üzerindeki etnikonun tahribat nedeni ile okunamayan yazıtının, M.S. 3. yüzyıldan olduğu ve bir onurlandırma içeriği taşıdığı anlaşılmaktadır[2]. Girişin her iki tarafındaki incelemelerimizden kapı açıklığının daha sonraki bir dönemde açıldığı ve yazıtı içeren blokun da aynı süreçte buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Pedasa Kalesi'nde dış surlar da ayrıntılı bir şekilde incelenerek bastion, kule ve sur duvarları hakkında önemli bilgilere ulaşılmış ve kale çevresinin topografik haritasının çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır[3].

Pedasa Kalesi'nin doğusunda Kapandağ ve aynı yerdeki dere yatağı üzerinde yapılan incelemede herhangi bir arkeolojik kalıntı belirlenememiştir. Buna karşın kalenin 200 m. kadar batısında daha önce varlığını bilmediğimiz bir tümülüs saptanmıştır (Resim: 3). 11 m. çapındaki tümülüs ancak 1 m. yüksekliğinde korunabilmiştir.

Akropolün kuzeybatısındaki tepe üzerindeki "Üç Örenler" mevkiinde, tümülüsler çevresinde yapılan araştırmalarda, kalıntıların yakınında dikdörtgen biçimli yaşam mekânları belirlenmiştir (Resim: 4). Pedasa'nın Geç Protogeometrik ve Geometrik Dönem tümülüsleri özellikle gömüt odasının kare veya kareye yakın dikdörtgen boyutları ve dromoslarının dar ve alçak özellikleri yanında inhumasyon ve kremasyon gömüleri bir arada içeren özellikleri ile Müsgebi[4] gibi yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan Miken yeraltı gömütleri ile yakınlık gösterir. Öyle anlaşılıyor ki Pedasa, yerleşim ve nekropol kalıntıları ile ikinci binyıl ile Demir Çağı arasındaki ilişkileri bize gösterecek verilere sahip bir yerleşmedir. Tüm bu öngörülerin kazı sonuçları ile desteklenmesine gereksinim duyulmaktadır.

2 Yazıta ilişkin ön inceleme Güray Ünver tarafından gerçekleştirilmiştir.

3 Çalışma Muğla Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Harita-Kadastro Programı öğretim görevlileri ve öğrencilerinden oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

4 Y. Boysal, *Belleten,* 121/XXXI,1967, 69 vd. Res.12–13.

Arkeolojik Yerleşimlerin Etkileşimli Sanal Çevrede Görselleştirme Yöntemlerine Bir Örnek: "Bodrum–Pedasa Çiftlik Evi"

Adnan DİLER
Togan TONG
Pınar EFE[5]

Tarihî ve kültürel zenginliğe sahip olmakla birlikte, ne yazık ki, bu zenginlikleri korumaya gereken önem verilmemektedir. Dünyanın tarihî ve kültürel zenginlik bakımından sayılı ülkelerinden biri olan ülkemizde koruma bilinci yeterince gelişmediği ve bu konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalar yetersiz olduğu için, bu zenginlikler her geçen gün zarar görme ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ancak son yıllarda gerek tarihî eserler ve gerekse arkeolojik alanlarla ilgili yapılan ve yapılmakta olan çalışmalar, insanların ilgisini bu yöne çekmeye başlamıştır. Gelişen teknolojinin sunmuş olduğu olanaklarla, farklı disiplinlerin (mimarlık, arkeoloji, tarih, sanat tarihi jeodezi) ortak çalışmaları sonucu ortaya çıkan çalışmalar sayesinde bu yapıların korunması, belgelenmesi ve restore edilmesi daha kolay ve daha hızlı bir şekilde yapılabilmektedir.

Arkeoloji disiplininde kullanılan ölçüm ve tespit aletlerindeki yenilikler, zamandan tasarruf sağlamakla birlikte, kullanılan teknikleri değiştirmekte, bu alanda yeni ve gelişmiş yöntemler sunmaktadır. Ayrıca, bu aletlerle kazanılan üç boyutlu verilerle, sonradan hazırlanacak olan 3B modellere altlık olacak hazır bilgiler elde edilebilmektedir. Bu sayede de, doğru ve güvenilir verilere dayanan 3B model ve simülasyonları daha kısa sürelerde hazırlamak mümkün olmaktadır.

Teknolojik ve gelişmiş aletlerle yapılan veri kazanımları, hazırlanan 3B model ve simülasyonlar, tarihî ve arkeolojik yapıların, belgeleme ve tespit çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmaktadır. Gelişmiş aletler ve yöntemler sayesinde, tarihî ve arkeolojik yapıların kazı ve restorasyonu aşamasında hataya imkân vermeyecek biçimde belgelemenin yanında, mevcut durumun sanal ama gerçekçi bir rekonstrüksiyonu yaratılabilmektedir. Ayrıca, gelişmiş tekniklerle hazırlanan 3B modellere orijinal renk, doku ve ışık etkisi verilebilmekte, oyun motorları ve sanal gerçeklik sistemleri sayesinde yaratılan sanal dünyalar içinde, etkileşimli bir şekilde hareket etmenin görsel ve hissel deneyimini yaşamak mümkün olabilmektedir.

---

5 Yrd. Doç. Dr. Togan Tong–Pınar Efe, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bilgisayar Ortamında Tasarım Bilim Dalı.

Benzer bir yaklaşımla, Muğla Valiliği, Muğla Üniversitesi Rektörlüğü ile Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğü arasında 2006 yılında imzalanan 5 yıllık protokol çerçevesinde Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Bilgisayar Ortamında Araştırma-Tasarım (BOAT) Laboratuarı, Bodrum Yarımadası Pedasa, Aspat, Kissebükü, Milas Damlıboğaz; Mobolla Kalesi (Muğla Kentsel Siti) ve Sedir Adası-Gelibolu Yarımadası-Çamlı Köyü'nde karşılaşılan arkeolojik yerleşimlerin süreç içerisinde kademeli olarak sayısallaştırılarak modellenmesi ve etkileşimli simülasyonunun hazırlanması görevini üstlenmiştir.

Arkeolojik yerleşimler ve tarihî mekânların sanal olarak yeniden inşası ve görselleştirme çalışmaları yurtdışında başarılı örneklerle takip edilebilirken, Türkiye'de bu konuyla ilgili yapılmış çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında benzer projelerin yöntem ve teknikleri incelenerek çıkarımlar yapılmıştır. Yurtiçinde yapılan çalışmalar, yurtdışındakilerle kıyaslandığında da, kullanılan teknikler, yazılımlar, medyalar ve başvurulan yöntemlerde çok büyük farklılıklar görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan modelleme ve simülasyon yazılımlarının nitelikleri yetersiz ve sonuç ürünlerinin kalitesi düşük olduğu için, bu araştırmaların geri dönüşümleri de sınırlı olmuştur. Araştırma pojesinde uygulanması hedeflenen yeniden canlandırma yöntem ve tekniklerinin, benzer diğer arkeolojik yerleşim çalışmalarına da yön vereceği düşünülmektedir.

Araştırma projesi kapsamındaki gerçek zamanlı etkileşimli modeller en yeni ve en son yazılımlarla hazırlanmaktadır. Projede kullanılan oyun motoru Quest3D, şimdiye kadar diğer projelerde çoğunlukla kullanılan VRML'den oldukça farklı bir arayüze sahip olup çok daha kaliteli, gerçekçi ve kullanışlı sonuç ürünler elde edilebilmektedir. Quest3D'de hazırlanan bir simülasyon içinde dolaşmak için, çoğu yazılım ve VRML'de olduğu gibi, VRML Browser veya Web tarayıcılarına VRML Plug-in yüklemeye gerek yoktur. Quest3D'de, "channel" sistemi sayesinde, programlama bilgisine ihtiyaç duymadan ve tek satır kod yazmadan, grafikler yardımıyla her şey düzeltilip düzenlenebilmektedir. Böylece, daha az zamanda ve düşük maliyetle oyunlar ve simülasyonlar hazırlanabilmektedir.

Türkiye'de yeri, adı, sayısı bilinmeyen yüzlerce antik yerleşim ve arkeolojik eser vardır. Bunların bir an önce tespit edilip belgelendirilmesi ve korunması gerekmektedir. Bunun için iyi bir tarih bilincinin oluşturulması ve organize bir şekilde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yıldız Teknik Üniversitesi ve Muğla Üniversitesi'nin ortak yürüttüğü araştırma projesi kapsamındaki bölgelerin, tespit ve belgeleme çalışmaları bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

Muğla Üniversitesi Rektörlüğü adına Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi ile alınan ortak karar doğrultusunda öncelikli olarak Pedasa yerleşimi

pilot alan olarak seçilmiş ve bu nedenle de araştırma projesi alanı olarak da aynı alan uygun görülmüş ve çalışmalara başlanmıştır. Araştırmanın, Pedasa yerleşimi'nde Leleg uygarlığına ait yok olmaya yüz tutmuş kalıntıların gün ışığına çıkartılması için yapılacak kazı çalışmalarına da yön vereceği düşünülmektedir. Bunun yanında, araştırma sürecinde yapılan çalışmalar, alanın kullanıma yönelik düşünülen "arkeolojik park" ve "arkeolojik turizm alanı" olarak geliştirilmesinde de büyük önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında şimdiye kadar yapılan çalışmalar kısaca özetlenecek olursa:

İlk olarak, Muğla Üniversitesi'nden alınan bilgiler değerlendirilmiş, daha sonra 2006 yılında nisan ve temmuz aylarında çalışma alanına gidilerek tespitler yapılmış vearaştırma projesinin genel süreç planı çıkartılmıştır.

2006 güz yarıyılında BOAT laboratuarında, araştırma bölgesinde yapılan video çekimleri ve tespitler kullanılarak, yüksek lisans öğrencileri tarafından, bölgenin üç boyutlu model ve simülasyon çalışmaları yapılmış ve.çalışma ekibi tarafından, haritacılardan alınan bölgenin 3 boyutlu haritası üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Ön çalışmalar sonrasında yapılan değerlendirmeler sonucunda, öncelikli olarak "Çiftlik Evi"yle çalışmanın daha doğru olacağına karar verilmiş.alınan karar doğrultusunda bölge ziyaretlerindeki kamera ve fotoğraf çekimleri tekrar değerlendirilmiştir.

1970'li yıllarda araştırmalar yapan Alman Arkeolog Radt'ın (1979) kitabındaki plan ve fotoğraflarla, mevcut illüstrasyonlar ve bölge ziyaretlerinde toplanan veriler, Prof. Dr. Adnan Diler ile birlikte yapılan toplantılarda tartışılarak, yorumlanmış ve eldeki veriler değerlendirildiğinde, "Evcil Çiftlik Evi" ile ilgili veriler yeterli görülmeyerek, bölgenin tekrar ziyaret edilmesine karar verilmiştir.

2007 alan araştırmasında çekilen fotoğraflar Photoshop yazılımında birleştirilip düzeltmeler yapılarak panoramik fotoğraflar hazırlanmış ve çalışma bölgesindeki ölçümler, tespitler ve eskizler, bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Daha sonra elde edilen planlar ve kesitler, toplanan bütün verilerle birlikte değerlendirilip yorumlanarak orijinal plan ve kesit alternatifleri çizilmeye başlanmıştır. Çiftlik evleriyle ilgili daha önceden yapılmış illüstrasyonlar, Radt'ın kitabındaki veriler ve Prof. Dr. Adnan Diler'den alınan kritikler doğrultusunda hazırlanan senaryolara ve yapılan eskiz çizimlerine bağlı kalınarak plan alternatifleri kuvvetlendirilmiş ve en doğru çözümler yapılmaya çalışılmıştır. Daha sonra bu çizimler 3ds Max yazılımına aktarılarak düşük konturlu (low poly) olarak modellenmiştir. 3ds Max yazılımında hazırlanan düşük poligon sayılı model, Mudbox dijital yontu programında

detaylandırılmıştır. Modelin ışık ve ortam ayarları yapıldıktan sonra, Mudbox'da hazırlanan Normal Map haritasıyla birlikte bütün malzemeler ve özellikler pişirilerek (texture baking), yeni bir harita çıkarılmış ve düşük poligonlu modele giydirilmiştir (retexturing). Hazırlanan model Quest3D yazılımına aktarılarak, gerçek zamanlı simülasyon için ayarlamalar yapılmış ve .exe uzantısında kaydedilerek, herhangi bir masaüstü bilgisayarda ek bir plug-in gerektirmeden izlenebilmesi sağlanmıştır.

"Çiftlik Evi"nin modelleme ve simülasyon çalışmaları devam etmektedir (Resim: 5). Araştırma projesiyle birlikte devam eden tez kapsamında şimdiye kadar "Çiftlik Evi" ve Pedasa Kalesi'yle ilgili yapılan çalışmalar, ön çalışma niteliğindedir. Pedasa Kalesi'nin detaylı ve kapsamlı model hazırlıkları devam etmektedir. "Çiftlik Evi"nin alternatif modellerinin hazırlığı tamamlandıktan sonra da, daha detaylı modeller hazırlanıp doku kaplamaları düzenlenerek o dönemki ortam koşullarıyla "Çiftlik Evin"deki yaşam canlandırılacaktır. "Çiftlik Evi"nin gerçek zamanlı etkileşimli simülasyon çalışmaları sayesinde (Resim: 6), yerel halkın bile çok fazla bilgi sahibi olmadığı Leleg uygarlığına ait kalıntıların tespit ve belgeleme çalışmaları hız kazanmıştır. Pedasa arkeolojik yerleşiminde öncelikli olarak "Çiftlik Evi"nin modelleme ve simülasyonu ile Pedasa Kalesi'nin basit modelleme çalışması yapılmıştır. "Çiftlik Evi" ve Pedasa Kalesi'yle ilgili detaylı model ve simülasyon çalışmaları devam etmektedir. Çalışmanın devamında başka hiçbir Leleg yerleşiminde rastlanılmayan, sadece Pedasa'daki Leleg yerleşiminde görülen "Tapınak" yapısı ve Anadolu'da dahi örnekleri bulunmayan "platform mezar"ların yer aldığı "nekropol alanı" da modellenecektir. Proje kapsamında yapılan çalışmaların, tarihî ve kültürel çevreyi koruma çalışmalarında önemli bir yere sahip olmaları yanında, daha önce Türkiye'de bu nitelikte bir çalışma yapılmadığı için önemli ve öncü bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında Pedasa bölgesiyle birlikte bir diğer araştırma bölgesi olan Sedir Adası için de benzer nitelikte çalışmalara başlanmıştır. Bu projede de başka bir tez çalışmasıyla birlikte yürütülmektedir.

Sonuç olarak, proje kapsamında yapılmakta olan ve başka kurumların da yapacağı benzer çalışmalarla, dünyanın tarihî ve kültürel zenginlik bakımından sayılı ülkelerinden biri olan ülkemizdeki tarihî ve arkeolojik eserler yok olmaktan kurtulmakla kalmayıp bu konuda yapılan çalışmalar Türkiye'de de farklı bir boyut kazanacaktır. Bu sayede, yakın gelecekte yurt dışında olduğu gibi Türkiye'de de başarılı modelleme ve gerçek zamanlı etkileşimli simülasyon çalışmalarını görmek mümkün olacaktır. Bunlara paralel olarak da, hem bilgisayar teknolojilerinin arkeoloji ve mimarlık çalışmalarındaki gelişmeleri yakından takip edilecek hem de hazırlanan sunumlarla Türkiye'deki tarihî ve kültürel zenginlikler çok daha etkili bir şekilde yurt içinde ve yurt dışında tanıtılacaktır.

Aspat (Resim: 7): Bugüne dek yaptığımız çalışmalar sonucunda ilk yerleşim izlerinin Leleg Dönemine kadar gittiğini belirlediğimiz Aspat Kalesi'nde çalışmalar, savunma yapıları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Aspat Dağı'nın kuzey, kuzeydoğu ve güneyinde surlarla çevrili tepe doruğunda tüm yarımadaya hâkim noktada bir iç kale konumlanmıştır. Dikdörtgen planlı yapının girişi batı cephesindedir. Giriş her iki yanda burçlarla güçlendirilmiştir. Batı tarafın güney köşesindeki burç kare planlıdır ve giriş bölümüyle korunmuştur. Kuzey köşede yerleşik burç ise yarım daire planlıdır ve altta ana kayaya oturur. Yapının doğu cephesinde ise ikisi köşelerde, diğeri cephe duvarı ortasında üç burç yer alır. Doğu burç dairesel, kuzey köşedeki burç kare, ortadaki burç ise üçgen planlı olarak yapılmıştır. Kale içinde, giriş tarafı ve kapı duvarı üzerinde sur duvarlarına çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Kale duvarlarında Bizans Dönemine ait devşirme malzemenin kullanılmış olması bize yapının Bizans Döneminden olmuş olabileceği konusunda fikir vermektedir. Büyük olasılıkla yapı Türk Döneminde de kullanılmış olmalıdır.

Aspat 2006 ve 2007 çalışmaları sonucunda tepenin oldukça dik olan azmak tarafındaki doğu kesiminde herhangi bir sur yapısının olmadığı, güneyde ise surların kıyıdan başlayıp kuzeydoğuya doğru 150 m. kadar devam ederek burada sonlandığı anlaşılmaktadır. Ancak güney surları kesintisiz sürmez, yer yer tahrip olmuştur. Burada surların 1.20 m. kalınlığında olduğu ve 3–4 m. yüksekliğinde ayakta kaldıkları saptanmıştır (Resim: 7).

Tepenin doğu kesiminde ise surlar kuzeydoğuda başlar. Güney surların bitimi ile kuzeydoğudaki surların arasındaki 250 m. uzunluğundaki oldukça dik olan bölgede, surun yer almadığı bir alan vardır. Doğu surlarının kuzey bölümünde surlara bir kapı aralığı ile geçilir. Bu alanda kıyıya yakın yerde Bizans Döneminden kalma son derece nitelikli mimari parçalar saptanmıştır.

Dış surların en iyi korunan örneklerini ise kuzey kesiminde görebiliyoruz. Kuzeybatıda tepe eteğinde kentin en önemli girişlerinden biri belirlenmiştir. Buradaki giriş dikdörtgen biçimlidir. Dış alanda surlar yükselerek doğuya doğru kesintisiz devam eder. Kuzey kesimin orta noktasında kulelerle güçlendirilen surlar güneye kıvrılarak doğu surlarıyla birleşir. Bu sonuçlarla kentin tepede bir iç kalesi ile dış çevirmeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Aspat ve çevresinde sürdürdüğümüz çalışmalarla kentin Geç Antik Çağda tarım ve ticarete dayalı bir yapı gösterdiği belgelendirilmiştir. Aspat çevresindeki tepelerde bulunan tarım terasları Antik Dönemden yakın geçmişe kadar yöre halkının ekonomik yaşamının büyük ölçüde tarıma dayalı olduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Aspat Tepesi'nin kuzeyinden Mandıra mevkiine kadar uzayan ve bugün boş olan arazi eski çağda kentin tarım alanı idi. Bu alanda görülen tarım terasları, zeytinyağı presleri, kaya havanları ve öğütme taşları geçmiş tarımsal etkinliklerin canlı

tanıkları olarak günümüze ulaşmıştır. Tarımsal etkinlikler 18. ve 19. yüzyılda da yöre halkı için önemli olmuştur. Yağ üretiminin yanı sıra yakın geçmişte Aspat çevresinde önemli oranda şarap üretimi ve ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bölgedeki yoğun tarımsal faaliyetlerin bir başka göstergesi de Aspat yakınlarındaki Akyarlar'da bulunan üzüm presleridir. Üzüm tesisleri, üzüm depolama birimi, ezme havuzu, üzüm suyu dinlendirme havuzu ve toplama havuzlarından oluşmaktadır. Havuzların ve birimlerin sağlamlığı 40–50 yıl öncesine kadar yapının kullanımda olduğunu göstermektedir. 19. yüzyıldaki şarap üretimlerinden ise günümüzde eser kalmamıştır. Ayrıca 2006 ve daha önceki yıllarda belirlediğimiz işlikler kentte cam, seramik ve metal üretimi yapıldığını göstermektedir. Bütün bunlar, kentin geçmişindeki öneminin günümüze ulaşan belgeleri olarak görülmelidir.

2007 Aspat yüzey araştırmaları, Ortaçağ surları ve bu dönem kent girişi üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Topografya yapısı nedeniyle akropolun sadece güneybatı, doğu ve kuzeydoğu kesimi Ortaçağ surlarıyla çevrelenmiştir. Kesintisiz izlediğimiz surlar üzerinde herhangi bir kapı izi saptanamadığından kent girişleri konusunda bir görüşe sahip değiliz. Özellikle 2006 yüzey araştırması sırasında kuzey surların alt kesiminde bugünkü yola en yakın yamaçlarda saptadığımız taban düzeyinde korunmuş oda temelleri büyük olasılıkla kent girişlerini kontrol amacı ile yapılmış olmalıydı ve kentin kuzeyden kara tarafındaki ana girişlerinden birinin yine bu alandan sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeyden güneye yükselen sur duvarlarını izlediğimizde bu alandan Aspat Tepesi'ne çıkışın diğer alanlara göre nispeten elverişli olduğu görülmüştür. Tepeden koparak aşağı yuvarlanan iri taş parçaları nedeni ile yer yer kapanan yol güzergâhı tepe üst yamacında batıya yönelen sur duvarlarını izleyerek tepe doruğundaki iç kaleye yönelmektedir.

Kissebükü-Anastasioupolis (Resim: 8): Kissebükü araştırmalarımız Geç Antik Çağ yerleşmesinin konumlandığı aşağı kent ve Leleg yerleşmesinin olduğu yukarı kalede gerçekleştirilmiştir. M.S. 6.–7. yüzyıllarda kurulmuş olan aşağı kent kalıntıları tarafımızdan incelenmiştir. Büyük bölümü ayakta olan kalıntıların gerek yayıldığı alanın genişliği gerekse yapı yoğunluğu Anastasioupolis'i sadece Bodrum Yarımadası'nın değil tüm kıyı Karya'nın en önemli Geç Antik Çağ kalıntısı olduğunu göstermektedir. Yerleşmenin dinsel ve sivil yapılarının tümü akroplün doğu ve batısındaki iki liman ve kuzeyde akropol ile sınırlanan kıyı kesimde yerleşiktir. Batıda vaftizhanesi olan Büyük Kilise mimari özellikleri, duvar resimleri ile Kissebükü'nün en önemli kalıntısıdır.

Kissebükü'nde en eski yerleşmeyi içeren akropolde yapılan çalışma ile kalenin savunma sistemi hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Kazı

yapılmadıkça tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte özellikle yükseklik ve genişliği 1.5 m.yi bulan yarı işlenmiş devasa taş bloklardan yapılmış kiklopik duvar işçiliği Arkaik Çağ ve daha eski bir dönemi işaret etmektedir. Yarı işlenmiş ya da hiç işlenmemiş devasa blokların oluşturduğu sur duvarlarının yakın benzerlerini Myndos ve Asarlık (Termera?) dışında göremiyoruz. Blokların eğrisel yapısı yarımadada Pedasa ve Alazeytin Kalesi gibi Leleg yerleşmelerinde gördüğümüz daha çok kaba dikdörtgen yontulmuş taşlardan oluşan teknikten ayrılmaktadır. Bunun dönem farkıyla ilgili olmaktan çok yöredeki kaya yapısı ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Uzun yıllardır iç ve kıyı Karya'da yaptığımız araştırmalar bizi Marmaris Yarımadası'nda Turgut yakınında, Hydas ve Bodrum Yarımadası'nda Termera ve Anastasioupolis'te belirlediğimiz surların yörenin en eski örnekleri olabileceği düşüncesine götürmektedir.

Kıyıya yakın tepe üzerinde kurulmuş iç ve dış çevirmelerden oluşan akropol doruğunda ise kuzey-güney yönünde geniş alanı çevreleyen bir yapı yerleşiktir (Resim: 8). Kalıntı bize Bodrum Yarımadası'ndaki Leleg Dönemi yerleşmelerinde sıkça görülen bir geleneği çağrıştırmaktadır. Geniş bir alanı çevreleyen iç surların önemli bir özelliği, kuzeyde görüldüğü gibi testere dişi şeklinde oluşturulmasıdır. Halka sur ile doğu, batı ve orta kesiminde birleşen dış surlar, kulelerle sağlamlaştırılmıştır. Dış surlar, güney orta kesimde tahrip olsa da bunların doğrultusu ve planı konusunda bilgi edinebiliyoruz.

Kissebükü'nde geçen yıl ilk kez saptadığımız dış çevirmenin güneybatısındaki doğal mağara tarafımızdan incelenmiştir. Mağara içine girilerek kalıntının kroki çizimleri elde edilmiştir. Buna göre mağara, doğal bir oluşumdur, girişi güney taraftadır. Derinliği kuzeye doğru artar. Kuzey tarafta 3-4 m. arasında değişen derinlikte ve 1–1.5 m. genişliktedir. Mağara açıklığı üstte kaba kesimli iri bloklarla kapatılmıştır. Kuzeyden güneye doğru 30-40 m. kadar devam ettikten sonra 15 m. uzunlukta bir alanda kaya basamaklarıyla derinliği 20 m.yi bulan bir alana ulaşılır. Bu alanda mağaranın genişliği 4 m.den fazladır ve aşağı doğru derinleşerek devam eder. Bu derinlikte olasılıkla bir su kaynağına ulaşılmaktadır. Güney tarafta daha sonra üst kısmı çökerek açılmış ikinci bir mağara ağzı gözükmektedir. Bu alanda mağara alt kesimine ulaşmak bugün daha kolaydır. Mağaranın kült amaçlı kullanımı konusunda ise bugünkü veriler ışığında kesin bir bilgi veremiyoruz. Bunun için daha kapsamlı çalışmalara gereksinim duyulmaktadır.

Damlıboğaz (Hydai) (Resim: 9)

Damlıboğaz'da köy yerleşmesinin 500 m. kadar kuzeyindeki Sarıçay yatağında önceki yıllarda saptadığımız kaçak kazılarla tahrip edilmiş Tunç Çağı pithos gömü alanı ve çevresinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Çalışma sırasında dere yatağında kaçak kazılar sonucu bazı duvar kalıntıları

ve pithos gömülerin açığa çıkarıldığı görülmüştür. Sarıçay ovasının 5–6 m. kadar altında kalan ve büyük ölçüde tahrip edilen pithoslardan ölçülebilecek kadar korunmuş olanlar yaklaşık 0.35–0.90 m. çapındadır. Büyük bir bölümü tahrip edilen pithosların korunabilenleri ise alüvyon tabakası içine gömülü olduğundan bunların ağız çapları ve en geniş yerindeki gövde çapları konusunda tam bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak nispeten korunmuş ölçülebilen bir örneğin gövde çapının 1.20 m. olduğu görülmüştür. Yatak boyunca 25–30 m. uzunluğundaki bir alanda yoğunlaşan pithosların yakın çevresinde görülen duvar izlerinin sadece yatak kenarında da aşınmış olan alanlarda görebildiğimizden bunların tasarı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Moloz taşlardan oluşturulan bu duvarlar bazı alanlarda pithosların 5 m. yakınına kadar tespit edilmiştir. Bu oluşum duvarların olasılıkla pithoslarla ilişkili olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Bazı alanlarda pithoslar tekil olarak görülebildiği gibi bazen aralarında 0.50 ile 1.00 m. uzaklık oluşturacak şekilde art arda sıralanmış olarak da saptanmıştır.

2007 yüzey araştırmasında Damlıboğaz pithos gömü alanında yaptığımız inceleme verileri, önceki yıllarda aynı yerde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında kaçak kazı çukurları çevresinde bulduğumuz Eski Tunç Çağı çanak-çömleği ve pithos parçalarının bu alanla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ve bugünkü köy yerleşiminin 500 m. kadar kuzeyindeki bu alanın Eski Tunç Çağında nekropol olarak kullanıldığını kesin olarak kanıtlamaktadır. Geçtiğimiz yıl görülen kuraklık nedeni ile Sarıçay yatağına baraj suyunun bırakılmaması sonucu tümüyle açığa çıkarılan dere yatağındaki kalıntılar kaçak kazılara önemli bir gerekçe oluşturmaktadır. Bu nedenle Sarıçay yatağında yakın bir zamanda mutlaka kurtarma kazılarının yapılması kaçınılmazdır. Ekibimizin danışmanlığında Milas Arkeoloji Müzesi ile ortak yürütebileceğimiz çalışmalar Tunç Çağı nekropolünün daha iyi anlaşılması yanında alanın korunmasına da katkı sağlayacaktır.

Damlıboğaz nekropol alanında ve Sarıçay yatağında gerçekleştirilen araştırmalarda Sarıçay'ın taşkın sularının açığa çıkardığı Arkaik ve Klasik duvar kalıntıları tarafımızdan incelenmiştir (Resim: 9).

2007 yüzey araştırmasında Sarıçay yatağının köyün güneyinde kalan bölümünde yapılan araştırmada Hydai kentinin Klasik Çağ ve öncesine tarihlenen yapı kalıntıları tarafımızdan ayrıca incelenmiştir. Bu kalıntılar Hydai kentinin köyün güneyine doğru en çok 500 m. kadar devam ettiğini göstermektedir.

Sarıçay Ovası'nın güney sınırını oluşturan Pilavtepe'de yapılan yüzey araştırmasında yerleşmenin en üst noktasını oluşturan tepe doruğu ve yamaçlar ekibimiz tarafından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, tepe doruğunda her yıl kaçak kazılarla derinleştirilen çukur ve surların, bugünkü yürüme tabanının yaklaşık 1.50-2.00 m. altında görülen duvar uzantılarının

büyük olasılıkla geç Tunç Çağı ve öncesine ait olduğu anlaşılmıştır. Bunun Sarıçay Ovası ve Damlıboğaz'da bu yıl elde ettiğimiz sonuçlar ile birlikte önemli olduğunu söyleyebiliyoruz. Öyle anlaşılıyor ki Damlıboğaz Tunç Çağı nekropolü ile birlikte aynı dönemin sivil yerleşimini bugün için ilişkili olarak gösterebileceğimiz en somut yer Pilavtepe'dir. Tepe doruğunda iri bloklardan yapılan çevirmenin tarihi konusunda kesin bir şey söylemek için kazı çalışmalarına gereksinim duyulmaktadır. Pilavtepe'nin kuzey eteklerinde pitos gömü geleneğinin yanı sıra Miken oda mezar geleneğinin de varlığı yerleşmenin, M.Ö. 3. ve 2. binyılları arasındaki süreklilik için de önemli ipuçları verdiğini eklemeliyiz.

Mobolla (Resim: 10): 2006 yılı Mobolla çalışmaları kentin sur ve nekropol alanı üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Mobolla gömütlerinin tek odalı olanlarında ilginç bir özellik, ölü yataklarının olmayışıdır. Kaya duvarlarına oyulmuş olan nişler, ölü kültlerine yönelik döşemler olarak karşımıza çıkıyor. Mobolla gömütlerinin tarafımızdan saptanan büyük çoğunluğu, tek odadan oluşur. Buna karşın az sayıda da olsa iç içe iki odadan oluşan örnekleri de vardır. Bu tür örneklerde koridorun her iki yanında ölü yatakları oluşturulmuştur. Kaya oygusu gömütlerin tarihi konusunda kesin veriler olmadığı için tam bir şey söyleyemiyoruz ancak taş işçilikleri bunların büyük çoğunluğunun Roma Döneminden olduğunu düşündürmektedir. Gömütlerin ilginç ve bizi Anadolu geleneğine taşıyan önemli bir özelliği de yakınlarında oluşturulmuş olan açık hava kaya tapınakları ile olan ilişkisidir. Mobolla 2007 yüzey çalışmalarına kent surları dışındaki nekropol alanlarında devam edilmiştir. Yüzey araştırmasında özellikle niş ve kaya oygusu mezarlar üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmıştır. Gömüt yakınındaki dik kaya yükseltilerinin cephelerine açılmış olan nişlerin neredeyse bizim saptayabildiklerimizin tamamı, içlerinin derin olması nedeni ile urne nişi özelliği göstermektedir. Bunların yanında az da olsa olasılıkla ölü kültü ile ilgili tapınım amaçlı kullanılmış olabilecek nişler de saptanmıştır. Akropol düzlüğünde kaya içine açılmış olan kaya çanaklarının ise gömüt alanlarına yakın olmaları nedeni ile ölü kültüne yönelik olduğunu söyleyebiliyoruz.

Mobolla çalışmalarımız sırasında, yerleşmenin kuzey surlarına yakın kuzeybatı kesiminde konumlanan ve ortasında büyük bir sarnıç olan kalıntılar olasılıkla avlulu bir yapıya ilişkindir. Yapıda ilginç olan avluyu çeviren duvarların iç ve dış duvarı arasında mekân olarak kullanılmış olabilecek izlerin görülmemesidir. Buna karşın kalıntı, Mobolla Kalesi'ndeki dört yönden de izlenebilen tek sivil yapı olması nedeni ile büyük bir öneme sahiptir.

Araştırmamız sırasında kuzey surların ön kesiminde, surlara yakın kayalık, eğimli arazi üzerinde ayrıca çok sayıda kaya çukuru saptanmıştır. Genellikle yuvarlak ağız kenarlarına sahip ve ağız çapları 1.00 m.nin altında derinlikleri

1–1.30 m. arasında değişen kaya çukurları büyük olasılıkla sarnıç olarak işlevlendirilmiştir. Bir kısmı tahrip olmuş sarnıçlardan bazılarının içinde korunmuş olan sıva kalıntıları bunun önemli bir kanıtı olarak gösterilebilir. Ayrıca örneklerin ağız kenarlarının dar gövdelerinin tabana doğru torba gibi genişleyen yapısı da bunların sarnıç olarak kullanıldığını desteklemektedir. Sarnıçların kaya içine oyulmuş olanlarından başka üst kısmı harçlı moloz taşlardan duvar şeklinde örülmüş içi sıvalı örnekleri de saptanmıştır. Kale çevresinde sarnıçların yoğunluğu su gereksiniminin sarnıçlar yoluyla sağlandığını göstermektedir. Sarnıçların yakın çevresinde ayrıca bazı kaya oygu mezarlar da belirlenmiştir. Mobolla kalesinin surları dışında, kaya oygu mezarlara yönelik yaptığımız araştırmada, daha önce tarafımızdan bilinmeyen yeni örnekler de belirlenerek çizim ve fotoğraflarla tanımlanmıştır.

2007 yılı yüzey araştırması sonuçlarımızın yayın için önemli bir aşama sağladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Mobolla yerleşiminde mezar tipleri ve gömme geleneği konusunda da yorum yapabilme durumundayız. Kaya oygu mezarları surlarla çevrili alanın hemen yakınında başlar. Tepe düzlüğünün yerleşime uygun olmayan kenarları boyunca da yer yer bu tür mezarlarla karşılaşılmıştır. Güney batıda yerleşik olanlar bunlara örnek gösterilebilir. Tepe düzlüğünün alt yamaçlarına doğru tüm kayalık alanlar gömü alanı olarak kullanılmıştır. Batı üst yamaç ve kuzey doğuda surlara yakın alanlardaki kaya gömütleri genellikle tek odalıdır. Bunların iç uzunluğu ve derinliği 2 m.den daha küçük tasarlanmıştır ve basık tonoz şeklinde kabaca şekillendirilmiş üst yapıya sahiplerdir.

Gömüt içerisinde platform veya niş şeklinde düzenleme görülmez. Gömütler dışında kaya yüzeyinde ise nişler yer alır. Bu nişler daha çok urne nişleri şeklinde derin örneklerdir. Kaya oygu gömütlerin yakınında ya da tekil olarak sıkça urne ya da kremasyon için hazırlanan derinlik ve genişliği 1m. nin altında urne gömütler de sıkça görülen uygulamadır. Bu örneklerde urne ağızları bir duvarla kapatılıyordu. Akropolun alt yamacında ise uzunluk ve genişliği 3-4m.yi bulan daha büyük kaya oygusu oda mezarlar görülür. Bu mezarlar içerisinde de platform türü ölü yataklarını göremiyoruz ancak giriş karşı duvarında genellikle birer niş yer alır. Mobolla nekropolünde gördüğümüz en önemli kaya oygusu mezarlardan biri ise Akropol batı yamacı altında görülür. Önde dikdörtgen bir giriş bölümü ardından arka arkaya sıralanmış üç gömü odasından oluşur. Gömü odalarında giriş ve aynı eksen üzerindeki koridorun her iki yanında ölü yatakları yer alır. Gömüt odalarının üstü tonoz şeklinde yontulmuştur.

Gömü alanları yakın çevresi ölü kültüne yönelik olarak düzenlenebilmektedir. Akropolün batı yamacında antik yol üzerinde ve Akropol düzlüğünün güney ucundaki apsisli yapı buna örnek olarak gösterilebilir. Bu alanlarda özellikle düzeltilmiş kaya platformları ve kaya nişlerinin ölü kültü döşemi olarak işlevlendirildiğine tanık oluyoruz.

Mobolla Akropolü'nden kuzeye doğru 500 m. kadar uzaktaki kalıntıların işlevini anlamaya yönelik yürüttüğümüz çalışma sonucunda kalıntıların Bizans Döneminde akropolün savunma sisteminin bir parçası olduğu kesinleşmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzayan surlar güneye doğru dik açıyla kıvrılarak daha sonra batı yönde devam eder. Harçlı moloz taş kuzeydoğuda içten 2-3 m. yüksekliğinde, kuzeybatıdakiler ise 4-5 m. yüksekliğinde korunmuştur. Kuzey yönden kaleye geçişi engelleyen destek kuleleriyle güçlendirilmiş surlar büyük olasılıkla Bizans Döneminde yapılmış olmalıdır. Mobolla Kalesi'nde 2007 yüzey araştırması sırasında, Mobolla Kalesi kentsel-sit kültürel kaynak yönetimi model çalışmasının kapsamında kaleye çıkış ve iniş için yol güzergâhı belirlenerek uygulamaya yönelik projenin Muğla Valiliği ile işbirliği içinde hazırlanması da başlatılmıştır. Mobolla Kalesi'nde ayrıca kentsel sit ve arkeolojik sit sınırlarının birleştirilmesi için Muğla Belediyesi ve Muğla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvuruda bulunulmuştur.

Kedreai (Sedir Adası) (Resim: 11, 12): Kedreai (Sedir Adası)'de hem anakara hem de ada üzerinde çalışmalara devam edildi. Anakarada ada karşısındaki alanda yoğun bitki dokusu altındaki mezarlık alan incelenmiştir. Burada yapılan çalışma sonucunda çevresi duvarlarla sınırlandırılmış podest mezarlar çizimlerle ayrıntısıyla değerlendirilmiştir (Resim: 11). Roma ve Hellenistik Dönemden oldukları anlaşılan mezarların tümünün Knidos nekropol alanında olduğu gibi çevre duvarları içermesi ilginçtir. Anakaranın adaya bakan kıyı üst kesiminde Roma Döneminden, tonoz örtülü oda mezarlar da saptanmıştır. Aynı alanların Bizans Döneminde de nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Muğla'nın Ula İlçesi'nin Akyaka Beldesine bağlı Sedir Adası'nda 2006 yılında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması, adayı ikiye ayıran kıstağın güneyinden adanın güney kıyısına dek süren alan ve çevresinde yoğunlaştırılmıştır. Kıstağın güneydoğusundaki bugün sığ bir koy görünümündeki alanda yapılan incelemede koyun doğuya doğru süren kesiminde yer yer duvar kalıntıları ile karşılaşılmıştır (Resim: 12). Doğuya doğru giderek yoğunluk kazanan bu duvarlar, bugün sığ bir koy olan alanın, büyük olasılıkla Antik Çağ boyunca Kedreai'nin limanı olabileceğini düşündürmektedir.

İç limanın gerisinde, güney kıyıya yakın yerde ise yoğun bitki örtüsü altında gizlenmiş bazı duvar uzantıları görülmüştür. Çalıların temizlenmesi sonucunda söz konusu duvar uzantılarının -benzerlerini anakarada gördüğümüz türden etrafı dört yönde duvarlarla sınırlandırılmış- "temenos mezar" diyebileceğimiz türden bir mezara ait olduğu anlaşılmıştır. Kuzey duvarı 3.15 m.ye kadar korunmuş olan mezarın batı duvarı ancak 1.00 m.ye

kadar izlenebilmektedir. Buna karşın batı duvarı arka köşesini izleyebildiğimiz kalıntının tasarı konusunda bir ölçü veremiyoruz. Kuzey dış duvarına bitişik mezarlardan biri sağlam olarak günümüze gelebilmiştir. 0.60x1.40 m. ölçülerindeki mezarın kaçak kazılarla tahrip edildiği ve kapak taşlarının yan tarafa atıldığı anlaşılmıştır. Yoğun dolgu ve bitki örtüsü nedeniyle doğu bölümünü izleyemediğimiz mezarın Roma Döneminden olduğu anlaşılmaktadır. Mezarın kuzeydoğu yakınında gördüğümüz üzerinde 0.74x0.86x0.47 m. boyutlarında niş şeklinde yuva olan blok, baskı-kollu pres tekniğinde işletilen yağ işliklerinde kullanılan pres kalasının ucunun desteklenmesi amacıyla kullanılan bir işlik döşemidir ve yakında bulunan bir işliğin varlığını kanıtlamaktadır.

Kıstağın güneyinde denize yakın alanda gördüğümüz yoğun bitki dokusu altında gizlenmiş su kuyusu ise adada sarnıçlardan başka su kuyularından da su sağlandığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Kedreai araştırmaları sırasında belirlediğimiz çok sayıdaki sarnıç, adadaki su yapılarının ve dönemlere göre dağılımları ve onların gerçek kapasiteleri konusunda fikir vermemektedir.

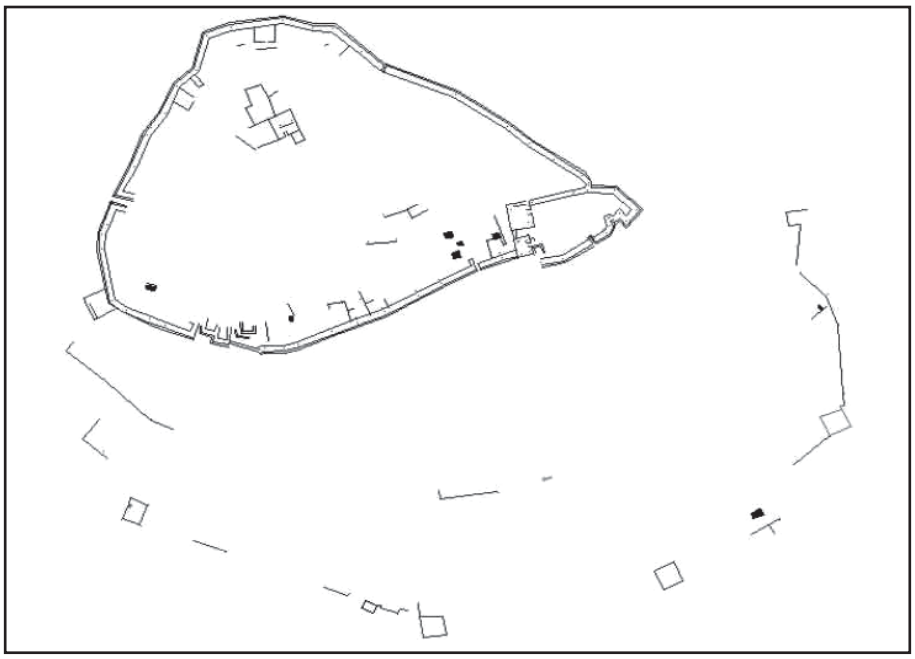

Resim 1: Pedasa, surlar

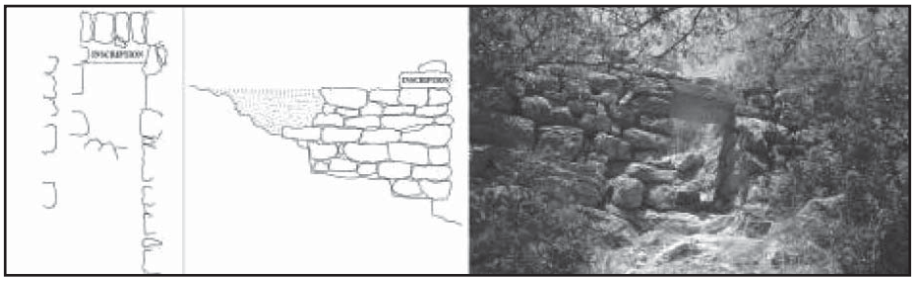

Resim 2: Pedasa, güney giriş üzerini kapatan lento blokunun aşağıya bakan yüzünde yer alan yazıt

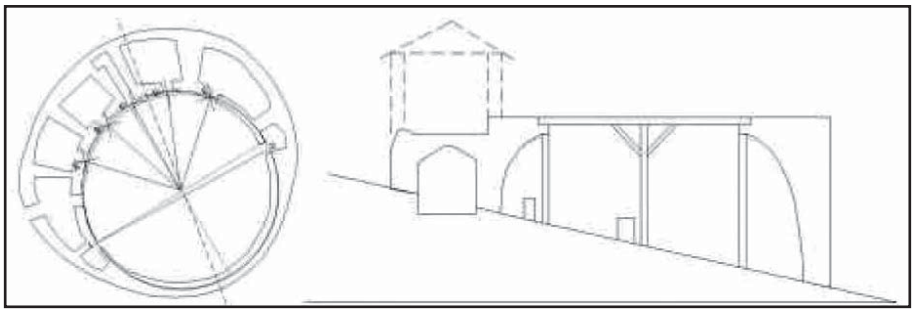

Resim 3: Pedasa Kalesi'nin batısındaki tümülüs

Resim 4: Pedasa, Üç Örenler, yapı kalıntısı

Resim 5: "Çiftlik Evi", plan ve kesit çalışması

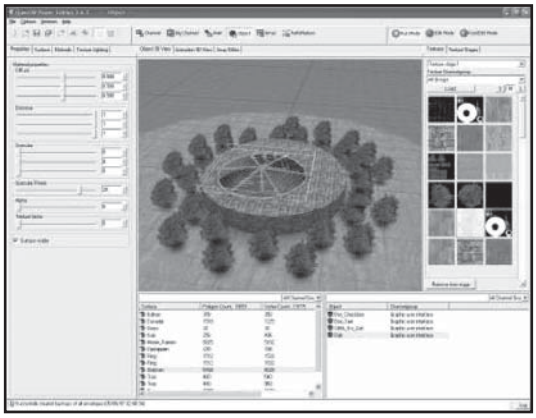

Resim 6: "Çiftlik Evi"nin Quest 3D ara yüzünde malzeme düzenleme sahnesi

Resim 7: Aspat, güney sur

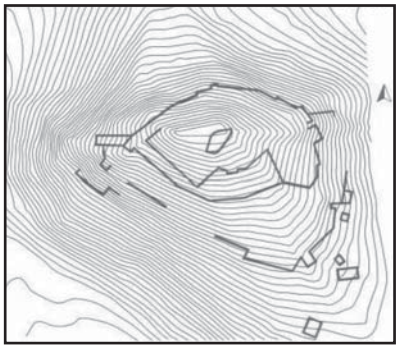

Resim 8: Kissebükü, akropol, sur duvarları

Resim 9: Sarıçay yatağı, duvar kalıntısı

Resim 10: Mobolla Kalesi, batı giriş

Resim 11: Kedreai, anakara, podest mezar

Resim 12: Kedreai, güney surlar

BYZANTINISCHE GEBÄLKE IM ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUM ISTANBUL

Philipp NIEWÖHNER*

Im Herbst 2007 wurden innerhalb von drei Monaten rund ein halbes Hundert byzantinischer Gebälkstücke in der Sammlung des Archäologischen Museums Istanbul aufgenommen[1]. Diese Unternehmung hat das Ziel, Material für eine Typologie byzantinischer Gebälkformen zu erschließen. Gebälke weisen einen komplexen Formenapparat auf und eignen sich deshalb in besonderem Maß zur typologischen Untersuchung. Kaiserzeitliche Gebälke lassen sich aufgrund solcher Untersuchungen relativ genau datieren[2]. Um dies auch für die byzantinische Zeit zu erreichen[3], muß das Material zunächst gründlicher erfaßt werden, z. B. durch Profilzeichnungen. Von den byzantinischen Gebälkstücken im Archäologischen Museum Istanbul sind bislang nur etwa die Hälfte veröffentlich und kaum eines gezeichnet worden[4]. Das Potential dieser Arbeit soll im Folgenden anhand der Funden aus Bakırköy/Hebdomon exemplarisch dargestellt werden.

* Dr. Philipp NIEWÖHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sokak 46, Gümüşsuyu, 34437 İstanbul/TÜRKİY Niewoehner@Istanbul.DAInst.org

1 Mein Dank gilt der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen, dem Direktor des Archäologischen Museums İstanbul Dr. İsmail Karamut, seiner Vertreterin Zeynep Kızıltan, sowie den Kuratoren Dr. Şehrazat Karagöz und Feza Demirkök, die uns im Museum freundlich empfingen, zuvorkommend betreuten und durch vielerlei Hinweise und Hilfestellungen entscheidend zur Erschließung der Sammlung beitrugen. Yasemin Sünbül und Erdem Üngür, Architekturstudenten an der İstanbul Teknik Üniversitesi, haben die Gebälkstücke gezeichnet und Ahmet Atila vom Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul die Zeichungen in Tusche umgesetzt. Auch ihnen sei herzlich gedankt. Die Abkürzung folgen den Richtlinien des Deutschen Archäologischen Instituts: siehe http://www.dainst.org/index_141_de.html.

2 L. Vandeput, *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos. A Case Study, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology* 1 (1997); R. Köster , *Die Bauornamentik von Milet 1. Die Bauornamentik der frühen und mittleren Kaiserzeit, Milet* VII 1 (2004).

3 Vgl. F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. und 6. Jahrhundert nach Christus, Deutsche Beiträge zur Altertumswissenschaft* 4 (1956); L. E. Butler, *The Nave Cornices of Hagia Sophia in Istanbul, Diss. University of Pennsylvania* 1989; M. Milella, I propilei della Santa Sofia teodosiana. Continuità e trasformazione nella decorazione architettonica costantinopolitana del 5 secolo, in: C. Barsanti u. a. (Hrsg.) *Bisanzio e l'Occidente. Arte, archeologia, storia. Studi in onore di Fernanda de' Maffei* (1996) 61–78.

4 Die Veröffentlichungen verteilen sich auf diverse Publikationen und zwei Museumskataloge: G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines (1912-1914); *N. Fıratlı, La sculpture byzantine figurée au musée archéologique d'Istanbul, Bibliothèque de l'Institut français d'études anatoliennes d'Istanbul* 30 (1990).

Die Gegend von Bakırköy hieß in byzantinischer Zeit Hebdomon, weil sie am siebenten Meilenstein südwestlich außerhalb von Konstantinopel lag[5]. Hier gab es einen Paradeplatz, der in der byzantinischen Geschichte eine wichtige Rolle spielte. Aus Bakırköy sind mit sieben Exemplaren ungewöhnlich viele byzantinische Gebälkstücke ins archäologische Museum gelangt. Drei von ihnen stehen im Zusammenhang mit einer Johanneskirche, die Theodosios I. für die Kopfreliquie des Täufers erbauen ließ. Zwei weitere Stücke gehören zum Gebälk einer justinianischen Hallenanlage.

Das Gebälk der Kirche Johannes des Täufers am Hebdomon

Die Fundamente der Johanneskirche wurden in den 1920er Jahren von R. Demangel ausgegraben[6] und 1965 abgerissen, um statt dessen ein Krankenhaus zu errichten. Während der Bauarbeiten beobachtete W. Kleiss vom Deutschen Archäologischen Institut „südlich außerhalb der Apsis, wohl in verschleppter Lage" ein Eckfragment eines Konsolgeisons[7], das sich heute im archäologischen Museum befindet. Ein zweites, größeres und vollständiger erhaltenes Eckstück derselben Serie war bereits 1916 aus Bakırköy ins Museum gelangt (Inv. 3206 Abb. 1-3), aber nie publiziert und mit der Johanneskirche in Zusammenhang gebracht worden. Das mag auch daran liegen, daß dieses Stück 1916 nicht direkt von der Kirchenruine kam, sondern vom Incerli Çiftlik, einem Bauernhof, den es damals in Bakırköy noch gab. Einarbeitungen auf der Oberseite lassen darauf schließen, daß der Block in zweiter Verwendung als Basis für eine Presse diente[8].

Beide Eckstücke bilden jeweils einen spitzen Winkel von gut 80°. Dies ist auffällig und zweifellos damit zu erklären, daß es sich bei der Johanneskirche um einen Zentralbau handelte. So beschreibt ihn bereits Prokop, und das ist auch durch die Ausgrabung bestätigt worden. Kleiss vermutet deshalb, das Gebälk habe einer inneren Säulenstellung aufgelegen und diese mit einem äußeren Kranz von Pfeilern verbunden. Der Säulenring habe die Kuppel

5 H. Glück, *Das Hebdomon von Konstantinopel* (1920); R. Demangel, *Contribution à la topographie de l'Hebdomon* (1945); A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos, Poikila Byzantina* 8 (1988) 681-684; C. Mango, The Chruch of Sts. Sergius and Bacchus once again, *ByzZ* 68, 1975, 385-392, 390 f.; T. Tuna, *From Hebdomon to Bakırköy, Bakırköy Belediyesi Kültür Yayınları* 1 (2000).

6 Demangal, *a. O.* (Anm. 5) 17-32.

7 W. Kleis, Bemerkungen zur Kirche Johannes des Täufers in Istanbul-Bakırköy (Hebdomon), in: *Mansel'e Armağan. Mélanges Mansel, TTKY* Ser. 7 Bd. 60 (1974) I 207-219, 211-213 Abb. 45.

8 Vgl. andere Pressen mit ähnlichen kreisförmigen Rinnen: z. B. A. Diler, Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve şarap Işlikleri, *AST* 11, 1993, 505-520, 517 f. Abb. 11. 13 f.; A. Diler, Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri – 1993, *AST* 12, 1994, 441-457, 449 Abb. 4; 453 Abb. 12; 457 Abb. 20; C. Ratté, Aphrodisias Regional Survey, *AST* 25 (2007) III 103-116, 116 Abb. 11.

getragen und das Gebälk dazu gedient, den Schub auf die Pfeiler abzuleiten[9]. Diese Rekonstruktion erscheint jedoch unwahrscheinlich. Erstens wäre sie ohne Parallele in der byzantinischen Architektur, und zweitens spricht der archäologische Befund dagegen. Das vermeintliche Säulenfundament hat die Form eines Winkelpfeilers[10] und läßt keinen Zweifel daran zu, daß auch der innere Stützenkranz aus Pfeilern bestand und ein Oktogon bildete (Abb. 4). T. Mathews rekonstruiert die Johanneskirche deshalb sicherlich zurecht als einen Schwesterbau von H. Sergios und Bakchos und San Vitale[11].

Wie in H. Sergios und Bakchos wird auch in der Johanniskirche ein Gebälk umgelaufen sein, von dem die beiden Geisonblöcke stammen. Sie werden an den dem Innenraum zugewandten Ecken der Pfeiler gesessen haben. Die spitzen 80°-Winkel lassen erkennen, daß die Schmalseiten der Pfeiler am Kuppelradius ausgerichtet waren[12]. Das gleiche ist z. B. bei den Laibungen der Rechtecknischen im Pantheon der Fall[13]. Die Winkelpfeiler in H. Sergios und Bakchos und San Vitale knicken dagegen jeweils im rechten Winkel zu der Oktogonseite ab, die von der Pfeilerstirn beschrieben wird.

Die Form des Konsolgeison der Johanneskirche paßt gut zu der überlieferten Bauzeit unter Theodosios dem Großen, denn sie hat ihre engste Parallele im Gebälk der theodosianischen Sophienkirche[14]. Folglich läßt sich die theodosianische Johanneskirche als Oktogon mit radial angeordneten Nischen und einem umlaufenden Gebälk rekonstruieren. Wie diese Nischen rückwärtig beschlossen waren und ob der Ursprungsbau bereits den Umgang und die Emporen aufwies, die Prokop um 560 n. Chr. in seinen „Bauten" beschreibt, ist allerdings ungewiß, denn Prokop berichtet auch, daß Kaiser Justinian die Johanneskirche „jüngst" habe (um)bauen lassen[15].

Das dritte Gebälkstück aus der Johanneskirche, das sich heute im archäologischen Museum befindet, wurde bereits bei der Ausgrabung in den 1920er Jahren gefunden (Inv. 3967 Abb. 5)[16]. Es handelt sich um das Eckstück einer Wandverkleidung und besteht aus drei Friesen und drei Stegen über einander. Der untere Fries ist nahezu vollständig abgebrochen, aber noch zu erkennen, daß es sich um Pfeifen mit spitzen Lanzettblättern

9 Kleiss, *a. O.* (Anm. 7) 214.
10 Demangel, *a. O.* (Anm. 5) 21 Taf. 3.
11 T. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (1971) 55-61.
12 Die Abweichung von knapp 10° entspricht dem Radius von rund 9 m und dem Pfeilerzwischenraum von gut 4 m, die aus dem Grabungsbefund von Demangel bzw. der Rekonstruktion Mathews hervorgehen.
13 K. de Fine Licht, *The Rotunda in Rome. A Study of Hadrian's Pantheon, Jutland Archeological Society Publications* 8 (1968) 91 Abb. 98; S. 94.
14 Deichmann, *a. O.* (Anm. 3) Abb. 12.
15 Buch I 8.
16 Demangel, *a. O.* (Anm. 5) 27 Abb. 14.

in den Zwischenräumen handelte. Darüber folgen ein Ranken- und ein Mäanderfries. Die Frage, ob das Ausstattungselement der theodosianischen oder der justinianischen Bauphase angehört, ist bislang ungeklärt und gibt ein Beispiel dafür, was eine Typologie byzantinischer Gebälkformen beantworten könnte.

Streufunde aus Bakırköy/Hebdomon

Zwei Streufunde aus Bakırköy weisen konventionelleren Dekor auf und sind deshalb wohl ohne weiteres eher der theodosianischen als der justinianischen Epoche zuzuweisen. Es handelt sich um zwei Architrave mit Rankenfriesen, eine Wandverkleidungplatte (Inv. 4861 Abb. 6) und ein gekrümmtes Gebälkstück, das auf beiden Seiten reliefiert ist und dessen Relief am linken Ende der konkaven Seite umknickt (Inv. 5144 Abb. 7-10). Genaueres läßt sich nicht sagen, aber angesichts der Bedeutung des Hebdomon als Paradeplatz und Ort der kaiserlichen Repräsentation kann eine umfangreiche und aufwendige Bautätigkeit nicht überraschen.

Das Gebälk einer justinianischen Hallenanlage am Hebdomon

Der Ausbau des Hebdomon erreichte in justinianischer Zeit einen Höhepunkt, als der Kaiser dort mehrere Kirchen, Paläste, einen Hafen, „Säulenhallen, Plätze, öffentliche Bäder und fast alle sonstige Bauten anlegen" ließ[17]. Aus dieser Zeit stammt eine Kolonnade, von der zwei Architravblöcke 1970 wiederentdeckt und ins Archäologische Museum verbracht wurden (Inv. 6291 Abb. 11; Inv. 6305 Abb. 12. 13)[18]. H. Glück dokumentierte während des ersten Weltkriegs noch wenigstens sieben Exemplare „längs des ganzen Ufers" von Bakırköy. „Zusammen mit Säulenresten und einem Kapitell […] lassen [die Architravblöcke] auf eine ausgedehnte Kolonnadenreihe schließen, die wohl als Schmuck des Uferkais zu denken ist, vielleicht auch, ähnlich wie in Spalato, den Schmuck der gegen das Meer gekehrten Fassade des Hebdomonpalastes ausmachte."[19]

Die Zusammengehörigkeit von Architrav und Kapitell ergibt sich aus dem Fundzusammenhang, passenden Maßen und übereinstimmendem Dekor. Hauptsächliches Motiv von Architrav und Kapitell ist ein Fries aus stehenden Akanthusblättern. Der krautige Blattschnitt mit acht seitlich abgespreizten

17 Prokop, De aedificiis I 8. 11.

18 Fıratlı, *a. O.* (Anm. 4) 133 Kat. 261 f. Taf. 82.

19 Glück, *a. O.* (Anm. 5) 65-76 Taf. III 10; V 21-23; VI 27; X 37; vgl. Demangel, *a. O.* (Anm. 5) 40-42. 45 Abb. 24-26. Das Kapitell befindet sich heute im Archäologischen Museum Istanbul, Inv. 4137: T. Zollt, Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr., *Asia Minor Studien* 14 (1994) 222 f. Kat. 638 Taf. 45.

Zacken und einer neunten Blattspitze an Stelle eines Überfalls ist ungewöhnlich und kommt sicherlich nicht zufällig sowohl auf dem Architrav als auch auf dem Kapitell vor. Am Architrav sind jeweils zwei ganze Blätter, am Kapitell zwei halbe Blätter am Blattfuß leierfömig zusammengefaßt. Derartige Blattfriese sind sonst nur von drei weiteren Kapitellen bekannt. Zwei an San Marco in Venedig haben die gleichen Maße wie dasjenige aus Bakırköy und könnten von dort verschleppt worden sein. Ein drittes, etwas kleineres Kapitell befindet sich im 60 km entfernten Silivri. Der zweizonige, reduzierte Aufbau dieser Kapitelle datiert die Kolonnade vom Hebdomon ins 6. Jh.[20].

Vergleicht man das Architravprofil mit früheren Arbeiten wie dem gekrümmten Streufund (Abb. 8), fällt auf, daß das spätere Gebälk auf weniger Elemente reduziert ist, die Einzelformen dafür aber größer angelegt sind und stärker hervortreten. Den gleichen Unterschied kann man z. B. an den Gebälkformen von Ambonpodiumsplatten machen. Die justinianischen Arbeiten sind stärker durchgebildet als die ausgewogeneren Profile früherer Zeit und werden häufig von einem mächtigen Rundstab dominiert[21]. Ob sich diese Beobachtungen verallgemeinern lassen und zum Datierungskriterium geeignet sind, muß die weitere Arbeit an einer Typologie byzantinischer Gebälkformen erweisen.

20 F. W. Deichmann, *Corpus der Kapitelle der Kirche von San Marco zu Vendig, Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie* 12 (1981) 2 f.; U. Peschlow, Dekorative Plastik aus Konstantinopel an San Marco in Venedig, in: *Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη, Makedonika* 5 (1983) 406-417, 411 f. Taf. 5.

21 P. Niewöhner, Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. bis ins 6. Jahrhundert n. Chr., *AF* 23 (2007) 187.

Abb. 1: Inv. 3206 aus Bakırköy, linke Seite

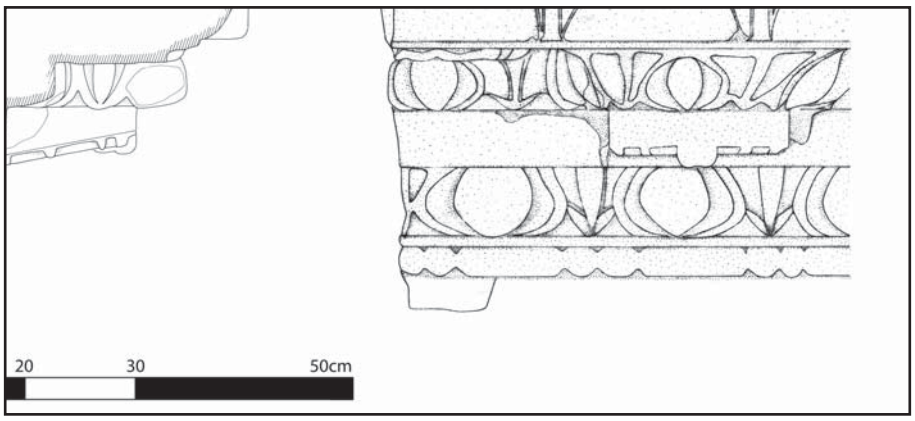

Abb. 2: Inv. 3206

Abb. 3: Inv. 3206, rechte Seite

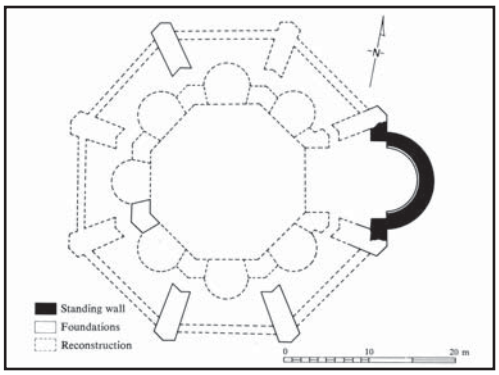

Abb. 4: Die Johanneskirche am Hebdomon, nach Mathews a. O. (Anm. 11) 59 Abb. 28

Abb. 5: Inv. 3967 aus der Johanneskirche am Hebdomon

Abb. 6: Inv. 4861 aus Bakırköy

Abb. 7: Inv. 5144 aus Bakırköy, konkave Seite

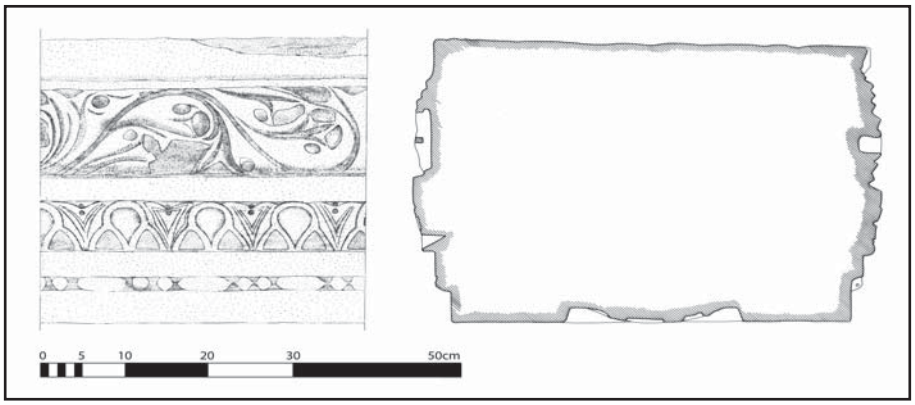

Abb. 8: Inv. 5144

Abb. 9: Inv. 5144, konvexe Seite

Abb. 10: Inv. 5144, Unterseite

Abb. 11: Inv. 6291 aus Bakırköy

Abb. 12: Inv. 6305 aus Bakırköy

Abb. 13: Inv. 6305

Abb. 14: Inv. 4137 aus Bakırköy, nach Zollt a. O. (Anm. 19) Taf. 45

HELLENISTISCHE, RÖMISCH-KAISERZEITLICHE UND SPÄTANTIK-FRÜHBYZANTINISCHE TONUNGUENTARIEN AUS DEM MUSEUM VON GAZIANTEP (SÜDOSTTÜRKEI)

Ergün LAFLI*

In meiner Dissertation zu den hellenistischen, römisch-kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien[1] aus Kilikien und Pisidien in Südtürkei habe ich mich hauptsächlich mit Material aus den lokalen Museen dieser Regionen beschäftigt[2]. Obwohl das Gebiet von Gaziantep geographisch nicht Kilikien zugeordnet werden kann, sollen die

* Doz. Dr. Ergün Laflı, M. A., T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No: A 461/1, Tınaztepe Kampüsü, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, TR-35160, Izmir, Türkei. E-mail: <elafli@yahoo.ca>.

1 Zu den Unguentarien: A. Camilli, *Ampullae. Balsamari ceramici di età ellenistica e romana* (Rom 1999); V. R. Anderson-Stojanovic, The Chronology and Function of Ceramic *Unguentaria*, *AJA* 91/1987, 105-122; U. Dotterweich, *Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos*. In: U. Mandel / R. Özgan/ W. Raeck (Hrsg.), Knidos-Studien I (Möhnesee 1999); sowie (Glassbeispiele) C. Isings, *Roman Glas from Dated Finds* (Gröningen-Jakarta 1957).

2 Diese Dissertation wurde im März 2003 auf der Internetseite von Universitätsbibliothek der Universität zu Köln veröffentlicht: <http://www.ub.uni-koeln.de/ediss/archiv/2003/11w1440.pdf>. Bisher sind mehrere kurze Berichte bezüglich meiner Dissertation erschienen: E. Laflı, Erweiterung unserer Erkenntnisse zu Terrakotta-*Unguentariae* durch regionale Studien: Zu den Studien eines antiken und spätantiken Gefäßtypus in Kilikien und Pisidien in der Südtürkei, *Instrumentum* 15 (juin 2002) 14-18; ders., Güney Anadolu Müzeleri Antik Dönem Seramikleri. 2001 Çalışma Raporu – İlk Sonuçlar, *Arkeoloji ve Sanat* 24/108 (Mayıs-Haziran 2002) 33-44; sowie ders., A Brief Note about the Studies of Late Antique-Early Byzantine Terracotta *Unguentaria* from Cilicia and Pisidia (southwestern Turkey), *Orient Express. Notes et nouvélles d´archéologie oriéntale* 2002/1 – avril, 21-25. Eine Monographie zu Tonunguentarien aus Kleinasien wird zur Zeit von mir vorbereitet: E. Laflı, *Unguentaria aus Anatolien. Studien zu einem Tongefäßtypus im hellenistisch, römisch-kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen Kleinasien*. Geplant für British Archaeological Reports, International Series (Oxford, Archaeopress). Dieser Beitrag ist eine zusammengefaßte und neu bearbeitete Fassung eines kleinen Kapitels meiner Dissertation; darüber hinaus ist er von meiner Dissertation unabhängig und wurde auf den neuesten Forschungsstand aktualisiert. Der Inhalt dieses Manuskripts wurde am 1. November 2003 abgeschlossen, somit konnten die späteren Entwicklungen im Bereich der Keramik-Archäologie hierbei nicht mehr berücksichtigt werden. Die Bearbeitung der Tonunguentarien im Museum von Gaziantep wurde im Jahre 2001 vom türkischen Kulturministerium, Generaldirektorium für Denkmäler und Museen bewilligt [Genehmigung-Nummer: B.160.AMG.0.10.00.01/707.1. (9)], wofür ich dieser Institution sehr dankbar bin.

hellenistischen, römisch-kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus dem Museum von Gaziantep mitberücksichtigt werden, da sie wichtige Vergleichsbeispiele zu dem kilikischen Material darstellen[3]. Die wissenschaftliche Bearbeitung der Unguentarien soll zur Kenntnis der hellenistischen, römisch-kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen gebräuchlichen Keramik am mittleren Euphrat beitragen. Von der Analyse der Funde sind nicht nur Aussagen zur wirtschaftlichen Entwicklung dieser Region zu erwarten, sondern sie wird auch zum besseren Verständis der Akkultration dieser Region im griechisch-römischen Kleinasien helfen.

Die südöstliche türkische Landschaft von Gaziantep war in der römischen Kaiserzeit dem römischen Klientelreich Kommagene zugeteilt. Später hat Kaiser Diokletian die Region in zwei Provinzen geteilt, von denen die westliche den Namen *Euphratēsia* (hauptsächlich das heutige Vilâyet Gaziantep, insbes. Nizip) beibehielt und die andere östliche Osroëne (hauptsächlich das heutige Vilâyet Şanlıurfa) genannt wurde. Heute liegt diese große Industriestadt-Gaziantep 180 km östlich von Adana, auf der Hauptstraße nach Şanlıurfa–dem antiken Edessa[4].

Bisher wurden in dieser Region mehrere archäologische Grabungen (u.a. Arsameia am Nymphaios, Tille, Zeugma und Doliche) durchgeführt, deren Ergebnisse ein besseres Verständnis für die griechisch-römische Archäologie

3 Bisher erschienen oder -zur Zeit- im Druck befindliche Veröffentlichungen, von mir, zu den Tonunguentarien: E. Laflı, Zu spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kleinasien: Neue Erkentnisse aus Pisidien und Kilikien (Südtürkei), *Mitteilungen zur spätantiken Archäologie und byzantinischen Kunstgeschichte* 4 (2002) (München, im Druck); ders., Zu hellenistischen Tonunguentarien aus Pisidien (Südwesttürkei). Einige vorläufige Überlegungen. In: B. Schmaltz / M. Söldner (Hrsg.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext. Akten des Internationalen Vasen-Symposions in Kiel vom 24. bis 28.9.2001 veranstaltet durch das Archäologische Institut der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel* (Münster 2003) S. 262-267; ders., Römisch-kaiserzeitliche Tonunguentarien aus Pisidien (Südwesttürkei), *Quaderni friulani di archeologia* XIII/2003 (im Druck); ders., Spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Seleukeia Sidera in Pisidien (Südwesttürkei). In: *Proceedings of the First International Conference on Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry (Barcelona, 14-16 March 2002)*. British Archaeological Reports, International Series (Oxford 2004, im Druck); sowie ders., Roman Imperial and Late Roman Terracotta *Unguentaria* from Amorium. In: Chr. S. Lightfoot (Hrsg.), *Amorium III*. Amorium Monograph Series Third in a Series of Reports on Excavations in the Byzantine City of Amorium (Anatolia, Turkey)/British Archaeological Reports, International Series (Oxford, im Druck). Geplant wurden folgende Veröffentlichungen: E. Laflı, A Selection of Terracotta *Unguentaria* from The British Museum, geplant für *Anatolian Studies* 54 (2004); sowie ders., Erster vorläufiger Bericht zu Keramik aus Antiocheia in Pisidien: Spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien, geplant für *Anatolica* XXX (2004).

4 Zu Gaziantep während der Antike generell (Grenzen, Topographie, Geschichte): J. Wagner, Die Römer an Euphrat und Tigris, *Antike Welt* (Sondernummer) 16 (1985); sowie D. L. Kennedy (Hrsg.), *The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates. Rescue Work and Historical Studies*. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 27 (Portsmouth, RI, 1998).

dieser Landschaften gebracht haben. Hier wurden bisher jedoch meist geschichtliche (u. a. J. Segal und S. K. Ross), religionsgeschichtliche (u.a. H. J. W. Drijvers) und sprachlich-epigraphische Forschungen (u.a. syrische Inschriften) ausgeführt. Die archäologische Materialkultur war jedoch nicht das Hauptinteresse dieser Forschungen[5].

Das Museum von Gaziantep ist nach Adana das zweitgrößte Museum in Südostanatolien und besitzt einen regionalen Charakter. Seine Sammlung ist sehr groß und enthält Stücke aus sehr verschiedenen Teilen von Südostanatolien[6]: Sowohl das Grabungsmaterial als auch weitere Funde dieses Museums stammen aus den griechisch-römischen Siedlungen in Zeugma, Epiphania, Doliche, Europus, Anthemusia, Şanlıurfa (Edessa), Birecik (Birtha Makedonoú-polis), Nizip (Nisibis), Suruç (Serug Batnae), Harran (Carrhae), Viranşehir (Constantia) und Samsat (Samosata). Dadurch trägt diese Sammlung zu einem erweiterten Verständnis der Altertümer dieser Gegend bei. In diesem Museum ist die Zahl von Objekten aus den antiken Nekropolen besonders hoch. Beim größten Teil des Materials fehlen jedoch Angaben bezüglich ihres Fundortes[7].

---

5 Die Keramikarchäologie dieser Region ist nicht bekannt: Obwohl in Oylum Höyük eine sehr starke hellenistische Siedlungsschicht nachgewiesen ist, wurde bisher kein Bericht bzgl. der Keramikfunde vorgelegt. In Zeugma wird die Keramik von den letzten Rettungsgrabungen von Ph. Kenrick und M. Gschwind bearbeitet: M. Gschwind, Der frühkaiserzeitliche Keramikkomplex aus den türkischen Rettungsgrabungen des Museums Gaziantep, *Damaszener Mitteilungen* 13 (2001). In Zeugma wurden nur wenige Unguentarien geborgen (Mitteilung von M. Gschwind). Einige gestempelte *Amphorae* wurden aus Arsameia am Nymphaios veröffentlicht: F. K. Dörner/Th. Goell (Hrsg.), *Arsameia am Nymphaios. Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithridates Kallinikos von 1953-1956*. Istanbuler Forschungen 23 (Berlin 1963). In einem Nachbargebiet, nämlich in Kahramanmaraş-Tal, bearbeite ich die antike Keramik aus den archäologische Prospektionen. In der geplanten Publikation werde ich die gesamte südosttürkische Keramik-Bibliographie zusammenstellen. Bisher kennt man von diesem Gebiet aus zwei bedeutenden Fundstätten Berichte über Unguentarien. Dies sind Dura-Europos sowie Seleukeia am Tigris: E. Valtz, Cosmetic Containers from Seleucia on the Tigris, *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte* XIX (2000) 1, 59-69.

6 Zu der Sammlung dieses Museums erschienen bisher keine Veröffentlichungen. Es wurde nur ein Teil dessen Glassammlung publiziert: Chr. S. Lightfoot, A Roman Glass Flask in Gaziantep Museum, *Anatolian Studies* 35 (1985) 123-129. Da Gaziantep in der Antike in der Nähe von Glasproduktionszentren gelegen hat, findet man hier reichliche Glasmaterial. Ein Teil der Glasfunde aus Zeugma werden von E. Erten bearbeitet. Eine weitere Publikation ist der Museumsführer von İ. Temizsoy, bei welchem einiges römisches Glas sowie Keramik zu sehen sind.

7 Eine weitere Arbeit wird von mir über die bisher unbekannte oder wenig bekannte hellenistische, römisch-kaiserzeitliche und frühbyzantinische Inschriften sowie Steinplastik aus den örtlichen Museen von Gaziantep, Şanlıurfa und Kahramanmaraş durchgeführt, deren Ergebnisse als ein Aufsätze für die Zeitschrift *Epigraphica Anatolica* sowie *Archäologischer Anzeiger* vorgesehen sind, da in beiden Museen bisher nur wenige intensive Dokumentationen durchgeführt wurden und die archäologischen Hinterlassenschaften dieser Region mit Inschriften - und unter anderem die aussagekräftige Steinplastik - besser verstanden werden müssen.

Im Museum von Gaziantep befinden sich *ca*. 355 Tonunguentarien, meistens aus den Grabungen u. a. in Zeugma, Apameia und Oylum Höyük, von denen ich nur die aus Oylum Höyük besichtigen konnte[8]. 171 Stücke dieser Sammlung gehören in die hellenistische und 182 in die römische-kaiserzeitliche Epoche. Nur zwei Stücke stammen aus dem spätrömisch-frühbyzantinischen Zeitraum.

In der Sammlung hellenistischer Tonunguentarien die meist populäre Form ein späthellenistischer spindelförmiger Typus, hier als Form Nr. V angeführt. Diese Form ist ebenfalls in Kilikien sehr beliebt und wird hier in großen Mengen repräsentiert. Anhand der zahlreichen Beispiele aus Tarsus-Gözlükule, der von H. Goldman gefundenen Exemplare, lassen sich die Eigenheiten dieses Gefäßtypus veranschaulichen, die zur Zeit von mir bearbeitet werden. Sowohl die stark betonte Schulter mit dem deutlich abgesetzten Hals als auch der ausgeprägte, standsichere Fuß verleihen ihm seine typisch kontrastreiche Form. Damit steht dieser Unguentariumstypus im klaren Gegensatz zu den üblichen hellenistischen Unguentarien. Die Eigenheiten dieses Typus sind von einer dreieckig-profilierten, nach außen gebogenen Mündung, einem nach unten leicht verkleinertem, schmalen und langem Hals, im Schulterbereich knackigen Bauch und durch schlanke und lange Füße sowie unprofilierte Standringe geprägt. Diese Flaschen haben ein mittelmäßiges Aufnahmevermögen. Einige dieser Flaschen sind nicht fähig, gerade zu stehen, da ihr Fuß einfach zu schlank ist und nicht den oberen Körper trägt. Der Typus tritt in Gaziantep ohne Überzug auf und ist meistens tongrundig. Innerhalb dieser Gruppe kann man ebenfalls manche typologische Varianten erkennen. Die Tonkonsistenz und die Oberflächenbehandlung dieser Form weist einen uneinheitlichen Charakter auf.

Die kaiserzeitlichen Tonunguentarien im Museum von Gaziantep wurden einfach als Imitationen von Glasunguentarien produziert. Wenn man die römischen Unguentarien mit den hellenistischen vergleicht, sieht man es sehr deutlich, daß wenige römische Formen existieren. Die größte römische Formgruppe im Museum von Gaziantep (hier Form Nr. IX) ist aus dem 1. Jh. n. Chr. und diese Form hat, genau wie die spindelförmigen Unguentarien, einen langen und engen Hals, aber eine knolligen oder birnenförmigen Körper, der mit einem einfachen, stabilen und flachen Boden endet. Diese beutel- oder birnenförmige Flaschen mit breiterem oder schlankerem Körper haben die Tradition von spindelförmigen Unguentarien in Gräbern und Siedlungen des östlichen Mittelmeerraums bemerkenswert schnell erobert. Die typologischen Eigenschaften dieser Formgruppe sind folgende: Sie haben eine birnen- oder

8 Innerhalb der Funde aus Oylum Höyük, ein bedeutender hellenistischer Fundplatz, wurde ein sehr großes *Unguentarium* mit Kuppelmündung beobachtet. Damit kann man sehen, wie weit sich die Tonunguentarien mit Kuppelmündung verbreitet waren.

beutelförmige Form, und besitzten breite Körper. Die größte Weite liegt im unteren Teil, von wo aus die Wand in einer sanften, nicht vorspringenden Linie bis zu einer hoch liegenden Schulterpartie ausschwingt; diese geht ohne Unterbrechung in den Hals über. Die Unguentarien dieser Form tauchen in Kilikien schon in augusteischer Zeit auf und kommen bis ins beginnende 2. Jh. n. Chr. vor.

Im Museum von Gaziantep werden weiterhin zwei spätantik-frühbyzantinische Tonunguentarien aufbewahrt, die zu einer früheren Phase spätantik-frühbyzantinisches Gefäßtypus gerechnet werden können. Da die Inventarnummern dieser Stücke kontinuerlich sind, bekommt man den Eindruck, daß sie gleichzeitig gekauft wurden und von den gleichen, aber bislang unbekannten Fundorten stammen; dadurch bilden sie eine Fundgruppe. Bei diesen fast kompletten Stücken ist die Mündung des Halses gebrochen. Ihr Ton ist feinkörniger, glimmerhaltiger, kiesiger und kalkiger gemagert. Beim ersten Stück ist sogar ein großer Kalkstein auf der Oberfläche zu beobachten. Die Oberfläche ist matt; es wurde durch Wasser beschädigt, teilweise zerbrochen sowie mit dicken und markanten Drehlinien versetzt. Beim zweiten Stück ist die Oberfläche braun und hat eine glänzende Erscheinung. Beide sind sehr dickbäuchig, spindelförmig, spitzbödig und nicht standfähig. Sie haben eine vom Bauch bis auf den Boden senkrecht fallende Gefäßkante, die sich mit dem spitzige Punkt-Boden trifft, und ein sehr hohes Fassungsvermögen. Das zweite Stück hat einen durch eine markante Rille mit dem Körper verbundenen röhrenförmigen, kurzer und unten gleichermaßen verfallender Hals; vom Hals läuft die kurzes aber abgerundetes Schulter auf den sehr dicken Bauch. Boden mit der Hand gequetscht; nicht standfähig; nicht bestempelt. 5.-6. Jh. n. Chr. (?) (nach typologischem Vergleich)[9].

Als Ergebnis kann man sagen, daß diese Region griechisch-römische Exemplare reichlich hatte, aber hier selbst ein ländlicher Stil vertreten war. Die meisten Funde sind lokale Produktionen aus dem westlichen Teil Südostanatoliens und sind eigentlich Imitationen von westlichen Produktionszentren. Wenn man diese Sammlung genau betrachtet, wird deutlich, daß die Tonzusammensetzung, Formen, ihre Menge und sonstigen Charakteristika ganz andere Eigenheiten aufweisen als diejenigen der kilikischen und pisidischen Sammlungen. Insbesondere tragen die Stücke eine sehr bemerkenswerte Oberflächenbehandlung, ohne irgendeinen besonderen Überzug oder eine sonstige Behandlung. Dabei sind mehrere lokale Formen

9 Inv.-Nr. 10.341 und 10.342. Erstes Beispiel: Erhaltene Höhe 27,7 cm; max. Gefäßbreite-Durch. *ca*. 10 cm; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,6 cm; Boden-Durch.. *ca*. 2,7 cm; zweites Beispiel: Erhaltene Höhe 22,6 cm; max. Gefäßbreite-Durch. *ca*. 9 cm; Wandstärke (Lippe): *ca*. 0,6 cm; Boden-Durch. *ca*. 2 cm. Für das zweite Beispiel findet sich nur ein einzige Vergleichsmöglichkeit aus Tarsus-Donuktaş (trotz einiger formaler Unterschiede): N. Baydur, Tarsus Donuktaş 1987 Kazısı, *10. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1989) S. 283, Abb. 34.

und Herstellungen festzustellen. Im Allgemeinen besitzt dieses ganze Material sehr grobe Toncharakteristika und ähnliche grob gearbeitete Körperteile (z.B. Mündung). Dieses Merkmal führt mich zu der Überzeugung, daß diesen Stücken eine unterschiedlichen Funktion zugekommen ist, als die der westlicheren Funde. Diese Sammlung besteht meistens aus den Grabbeigaben, die zusammen gefunden wurden und chronologisch zusammengehören. Deshalb sind die Formen sehr ähnlich miteinander. Mit dem Material kann man nachvollziehen, daß diese Sammlung meistens Stücke aus den 1. Jh. v. Chr. bis 2. Jh. n. Chr. enthält. Die meisten dieser Stücke gehören jedoch in die späthellenistische Periode. Außerdem besitzen diese Stücke ein beachtlich großes Fassungsvermögen, das man mit der Ölverwendung und–Produktion dieser Region erklären möchte, für die man diese Gefäße vielleicht benutzte, und wodurch diese Region ihre Wohlstand gewonnen hat[10]. Gleichzeitig ist es sehr bemerkenswert, daß immer die gleichen Formen der Tonunguentarien hier in Massen auftauchen und dies auf ein Produktionszentrum in der Region hinweisen könnte.

Katalog

1. Form I; Inv.-Nr. 4674; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 20,2 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 10,8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,4 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,6 cm.; Boden-Durch. *ca*. 4 cm. Weißliches Ton. Völlig intakt. Kugeliges sehr große Bauch mit Kuppelmündung. Profilierter Standring und langer Hals. 2. Jh. v. Chr.

2. Form II; Inv.-Nr. 15-4-81; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 33,9 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 12,6 cm; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,6 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 6 cm.; Boden-Durch. *ca*. 7,8 cm.. Völlig intakt. Grobe Tonqualität; gemagert insbesondere mit Kalkstein, Sand und Glimmer, die auf dem Gefäßkörper leicht erkennbar sind; zweitklassige Fabrik; sehr dicht. Tongrundig; sehr trocken; keine Spur eines möglichen Überzugs ist nachweisbar. Im Kern und Oberfläche hart gebrannt. Dick- und rundbauchig, spindelförmig und flachbodig; dreieck-profilierte Mündung; röhrenförmiger, langer und unten gleichermaßen verfallender Hals; vom Hals läuft die kurzes aber abgerundetes Schulter auf den sehr dicken Bauch; breites Fuß; standfähig; großes Fassungsvermögen. 1. Jh. v. Chr.

10 Zu der Ölproduktion dieses Gebietes: M. Decker, Wine and Oil Production in North Syria. In: S. Kingsley/M. Decker (Hrsg.), *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity* (Oxford 2001).

3. Form III; Inv.-Nr. 107-67-74; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 22,8 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 8,2 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,2 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,4 cm.; Boden-Durch. *ca.* 3,6 cm. Völlig intakt. Sonstige Merkmäle sind wie die Nr. 1. Nur die Bauch ist kantiger und erkennbare Steifen auf dem Bauch. Oberfläche ist schwärzlich gebrannt. 1. Jh. v. Chr.

4. Form IV; Inv.-Nr. 343; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 28 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,2 cm.; Mündung- und Boden-Durch. *ca*. 3,2 cm. Völlig intakt. Sonstige Merkmäle sind wie die Nr. 2. Oberfläche ist teilweise schwärzlich gebrannt. Hals und Fuß sind kleiner als Nr. 1 und 2. 1. Jh. v. Chr.

5.-10. Form V; Inv.-Nr. 111-10-74, 2966, 4672, 4774, 4776 sowie 4778; von unbekannten Fundorten; die letzte vier Stücke kommen wahrscheinlich aus den gleichen Ortschaft. Nr. 4: Erhaltene Höhe 22 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 4,6 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 2,6 cm.; Boden-Durch. *ca*. 3 cm..; Nr. 5: Erhaltene Höhe 22,8 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 4,8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung- sowie Boden-Durch. *ca*. 2,8 cm.; Nr. 6: Erhaltene Höhe 28 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 7,2 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,7 cm.; Boden-Durch. *ca*. 3,5 cm.; Nr. 7: Erhaltene Höhe 21 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 5,4 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,4 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,2 cm.; Boden-Durch. *ca*. 2,2 cm.; Nr. 8: Erhaltene Höhe 28 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 7,2 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,2 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,7 cm.; Boden-Durch. *ca*. 3,5 cm.; Nr. 9: Erhaltene Höhe 28,2 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 5,7 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3 cm.; Boden-Durch. *ca*. 3,2 cm. Meistens intakt. Oberfläche schwärzlich gebrannt. Wie beim Nr. 9 nicht immer standfähig. 1. Jh. v. Chr.

11. Form VI; Inv.-Nr. 4789; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 13 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 4,6 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 2,8 cm.; Boden-Durch. *ca.* 2 cm. Völlig intakt. Kugeliges Bauch. Fuß und Hals in gleich hoch. Oberfläche schwärzlich gebrannt. 1. Jh. v. Chr.

12**.** Form VII; Inv.-Nr. 4828; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 20 cm; max. Gefäßbreite *ca*. 8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,5 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 5 cm. Rötliches Ton. Außer Fuß intakt. Kugeliges Bauch. Dreieckig profiliertes Mündung. Standring. 1. Jh. v. Chr.

13. Form VIII; Inv.-Nr. 3047; von einem unbekannten Fundort. Erhaltene Höhe 21,6 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 10 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca*. 0,4 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 4 cm.; Boden-Durch. *ca.* 4 cm. Rötliches Ton. Intakt; Reparatur. Großes Volumen. Dreieckig profilierte Mündung. 1. Jh. n. Chr.

14.-15. Form IX; Inv.-Nr. 18-3-89 sowie 5464; von unbekannten Fundorten. Nr. 14: Erhaltene Höhe 16,2 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 7,5 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,3 cm.; Boden-Durch. *ca*. 3,5 cm.; Nr. 15: Erhaltene Höhe 21,4 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 8,8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 3,6 cm.; Boden-Durch. *ca*. 4 cm. Rötlicher Ton. Intakt. 1. Jh. n. Chr.

16.-17. Form X; Inv.-Nr. 5054 und 5465; von einem unbekannten Fundort. Nr. 16: Erhaltene Höhe 20 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 12,2 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,2 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 4 cm.; Boden-Durch. *ca*. 5 cm.; Nr. 17: Erhaltene Höhe 19,8 cm.; max. Gefäßbreite *ca*. 9,8 cm.; Wandstärke (Lippe) *ca.* 0,3 cm.; Mündung-Durch. *ca*. 4,2 cm.; Boden-Durch. *ca*. 5 cm. Intakt. Überzug beim Mündung; langer Hals. Kugeliger Bauch. 1. Jh. n. Chr.

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN NORTHERN TYANIS: PRELIMINARY REPORT OF THE SECOND CAMPAIGN

Lorenzo D'ALFONSO*

1. Thanks to the permission of the Turkish Ministry for Tourism and Culture, in 2006 the University of Pavia started a survey of the Northern part of the plain of Tyana, Southern Cappadocia. The strategic importance of this plain resulted from the main land-route from the Levant, which crosses the Taurus Mountains at the pass known as the Cilician Gates. This main route is attested in the written sources from the 17th century BC, and lost its importance only in the 16th century AD, when sea-routes for trade between Europe and the East became cheaper and surer. The track of the route through the plain of Tyana has been desumed by the written sources, but it is only partially known[1].

The main goal of the survey is to map all archaeological settlements situated at the foot of the Hasan and Melendiz Mountains and to reconstruct the track of this route-branch by means of the distribution of the sites through the different periods; furthermore, we aim at investigating the existence of secondary branches through the valleys on the North of the route.

The campaign 2006 centred on the territory around Ulukışla Hasandağı, Altunhisar, Yeşilyurt (known to the archaeologists as Keşlik), Bayat and Karanlıkdere. Much attention was devoted on the site of Kınık Höyük, which must be now considered for dimensions and ceramic horizons the main site of the area, and the biggest of the whole plain together with Kemerhisar/ Tuwana. On the other hand, the preliminary study of the material gathered during the survey let us point out the high number of Medieval settlements on the Mountain area and at the same time a concentration of pre-classical settlements on the plain underneath. Classical sites were located in both areas, although sites on the Mountains were mostly funerary sites[2].

This general picture has been confirmed with the campaign 2007. The campaign 2007 has been centred on the southern side of the Melendiz Dağları and on the plain at its foot. The results of this second campaign are much consistent with those of the first one. The table at Fig. 1 offer preliminary information on the results of both campaigns.

* Lorenzo D'ALFONSO, University of Konstanz Universitätstr. 10, 78457 KONSTANZ (D)

1 See lastly Berges-Nollé 2000, 14-18.

2 See d'Alfonso-Mora 2007 and d'Alfonso 2007.

As a matter of fact, the mountain area had been most intensively inhabited in the latest period considered, that is the Middle age. Fortresses, as well as churches and more extended settlements from this area date to this period. Some sites on the Mountains date also to the classical times, but these are mostly of funerary nature.

On the other hand, settlements of the previous periods have been found only in the plain and in the main valley which divides Mount Hasan from the Melendız Mountains. It is worth noting that four out of the six sites where Chalcolitic levels were found seem to contain no diagnostic sherds of later periods. Moreover, human presence on the remaining two sites dates to much later periods, and this call for a strong discontinuity in the settlement pattern after that time.

In this paper I will concentrate on the specific results of the second campaign, which took place on June 2007. Beside myself, the following persons took part to the mission: Dr. Elena Basso, Benedetta Bellucci, Dr. Consuelo Fortina, Prof. Clelia Mora, Bianca Tomassini Pieri, Matteo Vigo (University of Pavia); Dr. Mariaelena Balza (FU Berlin); Dr. Marina Pucci (OI Chicago/FU Berlin); Alberto Savioli (topograph); Prof. Asım Tanış (retired, University of Venezia), and Paola Vertuani (drawer). Huriye Sakallıoğlu (Adana Museum), whom are addressed our best thanks, was representative for the Turkish ministry of Tourism and Culture. It must be remembered here that the biggest effort of the mission in this campaign was due to the processing and drawing of some 500 diagnostic sherds collected on the surface of Kınık Höyük in view of the final publication of the first three campaigns.

2. The first period of survey covered the mountain area around the villages of Tepeköy, and Balcı.

Part of the village of Tepeköy itself was built on the ruins of an older settlement. The villagers are well aware of this fact, and gave us many indications of find spots of sherds both among the houses and on the vineyard terraces. A first look to the diagnostics seems to suggest a dating to the Middle age ceramic horizon, mostly because of the well known green glazed sherds. However, during our visit a family was working on the foundations for a new house, and they kindly showed us a millstone found while excavating the foundation trenches; said millstone might date to the Roman age (Fig. 2).

A further medieval villajet which was inhabited until some decades ago is Koçlu, on the slope facing to the plain. We were told that the villajet was abandoned after a landslide, at the beginning of the last century. A huge mud-wave destroyed and buried this villajet, and the few buildings which stand nowadays are squatting shepherd shelters.

Close to this place, the inhabitants of the small but impressive village of Balcı indicated us other medieval fortresses and watchtowers on the Mountains all around their village. One of these is located on the Southern hilltop of the Üçtepe, and offers a good look at the whole plain (Fig. 3).

Coming down to the plain, the presence of older settlements increases. Beside the aforementioned watchtower, on a further lower hilltop of the Üçtepe, named Ocaktepe, a site of archaeological interest was found. The site has small dimensions and was built on a natural rock peak; in fact, it does not present the common shape of the höyüks, and from the plain it cannot be recognized. The archaeological deposit will hardly be very deep, since the rock crops out all around the settlement on the top of the hill. The material on the surface, both lithic and ceramic, is very abundant. We had the pleasure to receive the kind visit of Prof. Özdan, and she supported our dating of the material to the Chalcolitic age, indicating close comparisons with the material excavated at Köşk Höyük (Fig. 4).

3. On the plain south of Ocaktepe three sites have been visited. The first one, named Topraktepe, is quite enigmatic. In fact, we were able to find only one sherd on its surface, and this is of course a very scanty evidence to suggest a dating or even a function of the site.

The situation of the two other sites is more suitable. Situated a few Km on the East of Topraktepe, south of the main road Bor-Altunhisar, the sites of Eskiköy Höyük and Neşet tepesi are located so close one to the other, that they should have worked as a unique settlement. Eskiköy Höyük, with a diameter of some 120 m is a middle-size site, and it is twice bigger than the other. The northern side of the site is used today as a cemetery, and abundant material comes from the excavations already carried out for future burials. Two ceramic horizons have been recognized here after the preliminary study of the sherds gathered on the surface: the chalcolitic and the hellenistic/roman. In particular, we found there a complete form of a plate of Eastern sigillata A, which finds good comparisons from Tarsus and Porsuk (Fig. 5).

Three more sites from the plain must be mentioned here, the first being Pınarbaşı-Bor. This elliptic site, with its axes of ca. 200 per 150 m, is located on the main road between Bor and Altunhisar, close to a natural offspring, which has been turned today into a small artificial lake (Fig. 6). The preliminary analysis of the finds from the hill points to the presence of two main occupation phases: a Chalcolitic phase and an Iron Age phase. Survey on the site in the 1960s by Todd, and in the '80s by Silistreli pointed out the presence of two further levels, that is Late Neolithic and EB[3]. If the study of all diagnostic material will confirm our first impression, the stratigraphy of this site would find an interesting parallel in the stratigraphy of Köşk Höyük, which lies in the same plain, some 30 Km SE from this site.

3 See Todd 1980, 43, and Silistreli 1984.

Beşiktepe is a small site located on the land close to the village of Okçu. This village is located already at the entrance of the valley of Niğde, on the top of the Bor escarpment. We visited the site in the last two days of mission, so that we had no time even to check out and note the presence of well known diagnostics. However, close to the site some squared blocks, possibly orthostats, in situ were observed. Moreover, a stele basement (Fig. 7) was found at the foot of the hill in secondary context; it seems likely that it was moved there from the top of the hill by illegal diggings. Further research on the area of Beşikitepe will try to shed light on the relation between this stele basement and the surrounding territory[4].

The last site, which I will mention is Tepebağları. Round shaped, with a diameter of ca. 150 m, this is the only site of the surveyed area where archaeological excavations took place. The excavations were leaded by N. Özgüç and Silistreli. In the isometric view one can still clearly see the two main operations on the NE lune of the top of the hill, as well as the operation on the N slope. The Turkish team worked on the site during the '70s, but they soon stopped, because of the imposing stratigraphy of the ottoman, medieval and classical periods, and began working at the sites of Acem and Köşk Höyük. Traces of a fortification wall are preserved on the Southern side of the base of the hill, but it is not possible at the moment to date them. On the other hand, a wall made by large rounded basalt blocks is visible on the SE slope of the site. The Turkish expedition refers to this wall in one report, and dated it to the Iron Age because of the archaeological context. In general, the Turkish team excavated levels covering the periods from the Ottoman times back to the Iron Age, but found also material of the Late and Middle Bronze ages: this is confirmed by our collection after the survey. Within the material gathered on the surface of the site, I. Todd was also able to recognize Early Bronze, Chalcolitic and even Neolithic material at the site, while the preliminary study of our finds seems to show that in our collection such material is lacking[5].

4. Beside the survey of the archaeological sites and the study of the archaeological material, one further matter of investigation have been touched in the last campaign, that is the presence of a marsh land in the plain W of Bor.

4 One should remember here that one of the biggest stele of king Warpalawas had been seen for the first time in Bor by Hogarth. He was told, that the stele originally came from diggings in the cave of a private house at Kemerhisar, ancient Tuwana, but this voice was never confirmed. See Hawkins 2000, 529 and Berges-Nollé 2000, 99.

5 See Todd 1980, 43. In particular for the Neolithic only one sherd was recognized, and even Todd points out that: "No other material examined by the writer would seem to be of Neolithic date, and the attribution of the site to this period is thus not firmly grounded".

The visitor who drives nowadays on the road from Bor westwards passes through a fertile cultivated land for some two Km. Afterwards, following a mild downward slope he enters a marsh land, which in summer looks sandy, bare and fully uncultivated. This landscape continues for about ten Km, until a new mild upward slope short after the crossroads to Kayı. From this point the land is newly green and intensively cultivated. Starting from this peculiarity of the landscape the mission worked on the hypothesis that the actual marsh land could be what remains of an ancient salt lake.

Slide 20

Older maps of the region support only partially this hypothesis. For example, the Turkish cart 1.200.000 published in 1946 depicts a short stream running in the middle of a marsh land exactly in this area (Fig. 1). This small stream must have been even bigger in the twenties. The map of the region offered by Emil Forrer in the publication of his pioneer survey shows a river running through the plain W of Bor[6]. By the way, Forrer identified said river with no less than the Hulaya river of the Hittite texts, whose exact position is still a crucial issue in the Hittite geography, because it is directly connected with the location of Tarhuntassa.

It is not the scope of this paper to discuss the position of the Hulaya river; it will be enough to remember that the suggestion by Forrer was abandoned in favor of the identification of the Hulaya river with the Çarşemba Çay by Garstang (1944: see here Fig. 8). Nonetheless, Götze still maintained Forrer's suggestion in his both major monographs[7]. Apart the different interpretations, what all these maps clearly show is that a river in the Tyanis must have been still existent at the beginning of the last century, the period in which said maps originated.

In the famous Deeds of king Suppiluliuma I drafted by his son, a quite detailed passage is devoted to the battle against some garrisons of the enemy from Arzawa at the city of Tuwanuwa/Tyana. The text, which dates to the late 14th century BC, is quite important, because it bears information on the route of the two opposite armies in order to reach Tuwanuwa. The route of the enemies of Suppiluliuma is particularly interesting for our question. It reads as follows:

Still another Arzawa enemy was out in the Land of Tupaziya and on Mount Ammuna. Anna(?) was helping as an ally, and he attacked the mount Ammuna, the

6 Forrer 1937.

7 See Götze 1948; idem 1957.

Land of Tupaziya and the x-x- lake, and kept its goods along with the inhabitants, cattle and sheep. When he arrived at Tuwanuwa, he stopped below Tuwanuwa and fought against Tuwanuwa[8].

It is worth noting that neither the itinerary to Tuwanuwa by the troops of Suppiluliuma, nor that by his enemies mention the crossing of a river, while only the one of the Arzawa troops mention a lake, whose name is lost in the gap. Basing on this very same passage, last year Jutta Börker Klähn published a contribution on the geography of the eastern Konia plain in the Hittite and the following ages[9]. She called due attention to the mention of the lake close to Tuwanuwa in the Arzawa itinerary, which she tentatively connected to the cult of a deified See or big lake (Hitt. *aruna*) at Tuwanuwa itself. Börker Klähn tentatively suggests that this big lake could be the Akgölü near Eğreli, but this would hardly be the very last route station while marching to Tuwanuwa[10].

In order to shed light on these complicated series of suggestions, Elena Basso, geologist of the University of Pavia, took contact with the group of sedimentologists at the University of Niğde directed by Prof. Ali Gürel. We had a short joined visit to the marsh region, and from some sections found here he recognized the presence of lake sediments; this was the fist clear proof for the existence of a lake in this region in antiquity. Of course, the core question becomes now the dating of the lake. Since some sites that we already visited are located just out of the marsh area, while other sites are located just inside of it, and other are even partially covered by the sediments of the lake, it seems that the lake had different stages of rise and fall[11]. The investigation will continue in the next years, as a geo-archaeological joint research with the University of Niğde; in fact, we aim at dating the different phases of enlargement and reduction of this lake, until its extinction, and we hope that the future joint work will allow us to trace a direct link between the change of the dimensions of this ancient lake and the pattern of settlement in the northern part of the plain through the centuries.

---

8 CTH 40, fragment 15, F IV // G I, 18-22. See the standard edition by Güterbock 1956. 75-76. Further translations: del Monte–Tischler 1978 (RGTC 6) pp. 447-448; Hoffner 1997, 187; Börker-Klähn 2007, p. 92.

9 Börker-Klähn 2007

10 The general picture obtained by Börker-Klähn hardely refers to the archaeological studies publisehd on this region, such as the surveys by Mellaart, Meriggi, Todd, French, and the excavations by Silistreli and Nimet Özgüç. Therefore, she considers the Northern Tyanis as a completely empty region, and becaues of this maintain that both itinerary should have passed through different areas.

11 This feature is common to the whole region in the last 20.000 years: see a.o. Kashima 2002.

Bibliography

Berges, D.–Nollé J., 2000, *Tyana I : Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien,* Bonn.

Börker-Klähn, J., 2007, Die Schlacht um Tuuanuua als „Atlante Storico: in D. Groddeck–M. Zorman (Eds.), *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag,* Wiesbaden 2007, 91-118.

d'Alfonso, L., 2007, Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia: in *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Vol. 3, Ankara, 1-7.

d'Alfonso, L.–Mora, C., 2007, Viaggi anatolici dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della prima campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale: in *Athaeneum* 95, 819-836.

del Monte, G–Tischler, J., 1978, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte,* TAVO B/7 Band 6, Wiesbaden.

Forrer, E. A., 1937, Kilikien zur Zeit des Hatti-Reiches: in *Klio* 30, 135-186.

Garstang, J., 1944, The Hulaya River Land and Dadassas. A Crucial Problem in Hittite Geography: in *JNES* 3, 14-37.

Güterbock, H. G., 1956, The Deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II: in *JCS* 10, 41-98.

Hawkins, J. D., 2000, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Vol. I: Inscriptions of the Iron Age,* Berlin – New York.

Hoffner, H. A. jr, 1997, Deeds of Šuppiluliuma: in Hallo, W. W.–Lawson Younger, Jr., K (Eds.), *The Context of Scripture. Vol. 1, Canonical Composition from the Biblical World,* Leiden-New York-Köln, 185-192.

Kahsima, K., 2002, Environmental and climatic changes of the last 20.000 years at Lake Tuz, Central Turkey, in *CATENA* 48, 3-20.

Silistreli, U., 1984, Pınarbaşı ve Köşk Höyükleri: in *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 81-85.

Todd, I, 1980, *The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period,* Göteborg.

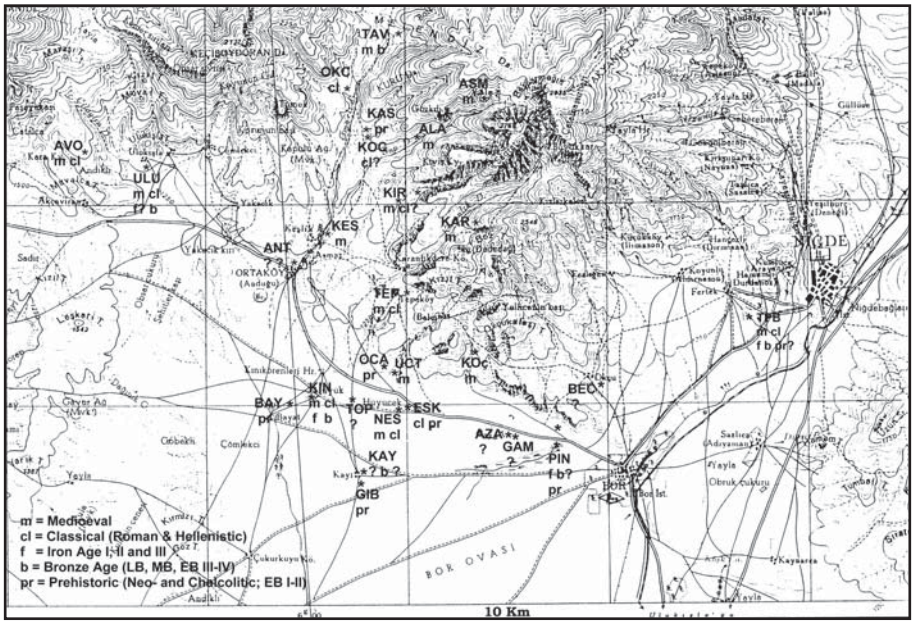

Fig. 1: Map of the sites visited during the first two campaigns

Fig. 2: Millstone from Tepeköy

Fig. 3: Fortress on the Southern hilltop of the Uçtepe

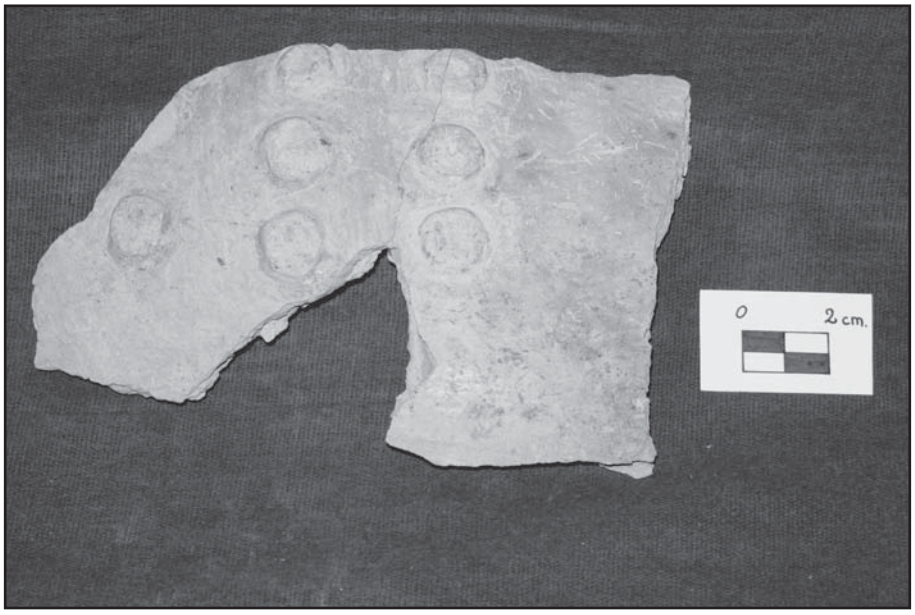

Fig. 4: Chalcolitic sherd with moulded regular pellets from Ocaktepe

Fig. 5: Plate of Eastern Sigillata 1 from Eskiköytepe

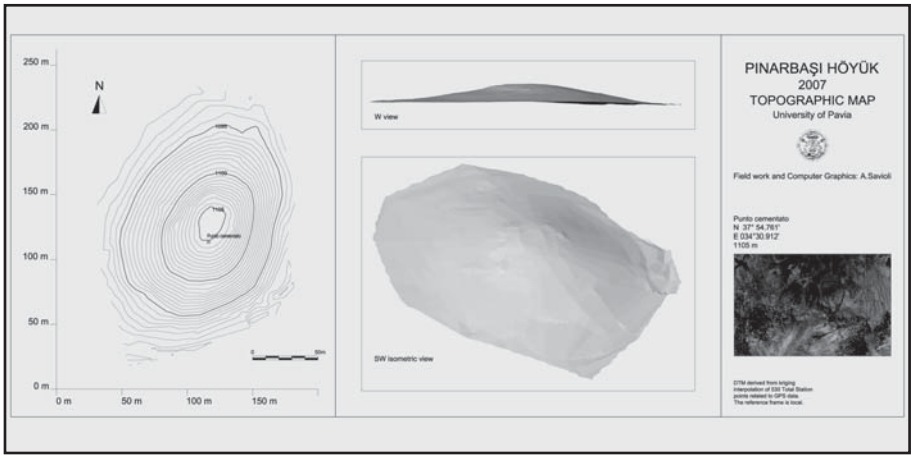

Fig. 6: Bor-Pınarbaşı Höyük: topographic map

Fig. 7: Basement of stele from Beşiktepe

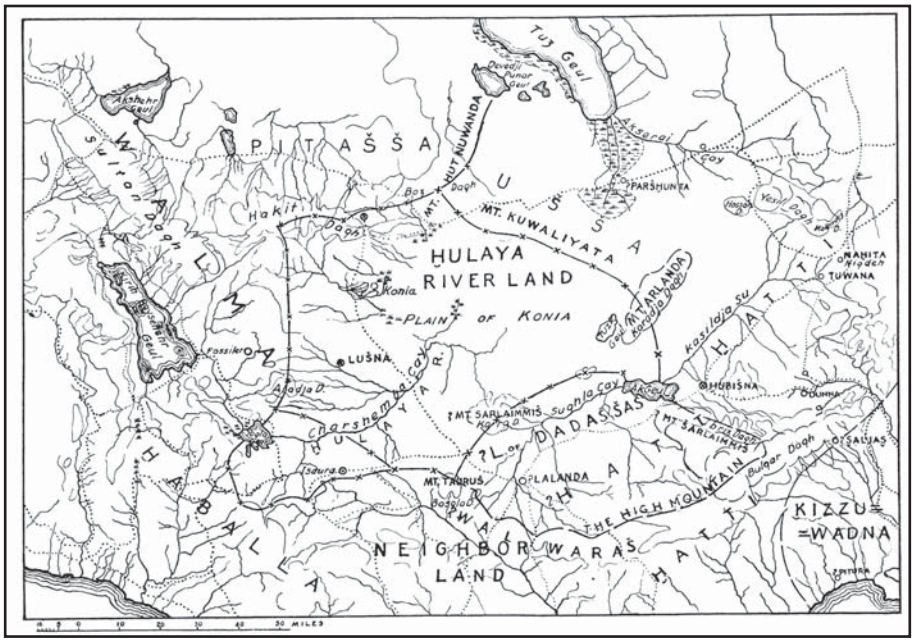

Fig. 8: Central Anatolia during the Hittite Empire after J. Garstang (JNES 3 [1944])

Fig. 9: Central Anatolia during the Hittite Empire after A. Götze (Kleinasien, München 1957)

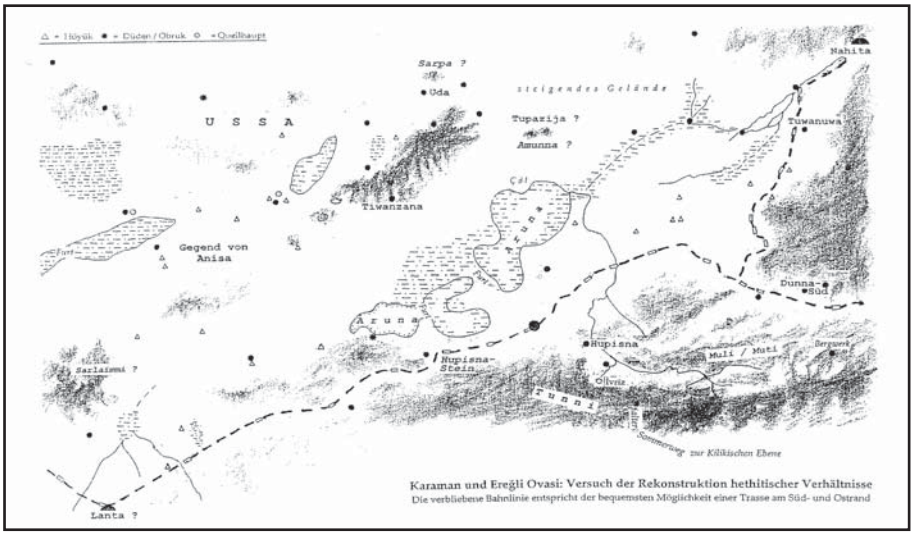

Fig. 10: Tyanis during the Hittite Empire in the view of J. Börker-Klähn (Fs Košak, Wiesbaden 2007, 118). Note the absence of any city in the Northern part. The black dots without names refer to actual villages

THE SURVEYS AND ARCHAEOMETRICAL RESEARCH AT SAGALASSOS

Marc WAELKENS*

In 2006 and 2007, our archaeological and environmental surveys lasted 13 and 8 weeks respectively, whereas the archaeometrical research was carried out throughout the year at the *Centre for Archaeological Sciences* or *CAS (*K.U. Leuven). For 2006 we gratefully acknowledge the help of Mustafa Demirel (Antalya Museum) and for 2007 that of Baykal Aydınbek (Aydın Museum), our *'temsilci's'*. We also thank the Ministry of Culture for granting us permission to work in the 1200 sq. kilometres large territory of Sagalassos and also wish to thank H. A. Ekinci, director of the Burdur Museum, for his unwavering help throughout the years.

1. The Archaeological 'Intensive' Suburban Survey Near Sagalassos

H. VANHAVERBEKE

J. POBLOME

M. WAELKENS

The 'intensive' survey of 2006, being part of a 'suburban' survey project including an area of ca. 2 hours of walking around the site, aimed at documenting land use and settlement in and around the village of Başköy, immediately west of Ağlasun. In particular, the sites of Körüstan and Sarıkaya, located 2 km west and 2.5 km northwest of Başköy respectively, and their vicinity were selected for detailed surveying. The intensive exploration of the proto-urban Archaic-Classical site of Tepe Düzen, initiated in 2005, was also continued. Yet, this is considered as part of the excavation project there (see article in *Kazı* volume). On the other hand, on a second, much smaller promontory (Eğirlik Tepe) located immediately west of Tepe Düzen as well as in the area between the former and the latter, a survey grid for detailed prospecting covering ca. 10 hectares was laid out (Fig. 1). Most of this area was again covered by structural remains with walls in the same dry rubble masonry technique as those on the plateau -some of them massively built structures- contrasting sharply with the rather moderate amount of ceramics

* Prof. Dr. Marc WAELKENS, Blijde Inkomststraat 21 3000 Leuven/BELGIUM.

found there. The structures were aligned along the same NW-SE axis as was the case for many of the larger buildings at T. Düzen. The latter thus extended over an 'extra' surface of ca. 1.5x0.8 km. However, one should take into account that not all of this area must have been occupied simultaneously. The accurate mapping of all surface remains was undertaken by Sabri Aydal; who covered the eastern edges of the settlement and part of the densely occupied centre, as well as the complete circuit of the defence walls around the plateau and the separate wall surrounding the Zincirli Tepe (1784 m), the acropolis of Tepe Düzen or Ur-Sagalassos[1].

In 1994, reconnaissance surveys already dated the activities at the ancient limestone quarry of *Sarıkaya* to the Early Roman period at the latest, as limestone of this quarry provided some of the Late Hellenistic-Augustan buildings at Sagalassos with building stone[2]. In 2006, 1.25 ha was surveyed near the quarry face (Fig. 1). Some structures (mortared rubble, brick) were located just south of and in front of the quarry. These structures most likely post-dated the activities in the quarry, since their location seems to have hampered any easy access to the quarry proper. The surface pottery collected here could be accurately dated to the Late Hellenistic-Early Roman period, confirming the dates already proposed in 1994.

At *Körüstan*, reconnaissance surveys in 1994 led to the identification of a Roman village[3], possibly housing the workforce involved in the quarrying at Sarıkaya. In 2006 an area of ca. 4.5 ha was explored in detail (Fig. 1). A very high amount of pottery (both fine and coarse wares) was collected, while several traces of ancient constructions in dry rubble were noticed. The area also yielded additional evidence for quarrying in the shape of vertically carved quarry trenches cut into the limestone to separate the blocks for horizontal extraction (Fig. 2), half-finished prefabricates (*Halbfabrikaten*) of sarcophagus lids and coffins (Fig. 3). An olive press weight already found in 1994 showed that quarrying was not the only activity there[4]. The pottery from this site dating from Late Hellenistic to Early Byzantine times corroborates that Körüstan was not only occupied during the period in which the quarry at Sarıkaya was exploited, but remained an important settlement also later, of which a lot of architectural and sepulchral remains (sarcophagi, altar stones

1 See M. Waelkens (2009) Report on the 2006 and 2007 excavation and restoration activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı. 26-31 Mayıs Ankara,* Ankara, Fig. 1.

2 M. Waelkens, E. Paulissen, H. Van Haverbeke, I. Öztürk, B. De Cupere, H. A. Ekinci, P.-M.Vermeersch, J. Poblome and R. Degeest (1997) The 1994 and 1995 surveys on the territory of Sagalassos, in M. Waelkens and J. Poblome (eds), *Sagalassos IV*, Leuven: 43-46, Fig. 30.

3 Waelkens *et alii* (1997) *op. cit.* (footnote 2): 44-46 Figs. 36.

4 Waelkens *et alii* (1997) *op. cit.* (footnote 2): 45 Fig. 37.

etc.) were recycled in sub-recent constructions at nearby Yeşilbaşköy. The extent of the settlement and the lack of any luxury items, confirm the site's earlier identification as a village. The discovery of the unfinished sarcophagi lends support to the hypothesis that the people living in this settlement were involved in quarry activities (as well as in olive cultivation). As sarcophagi only made their appearance in this area, from the early 2nd c. AD onwards[5], they also show that limestone extraction may either have continued at Sarıkaya at a later date than previously assumed, or that they were extracted from smaller pockets of good limestone spread over the area, like the small quarry site found at Körüstan (Fig. 2).

Soil samples for laboratory analyses in Belgium, in order to identify polluted areas around dwellings, were taken on several locations at Tepe Düzen, both in the centre of the settlement and near its edges. Samples were also taken at Gökpınar and Çatal Oluk, two villa-sites in the vicinity of Sagalassos (Fig. 4) surveyed in 2004 and 2002 respectively, where in 2005 a geophysical approach also confirmed the presence of buried structures and even of craft production (kilns).

2. The Geophysical Survey at Tepe Düzen

B. MUŠIC
I. MEDARIC
M. MORI
D. CESAREK
R. ZIZEK

During the 2006-7 campaigns, several areas were surveyed with geophysical techniques by our geophysical team from Ljubljana (Slovenia), both at Sagalassos and at Tepe Düzen. Most of these results, including the discovery of the course of the uppermost eastern aqueduct in the Potters' Quarter of Sagalassos has already been discussed in the *Kazı* volume of this symposium[6].

Apart from the work within Hellenistic to mid-Byzantine Sagalassos, the geophysical survey also continued at Tepe Düzen. An area of 160 by

5 V. Köse (2005) *Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien in hellenistischer und römischer Zeit (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology VII),* Brepols Turnhout: 106-107.

6 See F. Mertens in M. Waelkens (2009) Report on the 2006 and 2007 excavation and restoration activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı. 26-31 Mayıs Ankara,* Ankara, chapter 2, Fig. 3.

160 m already surveyed last year by magnetometry was extended. At Tepe Düzen, the most important factor limiting the geophysical survey is the high number of limestone outcrops. Therefore, a combination of magnetometry and georadar proved to be the most efficient strategy. Results of the magnetic method show a very good lateral resolution, which enabled the creation of a precise plan view of the architectural remains and to reconstruct the buried settlement pattern. The georadar survey of last year comfirmed the results of the archaeological survey in this area and the hypotheses about the extent of the settlement. In addition, new evidence was revealed concerning the preservation of architectural remains, clearly demonstrating that even badly preserved architectural remains can still be detected by this approach and visualized for future excavations (e.g. Fig. 5). Besides completing the magnetic survey at the lower plateau, which is supposed to be a central part of the settlement, the 2006-7 geophysical prospections at Tepe Düzen checked several terraces to the west of this area by more detailed georadar surveys.

3. Geomorphology of the Territory

G. VERSTRAETEN
E. PAULISSEN
D. KANIEWSKI
V. De LAET
E. MARINOVA
B. DUSAR
E. JANSSENS

The overall aim of our palaeo-environmental research carried out by geomorphologists (E. Paulissen, G. Verstraeten, V. De Laet, B. Dusar, E. Janssens), palynologists (D. Kaniewski), macrobotanists (E. Marinova) and anthracologists (D. Kaniewski, E. Marinova), all members of *CAS* (K. U. Leuven), is the reconstruction and the study of the evolution of the physical environment on the territory of Sagalassos during the Holocene, with an emphasis on the last 5000 years. Previous work[7] has concentrated

7 H. Vanhaverbeke and M. Waelkens (2003) *The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric unil Recent Times (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology V)* Brepols Turnhout; M.Vermoere (2004) *Holocene Vegetation History in the Territory of Sagalassos (Southwest Turkey). A Palynological Approach (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology VI)* Brepols Turnhout; S. SIix (2005) *Holocene Geomorphological Evolution of the Territory of Sagalassos. Contribution to the Palaeo-environmental Reconstruction of Southwest Turkey,* Ph. D. K. U. Leuven; V. De Laet (2007) *Evolution and Reconstruction of the Geo-Archaeological Landscape in the Territory of Sagalassos (SW Turkey): Integration of Geomorphic, GIS and Remote Sensing Methods,* Ph. D. K. U. Leuven.

on detailed sedimentological and palynological analysis of sediment archives at several locations, including Gravgaz and Bereket. These studies have revealed a very intense and changing human impact on the landscape at high temporal resolution. However, the spatial resolution of these studies is rather limited due to the extent of the sedimentary basin catchments' area. Therefore, from 2006 onwards, a dual approach has been followed. Next to detailed studies of sediment archives like those in Gravgaz and Bereket carried out by the geomorphological-palynological team of E. Paulissen and D. Kaniewski respectively, part of the palaeo-environmental research is now also concentrated on the quantification of sediment dynamics at larger spatial scales, in particular towards the assessment of the total amounts of sediments stored within valley systems, which is done by the team of geomorphologist G. Verstraeten. In the mean time 'remote sensing' studies have been introduced by V. De Laet. Henceforth spatial patterns of sediment storage through time will be confronted with information on changing settlement patterns belonging to various cultural periods. Currently this palaeo-environmental research is carried out by several geographers (all specialised in geomorphology) in close collaboration with a palynologist (D. Kaniewski) and a macrobotanist (E. Marinova), both staff members of *CAS*. During the past two seasons' research focused on:

3.1. The Study of Ancient Walls and Agricultural Terraces by Means of Remote Sensing

V. De LAET

In 2006 V. De Laet managed to identify several Archaic to Early Byzantine walls on satellite images of the proto-urban site of *Hisar*, south of Sagalassos, which were corroborated by field work. From architectural walls she moved to terrace walls. Since present-day agricultural terraces are among the most widespread visible influences of man in the eastern Mediterranean landscape, their age is of major interest for geo-archaeological research. The analyses of a Very High Spatial Resolution Quickbird-2 satellite images by V. De Laet revealed a number of rectilinear structures in the actually reforested area on flysh substrate in an area called *Çatal Oluk*, just south of Sagalassos. During the 2006 and 2007 field surveys this area was revisited to evaluate whether these rectilinear features indeed correspond to abandoned field terrace systems. For a number of them this certainly is the case, as the walls are made of flysh stones collected in the immediate vicinity. Others are characterised by small earth ridges, for which the significance is not clear. A number of people were

also interviewed about the age of these terraces and stated that they were still in use some 20-30 years ago and were constructed near the beginning of the 20th century[8]. Now that remote sensing can locate abandoned terraces, future research should focus on the potential identification of 'historical' or 'classical' terraces, of which the existence is still a matter of debate[9].

3.2. *Palaeo-environmental Reconstructions of Landscape and Land Use in the Valleys of Gravgaz, Bereket, Bağsaray and Lake Burdur*

E. PAULISSEN
D. KANIEWSKI
V. De LAET

The overall aim of this research is the high resolution reconstruction of the palaeo-environments surrounding Sagalassos during the last 5000 years (i.e. since the Early Bronze Age). Field work has been focused on the rare locations, where such reconstructions were eventually possible: the Gravgaz marshes, the marshy Bereket basin, the Bağşaray plain and the shores of Lake Burdur, The chronology is based on radiocarbon dating, while the reconstructions are based on geomorphological, palynological, palaeo-ecological and sedimentological methods

-The *Gravgaz Marshes* (2006): the Gravgaz marsh (altitude: 1215m a.s.l.) is located in the middle of the territory of Imperial Sagalassos, just northwest of the proto-urban Early Iron Age, unfortunately unidentified site of Kepez Kalesi The palaeo-environmental evolution of the Gravgaz basin is well known[10] (Vermoere *et al.,* 2000). One more core was sampled in great detail to study the high resolution evolution of the end of the so-called '*Beyşehir Occupation Phase*' (here at about 700 AD) and the Post AD 700 period. This study is ongoing.

---

8 V. De Laet, E, Paulissen and M. Waelkens (2007): Methods for the extraction of Archaeological features from very high-resolution Ikonos-2 remote sensing imagery, Hisar (southwest Turkey), *Journal of Archaeological Science* 34: 830-841; V. De Laet, E. Paulissen, K. Meuleman and M. Waelkens 5in press) Effects of pixel resolution and spectral characteristics on the extraction of archaeological features from very high-resolution remote sensing imagery, Case study: Sagalassos (southwest Turkey), *International Journal of Remote Sensing*

9 L. Foxhall (1996) Feeling the earth move: cultivation techniques on steep slopes in classical antiquity, in: G. hipley and J. Salmon, *Human Landscapes in Classical Antiquity,* London & New York: 44-67.

10 M. Vermoere, E. Smets, M. Waelkens, H. Vanhaverbeke, I. Librecht, E. Paulissen and L. Vanhecke (2000) Late Holocene environmental change ant the record of human impact at Gravgaz near Sagalassos, Southwest Turkey, *Journal of Archaeological Sciences* 27: 571-595.

-The *Bereket Basin* (2006): The Bereket basin (altitude: 1410-1430 m a.s.l.) is one of the most elevated fertile and well watered areas in the Sagalassos territory. Study of this basin has started in 2003 and was continued in 2006. The Bereket sequence presents unique opportunities for a high resolution palaeo-environmental reconstruction at high altitudes in the Western Taurus. Recent studies have resulted in a high resolution and continuous palaeo-environmental reconstruction for the last 3000 years[11] and in the evaluation of long-term effects of human impact on mountainous ecosystems[12]. During these field seasons very local but thick peat deposits related to the main spring were discovered, cored and sampled. Also the bottom of the alluvial/colluvial sequence has been reached, so that it will be possible for the first time on the Sagalassos territory to cover the pre-3000 BP Holocene period. This study is ongoing. The high resolution study of the Post AD 700 period is planned to complement the Gravgaz sequence. Very important is the role of man and climate in the land use of the basin, with arboriculture (walnut, manna ash, grapes) being introduced in Early Hellenistic times, whereas olive culture, one of the highest locations where it is thus far attested, flourished from the reign of Augustus until AD 300 due to the economic stability inaugurated by Augustus (stimulating local landowners to invest in cash crops like for instance olives) and corresponding with the Imperial Climatic Optimum during the first three centuries of our era. After 300 AD a wetter and cooler climate made an end to this arboriculture phase and saw a return to the use of the basin as grazing land.

-*The Bağsaray Plain* (2007): The Bağşaray plain (altitude: ~890 m a.s.l.) is totally under irrigated agriculture. As no springs occur in the plain, the irrigation water is pumped up from the ground water table or is diverted from springs in the mountains. Several reconnaissance cores have been drilled to evaluate the possibilities of this plain for high-resolution palaeo-environmental reconstructions. The possibilities for a detailed chronological framework and palynological analyses are considered very limited as this plain is filled up with mainly coarse sediments from different valley systems. The deposits are very coarse near the mountain slopes becoming gradually finer farther away. Gravel deposits nearly always occur at limited depths.

---

11 D. Kaniewski, E. Paulissen? V.De Laet, K. Dossche and M. Waelkens (2007b) 3000 years BP high-resolution physical landscape history inferred from an intramontane basin in the Western Taurus Mountains, Turkey, *Quaternary Science Reviews,* 26:2201-2218. doi.org/10.1016/j.quascirev.2007.04.015.; D. Kaniewski, E. Paulissen, V. De Laet, M. Waelkens (2008, in press) Late Holocene fire impact and post-fire regeneration dynamics in a western Taurus Mountains watershed, southwest Turkey, *Quaternary Research.* doi.10.1016/j.yqres.2008.04.002.

12 D. Kaniewski, V. De Laet, E. Paulissen and M. Waelkens (2007a) Long-term effects of human impact on mountainous ecosystems, western Taurus Mountains, Turkey, *Journal of Biogeography*, 34: 1975- 1997. doi/abs/10.111/j.1365-2699.2007.01753.X

-*The Shores of Lake Burdur:* The shores of Lake Burdur (altitude: ~850m a.s.l.) are characterized by a very distinct semi-desert environment with a wide-presence of plants able to grow on dry and salty soils. The survey was concentrated on the contact between the main alluvial fan of the Büğdüz Çayı (distal end at 18 m above the lake level, August 8th 2007) and the shore area influenced by direct activity of the lake waters. A topographic section between the lake and the fan reveals a number of former relatively recent lake levels. Two cores on different morphological units have been sampled in detail. The aims with the study of these cores are:

-to eventually link the Late Holocene climatic variations (Roman Imperial Climatic Optimum, Medieval Climate Anomalies, Little Ice Age) with transgression/regression phases of Lake Burdur and with vegetation changes

-to decipher the local history of arboriculture and crop cultivation at the lowest altitudes in the Sagalassos territory. These data will be compared with those of Bereket (about 550 m higher) and Gravgaz (about 350 m higher), in order to evaluate the implications of climatic variations on arboriculture and on crop cultivation during the Late Holocene.

3.3. Landscape Formation and Human Intervention in the Valley of the Büğdüz Çayı

G. VERSTRAETEN

At present, this river system cutting through the fertile eastern limestone slopes of Mt.

Beşparmak and the sterile western slopes covered with marls is hardly more than a large ditch. Yet, during our research on the settlement patterns in the territory of Sagalassos we were struck by the high number of sites along this 'river' system[13], which seems to have been the shortest natural link between Sagalassos and the fertile plain to the south of Lake Burdur, which in Early Hellenistic times was already part of the city's territory. Dozens of corings along the Büğdüz River (Fig. 6) brought to light that the current 'ditch' originally was a ca. 120m wide meandering gravel river system, which due to man-made (?) erosion only started to silt up, some thousand years ago (Fig. 7).

13 H. Vanhaverbeke and M. Waelkens (2003) *The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric unil Recent Times (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology V)* Brepols Turnhout.

4. Geology, the Study of Raw Materials and Craft Production

P. DEGRYSE

4.1. Stone (P. Degryse, M. Corremans): in 2006 and 2007 as part of the *Quarryscapes European Research Project*, P. Degryse and his team completed the study of local and regional quarry activities in and around Sagalassos, whereby a clear chronological evolution from lower quality local (mostly lime-)stone (almost a monopoly for less monumental buildings), to better quality limestone originating from the suburban area (late Hellenistic to mid-Imperial times), and eventually to the import of semi-crystallized limestone of high quality from just beyond the city's territory (Imperial times) could be noticed. Whereas Docimian statuary marble already made its appearance in Augustus times to be joined by Aphrodisian sculptural marble in the 2nd c. AD, white building marbles, mostly coming from Dokimeion emerged in the course of the 2nd c. to be joined by more rare, be it much cheaper, but upland more difficult to transport grey veined Proconnesian marble at a later, not yet firmly established date. Transport problems to get bulky material high up in the Taurus mountains thus prevented that Sagalassos joined already under Trajan the 'Proconnesian marble building, that was so characteristic for nearby Pamphylia, whose ports were directly linked to the Proconnesian ones and made the import of this building material cheap and easy.

4.2.Clay and Ceramics

-Early Iron Age Pottery Production

D. BRAEKMANS

The study of Early Iron Age ceramic materials collected during previous surveying campaigns continued. In 2007, the macroscopic fabric definition of several (mainly) pre-Roman ceramic assemblages found in the territory was completed with material from Hacilar, Kepez Kalesi and that collected within the Ağlasun valley. The aim is to establish a petrographic and geochemical '*Pisidian Fabric Reference Collection*', roughly encompassing the first millennium BC. The case-study of Pisidia (territory of Sagalassos) is considered to be a platform on which the concept of a regional production can be defined, despite the very fragmented ceramic assemblages, from a typological, functional, chronological and provenance point of view.

-Study of Regional/territorial Clay Production

P. DEGRYSE

Next to the ophiolitic clay of Sagalassos and the lacustrine deposits of the Çanaklı plain (Fig. 9), a systematic sampling programme of potential ceramic clays is carried out all over the territory in order to document regional ceramic production in smaller production facilities throughout the history of Sagalassos (Fig. 10). Preliminary analysis identified several possible production sites within nearly all valley systems of the territory. This survey should therefore be able to determine the scale and use of the different possible clay resources and thus provide further insight into the regional production of fine and common wares in the territory of Sagalassos. In the valley system of Çeltikçi, near the Iron Age sites of Seydiköy and Belören, clays are formed by the weathering of the northern Bey Dağları limestone formations and the southern Lycean nappes (including ophiolitic mélange and limestone). At Bağsaray, in the same valley system, be it more to the west, no suitable clays for pottery production were found. At the site of Kepez Kalesi at the northwestern end of the valley system, a quite large clay pocket of very weathered ophiolite was found. Also the lake deposits in the valley system to the south of Lake Burdur are suitable clays for ceramic production. Several ancient sites with Iron Age pottery were identified in this location. At Dereköy, in the valley system of Ağlasun, previous archaeological surveys proved the existence of ancient farms. These may have had their own (smaller-scale) pottery production, e.g. for storage vessels and amphorae. Samples of clay bodies are taken for mineralogical, petrographical and geochemical comparison with ceramics sampled throughout the entire territory of Sagalassos.

-The 'Sagalassos Pottery Template

Jeroen POBLOME

One of the main methodological innovations in the processing of pottery at an ongoing excavation and survey project such as Sagalassos, was the introduction of the '*Sagalassos Pottery Template*' This template forms part of *SIIS (Sagalassos Integrated Information System*), and provides an encompassing information platform, accessible for all team members. In general, only contexts of some occupational value, in the widest sense of the word, are processed according to the full detail of the pottery template. Other contexts are, in principle, only scanned. This decision was taken in order to implement qualitative distinctions between data and information. The pottery template and SIIS mainly focus on the latter. The Sagalassos pottery template contains

1. a functionally integrated typology of the pottery found at Sagalassos, including typological identification and detailed quantification of rim, body, base and handle fragments by both count and weight, enabling the calculation of Minimum Number of Individuals at any given later stage, 2. relative and absolute chronological information with argumentation, 3. various methodological tools to establish the reliability of the deposit under study and 4. links to other types of documentation. The pottery template is used for both newly excavates/surveyed deposits, as well the reprocessing of previous activities. The main aim of the template is to move away from the strict chronological function of ceramology and provide a challenging data set for other types of comparison.

An innovative project aiming at the reconstruction of the artisanal production output was initiated. The intention was to develop a case-study on the late Roman pottery producing workshop excavated on the eastern slope of the Potters' Quarter in previous years. Much attention was paid to traces of the production workflow on the pottery collected in associated dumps, as well as reconstructing the loading process of the kilns.

Attention also focused on the integral processing of pre-Roman material, in our case mainly represented by Iron Age, Classical and Hellenistic pottery, mainly from Tepe Düzen, but also from a range of sites surveyed in previous campaigns in the territory of Sagalassos, and a limited amount from Sagalassos itself.

Also the early medieval and mid-Byzantine material excavated at Sagalassos was fully studied. The collection mainly stemmed from the excavations on Alexander's Hill and around the sanctuaries of Hadrian and Antoninus Pius and Apollo Klarios. The existing fabric classification was revised and updated, types were determined and the full body of material was quantified and documented (Fig. 11).

-4.3.Glass Studies

V. LAUWERS

P. DEGRYSE

In his 1991 preliminary report[14], Chris Lightfoot indicated the striking appearance of high-quality 3rd c. glassware: facet-cut pieces also recognized

14 Lightfoot, C. S. (1993) A catalogue of the glass finds: Sagalassos 1990. In: M. Waelkens (ed.) *Sagalassos I. Ffirst General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991*) Leuven: 173-124.

in quantity at Sardis[15] and especially at Dura Europos[16] (Syria). For the latter, Clairmont stated that all glass objects of this type were imports from workshops situated along the Levantine coast, in what he calls the "*East Syrian-Mesopotamian koinè*." In the Sagalassos assemblage, we clearly see a duality in quality. Next to the beautifully cut bowls, we also see a variety where the best description of the used decoration technique would be "abrasion." The question to resolve in the feature by means of geochemical and isotopic analysis is whether we, indeed can speak about imports of these "best quality glasses" and of a local imitation. And if so, did this import take place on the level of the vessel or of a specific kind of raw glass?

So far, no fully quantified Early Imperial glass assemblages have been published for Asia Minor, and only very few items of such glass were found in stratified contexts where they were mostly mixed with Hellenistic glass. Some remarks can be made, however. Chris Lightfoot indicated that, although cast and ribbed bowls were found on a regular basis, "little trace of mosaic glass can be found in Anatolia". Strikingly, recent excavations at Amorion[17] revealed polychrome cast vessels. And also Sagalassos six different *millefiori* sherds where unearthed (Fig 12). Two fragments of strong colored cast vessels with ceramic-like profiles were retrieved here as well, despite the presumed rareness of this type of glass in the eastern part of the empire. In the same context, a (local?) imitation of an early blown '*zarte Rippenschale*' was also recognised along with a blown *skyphos*. The Burdur Museum also holds in its collections a true '*zarte Rippenschale*'. Such glass, found in a provincial town such as Sagalassos (and its territory) in the mountains, at least suggests that the distribution of Early Imperial glass was perhaps less straightforward as previously considered. The chronological issue of the introduction of free blown glass at Sagalassos, however, can still not be sufficiently resolved, although we do see early blown square bottles appearing in contexts dated to the end of the 1st century.

15 A. von Saldern (1980) *Ancient Glass from Sardis. (Archaeological Exploration of Sardis Monograph*) Harvard, Cambridge (Mass.) and London.

16 Clairmont, C. W. (1963) *The Glass Vessels. Final Report* (*The Excavations at Dura-Europos conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters*), New Haven.

17 M. A. V. Gill, (with contributions of Lightfoot, C. S., Ivison, E.A. and Wypyski, M.T.) (2002) *Amorium Reports, Finds I: The Glass (1987-1997)* (*BAR Internation Series* 1070), Oxford.

5. Archaeozoology and Subsistence

-5.1. Archaezoology

B. De CUPERE
W. Van NEER
M. UDRESCU
S. THIJS

Archaeozoological analysis of the faunal material continued during the excavation campaigns of 2006 and 2007. when the majority of the material collected during both seasons was studied. The finds consisted mainly of consumption refuse among which the domestic species preponderate. Cattle, sheep, goat, pig and chicken were the main source of animal proteins, whereas hunting was of minor importance. Some carcass remains were found and included mainly the bones of equids (horse and donkey) and dog. Other categories of finds comprise the remains of intrusive species (e.g. *Helix* shells and rodents), and some worked bone, shells and antler fragments. Some preliminary results of individual excavation areas are given below.

Tepe Düzen: At Tepe Düzen, the Iron Age predecessor of Sagalassos, most of the identified remains are from domestic species that are traditionally used as food animals. In decreasing order of numerical importance these include ovicaprines, cattle, and pig. A heavy reliance on sheep and goat has also been observed in the first centuries AD at Sagalassos. But unlike the latter, sheep predominate slightly among the ovicaprines of Tepe Düzen, probably due to the importance of local weaving (cf. many loom weights found). It is striking that a large proportion of these ovicaprines are from older individuals. This indicates that they were not only kept for their meat, but that they also must have provided secondary products such as milk. In the case of sheep, wool may have been important as is also suggested by several loom weights that were found on the site. Among the cattle remains, older animals occur, but relatively young individuals are also present, although pathological deformations indicate the use of cattle for heavy work. Despite the low number of pig remains found thus far, it is already clear that young animals predominate, showing that the species was used as a meat provider. In general, bird bones are rare at Tepe Düzen, but the presence of domestic fowl is already attested by a few bones. Remains of wild animals include several antler and postcranial remains of both fallow deer and red deer, and a few bones of hare and possibly wild goat. The contribution of wild mammals to the diet was rather low, but in any case more important than during the first to seventh centuries AD at Sagalassos. Some wild birds have also been found at Tepe Düzen. Thus far, only nine fish remains have been recovered from this site, six of which were unidentifiable. Two scales could

be attributed to the carp family, and still another scale is from a tuna. While the cyprinids may come from the local Ağlasun River, the tuna find indicates (trade) relationships with the coast.

A few dog bones belong to a medium-sized breed, whereas another canine bone could be either from a very large dog or from a wolf. Among the equid bones, no horses were identified until now. All equid remains found thus far belong to donkeys of very small size. No evidence for bone working is available. And, although shed deer antler was clearly collected as raw material, not a single worked piece or finished object has been found thus far. Some bones are from intrusive animals. This is the case for the small rodents, such as the grey dwarf hamster, tortoise and badger. Although the latter animal can also be hunted it is considered more likely to be an intrusive because of its burrowing habits.

-*The Odeon of Sagalassos:* An enormous amount of animal bones has been recovered at the Odeon, and has been identified as butchery waste dated to the 6th c. AD. A similar butchery place has been identified in the past at the Lower Agora. The majority of the material consisted of the remains of cattle showing a very peculiar body part representation from which it was possible to reconstruct how the carcass was processed and what happened to the different parts of the butchered animals. In general, it can be assumed that beef was most likely sold without the bones. An exception to this rule is the meat around the *vertebrae*, which are difficult to deflesh. Portions of the vertebral column (meat and bones) were most probably sold as such. Unlike cattle, sheep and goat were represented by mainly horn cores. Their carcasses must have been completely chopped into portions that were easy to prepare. As such, bones were not removed and the meat was sold with the bones still in it. Pigs are poorly represented in the bone assemblage of the Odeon, but it can be assumed that these animals were equally slaughtered at this place. If the processing of pigs was more or less similar to that of the ovicaprines, the butchering will have left few traces at the slaughtering place as the whole animal will end up within the food chain.

-*The Macellum of Sagalassos:* The faunal remains from the Macellum mainly represent consumption refuse (most likely dated to the 6th c.) of ovicaprines and, to a lesser extent, of pig and cattle. However, as beef was sold without bones (see above), the contribution of beef to the diet should not be underestimated. Among the cattle bones that have been found at the Macellum, *vertebrae* are indeed among the most common elements together with small rib fragments. Another beef dish at Sagalassos must have been the snout of cattle. Although cranial fragments and mandibles were very abundant at the butchery place of the Odeon, the nasal bone and the most anterior part of the upper and lower jaw (premaxilla and mandible) were missing. But these bone fragments

have been found among the consumption refuse of the Macellum. Among the faunal material antler fragments with traces of working were identified, indicating that craftsmen were active at the Macellum. Besides smaller antler fragments, large beams with saw marks at both ends were recovered in room 4, as well as half-finished objects. Other special finds are several Mediterranean shells, including an almost complete triton shell, two rock shells, two cockles and a mussel. In addition, there were also some large specimens of a fresh water bivalve, together with the complete upper carapace of a tortoise. The latter was certainly not from an intrusive animal, as it was found amidst a large concentration of metal and glass objects. Most probably the shells and the tortoise carapace were collector items, or they may have been used as decoration by the inhabitants of the room.

The Roman Baths of Sagalassos: Concentrations of bones from wild birds and small mammals have been collected in the enormous *Frigidarium* 1of the Roman Baths during the excavation campaign of 2005. Another similar assemblage has been collected during the campaign of 2007 (locus 53). The nature and preservation of the assemblages indicate that they represent the prey remains from an eagle owl (*Bubo bubo*). Further, differences in skeletal element representation and in prey species spectrum show that the bone assemblages derive from pellets deposited near a nest site and a roost site, respectively[18]. Besides these small bones, also larger mammal remains were found that clearly represent human food refuse. This material will be studied in detail in the future.

-Doctoral Dissertations in Archaeozoology: in the years 2005 and 2008, two doctoral dissertations were completed at the K.U.Leuven (*CAS)* concerning the faunal remains from Sagalassos/

-I. Beuls (2005) *Design of Odontological Tools to Elucidate Small Ruminant Herd Management at Sagalassos (SW Turkey) in the Roman-Byzantine Period (0-650 AD)*

-S. Vanpoucke (2008) *Varkensbeheer in het Romeinse en vroeg-Byzantijnse Sagalassos (Turkije): een archeozoölogische benadering:* deals with the principles of pig breeding at Sagalassos (in stables or free roaming, which was the case; and the presence of up to two periods of pig breeding throughout the year).

5.2. Residue Analysis: residue analysis, whereby organic residue is extracted from the pores of storage vessels, *amphorae,* cooking pots and lamps is becoming increasingly important in order to identify the content of these vessels and the role of their content in regional or international trade (e.g. wine or oil in

18 B. De Cupere, S. Thys, W. Van Neer, A. Ervynck, M. Corremans and M. Waelkens (2008; online) Eagle owl (*Bubo bubo*) pellets from Roman Sagalassos (SW Turkey): distinguishing the prey remains from nest and roost sites. *International Journal of Osteoarchaeology.*

foreign amphorae). The approach is also essential for a reconstruction of diet changing throughout time. In the past, a doctoral dissertation by K. Kimpe already developed a methodology to analyze and distinguish the lipid fraction from ruminant (cattle, ovicaprines) and non ruminant fat (pig, chickens) in cooking pots and storage vessels, whereby also the presence of beeswax was identified in a cooking pot as was the popularity of stews during the early Byzantine period[19]. The lipid analysis was further developed by K. Romanus, which enabled her to identify both pig fat and vegetal oils (olive oil, walnut oil) as fuel for lamps. Equally important was her discovery that the hundreds of small glass *unguentaria,* which abound in early Byzantine Sagalassos, must have contained a valuable liquid and that they were sealed off by using bees wax. Moreover she developed the analysis of polyphenol, which allowed her to distinguish amphorae containing olive oil, from those containing wine, at the same time identifying the recycling of both. An important conclusion was also that tarred amphorae were not a monopoly of wine amphorae, but also a necessity for the transport of olive oil[20].

5. Land Use and Vegetation Changes Based on the Results of Charcoal Analysis

E. MARINOVA, *CAS*

The Hellenistic occupation at Tepe Düzen and Sagalassos and the Early Imperial to Early Byzantine occupation at Sagalassos, between the late 1st and 7th centuries AD, had an influence on the shaping of the landscape of the study area and, in particular on the surrounding woodlands during this period (Fig. 13).

The numerous wood charcoals retrieved from the occupation layers of the sites allow establishing directly, what kind of wood was used at each specific site and determining how this use both reflected and also affected the surrounding of the town. Both sites, situated in a mountain area had access to resources of valuable wood supplies like cedar and fir. The general tendencies in woodland use at both sites are presented in the following paragraphs.

The wood fragments originate from flotation samples representing mainly long term deposits of charcoal. The laboratory study was carried out on freshly fractured charcoal (>2 mm) in three anatomical planes (transverse, tangential

19 K. Kimpe (2003) *Chemical Analysis of the Lipid Fraction from Ancient Ceramics of Sagalassos* , Ph. D. K. U. Leuven.

20 K. Romanus (2008) *Residue Analysis on Organic Remains in Archaeological Artefacts,* Ph. D. K. U. Leuven.

and radial) using a reflected light microscope. Literature and a reference collection of modern wood samples from North- and South-western Turkey were used during identification. The material was counted. The present analysis is based on 12 samples from the Roman period and 36 samples from the Early Byzantine period, corresponding to a total volume of 1200 litres of sediment. The samples from Tepe Düzen were not numerous enough to be of great statistic value. Previously, core 12 in the Ağlasun Valley, directly below Tepe Düzen had already shown that from the 8th to the 4th c. BC the valley bottom was used for growing grain and grapes[21], a fact which was confirmed by a grape pip found in 2007 in one of the T. Düzen trenches (Fig. 14). As for their timber, compared to Roman and Early Byzantine periods, during the Hellenistic period, people seem to have relied mainly on oak wood, whereas Roman and Early Byzantine Sagalassos shows a more intensive use of the coniferous vegetation belt (cedar, pine etc.) in the surrounding, followed by oak. Among the former conifers, cedar was one of the most popular types of wood. During the Imperial period a relatively high proportion of pine can also be observed. However, from the Early Byzantine layers onwards, this taxus almost disappeared from the wood charcoal assemblages, suggesting a strong reduction of pine in the surroundings of the town or at least a shrinking popularity of its use. According to the wood anatomical characteristics of the pine uses, the latter was mainly represented by black pine, meaning that above all pine growing at altitudes above roughly 1000 m a.s.l. was cut down. On the other hand, the evidence of Mediterranean pines (*Pinus brutia* or *P. pinea*) is very scarce. During the later occupation phases of the city, a wider variety within the types of timber in use can be observed. Among them figure mainly light demanding plants such as juniper, hackberry, prune, apple etc. and some small shrubs. This diversity of woods used as timber and the higher proportion of light demanding taxa seem to indicate a more open landscape around the town. More primitive or less effort demanding strategies for wood gathering from the surrounding shrubby plant cover could explain this trend. This seems to be confirmed by the macrobotanical evidence indicating that cattle (or other animal) dung mixed with threshing remains was used as fuel during this period.

Yet, even in these later occupation phases cedar wood still prevailed, a conclusion that was confirmed in all studied contexts. This probably shows once more the use of wood resources from higher mountain levels, since the species grows in the coniferous belt of the mountain at an elevation between 1400m and 2000m a. s. l.

21 M. Vermeer (2004) *Holocene Vegetation History in the Territory of Saga lassos (Southwest Turkey). A Laryngological Approach (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology VI) Repels* Turnout.

6. Physical Anthropology

F.-X. RICAUT, *CAS*

The 2007 campaign allowed the excavation in the Apollo Klarios area of seven inhumation burials, including 6 single (burial 1 to 6) and one double (burial 7) inhumation. Moreover 4 bone concentrations have been excavated as well. The seven burials contained four adults: a man between 35 and 45 years old and three women, one between 20 and 25 years old, one between 20 and 30 years old, and the last one over 30 years old. The skeletons buried in burial 6 belong to a young/adolescent man between 15 and 20 years old. Three infants have also been excavated: two around 12 months ± 6 months years old and one of 6 years ± 2 years old. Concerning the bone concentrations, only bone concentration 4 allowed us to perform some analysis which showed the presence of the remains of at least 3 adult individuals (probably two men and a woman) and the remains of a child of undetermined age.

In terms of sepulchral organisation, it should be noticed that the Apollo Klarios burial area excavated this year is divided by a wall. Two graves located to the north of this wall and closer to the church contained male individuals. On the contrary, the graves to the south of the wall contained the remains of female individuals and children. The church's proximity to the graves might reflect the importance (social level) of the individuals buried, so that it is tempting to assume that the two men may have had a higher social status than the rest of the cemetery's population and have been buried accordingly. Ancient DNA and analysis of trace elements will be used to determine if any kinship relationship existed between these individuals.

In terms of dental pathology, our observation indicated a pattern similar to that of the rest of the population analysed previously: a relatively important number of dental pathologies, indicative of a poor hygienic life. Nevertheless, the bone pathology showed a very low rate of osteoarthritis, and with the exception of a bone inflammation (caused by a trauma or infection) located on both distal parts of the tibias of the woman buried in burial 3 (SA2007AK2-39), no other trauma or bone pathology has been observed.

In terms of evolution and population history, the study of the morphology and DNA will allow us to perform a comparative study with other populations (already 20 populations selected from Eurasia) and to compare the results with those obtained through DNA analysis.

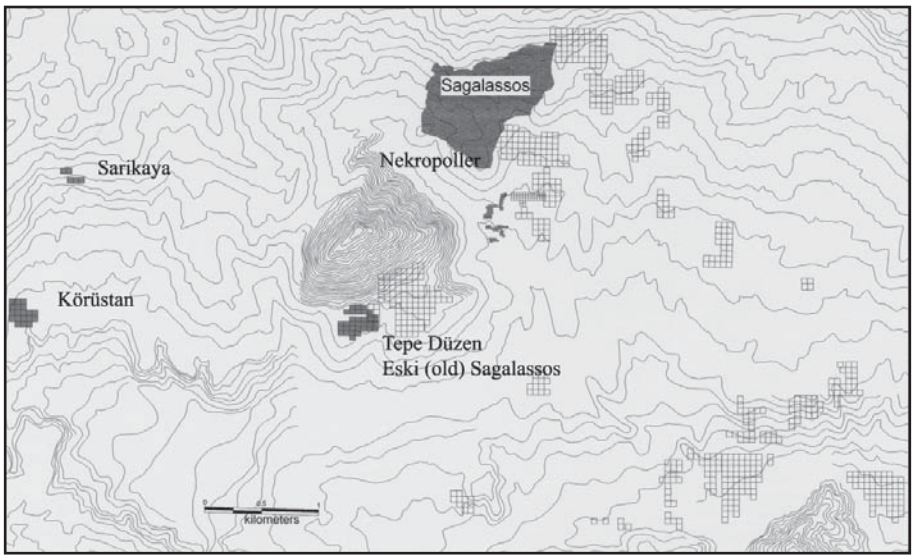

Fig. 1: Map with indications of regions surveyed in 2006

Fig. 2: Trenches for retrieving limestone blocks at Körüstan

Fig. 3: 'Halb-fabrikat' of a sarcophagus lid of the klinè type with a reclining couple at Körüstan

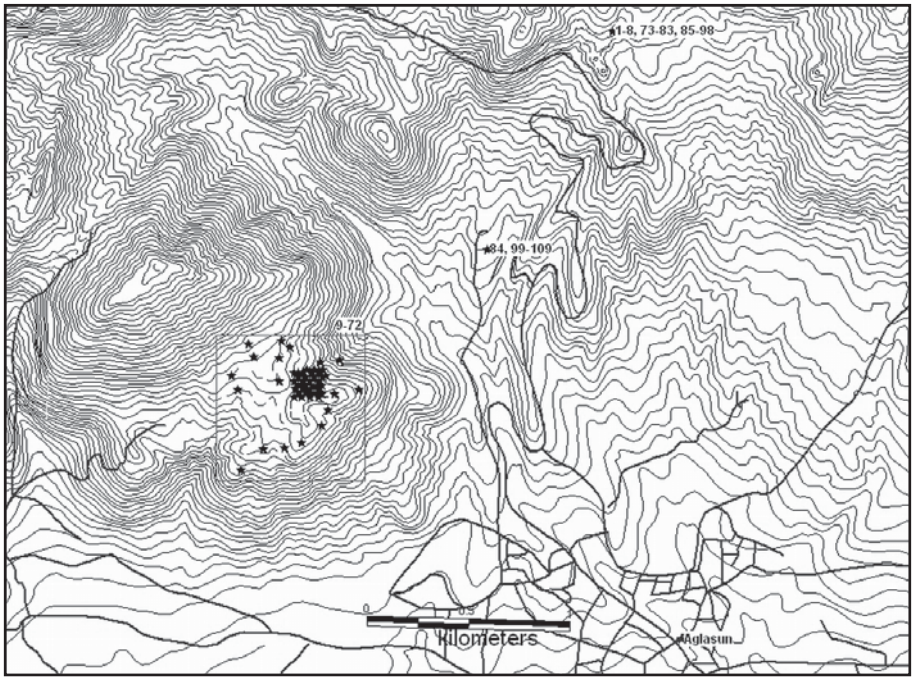

Fig. 4: Location of the soil samples taken in 2006

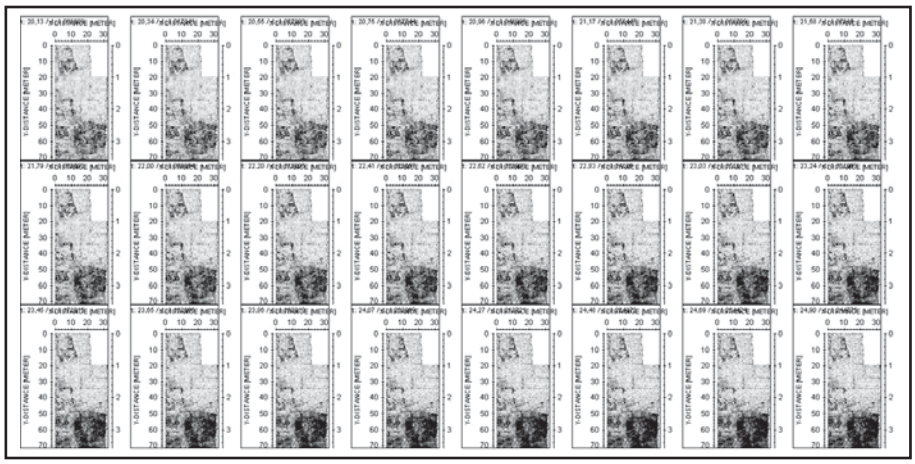

Fig. 5: Tepe Düzen. GPR time slices of the Terrace 1

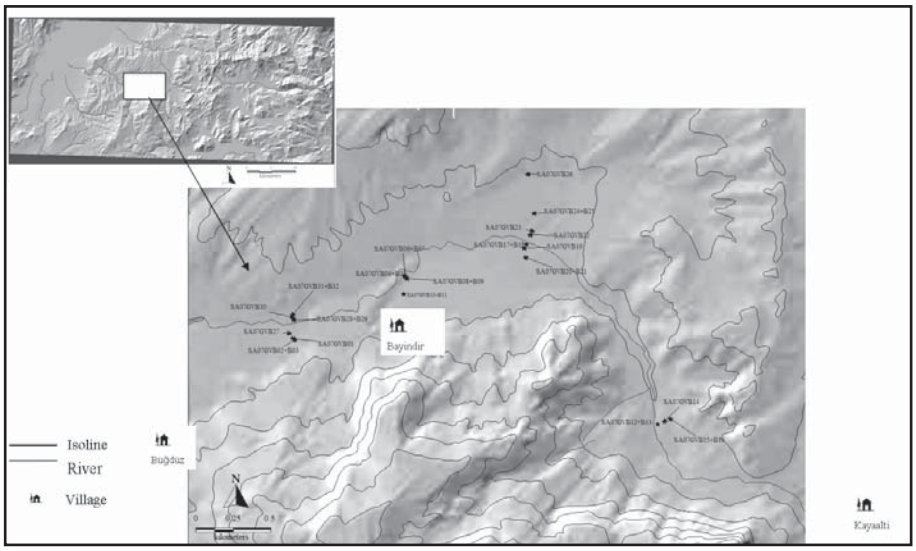

Fig. 6: Study areas and sampling points of the first part of the palaeo-environmental survey 2007 in the Büğdüz Çayı catchment area

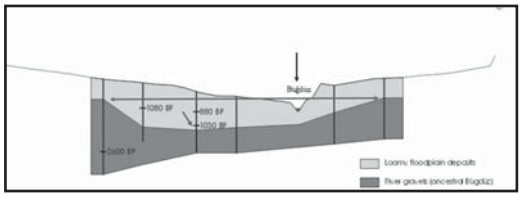

Fig. 7: Graph showing the gradual silting up of the old gravel river system of the Büğdüz Çayı

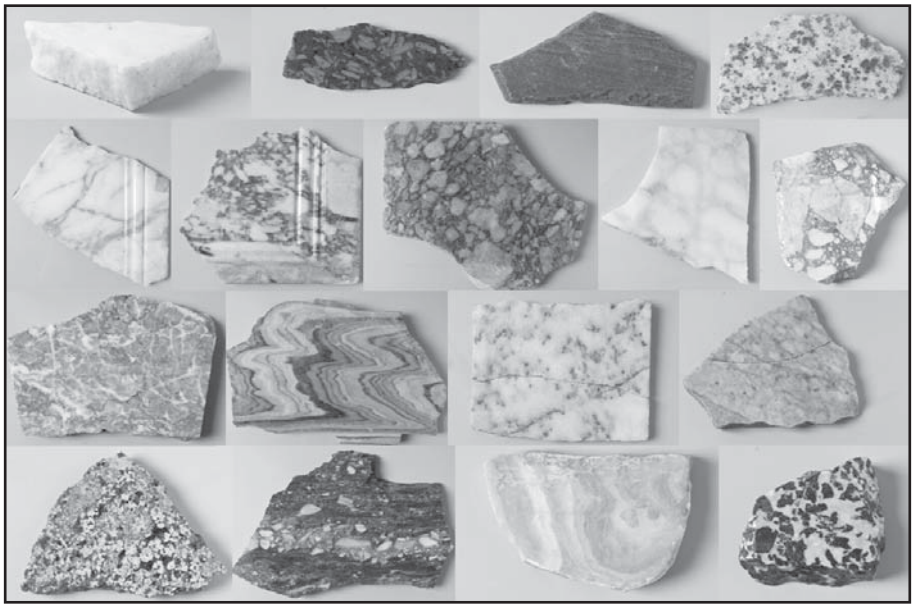

Fig. 8: Selection of some of the ‘exotic ‘ colored stones used or recycled in the Roman Batts

Fig. 9: Clay sampling in themodern extraction pits in the Valley of Çanaklı

Fig. 10: Clay sampling localities (black stars) in the territory of Sagalassos

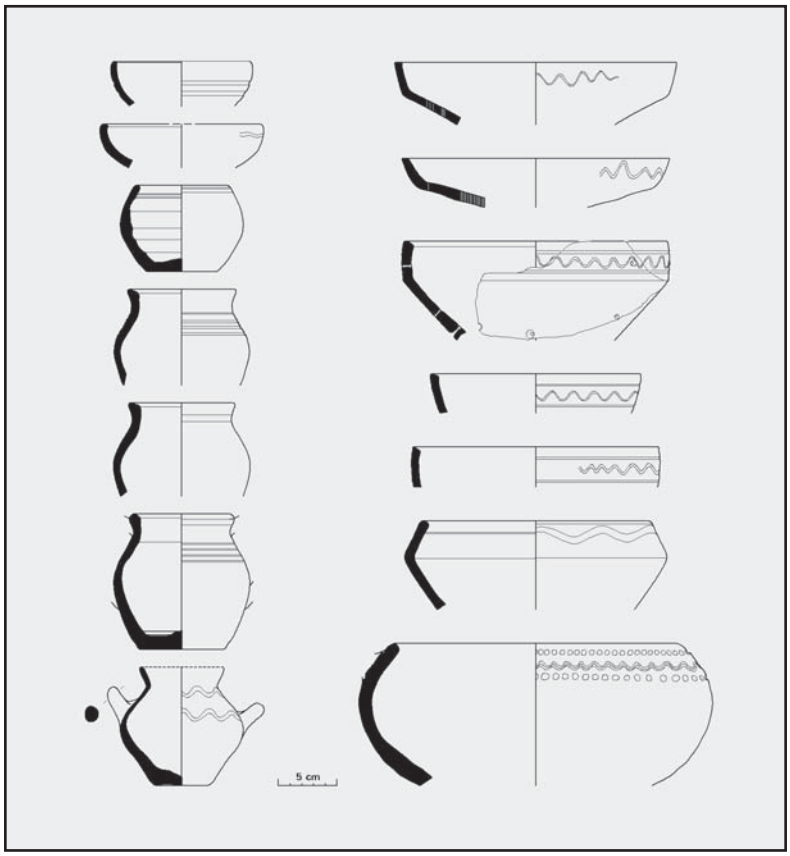

Fig. 11: Coarse wares from Sagalassos

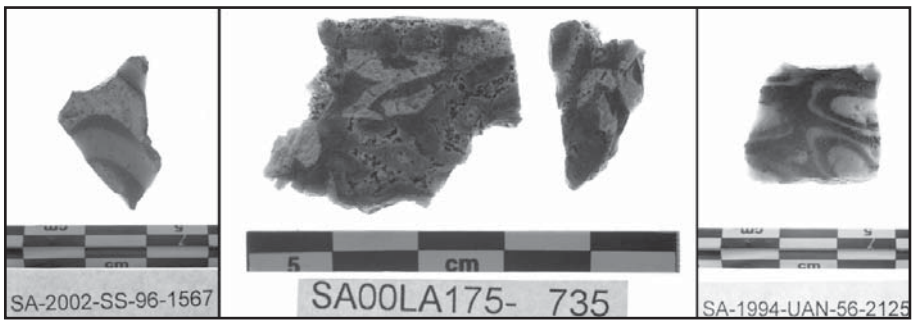

Fig. 12: Early Roman *millefiori* glass sherds (polychrome cast vessels) from Sagalassos

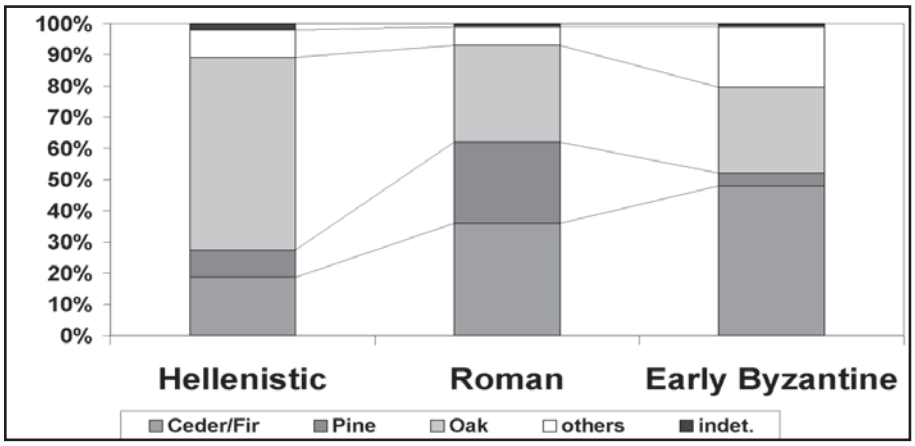

Fig. 13: General tendencies of the wood use according to the anthracological data

Fig. 14: Grape pip from the studied 2007 area of Tepe Düzen

THE GREAT PALACE ITINERARIES[1]

Eugenia BOLOGNESI RECCHI FRANCESCHINI*

Since we are now closing the 15th year's report I thought it would have been interesting to insert the Boukoleon Monumental Itinerary again in the Great Palace Itineraries (Fig. 1), pointing out -in the different areas they go through- at the survey's discoveries and punctualizations. We shall go indeed through sites we inspected, naming them after the sources for what they may allow us doing. We gave in the survey particular importance at locating Mamboury's and Walker Trust's maps (Fig. 2, 3), placing them over the system of terracing we could recognize, giving particular attention at possible communications between the sites, thus, at corridors, staircases, doors. We shall follow first the corridors connecting Mamboury's site A (today the Four Seasons Hotel, where Istanbul Archaeological Museums work) with Mamboury's site B.

In my opinion site A is probably the Scholae, i.e. the Palace *Praetorium*[2]. (Fig. 4) Just, beside the area where the Museums worked on and still are working, we may add two small cisterns in the cellars of Empress Zoe Hotel. Now, in VII c. sources, the empress was taken from the Magnaura, near the Scholae, down to her ritual bath, on the third day of the marriage celebrations near

* E. BOLOGNESI RECCHI FRANCESCHINI, Corso Italia No: 29, 00198 Roma/İTALYA

1 For an essential bibliography see Mamboury E.-Wiegand Th. 1934, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel,* W.de Gruyter & Co., Berlin; Müller-Wiener W. 1977, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, E. Wasmuth, Tübingen; C. A. Mango 1985, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe) siècles),* Diffusion De Boccard, Paris; Costantinus VII Porphyrogenitus 1829-30, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae,* ed. Reiske, Weber, Bonn; A. Vogt 1935-40, *Le Livre des Cérémonies*, Les Belles Lettres, Paris; J. B. Bury 1907, The Ceremonial Book of Costantine Porphyrogennetos, in *English Historical Review*, XXI, 209-227, 417-439; J. Ebersolt 1910, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livres des Cérémonies*, E.Leroux, Paris; G. Martiny, R. B. K. Stevenson, G. Brett 1947, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, 1st Report,* Oxford University Press, London: Geoffrey Cumberlege; D. Talbot-Rice (ed.)1958*, The Great Palace of the Byzantine Emperors, 2nd Report*, Edinburgh University Press, Edinburgh; S. Miranda 1955, *El Gran Palacio Sagrado de Bizancio*, Mexico City; S.Miranda 1973*, Le Palais des empereurs byzantines,* Mexico City; C. A. Mango 1959, *The Brazen House: a study of the vestibule of the Imperial Palace of Constantinople,* Kbenhavn: I Kommission hos Munksgaard; J. Bardill 1999, The Great Palace of the Byzantine Emperors and the Walker Excavations, in *Journal of Roman Archaeology,* XII, 216-230; E.Bolognesi Recchi Franceschini 1999, The Great Palace of the Byzantine Emperors: Stages of Development and Main Areas of Activity, in *Neue Forschungen und Restaurierungen im Byzantinischen Kaiserpalast von Istanbul. Akten der Internationalen Fachtagung vom 6-8. November 1991 in Istanbu*l, hrsg. W. Jobst, R. Kastler, V. Scheibelreiter , Wien, 9-16; Eugenia Bolognesi 2000, Il Gran Palazzo, in *Bizantinistica*, Serie Seconda, Anno II-2000, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 197-242.

2 E. Bolognesi Recchi Franceschini, "The *Scholae* of the Master of the Offices as the Palace *Praetorium*", in *Anatolia Antiqua* XVI (2008), 231-57, with bibl.

St. Christine[3]. These two cellars, in middle Byzantine masonry, could hint in my opinion at the place where the empress came down from the Magnaura to the church of St. Christine, and she had the ritual bath. The small cisterns are actually built beside an *hamam* on Byzantine foundations in front of the small mosque of İshak Paşa (Fig. 5). Nearby, underneath a carpet-shop, the generosity of the owner allow us to find still alive part of the corridors leading from site A to site B.

Then, in Site B, I would see the Consistorion, the Aula Regia where the emperors were receiving their subjects (Fig. 6). Where precisely that was, it may be where the little alley goes now to the site entrance. The existing building is indeed more a corridor's complex than a main hall.

Our sections are trying to put in connection the fragments of masonry (Fig.7).

So far, we could better understand the existence of an early corridor. But we also had the chance, at the time of the survey there, to see the enormous arch remain -probably Justinian's- of which Mamboury speaks. We could also see an early stone door with big vaussoirs, at the lowest floor (of which Mamboury does not speak), connecting probably the earliest corridor with the internal inter-connected chambers.

The actual external corridors are part instead of further remaking, possibly at Theophilos time in the first part of the nine century.

We come then to the site of Mamboury's long galleries. We were so fortunate as being able at the very beginning of the survey in 1993 to discover and survey an adjacent building (K/P in our survey), also made of long galleries. They are -as in Mamboury's building- parallel galleries at the core of external galleries, perpendicular to them, running from the north to south, down the terraces borders (Fig. 8).

In 1993, when we surveyed the parallel galleries (K/P) for the first time, the external galleries there did not survive any more. The masonry in (K/P6) represent them and the strong stone pillars in the other section are instead part of the internal parallel galleries (Fig. 8). The pitched brick barrel-vaults continued north once in a further gallery now corresponding to the back of a Chinese restaurant. The few bricks we could still see surviving in 1993 confirm it. Like in site B, the Early Palace parallel galleries represent the internal building ringed by the Middle Byzantine external galleries. This would be I think the row of high galleries still represented on a side of the Hippodrome by Onofrius Panvinius in his famous XVI c. engraving after Gentile Bellini.

3 Cfr. *Cer.* I.41 (214.11)

The galleries were then continuing their descent as far as our site T, surveyed and drawn by Betül Yanılmaz for Palatina-İstanbul. We can understand it as a small multi apsidal complex, probably, I think, the Triconch, above an earlier massive building which I suggest may have been part of the Sigma courtyard (Fig. 9).

In the back of the possible Triconch, parallel walls running east-west were probably supporting on top the end of the galleries which connected the Sacred Palace near the harbour, through Mamboury's Building of the Long galleries and our building (K/P), up to site B and site A, the Consistorion and the Scholae *Praetorium*, finally to the cathedral of St. Sophia. At the Triconch and Sigma complex, the dignitaries waited for the emperor to come out of the Sacred Palace near the harbour.

But we have now to go back, before following the descent down the slope to the main central knot between the Upper Palace near the Hippodrome and the Lower Palace near the Boukoleon harbour: entering thus the sacred Palace itself. This vital knot was I think the Apsis (Fig. 10).

In the tenth century itineraries of the Book of Ceremonies the Apsis was the crossing where the cortèges came up from the Sacred Palace near the harbour and went either northwards to the Scholae and St. Sophia, or westwards to the Main Triclinium of the XIX Accoubita and the Hippodrome.

Bury, in the early XIXth century already said that the Apsis, could well be a long forgotten apsed hall which was by then the convenient center for the cortèges crossing. In my opinion, the Apsis is the Apsed hall and Mosaic Peristyle at the end of Arasta Sokak, found by the Walker Trust in the 40's. It is indeed at the end of the walk coming south from St. Sophia through the Archaelogical Museums excavations at the Four Seasons Hotel, Yeşil Konak Hotel and Arasta, along the Blue mosque precincts. It is also at the end of Tavukhane Sokak coming east from the Hippodrome (the At Meydan) also bordering the Blue Mosque precincts.

In this area we checked then the connecting points north and south of the Apsed Hall, respectively to St. Sophia and the Boukoleon, and west of the Mosaic Peristyle, to the Hippodrome.

On the way to St. Sophia, in the cross-in square building north of the Apsed Hall building (certainly pertaining to an earlier phase since a small window of the building and its southern entrance were totally blocked by the Apsed Hall foundations) we could see the vaulted galleries between the building and the Peristyle running north. On the way to the Boukoleon, we could also ascertain a middle Byzantine phase prior to the ottoman phase in Mamboury Db (crossed out by Great Palace maps after the ottoman phase was clearly

determined). We then discovered and surveyed the tower basis just to the south of the building, at the edges of the Upper Palace overlooking the sea and the Boukoleon harbour.

Then, passing on to the Hippodrome itineraries, westwards of the Apsis area, the complicated arrangement of underground corridors at the north-west corner of the Peristyle, surveyed during the Walker Trust campaigns before the Second World War (Fig. 11), does correspond with a small building we discovered and surveyed in 1992, at the very beginning of our survey (Fig. 12). The Ottoman phases leave free the connection with the lower levels (the once staircase is suggested by relieving arches at different levels in the main earlier brick wall).

From here the way opened to the Hippodrome bordering the Blue Mosque precincts funded above the Great Palace supporting walls of the upper terrace near the Hippodrome, along Tavukhane Sokak. This was I think the area of the so-called Covered Hippodrome, really, following Humphrey's suggestion, a Roman Chryptoporticus, not an *hippodròmos*, but an *hypòdromon*: a covered gallery, opening south, connecting the Hippodrome with the Peristyle and Apsed Hall complex.

We would then discover at the west, beside the entrance to the Blue Mosque, clear traces of the Hippodrome seats substructures, suggesting the possible location of the famous *Kathisma* Gate (from the Palace to the Hippodrome under the Imperial Loggia), right where is today the corner gate to the Blue Mosque grounds. From there the emperor Theophilos, possibly in 837, coming back from Tefrikeia, would have gone down into the so-called Covered Hippodrome (our *chryptoporticus* along Tavukhane Sokak), and then to the Sacred Palace near the Harbour.

We come finally to the Lower Palace. Theophilos, descending in the ninth century to the Sacred Palace, headed towards the famous Chrysotriklinos (the Golden Hall), hinge between the Public Apartments and the Chrysotriklinos terrace (north) and the Private Apartments with the Boukoleon terrace (south). The pattern of the streets hint at locating the Chrysotriklinos in the little modern square along Oğul Sokak (Fig. 13).

At the moment very little confirm the location we suggest, except for a complex of ruins once existing along Küçük Aya Sofya Caddesi which I could see at the very beginning of my wandering in the area and soon disappeared. A little brick wall's still to be observed encircled by a modern wall nearby. Of course more could be found by sondages. We are here near the Boukoleon harbour'monumental itinerary. The modern houses conceal the sight of the sea, but through them the old sea-walls are there. A pleasant "cafeteria" offers indeed a superb view of the Boukoleon structures from its balconies.

Now, the Chrysotriklinos area either from the At Meydan (the City Hippodrome), or also from St. Sophia through the Apsed Hall and Peristyle Complex (the Apsis) was the end of the slow processional. Way along the so-called Justinianos, following the late Antique tradition of long colonnaded hall connecting key places in palaces. The ruins on the two sides of Küçük Aya Sofya Caddesi nearby would be all pertinent in one way or another to the Justinianos and to the buildings adjacing it.

Of them were part in my opinion the possibly sixth century corridors of Marcian, also called by the tenth century the *chryptoporticoi* of St. Sergius. Their line is still indicated underground by the splendid cistern beneath Nakkaş on Nakilbent Caddesi. They led indeed as Palace external galleries to St. Serghios and Bacchus, coming, as it is still obvious, to the north wall of the church, today Küçük Aya Sofya Camii. The complex of St. Serghius and Bacchus was –we shall remember– part of the Great Palace for a few decades in the first half of the sixth century.

For the moment, we could only discover strong survivals of the disappeared twin church of st. Serghios and Bacchos, namely, St. Peter and Paul, in the adiacent sea-walls but we shall need to properly survey them. Thanks to the help of Prof. Reha Günay and his student Sezer Özkan, Çarkladı Hamam, where we discovered the remains of Hormizdas monastery, was properly surveyed and drawn.

We have gone then down the slope, from north to south, following the covered galleries along the supporting walls of the Upper Palace terracing down to the Triconch and Sigma complex; and then the sun-lit processional way which through the Apsis (the complex of Peristyle and Apsed Hall), either from St. Sophia north (by to-day Arasta) or from the Hippodrome west (along now Tavukhane Sokak), went down the Justinianos (Küçük Aya Sofya Caddesi), to the Chrysotriklinos Hall near the Boukoleon Harbour.

We are left now with dealing with the quickest way connecting Apsis and Chrysotriklinos, i-e. the way used by the staff of the ministries operating in the Great Palace offices. In the Middle Byzantine Palace the Scholae *Praetorium* left space to the offices of the Thermastra, between indeed the Apsis and the Chrysotriklinos.

Quick spiral staircases connected them and the buildings at the two edges strongly interconnected with each other. At the edges of the Peristyle, structure (U) of our survey introduces to the step descent ending in the backyard of Taşkonak Hotel. Where a small Ottoman building still shows a clearly middle Byzantine-wall, adjacent to the remains of the wall supporting on top the Apsed Hall and Peristyle terracing.

The Ottoman building was probably part of the Külliye of Kapı Ağası Camii, still bearing a Byzantine basement indicating once I think the location of the church of St. John Theologian, in fact, at the edges of the Chrysotriklinos terrace, toward the Sigma and Triconch complex; but also at the beginning of the famous sun-lit passage leading to the Boukoleon harbour (Fig. 14).

Finally, the Boukoleon Itineraries, with the mosaics we spoke of last year, the Loggia, the Lighthouse Tower, the Monumental Landing Staircase, are not an isolated monument, but a well connected harbour interlocked in many ways to the other areas of the Palace.

The terraces led gradually to it and the sections of them, already presented in Rome, Trier and Ravenna exhibitions, fully confirm the original and well thought planning of Roman and Byzantine architects. The buildings were re-employed at times by Ottoman architects, giving life to monuments which are often representing at then best, an unique results, the respective civilizations.

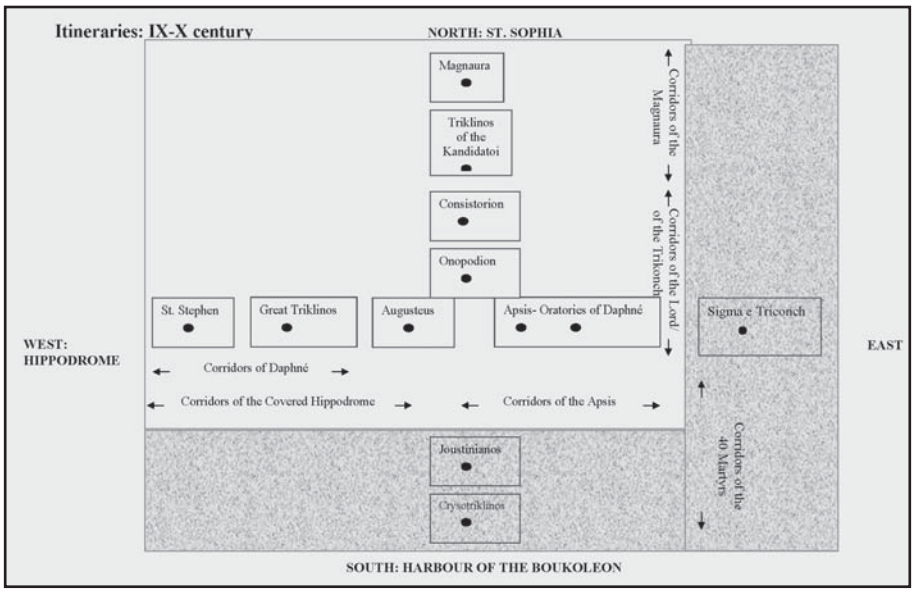

Fig. 1: The Great Palace itineraries (IXth-Xth c.)

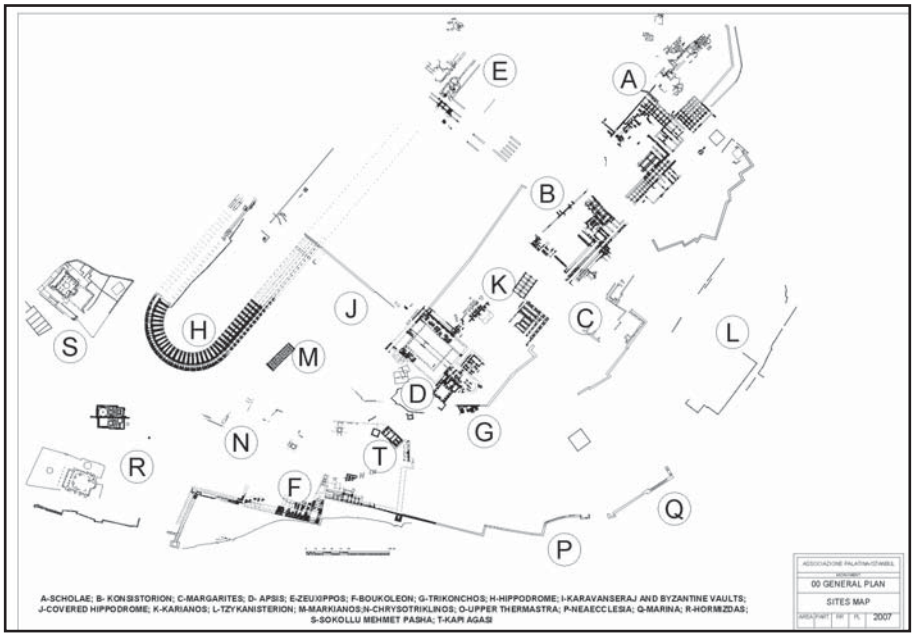

Fig. 2: Archaeological plan

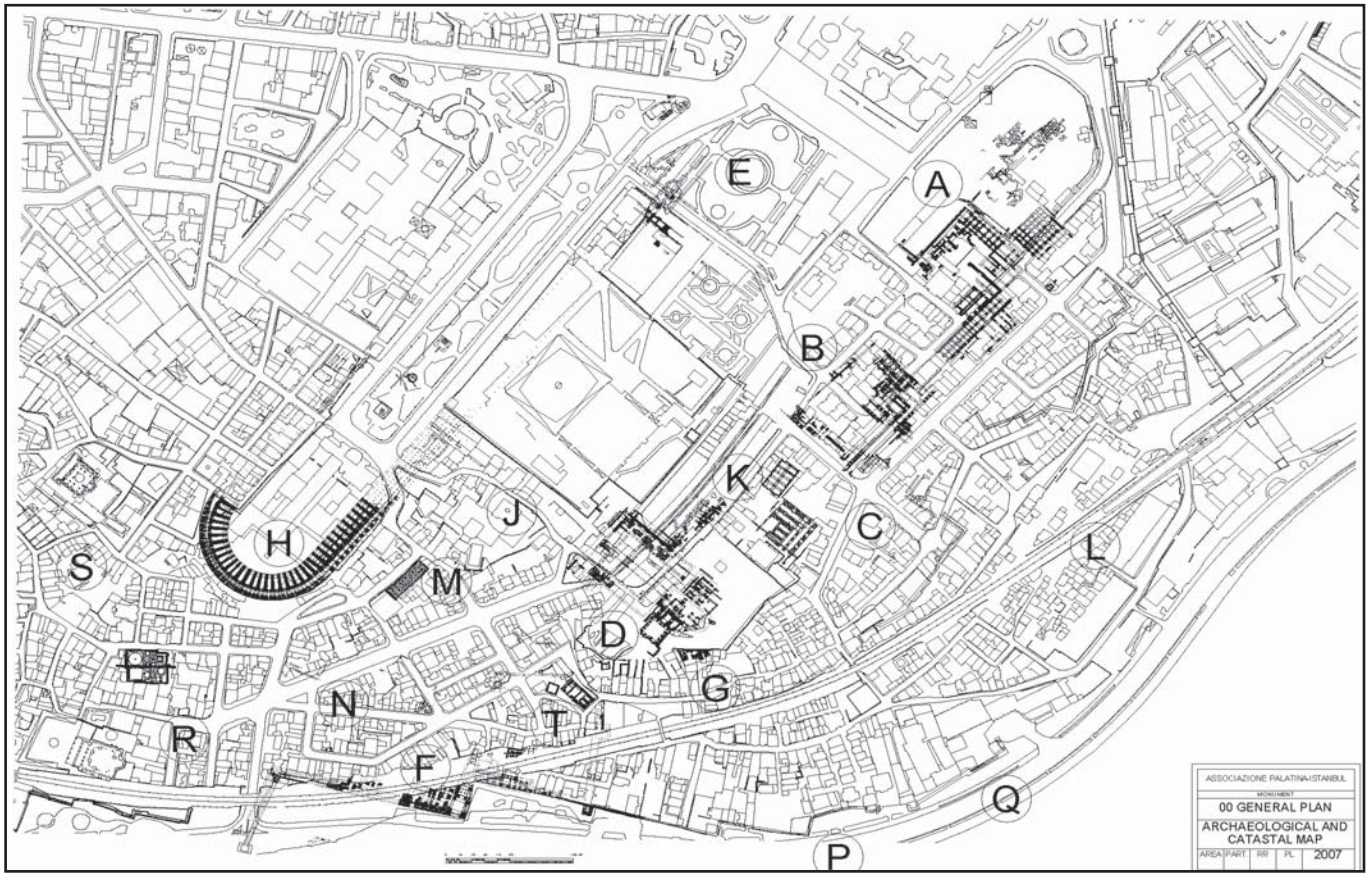

Fig. 3: General plan and street pattern

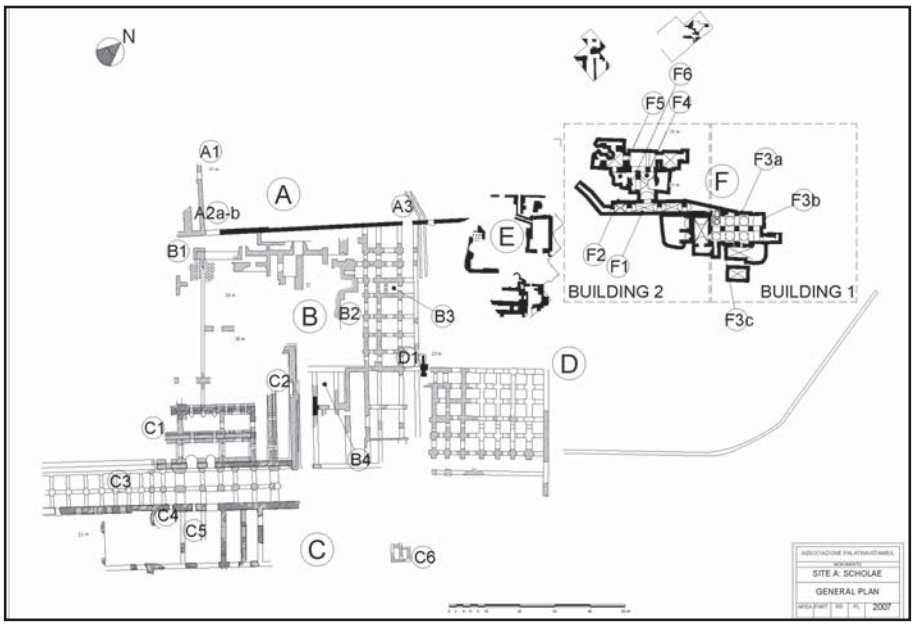

Fig. 4: The long itinerary 1: the Scholae

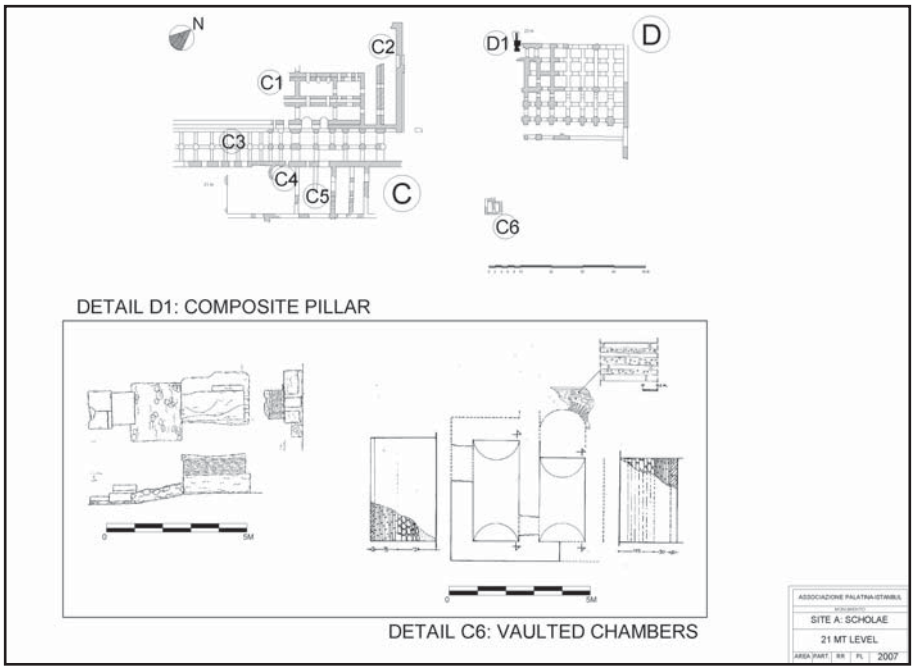

Fig. 5: Scholae detail: the small cisterns

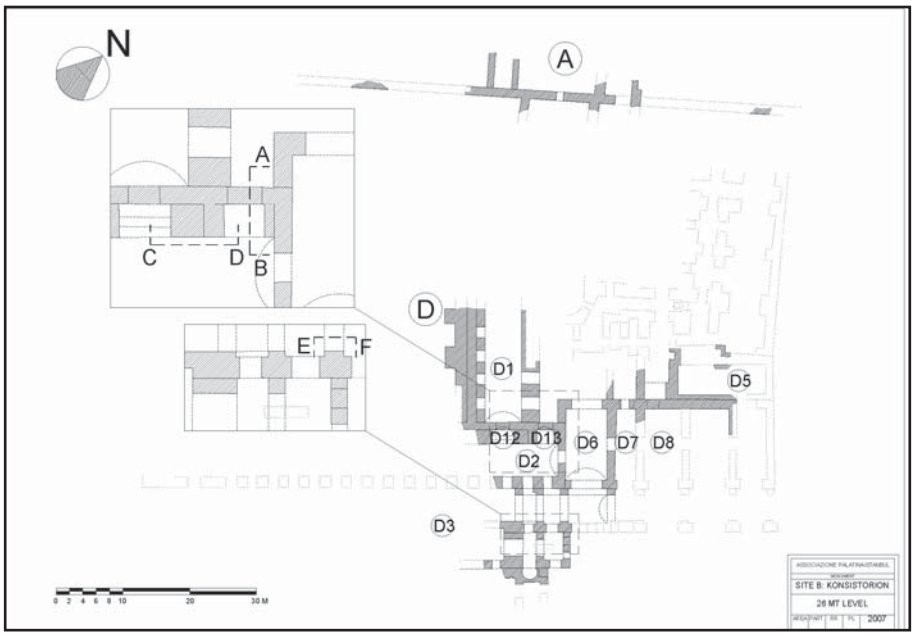

Fig. 6: The long itinerary 2: the consistorion

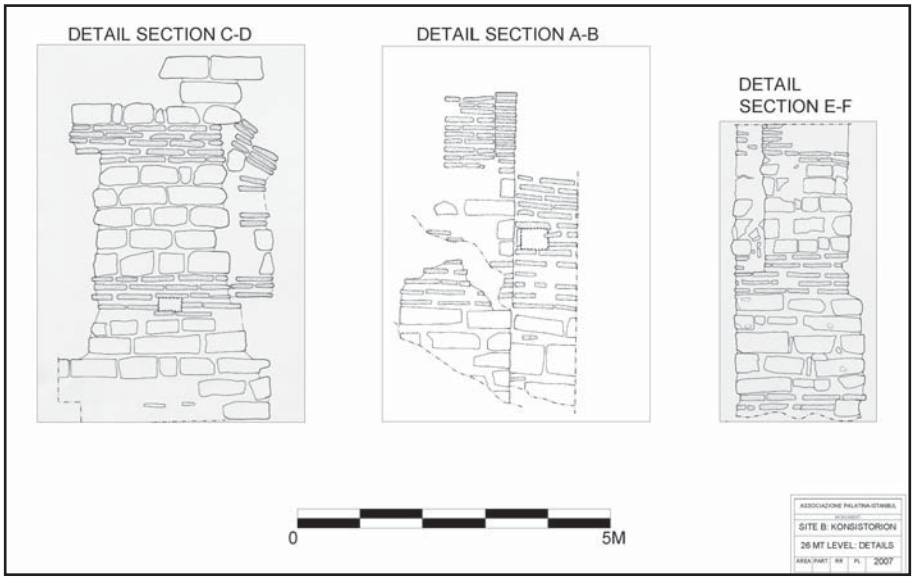

Fig. 7: Consistorion details: masonries sections

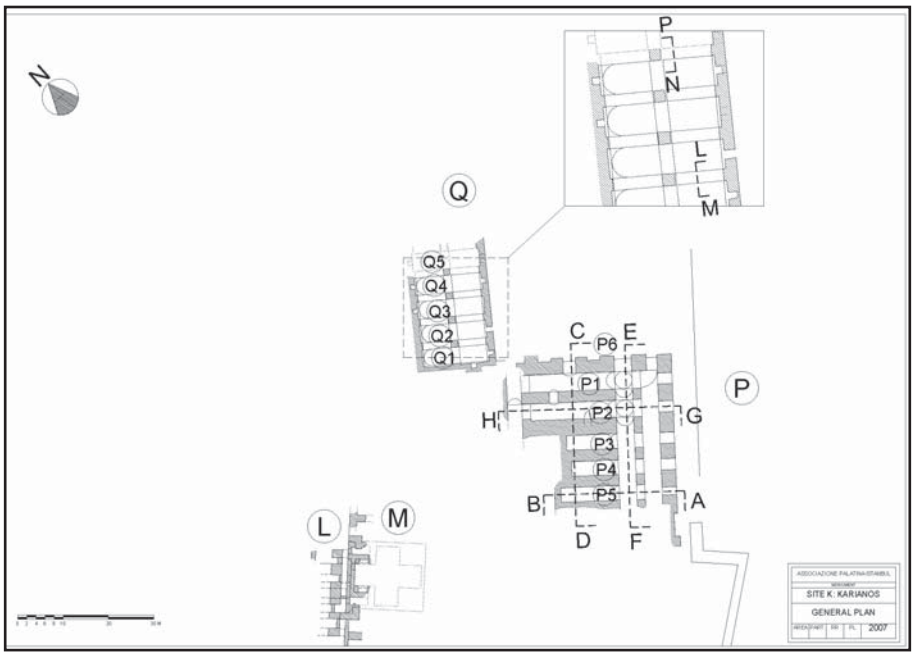

Fig. 8: The long itinerary 3: karianos

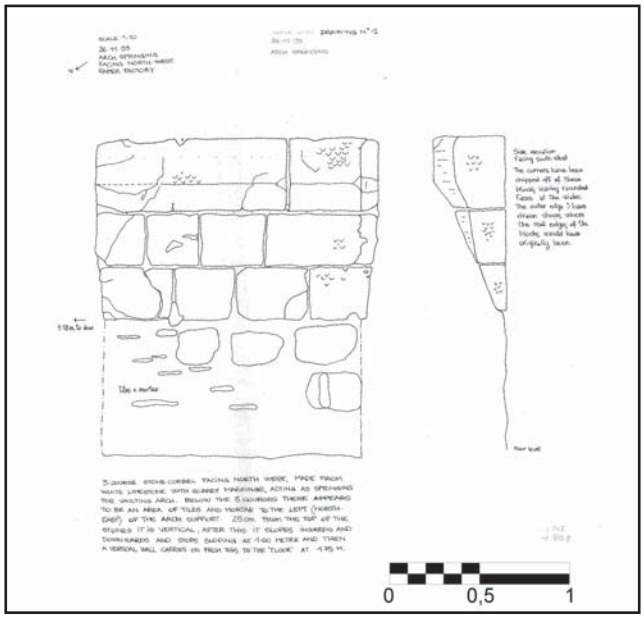

Fig. 9: Karianos detail: stone pilaster

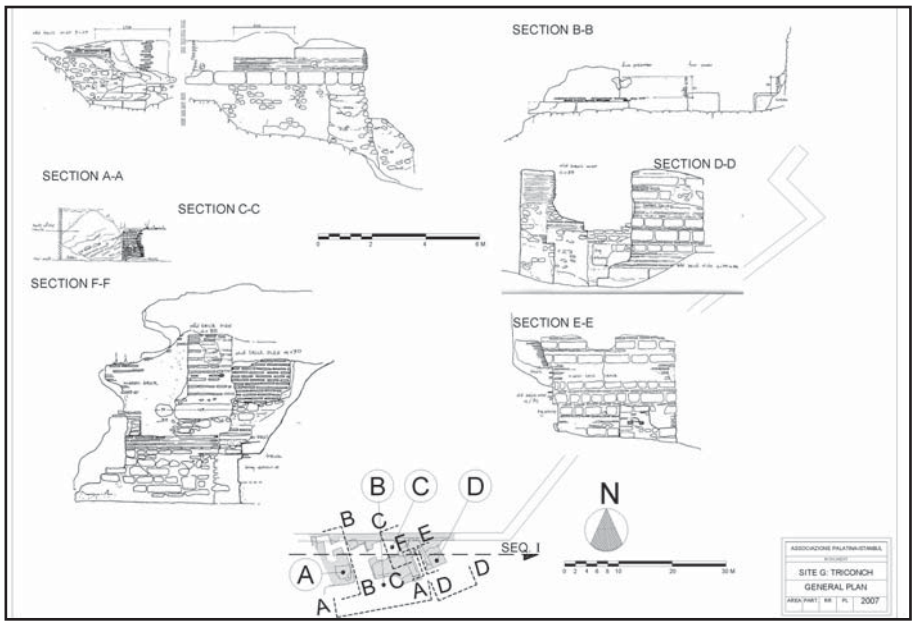

Fig. 10: The short itinerary: the sigma and triconch

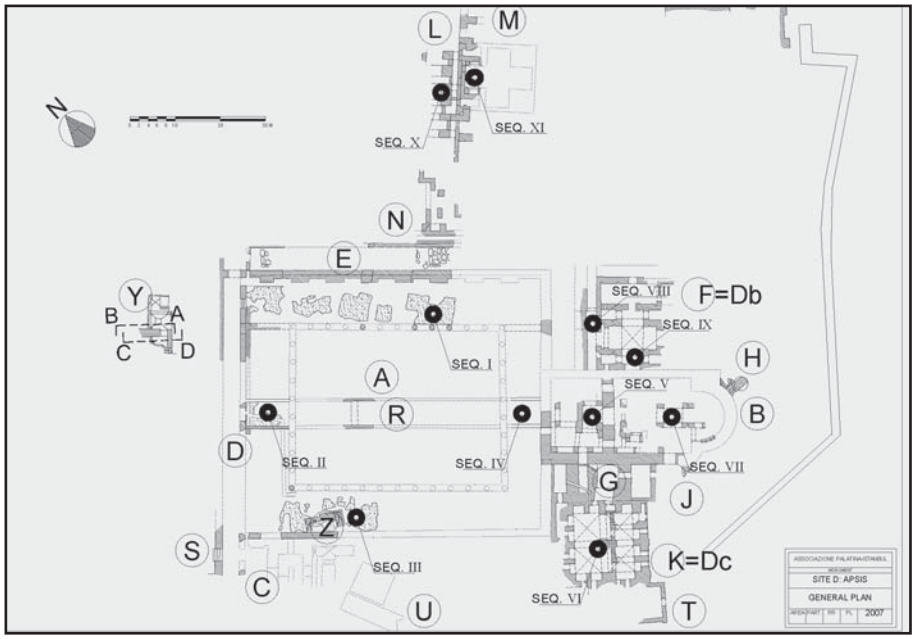

Fig. 11: The long itinerary 4: the apsis

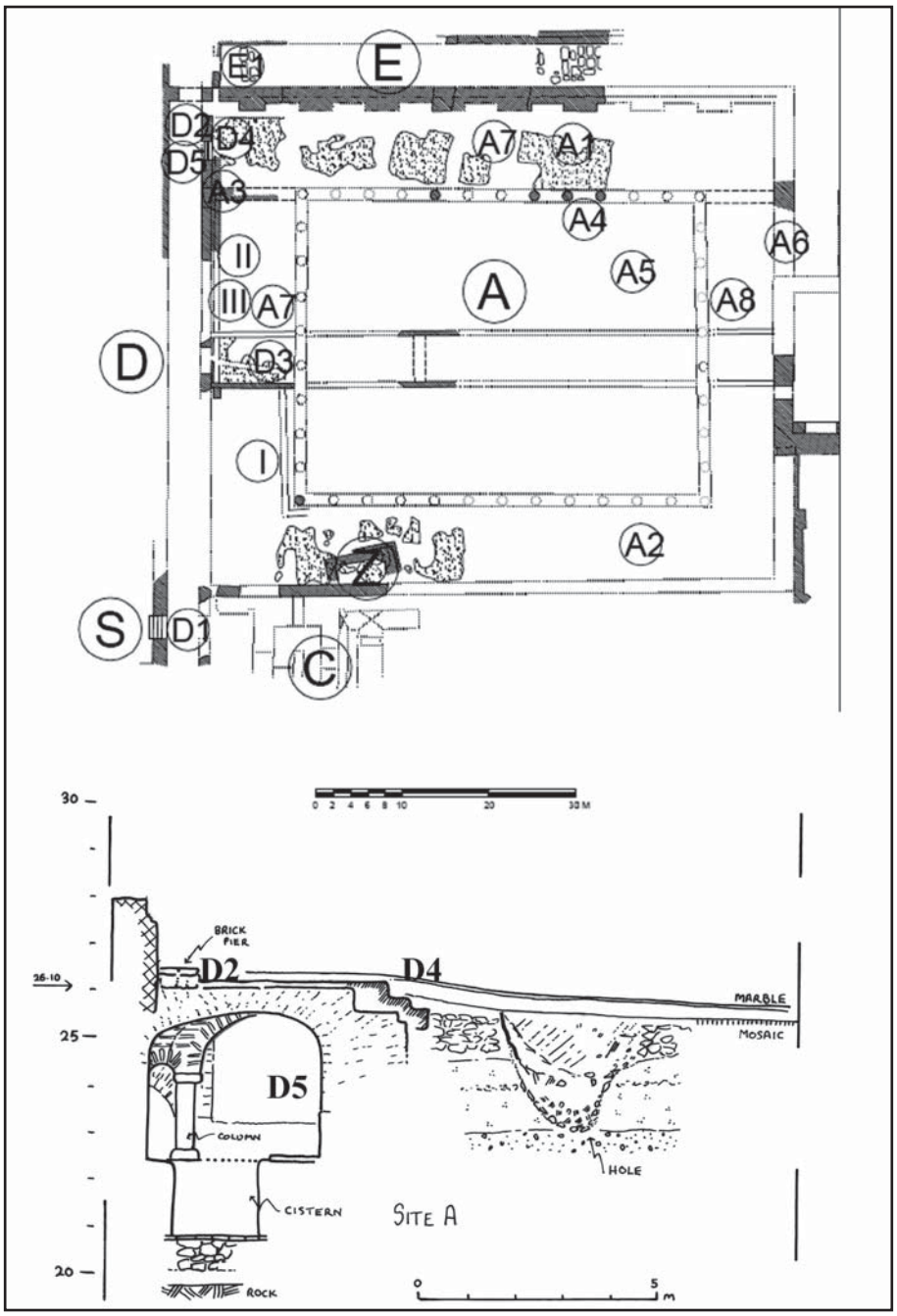

Fig. 12: Apsis detail: the north-west corner of the peristyle

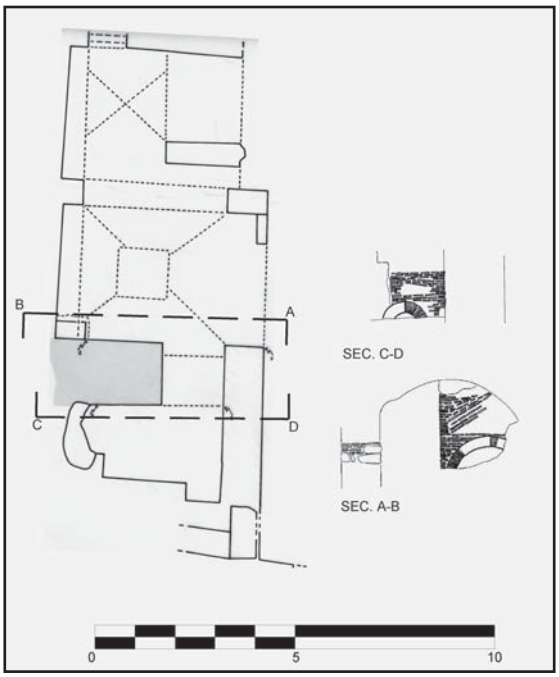

Fig. 13: Apsis detail: the south-east corner of Sultanahmet Mosque precincts

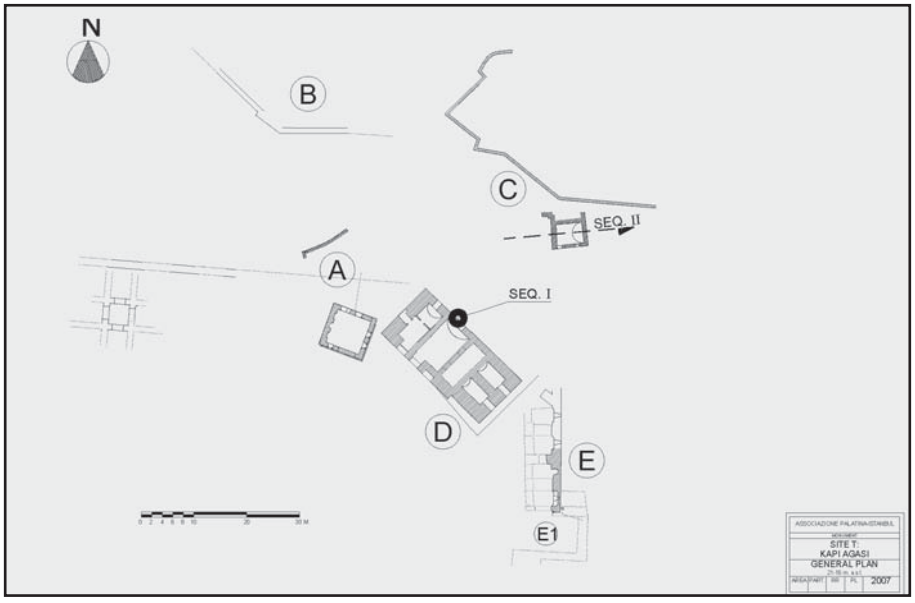

Fig. 14: The Boukoleon itinerary: Kapı Ağası Külliyesi

2007 YILI BYBASSOS ARAŞTIRMASI

Winfried HELD*
Gonca CANKARDAŞ ŞENOL
Ahmet Kaan ŞENOL

Muğla İli, Marmaris İlçesi, Hisarönü Köyü, antik Bybassos ve çevresindeki yüzey araştırması, 27 Ağustos–5 Ekim 2007 tarihleri arasında 23 kişilik bir bilim heyetinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir[1].

Kampanya, Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) „SPP 1209: Die hellenistische Polis als Lebensform" („Yaşam Şekli Olarak Helenistik Polis") programın üyesi olarak finanse edilmiştir[2]. İzin verdiği için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, gösterdiği destek için de temsilci olarak bize katılan Sayın Mustafa Akaslan'a teşekkür ederiz.

ARAZİ ÇALIŞMALARI

W. HELD

Kampanyanın ilk haftasında araştırma bölgesinde bulunan Bizans anıtları Erlangen Üniversitesi'nden ekibimize katılan Bizans Dönemi uzmanlarının desteğiyle incelenmiştir. Bu önaraştırmanın amacı, gelecek kampanyalarda yapılacak Bizans eserlerin incelemesi ve yayınının planlanmasıdır.

* Doç. Dr. Winfried HELD, Universität Würzburg, Lehrstuhl für Klassische Archäologie, Residenzplatz 2, Tor A, D–97070 Würzburg

Doç. Dr. Gonca CANKARDAŞ ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR–35100 Bornova–İzmir/TÜRKİYE

Doç. Dr. Ahmet Kaan ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR–35100 Bornova–İzmir/TÜRKİYE

1 Yazarların dışında çalışmalara katılanlar: Arkeolog Matthias Nöth, arkeoloji öğrencileri Alice Bieniussa, Sophia Walz (Würzburg), Emel Canoğlu, Sinan Paksoy, Aslıhan Şener, Mina Şakrak, Murat Şerifoğlu (İzmir), Manuela Tiersch (Jena), Mimar Christine Wilkening, mimarlık öğrencileri Timo Sporwien, Timo Meyer (Cottbus); jeodezi öğrencileri Elisabeth Riepel, Torsten Buchwald (Würzburg), Jeofizik ekibi: Christian Hübner, Dr. Birthe Hemeier (Freiburg), Bizans ekibi: Arkeolog Prof. Dr. Carola Jäggi, Dr. Ute Verstegen, Boriana Ilkova (Erlangen), Sanat Tarihçisi Prof. Dr. Hans-Rudolf Meier (Weimar), Bakanlık temsilcisi olarak Mustafa Akaslan (Isparta Arkeoloji Müzesi) çalışmalara katılmıştır.

2 İnternette www.poliskultur.de sayfasına bkz. İlk kampanyalar hakkında bkz: W. Held–G. Cankardaş Şenol–A. K. Şenol, „2005 Yılı Bybassos Araştırması", *24. AST* 2006 (Ankara 2007) cilt I, 37-50; id., „2006 Yılı Bybassos Araştırması", *25. AST* 2007 (Ankara 2008); W. Held, „Der Hafen von Bybassos", in: Côtes de Carie et de Lycie : état de la question, Table Ronde, Ausonius, Bordeaux 2007 (baskıda).

Araştırmanın ana bölümünde antik döneme tarihlendirilen kalıntılar araştırılmıştır. Kampanya süresince Bybassos ve Kastabos'ta 2006 yılında başlatılan çalışmalara devam edilerek yeni bir yerleşim alanı olan Köklü Dağı üzerindeki tespit çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 1).

BYBASSOS

a) Surlar

2007 yılı mayıs ayında Hisartepe'nin kuzey yamacında ortaya çıkan bir orman yangını sonucunda surların önemli bölümü tespit edilebilmiştir (Resim: 2). 2006 yılında sıkı bitki örtüsü nedeniyle geçilemez durumda olan bölgede, artık Arkaik ve Klasik surlar hemen hemen eksiksiz olarak takip edilmiş ve topografik haritaya işlenmiştir. Önemli bir sonuç olarak, Klasik Dönemin ana kapısının ve şehire girişinin kuzeydoğu yamacından olduğu tespit edilmiştir[3].

b) Limanda Jeofizik Araştırmaları

Bybassos yerleşiminin Antik Dönemde bir yarımadada yer aldığı ve yanındaki ovalarda geç Hellenistik Dönemden itibaren yerleşildiği önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarla belirlenmişti. Robert Fesler tarafından 2006 yılında küçük bir bölgede sınırlı kalan jeomanyetik araştırmalar, 2007 yılı programının öngörülmesi için önemli veriler sunmuştur. Bu kapsamda 2007 yılında Christian Hübner ve Birthe Hemeier tarafından Caesium-Manyetometre ve jeoradar yöntemleriyle çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Hisartepe'nin kuzey ve güneyinde bulunan düzlüklerde liman olması muhtemel alanlar, jeofizik yöntemlerle araştırılmıştır. Bu çalışmalar 2006 yılı sonuçlarını doğrulamakla birlikte kullanılan tekniklerdeki yenilikler doğrultusunda daha detaylı bir yeraltı haritası edinmemizi sağlamıştır (Resim: 3).

Ancak manyetik ölçüleri olumsuz yönde etkileyen metamorfik ana kayanın varlığı bazı noktalarda detaylı yorum yapmamızı engellemiştir. Jeoradar ise topraktaki yüksek kil oranı yüzünden çok net sonuç vermemekle birlikte ancak 2 metre derinlikteki kalıntıların haritasını çıkaracak sonuçlar vermiştir. Hisartepe'nin güneyinde ise eski bir seranın demir direklerinin jeomanyetik araştırmaları olumsuz etkilemesi bu bölgede kesin sonuca varılamamasına neden olmuştur.

Jeomanyetik araştırmaların sonucunda Bybassos'un kuzeyinde büyük bir limanın varlığı tespit edilmiştir. Yüzeyde, kuzey yamaçtan ovaya uzanan ve

3 Surlar, Matthias Noeth tarafından doktora tezi kapsamında araştırılmaktadır.

16x23 m. büyüklükte olan bir yapı, rıhtım olarak yorumlanmıştır. Yapının kuzeydoğu köşesinden başlayarak, kalın ve en az 70 m. uzunluğunda bir anomali doğu yönüne uzanmaktadır. Bu anomali daha önce mendirek olarak yorumlanmıştır. Ancak, bugünkü yamaçın antik sahille arasının sadece 30 metre olduğunun görülmesi bu alanın gemilerin liman içinde hareket edebilmesi için çok dar olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu yapı, arkası doldurulmuş bir rıhtım olarak yorumlanmalıdır. Liman, muhtemelen Depo Mahallesi'ne kadar uzamış, ancak doğu kısmı henüz tespit edilememiştir

c) Depo Mahallesi

Hisartepe ve Oyuklu tepelerin arasındaki bel üzerinde bulunan ve Erken Hellenistik Dönemde kullanıldığı düşünülen Depo Mahallesi'nin planlarını ve sokakların rekonstrüksiyonunu yapabilmek için, 2006 yılında tespit edilen ve ölçülen duvarlar tekrar kontrol edilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda, en azından merkez bölgesinde, düzenli ve dikdörtgen bir sokak sistemi tespit edilmiştir. Oldukça geniş bir anacaddenin güneyden kuzeye tepenın sırtından geçtiği ve kenarlarında düzenli bir sokak sistemine sahip olduğu belirlenmiştir (Resim: 4). İyi korunan yapıların ikisinin 1:20 ölçekli duvar çizimleri yapılmıştır. Depo Mahallesi'nde Jeoradar yöntemiyle geçekleştirilen araştırmalarda ise 2006 yılında tespit ettiğimiz depo binalarına birkaç yeni duvar eklenmiştir. Depo Mahallesi olarak adlandırdığımız yapılar ve sokaklar sistemi bugüne kadar, Karya Chersonesosu'nda belirlenen planlı mahallenin tek örneğidir[4].

Bybassos'un genel planına bakıldığında, Erken Hellenistik Dönemde kuzeyde Liman Mahallesi, batıda ise Depo Mahallesi'nin inşa edildiği görülmektedir. Bu iki mahalle de limanla ilgili olduğu için limanla aynı dönemde yapılmış olmalıdır. Bu kadar büyük bir liman ve liman tesisleri, Bybassos'un Rodos'un önemli bir ihraç limanı olduğunu göstermektedir. Burada, karada üretilen şarap ve diğer ürünler sadece Bybassos'tan değil, fakat büyük bir bölgeden, belki bütün Chersonesos'tan, buraya getirilmiş ve ihraç için gemilere yüklenmiştir.

KASTABOS (FS 36)

Kastabos Hemithea Tapınağı çalışmaları, Mimar Christine Wilkening tarafından yürütülmüştür. Mimarlık öğrencilerinin yardımıyla tapınağın 1:20 ölçekli taş planı çizilmiş (Resim: 5), ayrıca düşmüş vaziyetteki yapı elemanlarının 1:50 ölçekli planı çıkarılmıştır. 75 yapı elemanının envanter fişleri hazırlanarak 41'i çizilmiştir.

4 Bu konu hakkında Alice Bieniussa master tezi hazırlamıştır.

Bulunan yapı elemanları, kısmen çok küçük boyutta olup ve ikinci kalite mermerin kullanılmasına rağmen çok kaliteli bir işçilik göstermektedir. Ayrıca, önceden tahmin edemediğimiz sayıda dış cepheye ait mermer parçaları elimize geçirilmiştir. Bu parçaların çoğu çok kırık olduğu için, orijinal işlevleri hakkında net bir sonuç elde edilememiştir. Bununla birlikte birçok parça yüzeyde çok ince anathyrosis'i gösterdiği için şüphesiz tapınağa ait olmalıdır.

2007 yılının önemli buluntularından biri muhtemelen ante sütunbaşlığı olarak yorumlanması gereken akanthuslu bir taş blok ve üzerinde köşe akroterinin kaidesi bulunan lotus-palmet frizli bir bloktur. Bu blok, krepis'in kuzeydoğu köşesinde bulunduğu için muhtemelen tapınağın bu köşesine ait olmalıdır. Ayrıca, yapı elemanlarının çoğu hâlen düştükleri yerde durduğu için her taşın orijinal yerinin tespit edilebileceği bir rekonstrüksiyon gerçekleştirilecektir.

Bütün arazide hâlen sütun ve sütun kaidelerine ait çok sayıda kırık parça bulunmaktadır. Aralarında, adak kitabeli bir plinthe parçası da vardır ve muhtemelen sütunun adanmış olduğunu göstermektedir:]ται στύλωι. Buna göre, G. E. Bean tarafından yayınlanan „naos" adak kitabesini tapınakla değil, fakat duvarında bulunduğu „East Building" ile ilgili olarak yorumlamak gerekmektedir[5]. Araştırmalar sırasında sima'ya ait üç büyük blok tespit edilmiştir (Resim: 6). Bunların ikisinde, arslan başı şeklindeki su geçitlerin yanları korunmaktadır. Bunların yanında geison parçaları ve değişik kymationlara ait parçalar da tapınak çevresinde bulunmuştur.

Tapınağın temel ve cella duvarları kaliteli kireçtaşından yapılmıştır. Bunlar çok kaliteli işçilik göstermekte olup hâlen iyi korunmuştur. Cella duvarına ait taş blokların çizimlerinin sonucunda, tapınağın muhtemelen hafif bir bombeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu konunun araştırılmasına gelecek kampanyada devam edilecektir.

Cellanın içindeki, 2005/2006 kışında yapılan kaçak kazının atık topraklarında, farklı renklerde küçük çakıl taşları bulunmuştur. Bunlar muhtemelen, Cook ve Plommer'in hâlen bozulmamış hâldeyken kazdıkları, ancak yeterli bir dokümantasyonu olmayan cella tabanına ait olmalıdır. Çapı 1-3 cm. olan çakıl taşları özellikle kırmızı, beyaz ve yeşildir.

2007 yılında, tapınak, naiskoslar ve kutsal kayanın bağlantılarını ortaya çıkarmaya yönelik kesit çizimi çalışmalarına da başlanmıştır. İlk çalışma pronaos'ta gerçekleştirilmiştir.

Çizim çalışmaları sırasında keramik ve küçük buluntular da sistematik şeklilde toplanmıştır. Ayrıca tapınağa ait çatı kiremitleri de toplanarak çizilmiş

5 G. E. Bean in: J. M. Cook–W. H. Plommer, *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos* (Cambridge 1966) 58–59 No. 1.

ve yapının evreleri ve tamirat çalışmaları hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bir sürpriz buluntu olarak, Karya Chersonesosu'nda ilk kez Karya dilinde bir örnek olarak, tek harfli bir graffito taşıyan bir çatı kiremidi bulunmuştur. Mevcut harf, Yunan alfabesinde yer almamakla birlikte, Euromos, Kildara ve Memphis alfabelerindeki N harfidir[6].

KÖKLÜ DAĞ (FS 66)

Cook ve Plommer'in Kastabos kitabında sadece kısaca söz edilen[7] bir harabe, Kastabos Hemithea Tapınağı'nın üzerinde 300 m. yükselen, denizden 600 metre rakımlı Köklü Dağı'nda incelenmiştir (Resim: 7, 8). Buradaki ilk çalışmalara yerleşimin topografik planının çıkarılması, yüzey keramiklerinin toplanması ve fotoğrafların çekilmesiyle başlanmıştır. M. Ö. yedinci ve altıncı yüzyıla ait bu arkaik yerleşim yeri, M. Ö. beşinci yüzyılda terkedilmiş ve keramik sonuçlarına göre M. Ö. üçüncü yüzyıla ve Erken Bizans Dönemine ait sınırlı bir yerleşime sahne olmuştur.

Surlar kısmen küçük, kısmen orta boylu taşlardan ve harçsız olarak inşa edilmiştir. Doğal kayalar kullanılarak kavisli bir şekilde doğal arazi takip edilmiştir. Köklü Dağ yerleşimininin surları erken arkaik surların özelliklerini gösterirken aynı döneme tarihlendirilen Karya sığınma kalelerine benzemektedir. Yerleşim içindeki binalar kısmen büyük ve kaba poligonal taş bloklardan inşa edilmiştir. Bu yapı tekniği Loryma ve Bybassos'un arkaik surlarında izlenmekte olup M. Ö. 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir[8]. Yerleşimde 31 yapı tespit edilmiştir. Bunların yanında yaklaşık 20 yapı daha bitki örtüsü geçilemeyecek kadar sıkı olan ve dolayısıyla araştırılamayan kuzeydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Dağın en yüksek sırtında üç adet gösterişli yapı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi çok katlı kule olarak tanımlanabilir. Bu kulelerin taş planları ve bir duvar yüzü 1:20 ölçekli çizilmiştir. Üçüncü bina, önemi vurgulayan bir orthostat sırası ile çevrilmiştir.

Genellikle bu yapılar bir veya iki mekânlı evlerdir; bazılarının önüne bir teras eklenmiştir. Bu formlarıyla Hellenistik Döneme kadar kullanılan Loryma evleriyle paralellikler göstermektedir[9]. Bütün yerleşimin boyu da Loryma ve Bybassos'la yaklaşık bir alana yayılmıştır. İki yapının içinde, erken Bizans Döneminde sarnıçlar eklenmiştir.

---

6 I. J. Adiego, *The Carian Language,* HdO 86 (Leiden 2007) 205–219.

7 J. M. Cook–W. H. Plommer, *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos* (Cambridge 1966), 14–15 pl. II, 4–5. Köklü Dağ yerleşimi hakkında, Manuela Tiersch master tezi hazırlamaktadır.

8 W. Held, „Loryma in Karien. Vorbericht über die Kampagnen 1995 und 1998", *IstMitt* 49, 1999, 159–196; W. Held–G. Cankardaş Şenol–A. K. Şenol, „2005 Yılı Bybassos Araştırması", *24. AST* 2006 (Ankara 2007) cilt I, 37-50.

9 Held, *a.g.e.*

Araştırmamızın sonucunda, Köklü Dağı yerleşiminin, şimdiye dek bilinen ve Karya Chersonesosu'nun birliğine (koinón) ait olan, yaklaşık 20 antik yerleşimden birisi olması gerektiği belirlenmiştir. Yarımadadaki tüm yerleşimlerin genellikle Geç Hellenistik Dönemde terk edilmesine rağmen, Köklü yerleşiminin çok daha erken terk edildiği görülmektedir. Köklü Dağı yerleşimi yarımadadaki diğer yerleşimlerin erken evreleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Böylece ilk kez Arkaik Döneme tarihlendirilen yapıların ve surların yapı tarzları hakkında da bilgi edinilecektir. Ayrıca, diğer yerleşimlerin yapı teknikleriyle ilgili karşılaştırmalar da gerçekleştiril ebilecektir.

ÖRDEKBAKACAK TEPESİ (FS 2A)

2006 yılında araştırılan yerleşim yerlerinden birisi olan, Örderkbakacak Tepesi'nin eteğinde, üç nefli Bizans kilisesinin altındaki tarlada, derinliği yaklaşık 2 metrelik olan bir kanal çukurunun kazıldığı belirlenmiştir. Kazılan toprak ve çukurun profillerinde çok yoğun bir şekilde Hellenistik keramik ele geçirilmiştir. Bu durum bölgede bir keramik atölyesinin çöplüğü ya da bir depo alanı olduğunu düşünmemize yol açmıştır. Buluntular arasında ele geçirilen az miktarda amorf keramik parçaları ve curuf bu görşümüzü destekler nitelikteki bulgular olarak değerlendirilmelidir. Bölgenin jeomanyetik araştırması, toprak altında bir keramik fırın kalıntılarını işaret eden yüksek bir anomali göstermiştir. Ancak kesin sonuçlar bölgede gerçekleştirilecek kazılarla ortaya çıkarılabilir.

ORHANİYE KÖYÜ, MARTI MARİNA'DA BULUNAN KİLİSE (FS 63)

Marmaris Martı Marina'da bulunan ve İ.S. 5.-6. yüzyıllarda inşa edildiğini düşündüğümüz kilise yapısının marina yönetimi tarafından yaptırılan rölövesinden yola çıkarak, duvarlarının detaylı bir incelemesi gerçekleştirilmiştir. Yapıyla ilgili tüm bulgular planlara işaretlendikten sonra daha önce marina yönetimi tarafından yaptırılmış olan rölövede birçok hata ortaya çıkarılmıştır. Bölgenin en önemli Erken Bizans yapılarından biri olan kilisede gerçekleştirdiğimiz araştırmalarımız aşağıda özetlenmektedir:

Kilise üç evrede inşa edilmiş olup birinci evrede, üç nefli ana mekânla beraber doğudaki apsis ve iki yan mekâna sahiptir. İkinci evrede *nartheks* ve *konche* şeklindeki *nartheks* güney girişi inşa edilmiştir. *Nartheks* ve apsis yan mekânları iki katlı olup yan neflerden daha yüksektir. Üçüncü evrede batıda bir ön mekân veya avlu eklenmiş olmalıdır.

Bazı duvarlar daha düzgün inşaa edilmiş olup özenle sıvanmıştır (çizgili pietrarasa ve sarı boya?). Aynı evreye ait olan diğer duvar kısımları, bu kadar ince bir işçilik göstermemektedir.

Binanın birçok yerinde, ikinci bir sıva tespit edilmiştir. Buralarda tekrar sarı boya ve başta köşeler olmak üzere yapının çeşitli yerlerinde kırmızı çizgilerin izleri tespit edilmiştir. Yüzey araştırması sırasında yapının iç düzenlemesi hakkında oldukça az bilgi elde edilmiştir. Bu özellikler içinde en önemlisi, nefler arasındaki direk sıralarının stylobatlarıdır. Ayrıca mimari süsleme parçalarından üç adeti kilisenin içinde bulunmaktadır. Kilisenin içinde bulunan diğer süsleme elemanları arasında yapının her iki tarafından kabartmalı birer levha parçası; kırmızı kireçtaşından yivli bir templon direği; ortasındaki dairede haç dekoru bulunan ve çok aşınmış bir Erken Bizans levhası bulunmakta olup apsisin her iki tafarında profilli korniş blokları ve yan giriş kapıların üzerindeki iki lento hâlen in situ hâldedir.

KERAMİK ÇALIŞMALARI

G. CANKARDAŞ ŞENOL

A. K. ŞENOL

Bybassos ve çevresinde 2007 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ele geçirilen küçük buluntuların kayıt çalışmaları Doç. Dr. Gonca Şenol'un başkanlığında Ege Üniversitesi ve Würzburg Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden oluşan 6 kişilik bir ekiple gerçekleştirilmiştir. Arazideki çalışmalar 2007 yılında 5 bölgede yoğunlaşmıştır.

Liman Mahallesi (BY4): Hisartepe'nin kuzeybatı yamaçlarında 2006 yılının mayıs ayında gerçekleşen bir orman yangını sonucunda „Liman Mahallesi" olarak adlandırdığımız alanın büyük ölçüde tahrip olduğu belirlenmiştir. Bitki örtüsünün yanması ve yangın söndürme sırasındaki aktiviteler bölgede çok sayıda çanak çömleğin günışığına çıkarılmasını sağlamıştır. Yüzey araştırmaları sırasında bölgede tespit edilen 443 adet profil veren parçanın 128 adetini Rhodos, Rhodos Peraiası ve Knidos'ta üretilen amphoralar oluşturmaktadır(Resim: 9). Ele geçirilen eserlerin tamamına yakını Erken Hellenistik Döneme ait ince çanak çömlek parçaları, dokuma tezgâh ağırlıkları ve günlük kullanım seramiğidir (Resim: 10). Bunların arasında Hisarönü atölyelerinde üretilen dışa çekik ağız kenarlı astarlı Erken Hellenistik Döneme tarihlenen kâseler önemli yer tutmaktadır. Yamaçlarda toplanan az sayıda Klasik Döneme tarihlendirilen keramik örnekleri ise Hisartepe'nin yüksek kesimlerinin M.Ö. 5. yüzyılda kullanımda olduğunu göstermektedir.

Depo Mahallesi (BY7-8): Hisartepe ile Oyuklutepe arasında kalan sırtta bulunan ve tespit edilen yapıların karakteri nedeniyle „Depo Mahallesi" olarak adlandırılan alanda toplanan keramik ağırlıklı olarak Rhodos Karşıyakası üretimi ticarî amphoralar, günlük keramik ve ince keramikten oluşmaktadır. Yoğun bir yapılaşmanın izlendiği alanda Erken Hellenistik Döneme tarihlenen çatı kiremitleri de ele geçirilmiştir. Arazinin son derece sık bir bitki örtüsüyle

kaplı olması toplanan keramik oranını da etkilemiştir. Bununla birlikte „Depo Mahallesi"nde" ele geçirilen seramiğin özellikle sırtın kuzeyinde 8 No.lu alanda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu durum, Hisartepe'nin İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar denize doğru olan tüm kuzey yamaçlarının eksiksiz bir yerleşime sahip olduğunu göstermektedir.

KASTABOS (BYFS36): 2006 yılında Kastabos Hemithea Kutsal Alanı'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında toplanan seramiğin yeniden değerlendirilmesi ve arazideki mimari çalışmalar sırasında toplanan küçük eserlerin incelenmesi sonucunda 2007 yılı bildirisinde de belirttiğimiz üzere alanın ilk yerleşimine ait Arkaik Döneme tarihlenen az sayıda buluntunun vadide yapılaşmanın başladığı „Kutsal Kaya" çevresinden geldiği ve yerleşimin eklentilerle Hellenistik Dönemde de devam ettiği doğrulanmıştır. 2007 yılında Kastabos Kutsal Alanı'ndan çok sayıda çatı kiremiti toplanmış ve mimarlarımız tarafından yapılarla ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

KÖKLÜ DAĞ (FS 66): 2007 yılında Köklü Dağı yerleşiminde yürütülen araştırmalarda yerleşimin çok sarp ve bitki örtüsüyle kaplı olmasına rağmen alanın karakteristiği ve kronolojisi hakkında önemli bilgiler sunan 232 adet pişmiş toprak eser parçası ele geçirilmiştir. Bu eserlerin arasında en önemli grubu bölgedeki yapılarla doğru orantılı olarak çatı kiremitleri oluşturmaktadır. Bölgedeki diğer yerleşimlerin aksine burada tespit edilen eserlerin arasında pithoslar önemli yer tutmaktadır (42 parça). Oldukça sarp bir araziye sahip olan Köklü Dağ yerleşiminde ele geçirilen diğer buluntular arasında amphoralar, günlük kullanım kapları, depo kapları ve ince seramiğin tarihlendirilmesi bölgede yerleşimin İ.Ö. 7. yüzyılda başladığını ve 5. yüzyılın başlarına kadar devam ettiğini düşünmemize neden olmuştur. Ayrıca Hellenistik Dönemde tekrar iskân edilen alan kısa bir süre kullanılmış ve Orta Bizans Dönemine kadar terk edilmiştir. Bu dönemde tekrar iskân edilen bölgede yoğun bir yerleşimin izleri keramik bulgularla da kanıtlanmaktadır.

ÖRDEKBAKACAK TEPESİ (FS 2A): Ördekbakacak Tepesi'nin kuzeyinde 2006 yılında kazılan bir su kanalı çok sayıda keramik buluntuyu da günışığına çıkarmıştır. Bölgede gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda ele geçirilen 483 profilli parça içinde 214 amphora ve amphora kapağının bulunması bu alanın 2 km. batısında bulunan Hisarönü atölyelerinde de bilindiği üzere amphora üretimiyle ilgili olduğunu düşünmemize yol açmıştır. Ancak eserler üzerine yapılan detaylı inceleme ve envanter çalışmaları sırasında bu amphoraların büyük çoğunluğunun Rhodos üretimi olduğu ve ithal edildiği, ayrıca farklı dönemlere tarihlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. 2007 yılında bu alanda toplam 37 adet amphora mührü ele geçirilmiştir. Mühürlerden iki tanesi olasılıkla Erken Helenistik Döneme tarihlendirilen Knidos kökenli monogram mühürlerdir (BY082 ve BY098). Dört adedi Hieroteles tarafından üretilmiş olan Rhodos Karşıyakası kökenli amphoraların mühürleridir. Diğer

31 mühür ise Helenistik Dönem içinde farklı periyodlara tarihlediğimiz Rhodos Adası'nda üretilen amphoralara aittir[10]. Bybassos geneli için farklı bir durum oluşturan bu kronolojik çeşitlilik diğer keramik buluntularla da doğrulanmaktadır. Atık topraktan toplanan keramik parçaları arasında İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ince ve günlük kullanım kapları Hisarönü atölyelerinde üretilen keramikle paralellikler göstermektedir. Ancak Bybassos ve çevresinde yerleşimin izlerinin çok zayıfladığı İ.Ö. 2. ve 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen keramik parçalarının yoğunluğu (Resim: 11, 12) Ördekbakacak Tepesi'nin kuzey yönündeki Kızılbağlık ovasının jeomanyetik yöntemlerle de incelenmesini gerektirmiştir. Yüzey araştırmaları sırasında toplanan seramiğin içinde İ.Ö. 1.-İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen eserlerin yanında fırın içinde kullanılan parçaların da bulunması (Resim: 13), Marmaris Datça yolu üzerinde Antik Döneme ait bir sanayi bölgesi olabileceği savımızı güçlendirmektedir. Ördekbakacak Tepesi'nin kuzeyinde yoğunlaştığı belirlenen keramiklerin içinde İ.S. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen Late Roman C tipi çanakların da bulunması Bybassos'un Geç Antik Dönemdeki yayılımı hakkında da bilgi vermektedir (Resim: 14).

Hellenistik Çiftlik (BY13, BY23): Oyuklu Tepes'nin güneydoğu yamacında bulunan bir çiftliğe ait müştemilat bölümleri ile bir şarap işliğine ait kalıntılar 2006 yılı kampanyasında tespit edilmiştir. 2007 yılında bölgede gerçekleştirilen araştırmalarda özellikle pres ve çevresi detaylı olarak incelenmiş ve yüzeyden küçük buluntuları toplama işlerine devam edilmiştir. BY13 olarak isimlendirilen yamaçta İ.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen buluntuların yoğunluğu dikkati çekmektedir. Özellikle Rhodos Peraiası üretimi olduğunu tespit ettiğimiz ticarî amphoraların bölgede üretilen şarabın taşınmasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çiftlik yapısının çevresinde de İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen çok sayıda günlük kullanım kabı ele geçirilmiştir. Bu alanda Rhodos ve Rhodos Peraiası üretimi amphoralara ait 6 adet mühür ele geçirilmiştir. Period I içine tarihlenen iki amphora mühründen ilki (BY 008) olasılıkla ada üretimi bir amphoraya ait olmalıdır. Yazıt kısmen korunmuş olduğu için transkripsiyonu amphoranın Moskhos I veya Moskhion tarafından üretilmiş olduğunu göstermektedir. Diğer amphora mührü (BY 118) ise yine ada üretimi olup Psyl adlı üreticiye aittir (Resim: 15). İki mühür de Rhodos'ta büyük boyutlu ticarî amphora üretiminin başladığı Period Ia'ya tarihlendirilmektedir. Atölye alanında ele geçirilen diğer dört mühür de Period I ve II'ye tarihlendirilen Peraia üretimi amphoralara ait yönetici ve üretici mühürleridir.

10 Periyodlara göre sayısal dağılım aşağıdaki gibidir: Period I-II: 8 adet (2'si Knidos, 4'ü Peraia), Period III: 7 adet, Period IV: 3 adet, Period V: 13 adet, Period VI: 5 adet, Period V-VI: 1 adet.

Resim 1: Buluntu yerlerini gösteren harita

Resim 2: Bybassos'un kuzey yamacındaki orman yangınından sonra ortaya çıkan Arkaik sur

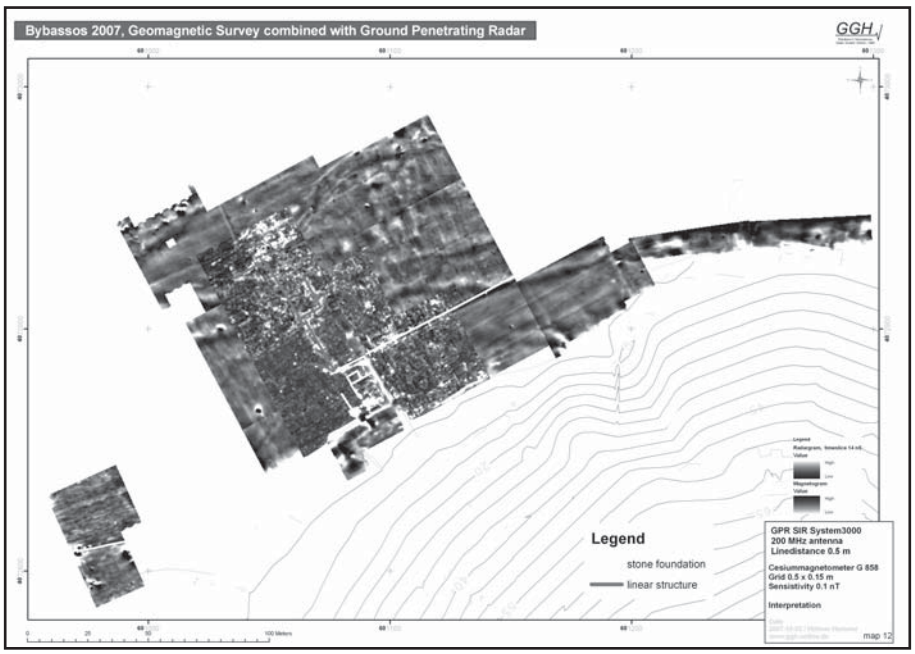

Resim 3: Bybassos Limanı'nda jeofizik ölçümlerin sonucu

Resim 4: Bybassos, „Depo Mahallesi"nin planı ve sokak rekonstrüksiyonu

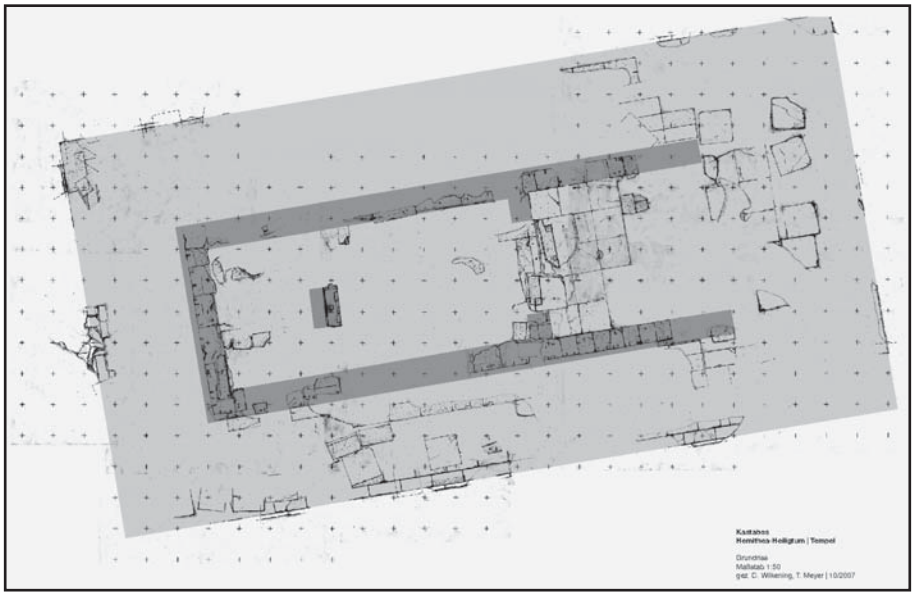

Resim 5: Kastabos, Hemithea Tapınağı'nın taş planı

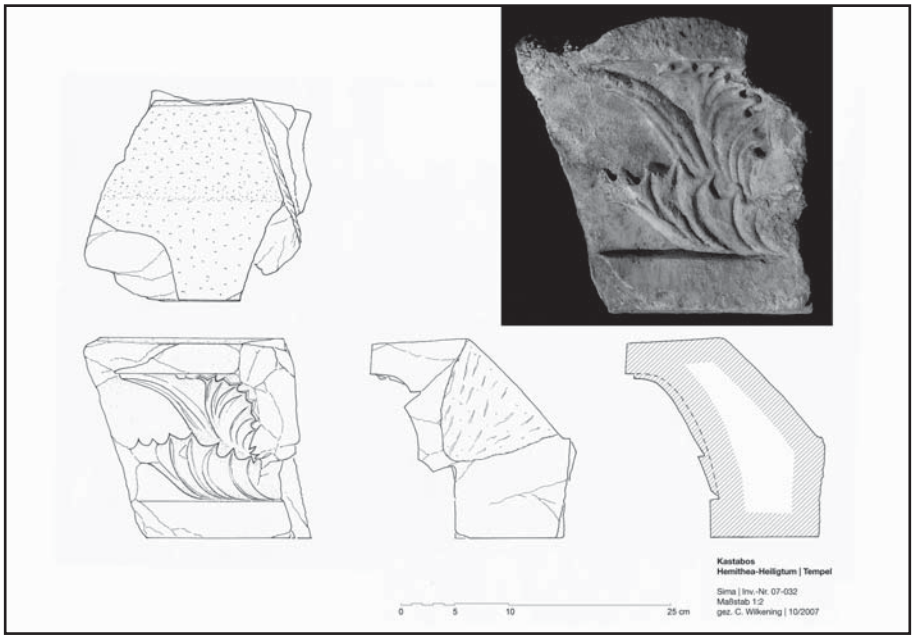

Resim 6: Kastabos, tapınak, sima

Resim 7: Köklü Dağ yerleşimi, yapı 5

Resim 8: Köklü Dağ yerleşimi, plan

Resim 9: Liman Mahallesi'nde bulunan keramik örnekleri

Resim 10: Liman Mahallesi'nde bulunan ağırlıklar

Resim 11: Ördekbakacak Tepesi'nde bulunan Hellenistik Dönem amphora ağız parçaları

Resim 12: Ördekbakacak Tepesi'nde bulunan ince keramik

Resim 13: Ördekbakacak Tepesi'nde bulunan ızgara parçaları

Resim 14: Ördekbakacak Tepesi'nde bulunan LRC tipi keramiğin tondosu

Resim 15: Psyl isimli Rhodos amphora üreticisinin mühür baskısı

SUMMARY OF THE 2007 CILICIA SURVEY (İSKENDERUN BAY REGION)

Ann E. KILLEBREW*
Gunnar LEHMANN
Marie-Henriette GATES

The fourth (2007) season of archaeological survey in the Bay of İskenderun took place during four weeks from late June 22nd to July 21st. During the 2007 season, we substantially expanded our field work. Ann E. Killebrew (project director, Pennsylvania State University, Gunnar Lehmann (Ben-Gurion University), Marie-Henriette Gates (Bilkent University), Sandra Scham (Catholic University), Richard Fletcher (Ben-Gurion University), and Kenneth Hirth (Pennsylvania State University) served as project archaeologists. Pete van Rossum (Pennsylvania State University) was the project GIS specialist. F. Sancar Ozaner (Abant İzzet Baysal Üniversitesi) and Katharine Butler (Pennsylvania State Univeristy) served as the project geomorphologist and soil scientist, respectively. Field surveyors included Dan Barnhardt, Rachel Beckley, Ben Bradshaw, Florence Fehlner, Amanda Iacobelli, Kathleen Gallagher, Brendan Maharg, Jeff Rop, Lauren Wotring, Müge Durusu and Volkan Güngördü. The survey was also graciously assisted by Sn. Sevim Yıldız, representing the Ministry of Culture and Tourism's Department of Cultural Affairs and Museums, which kindly renewed permission for the continuation of this survey. The survey members once again wish to express their thanks to the Ministry, and to its exceptional representative Sn. Yıldız, for their interest and contribution to the season's successful outcome. Our 2007 research project was supported by National Geographic Society and Bilkent, Pennsylvania State and Ben-Gurion Universities.

During the 2007 season, we returned to the region of İskenderun and its hinterland that included an area of about 75 square kilometers. The survey methodology combined intensive exploration within the built-up area of the city of İskenderun, and intensive field walking in transects spaced 30 m apart in selected fields and hills west and south of İskenderun. We also interviewed members of the local population and discovered a number of sites with their

* Professor Ann E. KILLEBREW, The Pennsylvania State University, University Park, PA./USA
Dr. Gunnar LEHMANN, Ben Gurion University of the Negev. Beer Sheba/ISRAEL
Dr. Marie-Henriette GATES, Bilkent University, Ankara/TURKEY

help. All sites were photographed, recorded by GIS mapping techniques, and sampled by collecting ceramic and other finds. Finds collections were then analyzed, recorded, drawn and photographed at the survey's field quarters, the Kinet Höyük Excavation House (Yeşil-Dörtyol). At the close of the season, the 2007 survey finds were stored in the excavation house's sealed depots, together with those of previous survey seasons.

Fieldwork concentrated on the city of İskenderun, the lower slopes (northwest piedmont) of the Amanus Mountains and their transition into the coastal plain. Most of the extant and/or visible archaeological sites are situated in this transitional zone. Site density is especially high in the area of the Amanus foothills. The project succeeded in discovering, mapping and completing a preliminary analysis of the material culture of thirty-three sites. The majority of these sites date to the Hellenistic through early Byzantine periods (4th century BC–6th century AD). Several Bronze and Iron Age sites were also documented.

Major Sites (Map: 1)

Dağılbaz Höyük (Site 45) and Fields in the Vicinity

UTM East: 242900 UTM North: 4046000

One of the most impressive and commanding sites in the region, first discovered and documented by our team in 2006, is Dağılbaz Höyük. The mound is located about 5.5 km south of the present coastline and about 500 m east of Kışladere village. Site 45 is bounded by the Gevrek seasonal stream from the western side and by the Belen River (Bahçedere) from the eastern and northern sides. The acropolis measures approximately 200x100 m. Artifact collections from Dağılbaz include noteworthy amounts of Hellenistic pottery but with an especially significant Late Bronze and Iron I component.

In addition to the continuation of the archaeological survey, our team investigated seven ancient agricultural terraces, still in use today. The man-made terraces of Dağılbaz reflect a highly functional land reclamation and soil retention scheme that was devised in antiquity and continues to this day. Villagers reported much seasonal flooding in the region and stated that during the past winter the river had flooded every three days. Some stable banks of the river are indicated lower in the section profile suggesting a drought and consequent surface stability (i.e., no torrents depositing alluvium). Taking advantage of the periodic flooding and deposition of large rocks in these lower terraces the villagers are still creating and/or maintaining protected fields by removing the large stones from the plow area to the edges of the fields and building ad hoc levees as protection against rising waters.

Dutlu Tarla (Site 83) and Vicinity

UTM East: 242670 UTM North: 4046470

Dutlu Tarla is located several hundred meters northwest of Dağılbaz Höyük, along the banks of the Bahçedere River. Dutlu Tarla slopes gently down to the north and extends over 450 x 400 m. Most of the area is covered by large quantities of Early Bronze pottery, indicating the site was the location of a major urban settlement dating to the third millennium BCE. The Early Bronze Age pottery at Dutlu Tarla dates to EB II-IV with a considerable percentage of Brittle Orange and the Simple Ware of 'Amuq phases I and J. This impressive site, first recorded by the Mopsos landscape archaeology project in 2006, unquestionably represents the early stages of complex urban society in the region. Our survey also mapped two small sections of the site with concentrations of later Persian and Byzantine pottery and roof tiles, indicating that after a gap of nearly two thousand years the site was reoccupied. During the intervening second and first millennia, occupation in this area migrated to the nearby tepe of Dağılbaz Höyük (Site 45). Several smaller satellite sites, dating to the Hellenistic – Byzantine periods, were also noted during our survey.

Pınar Tepe (Site 94) and Vicinity

UTM East: 234610 UTM North: 4046380

Identified during the 2006 season of this project, Pınar Tepe was resurveyed during the 2007 season due to its historical significance. A 69 meter high hill located 0.5 km west of Büyükdere village, about 14 km SW of İskenderun, the site is on the east side of the Karaağaç road. Except for a very narrow flattop, the hill slopes down in all directions. The west, north, and south slopes are especially steep, while the eastern slope is gently inclining towards the Büyükdere River. A cliff on the coastal side and two ravines on its SW and SE sides make the hill an isolated and easily fortified place. Small modern tombs sit atop a hill overlooking the Mediterranean. At the end of the 2006 season, we identified Pınar Tepe as the ancient Phoenician trading site of Myriandros, mentioned by Xenophon in his *Anabasis* and by other sources on the campaigns of Alexander the Great in Cilicia. One of the key research questions for 2007 focused on the location of Myriandros' harbor, mentioned in ancient sources. We systematically surveyed and documented the cultural remains in the vicinity surrounding Site 94 and conducted a detailed geomorphological study of the coastline. Preliminary analyses of the river delta and the coastline indicate that the most likely candidate for the Phoenician harbor would be a lagoon located immediately west of the Büyükdere River. It may seem to be a contraindication for the placement of

the harbor there, but there is no siltation hazard because all the alluvium brought by the Büyükdere River drifts towards the NE, on the opposite side of the probable lagoon. The material collected in the resurvey dated to the Late Bronze, Iron II, and Persian/Hellenistic periods.

Site of Old Alexandria (Çankaya): Alexandria kat'Isson (Site 58)

UTM East: 246870 UTM North: 4051000

First documented in 2006, Site 58 was systematically surveyed and investigated during the 2007 season. Archaeological remains on Çankaya confirm that this hill formed the nucleus of Alexandria kat'Isson, the Hellenistic city founded in honor of Alexander the Great. During our second season of survey of Çankaya, we divided the site into quadrants and systematically collected artifacts over an area of ca. 1100 m length and 300 to 400 m width. Significant quantities of Hellenistic pottery were recovered in slope cuts, gardens and yards within the modern settlement on the hills. In addition to our findings during the 2006 season, we documented, in the lower slope in the cut of the road into the summit hill, the remains of what seems to be a well-planned public water supply or draining system observed. A series of related drainage/water features and a floor feature were observed along the road cut in the SW quarter of the site.

Regional Survey

The additional sites surveyed fall into two main categories:

1) Foothills and Basins of the Amanus Mountains

Numerous sites in the foothills and lower basins of the Amanus Mountains were surveyed. These include small hamlets, villas and tombs (e.g. Sites 113, 114, 155, 157, 158, and 162) as well as larger villages and settlements with public architecture. (e.g. Sites 161 and 163). Site 161, located in the foothills adjacent to Sayek Çiftlik, occupies a higher elevation between two hills. Monumental ashlar stone blocks were found, indicating the presence of a large public structure. A stone wine press, walls and blocks of buildings, a possible cistern near these wall remains and a column and base were found within the walls of a ruined building. Evidence of stone quarrying was also present. Three rock cut tombs were found near the base of the site with fragments of human skeletal remains, pottery and roof tiles. The tombs each had three chambers. A column fragment and carved stone were also found near the last of these three previously unearthed tombs. The evidence dates this site to the Byzantine period.

2) Alluvial Fans Extending from the Amanus Mountains towards the Coast

Most of the sites documented in the alluvial fans are small (e.g. Sites 100, 101, 107, 108, 109 and 150), consisting of concentrations of pottery, roof tiles, and mosaic tesserae. Site 106 is typical of this settlement pattern. It extends over ploughed and fallow fields. Numerous jar handles as well as an olive press indicated that the site was an industrial installation dating from the Byzantine period with some evidence of Hellenistic occupation. Two sections of tile mosaics were found near the olive press.

A second site typical of those found on the alluvial fans is Site 150. It comprised a large concentration of roof tiles, pottery, glass, and several architectural fragments that continue under the modern buildings of the adjacent village of Arpaderesi. Numerous Byzantine basket handles were found and the land owner showed the surveyors a possible grinding stone. Mosaic tesserae and several pieces of glass were recovered as well. The architectural remains suggest that this site may have been a farmstead or Roman villa.

Individual Site Description (Map: 1)

Site No. 40

UTM East: 241260 UTM North: 4048465

Dating: Byz

6/7/2007: A site on a low elevation immediately west of Karaağaç with a dense concentration of roof tiles and pottery over 140x100 m. The site was resurveyed in 2007 and mosaic fragments were observed.

Site No. 44

Site: Büyükdere (Ada Tepe, Haram Çeş, Aynul Haramiya, 'Ayn al-Haramiya)

UTM East: 234580 UTM North: 4046770

Dating: LB - Hell - Rom - Byz

3/7/2007: Settlement remains on a low hill forming a cape at the coast, this site was resurveyed in 2007. The site reaches down to the beach. The modern road cuts into the site exposing walls and mosaics. A dense concentration of roof tiles and pottery was found at the beach and on the low mound. Current road construction necessitated salvage excavations conducted in spring 2006 by the Antakya museum. These excavations exposed domestic architecture in the beach area (234615.4046478) that dates to the Byzantine period exclusively.

This area was the sea side edge of the site. Earlier pottery, mainly Hellenistic and Roman is concentrated on the low mound east of the modern road and covers most of the site.

Site No. 60

UTM East: 240950 UTM North: 4048370

Dating: Byz

6/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles in a ploughed field with few diagnostic sherds. The extend of the site is ca. 50 m in diameter. There is a large stone that was part of a wine press. The stone seems now to be out of its original context and may have served as a boundary marker. Field stones with a size of 30-50 cm are scattered in the field. In 2007 remains of a small structure were found immediately south of the area identified in 2006. These remains include stones with a length of 20-40 cm, roof tiles and pottery sherds.

Site No. 65

Site: Kurtların Tepe

UTM East: 239380 UTM North: 4045440

11/7/2007: Resurveyed in 2007. Extensive and dense concentration of pottery and roof tiles on a hill (170x290 m). Rock installations visible on areas with flat exposed rock surface. Among the pottery are many badly weathered sherds of storage jars. A few basalt fragments are scattered over the site.

Site No. 66

UTM East: 239020 UTM North: 4045510

11/7/2007: Resurveyed in 2007. A concentration of pottery and roof tiles on a hill (150 x 120 m). Among the pottery are many sherds of storage jars. A few fragments of basalt grinding stones are scattered over the site.

Site No. 100

UTM East: 241290 UTM North: 4048250

Dating: Hell/Byz - Hell

6/7/2007: Site consists of a scatter of ceramics and roof tiles scattered over an area of approximately 50x80 m. Material consists of domestic debris probably from a small farmstead.

Site No. 101

UTM East: 241220 UTM North: 4047930

Dating: Hell/Byz - Hell - Byz

6/7/2007: Site consists of a scatter of roof tiles and pottery. It appears to be a settlement with remains of small domestic structures from a farmstead.

Site No. 106

UTM East: 241480 UTM North: 4047525

Dating: Hell/Byz - EB - Pers - Hell - Byz

9/7/2007: Concentration of roof tiles, pottery, and grinding stones in a fallow field. Two fragments of a mosaic floor with tessarae still connected in the concrete. A large circular limestone part of an olive press was found.

Site No. 107

UTM East: 241580 UTM North: 4047980

Dating: Hell/Byz - Ott/Mod

6/7/2007: A concentration of sherds observed at the edge of a village garden in Karaağaç. This site may be a modern dump. Due to the objections of the landowner, the surveyors were not allowed to investigate the site in detail.

Site No. 108

UTM East: 240635 UTM North: 4047041

Dating: Hell/Byz - Byz

9/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles in a field in the alluvial plain. Visibility was very poor in a fallow field grown over with fennel. The surface was scattered with gravel and some larger stones of 40-50 cm diameter. The site has to be resurveyed under better conditions.

Site No. 109

UTM East: 241480 UTM North: 4047320

Dating: Hell - Byz

6/7/2007: Concentration of pottery in a field with fragments of a mosaic, the tessarae of which are still connected in the concrete.

Site No. 111

UTM East: 242822 UTM North: 4044999

Dating: MA? - Ott?

10/7/2007: The site is located on a mountain ridge about 300 m above sea level. Standing structures are probably the former buildings of the village of Kışla that was abandoned because of landslides in the 1970s. There are remains of walls with field stones of 40-50 cm length. Two walls have remains of concrete. There are at least 5 buildings (photo). A modern dirt road runs through the site.

Site No. 112

UTM East: 246290 UTM North: 4050541

Dating: Rom - Byz

12/7/2007: Rock-cut tombs on a hill west of site 58 Iskenderun. Most of the site is uncultivated and overgrown, part of it is currently a picnic ground. All visible graves are looted and destroyed, some with heavy mechanical equipment. The location of the cemetery is well known in the surrounding neighborhoods.

Site No. 113

UTM East: 247350 UTM North: 4049000

Dating: Hell

16/7/2007: The site is situated on the eastern slopes of a hill. There are scatters of roof tiles and pottery.

Site No. 114

UTM East: 247650 UTM North: 4048310

Dating: Hell/Byz - Hell - Byz

16/7/2007: The site is situated on the eastern slopes of a hill. There are scatters of roof tiles and pottery. Numerous installations are cut into the rock, most of which seem to be wine presses and caves. There are also at least seven rock cut tombs.

Site No. 150

UTM East: 238307 UTM North: 4046165

Dating: Rom - Byz

11/7/2007: A concentration of pottery in fields along the northern side of the village ofArpaderesi. There are the remains of a building, ca. 10x15 m in size. The structure was ploughed over but a raised area and concentration of rock defined its extent. There was a piece of a mosaic with concrete and tessarae attached to it.

Site No. 151

UTM East: 237810 UTM North: 4048455

Dating: Byz - Ott/Mod

11/7/2007: The site consists of a small but dense concentration of roof tiles and pottery along the southern side of a modern building at modern road. The site may be a modern trash dump.

Site No. 153

UTM East: 239060 UTM North: 4047350

Dating: Hell/Byz - Byz

11/7/2007: Concentration of roof tiles and pottery in a ploughed field. The site is situated on an alluvial fan sloping down from the foothills towards the sea.

Site No. 155

UTM East: 248630 UTM North: 4049530

Dating: Hell - Byz

12/7/2007: The site consists of a concentration of roof tiles and pottery on a small hill top. The pottery sherds are very weathered. East of the site bedrock is cropping out. A column shaft was found.

Site No. 156

UTM East: 238622 UTM North: 4046600

Dating: Hell/Byz - Byz

11/7/2007: Concentration of roof tiles and pottery in a ploughed field. Parts of the southwest portion of the site extended into fallow fields overgrown with weeds. The site is situated on an alluvial fan sloping down from the foothills towards the sea.

Site No. 157

Site: Gültepe

UTM East: 248498 UTM North: 4049786

Dating: Hell/Byz

12/7/2007: A rock cut tomb on limestone bedrock cropping out of the alluvial plain. Around the grave a few roof tiles were sampled.

Site No. 158

UTM East: 248780 UTM North: 4049130

Dating: Hell/Byz - Hell - Rom - Byz

12/7/2007: The site consists of a concentration of roof tiles and pottery. A column shaft was found at the southwest edge of the site. Nearby terrace walls reuse some of the ancient building material. Some of the ancient building stones are piled up in heaps of about 2 m high. In the limestone bedrock cropping out of the alluvium rock cut tombs were found.

Site No. 159

UTM East: 253410 UTM North: 4048349

13/7/2007: Remains of an ancient aqueduct in the mountains. The aqueduct spanned a small mountain valley with an arch. The two anchors of that arch were recorded on both sides of the narrow valley. No artifacts were collected.

Site No. 160

UTM East: 248520 UTM North: 4051515

Dating: Hell/Byz - Hell - Byz

13/7/2007: The limits of the site are unclear, because the area around the site is built up. On the site standing ruins with brick walls were recorded. There are only a few pottery sherds around the buildings. Parts of the structures were apparently exposed by bulldozing, others might have been excavated, but we have no records of any excavations here.

Site No. 161

UTM East: 248220 UTM North: 4048140

Dating: Hell/Byz - Hell - Byz

16/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles marks the site. In addition, fallen ashlar blocks not in their original location were found. Columns and three rock cut tombs were observed. The tombs were arcosolia

graves. In one of the graves human bones were noted. Local farmers reported mosaics, but we were unable to find these.

Site No. 162

UTM East: 236590 UTM North: 4046230

Dating: Hell - Rom - Byz

17/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles on the slope of an alluvial fan.

Site No. 163

Site: Sayek Çiftlik

UTM East: 236190 UTM North: 4046520

Dating: Hell - Rom - Byz - MA/Ott

17/7/2007: Local population pointed out an ancient settlement in the area. Soil from this site was brought to a resort area at 236090.4047570, it contained Byzantine sherds and roof tiles. The site consisted of a large concentration of pottery and roof tiles with remains of brick walls and monumental stone blocks. Among the finds were also fragments of ceramic water pipes. Parts of the site were fenced, but accessible.

Site No. 165

UTM East: 243640 UTM North: 4048560

Dating: Hell - Byz

18/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles. A local farmer told us that when he was young he would see Christians coming to the site, claiming that a church had once existed here. Our observations could not verify this tradition.

Site No. 167

UTM East: 244112 UTM North: 4048659

Dating: Hell - Byz - Mod

18/7/2007: A concentration of pottery and roof tiles on a hill top. Visible on the surface of the summit of the hill are the remains of what seems to be a buried wall. Among the finds were fragments of modern incense burners from an Alawite shrine or grave. These finds apparently belong to a nearby cemetery. In addition fragments of round ceramic hypocaust discs were recorded.

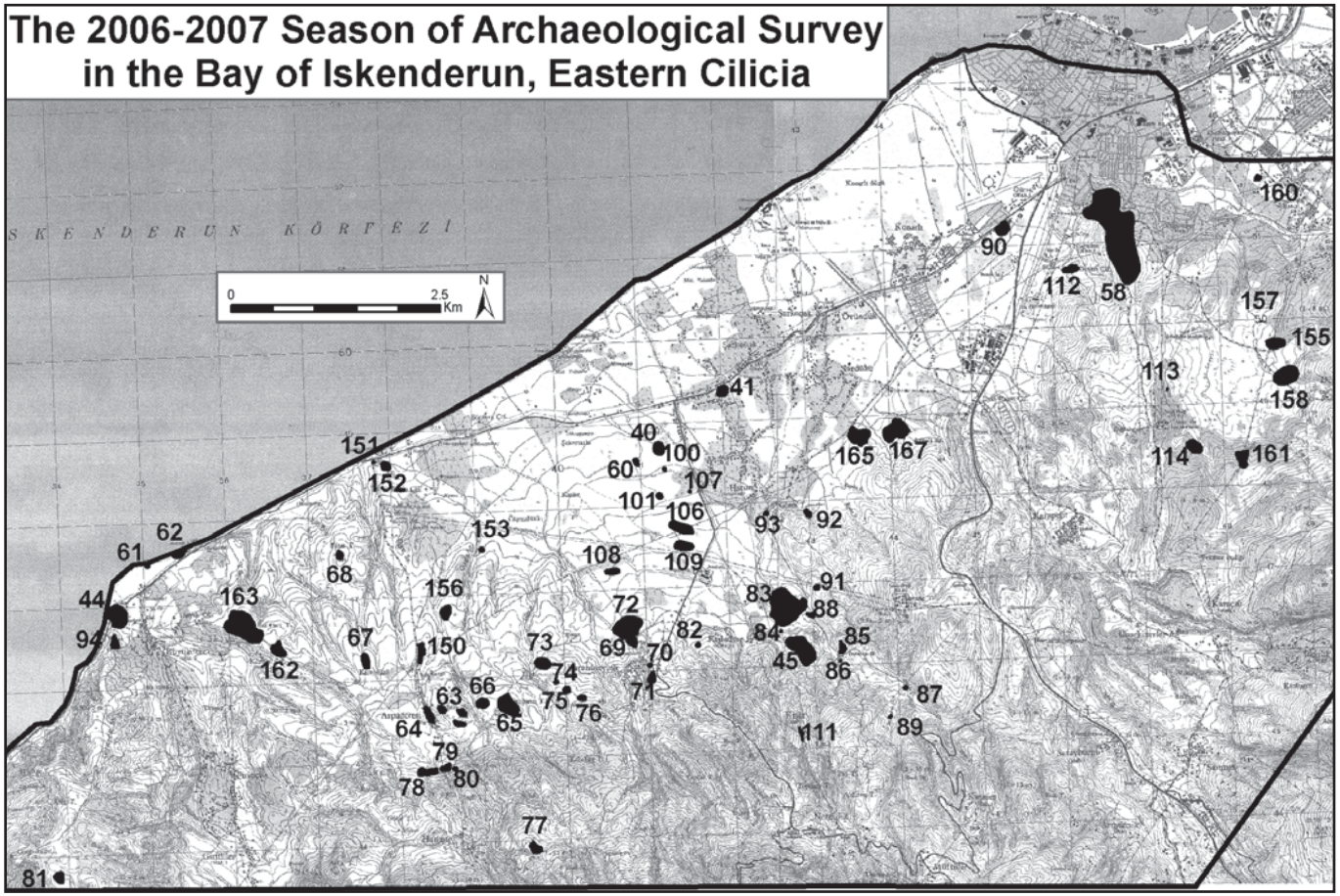
The 2006-2007 Season of Archaeological Survey
in the Bay of Iskenderun, Eastern Cilicia
İSKENDERUN KÖRFEZİ
0
2.5
Km
N
160
90
112
58
157
155
113
158
41
151
40
100
165
167
114
161
152
60
107
101
106
93
92
153
108
109
61
62
68
91
44
163
156
72
83
88
94
67
150
73
69
70
82
84
85
162
74
45
86
66
63
71
87
75
76
64
65
111
89
79
78
80
77
81

ODTÜ SURVEY 2006-2007
ODTÜ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006-2007

Jan-K. BERTRAM*
Gülçin İLGEZDİ

Mit Unterstützung des türkischen Kultur-/Tourismusministeriums (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), der Generaldirektion für Altertümer (T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) und dem Rektorat der Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) konnten 2006 Surveyarbeiten auf dem Gelände der ODTÜ aufgenommen werden[1].

Das Gebiet erstreckt sich im Süden Ankaras südlich des Eskişehir yolu in etwa zwischen den Stadtteilen Beytepe/Bilkent und Aşağı Dikmen. Es wird durch den Verlauf des Konya yolu unterbrochen. Innerhalb dieses ausgedehnten Areals befinden sich mehrere Fundplätze. Zwei von ihnen, Koçumbeli und Yalıncak, wurden in den 60er Jahren des 20. Jhs. untersucht, die Grabungsergebnisse in mehreren Publikationen vorgelegt[2]. Die Funde gelangten in das eigens für die Universität geschaffene Museum, wo sie ausgestellt und verwahrt werden.

Mit der Aufnahme der Surveytätigkeit 2006 sollte eine bodendenkmalpflegerische Betreuung der Fundplätze erfolgen. Gleichzeitig lag das Hauptaugenmerk der Aktivitäten auf der frühbronzezeitlichen Siedlung Koçumbeli (Abb. 1, 2). Sie wurde auf einem schmalen Plateau auf

* Yrd. Doç. Dr. Jan-K. BERTRAM, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yeni Mimarlık Binası 404, 06531 Ankara/ TÜRKİYE

Dr. Gülçin İLGEZDİ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ODTÜ-Kent 1607/5, 06531 Ankara/ TÜRKİYE

1 Unser Dank gilt dem türkischen Kulturministerium (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), der Generaldirektion für Altertümer (T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü) und dem Rektorat der Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) für die Möglichkeit zur Durchführung der Arbeiten. Insbesondere sind wir A. Usta, L. Vardar (beide T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), unseren Ministeriumsvertretern İ. Esen (jetzt Malatya) und K. Özköklü (T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), ebenso H. Denizli (Direktor des Anadolu Medeniyetleri Müzesi) sowie M. Hey-Dincer (Deutsche Botschaft Ankara), Prof. Dr. N. Tuna (ODTÜ), N. Çepin (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) und Dr. G. Summers (ODTÜ) für ihre Hilfe verbunden. N. Atıcı M.A., M. Şentek M.A., P. Durgun (alle ODTÜ) halfen bei den Zeichenarbeiten. An den Surveys nahmen teil: N. Atıcı M.A., C. Çilingir, Ü. El Karani Ekşi, M. Türker Öztürk, S. G. Kunter, Ç. Kocabıyık, M. Şentek M.A., A. Erkal Tsetsekos M. A., L. S. Bağcı, Y. Özarslan. Die Arbeiten fanden 2006 vom 09.10. bis 22.10. und 2007 vom 15.10. bis 28.10. statt.

2 Tezcan 1964, 1966a-b.

einem nach Nordwesten hin abfallenden Hang angelegt. 2006 und 2007 fanden auf dem Fundplatz erste Reinigungs- und Konservierungsarbeiten statt, um die vor mehr als 40 Jahren freigelegte Architektur zu sichern und für eine umfassende zeichnerische Dokumentation vorzubereiten. Nach gegenwärtigem Stand der Arbeiten gehen wir davon aus, dass ein großer Teil, vermutlich sogar die gesamte Siedlung bei den Ausgrabungen aufgedeckt und erfasst worden ist. Die Bebauung erstreckt sich auf einer Fläche von 45x40 m. Mehrere Gebäude- und zahlreiche Mauerreste sind in diesem Bereich locker verteilt. Gleichzeitig wurde mit der systematischen Sichtung und Aufnahme der Altfunde begonnen. Eine umfassende Materialvorlage ist in Vorbereitung[3]. Die Bedeutung der Siedlung für die Frühbronzezeit Inneranatoliens wurde bereits an anderer Stelle ansatzweise diskutiert[4].

Ahlatlıbel, ca. 2 km westlich von Koçumbeli gelegen, konnte bislang im Gelände nicht identifiziert werden. Das Material der Grabung aus den 30er Jahren des 20. Jhs. wurde ebenfalls systematisch aufgenommen, eine umfassende Publikation dieser Funde ist in Vorbereitung[5].

Seit langem bekannt ist ebenfalls Yalıncak, nordöstlich von Koçumbeli gelegen (Abb. 3)[6]. Erwartungsgemäß trafen wir im Umfeld der alten Ausgrabungsareale zahlreiche Architekturreste an (Abb. 4-6). Die hier aufgefundene Keramik lässt sich problemlos in den durch die Ausgrabungen gewonnenen Zeitrahmen der Besiedlung einordnen.

Ein weiterer Fundplatz befindet sich an der Ostseite des Eymir Gölü. Hier ragt eine schmale Landzunge nach Nordwesten in den See hinein (Abb. 7). Ein Mauerzug verläuft unmittelbar am Beginn der Landzunge quer von Südwest nach Nordost und dürfte wohl diese abgeriegelt haben. Die nördliche Seite fällt relativ steil ab und eignet sich für eine Bebauung folglich kaum. Funde und Bebauungsreste sind daher vor allem auf der weniger steilen südlichen Seite angetroffen worden. Hier konnte wenig Keramik aufgesammelt werden, die überwiegend aus hellenistischer Zeit stammt. Auf der Oberfläche erkennbar sind vereinzelte Steinsetzungen. Sie verlaufen parallel zum Hang, vielleicht handelt es sich um Terrassierungen. Eine eindeutige Ansprache ist gegenwärtig nicht möglich, im Bewuchs waren nur wenige Steinreihen erkennbar.

3 Für die Unterstützung danke ich Prof. Dr. N. Tuna (ODTÜ). Bisher liegt nur ein kleiner Teil der Architektur als Plan vor, ebenso wurde bislang nur eine kleine Auswahl an Funden publiziert. Vgl. dazu Bertram zum Druck eingereicht.

4 Bertram zum Druck eingereicht.

5 Unser Dank gilt dem Anadolu Medeniyetleri Müzesi Ankara für die entgegenkommende Unterstützung. Siehe hierzu auch Bertram zum Druck eingereicht.

6 Zu den Ausgrabungsergebnissen vgl. Tezcan 1964 und 1966b.

Unmittelbar am Konya yolu, in der Höhe der Dikmen-Kreuzung/ Bushaltestelle, wurden Mauerzüge beim Straßenbau angeschnitten, die sich noch deutlich im Profil abzeichnen (Abb. 8). Dieser Fundplatz ist weitgehend von Wald bewachsen, so dass zu seinem Charakter und seiner Ausdehnung nicht viel gesagt werden kann. Die wenigen aufgefundenen Gefäßreste sind römisch bis osmanisch.

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörlüğü'nün izin ve destekleriyle 2006 yılından itibaren ODTÜ kampüs alanında yüzey araştırması çalışmaları yürütülmektedir[7]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi kampüs alanı, Ankara şehir merkezinin ve Eskişehir yolunun güneyinde, yaklaşık olarak Beytepe/Bilkent ile Aşağı Dikmen semtleri arasında yer almaktadır ve Konya yolu tarafından kesilmektedir. Oldukca geniş bir alanı kapsayan çalışma alanı içinde birçok arkeolojik buluntu yeri bulunmaktadır. Sözü geçen buluntu yerlerinden ikisi 60´lı yıllarda kazılmış olan Koçumbeli ve Yalıncak yerleşmeleridir. Yapılan kazıların sonuçları birkaç yerde yayınlanmıştır[8]. Sözü geçen kazılardan ele geçirilen buluntuların büyük bir kısmı ODTÜ kampüs alanı içinde yer alan müzede depolanmakta ve sergilenmektedir.

2006 yılında başlattığımız araştırma, ODTÜ kampüs alanı içinde yer alan buluntu yerlerini belgelemeyi ve korumayı amaçlamaktadır. Araştırmanın odak noktasını İlk Tunç Çağı yerleşimi Koçumbeli oluşturmaktadır (Resim: 1-2). Koçumbeli, kuzeybatıya doğru alçalan bir yamaçta yer alan dar bir platoda kurulmuştur. 2006 ve 2007 yıllarında, 40 seneden fazla bir süre önce açığa çıkarılmış olan mimari öğeleri korumak ve yerleşmenin detaylı mimari plan çizimine hazırlık için, sözü geçen yerleşmede temizlik ve koruma çalışmalarına başlanmıştır. Yaptığımız araştırmalar bize yerleşmenin büyük bir kısmının ya da hatta belki de tümünün kazılmış olduğunu düşündürmektedir. Eski

---

7 T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü´ne ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğü`ne çalışmalarımızı yürütmemize imkân sağladıkları için teşekkürlerimizi sunarız. Özellikle A. Usta ve L. Vardar´a (T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), çalışmalarımızda Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak görev yapan İ. Esen (Malatya Müzesi) ve K. Özköklü´ye (T. C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), ayrıca H. Denizli (Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü), M. Hey-Dincer (Ankara Alman Büyükelciliği), Prof. Dr. N. Tuna (ODTÜ), N. Çepin (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) ve Dr. G. Summers (ODTÜ)´a çalışmalarımıza yaptıkları yardım ve destekten dolayı ayrıca çok teşekkür ederiz. Araş. Gör. N. Atıcı, Araş. Gör. M. Şentek, yüksek lisans öğrencisi P. Durgun (hepsi ODTÜ) buluntu çizimlerinde yardım etmişlerdir. 2006 yılında araştırma ekibi, Araş. Gör. N. Atıcı, C. Çilingir, Ü. El Karani Ekşi, M. Türker Öztürk, S. G. Kunter, Ç. Kocabıyık´tan, 2007 yıl araştırma ekibi ise, Araş. Gör. N. Atıcı, Araş. Gör. M. Şentek, A. Erkal Tsetsekos, L. S. Bağcı ve Y. Özarslan´dan oluşmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerimize çok teşekkür ederiz. Çalışmalar 2006 yılında 09.10.-22.10. ve 2007 yılında 15.10.-28.10. tarihleri arasında yapılmıştır.

8 Tezcan 1964, 1966a-b.

kazı yeri 45x40 m.lik bir alanı kaplamaktadır. Bu alan içinde birçok yapı ve duvar kalıntısı bulunmaktadır. Bu arazi çalışmalarına ek olarak detaylı şekilde yayınlamak amacıyla, eski kazılardan çıkarılan buluntular üzerinde de çalışmalara başlanmıştır[9]. Koçumbeli yerleşmesinin Orta Anadolu İlk Tunç Çağı için önemi bir diğer yayında tartışılmıştır[10].

Ahlatlıbel yerleşmesi, Koçumbeli´nin yaklaşık 2 km. batısında yer almaktadır fakat tam olarak yeri tespit edilememiştir. 30´lu yıllarda burada yapılan kazılardan çıkarılan Ahlatlıbel buluntuları da sistematik olarak yeniden ele alınmaktadır. Söz konusu malzeme yayına hazırlanmaktadır[11].

ODTÜ kampüs alanı içinde uzun süredir varlığı bilinen diğer bir buluntu yeri de, Koçumbeli´nin kuzeydoğusunda yer alan Yalıncak´tır (Resim: 3)[12]. Sözü geçen yerleşmede önceden de tahmin edildiği üzere çok sayıda mimari kalıntıya rastlanmıştır (Resim: 4-6). Yalıncak çevresinden toplanan çanak çömlek parçaları, burada kazılar sırasında tespit edilen zaman aralığı ile uyum göstermektedir.

Araştırmalarımız sırasında tespit edilen diğer bir buluntu yeri de Eymir Gölü´nün doğu kısmında yer almaktadır. Burada yer alan tepe benzeri yükselti, kuzeybatı yönünde göle doğru bir dil şeklinde uzanmaktadır (Resim: 7). Dilin başladığı yerde güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan olasılıkla savunma duvarı olabilecek bir duvar tespit edilmiştir. Tepenin kuzey tarafı çok dik bir yamaçtır ve yerleşmek için uygun değildir. Buluntuların ve mimari kalıntıların çoğu yükseltinin aşağıya doğru daha yumuşak bir eğim yapan güney tarafından gelmiştir. Bu bölgeden toplanan az sayıdaki çanak çömlek parçalarının çoğu Hellenistik Döneme tarihlendirilmektedir. Güney yamaçta, yüzeyde dile paralel, büyük bir ihtimalle teraslandırma için yapılmış bazı duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Yüzeydeki bitki örtüsünün yoğunluğu nedeniyle duvarların ancak bir kısmı tespit edilebilmiş ve bu nedenle de duvarların kesin işlevini anlamak mümkün olamamıştır.

Tespit edilen diğer bir buluntu yeri de Konya yolu üzerinde, Dikmen kavşağı otobüs durağının yakınında yer almaktadır. Konya yolunun yapımı sırasında kesilmiş duvar kalıntıları yolun yanındaki kesitten kolaylıkla görülmektedir

9 Destekleri için Prof. Dr. N. Tuna (ODTÜ)´ya teşekkür ederiz. Bugüne kadar mimari sadece küçük bir plan şeklinde ve yine buluntularında sadece seçilmiş küçük bir bölümü yayınlanmıştır. Bkz. Bertram yayında.

10 Bertram yayında.

11 Yardım ve destekleri için Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi çalışanlarına çok teşekkür ederiz. Bkz. Bertram yayında.

12 Yerleşmede yapılan kazıların sonuçları için bkz. Tezcan 1964 ve 1966b.

(Resim: 8). Bu yerleşim alanı yoğun ağaçlandırılmış bir bölgede yer aldığından dolayı buluntu yerinin kapsadığı alanı kesin olarak tespit etmek çok güçtür. Bölgeden toplanan birkaç çanak çömlek parçası Roma Döneminden Osmanlı Dönemine kadar tarihlendirilmektedir.

Bibliographie/Kaynakça

BERTRAM, J.-K., zum Druck eingereicht/yayında Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli–Ankara-Grubu'nun Yeniden Değerlendirmesi. Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli–Zur Neubewertung der Ankara-Gruppe. *TÜBA-AR.*

TEZCAN, B., 1964, *ODTÜ 1962-1963 Yalıncak Köyü Çalışmaları. Yalıncak Village Excavation in 1962-1963.* Ankara.

1966a, *1964 Koçumbeli Kazısı. Koçumbeli Excavation 1964.* Ankara.

1966b, *ODTÜ 1964 Yalıncak Köyü Çalışmaları. Yalıncak Village Excavation in 1964.* Ankara.

Abb. 1: Koçumbeli. Blick nach Nordwesten auf die Siedlung
Resim 1: Koçumbeli. kuzeybatıya bakış

Abb. 2: Koçumbeli. Altes Ausgrabungsgelände. Heutiger Zustand. Koçumbeli.
Resim 2: Eski kazı alanının bugünkü görünümü

Abb. 3: Yalıncak. Heutiger Zustand.
Resim 3: Yalıncak. Bugünkü durumu

Abb. 4: Yalıncak. Architekturreste
Resim 4: Yalıncak. Mimari kalıntılar

Abb. 5: Yalıncak. Architekturreste
Resim 5: Yalıncak. Mimari kalıntılar

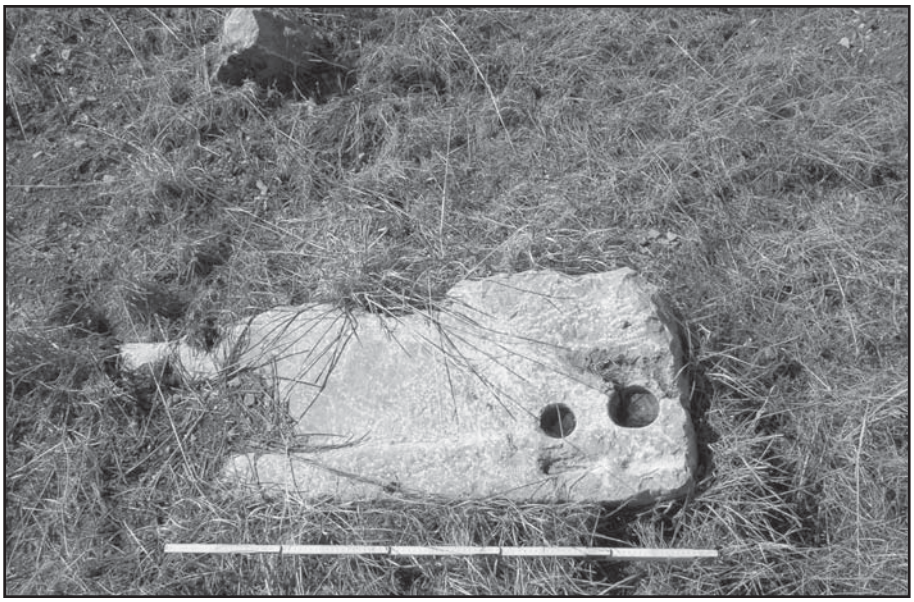

Abb. 6: Yalıncak. Architekturreste
Resim 6: Yalıncak. Mimari kalıntılar

Abb. 7: Eymir Gölü. Blick nach Nordosten auf den Fundplatz
Resim 7: Eymir Gölü. Kuzeydoğuya bakış

Abb. 8: Konya yolu. Beim Straßenbau angeschnittene Schichten
Resim 8: Konya yolu. Yol yapımı sırasında kesilmiş profil.

EGE BÖLGESİ SUALTI ARAŞTIRMASI 2007 YILI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü (DBTE) bünyesinde, 2005 yılından beri sürdürülen Ege Bölgesi sualtı araştırmalarının 2007 yılı sezonu, 2 etapta gerçekleştirilmiştir. TÜBİTAK, BAP ve İzmir, Deniz Ticaret Odası'nca desteklenen projenin her iki etabında da İzmir ve Muğla İli kıyıları araştırılmıştır. Araştırmaya Harun Özdaş (başkan), Emre Okan, Nilhan Kaşer, Cihat Vural, Onok Bozkurt, Barış Akçalı, Bülent Cihangir, Sena Sın katılmıştır. Araştırmanın Bakanlık temsilciliğini Çeşme Müzesi'nden Hüseyin Vural yapmıştır.

Araştırmalarda enstitümüze bağlı K. Piri Reis Gemisi'nin yanı sıra yöreden kiralanan tekneler kullanılmıştır.

Sert hava koşulları nedeniyle araştırma programında bulunan bazı bölgeler daha sonraki dönemlere bırakılmıştır. Araştırmamızın genel amaçlarından bir tanesini ülkemizin sualtı kültür mirasının envanterini oluşturmak ve buna bağlı olarak D.E.Ü Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü bünyesinde oluşturulan "Coğrafi Bilgi Sistemi"ni geliştirmektir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda bölgemizdeki en kapsamlı arşive sahip olunmuştur. Söz konusu arşiv her sene yeni buluntularla gelişmektedir. 2007 yılı çalışmalarında toplam 6 batık kayıtlara geçirilmiştir.

1. SARPDERE, BİZANS BATIĞI

Çeşme, Sarpdere girişinde gerçekleştirdiğimiz araştırma dalışlarında kıyının hemen yakınında, 6 m.den başlayan, küresel gövdeli amphoralara rastlanmıştır (Harita: 1; Resim: 1). Kalıntılar 16 m. derine kadar devam etmekte olup sağlam örnek bulunmamaktadır. İki küme hâlinde karşımıza çıkan amphora yığını, yer yer kumluk ve kayalık bir dip yapısına sahip deniz tabanında yer almaktadır. Tamamına yakını küresel gövdeli amphoralardan oluşan buluntular arasında havuç formlu Sinop amphorasının[1] *in situ* olarak

* Yrd. Doç. Dr. A. Harun ÖZDAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, İnciraltı-İzmir/TÜRKİYE

1 Havuç formlu amphoraları taşıyan batıklar Karadeniz dışında Kalkan ve Antakya'da bulunmuştur. bkz. Y. Yıldız, "1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı II,* Ankara 1984, s. 23, 28, res. 5-6; ODTÜ Sualtı Topluluğu Araştırma Grubu, "Antakya Kıyıları Sualtı Yüzey Araştırması, 1992", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI,* 1993, s. 60- 61; C.Ward-D.Ballard, "Deep-water Archaeological Survey in the Black Sea: 2000 Season", *IJNA 33.1.* 2004, s. 2-13.

karşımıza çıkması bizim için sürpriz olmuştur. Bu yığına 15 m. (batı yönünde) uzaklıkta birbirine kaynamış ikinci bir yığın yer almaktadır. 18 m.den sonra başlayan kumluk zeminde batığa ait seramik parçalarını görmek mümkündür. Batık küresel gövdeli amphoralara[2] bağlı olarak M.S. 5.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Geminin çapası bulunamamıştır.

2. SARPDERE, KLASİK BATIK

Çeşme, Sarpdere'de yapılan dalışlarda, 7 m. derinde birbirine kaynamış kırık amphora parçalarından oluşan bir yığın ile karşılaşılmıştır (Harita: 1; Resim: 2). 10x5 m. ölçülerinde kırıklardan oluşan bu yığının yaklaşık 5 m. kuzeyinde de safra taşı olarak yorumladığımız (moloz, çakıl ve plaka şeklinde) taşlar arasında çok miktarda seramik parçalarına rastlanmaktadır. Düz kayalık dip yapısı 15 m.lerden sonra kumluk zemine dönüşmektedir. Deniz tabanında geniş bir alanda, aynı tip amphora parçaları görülmektedir. Yaklaşık 400 m2lik bir alanda karşımıza çıkan ve büyük çoğunluğu mantar ağızlı amphoralardan oluşan kalıntılar, geminin sığda batmasından ötürü çok dağılmıştır. "Solokha I" Kos amphoraları[3] olarak isimlendirilen (Resim: 3) bu amphoralar arasında, ayrıca M.Ö. 5. yüzyıla tarihlendirilen uzun dip formuna sahip Mende amphoralarına[4] (Resim: 4) rastlanmıştır. Bu veriler ışığında batığın şimdilik M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesinin uygun olduğu kanısındayız.

Batığa ait çapaya rastlanmamıştır. Batık alanında 15 m.de küçük bir kayanın altında Bizans Dönemine ait, üzerinde haç işareti olan üçgen formlu üç delikli bir taş çapa yer almaktadır.

3. TEKTAŞ, ARKAİK BATIK

Tektaş Burnu'nun güneydoğusunda (Harita: 1; Resim: 5, 6) gerçekleştirilen araştırma dalışlarında, 16-34 m. derinlikte, dik bir yamaçta 3 amphora kümesine rastlanmıştır. Bölge posidonia türü (deniz çayırı) bitki örtüsü ile kaplıdır. Amphoralar bu bitki örtüsünün arasında küçük kümeler hâlinde görülmektedir. Deniz tabanında 25-30 kadar kırık amphora, 4 küme hâlinde

2 G. F. Bass, F. van Doorninck, *Yassı Ada I,* Texas College Station, 1982, s. 157-163.

3 J. G. F. Hind, "Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples around the Black Sea" *Archaeological Reports, 39,* 1992-1993, (The Society for the Promotion of Hellenic Studies); s. 90; Lawall bu tipi M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreği ile M.Ö. 4. yüzyıl başlarına tarihler; M. L. Lawal, "Grafitti, Wine Selling and the Reuse of Amphoras in the Athenian Agora, CA. 430 to 400 B.C.", *Hesperia 69.1 2000,* s. 66-67.

4 Yunanistan'da Alonnesos batığında bulunan Mende amphoraları M.Ö. 420-400 yıllarına tarihlendirilmiştir. E. Hadjidaki, "Underwater excavations of a late fifth century Merchant ship at Alonnesos, Greece: the 1991-1993 Season", *BCH 120/II,* 1996, s. 575.

yaklaşık 200-250 m²lik bir alana dağılmış durumdadır. 30 m.lerde başlayan kumluk deniz tabanının genel yapısından, kumun altında sağlam örnekler olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca çevrede çok miktarda safra taşına rastlanmıştır. Amphoralar arasında iki farklı form göze çarpmaktadır. Bunlar içinde M.Ö. 6. yüzyıl sonu ile M.Ö. 5. yüzyıl başlarına tarihlenen Samos[5] ve Samos-Milet[6] amphoralarına yakın benzerlik gösteren örnekler çoğunluktadır. Tek dalış yapılabilen batık, amphoralarla aynı döneme tarihlendirilmiştir. Batık çevresinde ve daha derin bölgelerde detaylı bir çalışma yapılması planlanmaktadır. Ayrıca 34 m.de büyük bir kayanın altında Geç Roma Dönemine tarihlenebilecek demir bir çapa yer almaktadır.

4. SIĞACIK, KÜÇÜKADA HELLENİSTİK BATIK

Sığacık Körfezi, Teos antik kenti yakınında bulunan küçük adanın kuzeydoğu kıyısında 3-5 m. derinde kayaların arasına sıkışmış durumda çok sayıda amphora kırıklarına rastlanmıştır (Resim: 7). Buluntular, yaklaşık 200 m²lik bir alan dağılmıştır. Bölgede bulunan kozalak tutamaklı Knidos amphoralarına bağlı olarak batık M.Ö. 2.-1. yüzyıla[7] tarihlendirilmiştir.

Buluntular kıyıya yakın sığda bulunmasından ötürü çok tahrip olmuştur. Kalıntılar arasında sağlam örnek bulunamamıştır. Bölge ticareti hakkında bir bilgi vermekle birlikte batıktan geriye çok az şey kalmıştır.

5. BODRUM, KÜÇÜKKİREMİT ADASI KOS BATIĞI

Bodrum Yarımadası, Küçükkiremit Adası'nın güneyinde (Harita: 1) 3-7 m. derinlikte yaklaşık 200 m²lik bir alana dağılmış durumda ikiz mahmuz kulplu M.Ö. 2. yüzyıl Kos amphora[8] parçalarına rastlanmıştır (Resim: 8). Tamamı küçük parçalar hâlinde olan amphoralar kumluk ve kayalık bir zeminde yer almaktadır. Sağlam amphora bulamadığımız bölgede, geminin çapası ile diğer seramik örneklere rastlanmamıştır. Batık alanında amphoralar iki küçük yığın hâlinde birbirine kaynamış şekildedir. Sığda batmış olması nedeniyle zaman içinde çok tahrip olmuştur. Ada çevresinde 35-40 m. derinlerde yığın hâlinde amphoralar olduğu bildirilmiş fakat yapılan dalışlarda söz konusu yığınlar bulunamamıştır.

---

5 V. R. Grace, "Samian Amphoras" *Hesperia, 40.1,* 1971, s. 71, fig. 2. (4), lev.15, res. 3-4.

6 M. L Lawall, *Transport Amphoras and Trademarkes: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century B.C.*, Michigan 1995 (Yayınlanmamış Dr. Tezi), s. 176-177, şek. 69-71.

7 A. K. Şenol, *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları,* Ankara 2003, s. 38

8 A. K. Şenol, 2003, *a.g.e.*, s. 42.

6. BODRUM, AKYARLAR BİZANS BATIĞI

Bodrum, Akyarlar açığında Kargı Adası çevresinde (Harita: 1) gerçekleştirdiğimiz dalışlarda geniş bir alana dağılmış amphora (Resim: 9) kırıklarına rastlanmıştır. Kıyıdan 20 m. açıkta ve 5-25 m. arasında değişen derinliklerde yaklaşık 200 adet kırık amphora görülmektedir. 300 m^2lik bir alana dağılmış olan batık, yaklaşık 45 derecelik bir eğime sahip yer yer kumluk ve kayalık bir zemine sahip dik bir yamaçta yer alır. Amphoraların hemen hemen tamamı kırıktır. Silindir formlu amphoralara bağlı olarak batık M.S. 6.-7. yüzyıla, Bizans Dönemine[9] tarihlendirilmiştir. Araştırmada geminin çapasına rastlanmamıştır.

9 G. F. Bass, F. van Doorninck, 1982, *a.g.e.,* s. 155-157.

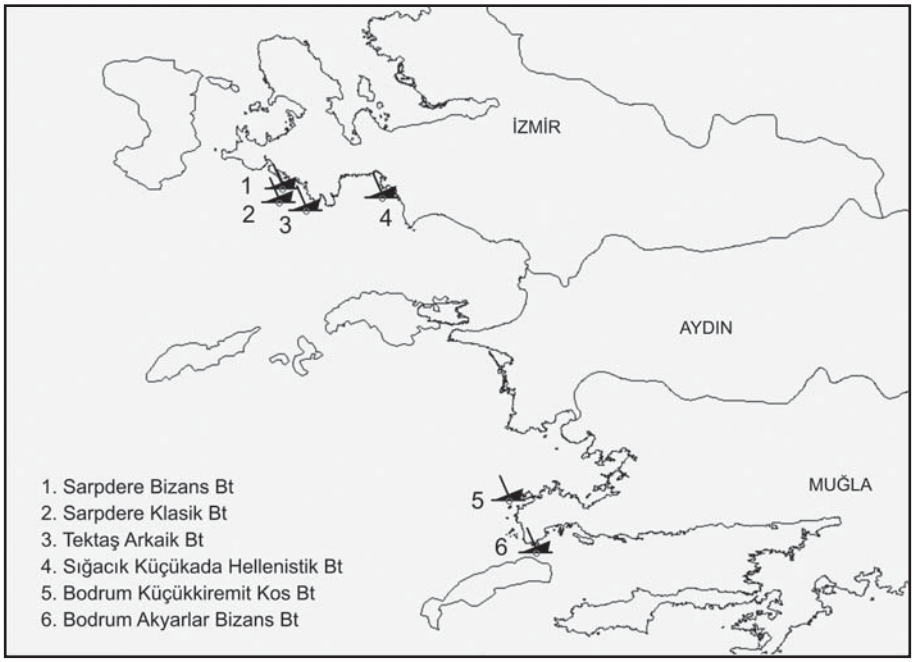

Harita: 1

Resim: 1

Resim: 2

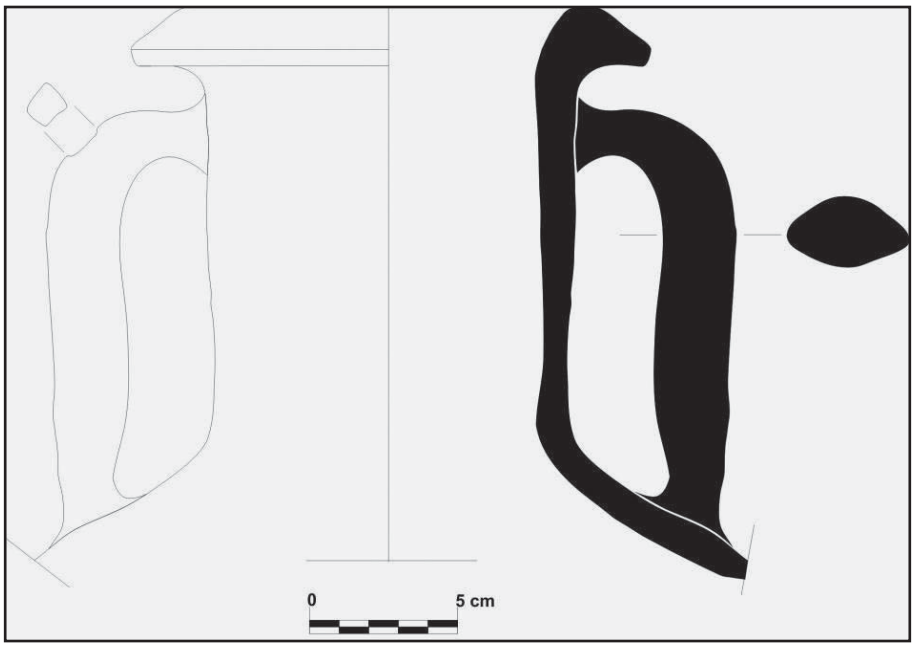

Resim: 3

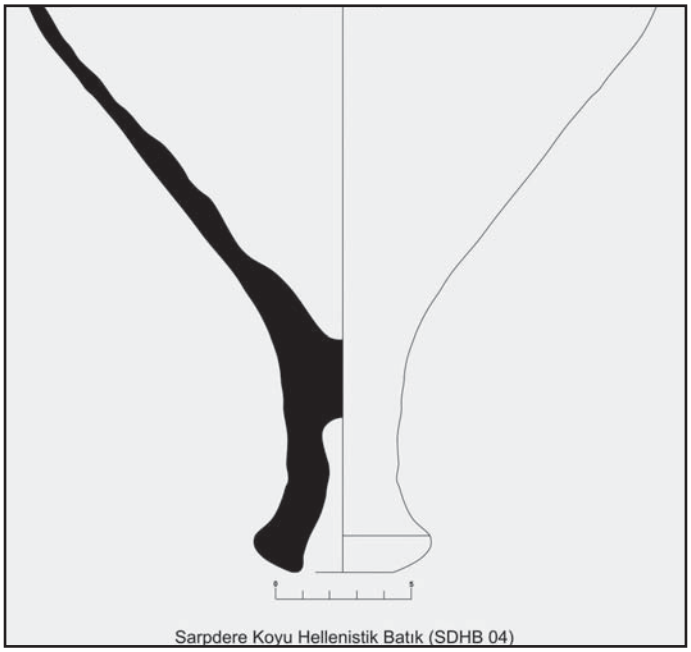

Resim: 4

Resim: 5

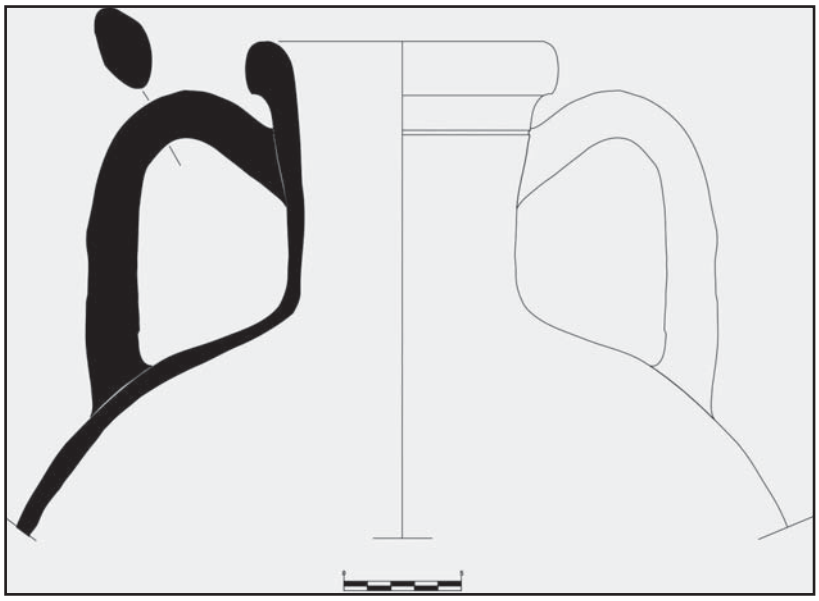

Resim: 6

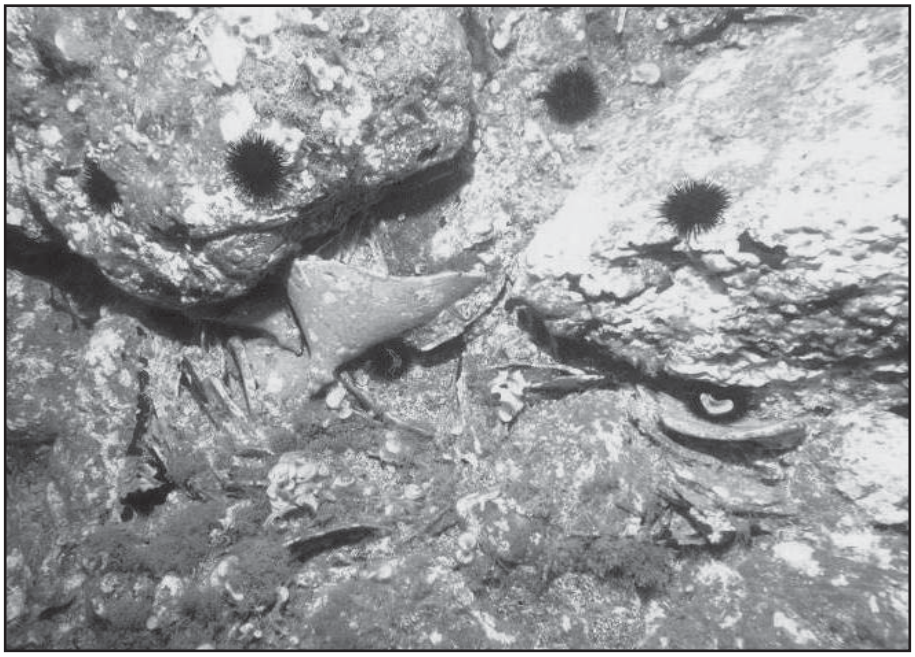

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

AKDENİZ BÖLGESİ SUALTI ARAŞTIRMASI 2007 YILI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü (DBTE) bünyesinde, TÜBİTAK destekli olarak yürütmekte olduğumuz Akdeniz Bölgesi sualtı araştırmalarının 2007 yılı sezonu 3 etapta gerçekleştirilmiştir. Bu etaplarda Mersin, Antalya ve Muğla illeri kıyıları araştırılmıştır.

Araştırmaya Harun Özdaş (başkan), Emre Okan, Nilhan Kaşer, Cihat Vural, Onok Bozkurt, Can Bizsel, Barış Akçalı, Bülent Cihangir, Sena Sın katılmıştır. Araştırmanın ilk iki etabının Bakanlık temsilciliğini Çeşme Müzesi'nden Hüseyin Vural, üçüncü etabın ise Ankara'dan Sinem Özongan yapmıştır. Silifke, Anamur ve Alanya-Side arasında "Yanal Taramalı Sonar" çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarda enstitümüze bağlı K. Piri Reis Gemisi'nin yanı sıra yörelerden kiralanan tekneler kullanılmıştır.

Ülkemizin sualtı kültür mirasının envanterine yönelik Ege Bölgesi'nde başlattığımız çalışmalara Akdeniz Bölgesi de dahil edilmiştir. Bu kapsamada enstitümüz bünyesinde oluşturulan "Coğrafi Bilgi Sistemi"ne, Akdeniz Bölgesi de eklenmiş ve bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda bölgemizdeki en zengin arşive sahip olunmuştur. Söz konusu arşiv, her sene yapılan araştırmalara bağlı olarak gelişmektedir.

1. Gökova Sedir Adası Hellenistik Batık

Araştırmanın Gökova etabında, Sedir Adası ve çevresinde gerçekleştirilen dalışlarda adanın güneybatısında birbirine kaynamış kırık amphoralardan oluşan, büyük bir yığın ile karşılaşılmıştır (Harita: 1; Şekil: 1). Toplam 5 büyük parçadan oluşan yığın 1-2 m. genişliğinde, 2 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 20 m. uzunluğundadır. Kıyıdan 6 m. açıkta ve 2-13 m. derinlikte yer alan yığın, tamamı kırık yüzlerce amphoranın birbirine kaynamasından oluşmaktadır. Amphoraların genel yapısı uzun boyun ve kulp şekli Proto-Rodos amphoralarını[1] hatırlatmaktadır. Batığın, amphoralara bağlı olarak M.Ö. 4. yüzyıl sonuna Hellenistik Döneme tarihlenmesinin doğru olacağını düşünmekteyiz. Amphoralar dışında, kırık seramikler arasında çok miktarda safra taşı ve mutfak kapları yer almaktadır. Parçaların birbirine kaynamış

* Yrd. Doç. Dr. A. Harun ÖZDAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, İnciraltı-İzmir/TÜRKİYE

1 Grace, V. R., "Notes on the Amphoras from The Koroni Peninsula", *Hesperia* XXXII, 1963 Athens, s. 323, şek. 2, 3, 5; ayrıca bkz. Sciallano M., Sibella P., Amphores, Aix-en-Provence 1991, s. 88.

olmasından ötürü batıktan örnek çıkarılamamıştır. Antik kentin hemen yakınında sığda bulunan batığın konumu ilgi çekici olup detaylı incelemesi daha sonra yapılacaktır.

2. Gökova Nergis Br Kiremit Batığı

Nergis Burnu'nun batısında, 18-28 m. derinlikte büyük bir kiremit yığınına rastlanmıştır (Harita: 1; Şekil: 2). Buluntular, yaklaşık 45 derecelik bir eğime sahip kumluk zeminde yer almaktadır. Kiremit taşıyan batıktaki buluntuların tamamına yakını, büyük iç bükey kapama kiremitlerinden oluşmaktadır. Yakın çevrede birkaç kırık mutfak kabı parçası ile safra taşlarını görmek mümkündür. Batık alanında 1000'den fazla kiremit bulunduğu tahmin edilmektedir. Kiremitlerin boyu yaklaşık 70-80 cm., eni ise 35-40 cm. arasındadır. Bu güne kadar bulunan en büyük kiremit batığı olan bu batık, oldukça iyi korunmuştur. Batıktan bir adet etütlük kiremit örnek çıkarılarak Çeşme Müzesi'ne teslim edilmiştir. Batık, kiremitlere bağlı olarak Bizans Dönemine M.S. 10.-11. yüzyıllara[2] tarihlendirilmiştir.

3. Gökova Nergis Br Hellenistik Batık

Nergis Burnu yakınlarında gerçekleştirilen keşif dalışlarında, kiremit batığının doğusunda 5 m.den başlayan ve 35 m.lere kadar inen amphora kırıkları ile karşılaşılmıştır (Harita: 1; Şekil: 3). Yer yer kayalık ve kumluk bir yapıya sahip dik bir yamaçta yer alan buluntular 200 m^2'lik geniş bir alana yayılmıştır. Sığ bölümdeki amphoraların büyük bölümünün, bir heyelan sonrası dökülen kaya ve toprağın altında kaldığı anlaşılmaktadır. İki büyük yığın dışında, çevreye dağılmış durumdaki amphoralar arasında sağlam örneğe rastlanmamıştır. Mantar ağızlı, ince boyunlu, konik gövdeli amphoralardan bazıları, Erken Hellenistik Dönem Samos amphoralarının özelliklerini yansıtmaktadır. Bu form dışında bölgede, "Solokha I" amphoralarının[3] benzerlerine rastlanmıştır. Söz konusu amphoralara bağlı olarak batık şimdilik, M.Ö. 4. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Buluntuların genel dağılımına baktığımızda, bölgede kum ve kayaların altında daha fazla amphoranın olduğu anlaşılmaktadır. Batıktan çıkarın etütlük boyun ve dip parçası Çeşme Müzesi'ne teslim edilmiştir. Olasılıkla batık geçmiş yıllarda soyulmuştur.

---

2 Bu tip kiremitlerin tarihlendirilmesi için bkz. Ö. Özyiğit, "Alaturka Kiremitin Oluşumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V*, İzmir, 1990, s. 164-167, Tablo. 1.

3 Bu tip amphoraları Lawall M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl başlarına tarihler; M. L. Lawal, "Grafitti, Wine Selling and the Reuse of Amphoras in the Athenian Agora, *CA*. 430 to 400 B.C.", *Hesperia,* 69.1 2000, s. 66-67; ayrıca bkz. J. G. F. Hind, "Archaeology of the Greeks and Babarian Peoples Around the Black Sea (1982- 1992)", *Archaeological Reports* 39, 1992-1993, (The Society for the Promotion of Hellenic Studies), s. 90, şek. 10.

4. Gökova İnceburun Helenistik Batık

Araştırmanın bu etabında, İnceburun ve çevresine gerçekleştirilen 4 araştırma dalışından sonra 42 m. derinlikte bir amphora kümesi ile karşılaşılmıştır (Harita: 1; Şekil: 4). Kalın dudak yapısına sahip geniş ağızlı, ikiz kulplu Kos amphoralarından oluşan yığında, çoğunluğu kırık 40 kadar amphora görülebilmektedir. Aynı tip amphoralara ait kırık parçalara 10-15 m.lerde rastlanmaktadır. 46 m.ye kadar inen buluntular geminin kayalara çarparak parçalandığını ve kargosunun dökülerek derinlere battığını göstermektedir. Çok sayıda safra taşı bulunan batık alanı, 40 derecelik dik bir eğime sahiptir. Eğime bağlı olarak, batığa ait diğer kalıntıların daha derinlerde olduğu anlaşılmakla birlikte bu derinliklere dalış, teknik nedenlerden ötürü yapılamamıştır. Kumluk zeminde bulunan batığın kargosunun bir bölümü de kum altında olmalıdır. Buluntular yaklaşık 200 m²'lik bir alana yayılmıştır. M.Ö. 3. yüzyıl sonuna-2. yüzyıl başına tarihlediğimiz[4] batıkta, Kos amphoraları dışında, aynı döneme ait Rodos ve Sakız amphoralarına da rastlanmıştır.

5. Gökova Kızılağaç Adası Helenistik Batık

Gökova'da ikinci araştırma dalışımız Kızılağaç Adası'nın kuzeybatısında gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). İlk dalışta adanın hemen dibinden 3 m.ler de başlayan kırık amphora parçalarına rastlanmıştır. İkinci dalışta ise amphoraların 10 m.de yoğunlaştığı ve 25 m. derinliğine kadar devam ettiği tespit edilmiştir (Şekil: 5). Batık olarak yorumladığımız kalıntılar arasında, çok miktarda safra taşı da bulunmaktadır. 8-10 parçadan oluşan bir kümenin dışındaki bütün buluntular, çevreye dağılmış bir durumdadır. Yaklaşık 200 m²lik bir alanda karşımıza çıkan ve büyük çoğunluğu mantar ağızlı amphoralardan oluşan kalıntılar, geminin sığda batmasından ötürü çok tahrip olmuştur. Buluntular içinde "Solokha I" amphoralarının[5] benzerlerine rastlanmıştır. Batık bu buluntular ışığında şimdilik M.Ö. 4. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Bu batık 2007 yılında kayıtlarımıza geçen ve aynı tip kargoyu taşıyan ikinci batık olmuştur.

6. Bozburun Kızılada Kiremit Batığı

Kızılada'da yapılan ilk keşif dalışından kıyıdan 100 m. açıkta 17-30 m.de kayalar arasından yer alan bir kiremit batığına rastlanmıştır (Harita: 1). Büyük

4 A. Zemer, *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Haifa, 1977, s. 43. no. 35; E. Doğer, 1992, *a.g.e.*, s. 95, res. 92.

5 Bu tip amphoralar M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreği ile M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir; M. L. Lawal "Grafitti, Wine Selling and the Reuse of Amphoras in the Athenian Agora, CA. 430 to 400 B.C." *Hesperia* 69.1, 2000, s. 66-67.

bir yığın hâlindeki batıkta[6] çok sayıda dikdörtgen kaplama kiremitlerinin yanı sıra, ince uzun üçgen formlu örneklere de rastlanmaktadır (Şekil: 6). Buluntular yaklaşık 250 m²lik bir alana dağılmıştır. Geminin çapası bulunamamıştır. M.S. 5.-6. yüzyıl Erken Bizans Dönemine tarihleyebileceğimiz kiremitlerden[7] yaklaşık 300 adet örnek sağlam ve kırık olarak yüzeyde görülebilmektedir. Havanın fırtınalı olmasından ötürü bölgedeki araştırma dalışları kısa kesilmek zorunda kalınmıştır.

7. Fethiye Karaburun Rodos Batığı

Karaburun'un güneyinde bulunan batık 15-32 m. derinde kumluk ve yer yer kayalık bir zeminde yer almaktadır (Harita: 1; Şekil: 7). 15 m.de küçük bir grup amphora ile başlayan kalıntılar irili ufaklı 5 grup hâlinde dik bir yamaca ulaşmakta ve bu bölümde yaklaşık 20 m. uzunluğunda ve 10 m. genişliğinde geniş bir seramik yığını şeklini almaktadır. Kırık ve sağlam amphora örnekleri arasında 7 farklı tip görülmekle birlikte büyük çoğunluğu mahmuz kulplu M.S. 1. yüzyıl Rodos[8] amphora formu oluşturmakta. Çok sayıda bulunan ikinci tipi ise yumurta formlu küçük kulplu Knidos Amphoraları[9] oluşturmaktadır. Batıkta silindir formlu, yivli sivri dipli Roma amphorasının[10] bulunması da ilgi çekicidir.

Rodos amphoralarının hemen hemen tamamında form aynı olup bazıları daha uzun boyunlu ve büyük gövdelidir. Ayrıca kulpların bazıları mahmuz, bazıları ise sivri bir yapıya sahiptir. Yaklaşık 200-300 kadar amphoranın bulunduğu alanda, 32 m.de başlayan ve gittikçe derinleşen kumluk zeminde de sağlam amphoralar olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte derin bölümlerde çok detaylı inceleme yapılamamıştır. Batık yaklaşık 300 m²lik bir alana dağılmıştır.

8. Kekova Sıçak Burnu Bizans Batığı

Kekova, Sıçak Burnu'nun yakınında kayalık bir zeminde 15-30 m. derinlikler arasında çok sayıda kırık amphora parçasına rastlanmıştır (Harita: 1). Yaklaşık 30 adet kırık amphora parçası deniz tabanında dağınık bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Silindir gövdeli amphoraların yanı sıra yuvarlak gövdeli Gazze amphorasına rastladığımız bölgede amphora kırıkları dışında

6 Batık 1983 yılı sualtı araştırmasında INA tarafından bulunmuştur. Y. Yıldız, "1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları", *II.Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara. 1984, s. 24.

7 Ö. Özyiğit ,1990, *a.g.e.*,160-162, şek. 6.

8 A. K. Şenol, 2003, *a.g.e.*, s. 30.

9 T. O. Alpözen, A. H. Özdaş, B. Berkaya, 1995, *a.g.e.*, s. 91.

10 J. Y. Empereur, "Oriente ed Occidente: Considerazioni Su Alcune Anfore " Egee", Di Eta Imperriale a Ostia", *BCH, Suppl.* XIII, 1986, s. 621-622.

buluntuya rastlanmamıştır. Küçük bir batık izlenimi veren kalıntıların zaman içinde çok tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Silindir gövdeli amphoralardan M.S. 5.-6. yüzyıl Bizans Dönemine[11] tarihleyebildiğimiz kalıntılar yaklaşık 200 m²lik bir alana dağılmıştır. Mevcut alanın daha derinde yer alan kumluk bölgesindeki incelemeler daha sonraki etaplara bırakılmıştır.

9. Kumluca Dikice Burnu Bizans Batığı

Antalya Kumluca Dikice Burnu'nun kuzeyinde (Harita: 1), kıyıdan yaklaşık 100 m. açıkta, 12-27 m. derinde kumluk ve kayalık bir zeminde, çevreye dağılmış bir şeklide yaklaşık 30 adet çatı kiremidi sağlam ve kırık olarak görülmektedir. Ayrıca çevrede safra taşları ile küçük seramik parçaları ve 1 adet silindir gövdeli M.S. 7. yüzyıl Bizans amphorası yer almaktadır. Buluntular batığın yükünün önemli bir bölümünün kiremit olabileceğini göstermektedir. Ayrıca kalıntıların hemen yakınında 20 m.de batığa ait olduğunu düşündüğümüz "T" formlu demir bir çapa bulunmaktadır. Büyük bir kayanın dibinde, kumluk bir zeminde yer alan buluntular yaklaşık 300 m²lik bir alana dağılmıştır. Ayrıca aynı batığa ait olduğunu tahmin ettiğimiz iki adet çapa, batık alanının kuzey yönünde yaklaşık 25 m. mesafede bulunmuştur. Genel morfolojik yapı, kumluk zeminin altında çok sayıda kiremidin ve diğer buluntuların olabileceğini göstermektedir.

Kiremitlerin üzerinde birbirine paralel iki düz iki dalgalı çizgiden oluşan bir bezeme vardır. Bu tarz bezemeye sahip kiremit örneklerine Bodrum Yassıada M.S. 7. yüzyıl Bizans batığında[12] rastlamaktayız. Bununla birlikte kenar çıkıntıları ve formu farklıdır. Yassıada'da bulunanlara göre daha uzun bir yapı gösteren kiremitleri şimdilik M.S. 6.-7. yüzyıllara tarihlemenin doğru olacağını düşünmekteyiz.

Side Açıkları Sualtı Araştırması

Side açıklarında yapılan dalışlarda çok sayıda moloz taş arasında ve dağınık bir şekilde duran keseme taş bloklar ve sütun parçalarına rastlanmıştır. Muhtelif ölçülerdeki mermer, granit ve kumtaşından yapılmış mimari elemanlar bazı yerlerde molozlarla karışık durumdadır. Yaklaşık 1000 m²lik bir alana dağılmış olan buluntular kumluk-kayalık zeminde posidonialar arasında da karşımıza çıkmaktadır. Belli bir düzen tespit edemediğimiz buluntuların genel dağılımı, bir batık izlenimi vermekten çok çevreye atılmış döküntü malzemeler izlenimi vermektedir. Bu buluntular olasılıkla liman derinleştirme çalışması sırasında buraya dökülmüştür.

11 G. F. Bass, F. van Doorninck, 1982, *a.g.e,* s. 155-157.

12 G.F. Bass, F. van Doorninck, 1982, *a.g. e.,* s. 97-110.

Kesme taşların yanı sıra kurşun balık ağı ağırlıkları, kurşun cüruf parçaları, bir adet bronz bir sap parçası (bir bıçak kabzasına ait?), çok miktarda bronz çivi (Şekil: 8) ile 2 adet Roma Dönemi bronz sikkesi ile üzeri çökelti kaplı 2 adet yuvarlak (ağırlık?) bronz buluntuya rastlanmıştır. Suyun korozyon etkisi nedeniyle çok tahrip olmuş etütlük nitelikteki sikkelerden, söz konusu küçük buluntu topluluğu kabaca Geç Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. Küçük buluntular bu mevkide bir balıkçı teknesine ya da küçük bir gemiye ait bir batık olabileceğini göstermekle birlikte, çalışmalardan kesin bir sonuç elde edilememiştir. Toplam 2 dalış gerçekleştirilen bölgedeki çalışmalara daha sonraki etaplarda da devam edilecektir.

Araştırmadaki en ilginç buluntu bölgelerini çapalama yerleri oluşturmuştur. Dalışlar sırasında gemilerin demirleme için tercih ettikleri toplam 4 yer tespit edilmiştir. Bu bölgeler tarafımızdan eski çağ gemilerinin demirleme-çapalama alanları olarak değerlendirilmektedir. Farklı yüzyıllara ait çok sayıda çapanın 200 ile 400 m^2lik bir alanda karşımıza çıkması bizi bu sonuca götürmüştür. Ayrıca dağınık hâlde yüzü aşkın çapa tespit edilmiştir. Çapalar üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

Demirleme-Çapalama Alanları

1. Antalya, Kekova, İçada

Kekova, Uluburun arasında yer alan İç Ada çevresinde (Harita: 2) yapılan dalışlarda eski çağ gemileri tarafından kullanılan bir çapalama yeri bulunmuştur. Bir hat boyunca 20-25 m. derinlikler arasında yer alan 7 adeti çift tırnaklı, 2 adedi dört tırnaklı olmak üzere toplam 9 demir çapa yaklaşık 500 m^2lik bir alanda karşımıza çıkmıştır. Buluntulardan adanın gemiler tarafından çapalama yeri olarak kullanıldığı ve özellikle Bizans Dönemi gemileri tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Olasılıkla ada ve çevresinde daha fazla sayıda çapa bulunmaktadır. Bölgede çalışmalar ileriki yıllarda da sürdürülecektir.

2. Antalya, Kumluca, Suluada

Kumluca Suluada'da (Harita: 2) önceki yıllarda gerçekleştirmiş olduğumuz dalışlara bu senede devam edilmiş ve adanın doğu-kuzey cephesi 10-30 m. derinliklere kadar taranmıştır. Ülkemizin sahil şeridinde en çok çapa bu bölgede karşımıza çıkmaktadır. Toplam 38 çapa yaklaşık 1000 m^2lik bir alana dağılmıştır. Bu sayı olasılıkla önümüzdeki yıllarda artacaktır. Hava şartlarının bölgede sert olmasından ötürü adanın batı cephesinde araştırma gerçekleştirilememiştir. 27 adet iki tırnaklı, 2 adet dört tırnaklı demir çapa, 2 adet Tunç Çağına ait tek delikli taş çapa (Şekil: 9), 1 adet 3 delikli çapa, 1 adet kurşun kelepçe (çapa parçası), 2 adet taş, 1 adet kurşun çipo tespit edilmiştir. Çapalar 15-30 m. derinlikte karşımıza çıkmaktadır.

3. Mersin, Gazi Paşa, Kalaytaşı Adası

Gazi Paşa'nın güneyinde bulunan adanın kuzey cephesinde (Harita: 2) 10-25 m. derinliklerde Geç Bronz Çağı dışında Roma ve Bizans dönmelerine ait taş ve demir çapalar bulunmuştur. Söz konusu mevki Gazi Paşalı Dalgıç-öğretmen Mustafa Akkoç tarafından gösterilmiştir. Gerçekleştirilen dalışta 2 adet tek delikli taş çapa, 1 adet dört tırnaklı demir çapa, 3 adet iki tırnaklı demir çapa olmak üzere toplam 6 adet çapa yaklaşık 300 m^2lik bir alanda tespit edilmiştir. Ayrıca çevrede daha çok sayıda çapa olduğu, Akkoç tarafından belirtilmiştir. Adanın kuzey cephesinin, gemiler tarafından Bronz Çağından beri demirleme yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üzerinde bir mezar bulunan adanın, kuzeybatısındaki koyda Ortaçağ kalesi yer almaktadır. Tunç Çağına ait çapalama yerlerinden biri olması açısından Kalaytaşı ayrı bir öneme sahiptir.

4. Mersin, Anamur, Aksaz Adası

Çapalar, adanın 5-20 m. derinliklerinde bir hat boyunca yaklaşık 500 m^2lik bir alana dağılmış durumdadır (Harita: 2). Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemine tarihleyebileceğimiz toplam 12 adet çapa ve çipo örneği ada çevresine dağılmıştır. Mevcut yoğunluğa bağlı olarak, adanın doğu cephesinin gemiler için uygun bir mevki olduğu ve değişik yüzyıllarda gemilerin burada konakladığını anlamaktayız. Adanın batı bölümünün araştırması daha sonraki bir döneme ertelenmiştir.

Sualtı Mimari Kalıntılar

1. Yeşilova Körfezi, İncirliada Antik Liman-Dalgakıran I

Bozburun Yarımadası, Yeşilova Körfezi, İncirliada çevresinde (Harita: 2) eski süngercilerin vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde keşif dalışları gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sırasında adanın güneybatısında küçük bir koyda da Helenistik Dönem liman yapısı ile bir dalgakırana rastlanmıştır (Şekil: 10). Doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olan dalgakıran mevcut topografik yapıda kullanılarak moloz dolgu taşlarla inşa edilmiştir. Gerçekleştirilen dalışlarda var olan dalgakırana ek olarak kuzey-güney doğrultusunda ikinci bir dalgakıran yapısının su altında devam ettiği tespit edilmiştir.

2. Yeşilova Körfezi, İncirliada Antik Rıhtım

Aynı bölgede sualtından taranan bölge (Harita: 2) doğuya doğru genişletilmiş ve küçük limana yaklaşık 700 m. mesafede 2-3 m. derinde yoğun seramiklerle karışık harç (?) dolgu malzemesi ile yapılmış bir kalıntıyla karşılaşılmıştır. Bir rıhtım inşası için yapılmış olduğu düşünülen dolgu

alanının kara tarafında herhangi bir yapı yer almamaktadır. Bununla birlikte doğu yönünde yaklaşık 200 m. mesafede bir sur duvarı görülmektedir. Olasılıkla yarım kalmış bir rıhtıma ait olan dolgu içinde seramikle karışık molozun yanı sıra mermer mimari eleman parçalarına da rastlanmaktadır. Kalıntının yüksekliği 3 m.ye kadar ulaşmaktadır.

3. Söğüt, Kızılyer Antik Rıhtım

Söğüt Koyu'nun kuzeydoğusunda yer alan antik bir mendireğin batısında (Harita: 2) su altında çok yoğun miktarda çatı kiremitleri, seramik ve moloz taşlarla harç karışımı büyük bir dolgu alanı bulunmaktadır (Şekil: 11). Kumluk deniz tabanından 1-2 m. arasında değişen yüksekliğe sahip dolgu alanı, olasılıkla rıhtıma temel oluşturmak için yapılmıştır. Kalıntılar, sualtında bugüne kadar tespit edilen en yoğun seramik topluluğunu oluşturmaktadır. Kullanılan kiremitlerin büyük çoğunluğu Roma dönemi özellikleri göstermektedir. Seramik çöplüğü izlenimi de veren kalıntıların küçük bir limanın hemen önünden başlaması ve düz bir platform oluşturması rıhtım yapımı için kullanıldıkları izlenimini vermektedir. Ayrıca bu kalıntıların yaklaşık 10 m. batısında amphoralardan oluşan büyük bir yığın bulunur. Bir batıktan çok özellikle atılmış ve yığılmış gibi görünen kalıntılar arasında sağlam örnek bulunmamaktadır. Kalıntılar 2-5 m. derinde, sahilde kayalıkların hemen dibinde yer alır. Karışık durumdaki amphoralar içinde en belirgin olanlar sivri kulplu M.Ö. 3. yüzyıl Rodos[13] amphoralarıdır.

2007 yılı Akdeniz Bölgesi sualtı araştırması yukarıdaki veriler ışığında sonuçlandırılmıştır. Toplam 9 batık ve batık alanı, 4 çaplama yeri ve 3 sualtı mimari kalıntısı üzerinde çalışılmıştır. Proje kapsamında Akdeniz Bölgesi sualtı kültür mirasına yönelik sistematik bilimsel araştırma çalışmaları geliştirilerek sürdürülmüştür.

"Ege Bölgesi Sualtı Arkeolojik Araştırmaları" kapsamında ArcGIS programı ile oluşturmuş olduğumuz Coğrafi Bilgi Sistemi'ne (GIS) Akdeniz Bölgesi'nin bilgileri de eklenmiştir. Coğrafi Bilgi Sistemi'ne batıklar ile ilgili bütün bilgilerin yanı sıra resim, video görüntüleri ve gerekli olduğu durumlarda uydu fotoğrafları da eklenmektedir. Program ve coğrafî bilgiler, enstitümüzün doktora öğrencisi Yüksek Jeofizik Mühendisi Nilhan Kaşer tarafından düzenlenerek aktarılmaktadır.

13 Şenol 2003, *a. g. e.*, s. 19.

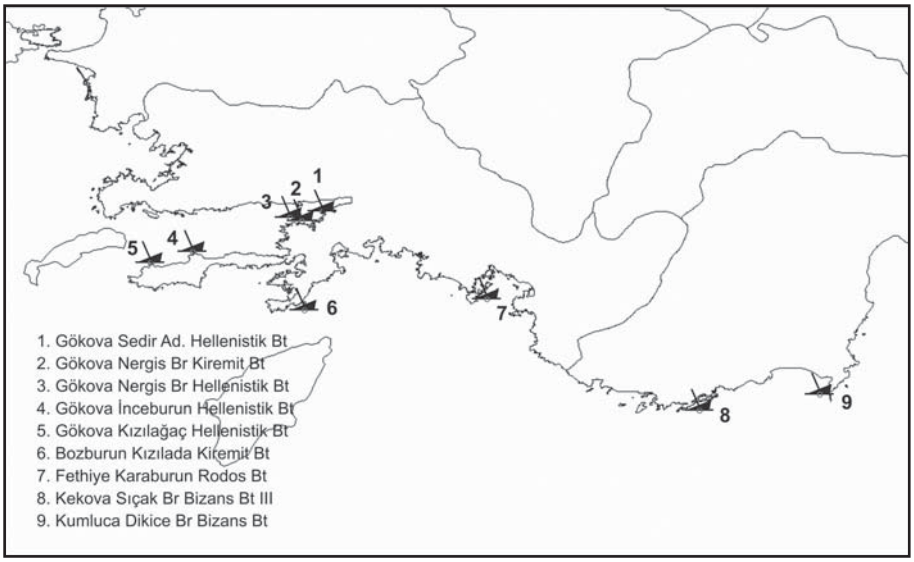

Harita: 1

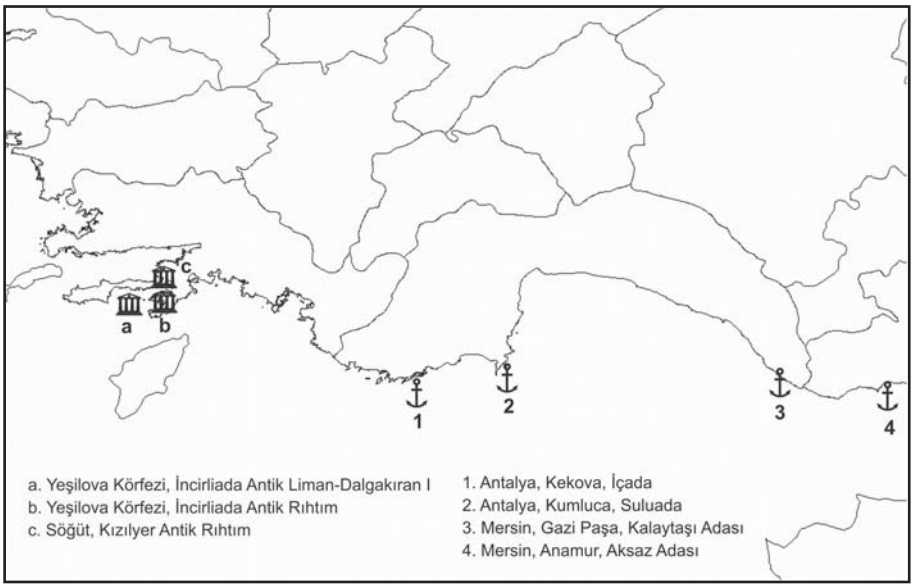

Harita: 2

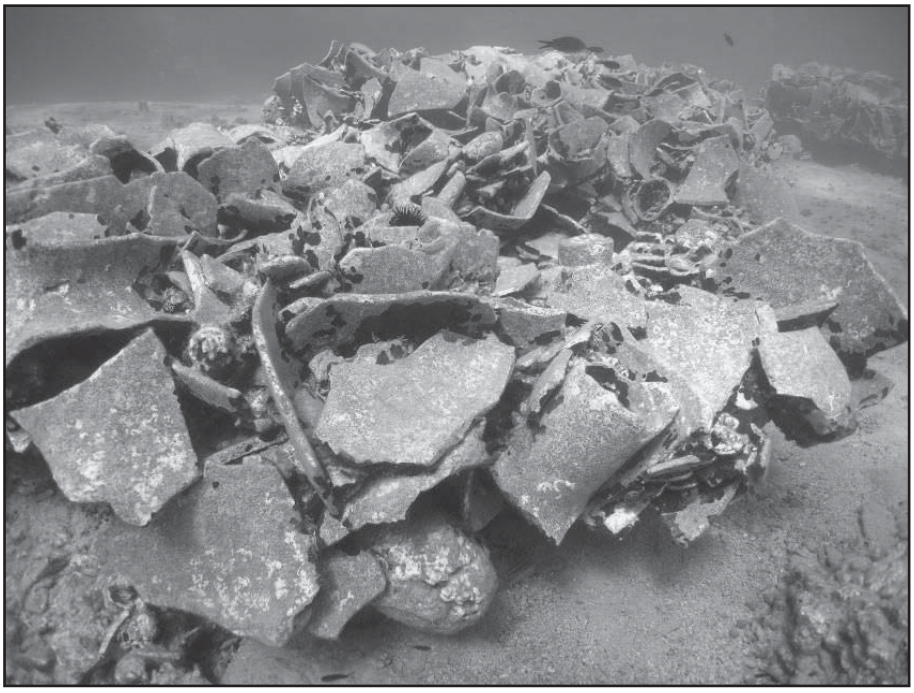

Resim: 1

Resim: 2

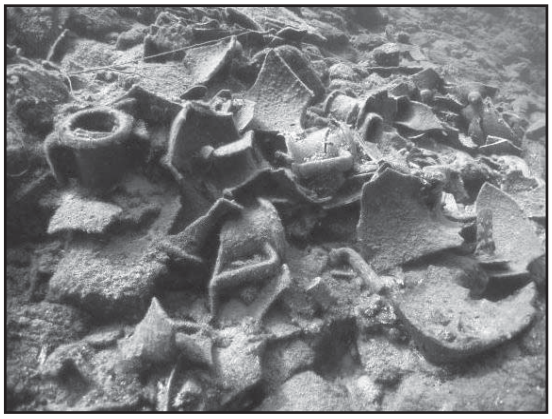

Resim: 3

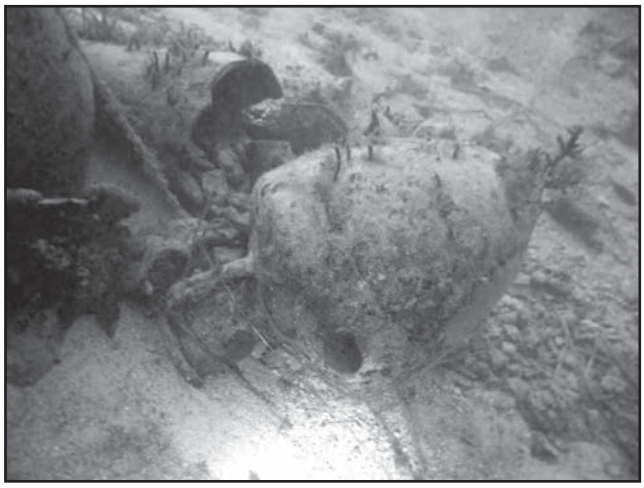

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

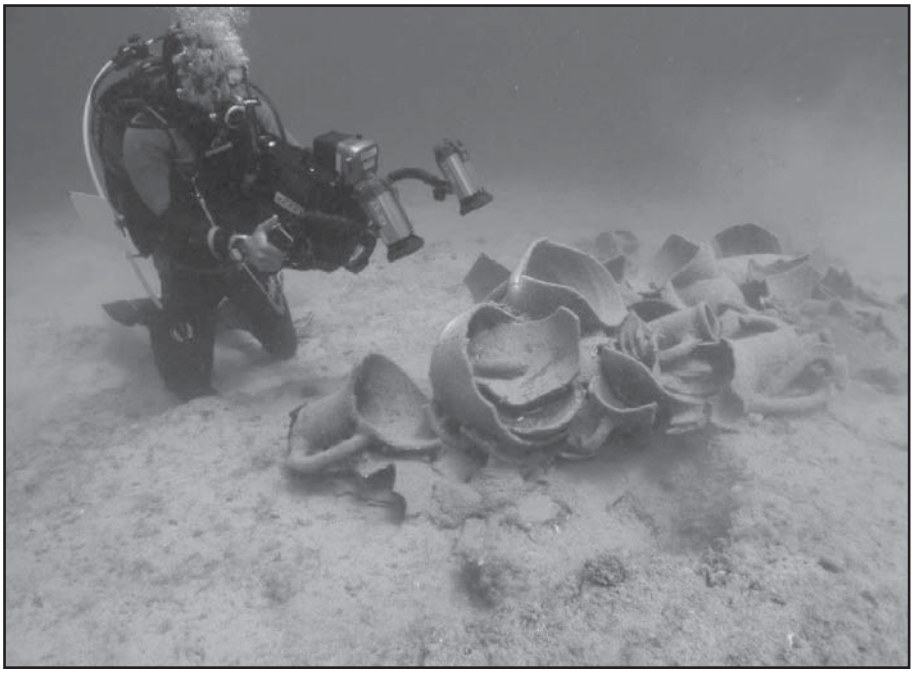

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

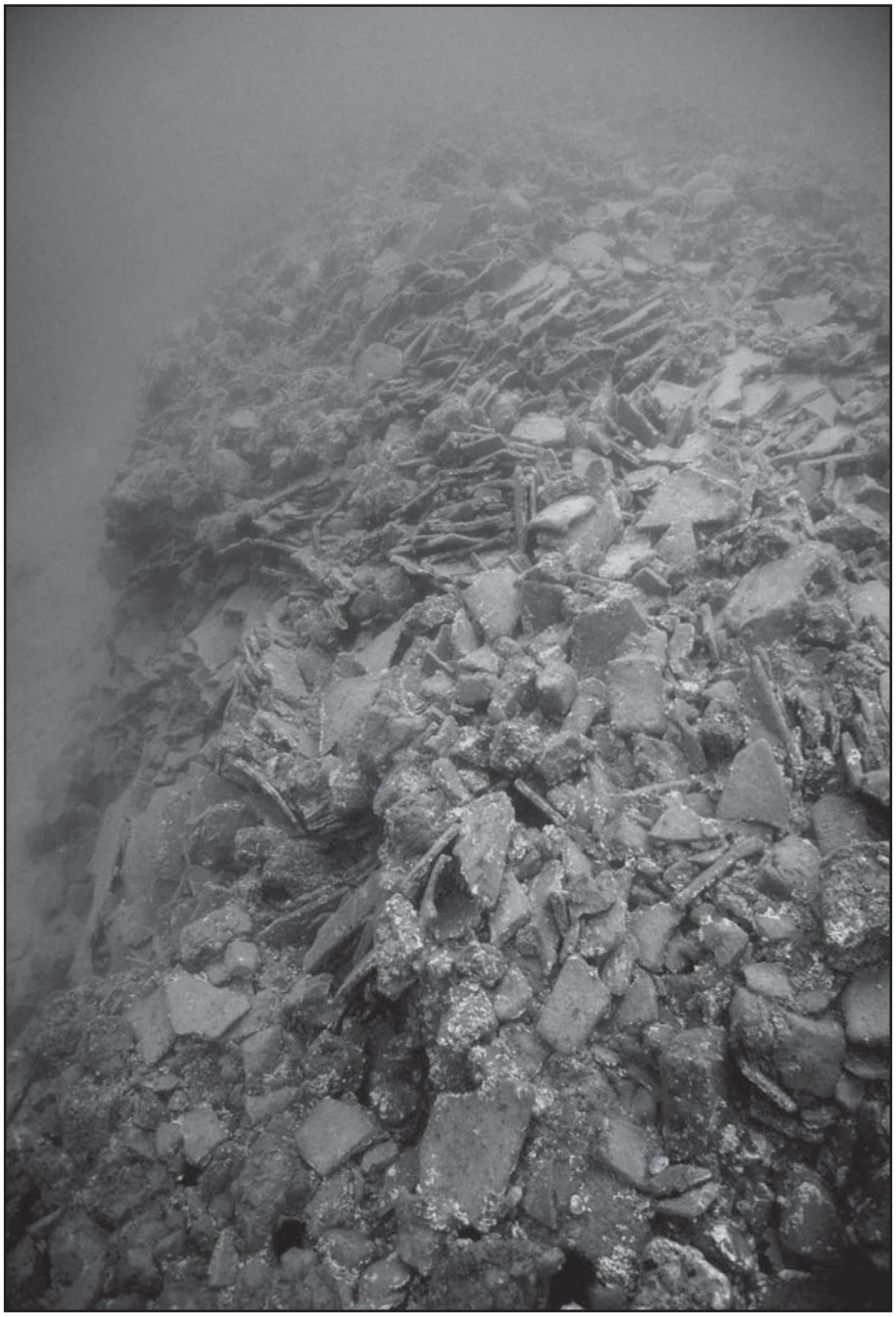

Resim: 11

KALINKAYA-TOPTAŞTEPE: KALKOLİTİK VE ESKİ TUNÇ ÇAĞI BULUNTULARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Thomas ZIMMERMANN*

2005 yılından itibaren yürütülen Kalınkaya yerleşme ve mezar alanıyla ilgili araştırmalara 2007 yılında da devam edilmiştir[1].

Alaca bölgesi Çorum civarındaki Kalınkaya, kuşbakışı olarak Alaca Höyük'ün yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda yer alır. Coğrafik olarak Orta Anadolu platosunun kuzey sınırında, deniz seviyesinin yaklaşık 1,300 m. üzerinde bulunan Kalınkaya, ilk olarak 1947'de Türk Tarihi Kurumu aracılığıyla Raci Temizer tarafından köyün çevresindeki iyi korunmuş dört tümülüsten biri olan Dedenin Sivrisi'nin kazılmasıyla arkeolojik önem kazanmıştır ve bu tümülüse ait buluntular Roma/Helenistik Döneme tarihlendirilmiştir. Kaçak kazıların yapıldığını bildiren raporlarla 1971'de haziran ve temmuz aylarında bir kurtarma kazısı yapılmıştır; bu kurtarma kazısı Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi yönetiminde iki yıl sonra 10-25 Temmuz'da ikinci bir kısa kazı sezonuyla son bulmuştur[2].

Ünlü arkeolog-mimar ve çizimci Mahmut Akok, o zamanın arkeoloji öğrencileri Aliye Öztan, Ahmet Tırpan, Levent Zoroğlu ve Michigan Üniversitesi'nden misafir öğrenci Kathy Ataman ile birlikte yerleşim bölgesi ve mezarlığa ait kalıntılar tahribatlardan korunmuş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır.

1971 ve 1973'teki kısa kazı sezonlarında, Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağına geçiş dönemine (yani M.Ö. 4. binyıldan en erken 2. binyıla kadar) ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır. Toptaştepe'nin yerleşim bölgesi kabaca 4 ayrı döneme ayrılabilir; en alttaki (a) Kalkolitik, daha sonraki (b) Erken Tunç Çağı tabakası 2 alt safhaya ayrılabilir, diğeri (c) muhtemelen "geçiş" tabakası olarak Erken Tunç Çağından Orta Tunç Çağı kültürel özelliklerine köprü oluşturmuştur. En üstteki yerleşim bölgesi kalıntıları M.Ö. 17. yüzyıla Eski Hitit Dönemine tarihlenir[3].

* Yrd. Doç. Dr. Thomas ZIMMERMANN, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06800 Bilkent-Ankara/TÜRKİYE

1 Her türlü desteği sağladığı için tekrar Anadolu Medeniyetleri Müze Müdürü merhum Sn. Hikmet Denizli ve müzede görev yapan bütün meslekdaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

2 Zimmermann 2006; Zimmermann 2007b.

3 Zimmermann 2007a, s. 35.

Seramik ve küçük buluntuların incelenmesiyle öncelikle yerleşmenin ve mezarın büyük bir kısmının Eski Tunç Çağına geçiş, yani ETÇ III/M.Ö. 2.300-2.000 civarına tarihlenmesi mümkün gibi gözüküyor. Yivli kaplar[4], Resuloğlu ETÇ mezarlığından madenî ve taş buluntuların benzeri madenî eserler ve süs eşyaları (Resim: 1) ETÇ III buluntularının güzel örneklerinden bazılarını oluşturur[5]. Ayrıca daha erken, yani Geç Kalkolitik'e (M.Ö. geç 4. binyıl) tarihleyebileceğimiz eserleri de görmekteyiz. Kalınkaya-Toptaştepe'nin erken tabakalarından gelen siyah perdahlı, ince hamurdan vazoların en çarpıcı benzerlerine Alaca Höyük'ün Kalkolitik/kesinlikle ETÇ'dan önceki döneminde rastlamaktayız (Resim: 2)[6]. Bunun dışında, büyük boynuzlu geyiği gösteren kabartma vazo parçaları (Resim: 3) bizi Geç Kalkolitik'ten daha erken bir döneme getiriyor. Böyle bir vazo tipinin en iyi benzerleri Köşk Höyük ve Tepecik yerleşmelerinden gelmektedir ve M.Ö. 6.- (erken) 5. binyıl tarihlenebilir[7]. Buna göre Kalınkaya'nın yerleşme tarihini bu döneme kadar geri çekebiliriz.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin slayt arşivinde yer alan ve tarafımızdan yapılan Kalınkaya yerleşme ve mezar alanı resimlerinin tarama, kaydetme ve inceleme çalışmaları çok ilginç bir buluntuyla sonuçlandı: Daktiloyla yazılı kazı günlüğü ve müzenin arşivinde bulunan resmî evraklara göre, 22 Haziran 1971'de kazı ekibi, yapıyı iki bölüme ayıran kireçtaşından bir ayırma duvarı olan dairesel bir kireçtaşı depo içerisinde üçlü intramural bir mezara rastlamıştır (Resim: 4). Bu sıradışı gömme mimarinin tamamen aynısına, İç Anadolu'da yalnızca Kültepe Kayseri'de rastlanmıştır (Resim: 5)[8]. Bununla birlikte, Anadolu ETÇ'nda sayıları az olmasına rağmen yuvarlak evler ve depo yapıları görülür. Bu nedenle yerleşim yeri ve gömme mimarileri arasındaki olası bir bağlantı mümkün gibi gözükmektedir, çünkü bazı detaylar Kalınkaya deposunun bir gömme anıtına dönüştürülmeden önce bir depolama çukuru olarak da kullanıldığını göstermektedir. Daha doğuya gidersek benzeri bir mimariye (yuvarlak yapıya sahip, bölme duvarlı) Kura Araxes kültürüne ait yerleşmelerde rastlayabiliriz. Sonuç olarak Kalınkaya'nın yuvarlak yapı içerisinde olan üçlü gömmesi, Kafkas Kura Araxes kültürünün İç Anadolu'ya kadar yayılmasına bir işaret olabilir[9].

4 Zimmermann 2007a, 41 Res. 3.

5 Bkz. Yıldırım 2006, s. 9 Res. 12; s. 13 Res. 18.

6 Schoop 2005, Lev. 6,3.

7 Bıçakçı 2001, s. 36-38, Res. 8-11.; Öztan 2002, s. 66-67 Res. 10-12.

8 Zimmermann 2008.

9 Zimmermann 2008, 193-196.

KAYNAKÇA

Bıçakçı 2001, Bıçakçı, E., "Tepecik-Çiftlilk Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile İlgili Yeni bir Değerlendirme", *TÜBA-AR 4*, 2001, 25-41.

Özgüç 1963, Özgüç, T., "Early Anatolian Archaeology in the Light of Recent Research. Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi", *Anatolia 7,* 1963, 1-21; 23-42.

Öztan 2002, Öztan, A., "Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar", *TÜBA-AR* 5, 2002, 55-69.

Schoop 2005, Schoop, U., *Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten* (Remshalden 2005).

Yıldırım 2006, Yıldırım, T., "An Early Bronze Age cemetery at Resuloğlu, near Uğurludağ, Çorum. A preliminary report of the archaeological work carried out between years 2003-2005" *Anatolia Antiqua* 14, 2006, 1-14.

Zimmermann 2006, Zimmermann, T., "Kalınkaya–A Chalcolithic-Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Northern Central Anatolia. First Preliminary Report: The Burial Evidence", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı,* 271-311.

Zimmermann 2007a, Zimmermann, T., "Hatti'den yeni haberler: Kalınkaya'nın Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı mezar buluntuları hakkında ikl gözlemler", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 2007), 35-42.

Zimmermann 2007b, Zimmermann, T., "Kalınkaya-Toptaştepe, eine chalkolithisch-frühbronzezeitliche Siedlung mit Nekropole im nördlichen Zentralanatolien: Die Grabfunde der Kampagnen von 1971 und 1973. *Istanbuler Mitteilungen* 57, 2007, 7-26.

Zimmermann 2008, Zimmermann, T., "Rundgräber der inneranatolischen Frühbronzezeit – Isoliertes Phänomen oder kaukasisch-mittelasiatisches Erbe?" *Archäologisches Korrespondenzblatt* 38, 2008, 191-200.

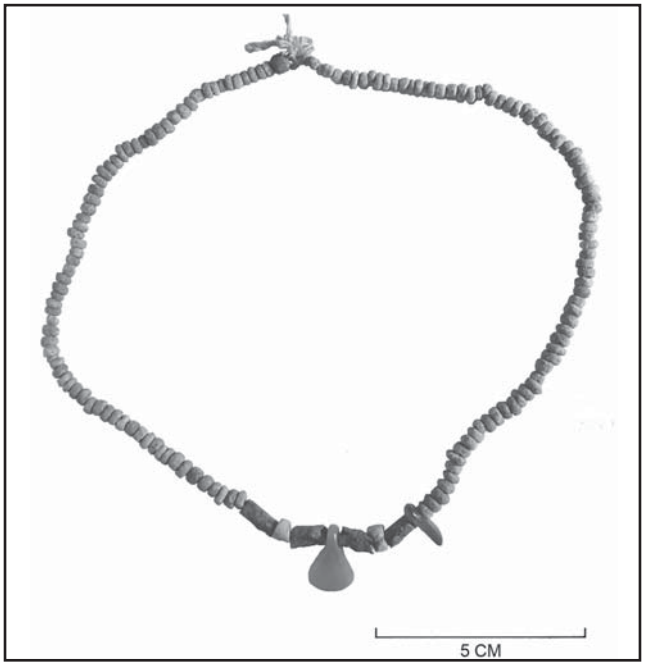

Resim 1: Kalınkaya, bronz, uzonit ve karneoldan oluşan bir kolye

Resim 2: Kalınkaya, siyah perdahlı, ince hamurdan vazo

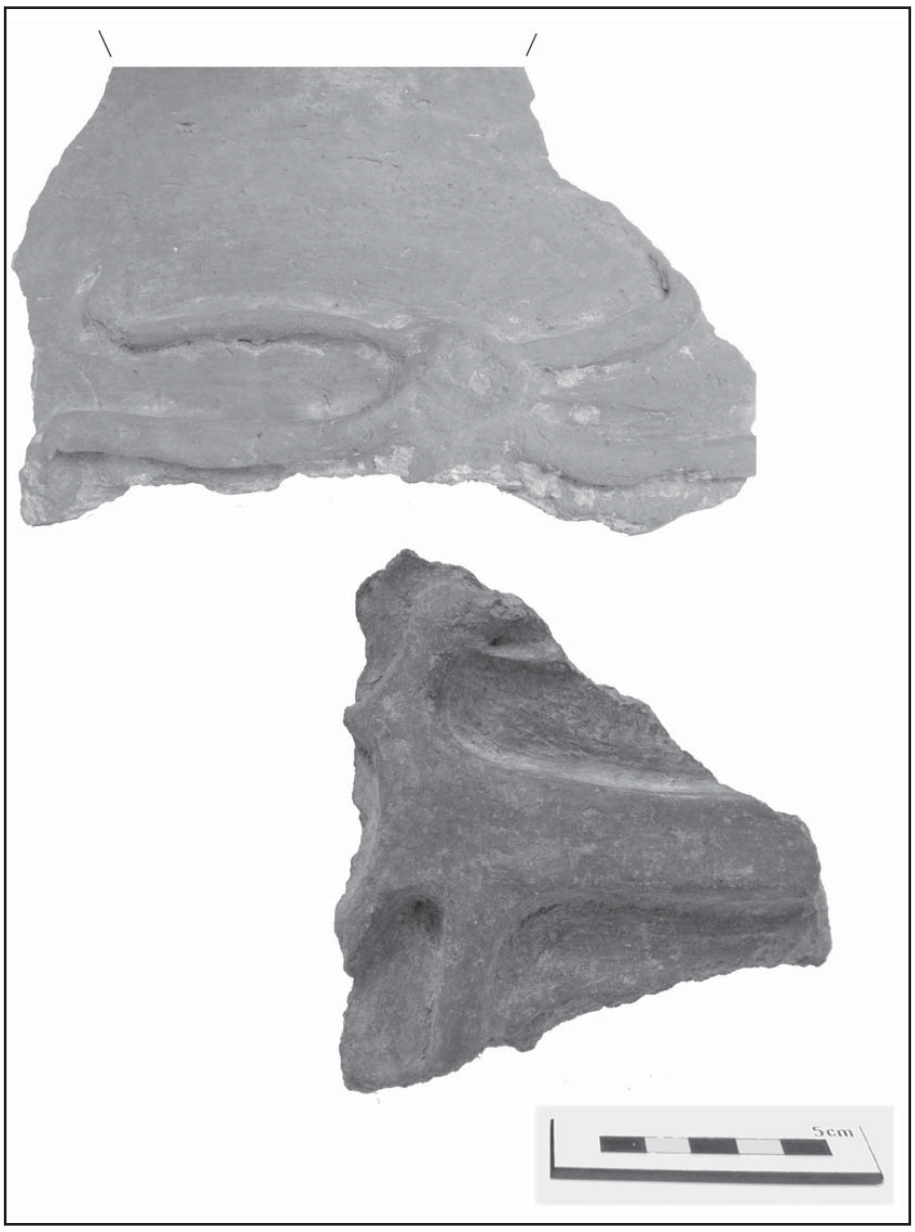

Resim 3: Kalınkaya, kabartma vazo parçası

Resim 4: Kalınkaya, yuvarlak yapıya sahip bölme duvarlı bir mezar

Resim 5: Kültepe, yuvarlak yapıya sahip bölme duvarlı kireçtaşı mezarlar (Özgüç 1963)

ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ İSTANBUL ŞUBESİ'NİN YENİ ARAŞTIRMA PROJELERİNDEN OİNOANDA (LİKYA)

Martin BACHMANN*

Giriş

Likya'nın kuzeyinde bulunan antik dağ kenti Oinoanda'da (Resim: 1) başlattığı yeni araştırma projesiyle Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi, kitabe bilimi için geçmişi olan ve oldukça anlamlı bir yerde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalar bir bakıma önceki araştırmaların devamı olsa da, amaç, araştırmaları bilim dalları arasında sağlanacak işbirliğiyle ve bilgisayar destekli, üç boyutlu belgeleme yöntemleriyle içerik açısından yeni bir seviyeye getirmektir. Epigrafik incelemelerin yanında, Oinoanda yazıtlarının mimari çevreleri ve antik kentin şehricilik bakımından yapısı ile ilişkilendirilmesi öne çıkmaktadır[1]. Böylece bu kentin Antik Çağda yazıt ve kamu alanı ilişkisine dair cevaplandırabileceği sorular açısından potansiyelinden yararlanabilinecektir.

Birçok yılı kapsayacak olan bu yüzey araştırması projesinde bu süre boyunca Martin Ferguson Smith ve Nicholas Milner (BIAA) Oinoanda yazıtlarını inceleyeceklerdir. Bu yeni araştırma için gerekli olduğuna inandığımız içeriksel ve kişisel devamlılık böylelikle sağlanacaktır. Likya kentinde yeni bir araştırma dönemi olmasının yanı sıra, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi için de yeni bir projedir. Bu bakımdan 2007 yılında yapılan çalışmaların raporuyla birlikte, aynı zamanda proje programının hedeflerini açıklamak için bu fırsattan yararlanılmalıdır. Ancak daha önce, Oinoanda'da yürütülmüş olan araştırmalara genel bir bakış atılmalıdır.

Oinoanda Araştırma Tarihçesi ve Diyojen Yazıtı

Oinoanda'da bulunan Diyojen'in Epikurosçu yazıtı, antik dünyanın en önemli yazılı belgelerinden biri olarak görülmelidir. Yazıtın kalıntılarının epigrafik incelemeleri 19. yüzyıla uzanır. İlk parçalar 1884'te keşfedilmiş, 1885

* Dr.-Ing. Martin BACHMANN, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sk. 46, 34437 Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE
Homepage: http://www.dainst.de; e-mail: bachmann@istanbul.dainst.org

1 Burada öncelikle bilinen Diyojen Yazıtı ön plana çıkmaktadır, ancak projenin devamında epigrafik açıdan şehrin rekonstrüksüyonu düşünülmektedir.

ile 1889 arasında Georges Cousin ve Charles Diehl tarafından bulunmuş ve ilk kez yayınlanmıştır[2]. 1897'de Rudolf Heberdey ve Ernst Kalinka tarafından, yeni buluntularla tamamlanan titiz bir belgeleme yayınlanmıştır[3]. Bu yayın, 1895'te gerçekleştirilen ve yazıta ait bilinen parçaların sayısının 88'e çıkmasını sağlayan bir araştırma gezisinin sonucudur. Yazıtın hem içeriği hem de anıtsal boyutu böylece ortya çıkmıştır.

Likya'da bulunan Oinoanda kenti, 1840'li yılllarda İngiliz bilimadamları tarafından keşfedilmiş ve ismi teşhis edilmiştir[4]. Şehrin ilk planı 1847'de yayınlanmıştır[5]. Ancak ne şehrin planı, ne de iyi durumdaki bina kalıntıları ile ilgili araştırmalar devam etmiştir.

Yeni arazi çalışmaları için ilk adım, 1968'de M. F. Smith tarafından gerçekleştirilen araştırma gezisidir. Bu yeni çalışmalar Diyojen Yazıtı'na yoğunlaştırılmıştır. İlerleyen yıllarda 19. yüzyılın araştırma sonuçlarına 38 yeni parça eklenebilmiş[6], bilinen parçalardan 51'inin yerleri yeniden saptanmış[7] ve bunlar yeniden incelenebilmiştir. 1974'te BIAA[8]'nın önceleri Alan Hall tarafından yürütülen survey projesi çalışmalara katılmıştır. Bu yüzey araştırmasıyla ilk defa Oinoanda'nın topografyası ve binaları yakından incelenmiştir[9]. Buna paralel olarak Diyojen Yazıtı'nın parçalarıyla ilgili olarak 86 yeni buluntu ile 8 eski parça yeniden ortaya çıkarılmış ve M. F. Smith tarafından yayınlanmıştır[10]. Survey dahilinde, Oinoanda'nın territoriumu da

2 G. Cousin, Inscriptions d'Oenoanda, *BCH* 16, 1892, 1-70.

3 R. Heberdey–E. Kalinka, Die philosophische Inschrift von Oinoanda, *BCH* 21, 1897, 346-443.

4 Keşif, 20.10.1841 tarihinde Richard Hoskyn ile Edward Forbes tarafından (bkz. R. Hoskyn, Narrative of a survey of part of the south coast of Asia Minor; and of a tour into the interior of Lycia in 1840-1, şurada: *Journal of the Royal Geographical Society* 12, 1842, 143-161), isminin teşhisi ise William Martin Leake tarafından 1842'de gerçekleştirilmiştir (bkz. W. M. Leake, Remarks on Mr. Hoskyn's Paper, *Journal of the Royal Geographical Society* 12, 1842, 162-169).

5 T. A. B. Spratt–E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cybiratis*, Company with the late Rev. E. T. Daniell (London 1847).

6 M. F. Smith, New Fragments of Diogenes of Oinoanda, *AJA* 97, 1971, 357-389.

7 M. F. Smith'in beyanlarına göre.

8 2007'den beri adı "British Institute at Ankara"dır.

9 A. Hall, The Oenoanda survey 1974-76, *Anatolian Studies* 26, 1976, 1991-197; A. Hall, A sanctuary of Leto at Oenoanda, *Anatolian Studies* 27, 1977, 193-197; A. Hall–R. Ling, Building Mk 1 at Oenoanda, *Anatolian Studies* 31, 1981, 31-53; J. J. Coulton, Oinoanda. The Doric building (Mk 2), *Anatolian Studies* 32, 1982, 45-59; J. J. Coulton, *The buildings of Oinoanda*. Proceedings of the Cambridge Philological Society, NS 29 (Cambridge 1983), 1-20; J. J. Coulton, Oinoanda. The Agora, *Anatolian Studies* 36, 1986, 61-90; J. J. Coulton–E. Stenton, Oinoanda. The water supply and aqueduct, *Anatolian Studies* 36, 1986, 15-59.

10 M. F. Smith, *Thirteen New Fragments of Diogenes of Oinoanda*, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 117 (Wien 1974); M. F. Smith, More new fragments of Diogenes of Oinoanda, şurada: J. Bollack–A. Laks (Yay.), *Cahiers de Philologie I. Études sur l'Épicurisme antique* (Lille 1976), 279-318; M. F. Smith, Fifty-five New Fragments of Diogenes of Oinoanda, *Anatolian Studies* 28, 1978, 39-92; M. F. Smith, Diogenes of Oinoanda. New Fragments 122-124, *Anatolian Studies* 34, 1984, 43-57; M. F. Smith, Oinoanda and its philosophical inscription, şurada: *Actes du colloque sur la Lycie antique* (Paris 1980), 73-87,

belirlenmiştir[11]. Kısmen son derece geniş bir alana yaygın felsefî değeri olmayan bir dizi yeni yazıt buluntuları[12] , çok tartışılan yorumlar[13], Oinoanda'nın epigrafik kalıntılarının önemine ve boyutuna yeniden dikkatleri çekmiştir[14]. Bu noktada Licinnia Flavilla'nın mozolesindeki şecere nitelikli yazıt ile Demostheneia, Diyojen Yazıtı ile beraber anılmalıdır. Diyojen Yazıtı'na ait yeni buluntular, M. F. Smith'e tüm parçaları[15] kapsayan geniş bir inceleme başlatmasına fırsat vermiştir. Smith bu parçalarla önceki araştırmacıların kataloglama sistemlerinden yeni bir sınıflandırma sistemine geçirebilmiş ve ilk defa yazıt bloklarının mimari özelliklerini epigrafik çalışmalara dahil etmiştir[16]. Böylece stoanın, daha doğrusu stoanın arka duvarının boyutları 81,25 m. uzunluk ile 3,65 m. yükseklik olarak belirlenebilmiştir[17]. Tarihlendirme konusunda kesin bir sonuç henüz elde edilememiştir ancak görüşler Roma İmparatorluk Döneminde birleşmektedir.

Oinoanda'daki araştırmalar boyunca ilk defa 1997'de bilimsel bir kazıya başlanabilmiştir. M. F. Smith, Fethiye Müzesi'nin Esplanad'da[18] kurtarma kazıları çerçevesinde yürütülen projenin başkanlığını üstlenmiştir. Bir dizi yeni yazıt kalıntıları heyecan uyandıran sonuçlar verirken proje kısa süre

---

11 N. P. Milner, A Roman bridge at Oinoanda, *Anatolian Studies* 48, 1998, 117-123; N. P. Milner, Ancient inscriptions and monuments from the territory of Oinoanda, *Anatolian Studies* 54, 2004, 47-77.

12 J. J. Coulton–N. P. Milner–A. S. Hall, The mausoleum of Licinnia Flavilla and Flavius Diogenes of Oinoanda. Epigraphy and architecture, *Anatolian Studies* 46, 1996, 111-144; N. P. Milner, A hellenistic statue base in the upper agora at Oinoanda, *Anatolian Studies* 48, 1998, 113-116; M. Wörrle, Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien. Studien zu einer agonistischen Stiftung aus Oinoanda, *Vestigia* 39 (München 1988).

13 Hier ist besonders die Orakelinschrift an der Hellenistischen Stadtmauer zu nennen. Karş. L. Robert, *Un oracle gravé à Oinoanda*, CRAI 1972, 597-619; A. S. Hall, The Klarian Oracle at Oenoanda, *ZPE* 32, 1978, 263-268; R. Merkelbach–J. Stauber, Die Orakel des Apollon von Klaros, *EA* 17, 1996, 1-53; S. Mitchell, The cult of Theos Hypsistos between Pagans, Jews and Christians, şurada: P. Athanassiadi–M. Frede (Yay.), *Pagan Monotheism in Late Antiquity* (Oxford 1999), 81-148.

14 Weiterhin N. P. Milner, Notes and inscriptions on the cult of Apollo at Oinoanda, *Anatolian Studies* 54, 2004, 47-77; N. P. Milner–S. Mitchell, An exedra for Demosthenes of Oenoanda and his relatives, *Anatolian Studies* 45, 1995, 91-104 und A. S. Hall–N. P. Milner, Education and Athletics. Documents illustrating the Festivals of Oenoanda, şurada: D. French (Hrsg.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia*, BIAA Monograph (Ankara 1994), 7-47 mit einer ganzen Reihe weiterer Inschriftenfunde.

15 M. F. Smith, *Diogenes of Oinoanda. The Epicurean Inscription. Edited with introduction, translation and notes, La scuola di Epicuro, Supplemento 1* (Napoli 1993); M. F. Smith, *The philosophical inscription of Diogenes of Oinoanda, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris* Nr. 20 (Wien 1996).

16 M. F. Smith, *a. O.* (Anm. 14) 78-81.

17 M. F. Smith, *a. O.* (Anm. 14) 82 ve Taf. 5.

18 Burada söz konusu olan kentin kuzeydoğusunda bulunan ve kuzey ile güneyinde stoalarla trapez biçimini alacak biçimde sınırlanmış bir alandır. Burası Hellenistik Döneme ait yerleşimin kamu alanı ve Diyojen Yazıtı'nın dikildiği yer olduğu tahmin edilmektedir. Betimleme G. Cousin'a aittir (Anm. 1).

sonra kesintiye uğramıştır[19]. O zamandan beri Oinoanda'da büyük çaplı hiçbir arkeolojik araştırma yapılmamıştır. Bu yüzden yeni kazılara ihtiyaç duyulmakta, eldeki bilgilerin parçalar hâlinde, kopuk olmasından dolayı bu ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu durum sadece kent bünyesindeki mimari bağlamı henüz bilinmeyen Diyojen Yazıtı için geçerli değildir; aynı zamanda şehrin kendisinin evreleri ve resmî merkezlerinin gelişimi geçmişteki araştırmalarda kesin olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Yeni araştırmalara duyulan ihtiyaç ayrıca ören yerinin günümüzdeki kötü durumu ile ilgilidir, zira kalıntılar geçmişte birçok kere kaçak kazılar tarafından tehdit edilip tahribe uğramıştır[20].

2007 Yılı Araştırmaları

Oinoanda'da ilk araştırma iki haftalık bir ön kampanya olarak tasarlanmıştı. Bu sırada, özellikle uzun bir zaman dilimine yayılacak olan ilerideki araştırmaların çalışma alanlarının ve işler arasındaki bağlantıların yerinde incelendiği bazı araştırmalar yapılmıştır[21]. Öncelikle, şehir düzeninin görünür bir parçası olmayan ve şehrin kuzeyinde bir dağ çıkıntısı üzerinde yer alan akropol dahil olmak üzere, kalıntıların ve topografik çevrelerin envanteri çıkarılıp belgelendirilmiştir. Bu araştırmada, arazide dağınık olarak duran ve şimdiye kadarki kayıtları yetersiz olan 200'den fazla Diyojen Yazıtı parçası da ele alınmıştır[22]. Yazıt blokları ve küçük parçaları büyük oranda açık arazide, bir kısmı inşaatlarda yeniden kullanılmış, kısmen toprak altında, kısmen kaçak kazılar sırasında yeniden ortaya çıkmış hâldeydi. Çoğu parçanın yeniden bulunması ancak M. F. Smith'in bu yazıt ve yazıtın keşfi hakkındaki engin bilgisi sayesinde olmuştur. Bu Epikurosçu yazıtın kötü

19 Bu taşlar Geç Antik Döneme ait bir stilobatın sütun dizisinde inşaat malzemesi olarak yeniden kullanılmış olarak bulundu. M. F. Smith, *Excavations at Oinoanda* 1997. The new Epicurean texts, *Anatolian Studies* 48, 1998, 125-170; M. F. Smith, *Supplement to Diogenes of Oenoanda. The Epicurean Inscription, La scuola di Epicuro Supplemento 3* (Napoli 2003).

20 Fethiye Müzesi'nden bekçi Sedat Atçı'nın yoğun ilgisi sayesinde son zamanlarda bu kaçak kazılar çok büyük oranda önlenebilmiştir.

21 Bu noktada öncelikle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne projeye verilen izin ve destek için teşekkürlerimizi sunarız. Kazılar 22.9.2007-7.10.2007 tarihleri arasında M. Bachmann'ın (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul) yönetiminde gerçekleştirildi. Ekibin üyeleri: V. Köse (Hacettepe Üniversitesi, Ankara), J. Hammerstaedt (Köln Üniversitesi), M. F. Smith (eskiden Durham Üniversitesi) ve P. Baumeister (Alman Arkeoloji Enstitüsü Merkezi, Berlin). Ölçümler E. İlter (Ankara) tarafından yürütülürken, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü F. Özdel (Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü) temsil etti. Projeye dostça ve kararlı desteği için kendisine teşekkürü borç biliriz. M. F. Smith'e de şehrin kalıntılarına ve yazıt parçalarının depolanmasına dair verdiği çeşitli yararlı ipuçları için özellikle teşekkür ederiz.

22 Şimdiye dek tüm yazıtın tam 229 adet parçası belirlenebilmiştir. Bunlardan üçü birkaç kilometre uzaklıktaki Kınık Köyü'nde bir kuyuda inşaat malzemesi olarak kullanılmış durumdadır (M. F. Smith'in beyanlarına göre).

durumu, 19. yüzyılda bulunan parçalardan 29'unun 20. yüzyılın araştırmaları sırasında bir daha bulunamamasıyla iyice belli olmaktadır. Ayrıca birçok parça üzerinde kaçak kazıların yarattığı hasar görülebilmektedir (Resim: 2). Arazinin incelenmesi sırasında parçaların üzerine boyanmış envanter numaraları yenilenmiştir[23]. Diyojen Yazıtı'na ait dört metin parçası[24] ilk defa 2007 çalışmaları sırasında bulunmuş ve YF 196-199 envanter numaraları verilmiştir. Bunlar, Esplanad'ın batı ve güneybatısındaki alanlarda, kısmen Esplanad'dan uzak durumda bulunmuştur (Resim: 3). Böylece İngilizler tarafından yapılan önceki araştırmalarda da gözlemlenen parçaların birbirinden uzak ve dağınık hâlde olmaları yeniden vurgulanmıştır[25]. Şehrin kuzeydoğusundaki meydan büyük ihtimalle yazıtın ilk dikildiği yer olarak[26] kabul edilebilir; zira metnin kendisinde de yazıtın mimari bağlamının bir stoa oluşundan bahsedilmektedir. Bulunan parçaların birbirinden uzak olmaları ve Geç Antik Çağa ait yapılarda yeniden kullanılmış olmaları, kireçtaşı blokların kullanışlı inşaat malzemesi olmasından dolayı stoanın tamamen ortadan kaldırıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Bu nedenle yazıtın başka parçalarının yıkıntı hâlinde hatta in situ olarak Esplanad'da bulunabilmesi mümkün görünmemektedir. Kireçtaşları fotoğraflanıp çizilerek yazılı yüzeyin kalıbı alınmıştır. Parçaların en büyüğü bir yazı sütununun üçte ikisine sahiptir, 11 okunabilir satırı vardır. Daha önce de yazıttan başka bir parçanın bulunduğu bir duvar içinde bulunmuştur (Resim: 4). Epigrafik incelemeler ve yeni buluntular J. Hammerstaedt ve M. F. Smith tarafından başka yayınlarda açıklanmıştır (bkz. dipnot).

Ancak kazılar sırasında içeriği felsefî olmayan birçok başka yazıt da bulunmuştur[27]. İki onur yazıtının yanı sıra, Oinoanda'nın Hellenistik Dönem surlarının iyi korunmuş doğu bölümüne ait poligonal kulenin doğu duvarında bulunan iki duvar yazıtı da göze çarpmaktadır. Bu yazıtlar küçük ve az harflidir; duvarın aşağı kısımlarında bulunmaktadır. Üst sol tarafında taş blokların görünen yüzeylerine yazılmış büyük yazılar vardır. Şimdiye dek fark edilmeyen bu yazıtların kalıpları alınmıştır; epigrafik incelemeler ise henüz sonuçlanmamıştır.

---

23 Bu önemli çalışmayı M. F. Smith yürütmüştür.

24 Bu yeni buluntular M. F. Smith ile J. Hammerstaedt tarafından incelenmiş ve yayınlanmıştır: M. F. Smith–J. Hammerstaedt, The Inscription of Diogenes of Oinoanda, New Investigations and Discoveries (NF 137-141), şurada: *EpigrAnat* 40, 2007, 1-11 (baskıda). Ayrıca M. F. Smith, Diogenes of Oinoanda–News and Notes II (2007), şurada: *Cronache Ercolanesi* 38, 2008 (baskıda).

25 19. yüzyılın buluntuları Esplanad ve hemen batısındaki alan ile sınırlıdır. Bkz. M. F. Smith aynı eser (Anm. 14) 72.

26 Bkzl. G. Cousin, *a. O.* (Anm. 1) 6; M. F. Smith, *aynı eser* (Anm. 14) 55.

27 Birçok parçanın incelenmesi henüz bitmemiştir. Dolayısıyla metinlerin yorumlanması henüz mümkün değildir.

Yeni buluntuların belgelenmesinin yanı sıra J. Hammerstaedt, metinlerin incelenmesi sırasında daha iyi şartlara sahip olunması için, içeriği felsefî olan ve olmayan bilinen yazıtların kalıplarının alınması ile ilgilenmiştir. Ayrıca bilinen iki yazıt bloku, büyük blok YF 009[28] (Resim: 5) ile küçük parça YF 043[29] (Resim: 6), mimari ve epigrafik incelemelerde kullanılmak üzere bire bir çizilmiştir. Bu esnada geleneksel bu tür belgeleme yönteminin olumlu ve olumsuz yanları etraflıca tartışılmıştır.

J. J. Coulton tarafından, kentin su temini araştırılırken belgelenen[30], şehrin yukarısında kalan akropol alanı ayrıca incelemeye alınmıştır. Bilinen kaya sarnıcı ile yapı kalıntılarının yanı sıra yuvarlak dağ tepesinin her yerinde antik taşocakları saptanmıştır. Böylece agora ve büyük Esplanad'daki büyük yapılarda kullanılan malzemenin 100 metre yükseklikten indirildiği anlaşılmaktadır. Büyük taş bloklardan bir tanesi hazırlanmış fakat henüz ana kayadan ayrılmamıştır (Resim: 7).

Çalışmaların diğer bir ağırlık noktası, bu yeni ölçüm ve üç boyutlu belgeleme tekniğinin Oinoanda'nın kalıntıları için uygun olup olmadığını anlamak amacıyla büyük Esplanad'ın lazer tarayıcı ile taranması olmuştur. Kalıntıların geleneksel optik ölçüm teknikleriyle belgelenmesi ardıç ve sedirlerden oluşan ormanımsı bitki örtüsünün görüş alanını kısıtlaması nedeniyle oldukça zordur. Bunun ötesinde, Esplanad'ın kalıntıları sonraki dönemlerin etkisiyle büyük değişimler geçirmiş ve düz duvar hatlarını seçmek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Lazer tarayıcının çokça yer değiştirebilmesi sayesinde bitki örtüsünün etrafından dolaşılabilmekte, engeller elde edilen topografik modelden çıkarılabilmektedir. Bu yöntem sayesinde Oinoanda arazisinde, kayalarda yapılan denemenin de gösterdiği gibi, koruma altındaki değerli ağaçların etrafında onlara zarar verilmeden çalışılabilmektedir. Ölçülen alan 50x50 m. boyutlarında ve güney stoası ile 1997 sondajının da uygulandığı güney stoasına güney yönünde bitişik olan yapılaşmaların civarındadır (Resim: 8). Nokta bulut tekniğiyle, kalıntıları ve topografyayı varolan bitki örtüsüyle beraber ve bitki örtüsü çıkarılarak da göstermektedir (Resim: 9). Bu model kalıntıların kaydı, topografik bir rekonstrüksyon ile bir yükseklik eğrisi haritası için uygun bir çıkış noktasıdır. Bu modelin, varolan arazi ölçümlerine dahil edilmesini sağlamak amacıyla Fethiye'de bulunan sorumlu kadastro müdürlüğünden[31] söz konusu alanın haritaları ve sabit noktaların koordinatları hizmetimize sunuldu; böylelikle modelin varolan arazi ölçümleri sistemine uyumu sağlanacaktır.

28 Eski tanıtma işaretleri: Smith Fr. 28, HK Fr. 55.
29 Eski tanıtma işaretleri: Smith Fr. 32, HK Fr. 66.
30 J. J. Coulton–E. Stenton, *a. O.* (Anm. 8) 15-59.
31 İlişkiyi Fethiye Arkeoloji Müzesi'nin müdürü Sayın İbrahim Malkoç sağlamıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

Projenin Geleceğine Bakış

Araştırma programının gerçekleştirilmesi için gelecek yıllarda, çeşitli proje gruplarının katılımı öngörülmektedir[32]. Araştırmalar birkaç aşamalı çalışma planına bağlı olarak öncelikle Esplanad'a odaklanacaktır. Hedef, eğer topografik ve jeolojik şartlar uygun olursa Esplanad alanının tümü ile civarının jeofiziksel analizleri yapılarak görünmeyen yerleşim strüktürü ve Hellenistik şehrin merkezine ait mimari kalıntılar ve yapı evreleri hakkında bilgi edinmektir.

Buna paralel olarak Diyojen Yazıtı'nın tüm parçaları bulundukları yerlerde GPS ile haritalanarak parçaların dağılımlarının anlaşılabilmesine yönelik çalışılacaktır. Bu belgeleme çalışması, hedefi, bu parçaların mimarî ve epigrafik bilgilerinin toplanması, korunma şartlarının iyileştirilmesi olan daha büyük bir projenin ön çalışmasıdır. Parçalar, yerlerinin haritalarda belirlenmesinin ardından, taşınabilir bir karartma mekanizması ile lazer tarama tekniği sayesinde üç boyutlu olarak belgelenecektir[33]. Bununla, dijital olarak parçalardan elde edilebilecek tüm epigrafik ve mimari özelliklerin ve bilgilerin birbirine uyumlu ve yeni bir kayıt düzenine kavuşturulması amaçlanmıştır. Epigrafi çalışmaları için böylece parçalara yeni bir ulaşılabilirlik sağlanacaktır; bugüne dek eldeki veriler sayıca az olan kalıplara dayanmakta idi. Ayrıca ilk defa mimari ve epigrafik analizler bu sistem ile bağdaştırılarak rekonstrüksyon modellerinin denetlenmesi mümkün olacaktır. Zira incelemelerin sonunda, yazıtın içeriğinin yeni yorumlarının yanı sıra mimari yapısı da ilk defa açıklanmak istenmektedir. Bununla beraber, projede Oinoanda'nın korunması ile ilgili olarak Diyojen Yazıtı'nın tüm parçalarının Esplanad'da toplanması ve yerleştirilmesi planlanmaktadır.

Yazıtın belgelenmesi yanında Esplanad'ın topografik dijital üç boyutlu bir maketi ile tamamen anlaşılmasına çalışılacaktır (Resim: 10). 2007 yılının araştırma alanı, güney sotasının kalan bölümü, kuzey stoası, „great wall"[34] ve çevredeki yapılara doğru tamamlanacaktır. Ölçümler arazide değerlendirilip mimarlar tarafından, gelecek araştırma sezonunda başlanacak mimari belgeleme için plan taslaklarına geçirilecektir. Bu çalışmaların amacı kesin olarak mevcudu belirleme ve buna bağlı olarak Esplanad'ın tarihî mimarisinin gelişimini kavramak ve üç boyutlu bir rekonstrüksyonunu sağlamaktır.

Sonuç olarak yazıtın şehir topografyasındaki yerini ve alan kullanımındaki düzeni inceleyebilmek için Esplanad'ın mimari yapısının rekonstrüksyonu ile yazıtın mimari özelliklerinin biraraya getirilmesi amaçlanmaktadır. Yazıtın epigrafik analizinin yeni sonuçlar vermesi, bu incelemeleri tamamlayacaktır.

---

32 Bu çalışmalara Thyssen Vakfı'na verdiği cömert destek için burada teşekkürlerimizi sunarız.

33 Lazer tarama tekniğiyle yürütülecek çalışmalar Karlsruhe Teknik Yüksekokulu'nun Geomatik Enstitüsü'ne bağlı bir araştırma ekibi tarafından uygulanacaktır.

34 Burada bahsi geçen, geç antik bir „Got duvarı"dır.

Özet

Likya'da bulunan Oinoanda antik kenti, antik dünyanın en iyi bilinen üç yazıtının burada bulunması bakımından epigrafi araştırmaları için büyük önem taşımaktadır. Bu yazıtlar konusunda olduğu gibi şehrin düzeni ve mimarisine de dair birçok sorunun hâlen cevapsız kalmasına rağmen, Oinoanda'da bilimsel araştırmalar birkaç yıl evvel sona ermiştir. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin yönetiminde, Köln Üniveristesi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, Martin Ferguson Smith ve BIAA'nın işbirliğiyle gerçekleştirilecek yeni bir araştırma projesiyle bu soruların yanıtlanması amaçlanmaktadır. Bunun için, bilgisayar destekli yeni belgeleme yöntemleriyle Oinoanda'nın yazıtları, bu yazıtların mimari çevreleri ve şehircilik anlayışı içerisindeki yerleri yeni bakış açılarıyla incelenecektir.

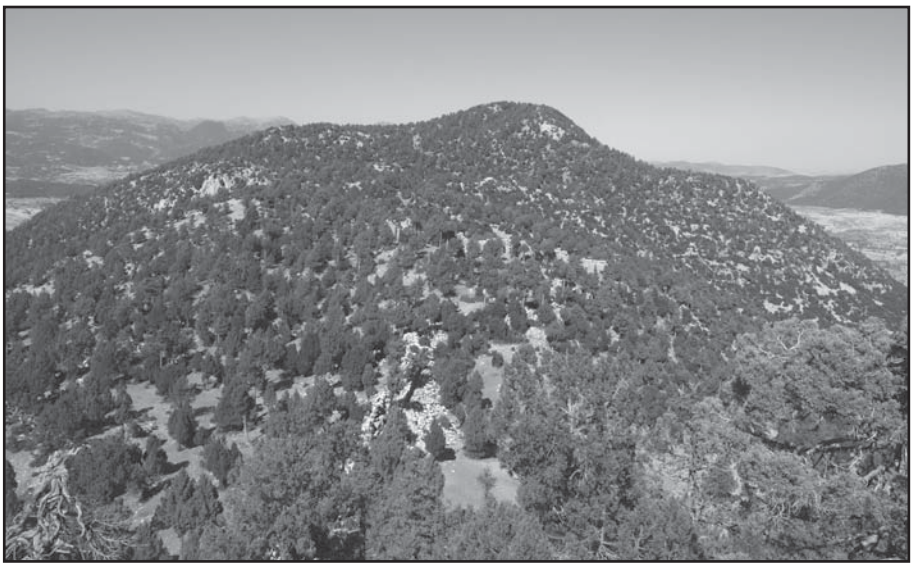

Resim 1: Oinoanda kentine güneyden bakış; önde su kemerinin kalıntıları, arka planda akropolün yükseltisi (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi)

Resim 2: Kaçak kazı çukurunda Diyojen Yazıtı'ndan bir parça (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi)

Resim 3: Diyojen Yazıtı'na ait yeni bulunmuş parçaların yerlerinin ve 3D lazer tarayıcısıyla ölçülen alanın gösterildiği şehir planı (J. J. Coulton ve E. Stenton'ın Oinoanda survey planına dayanan çizimler. The water supply and aqueduct, Anatolian Studies 36, 1986, 33 Fig. 7, S. Tezer, Alman Arkeoloji Enstitü İstanbul Şb. tarafından hazırlanmıştır)

Resim 4: Yeni bulunan YF-199 parçası, çizim ve fotoğraf (Fot. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi; Çiz. M. Bachmann Alman Arkeoloji Enstitü İstanbul)

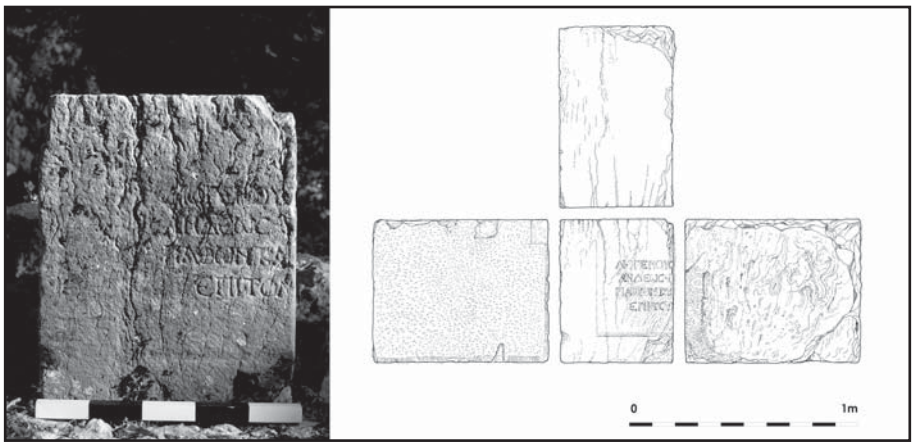

Resim 5: Bilinen YF-009 parçasının yeni bir fotoğrafı ve çizimi (Fot. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi; Çiz. M. Bachmann Alman Arkeoloji Enstitü İstanbul)

Resim 6: Bilinen YF-043 parçasının yeni bir fotoğrafı ve çizimi (Fot. Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi; Çiz. M. Bachmann Alman Arkeoloji Enstitü İstanbul)

Resim 7: Akropol alanında, taşocağında kalmış taş bloku (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi)

Resim 8: Lazer tarayıcı ile Esplanad'da ölçüm (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi)

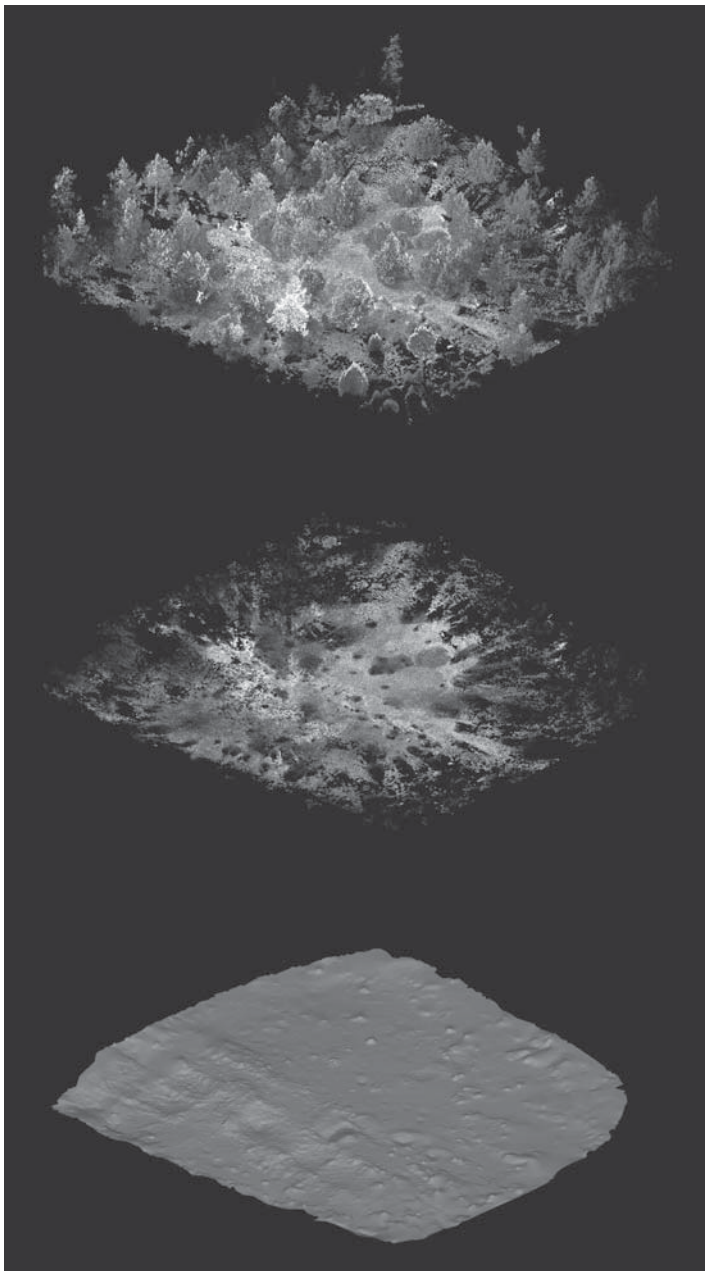

Resim 9: Lazer tarayıcı ile yapılan ölçümün sonuçları: üstte bitki örtüsüyle altta bitki örtüsünden arındırılmış yüzey, en aşağıda ağ uygulanmış, gri, bitkisiz üç boyutlu maket (SEMA/Ankara)

Resim 10: Esplanad alanına batıdan bakış (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi)

2007 YILI, MUĞLA İLİ, MİLAS İLÇESİ İLE ÖREN VE SELİMİYE BELDELERİNDE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI[1]

Abuzer KIZIL*
İ. Öznur ÖZTEKİN

2006 yılında antik Keramos kentinin güneyinde yer alan Alatepe ve Kultak köylerinde, başka bir deyişle karanın denizle buluştuğu noktadan başlayarak kuzeye Milas'a doğru başlattığımız araştırmaya belirlenen amaçlar doğrultusunda 2007 yılında ara verilen noktadan itibaren devam edildi. Yöre insanın da yardımları ve yol göstermeleriyle[2] yürütülen bu çalışmayla Keramos'un bu dağlık egemenlik bölgesinde hem Strabon'un da[3] söz etmeden geçemediği köy (kome) yerleşimlerini hem de diğer arkeolojik kalıntıların Karia bölgesindeki yerel özelliklerini ve özgünlüklerini ortaya koymaya çalıştık.

Kalem Köyü

Cuma Alanı Nekropolü

Nekropol, Kalem Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneydoğusunda, kuzey-güney yönünde uzanan sırtta yer almaktadır. Nekropol alanında, taş sanduka, örgü tekne, lahit ve oda mezar tipleri tespit edilmiştir. Mezarların çoğu define arayıcıları tarafından tahrip edilmiştir. Tonoz örtüsü çökmüş olan ve içindeki taş moloz nedeniyle gömü düzeni hakkında bilgi edinilemeyen

* Yrd. Doç. Dr. Abuzer KIZIL, Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli Kampüsü, Muğla/TÜRKİYE

İ. Ernur ÖZTEKİN, Selçuk Üniversitesi doktora öğrencisi.

1 2007 yılı çalışmaları; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13 Haziran 2007 tarih ve 103030 sayılı yazıları doğrultusunda, başkanlığımda, Arkeolog İsmail Ernur Öztekin, Arkeolog Güner Özler'den oluşan bir ekiple birlikte 04.07.2007 tarihi itibariyle başlamış ve 28.07.2007 tarihinde sonuçlanmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalara katılan Milas Müzesi uzmanlarından Mehmet Çakıcı araştırmanın başarılı yürütülmesine önemli katkılar sağlamıştır. Araştırma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, DÖSİMM'e, özveriyle çalışan ekip üyelerine ve Bakanlık temsilcisine teşekkür ederim.

2 Başta köy muhtarları olmak üzere kızgın güneşin altında saatlerce bize rehberlik eden yöre insanına sonsuz teşekkürler.

3 Strabon, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Geographika),* (Çev. Adnan Pekman), XIV, II, 186.

oda mezar yerel konglomera taş blokları ile harçsız olarak inşa edilmiştir (Resim: 1). Duvarlarında bir osthotekin sığabileceği ölçülerde nişleri olan bu mezar Belentepesi'nde bulunan oda mezarlara büyük bir benzerlik gösterir[4]. M.Ö. 4. veya 3. yüzyıla tarihleyebileceğimiz bu mezardaki gömülerin de Belentepesi'nde olduğu gibi klinelerin üzerine yapıldığını söylemek mümkündür. Nekropol alanında ayrıca mezarlara ait olabilecek teraslar ve yüzeyde tek renkli seramik parçaları gözlemlenmiştir. Değişik mezar tiplerinden, çevrede bağımsız olarak bulunan mezarlara ait iyi işlenmiş dörtgen taş bloklardan ve yüzeydeki seramik parçalarından nekropolün Geç Klasik Dönemden Roma Dönemine kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Basamaklı Sunak[5]

Karia'da bu yıl yaptığımız araştırmada Kalem Köyü'nde karşılaştığımız sunak bölgedeki ana tanrıça kültü açısından son derece önemli bir arkeolojik keşiftir. Köyün girişinde kuzeye doğru tırmanıldığında yaklaşık beş dakikalık bir yürüyüş sonrasında fundalıklar arasındaki sunağa ulaşılır. Devasa kayaların yer aldığı düzlük bir alanda konumlanan kutsal kayanın hemen kuzeybatısında, üzerinde ilk evresi Geç Klasik Döneme ait bir kale yerleşimi bulunan dik yamaçlı kayalık yer alır.

Kuzey tarafında dokuz basamak yer alan kaya kütlesi, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır (Resim: 2, 3). En yüksek yeri 2.80 m., uzunluğu 4.80 m., genişliği ise 1.52 m.dir. Yarısından fazlası kırık olan ilk basamağın yüksekliği 0,60 m.dir. Diğer yedi basamağın yükseklikleri ise 0,21 ile 0,14 m. arasında değişmektedir. Basamakların genişlik ölçüleri de 0,41m. ile 0,32 m. arasında değişmektedir. Son basamağın bitiminde olasılıkla üzerinde sunuların yapıldığı yer olan dörtgen yükseltinin (taht) önündeki alanın ölçüleri 1,52x1,10 m.dir. Bu düzlemin arka kesiminde, büyük bir kısmı kırılarak eksilmiş olan, batı tarafı hafif içbükey, dörtgen bir yükselti vardır. Yükseltinin korunmuş olan arka kısmının yüksekliği 0,68 m., kenar ölçüleri ise yanlar 0,82 m., arka 0,70 m., ön 0,80 m.dir. Bu yükseltinin merdivenlere bakan tahrip olan cephesinde olasılıkla, adına sunular yapılan Kybele veya Artemis'in kabartma heykeli yer alıyordu.

Karya bölgesinin değişik yerlerinde Kybele adına yapılmış başka açık hava basamaklı kaya kültleri olmasına rağmen, Kalem Köy'ündeki bu kaya anıtı kadar Frigya bölgesindeki Kybele basamaklı kaya kültlerine benzeyen

4 Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. A. Tırpan başkanlığındaki bir ekip tarafından kazıları yapılan Belentepesi, Milas'a bağlı Çakıralan Köyü sınırları içerisinde, GELİ (Güney Ege Linyit İşletmeleri) dekupaj sahasında kalmaktadır.

5 Bu sunak ayrıca tarafımdan 14-20 Kasım 2007'de, Trnava Üniversitesi ile Selçuk Üniversitesi tarafından Slovakya'da gerçekleştirilen " Cult and Sanctuary through the ages", adlı sempozyumda "An Open Air Stepped Rock Altar at Kalem Köy in Milas, Karia" konu başlıklı bildiri olarak sunulmuştur.

örneklerine bugüne kadar rastlanmamıştır. Keramos ile Mylasa arasında yer alan bu kaya kültü Karya bölgesindeki Kybele ya da Artemis kültünün etkinliği açısından son derece büyük bir önem taşımaktadır.

Kybele'ye adanan kaya anıtlarının çokluğu ve çeşitliliği ile haklı olarak "Ana Tanrıçanın Yurdu" diye ün salan Frigya'daki basamaklı kaya sunakları[6] ile Kalem Köy'deki arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu şaşırtıcı benzerlik komşu olmanın getirdiği bir yakın etkileşim sonucu olarak da algılanabilir. Likya'da Antifellos'ta, kayanın üst kesimindeki sunu çukuruna basamaklarla çıkılır[7]. Dimen'de boşluğa uzanan kaya basamakları sonsuzluğun ve sonsuz gücün simgesidir[8]. İster sunu çukurlu, ister resimli, ister mihraplı, ister yalın olsun Urartu Pertek[9] ve Divriği'de[10], Bostankayası'nda[11], Likya'nın Seki yaylasındaki Girdev'de[12] dağ zirveleri ile sert kayaların biçimlenmesi ile ifadesini bulan ana tanrıça bu hâliyle doğaya egemenliğini ortaya koymuştur.

Arykanda'da bulunan ve kazıcıları tarafından Achemenidlerin "ateş sunakları" ile özdeşleştirilen[13] basamaklı sunaklar için F. Işık bunun yanlış bir yorum olduğunu ve bunların Urartu etkisiyle biçimlendiklerini ileri sürer[14]. Batı Pisidya'da tespit edilen ve yayınlanan iki basamaklı sunak buradaki ana tanrıça kültüne tanıklık ederler[15]. Bunlardan "Karamanlı Baraj Üstü" olarak adlandırılan sunağın düzleştirilmiş üst kısmında kenarları farklı uzunlukta, kareye yakın boyutlarda işlenmiş, olasılıkla kült heykelinin oturtulduğu bir kaide yeri vardır. İlk sunağın 200 m. güneyinde yer alan ikinci sunak, üst kısmı başta olmak üzere tahrip edilmiştir.

Anadolu topraklarında yeşererek, Fahri Işık'ın deyişiyle dört bir yana sürgün salan[16] ana tanrıça kültü varlığını elbette doğanın en dayanıklı malzemesi olan sert kayada gösterecek ve devam ettirecekti. Elbette, madde aleminden O'nun mana alemine, özüne ulaşmanın yolu kayalara oyulmuş nişler ve mihraplar olmalıydı. Yer olarak, O'na dağların ve kayaların zirvesi yakışırdı. O'na ulaşmak ve O'na kurbanlar sunmak için merdivenlerle tırmanmak gerekiyordu. Karya'da, Frigya'da, Likya'da Urartu'da ve daha başka yerlerde olduğu gibi.

---

7 Işık 1999, 7, Res. 22.

8 Işık 1999, 7, Res. 21.

9 Işık 1995, 116; Işık 1996, 59-60, Abb. 7.

10 Işık 1995, 116.

11 Işık 1995, 116.

12 Işık 1995, 116, Işık 1996, 61, Abb. 8.

13 Wurster 1974, 261 Res. 6; Borchardt 1993, 37, Res. 11.

14 Işık 1995, 117.

15 Özsait-Labarre-Özsait, 2006, 1-3, Fig. 3-8.

16 Işık 1999, 1.

Asar Kalesi

Kalem Köyü'nün merkezinin batısında, yöre halkı tarafından "Asar" olarak adlandırılan doğu tarafı dik uçurum olan yüksek tepenin üzerinde surlu bir yerleşme tespit edilmiştir. Uçurum olan tarafı hariç yerleşim, kabaca işlenmiş rektogonal bloklardan kuru duvar tekniğinde örülen bir surla çevrilmiştir. 0.90 m. kalınlığında yapılan sur duvarları, 3.80x3.20 m. dörtgen burçlara sahiptir. Kale surlarına bitişik olarak yapılan burçlar, surlarla organik bir bağ oluşturmamaktadır. Bundan dolayı, burçların surlara daha geç bir dönemde eklenmiş olabileceği söylenebilir. Sur duvarının içerisinde özellikle kuzey cephede yoğunlaşan dörtgen mekânlar göze çarpmaktadır. Yerleşmede, iç bölümde çeşitli boyutlarda mekânlara sahip olan mekânların çoğu yapılan kaçak kazılar sonucu gün yüzüne çıkarılmıştır (Resim: 4). Mekânların içerisinde in situ olarak işlikler tespit edilmiştir. Öğütme taşı, öğütme yatağı ve pres yatağına ait kalıntılarla rastlanan alanda, işliklerin yerleşimin kuzeyinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Olasılıkla Hellenistik Dönemde burçlarla desteklenen surların, ilk evresinin Klasik Dönemde yapılmış olmasıdır. Ele geçirilen siyah firnisli bir seramik parçası (Resim: 5) bu saptamayı desteklemektedir.

Kült Alanı(?)

Kalem Köyü'nden Dümendibi Mahallesi'ne giden yolun güneyinde yer alan düz alanda yoğun miktarda seramik ve terrakotta figürinlere ait parçalarla karşılaşılmıştır. Yer yer kaçak kazılara dair izlerle karşılaşılan alanın, özellikle güneydoğu bölümünde terrakotta parçaların yoğunlaştığı görülür. Değişik kap ve figürinlere ait olan seramik parçaları kaba, tek renkli ve iri taneli, iyi pişirilmemiş bir özellik sergilemektedir. Mimariye ait herhangi bir ize rastlanmayan bu küçük alanın yerel olarak kültsel bir amaca yönelik olarak kullanıldığının dışında bir yorum getirmenin zorluğu ortadadır. Kalem Köyü'nün önünde, Keramos'a doğru uzanan vadinin birbirini görebilen noktalarında tespit edilen diğer kalıntılarla bu alanın elbette bir ilişkisi olmalıydı.

Kule / Kült Alanı

Kalem Köyü ile Dümendibi Mahallesi yolunun yaklaşık 2. km.sinde, yolun hemen güneyinde, İncirlidere Vadisi'ne hâkim bir tepe üzerinde tespit edilen kule kalıntısı 6.40x6.40 m. ölçülerinde kare planlı olarak büyük kesme bosajlı bloklarla yapılmıştır (Resim: 6). Tepe üzerinde yapılan kulenin hemen batı köşesinde kaya oygusu bir lahit mezar, doğu kenarında teraslanmış bir alan, yine batısında antik bir kuyu ile yaklaşık 50 m. mesafede basamaklı bir kaya sunağı saptanmıştır. Bir platform ve yukarıda yolun hemen 10 m. doğusunda

örgü tekne tipi bir mezar ile bölgede yoğun kalıntılara rastlanılmaktadır. Özellikle kule, teraslı alan, lahit, kuyu, ve basamaklı kaya sunağı bir bütün olarak düşünülmelidir. Bu kalıntıların konumu ve işlevleri dikkate alındığında öncelikle kültsel bir anlam taşıdıkları görülür. Ayrıca bölgede tespit edilen basamaklı sunak ile yoğun terrakottanın geldiği bir alanın yer alması da, Kalem Köyü ve çevresinin önemli bir kült merkezi olabileceğine işaret eder.

Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi Mezarları

Kalem Köyü'ne bağlı Dümendibi Mahallesi'nde ikisi blok taşlarla örülmüş, diğer ikisi ise kaya oygusu olarak yapılmış dört oda mezar tespit edilmiştir.

1 No.lu Mezar: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi yolu üzerinde, yolun batısındaki ormanlık alanda ve önündeki geniş manzaraya hâkim bir noktadadır. Mezar odasının üst örtüsü çökmüş ve içi olasılıkla mezarın üst örtüsüne ait taş molozla dolmuştur. Bu nedenle, mezarın planı ve ölçüleri tespit edilememiştir. Oda mezarın tonoz çatılı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan kaçak kazılar sonucu tahrip edilerek çevreye atılan silmeli ve profilli mimari parçalardan mezarın özenle yapılmış bir ön cepheye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2 No.lu Mezar: Mahalleye dönen yolun hemen başında yer alan oda mezar, 2005 yılında elektrik direği dikme çalışmaları sırasında ortaya çıkmış ve Milas Müze Müdürlüğü tarafından kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Kuzeydoğu–güneybatı yönünde uzanan mezar düzgün kesme taş bloklarla inşa edilmiştir (Resim: 7). Tonoz çatılı olduğu anlaşılmaktadır. 3.05x2.50 m. ebadındadır. Yanlarda ve karşıda olmak üzere toplam üç lahit teknesine sahiptir.

3 No.lu Mezar: Kalem Köyü'ne bağlı Dümendibi Mahallesi'nde yer alan Yayla Asarı olarak adlandırılan tepenin doğu eteğinde yer almaktadır[17]. Bu oda mezar, köy halkı tarafından "Cavur Ambarı" olarak adlandırılmaktadır. Mezar, oldukça özenli ve kaliteli işçiliği ile dikkati çekmektedir. Girişi doğuya bakmaktadır (Resim: 8). Gömüler, yanlarda ve karşıda yer alan lahit teknelerine yapılmıştır (Resim: 9). Dörtgen nişler lahitlerin üst kısımlarında ve girişin iç cephesinin üst tarafında yer alır. Niş sayısı her cephede iki, giriş tarafında bir olmak üzere toplam yedidir. Bu tip kaya oygu oda mezarlar Klasik Dönemden Roma Dönemi boyunca uzun bir zaman diliminde kullanım görmüşlerdir. Lagina yakınlarında yer alan ve önündeki teras duvarlarından dolayı M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilebilecek mezarla olan benzerliğinden dolayı bu mezarı da aynı döneme veya Erken Helenistik Döneme tarihlemek olasıdır.

4 No.lu Mezar: Dümentepe'nin batısında yer alan anıt ağacın batı eteğinde yer almaktadır. Monolit bir kayanın oyulması ile elde edilen mezara güneydoğu yönünde açılan bir girişten girilmektedir. 2.75x2.05 m. ölçülerindeki mezar, giriş yönünde 0.95 m.lik bir giriş bölümü bulunmaktadır. Girişte, kapak taşının oturtulduğu bir silme ile köşelerde kapı milinin yerleştirildiği yuvalar görülmektedir. Kuzeybatı-güneydoğu ekseninde yapılan mezarın, üst yapısı tonozlu bir görünüm vermektedir. İkisi yanda ve biri karşıda olmak üzere üç klineye sahip mezarın, kline köşelerine pervazların yapıldığı görülür. Üç basamaktan oluşan bir giriş ile klineler arasındaki koridora girilmektedir. Bu mezarın yaklaşık 75-100 m. yukarısında yer alan ve bu çalışma kapsamında ele alınarak araştırılan ve ele geçirilen buluntulardan ilk evresinin M.Ö. 4. yüzyıl olduğu anlaşılan çeşme ile bu mezarın çağdaş olduğu büyük bir olasılıktır. Mezar sahiplerinin de bu kutsal alanla ilişkili statü sahibi bir aile olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Yayla Asarı Kale Yerleşimi

Yukarıda tanımlanan 3 No.lu mezarın yer aldığı kayalığın üzerindeki alanda yer almaktadır. Kaleye kayanın oyulması ile elde edilen merdivenlerle çıkılmaktadır (Resim: 10). Eşik taşından ve yanlardaki taş yuvalarından girişin özel olarak düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Burasının, her tarafı uçurum olan kalenin tek giriş noktası olmasından dolayı savunmaya yönelik olarak da güçlendirilmiş olabileceği açıktır. Kalede düzensiz lokal taşlarla oluşturulmuş dörtgen planlı bir kule ile bir tanesi taş örgülü ve üzeri sıvalı, diğeri ise ana kayanın dörtgen formda oyulması ile elde edilmiş iki farklı sarnıç ve konutlara ait temel ve duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Yerleşimin üst taraflarında yer alan harçsız duvar örgüsü Klasik veya Erken Helenistik Dönem izlenimi uyandırmaktadır (Resim: 11). Gerek mimari, gerekse yüzeyde gözlemlenen seramik parçalarından yerleşimin Geç Antik Döneme kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Dümentepe Kale Yerleşimi

Kalem Köyü'ne bağlı Dümendibi Mahallesi'nin kuzeyindeki Dümentepe zirvesinde, hâkim bir noktada bir kale yerleşimi tespit edilmiştir. Kale yerleşimi topografyaya uygun olarak şekillendirilmiş, kabaca işlenmiş kireç taşı bloklardan örülmüş bir savunma duvarına sahiptir. Yoğun makilik alanda çok düzgün olmayan iri bloklarla örülmüş yapı duvarları yer yer izlenebilmektedir. Mimari ve yüzeyde saptanan, çoğunluğu çatı kiremidi olan seramik parçalarından bu yerleşimin Hellenistik ve Roma dönemlerinde iskân görmüş olduğu söylenebilir.

Şapel

Kalem Köyü'nün Dümendibi Mahallesi'nden Çeşme mevkiine giden yolun batısında bir yamaç üzerinde şapele ait olabilecek bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Yalnızca şapelin apsisine ait küçük bir bölümün korunduğu alanda birkaç mimari parça ve yoğun kaba seramiğin dışında bir kalıntıya rastlanmamıştır. 0.75 m. kalınlığında irili ufaklı taşlardan harçla örülerek inşa edilen şapel Geç Roma–Erken Bizans Dönemine ait olmalıdır.

Antik Çeşme

Kalem Köyü'ne bağlı Dümendibi Mahallesi'nin kuzeydoğusunda aynı adla anılan tepenin kuzey eteğinde yola yakın bir noktada antik bir çeşme tespit edilmiştir. Çeşmeden kaynağa giden kanal, yaklaşık 1.00 m. derinliğinde ve 0.46 m. genişliğindedir. Kanalın yan duvarları iri yerel taşlardan örülmüş ve üzeri yatay hatıl bloklarıyla örtülmüştür (Resim: 12). Bu alanda sadece çeşmenin var olmadığını, başka yapı veya yapıların da olduğunu, anıtsal nitelikteki asırlık çınar ağacının dibindeki keçi ağılının kuru taş örgüsünde devşirme malzeme olarak kullanılan mimari bloklar ile çeşmenin üst tarafında kaçak kazı toprağının içinde izlenebilen bloklar göstermektedir. Yüzeyde ve kaçak kazı toprağı içerisinde ele geçirilen siyah sırlı Attika seramik parçaları ile çeşmenin duvar örgü tekniği Klasik Döneme işaret etmektedir. Sözü edilen erken seramik örneklerinin yanı sıra burada gözlemlenen daha geç dönemlere ait seramik parçaları (Resim: 13). bu alanın uzun bir süre kullanım gördüğünü göstermektedir. Çeşme, diğer yapılara ait bloklar ve bu bölgedeki diğer yerleşim yerlerinde rastlanmayan çeşitli ve kaliteli seramik parçaları -ki bunların arasıda yer alan terrakotta koç başı figürini dikkate değer- burasının bir kült alanı olabileceğini göstermektedir.

Hüsamlar Köyü

Hüsamlar Köyü, hâlen arkeolojik kazıları devam eden TKİ dekupaj sahası içerisindeki Mengefe mevkiine çok yakın bir konumdadır. Köy sakinleri, çok eski zamanlarda Mengefe'deki mezarlara[18] benzeyen mezarlara köyün içinde de rastlandığını hatta bunların bazısının oda şeklinde ve düzgün taşlarla yapıldığını ifade etmişlerdir. Köyün içindeki bir evin avlusunda rastladığımız mimari bloklar bu anlatılanları doğrulamıştır. Yalnız bu mimari bloklar arasında yer alan bir sütün kaidesinin bu evin avlusunda yerin altında var olduğu söylenen mezara ait olup olamayacağı tartışma konusudur. Ancak bu kaide mezarda kapak taşı olarak da kullanılmış olabilir. Kaide 0.78x0.75 m. boyutlarında, profilli bir yapıya sahiptir. Kömür için kamulaştırma çalışmaları yapılan Hüsamlar Köyü ve çevresi önemli arkeolojik bir potansiyele sahiptir.

Bunun dışında Hüsamlar Köyü sınırları içerisinde başka önemli kalıntılar da tespit edilmiştir.

Öngelen Mevkii/Oda Mezar

Hüsamlar Köyü, Peynirlik Tepesi'nin güneydoğu yamacında yer alan Öngelen mevkiinde tonozlu bir oda mezar tespit edilmiştir. Kaliteli kesme kireçtaşı bloklardan kuru duvar tekniğinde yapılan mezar odası doğu–batı yönünde yapılmıştır (Resim: 14). Mezarın kuzey ve doğu duvarlarında dörtgen nişler vardır. Üst yapısının tamamen tahrip olması ve içi bu üst yapı blokları ve toprakla dolan mezarın, alt bloklarından gerçek tonozlu bir üst yapıya sahip olduğu belli olmaktadır. Yapılacak olan bir temizlik çalışması ile planı ve gömü düzeni anlaşılacak olan Hüsamlar mezarının Belen Tepesi mezarları ile yakın bir benzerlik gösterdiğini ve onlarla çağdaş olduğunu söylemek mümkündür[19]. Mezarın çift odalı veya dromoslu olması büyük bir olasılıktır.

Okçular Tepesi/Anıt Mezar

Hüsamlar Köyü'nün güneybatısında yer alan Okçular Tepesi'nin doğu yamacında anıt mezara ait olabilecek bir yapı kalıntısı saptanmıştır. Teraslanmış bir alan içerisine 160x0.54 m. ölçülerinde kireçtaşı bloklarla harç kullanılmadan inşa edilen mezarın duvar kalınlığı 0.30 m.dir. Kaçak kazılarla büyük ölçüde tahrip olmuştur. Mezarın doğusundaki 0.55 m. kalınlığındaki teras duvarına ait kalıntılar rahatlıkla izlenebilmektedir.

Okçular Tepesi/Çiftlik Kulesi veya Kült Yapısı

Hüsamlar Köyü'nün güneybatısında yer alan Okçular Tepesi'nin zirvesinde teraslarla planlanmış bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Kompleks, merkezde bir kule, kuleyi çevreleyen bir duvar ve teraslanmış alandan oluşan bir plana sahiptir.

Alanın merkezine yakın bir noktada yer alan kule, kuzeybatı-güneydoğu yönünde 4.50x5.15 m. boyutlarında dörtgen bir plana sahiptir. Yerel poligonal bloklarla kuru duvar tekniğinde inşa edilen kulenin (Resim: 15), ardıl dönemlerde çamur harçla küçük taşlardan oluşan bir duvarla tadilat gördüğü anlaşılmaktadır. Doğu tarafından 1.30 m. genişliğinde bir girişe sahip olan kule, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kule; 6.30x9.90 m. ölçülerinde, teraslamış alan üzerinde bir duvar (peribolos?) ile çevrilmiştir. Duvarda, bölgede çok nadir olarak karşılaşılan ve iri yerel poligonal blokların kullanıldığı görülmektedir. Blokların gerek malzeme ve gerekse örgü tekniği bakımından, Keramos surlarıyla yakın benzerlikler taşıdığı görülür. Yaklaşık 1-1.5 m.lik bölümü korunmuş olan duvar, 1–1.20 m. arasında değişen kalınlığa sahiptir. Kule duvarlarının da yaklaşık 0.93 m. olduğu düşünülürse, alanın ilk evresinde birlikte planlanmış olduğu düşünülebilir. Alanın doğu bölümünde, çevre duvarına bitişik olarak yapılmış terasların ve mekânların sıralandığı görülür.

Alanın işlevine ilişkin fazla bir veri elde edilememesine rağmen, bölgede, özellikle Hellenistik Dönemde yaygın olarak görülen çiftlik evlerinin planları, söz konusu planla benzerlik taşır. Ancak aynı zamanda kutsal, kültsel nitelikli bir alan olması da muhtemeldir.

Yapının özellikle çevre duvarında kullanılan blokların biraz daha taşra özelliği göstermesine rağmen malzeme ve işleniş tekniği bakımından, Keramos surlarını hatırlatır. Keramos surlarının M.Ö. 4. yüzyıl içerisine tarihlendiği düşünülürse, alan en geç bu döneme tarihlenmelidir. Ancak Hüsamlar Köyü'nde Erken Demir Çağına kadar giden nekropol buluntuları, bu tip yapılar için de belki daha erken tarihleri göz önüne almayı zorunlu kılmaktadır.

Peynirlitepe/Teraslı Alan

Hüsamlar Köyü'nün kuzeybatısında yer alan Peynirlitepe'nin güneyinde, Dikilitaş mevkiinde teraslanmış bir alan tespit edilmiştir. Yan yana iki bölümden oluşan teraslardan kuzeybatıdaki yaklaşık olarak 19x18 m. iken, güneydoğudaki terasın 16.60x10 m. ölçülerinde yapıldığı görülmektedir. Kabaca işlenmiş yerel bloklardan kuru duvar örgü tekniğinde yapılan duvarlar, ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuş bir alanı çevrelemektedir. Terasların içerisinde herhangi bir yapıya dair bir iz bulunmamaktadır. Teraslanmış alan Milas–Ören yolunun doğusunda, yola ve vadiye hâkim bir konumdadır. Gerek bulunduğu konum ve gerekse duvarların yapım tekniği, mevkinin güneyinde daha önce tespit ettiğimiz Okçular Tepesi'ndeki kompleksle yakın benzerlik taşımaktadır.

Körtepe/Kule

Hüsamlar Köyü'nün batısında yer alan Körtepe'nin zirvesinde bir kule yapısı tespit edilmiştir. Dekupaj alanının güneyinde yer alan tepe, Milas-Ören yoluna ve vadiye hâkim bir tepe üzerindedir. Dörtgen plana sahip kule, kabaca işlenmiş yerel taşlardan çamur harçla örülerek yapılmıştır. Kuleye, güneydoğu köşesinden bir girişle girilmektedir. Yer yer 1 m.ye varan yüksekliğe sahip olan duvar, ancak temel düzeyinde görülmektedir. Kulenin duvar örgüsü Geç Klasik–Erken Helenistik Dönem özellikleri taşımaktadır.

Karacahisar Köyü

Karacahisar Köyü'nde yer alan Hydissos antik kenti kalıntılarından sadece mezarlar araştırma ekibi tarafından ele alınmıştır.

Hydisos antik kenti kalıntılarının yer aldığı tepenin doğu eteklerinde, tepeye giden stabilize yolun hemen kenarında tespit edilen mezarlardan bir

tanesi kısmen ana kayanın kesilmesi kısmen duvar örülerek oluşturulmuştur. Tahrip edilmiş olan mezarın üstü örtüsü içe doğru daralan blokların üstlerinin dikine bloklarla kapatılması ile elde edilmiştir. Bu mezara yakın bir noktada yer alan diğer mezar ise üç mekândan oluşmaktadır. Ön odayı dik kesen küçük girişli mekân ince uzun olup daha küçük ölçülere sahiptir. Mezar yerel kireçtaşı blokları ve harçla inşa edilmiştir.

Asartepe'deki oda mezar son derece düzgün kesilmiş yerel taşlarla doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. Definecilerin tahrip ettiği mezar odasının üst arka tarafındaki açıklıktan içeri girilen mezarın oldukça uzun bir dromosu olmasına rağmen herhangi bir giriş kapısına rastlanmaması dikkat çekicidir. Mezar odasının arka duvarı ile dromostan mezar odasına girişin lentosunun odaya bakan cephesinde üçgen alınlıklı, fakat büyük olmayan nişler yer almaktadır.

Antik kalıntıların yoğun olduğu tepenin güney yamaçlarında tespit edilen kaya oygu mezara bir dromosla girilmektedir.

Karacahisar Köyü'nün girişinde soldaki vadinin üst kısımlarındaki Damyanı mevkiinde tespit edilen oda mezarlar mimari olarak benzer özelliklere sahiptir.

Üstünde bir bağ evi bulunan tonozlu mezar soyulmuş olmasına rağmen günümüze sağlam olarak gelmeyi başarmıştır. Gömüler yerden yüksekte taş bloklarla desteklenen lahitlere yapılmıştır. Girişin karşısındaki duvarda dörtgen bir niş yer almaktadır.

Bu mezardan biraz daha yukarıda yer alan ve düzgün kesilmiş taş bloklarla inşa edilmiş olan oda mezarın üst örtüsü göçtüğünden gömü düzeni hakkında bir bilgi elde edilememiş olmasına karşın bir önceki mezarla aynı özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Keramos Antik Kenti Çalışmaları

Araştırmaların ikinci ayağını oluşturan Keramos antik kenti içerisindeki taşınabilir veya taşınabilir nitelik kazanan ile taşınmaz eserlerin tespitine ilişkin alt yapı oluşturma çalışmalarına başlanmış ve kalıntılara ait bilgiler hazırlanan envanter fişlerine işlenmiştir.

Sonuç olarak, araştırılan yerleşimlerde ne bir yazılı belgeye ne de üstünde süsleme olan bir taş parçasına rastlayamadık. Yüzeyden topladığımız seramik parçaları arasında da birkaç siyah sırlı örnek hariç kaliteli üretim gösteren bezemeli bir parça ele geçirilemedi. Bu tabii ki, bilimsel veri açısından şansız bir durum. Yazılı belge ve plastik bezemeli mimari eleman olmaması bu antik köylerin günümüzde olduğu gibi tamamen ana kente bağımlı olarak yaşadıkları kendileri için savunma ve günlük hayatı devam ettirecek kadar bir yaşam standartları olduğunu göstermektedir.

Araştırılan yerleşimlerde tarımsal faaliyetlere ilişkin, örneğin zeytinyağı veya tahıl öğütme işliklerine ait buluntulara son derece az rastlanması da ilgi çekicidir. Tarıma elverişli arazilerin az olduğu bu dağlık kesimde yaşayan insanlar bu ihtiyaçlarını da acaba Keramos'tan mı karşılıyorlardı? Oysa başka bölgelerde örneğin Marmaris civarında teras tarımcılığı ve büyük ölçekli işlikler söz konusudur.

Kaynakça

Borchardt 1993, Borchardt, J., *Die Steine von Zemuri. Archäologische Forschungen an den verborgenen Wassern von Limyra,* 37, Res. 11.

Işık 1995, Işık, F., "Likya Kaya Tapınakları", *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları,* 110-39. Ankara.

Işık 1999, Işık, F., *Doğa Ana Kubaba Tanrıçaların Ege'de Buluşması,* İstanbul.

Kızıl 2008, Kızıl, A., "2006 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması", *25. AST,* C.3, 357-375.

Ramsay 1882, Ramsay, W. M., "The Rock Necropoleis of Phrygia", *JHS* 3, 12.

Ramsay 1888, Ramsay, W. M., "A study of Phrygian Art I", *JHS* 9, 350-82.

Ramsay 1889, Ramsay, W. M., "A study of Phrygian Art II", *JHS* 10, 147-189.

Reber 1987, Reber, F. V., "Die phrygischen Felsendenkmäler", *Abhandlungen der Akademie der Wissenchaften,* XXI/III, 531–98.

Özsait-Labarre-Özsait 2006, Özsait, M. and Labarre G. and Özsait, N., "Nouveaux témoignages sur le culte de Cybéle en Pisidie occidentale", *Adalya* IX,: 1-3, Fig. 3-8.

Sivas 1999, Sivas, T. T., *Phyrig Kaya Anıtları,* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Tırpan 2008, Tırpan, A., "Geç Geometrik Dönemden İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe", *İdol* 35-36, Ankara, 3-13.

Wurster 1974, Wurster, W. W., "Die Burg von Limyra", *AA,* 259 -73.

Resim 1: Kalem Köyü, Cumaalanı Nekropolü, oda mezar

Resim 2: Kalem Köyü, basamaklı kaya sunağı

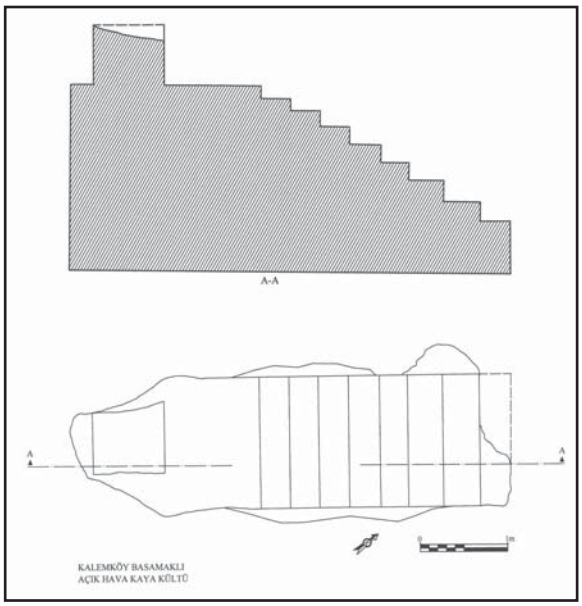

Resim 3: Kalem Köyü, basamaklı kaya sunağı, çizim

Resim 4: Kalem Köyü, Asar Kalesi, yapı kalıntısı

Resim 5: Kalem Köyü, Asar Kalesi, siyah sırlı seramik parçası

Resim 6: Kalem Köyü, kule duvarı

Resim 7: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, oda mezar

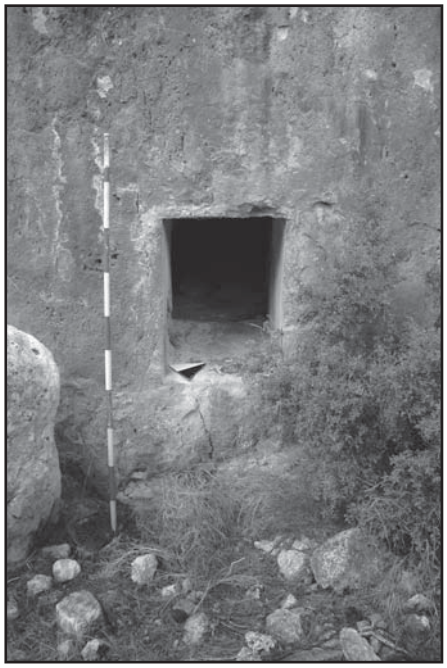

Resim 8: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, Yayla Asarı, kaya mezarı

Resim 9: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, Yayla Asarı, kaya mezarı

Resim 10: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, Yayla Asarı, kaleye çıkış merdivenleri

Resim 11: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, Yayla Asarı duvar kalıntısı

Resim 12: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, antik çeşme

Resim 13: Kalem Köyü, Dümendibi Mahallesi, antik çeşme, seramik parçaları

Resim 14: Hüsamlar Köyü, oda mezarı

Resim 15: Hüsamlar Köyü, Okçular mevkii, yapı duvar

ST. SOPHIA MUSEUM PROJECT 2007: THE MARBLE SCULPTURES OF ST. JOHN STUDIUS (İMRAHOR CAMİİ)

Alessandra GUIGLIA*
Claudia BARSANTI
Silvia PEDONE

In 2007, the research group from Sapienza Università di Roma, directed by Alessandra Guiglia, and from the Università di Roma Tor Vergata, directed by Claudia Barsanti, investigated the marble pieces within the İmrahor Camii, formerly the basilica of St. John Studius. This research was financed for the period 2006-2008 by the Ministero dell'Università e della Ricerca[1], with additional support for the year 2008 coming from the Ministry for Foreign Affairs. The monument in question is a part of the Ayasofya Museum, whose director, Mr. Mustafa Akkaya, we should like to thank once more for his invaluable assistance.

Built by the patrician Studius around the year 450, the basilica of St. John arose in the Psamathia quarter at a short distance from the Golden Gate. For a thousand years, the basilica and its associated monastery stood at the centre of

* Prof. Dr. Alessandra GUIGLIA, Sapienza Università di Roma, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma/ITALY; e-mail: alessandra.guiglia@uniroma1.it
Doç. Dr. Claudia BARSANTI, Università di Roma Tor Vergata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Beni Culturali, Musica e Spettacolo, via Colombia, 00133 Roma/ITALY; e-mail: claudia.barsanti@uniroma2.it
Dr. Silvia PEDONE, Università di Roma Tor Vergata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Beni Culturali, Musica e Spettacolo, via Colombia, 00133 Roma/ITALY; e-mail: silvia.pedone@beniculturali.it

1 The 'Progetto di Rilevante Interesse Nazionale' (PRIN) is coordinated by Prof. Dr. Eugenio Russo, of the Università di Bologna. The research unit from Sapienza consists of the director Prof. Dr. Alessandra Guiglia, Doç. Dr. Asnu-Bilban Yalçın (University of İstanbul) and Dr. Roberta Flaminio; research unit from Tor Vergata consists of the director Doç. Dr. Claudia Barsanti, Dr. Silvia Pedone and Dr. Alessandro Taddei. Within the context of this project dedicated to the sculptures of the Ayasofya Müzesi, the objective for the unit from Bologna is the study of the sculptures of the Theodosian Hagia Sophia as well as those brought to light by the excavation of A. M. Schneider; the unit from Sapienza is primarily concerned with the Byzantine marbles stored in the marble collection of the Ayasofya Museum; and the unit from Tor Vergata is focussed upon the marble decoration of St. John Studius (İmrahor Camii).

the religious, political, and cultural life of Constantinople[2]. Important changes followed in the wake of the Turkish conquest: the buildings of the monastic complex disappeared and the basilica was turned into the Mosque of İlyas Bey bin Abdullah, the grand shield-bearer (*İmrahor*) of the sultan Beyazit II (1481-1512), whence its name İmrahor Camii[3].

References to the building are rather limited until August 1782, when a fire devastated much of the Psamathia quarter. The İmrahor Camii was left lying in ruin. Its conditions are documented by an engraving published by Count Choiseul Gouffier. Perhaps based upon a sketch by Fauvel, this engraving provides us with the first 'modern' image of the building. It is to Fauvel that we also owe the first ground-plan of the basilica: three aisles articulated by two rows of seven columns and the Ottoman *mihrap* in the apse, but with a different orientation. There is also a rudimentary ground-plan for the cistern beside the church[4].

After an extensive restoration performed in the early nineteenth century, the Imrahor Camii survived intact for nearly another century. It was only in 1908 that the ceilings, already damaged by the earthquake of 1894, collapsed under the weight of a heavy snowfall. In the autumn of that same year, the Russian Archaeological Institute at Constantinople executed some soundings within the monument. There came to light the small cruciform crypt at the centre of the presbyterial zone and three tombs in the southern aisle.

2 For the history of the monastery and the associated church of St. John Studius in particular, see the detailed and recent synthesis of C. Barsanti, "Il San Giovanni", in C. Barsanti, A. Paribeni, "Broken Bits of Byzantium: frammenti di un puzzle archeologico nella Costantinopoli di fine Ottocento", *Immagine e ideologia. Studi in onore di Arturo Carlo Quintavalle*, a cura di A. Calzona, R. Campari, M. Mussini, Milano 2007, 550-565: 550-555. Also to be noted are the contributions of A. Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, 35-59; J. Ebersolt, A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, 3-18; Th. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*, University Park-London 1971, 19-27; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, 147-152. The chronology, already indicated by C. Mango ("The Date of Studios Basilica at İstanbul", *Byzantine and Modern Greek Studies*, IV, 1978, 115-122) as being ca. 453, has since been moved back to 450 by U. Peschlow ("Die Johanneskirche des Studios in İstanbul. Bericht über die jüngsten Untersuchungsergebnisse", *Akten des XVI. Internationalen Byzantinistenkongresses*, Wien 4.-9. Oktober 1981, (*Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 32/4), Wien 1982, 428-434) and recently confirmed by J. Bardill (*The Brickstamps of Constantinople*, Oxford 2004, 32, 60-61, 109) on the basis of the brickstamps.

3 W. Müller-Wiener, *Bildlexikon*, 150; S. Kırımtayıf, *Converted Byzantine Churches in Istanbul. Their Transformation into Mosques and Masjids*, Istanbul 2001, 99.

4 For the images cited, see J.-P. Grélois, in *Byzance retrouvée. Érudits et voyageurs français (XVIe-XVIIIe siècles)*, Paris 2001, 133-134, 136, cat. nr. 68, 70, figg. 70, 73.

From these latter come the famous limestone slabs sculpted in the shape of sarcophagus façades re-used in burials[5].

In 1920, a fire destroyed what remained of the roofing. Since that time the decay of the İmrahor Camii has proceeded apace, involving even the neighbouring cistern. In fact, noteworthy for its homogeneous series of Corinthian capitals, that subterranean structure was almost completely destroyed by another fire in 1976. Today it can hardly be surveyed[6].

Marked as it is by the injuries of time, the building at present has an appearance that is quite modest, but not without an evocative air. In fact, in the shadow of what was formerly the church's atrium, the impressive façade of the narthex is visible. Adorning this façade are four columns of Proconnesian marble surmounted by composite capitals decorated with fine-toothed acanthus leaves, that we can consider the real prototypes of this category, which derives from Anatolian models of the Severan epoch. Because of their rich decorative apparatus, they stand out from the very many specimens that were produced and exported to virtually all parts of the Empire by workshops active in the area of Constantinople between the middle of the fifth and the middle of the sixth century. It would appear that their decoration was never entirely repeated in all of its details[7]. Utterly exceptional, moreover, are the presence and, especially, the positioning of eagles. Sculpted at the angles of the volutes, they have been interpreted –perhaps correctly– as emblematic figures that commemorate the consular rank of Studius, the basilica's founder[8].

Aside from these magnificent capitals and the cornices that adorn part of the wall of the counter-façade[9] –which pieces are too well-known to

5 For the crypt, cf. Th. F. Mathews, *The Early Churches*, 27, fig. 10; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon*, 150, figg. 142-143. For the reliefs today kept in the Archaeological Museum of Istanbul cf. N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*. Catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong, J.-P. Sodini, Paris 1990, 57-61, cat. nr. 99-101, pls. 38-39, but especially C. Mango, "Seminario 2", *La civiltà bizantina dal IV al IX secolo*, Bari 1977, 307-315.

6 A. Van Millingen, *Byzantine Churches*, 54, pl. 10; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon*, figg. 138, 146; L. Tonguç, *The Basilica Cistern (Yerebatan Sarayı) and the Other Cisterns of İstanbul*, İstanbul 1988, 42-43. For the capitals, cf. J. Kramer, *Spätantike Säulenkapitelle in Rom*, Wiesbaden 1997, 29, 48-49, figg. 27-35.

7 J. Kramer, *Skulpturen mit Adlerfiguren an Bauten des 5. Jahrhunderts n. Chr. in Konstantinopel*, Köln 1968, 50-51; C. Barsanti, "L'esportazione di marmi dal Proconneso nelle regioni pontiche durante il IV-VI secolo", *Rivista dell'Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte*, s. III, XII, 1989, 91-220: 139-147; J.-P. Sodini, "Deux chapiteaux byzantins découverts à l'Abbaye de Valmagne (Hérault)", *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 2003, 867-887.

8 J. Kramer, *Skulpturen mit Adlerfiguren*, 50-51.

9 F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. und 6. Jahrhundert nach Christus*, Baden-Baden 1956, 69-72, figg. 17-18.

present once more– little of the original architectural furnishing is still in use. Surviving only in the northern aisle, the columns of Thessalian green marble, carry capitals and an architrave that are merely skeletons consumed by fire. Of the sumptuous marble wall decoration, which indubitably once included the perimeter walls, there remain *in situ* some fragments of slabs with base-mouldings[10]. Precious and rare testimony is offered by the marble intrados for the windows, which are still preserved along the northern and southern walls and decorated with elegant Latin crosses atop the arches. This solution seems to anticipate that subsequently seen in the windows of the façade of the Justinianic St. Sophia[11]. Corresponding to the crosses of the intrados of the windows were the crosses sculpted upon the corbels created to support the pavement of the galleries, and also those crosses made in brickwork as part of the walls. These latter, however, were apparently meant to disappear beneath the plaster of the internal decoration[12].

The typological variety and articulated distribution of the capitals used in the building are attested by a series of marbles, whole or in fragmentary condition, that are yet *in situ* or to be found elsewhere. Perhaps from the southern colonnade, one of the composite capitals today supports funeral table in the small mosque of Arapkapısı nearby[13]. On the other hand, the Ionic impost capitals decorated with crosses and acanthus-leaves belonged to the columns of the galleries[14]. Unclear is the original location of the sole Corinthian capital of the so-called 'medallion-type'[15] (Fig. 1): it offers a singular variant

10 Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey*, University Park-London 1976, 158, figg. 15-26. Today without certain location, the fragmentary moulded slab of red porphyry may have once been a part of the decoration of the area of the sanctuary (46,5 x 50 cm, with a maximum width of 9 cm).

11 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustinianea*, Città del Vaticano 2004, 62, figg. 50-52.

12 There are only two crosses in brickwork upon the northern and southern walls, and they are not situated so as to mirror one another. The northern one occurs between the third and fourth window, whereas that to the south lies between the fifth and sixth window. However, other crosses survive on the walls of the atrium. See C. Barsanti, "Il San Giovanni", 553, n. 57, with bibliography on the custom of inserting crosses in brickwork into walls.

13 C. Barsanti, "Il San Giovanni", 554, fig. 9*c*.

14 Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Asia Minor Studien, 14), Bonn 1994, 9-10, 248-250, cat. nr. 1-3, pls. 1-2.

15 The capital is 41 cm high. For a brief description, cf. Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 133, cat. nr. 354, where the hardly proposal is made to date this piece between the second half of the fourth century and the first third of the fifth. See also a brief reference in C. Barsanti, "L'esportazione di marmi dal Proconneso", 135; J. Kramer, *Spätantike Säulenkapitelle*, 52. For this type's diffusion, and the establishment of the chronology of production, which can be fixed between the fifth and the first half of the sixth century, cf. C. Barsanti, "Capitelli di manifattura costantinopolitana a Roma", *Ecclesiae Urbis, Atti del Congresso Internazionale di studi sulle chiese di Roma (IV-X secolo)*, Roma, 4-10 settembre 2000, a cura di F. Guidobaldi, A. Guiglia Guidobaldi, Città del Vaticano 2002, III, 1443-1478: 1464-1471.

that is characterised by the presence of a tongue-shaped pointed leaf that occupies the smooth surface enclosed by the pseudo-calices. Disputed as well is the function of the large impost decorated with acanthus-leaves, which is today in the Staatliche Museen of Berlin[16]. However, a small marble fragment that lies in the left aisle of St John Studius[17] (Fig. 2) preserves a detail of the same decoration and thereby confirms that the impost of Berlin adorned this church: it is either a leaf at the bottom of a tuft of acanthus or the lowest lobe of a large, angular fine toothed acanthus leaf.

Even more fragmentary are the liturgical furnishings surviving from the building's oldest phases: a few scraps of marble slabs and posts, sometimes re-used within the walls or pavement[18]. However, to be added to them is the virtually complete stylobate of Thessalian green marble with chancel posts of the same marble; re-used in the mosque's decoration, it today seems rotated with respect to the sanctuary's axis[19]. This is one of the few surviving instances of the Early-Byzantine *templon* at Constantinople, which confirm the predilection for coloured marbles –especially Thessalian green– in liturgical furnishings. In this regard, of relevance is the splendid series of chancel posts of Thessalian green that were re-used in the third courtyard of the Topkapı Sarayı. According to Peschlow, this series might derive from the so-called 'Saray Basilica', which was excavated in the 1930s in the neighbouring courtyard, but other possible identifications are not excluded[20].

As was remarked by Peschlow himself, some marble slabs –of Proconnesian[21] and Pavonazzetto, the latter surviving in but a few fragments[22]– were situated

16 G. Mietke in *Die Welt von Byzanz-Europas östliches Erbe: Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, ed. by L. Wamser, München 2004, 68, cat. nr. 85; C. Barsanti, "Il San Giovanni", 554, fig. 9*b*.

17 The piece, that presents a smooth base, is 36,5x48 cm and is 29 cm high. Perhaps this is one of the two fragments remarked by U. Peschlow, "Die Johanneskirche", 432-433.

18 For a fragment of a slab decorated with a simple Latin cross that was re-used in the pavement of the central aisle, cf. R. Flaminio, "Gli elementi marmorei di reimpiego", in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 607, fig. 318. Also of interest is another fragment of a slab, that is decorated on both sides, cf. A. Guiglia Guidobaldi, "I plutei delle finestre", in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 213, fig. 90.

19 Th. F. Mathews, *The Early Churches*, 23-27, figg. 5, 7-9, pls. 13-16; U. Peschlow, "Zum Templon in Konstantinopel", in *Armos, Studies in Honor of N. K. Moutsopoulos,* Thessaloniki 1991, III, 1451-1475: 1451, 1465; R. Flaminio, "Gli elementi marmorei di reimpiego", 626, figg. 332-333.

20 U. Peschlow, "Zum Templon in Konstantinopel", 1463-1466, figg. 11-14; R. Flaminio, "Gli elementi marmorei di reimpiego", 626-629, figg. 330-331.

21 U. Peschlow, "Dividing Interior Space in Early Byzantines Churches: The Barriers between the Nave and Aisles", in *Thresholds of the Sacred*, ed. by S. E. J. Gerstel, Washington 2006, 53-71: 55, fig. 3.

22 The fragments, remarked by U. Peschlow, "Die Johanneskirche", 433, are today located in the northern aisle, in part stacked in the window openings and in part leaning against the western wall; they are 6 cm thick and have a series of mouldings that have been carefully lathed as regards their jutting profiles.

between the columns of the ground-level and those of the galleries. These created a lively and, at the same time, elegant chromatic contrast (Fig. 3). It was a contrast that was subsequently repeated in grandiose fashion in the lost decoration of the Justinianic St Sophia, the subject of Paul the Silentiary's *ekphrasis*. An echo is still to be had from the remains of the churches at Philippi[23].

It is hard to reconstruct in detail the marble decoration on the basis of the fragmentary and heterogeneous remains that today lie scattered in the aisles. They have already been partially published by Peschlow, and recently they have been documented in a survey conducted by Ken Dark and Ferudun Özgümüş[24]. There certainly once existed a monumental ambo (Fig. 4), of which there survives a trapezoidal parapet with a dense sequence of sculpted mouldings that point towards a date fully within the sixth century[25].

During our survey in 2007, we identified a small group of Middle Byzantine sculptures that seem not to have attracted much attention to date, but which conceivably constitute evidence for more than one phase in the building's decoration between the Macedonian and Comnenian periods. In question are a corbel, some sections of cornices, a small capital, and fragments of slabs heterogeneous in ornament and style.

The corbel displays vegetal and animal decoration covering three sides[26]. The lower surface, hence the main one, displays at its curved extremity a pair of peacocks flanking a small cantharus (Figs. 5, 6) and continues with a vegetal motif that is sub-divided into two zones. It consists of an Orientalizing palmette and a sinuous, luxurious vine that traces a series of circles. With its characteristic heart-shaped form, the palmette is particularly close to the repertory of the mature Macedonian period that is diffused both in sculpture –witness, for example, a small capital of the *templon* that is today

23 The fragments are located both in the basilica of the Museum and in the area surrounding the Octogon. There are slabs made of Pavonazzetto and decorated with geometric motifs having complex mouldings. There are also *cymatia* made of Thessalian green marble.

24 K. Dark, F. Özgümüş, *Istanbul Rescue Archaeological Survey 1998. The districts of Koca Mustafa Paşa and Yedikule*, First Preliminary Report, London 1998, 10-11, 31-35; "Rescue Archaeology in Istanbul, 1998", *Bulletin of British Byzantine Studies*, 25, 1999, 36.

25 The two joining fragments of Proconnesian marble have as a whole the dimensions 57 x 142 x 14 cm. The ambo is cited by U. Peschlow, "Die Johanneskirche", 433, and subsequently by J.-P. Sodini, K. Kolokotsas, *Aliki, II: La basilique double,* Paris 1984, 107, n. 435 and by P. H. F. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands*, Bonn 1987, 147. Worthy of note is an orderly series of small holes located in an alternating, staggered sequence along the margin. That may indicate that decoration was done with the use of metallic models.

26 Made from white marble, likely Proconnesian, the sculpture measures 65 x 22 x 26 cm.

in the Archeological Museum of Iznik-Nicea[27]– and in the sumptuary arts. In this connection, comparison with the chalice of the Treasury of San Marco in Venice is suggestive: that piece was commissioned after 964 by Basilios Proedros, a high-ranking official of the Byzantine court[28]. Also belonging to the same matrix of forms is the motif sculpted upon the sides of the corbel. It consists of large leaves, of different types, that are within linked circles, and a leaf bent back and upwards[29].

The cornice fragments belong to two different structures, even if their decoration is similarly composed of small arches with a double spiral and eyelets. On the first, of which two sections survive at the least[30] (Fig. 7), the sequence of eyelets is enhanced by two lobes that touch the upper fillet. Thereby, they comprise a frieze of festoons that recalls in particular the motif sculpted upon the cornices of the northern church of Constantine Lips at the beginning of the tenth century[31]. In contrast, the motif sculpted on the other cornice pieces, at least three in number, is simpler, with working that is clean and almost metallic in effect. It consists of a more dense sequence of small arches coupled with pointed leaves and a small Greek cross[32] (Fig. 8). A suitable parallel for this variant is to be found either in a tenth- or eleventh-century Bithynian epistyle or in an eleventh-century capital in the Bursa Museum[33]. This latter, in fact, displays a paratactic series of eyelets with trefoil palmettes.

---

27 Y. Ötüken, *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien: antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, (Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 41), Tübingen 1996, 79, cat. Iz 22, pl. 6, fig. 5. The diffusion of this motif in its differently shaped variants is documented by a series of sculptures of the tenth to eleventh century that are kept in the Byzantine Museum of Athens: cf. L. Boura, *O glyptos diakosmos tou naou tes Panagias sto Monasteri tou Osiou Louka*, Athina 1980, 64, 87-92, 115-121, figg. 92-95, 143-147; M. Sklavou Mavroiedi, *Glypta tou Byzantinou Mouseiou Athenon*, Athina 1999, 103, 110-111, 120, 143, nr. 142, 151, 160, 193. Also of interest is a capital from the church of St Sophia in Ochrid, which can be dated to the second fourth of the eleventh century: M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle* (Asia Minor Studien 25), Bonn 1997, 140, 214, cat. nr. 98, pl. 53.

28 A. Cutler, "Uses of Luxury: On the Functions of Consumption and Symbolic Capital in Byzantine Culture", *Byzance et les images*, Paris 1994, 287-327: 306-307, fig. 14.

29 See in particular the fine marble cornice that runs along the external wall of the apse of the Panagia of Hosios Loukas, which dates to the second half of the tenth century: cf. L. Boura, *O glyptos diakosmos*, 111, fig. 184.

30 Today situated in the opening of one of the windows of the northern aisle, this piece is 11 cm high, 54 cm long, and 27 cm wide. The central frieze is roughly 8 cm high. The second, which has similar dimensions, could not be found during the season of 2007. The photograph published here dates to 1997. Both pieces are of Proconessian marble.

31 Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, 332, fig. 35-19.

32 Once again only one of the fragments was able to be examined, viz. that without the cross (fig. 8*a*). Made of Proconnesian marble, it is 15 cm high, 42 cm long and 18 cm wide.

33 For the epistyle from Kıranışıklar cf. Y. Ötüken, *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien*, 82-83, 86, cat. Ke 9*f*, pl. 8, fig. 4; for the Bursa capital cf. A. Grabar, *Sculptures byzantines du Moyen Age*, II (XIe-XIVe siècle), Paris 1976, 43-44, cat. nr. 15, pl. X.

Belonging to the same repertory of stylized vegetal forms, but in a variant that is perceptibly different, is the decoration of two sculptures, probably of Proconnesian marble, that are encased within the external surface of the southern wall[34] (Fig. 9). There are two impost-blocks that show a refined decoration distributed on two levels separated by a twisted rope and underlined, at the bottom, by a row of dentils Figs. 10, 11). We are dealing with the well known and very common palmette and lotus frieze, here carefully carved in a dense and continuous distribution of the vegetal elements. On the upper level, this same motif is repeated, but on a reduced scale and on a slightly recessed surface. This solution is so original as to be without known parallel at present. Amongst the countless parallels possible for this type of frieze, are those offered by a series of twelfth-century monuments at Constantinople and in Greece[35].

There also survive very slight traces of the liturgical furnishings, such as a small capital[36] (Fig. 12) in fragmentary condition, that is decorated with a cross, from the base of which there emerge two symmetrical vegetal elements that frame it by turning inwards. The Greek cross has widening arms with middle in raised relief. This motif is widely spread within a broad chronological timespan as of the tenth century and can be located *inter alia* in some pieces that come from St George of the Mangana[37], dating roughly to the middle of the eleventh century. The piece in question is linked to these also by the distinct typology of the cross with its interior outline that is, moreover, well

34 The western fragment is 56 cm long (of 39 taken up by the frieze) and 15 cm high, while the eastern one is 58 cm long (of which 32 taken up by the frieze) and 21 cm high (with 8 cm for the lower frieze and 5 cm for the upper)

35 Constantinopolitan examples should be called to mind, especially the cornices of the church of St Euphemia (R. Naumann, H. Belting, *Die Euphemia-Kirche am Ippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*, Berlin 1966, 70-71, pll. 9*e*, 10*a-b*) and of the Kalenderhane Camii (U. Peschlow, in *Kalenderhane in Istanbul: the buildings, their history, architecture and decoration*, ed. by C. L. Striker, Y. D. Kuban, Mainz am Rhein 1997, 111, cat. nr. 169-170, pls. 88-89); U. Peschlow, "Byzantine Architectural Sculpture", *Kalenderhane in Istanbul The Excavations. Final Reports on the Archaeological Exploration and Restoration at Kalenderhane Camii 1966-1978*, ed. by C. L. Stiker, Y. D. Kuban, Mainz am Rhein, 2007, 297, 315, nr. 62, pl. 8. For the Greek area of the Balkans, see the fragment of an epistyle from Pranghi in Thrace (R. Ousterhout, Ch. Bakirtzis, *The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley*, Thessaloniki 2007, 157) and the twelfth-century *proskynetarion* in the church of the Panagia of Hosios Loukas (A. Grabar, *Sculptures byzantines*, 50-55, fig. 44, pl. 19; L. Boura, *O glyptos diakosmos*, 105, figg. 174, 176).

36 Made of Proconnesian marble, the small capital is 18 cm high and 13 cm in diameter at its base.

37 R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris 1939, 114-115, nr. 10, figg. 132, 3, 137; 115, nr. 15, fig. 139. See also a small fragmentary capital, perhaps of a *proskynterion*, that comes from the Kalenderhane Camii: U. Peschlow, "Byzantine Architectural Sculpture", 296, 312, nr. 40, tav. 7.

attested for the tenth century in the northern church of Constantine Lips at Constantinople and the Panagia at Hosios Loukas[38].

More problematic is a large, but fragmentary, marble slab which presents double panel decoration lightly cut upon the marble surface[39] (Fig. 13). Inspired by well-known compositions of the Justinianic age characterised for their complex mouldings, especially that consisting of concentric lonzenges with a vegetal insert at the centre[40], it offers a simplified version of them that is quite similar to the decoration of a sarcophagus in the Museum of Bursa[41]. The piece's remarkable thickness and the regular spacing of the grooves that delineate the concentric geometrical figures are the source of many doubts as to its chronological context, while at the same time clearly separating its dating from that of sixth-century models.

A large fragment of a chancel slab was amongst the materials excavated by the Russian Archaeological Institute and transferred to the Archaeological Museum at the beginning of the twentieth century. Dated to the tenth or eleventh century, this piece displays the figure of a peacock with its tail in the form of a fan and polychrome incrustations adorning its feathered body[42] (Fig. 14). Though present in the Early-Byzantine repertory, this particular iconographical variant with a frontal view of a peacock finds especial favour in the Macedonian period. Examples include, most notably, the fragmentary screen of the northern church of Constantine Lips[43] and the beautiful slab re-used in the boundary wall of the monastery of Xeropotamos on Mount Athos[44], both dating to the tenth century.

---

38 Cf. Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, 332, fig. 35-19; L. Boura, *O glyptos diakosmos*, 80, pls. 100, 132, 181.

39 The two fragments, in Proconnesian marble, which join and were once alongside one another, have the following dimensions: that on the left 40 x 40 x 13 cm, that on the right 35 x 72 x 13 cm. At some unknown moment, a hole that is more or less round was made in a corner of the panel on the right.

40 C. Barsanti, "I plutei degli intercolumni delle gallerie" in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 452-474.

41 C. Barsanti,"Materiali bizantini poco noti o inediti della Bitinia", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, 42, 1995, 47-69: 51, fig. 1*a*, where it is suggested that the piece dates to the eleventh century, much later than the seventh or eighth century dating proposed by Y. Ötüken., *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien*, 124-125, 127-129, pl. 20, figg. 1-3.

42 N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée,* 166-167, cat. nr. 332, pl. 101. The fragment is 54 x 66 cm and has a width of 9,5 cm; the screen is also decorated on the back with a Greek cross inscribed within a quadrifoil; cf. in addition C. Barsanti. "Sculture bizantine di Monemvasia", *Studi in memoria di Patrizia Angiolini Martinelli,* a cura di S. Pasi, Bologna 2005, 49-73: 63, fig. 16.

43 N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée,*190-191, cat. nr. 407-409, pl. 115.

44 C. Barsanti. "Sculture bizantine di Monemvasia", 62-63, fig. 14, with other parallels in the church of Christos Elkomenos at Monemvasia, at Gortyn and at Venice (*ibidem,* figg. 12, 17 e 18).

In concluding this review, we must note that thus far we have not been able to identify the fragments that were reproduced at the end of the nineteenth century in a sketch by the Reverend Charles George Curtis together with Mary Walker (Fig. 15), collected in the album *Broken Bits of Byzantium*, an important source for the knowledge of the monuments of Constantinople[45]. On the page in question, in addition to two views of the church of St. John Studius, there appear a capital and some details of sculptural ornament. Two of these latter, described as being "*dans le mur nord*", reproduce two segments of slightly curved cornices[46]. One has acanthus leaves situated askew and marked by drill-work; the other has a trellis motif. From the sketch it would seem that both segments had a convex profile that was enclosed by two fillets, then, probably, they can be identified as frames for arcosolia or similar structures. Comparison with Constantinopolitan pieces kept in the Archaeological Museum (e.g. the archivolt decorated with Apostles' busts that comes from the monastery of Constantine Lips[47], the fragment of an arcosolium with an Angel's bust[48], and another with Angel and Apostles that is better preserved[49]) decidedly points towards the early Palaeologan period. However, parallels are also to be found outside Constantinople, especially in the Greek area and in the Balkans: the frames for the *proskynetaria* in the church of Samari[50] and the one in the church of the Peribleptos of Mystra[51], dated to the late twelfth and fourteenth century respectively.

The heterogeneous nature of the pieces considered here and the fragments' clearly poor condition do not do justice to the Middle Byzantine phase of the Studite complex, which occupied a prominent position in Constantinople during the Macedonian and Comnenian periods. The extraordinary floor-

45 For these fascinating and mysterious figures, both yet little known, see: C. Barsanti, A. Paribeni, "Broken Bits of Byzantium", 550-565.

46 C. Barsanti, A. Paribeni, "Broken Bits of Byzantium", 554, fig. 1. The two sketches are signed by Curtis and dated 1887.

47 The frieze with acanthus leaves situated askew runs along the internal margin of the arch: N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée*, 192-193, nr. 414, pl. 117, dated to the fourteenth century. For this and the other two fragments cited in the text, see also: A. B. Yalçin, "Materiali di età paleologa nel Museo Archeologico di Istanbul", *L'Arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi, 1261-1453*, a cura di A. Iacobini, M. della Valle, (Milion 5), Roma 1999, 359-382: 360, figg. 1-2, 362, figg. 12-13.

48 Here too, the internal margin of the arch is decorated with a frieze of leaves askew: N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée*, 138, nr. 273, pl. 85, dated to the end of the thirteenth century.

49 Here, the internal margin of the arch, like the frame for the arcosolium, is decorated with a trellis motif: N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée*, 138, nr. 274, pl. 86, dated to the first half of the fourteenth century.

50 A. Grabar, *Sculptures byzantines*, 99-100, nr. 82, pl. LXXI*a*.

51 A. Grabar, *Sculptures byzantines*, 147, nr. 153, pl. CXXXV*c*.

decoration in *opus sectile*[52] that covers virtually the whole of the church's central aisle constitutes, together with the pavement of the complex of the Pantokrator, one of the most outstanding documents for the skill of those artists active in the capital between the eleventh and twelfth century. It is an epoch that marks a particularly fruitful moment for the artistic and cultural life of the *coenobium*. To be attributed to it as well are the remains of refined decoration executed in polychrome ceramics, a category of material to which scholars have recently turned anew with interest[53]. Indeed, it is to these very decades that there also belong some of the most famous illuminated manuscripts produced by the Studite *scriptorium*, e.g. the Psalter of the British Library (Add. 19352) that was written and illustrated by the monk Theodore in 1066[54].

The considerations that we have presented here today are merely preliminary in nature. However, further pursuit of this research will furnish yet another element whereby we may recover the physical appearance to the complex of St John Studius during the central centuries of the Byzantine millennium.

52 Y. Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri/Interlaced Byzantine Mosaic Pavements*, Istanbul 2002, 57-67. As regards the two panels containing figures of animals, which belong to the same pavement, today in England: K. Dark, A. Littlewood, "New Evidence for the Byzantine Pavement of St John Studius in Istanbul from Preston Parish Church, Rutland, England", *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 55, 2005, 221-228.

53 E. S. Ettinghausen, "Saint John Studios (İmrahor Camii)", *A Lost Art Rediscovered. The Architectural Ceramics of Byzantium*, ed. by S. E. J. Gerstel, J. A. Lauffenburger, Baltimore 2001, 203-207.

54 J. Lowden, "The Theodore Psalter", *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, ed. by E. Buckton, London 1994, 154, cat. nr. 168; J. Lowden, *Early Christian and Byzantine Art*, London 1997, 279-286.

Fig. 1: St. John Studius (İmrahor Camii), Corinthian capital of so-called 'medallion-type'

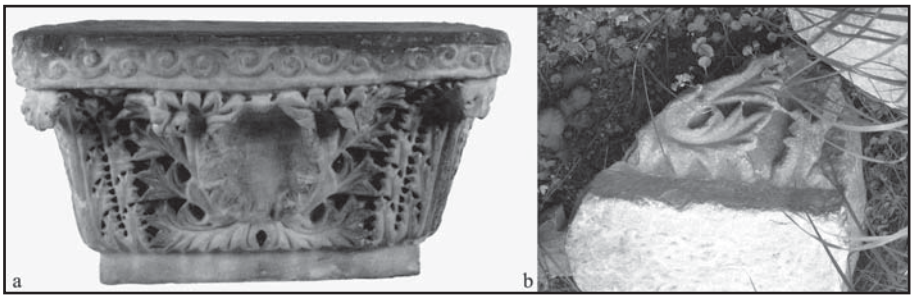

Fig. 2a: Berlin, Staatliche Museen, an impost from St. John Studius (from Mietke 2004)

Fig. 2b: St. John Studius (İmrahor Camii), fragment of an impost

Fig. 3: St. John Studius (İmrahor Camii), fragmentary slabs of Pavonazzetto marble

Fig. 4: St. John Studius (İmrahor Camii), ambo fragments

Fig. 5: St. John Studius (İmrahor Camii), corbel

Fig. 6: St. John Studius (İmrahor Camii), corbel

Fig. 7a-b: St. John Studius (İmrahor Camii), fragments of cornice

Fig. 8a-b: St. John Studius (İmrahor Camii), fragments of cornice

Fig. 9: St. John Studius (İmrahor Camii), exterior of the south wall

Fig. 10: St. John Studius (İmrahor Camii), exterior of the south wall, fragment on the west side

Fig. 11: St. John Studius (İmrahor Camii), exterior of the south wall, fragment on the east side

Fig. 12: St. John Studius (İmrahor Camii), small capital

Fig. 13: St. John Studius (İmrahor Camii), fragmentary slab

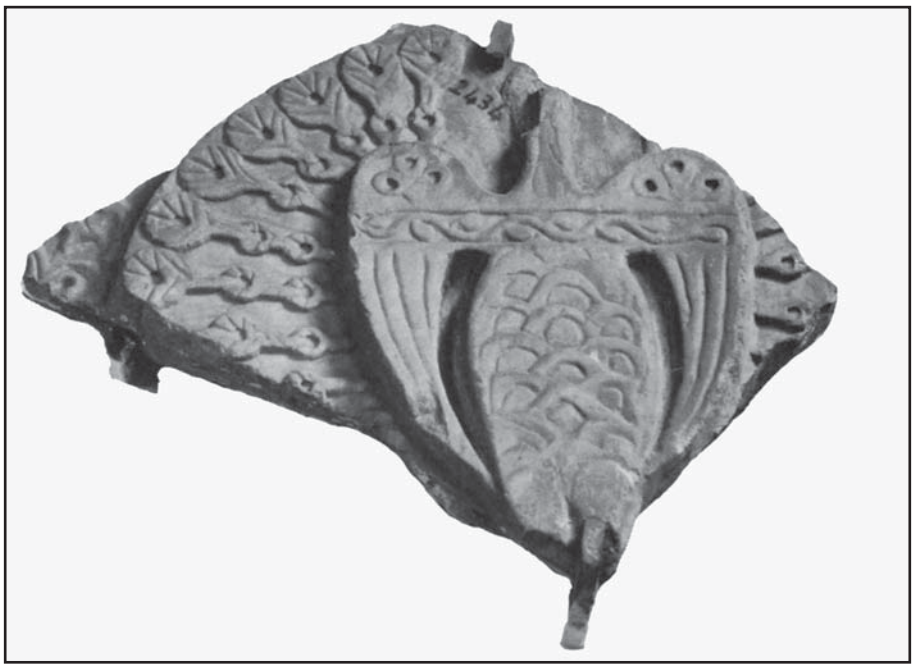

Fig. 14: Istanbul, Archaeological Museum, fragmentary screen from St John Studius (from Fıratlı 1990)

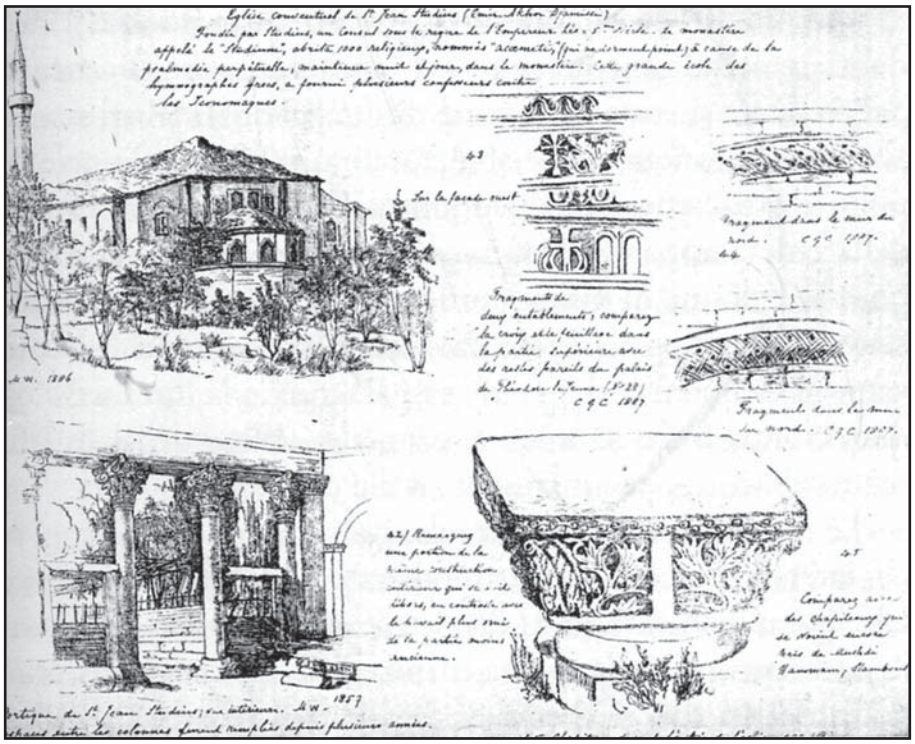

Fig. 15: St. John Studius (İmrahor Camii) sketch from *Broken Bits of Byzantium* by M. Walker and Rev. Ch. G. Curtis: views and sculptural fragments

NİĞDE VE AKSARAY İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI (GÖLLÜ DAĞ OBSİDİYEN ARAŞTIRMALARI) 2007

Nur BALKAN-ATLI*
Nurcan KAYACAN
Berkay DİNÇER
Yasin ÇAKAN
Laurence ASTRUC

"Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması" kapsamında obsidiyen araştırmaları 15 Temmuz-15 Ağustos 2007 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı, Doç. Dr. Erhan Bıçakçı, Dr. Laurence Astruc (IFEA), Nurcan Kayacan, Berkay Dinçer, Gökhan Yasin Çakan, Yıldıray Saruhan, Okan Sezer, Ezgi Avar, Gizem Dertürk (İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı öğrencileri) ve Zehra Taşkıran (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Bakanlık temsilcisi) araştırma ekibini oluşturdu. Dr. Fuat Şaroğlu araştırmaya 2 gün katılatak Göllü Dağ jeolojisi hakkında bizi bilgilendirdi.

GENEL BİLGİLER

İç Anadolu'da Niğde İli sınırları içinde, Melendiz masiflerinin kuzeyinde bulunan Göllü Dağ, kuvarternere tarihlenen, farklı püskürtmelerin oluşturduğu (riyolit, obsidiyen, perlit, ignimbrit, pomza) bir strato-volkandır. Tarih öncesi insan için kıymetli bir hammadde olan obsidiyen açısından da Göllü Dağ en görkemli ve en çok kullanılmış ve ticareti yapılmış obsidiyen yataklarını içermektedir.

Genel Müdürlüğünüzün izni ile bölgede 1995 ve 1996 yıllarında yaptığımız yüzey araştırmalarında bilinen obsidiyen kaynaklarının yanı sıra yenilerini bulduk ve daha evvel araştırılmamış işlikleri saptadık (Balkan-Atlı *et al.* 1997,

* Nur BALKAN-ATLI, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Nurcan KAYACAN, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Berkay DİNÇER, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Yasin ÇAKAN, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Laurence ASTRUC, Fransız Anadolu Araştırma Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE.

Balkan-Atlı & Der Aprahamian 1998, Cauvin & Balkan-Atlı 1996, Cauvin *et al*, 1998). Yine Genel Müdürlüğünüzün izni ile Niğde Müzesi başkanlığında 1997-2006 yılları arasında "Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen Atölyesi Kazısı"nı gerçekleştirdik. Kazılar standart ürünler üreten uzman bir çanak çömleksiz neolitik atölye ve bu atölyeden Yakın Doğu'ya yapılan ticareti ortaya çıkardı (Binder&Balkan-Atlı 2001). Ve Anadolu'nun en eski insan iskanını *in situ* durumda ortaya çıkardı. Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait bu tabakalanma sadece Anadolu için değil, Avrapa'nın ilk insan iskânı ve Afrika/Avrasya ilişkileri açısından da büyük önem taşımaktadır (Slimak et al. 2004, 2006a, 2006b, 2007a, 2007b).

Kazı çalışmalarımızın bulguları bölgenin daha yoğun araştırılması gerektiğini gösterdi. Bu nedenle daha evvel sadace iki yıl kısıtlı bir sürede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarına yeni bir objektif ve strateji ile geri döndük.

Amacımız sistematik olarak Göllü Dağ'ın tümünü taramak, erozyonun ortaya çıkardığı yeni obsidiyen damarlarını ve işlikleri saptamak, kaya sığınaklarını araştırmak ve tüm verileri GIS yöntemi ile kayıt altına almaktır.

2007 yılındaki programımız Göllü Dağ'ın daha evvel araştırmadığımız bir bölümünü sistematik olarak taranmasını (bu bağlamda Küçük Göllü Dağ alanını seçtik) ve evvelki yıllardan bildiğimiz yatak ve işliklerin kontrol edilmesini (Kayırlı-Bitlikeler ve Bozköy-İlbiz) kapsadı (Harita: 1).

KÜÇÜK GÖLLÜ DAĞ

Küçük Göllü dağ Göllü Dağ'ın güneybatı kısmında, Çiftlik ovasına hâkim bir konumdadır. Göllü Dağ'ın riyodasit vitrofirlerinden oluşan kısa bir akıntısı durumundadır. Bu yıl bu alanın 2/3'sini taranabilmiş (Harita: 2) ve çok sayıda (46 adet) buluntu yeri ve bazı obsidiyen damarları saptanmıştır. Bu buluntu yerleri Neolitik/Kalkolitik Çağ işlikleri, Alt ve Orta Paleolitik kamp yerlerini ve neolitik kaya sığınaklarını kapsamaktadır.

Paleolitik Çağ Bulguları

Paleolitik Çağ, özellikle Orta Paleolitik, çok zengin olarak temsil edilmektedir. Buluntular dağın kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında yoğunlaşmaktadır. Güneyinde hemen hemen hiç yoktur. Dağın orta kısmı ve kuzey kısmı ise henüz taranmamıştır. Bazı buluntu yerleri birbirlerine çok yakın olduğundan beraber değerlendirilecektir.

Sır. No.	Env. No.	Mevki Adı	Dönem	Top. Buluntu
1	1	Karataş	AP/OP	1
2	2	Ballıkaya	AP/OP	25
3	3	Ballıkaya	AP/OP	9
4	4	Ballıkaya Kuzey Etek	AP/OP/NEO-KAL	42
5	5	Ballıkaya Kuzey	AP/OP	19
6	6	Ballıkaya Kuzey	AP/OP	79
7	7	Ballıkaya Kuzey	AP/OP/ÜP/NEO-KAL	93
8	13	-	OP	19
9	14	-	OP	47
10	15	-	OP	2
11	18	-	AP/OP	72
12	30	-	AP/OP	45
13	53	Kepez Genel	OP	13
14	55	Yallı-Ören	OP	1
15	57	Sırçaderesi Genel	AP/OP	6
16	120	Kepez	-	7
17	123	Sekkin Geçidi Dere	AP/OP	5
	124	Sekkin Mevkii	OP/UP	6
18	126	Sekkin Mevkii	OP	12
19	130	-	AP/OP	33
20	132	Ballıkaya	OP	11
21	133	Ballıkaya	AP/OP	25
22	156	-	AP/OP	25
23	165	-	OP	3
24	167	-	OP	1
25	168	-	AP/OP	4
26	170	-	AP	2
27	171	-	AP/OP	2
28	175	Kızılkaya Yamaçlar	OP	7
29	178	Kızılkaya	AP/OP/NEO-KAL	15
Toplam				**629**

Tablo 1: Küçük Göllü Dağ, paleolitik buluntu yerleri

Ballıkaya Mevkii

Toplam 8 noktada yapılan toplamalar dağın kuzeydoğusunda (Env. No. 2-7, 130-131) 1772–1809 m. arası rakımlarda bulunmaktadır. Buluntular (317 adet) genellikle Orta Paleolitik Çağa işaret etmektedir, ancak birkaç tane Neolitik veya Kalkolitik Çağa ait olabilecek dilgi ve yonga da ele geçirilmiştir. Çok sayıda levallois çekirdeğin ve yonganın yanı sıra, çeşitli yonga, dilgi ve çekirdek vardır. 2 adet el baltası bulunmuştur. Aletlerin varlığı, özellikle yan kazıyıcılar, buluntu yerlerinin iskân olabileceğini göstermektedir.

Sekkin Geçidi Mevkii

Dağın doğusunda, 1689 ile 1749 rakımları arasında birbirine çok yakın olmayan 3 noktada (Env. No: 123, 124, 126) Paleolitik Çağa ait az sayıda buluntu (toplam 33) ele geçirilmiştir. Bu buluntular levallois çekirdekleri ve yongaları, yongalar ve birkaç aletten (yan kazıyıcı) oluşmaktadır. 126 No.lu buluntu yerinin üstlerinde, 1832 m. rakımda 4. bir nokta olup (Env. No. 14) diğerlerine oranla daha zengin bir buluntu topluluğu sergilemektedir (toplam 47 adet). Levallois çekirdeklerin, yongaların ve aletlerin çoğunlukta olduğu burası da Orta Paleolitik'e ait bir yerdir.

Env. No. 13

Küçük Göllü Dağ'ın tam güneyinde tek bir noktada Paleolitik Çağ buluntularına rastlanmıştır. Burada az sayıda (toplam 19 adet) levallois yongaları ve yonga parçaları ve bir adet dilgi bulunmuştur.

Kuzeybatı Alan

Bu alanda 8 yerde (Env. No. 156, 165, 167, 168, 170, 171, 175, 178) Paleolitik Çağa ait buluntu toplanmıştır. Toplam 59 adet alan buluntu etrafa saçılmış hâlde birbirinden uzak konumlarda bulunmuştur. Ancak varlıkları dağın bu kısmında da paleolitik kamp yerlerinin varlığına işaret etmektedir. Orta Paleolitik buluntuların yanı sıra Alt Paleolitik'e tarihleyebilecağimiz bazı buluntular ele geçirilmiştir (el baltası, satır). Diğer buluntular az sayıda levallois çekirdeği ve yongaları kapsamaktadır.

Özetle Paleolitik Çağ buluntuları iki yüzeylileri (Çizim: 1), levallois çekirdeklerini (Çizim: 2) ve çeşitli aletleri (Çizim: 3) kapsamaktadır.

Neolitik/Kalkolitik Veriler

Bu dönemlere ait veriler Küçük Göllü Dağ'ın araştırma yapılan tüm alanlarında bulunmuştur. Araştırma sırasında hiçbir çanak çömlek parçasına

(bazı geç dönem örnekleri dışında) rastlanmamıştır. Bazı alanları kesin olarak Çanak Çömleksiz Neolitik'e tarihleyebilirken bazı alanlarda Neolitik ve Kalkolitik ayrımı yapılamamaktadır. Bölgedeki Tepecik-Çiftlik kazılarında gözlemlediğimiz üzere neolitik teknoloji Kalkolitik Çağda da devam etmektedir. Araştırmamızda işlik yerlerinin yanı sıra bazı iskân yerleri de (kamp, kaya sığınağı) bulunmuştur.

Sıra No.	Env. No.	Mevki Adı	Buluntu
1	20	Hamidin Yeri Baş	631
2	1 ve 16	Karataş	74
3	28 ve 29	Kuzunun Yeri Alyı	143
4	31	Öküz Yatağı	7
5	39	Koyan Kaya	2
6	41	Sarıkayalar	6
7	44	Kaletepesi	3
8	116 ve 117	Kuşburnu Kepez	188
9	120	Kepez	14
10	15	Kepez Üstü	30
11	122	Kepez–Sekkin	58
12	124		10
13	126		10
14	130		42
15	10	Başöğürün	24
16	175	Kızılkaya	6
17	171		37
		TOPLAM	**1,285**

Tablo 2: Neolitik–Kalkolitik Çağ buluntu yerleri

Hamidin Yeri Baş Mevkii

Büyük olasılıkla Kalkolitik Çağa ait bir işlik olan Hamidin Yeri Baş (Env. No. 20) Küçük Göllü Dağ'ın kuzeybatısında, 1980 m. rakımda, bir obsidiyen damarının yakınında bulunmakta ve çok geniş bir alanı kaplamaktadır (Resim: 1). Çok yoğun işlik artığı sergileyen bu alanda 3 sıra hâlinde her 10 metrede 1 m^2 sistematik toplama yapılmıştır. Toplam 631 adet obsidiyen

toplanmıştır. Buluntular tipik işlik artıklarına işaret etmektedir. İşlik konik, tek vurma düzlemli çekirdeklerden dilgi üretimine yönelmiştir (Çizim: 4). Buluntular denemiş ve bırakılmış obsidiyen bloklarını (36 adet), taslak (9 adet) ve önformları (4 adet), çekirdekleri (53 adet), taslak, önform ve çekirdek hazırlama yonga (429 adet), omurgalı dilgi (4 adet) ve tabletleri (1 adet) ve dilgileri (95 adet) içermektedir. Ayrıca bir adet riyolit vurgu taşı ele geçirilmiştir.

Karataş Mevkii

Küçük Göllü Dağ'ın batısında, Hamidin Yeri Baş'ın güneybatısında, daha alçak bir rakımda (1918-1900 m.), Bozköye hâkim konumda Karataş mevkii (Env. No. 1 ve 16) bulunmaktadır. Buluntu sayısı çok olmamasına karşın (toplam 74 adet) Karataş, Neolitik Çağa ait ok ucu ve dilgi üretimi yapan bir işliğe işaret etmektedir. Buluntular 4 adet ikiyüzeyli uç önformu, 4 adet taslak 6 adet önform, 3 adet çekirdek, 4 adet dilgi, 2 adet omurgalı yonga ve omurgalı dilgi, 53 adet yonga içermektedir. Ayrıca 1 adet bazalt el baltası bulunmuştur.

Kuzunun Yerinin Altı

Karataş mevkiinin güneyinde, daha alçak bir rakımda (1880-1840 m.) Kuzunun Yerinin Altı mevkii (Env. No. 28 ve 29) bulunmaktadır. Buluntular (toplam 143 adet) neolitik bir işliği işaret etmektedir : çekirdek (19 adet),yonga (64 adet), dilgi (49 adet), tablet (4 adet), 1 önform (1 adet), omurgalı (2 adet), taslak (1 adet), parça (3 adet).

Öküz Yatağı

Kuzunun Yerinin Altı'nın güneyinde, 1727 m. rakımda bulunmaktadır. Öküz Yatağı (Env. No. 31) paleolitik buluntuların yanı sıra az sayıda (toplam 7 adet) Neolitik'e ait çekirdek, yonga ve dilgi sergilemektedir.

Koyan Kaya

Küçük Göllü Dağ'ın batısında, 1770 m. rakımda bulunan Koyan Kaya'da (Env. No. 39) sadece 2 adet buluntu ele geçirilmiştir, ancak bunlardan birinin Çanak Çömleksiz Neolitik'e ait özgün bir teknolojiyi işaret etmesi açısından bu buluntu yeri önem taşımaktadır.

Sarıkayalar

Koyan Kaya'nın güneyinde, 1900 m. rakımda, Sarıkayalar mevkiinde (Env. No. 41) 6 adet yonga ve 1 adet patinalı levallois çekirdeği bulunmuştur.

Kaletepesi

Küçük Göllü Dağ'ın güneybatı ucunda, 1770 m. rakımda Kaletepe mevkiinde (Env. No. 44) 3 adet obsidiyen buluntu ile 6 parça geç dönem çanak çömleği bulunmuştur.

Kuşburnu/Kepez

Küçük Göllü Dağ'ın güneyinde, 1699-92 m. rakımda Kuşburnu/Kepez mevkii (Env. No. 116-117, 120) bulunmaktadır. Buluntular aletler içermekte ve Çanak Çömleksiz Neolitik bir iskâna işaret etmektedir. Toplam 202 obsidiyen buluntu 39 dilgi, 11 dilgicik, 13 çekirdek, 109 yonga, 11 parça, içermektedir. Aletler arasında, 1 ok ucu, 3 kalem (?), 1 düzeltili yonga, 1 iki yüzeyli baskı düzeltili uç parçası, 1 mikrolit ve 23 kullanım izi (bazı yonga, dilgi ve dilgiciklerde) vardır (Çizim: 5).

Kepez Üstü

Kepez mevkiinin üst kısımlarıda, 1820 m. rakımda (Env. No. 15) neolitik buluntulara rastlanmıştır. Toplam 30 adet buluntu 26 yonga, 3 dilgi ve 1 mızrak ucu içermektedir.

Kepez/Sekkin

Güneyde, Sekkin Geçidi'nin üst kısmında, 1722 m. rakımda neolitik bir alan daha bulunmuştur (Env. No. 122). Toplam 58 obsidiyen buluntu 1 dilgi, 1 dilgicik, 9 çekirdek, 29 yonga, 2 omurgalı yonga, 3 parça, 3 mini parça, 1 mini levallois çekirdek içermektedir.

Env. No. 124

Sekkin Geçidi'nin doğusundaki bir alanda (rakım 1689 m.) az sayıda neolitik obsidiyen buluntulara rastlanmıştır (toplam 10 adet), ancak bu buluntular yongaların yanı sıra bir dilgicik ve bir okucu içermektedir.

Env. No. 126

124 No.lu toplama alanının kuzeydoğusunda 126 No.lu alan (rakım 1749) paleolitik buluntuların yanı sıra neolitik buluntular da sergilemektedir. Toplam 10 buluntu 7 yonga, 1 dilgi ve 2 çekirdek içermektedir.

Env. No. 130

Cıncıklıkaya ile Ballıkaya arasında 1779 m. rakımda bulunan alanda yukarıda belirtilen paleolitik buluntuların yanı sıra toplam 42 neolitik buluntu 5 çekirdek, 14 dilgi, 18 yonga, 1 tablet içermektedir

Başöğürün

Küçük Göllü Dağ'ın kuzeydoğusunda, Ballıkaya'nın kuzeyinde Başöğürün mevkiinde (rakım 1880 m., Env. No. 10) çok az buluntu olmasına karşın mağara ve kaya sığınaklarının bulunması burasını potansiyel bir iskân mevkii yapmaktadır. Bu alanda 22 yonga ve 2 dilgi bulunmuştur.

Kızılkaya Yamaçlar

Küçük Göllü Dağ'ın kuzeybatısında, 1756 m. rakımda (Env. No. 175) kalkolitik/neolitik birkaç buluntu bulunmuştur: 5 çekirdek ve 1 omurgalı yonga henüz toprak altında kilitli bir işliğe işaret etmektedirler.

Env. No. 171

Küçük Göllü Dağ'ın kuzeybatısında ve Hamidin Yeri Baş'ın kuzeyinde 1955 m. rakımda paleolitik buluntuların yanı sıra kalkolitik bir işlik (?) bulundu. Toplam 37 buluntu 1 taslak, 18 yonga ve 18 dilgi içermektedir.

Mağaralar ve Kaya Sığınakları

Küçük Göllü Dağ'da iskâna olanak sağlayan mağara ve kaya sığınakları mevcuttur (Resim: 2). Kaya sığınaklarının bazıları erozyon nedeni ile yıkılmış, mağaralar ise günümüzde hayvan ağılı olarak kullanılmaktadır. Ancak, çevrelerindeki buluntular sayıca az da olsalar, alet ve ok uçlarını içermekte (Resim: 1; Çizim: 6) ve özellikle Neolitik Çağda kullanıdıklarını göstermektedir.

KAYIRLI-BİTLİKELER

Kayırlı Köyü'nün güneydoğusunda bulunan ve Göllü Dağ'ın en görkemli obsidiyen damarları ve çok geniş bir alana yayılmış olan işlik tekrar ziyaret edildi. Amaç bu işliğin sınırlarını saptayabilmek idi. İşliğin kuzey, doğu ve batı sınırları saptanabilirken güney sınır henüz tam olarak saptanabilmiş değildir. Ancak bu sınır saptama araştırmasında bazı yeni işlikler ve obsidiyen damarları bulunmuştur (Harita: 3).

Deve Sırtı Mevkii

Bitlikeler ile Kabaktepe arasında bulunan Deve Sırtı mevkiinde 4 alanda toplama yapıldı (Env. No. 22, 24, 26, 30). 22 ve 24 No.lu alanlar neolitik buluntular sergilerken, 26 ve 30 No.lu alanlar alt ve orta paleolitik buluntular sundu. 24 No.lu alan Deve Sırtı'nın zirvesi (rakım 1830 m.) olup toplam 57

adet buluntu toplandı. Bunlardan 3 tanesi kuvartz 1 tanesi de çakmak taşı yongadır. 46 adet yonga, 2 çekirdek ve 9 adet dilgi Neolitik Çağa işaret etmektedir. 22 No.lu alanda (rakım 1750 m.) bulunan 4 dilgi de Neolitik Çağa aittir.

26 No.lu alan (rakım 1780 m.) Orta Paleolitik'e ait 1 el baltası, 4 çekirdek, 6 yonga ve 4 kazıyıcı sergilemektedir. Bu alanda ayrıcı 4 adet neolitik dilgi ve yonga bulunmuştur. 30 No.lu alan (rakım 1727 m.) ise Alt ve Orta Paleolitik Çağa ait olup 2 satır, 2 elbaltası, 10 çekirdek (dördü levallois), 26 yonga, 4 kazıyıcı ve 1 uç sergilemektedir.

Deve Sırtı'nın güneydoğusunda, Kömürcü Köyü'ne bakan sırtlarda, 3 alanda toplama yapılmıştır (Env. No. 18, 21 ve 25). 18 No.lu alandan (rakım 1680 m.) toplam 59 parça toplanmıştır. Bunların 3 adeti (1 çekirdek, 2 yonga) Neolitik Çağa aittir. Paleolitik Çağ ise 1 elbaltası (bazalt), 2 dilgi, 1 satır, 9 çekirdek, 27 yonga, 1 yanal çekirdek (KT), 11 levallois çekirdeği, 6 levallois yonga, 3 düzeltili, 1 ufak elbaltası, 2 deneysel blok, 1 elbaltası ucu ve 1 alet parçası ile temsil edilmektedir. 21 No.lu buluntu yeri (rakım 1670 m.) toplam 4 buluntu ile (1 elbaltası, 2 levallois çekirdek, 1 tek yüzeyli) Orta Paleolitik Çağa aittir. 25 No.lu alan (rakım 1695) ise toplam 17 buluntu (13 yonga, 3 dilgi, 1 tablet) ile Neolitik/Kalkolitik Çağa ait olabilir.

Deve Sırtı mevkiinin kuzeyinde; Çatak Deresi'nin üst kısımlarında 23 No.lu alanda (rakım 1690 m.) toplam 13 buluntu (2 taslak, 1 dilgi, 10 yonga ve parça) Neolitik-Kalkolitik Çağa ait olabilir. 32 No.lu alanda ise (rakım 1698 m.**)** yine Neolitik-Kalkolitik Çağa ait olabilecek toplam 8 buluntu (2 yonga, 2 dilgi, 1 çekirdek, 1 hammadde parçası) toplandı.

Çatak Deresi Mevkii

Bu alanda henüz sistematik bir araştırma yapılmadı, ancak 38 No.lu alanda (rakım 1579 m.) hem neolitik (14 yonga) hem orta paleolitik (4 çekirdek, 2 levallois çekirdek, 7 yonga, 2 düzeltili parça) buluntulara rastlandı.

145 No.lu Alan

Bitlikeler'in kuzeyindeki bir alanda (rakım 1438 m.) yoğun alt ve orta paleolitik buluntulara rastlandı. Toplam 64 adet buluntu 4 satır, 9 ikiyüzeyli, 4 elbaltası, 5 çekirdek, 9 levallois çekirdeği, 30 yonga ve 3 düzeltili parça içeriyor.

Bozköy-İlbiz

1996 yılında bulduğumuz İlbiz atölyesini tekrar ziyaret ettiğimizde erozyonun işlik alanını genişlettiğini ve yeni bulguların (dilgiler) ortaya çıktığını gördük. Bu işliği önümüzdeki yıllarda tekrar incelemeye karar verdik.

SONUÇ

2007 yılı yüzey araştırmaları Göllü Dağ'ın sandığımızdan daha çok işlik içerdiğini gösterdi. Bu işliklerin büyük bir kısmı Kalkolitik Çağa ait olabilir. Dolayısıyla obsidiyen yataklarının Kalkolitik Çağda da yoğun olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Ayrıca mağara ve kaya sığınaklarının da kullanım görmüş olma olasılıkları çok yüksek. Bu alanlarda bulunan obsidiyen buluntular da işlik öğelerini değil, daha çok aletleri kapsıyor. Az miktarda bulunan ok uçları da bu alanlardan geliyor. Ancak mağaraların günümüzde ağıl olarak kullanılmaları araştırmamızı engelliyor. İleriki yıllarda ancak sondajlar yaparak mağaralardaki iskânları tesbit edebiliriz.

Yüzey araştırmaları ayrıca yoğun alt ve orta paleolitik öğeleri ortaya çıkardı. Göllü Dağ'ın *Homo erectus* ve *Neandertallerin* iskân için seçtikleri bölgelerden biri olması bu alanda kısıtlı olan araştırmalar için yeni olanak sağlamaktadır.

Özetle Göllü Dağ birçok alanda bizi aydınlatmaktadır:

-Anadolu'nun Alt ve Orta Paleolitik Çağ iskânı, teknolojileri, Avrupa'ya göçü,

-Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ uzman obsidiyen işlikleri, teknolojileri, uzak mesafe ticareti, Anadolu–Yakın Doğu ilişkileri,

-Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ bölge içi yerleşme–obsidiyen yatağı ilişkileri, teknolojileri,

-Neolitik ve Kalkolitik Çağ işlikleri, değişen teknoloji, işlik–yerleişm ilişkileri, bölge içi ve bölge dışı ilişki dinamikleri.

Kısaca Göllü Dağ Prehistorik Çağ için tekno-kültürel ilişkilerin anlaşılması için büyük olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Balkan-Atlı, N., Cauvin, M.-C., Deraprahamıan, G., Kuzucuoğlu C., 1997: Rapport sur l'obsidienne Cappadocienne et sa diffusion: Campagne 1966", *Anatolia Antiqua* V, 263-274.

Balkan-Atlı, N., Der Aprahamian, G., 1998: Le nucleus de Kaletepe et deux ateliers de taille en Cappadoce, *in* Cauvin, M.-C., Gourgaud, A., Gratuze, B., Pourpeau, G., Poidevin, J. L., Chataigner, C., (Eds). *L'obsidienne au Proche Orient : du volcan à l'outil*. British Archeological Reports International Series 738, Oxford-Lyon : 241-258.

Binder, D., Balkan-Atlı, N., 2001: Obsidian Technology at Kaletepe / Kömürcü", *in*

Caneva I. (ed), *Beyond Tools. Reconsidering Definitions, Counting and Interpretation of Lithic Assemblages*, Venice, 1-9.

Cauvin, M.-C., Gourgaud, A., Gratuze, B., Pourpeau, G., Poidevin, J. L.,

Chataigner, C., (Eds). 1998: *L'obsidienne au Proche Orient : du volcan à l'outil*. British Archeological Reports International Series 738, Oxford-Lyon: 241-258.

Slimak, L., Roche, H., Mouralıs, D., Buitenhuis, H., Balkan-Atlı, N.,

Binder, D. Kuzucuoğlu, C., Grenet, M., 2004: Kaletepe Deresi 3 (Turquie). Aspectes archéologiques, chronologiques, et paléontologiques d'une sequence Pléistocène et Anatolie centrale, *Comptes Rendus Palevol de l'Académie des Sciences de Paris* 3:411-420.

Slimak, L., Kuhn, S., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Dinçer, B., 2006a: Kaletepe (dere 3), Rechereches sur les premiers peuplements d'Anatolie. La campagne de 2005", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* XIV: 179-187.

Slimak, L., Mouralis, D., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Kuhn, S., 2006b: The Pleistocene Peopling of Anatolia: evidence from Kaletepe Deresi 3, *Ancient Near East* 69(2): 51-60.

Slimak, L., Kuhn, S., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Dinçer, B., 2007a: Kaletepe Deresi 3: de 'l'Acheuléen au Mousterien en Anatolie centrale", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* XV: 257-273.

Slimak, L., Kuhn, S., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., Guillou H., 2007b: Kaletepe Deresi 3 (Turkey): archaeological evidence for early human settlement in Central, *Journal of Human Evolution* (baskıda).

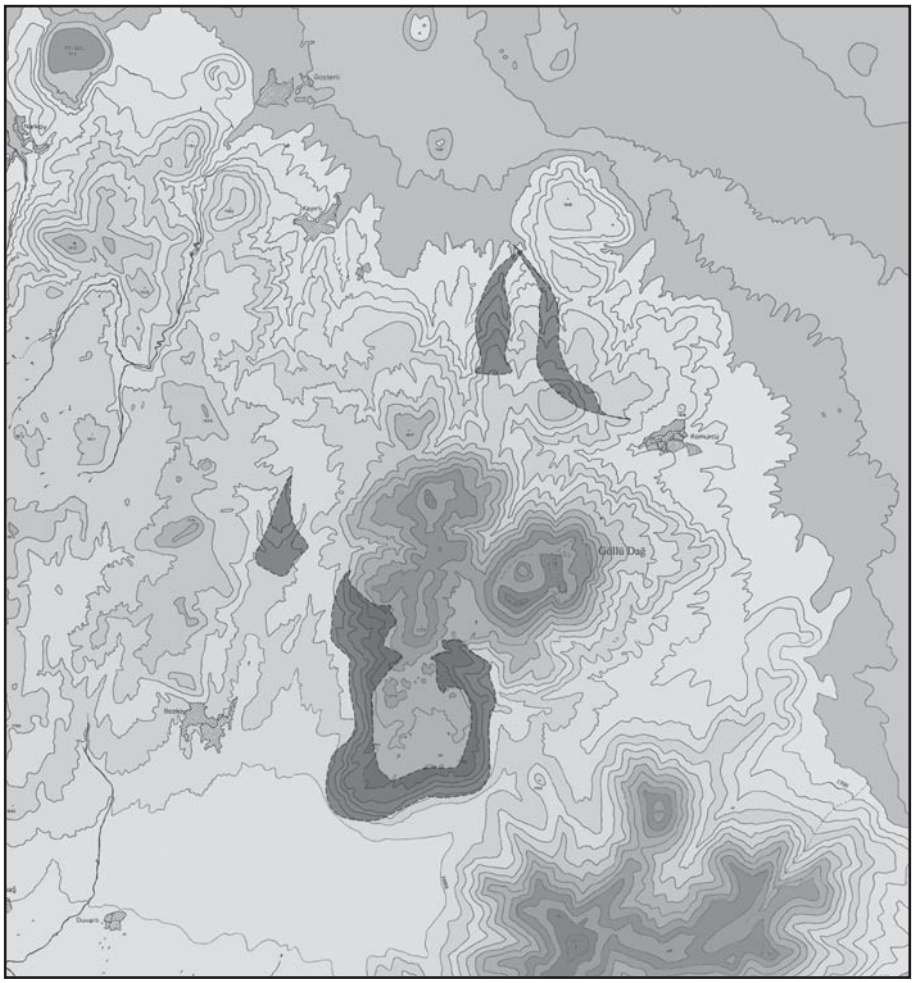

Harita 1: Göllü Dağ, 2007 yılı araştırma alanları

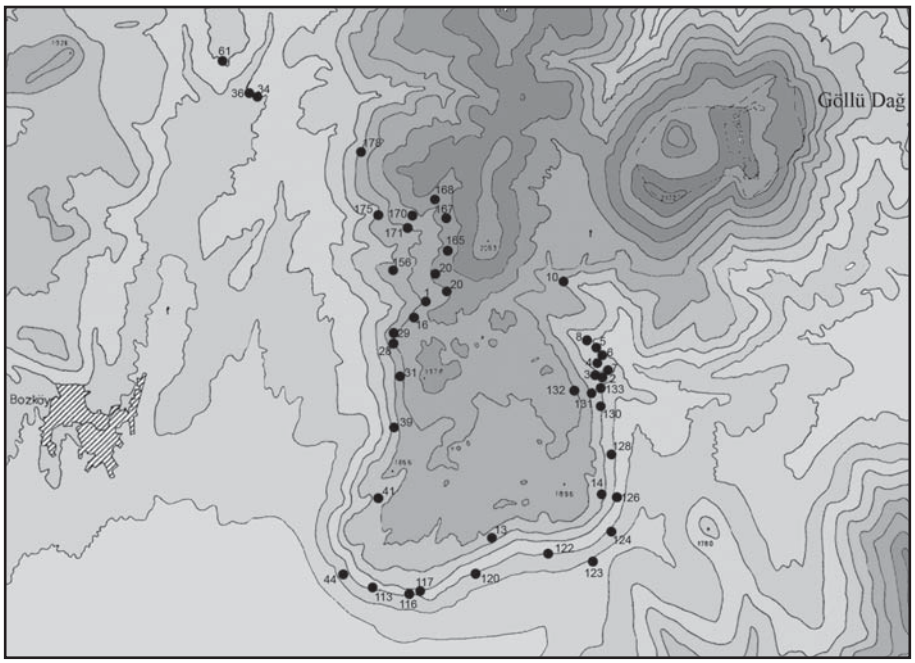

Harita 2: Küçük Göllü Dağ buluntu yerleri

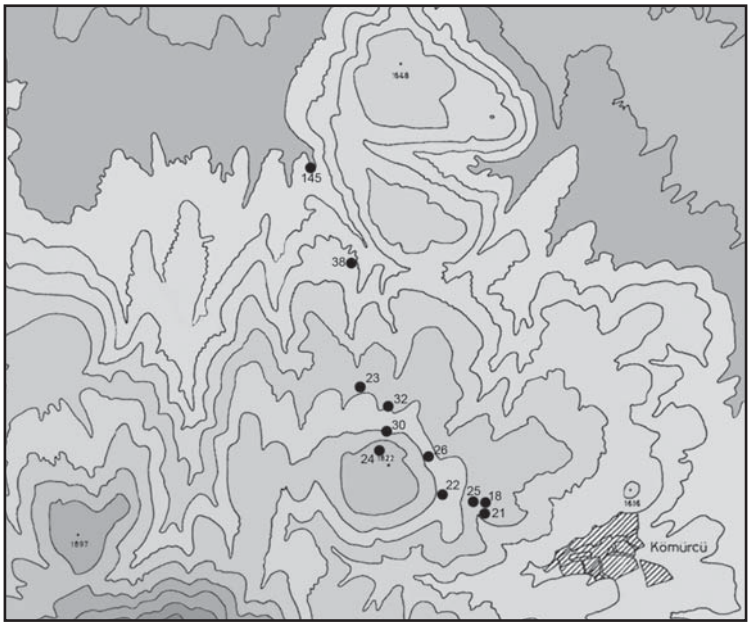

Harita 3: Kabaktepe-Bitlikeler arası buluntu yerleri

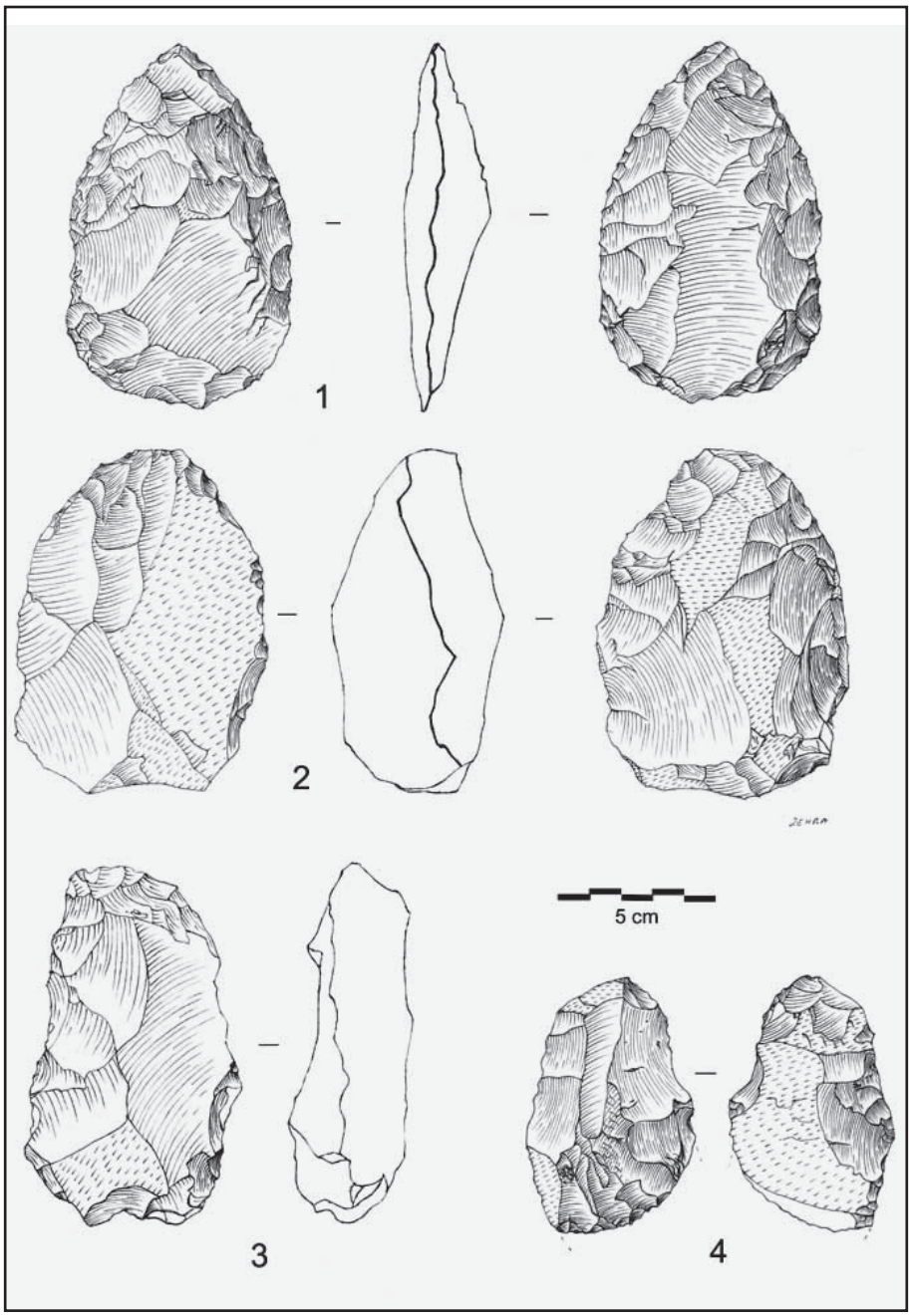

Çizim 1: İki yüzeyliler

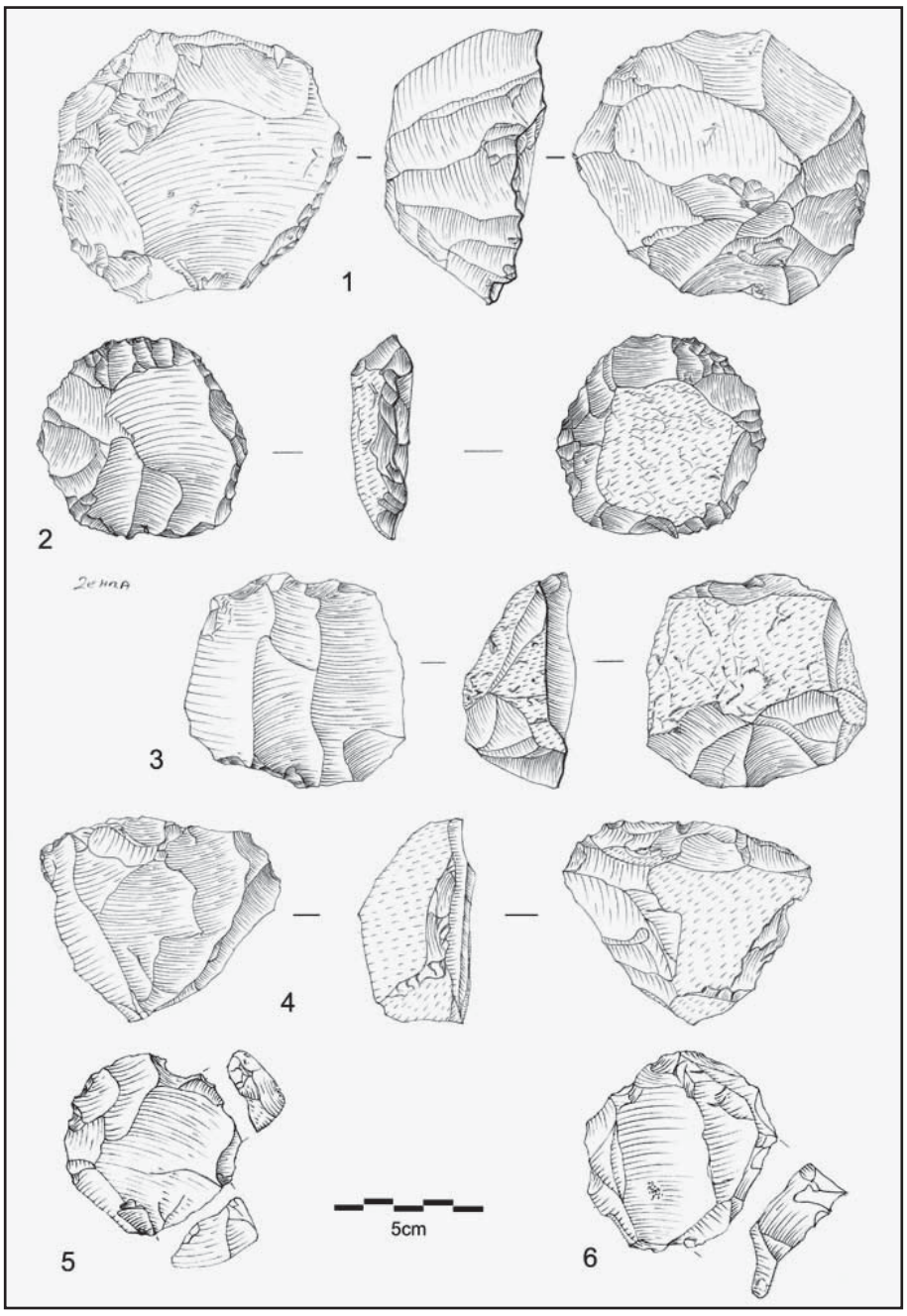

Çizim 2: Levallois çekirdekleri

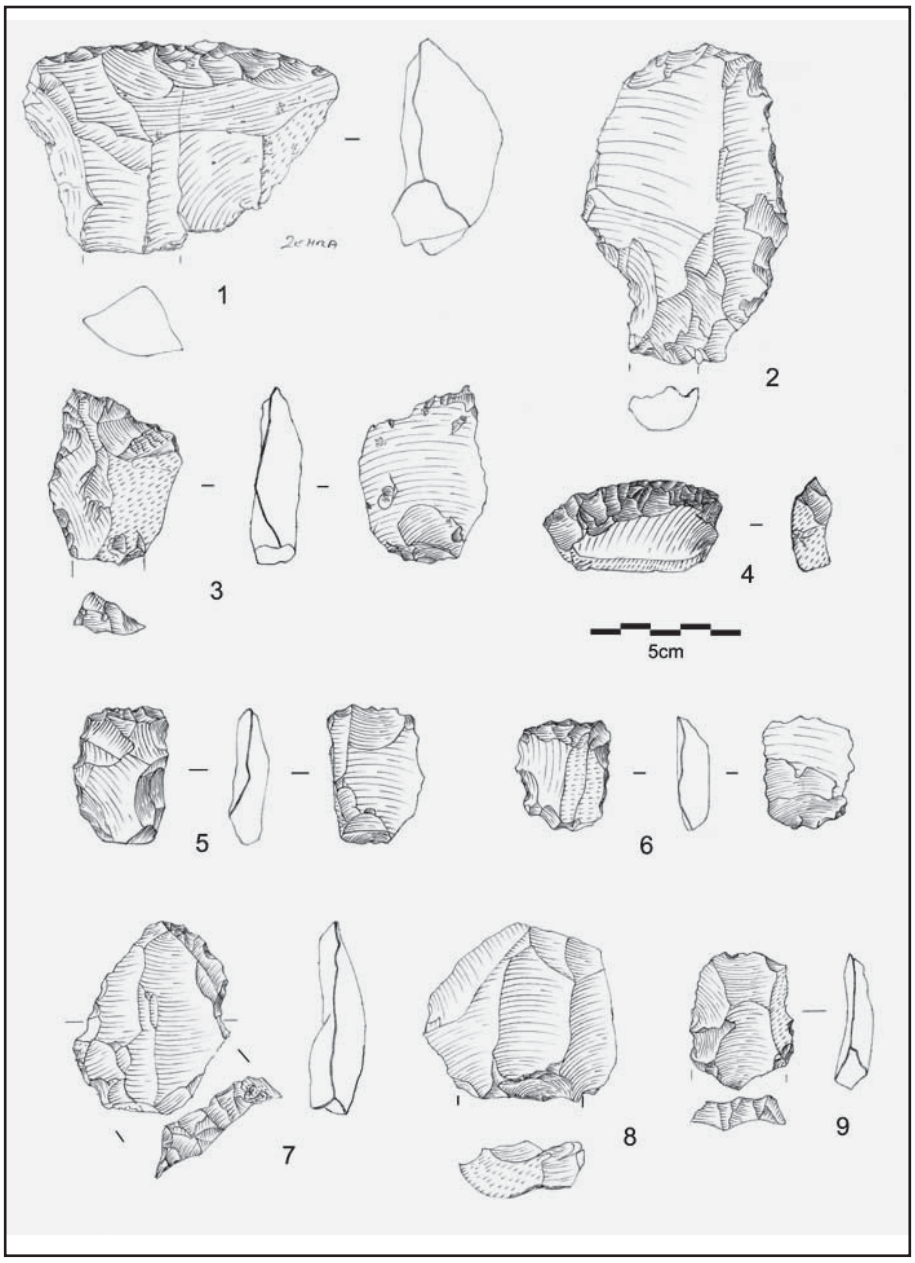

Çizim 3: Alt ve Orta Paleolitik düzeltili aletler

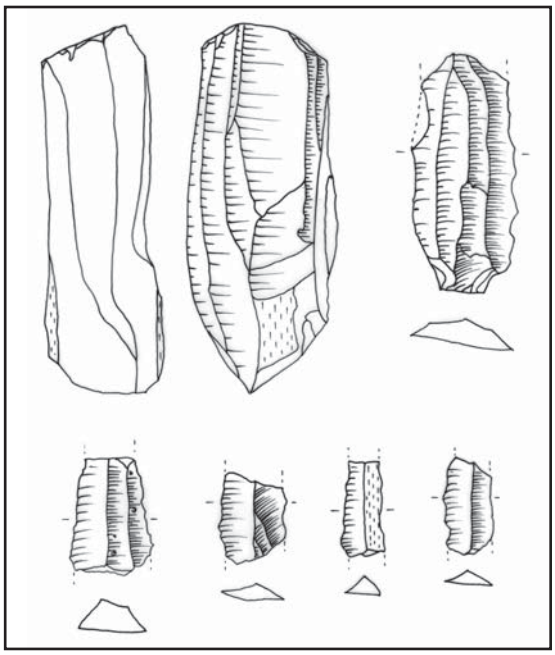

Çizim 4: Hamidin Yeri Baş, çekirdek ve dilgiler

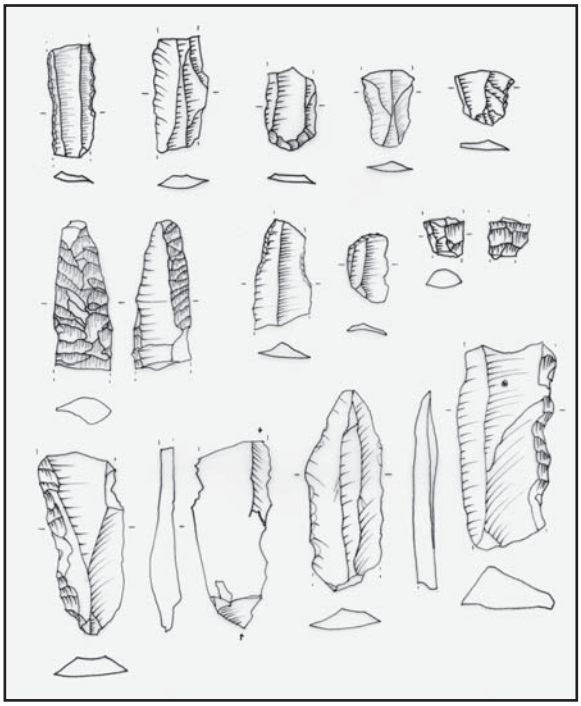

Çizim 5: Kuşburnu/Kepez, obsidiyen buluntular

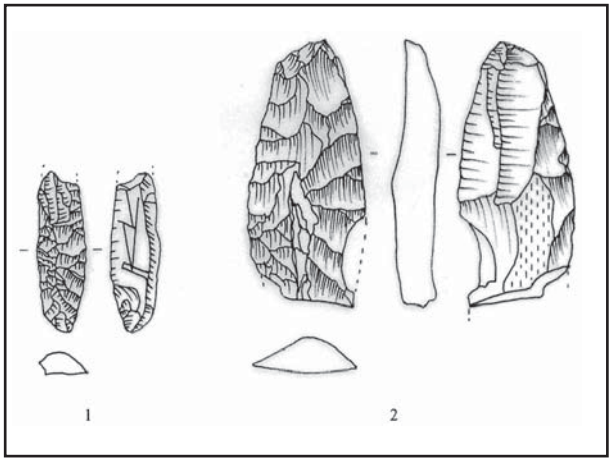

Çizim 6: Ok uçları

Resim 1: Hamidin Yeri Baş

Resim 2: Kepez mağara

MARMARA BÖLGESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2007 ÇALIŞMA DÖNEMİ 26 Ağustos - 7 Eylül

Marie-France AUZÉPY*

Başlangıç olarak Bursa Müzesi müdürünün envanteri görmemiz için çok yardımcı olduğunu, 2005 ve 2006 yıllarındaki iki başarısız girişim ardından, en sonunda müze envanterini inceleyebildiğimizi belirtmek gerekiyor. Koşullar envanterde sadece bir tek inceleme yapmamıza imkân vermiş olsa da (bkz. Ekteki müze fişi), bu çok olumlu bir husustur. Bu sayede eserlerin buluntu yerleri olan Ayva ve Küçük Deliller'i tespit etme imkânı bulduk ve buraları yüzey araştırmamıza dahil ettik.

2007 yılı çalışması, 2008 yılında tamamlanmak üzere, yeni bir inceleme alanı açmıştır: Uludağ'ın doğu ve batı kolları. Ayrıca, geçen yıllarda farklı, ancak biribirine bitişik üç ayrı bölgede elde edilen bilgileri de tamamlamamızı sağlamıştır: Bursa'nın batısında Nilüfer vadisi, Karacabey'in kuzeyinde Rhyndakos/Koca Dere vadisi ve Tiriliye/Zeytinbağı'nın batısındaki deniz kıyısı. Bu nedenle elde edilen sonuçlar dağınıktır, çünkü bir taraftan elimizde bir araştırmanın ilk adımları, diğer taraftan da 2005 ve 2006 yılında başlanmış bir çalışmanın tamamlayıcı bilgileri mevcuttur.

I. Uludağ'ın Batı Kolları

Uludağ'ın kollarındaki yüzey araştırması, özellikle güneyde Keles bölgesinde, Uludağ'ın kireçtaşı sırt çizgisinin hâkim olduğu yayla üzerindeki köylerde, şimdiye kadar bilinmeyen bir Roma Bizans yerleşkesinin izlerinin bulunmasını sağlamıştır.

Henüz yeni başlayan yüzey araştırması, Uludağ'ın doğusunda, Yenişehir ovasına hâkim dağ kollarında, Grekçe isimler taşıyan Mesenis ve Ayazma mevkilerinde umutlarımızı boşa çıkamıştır. Ancak, Babasultan Köyü'ndeki bir derviş tekkesi, Bizans kilisesinden devşirilmiş malzeme açısından o kadar zengin ki, şüphesiz bir manastırın kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Bu bölgede de, özellikle dağda Babasultan'ın üst kısımlarında yer alan köylerde, bugünkü Babasultan'ın Bizans Dönemindeki Antidion (*Iôannikios*'un Hayat Hikayeleri) Manastırı olup olamayacağı savının doğrulanabilmesi için yüzey araştırmasının önümüzdeki yıl da devam etmesi gerekmektedir.

* Marie-France AUZÉPY, Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance 52 Rue du Cardinal Lemoine 75005 Paris/FRANSA.

Uludağ'ın batı kollarının eteklerinde yer alan köylerdeki yüzey araştırmasının devamında iyi sonuçlar elde edilmiştir: Önemini 2004-2006 (bkz. 2006 raporu, s. 31-37; AUZÉPY ve diğerleri, *Anatolia Antiqua* 15 [2007] 341-345) yıllarında bulguladığımız ve Tahtalı'nın batısında yer alan Kayapa ve Hasanağa da Roma Dönemi kalıntıları barındırmaktadır, dahası, Hasanağa'nın üst kesimindeki tepelerde yer alan bilinmeyen bir yerleşke ortaya çıkartılmıştır. Kısmen bir barajın suları altında kalmış olan bu yerde, Roma seramiği ve Bizans *opus sectile* mozaik parçalarıyla birlikte çok sayıda kiremit, tuğla ve mermer levha parçası bulunmaktadır. *In situ* hâlde bulunduğu kesin olmayan Antik Grekçe bir yazıt Hasanağa Muhtarlığı'na taşınmış, oradan da köy muhtarlığı tarafından Bursa Müzesi'ne teslim edilmiştir. Son olarak, Apolyont Gölü'nün güneyindeki dağda, 1983 yılında müzeye Roma Dönemi tabakları satmış olan (bkz. Ekteki müze fişleri) Mehmet Turan'ı tekrar bulunmuş, kendisi bize 1982 yılında yol yapımı sırasında ortaya çıkan söz konusu objelerin buluntu yerlerini göstermiştir. Bizi Roma mezarlarının bulunduğu yere götürmüş ve önümüzdeki yıl gitmemiz gereken dağdaki bir manastırın yerini tarif etmiştir. Mağaralarıyla bilinen Ayva mevkii, geçtiğimiz yıl da söylediğimiz gibi (*a.g.e.*, s. 27-28; 340-341), Iôannikios'un çileci keşiş hayatına gerçekten de çok elverişlidir.

II- Nilüfer Vadisi

Nilüfer vadisinde geçen yıl izlenen kuzey-güney yolunun (bkz. 2006 raporu, s. 54-59; AUZÉPY ve diğerleri, *Anatolia Antiqua* 15 [2007] 350-353) araştırması bir Bizans kalesinin bulunduği Kite/Ürünlü'nün ziyareti ve Nilüfer'in sağ yakasındaki İnesi (çoğunlukla Enesi olarak bilinen) Kasabası'nın, bugünkü Özlüce, yüzey araştırmasıyla tamamlanmıştır.

Kite Kalesi iyi bilinmektedir (son olarak: C. GIROS, Les forteresses médiévales, içinde B. GEYER, J. LEFORT, *La Bithynie au Moyen Âge*, Paris, 2003, s. 222-224) ve oradaki araştırmamız, yayınlanmamış büyük mermer parçalarıyla birlikte Bizans seramiği ortaya çıkartma olanağı sağlamıştır. Camiye çevrilmiş bir Osmanlı Dönemi kilisesi barındıran ve Kite/Ürünlü'ye en yakın köy olan İnesi'de, eski cami/kilisenin kalıntıları bir Roma ve Bizans varlığına işaret etmektedir. Nilüfer'in kuzeyinde geçen yıl incelenen kuzey-güney yolunun çizgisi böylece kesinleşmiştir (Tahtalı, Kite, Görükle) (bkz. AUZÉPY ve diğerleri, *Anatolia Antiqua* 15 [2007] 352).

III- Rindakos/Koca Dere Vadisi

Karacabey bölgesinde, 2006 yılı araştırmasıyla Rindakos'un sol yakasında bir dizi bilinmeyen Bizans yerleşkesi günyüzüne çıkartmıştı, bu da Bizans Döneminde, Marmara Denizi'nden gelen gemilerin, Osmanlı Döneminde

olduğu gibi, nehir boyunca yukarı doğru yol aldıklarını gösteriyordu: Kara Dere vadisinde Gebekilise, Koca Dere'nin kolu, Rindakos/Koca Dere'nin sol yakasında Kiliseyeri ve Dayırt/Dağyurt. 2007 araştırması sonucunda bölgenin arkeolojik haritasının tamamlanabilmiştir. Geçen yıl bulunmuş olan Gebekilise, Bizans yerleşkesinin kuzeyinde ve Dedebayırı Kalesi'nin (bkz. 2006 raporu, s. 71-73; AUZÉPY ve diğerleri, *Anatolia Antiqua* 15 [2007], s. 356) batısında yer alan Akçakoyun Kasabası'nın incelenmesi sırasında, iki su kaynağının çevresinde, en erken Roma Dönemine ait olabilecek kalıntılar ortaya çıkartılmıştır. Rindakos/Kocadere'nin sol yakasında geçen yıl ortaya çıkartılmış olan Bizans Dönemi kalıntınları Kiliseyeri (*a.g.e,* s. 78-81; 358-360) ve Dayırt/Dağyurt (*a.g.e.*, s. 85-88; 360-362) bu yıl tekrar ziyaret edilmiştir: Bunun sonucunda Kiliseyeri Kilisesi'nin yapısını daha iyi anlama ve Dayırt/Dağyurt'ta bir Roma yerleşkesi keşfetme olanağı sağlanmıştır. Diğer taraftan, Kiliseyeri mevkii, Rindakos/Kocadere'nin sağ yakasında tam karşısında yer alan bir ayazma, Roma Dönemi mezarları ve bir Roma yerleşkesinin bulunduğu 2005 yılında incelenmiş olan Arapçiftliğiyle ilişkilendirilmiştir. 2006 yılında ziyaret edilen (*a.g.e,* s. 88-89; 363) ve bir ayazmanın etrafında yer alan kuşkusuz bir manastıra ait olan Bizans yapısının kalıntılarının, 2008'de mutlaka tekrar incelememiz gereken asıl yerleşkenin bulunduğu köyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

IV-Kıyı Kesimi

Tiriliye/Zeytinbağı'nın batısında, deniz kıyısında, 2005'te incelenen (bkz. 2005 raporu, s. 59-66; AUZÉPY, 14 [2006] 386-390) Korsantepe ve Ketenderesi mevkileri arasında elde edilen bilgiler ışığında Sakkoudion Manastırı'nın yerini belirlemeye çalıştık. Son olarak, C. Mango ve I. Sevcenko'nun Koca Dere deltasının batı kıyısında yer alan Kurşunlu Manastırı hakkındaki yayını yeni bulgular sayesinde güncellenmiştir.

2007 araştırmasıyla büyük doğu-batı kenarları kuzeyde Marmara Denizi, güneyde Uludağ'ın kolları ve küçük kuzey-güney kenarları doğuda bir Bursa/Yalova çizgisi ve batıda bir Mustafa Kemal Paşa/Bandırma çizgisi olabilecek, kabaca dörtgen bir bölge hakkındaki bilgilerimizi tamamlama olanağı sağlanmıştır. Doğu-batı bağlantılı, iki temel karayolu ulaşım ekseni bu bölgeyi katetmektedir: Daha kuzeyde olanı, Nilüfer'e paralel ve onun sol yakasında, deniz kıyısındaki ilk tepeler üzerinde yer alan yerleşkelere uzanır ve daha güneyde olanı Uludağ'ın kollarının eteklerindeki yerleşkeleri birbirine bağlar. Bu iki yol ekseni batı bölümlerinde, Apollonias/Apolyont Gölü'nün kıyısı boyunca uzanan ovada birleşir; Lopadion/Uluabat arasındaki yol, Roma ve Bizans dönemlerinde olduğu gibi bugün de kullanılmaktadır. Güney yol ekseninin çizdiği bir cep olasılıkla İskele'deki Rhyndakos/Koca Dere su kavuşağına kadar Nilüfer vadisini izliyordu, bu nokta Osmanlı Döneminde nehir ulaşımıyla kara taşımacılığı arasında yük değişiminin yapıldığı yerdir.

Kuzey-güney bağlantılı yol eksenleri Rindakos vadisinin batısındaydı, ortada 2005-2006 da ortaya çıkardığımız Tahtalı ve Kapanca arasındaki kuzey-güney yolu, doğuda Bursa-Mudanya/Apamea yolu ve daha da doğuda Bursa'yı Kios/Gemlik ve Yalova'ya bağlayan yol bulunyordu. Bu genel tablo yüzey araştırmamız sayesinde kesinleşmiştir (bu konuda daha önceki genel görünüm için bkz., J. LEFORT, Les grandes routes médiévales, içinde *La Bithynie...*, *a.g.e.*, s. 461-472 ; 467-468). Öneminin farkında olunmayan birçok bölge böylece ortaya çıkartılmış olmuştur: Örneğin, Hasanağa ve Akçalar civarı, Doğu-batı ve kuzey-güney yollarının kesişme noktasını oluşturan İskele'ye kadar ve dar boğaza girişinden önce, Uludağ'ın eteğindeki doğu-batı yolu ve kuzey-güney hattındaki orta yol arasındaki kavşağı oluşturmaktadır. Manastırlar, yerlerini saptayabildiklerimiz kadarıyla, yol kenarlarında ya da yollara yeterince yakın bir konumda dağlarda, bir günlük yürüyüş mesafesinde yer almaktadır.

Survey Of The Byzantine Monasteries On The South Coast Of The Sea Of Marmara (26-08-2007/07-09-2007)

2007 was the third year of our mission, devoted to the remains of the Byzantine monasteries on the South coast of the Marmara Sea, in the vilayet of Yalova and the vilayet of Bursa. The team is Turco-French and the commissary was Salim Yılmaz. The detailed reports of the 2005, 2006 and 2007 missions have been published in French in *Anatolia Antiqua* 14, 15 and 16.

The 2005 mission had focused on 3 areas: Arganthonios, that is to say the cape between İzmit Gulf and Gemlik Gulf, the South coast of Gemlik Gulf and the Nilüfer valley. The main discoveries were a monastery in Arnavutköy and a middle Byzantine period monastery in Ayazma.

The field of the 2006 mission was the area west of Bursa, with 3 major points of interest: the slopes of Mount Olympus/Uludağ, the road from the villages at the foot of the mountain to the coast, the valley of the Rhyndakos river/Koca Dere. The main discoveries were a Roman city in the mountain (Güngören) and above all a group of Roman and Byzantine settlements north of Karacabey near the Rhyndakos/Koca Dere valley, that is to say a fortress dominating to the south a middle Byzantine church (Gebekilise) and, to the north, a large late antique and Byzantine settlement with a church (Dağyurt). Another church (Kiliseyeri) was discovered at the mouth of the river, where the delta begins. And finally the visit of the Kurşunlu monastery gave the opportunity to take measures and pictures of Byzantine pieces which had not been seen by Mango and Sevcenko in the sixties.

In 2007, we had the opportunity to check part of the inventory of Byzantine pieces of the Museum of Bursa, and we are still very grateful to the new Director of the Museum, Mr. Enver Sağır, for that. Through the 2007 mission,

we intended to go further into the information gathered by the previous missions; so, as in 2006, we focused on the area west of Bursa. Apart from a new field around Keles, to be continued in 2008, we went back to areas surveyed in 2006, the foot of the Uludağ, the Nilüfer valley in the plain of Bursa and the area around the Koca Dere/Rhyndakos valley where new discoveries were made (Fig. 1; Map).

I. Around Keles

Let us begin with the area around Keles. As, in the inventory of Bursa Museum, we had checked some Byzantine finds in the village of Küçük Deliler, we surveyed the villages nearby on the high plateau south west of Mount Olympus/Uludağ, on the road to Keles. There were Roman and Byzantine pieces in each village, especially a Roman sarcophagus in Büyük Deliler (Fig. 2), one inscribed Roman funerary column in Pınarcık and a Byzantine mullion in Epçeler (Fig. 3). These remains were unknown by our predecessors and the survey will be extended next year around Keles, since a Byzantine church was excavated by the Bursa Museum at Harmanalanı.

II. The Foot of Mount Olympus

The survey of the villages located at the foot of Mount Olympus/Uludağ over the plain of Bursa, which began in 2006, was completed by the inspection of Kayapa and Hasanağa where an unknown site was discovered on top of the village along a dam. It was originally on the slopes of a small valley, now below the water of the dam, except during summer (Fig. 4). The place is known as Başdeğirmen, since there were there two water-mills, an old one and a new one, now in ruins. We found there some pieces of *opus sectile* (Fig. 5), attesting a Byzantine settlement and a lot of marble plates, as well as plenty of common ceramics and some Roman marble fragments. On the other part of the site, where there was a cemetery, possibly a Byzantine one, we found many pieces of brick, tiles and ceramics as well as a black polished stone which could be a Bronze Age axe. Near the site, an inscribed Roman cornice had been thrown into a bush along the road (Fig. 6), and we left it at the city hall in Hasanağa. The site on Hasanağa dam has to be correlated to the one near Güngören/Armutalanı, surveyed in 2006, which is higher on the mountain straight forward south. And the site of Güngören itself has to be correlated with the one of Sandıklı near Ayva where we found sarcophagi cut in the rock, very similar to those which we saw in Güngören last year (Fig. 7).

III. The Nilüfer Valley

Let us go now to the Nilüfer valley, or more precisely to the plain of Bursa. Straightforward north of Hasanağa, the Byzantine fortress of Kite is well-known and has the originality to be a fortress in the plain. We found there unknown Roman and Byzantine marble pieces and plenty of ceramics, mostly XIIIth century ones. North of Kite, near to Nilüfer river, in the village of İnesi/Özlüce, the XIXth c. Greek church was transformed into a mosque, now deserted and called Eski Cami, but it has kept inside and outside numerous Roman marble slabs (Fig. 8): columns, drums, capitals, mullion.

IV. The KocaDere (Rhyndakos) Valley

The 2006 survey of the valley was usefully completed in 2007 by complementary informations on 2 mini-areas north of Karacabey, one when the river leaves the plain for the hills, and the other, when it enters the delta.

-The first one, on the west bank of the river, is dominated by the hill and the fortress of Dedebayırı, surveyed last year as well as, one kilometer south, the Byzantine settlement of Gebekilise, and one kilometer south-east, on the river, the village of Taşlık where Roman and Byzantine pieces have been found. 2 kilometers west of Dedebayırı at Akçakoyun, we discovered this year in two different spots, Koçaçeşme and Kavakçeşme, water supply, with pipes, bricks, tiles and ceramics, some of them probably 7th c. From Kavakçeşme, it is possible to see the village of Kulakpınar, where last year we surveyed, at the place called Dagyurt, a Byzantine church. Since our visit in 2006, the church has been totally destroyed by treasure hunters, but we were shown near by a Roman cemetery. So, in that mini-area along the west bank of the Rhyndakos/Koca Dere, which forms a rectangle of some ten kilometers on the south-north side and of four kilometers on the east-west side, we have found 5 Roman and Byzantine settlements (Fig. 9).

-The second mini area is the very beginning of the delta, where we have surveyed last year, on the west bank of the river, the site of Kiliseyeri. Since August 2006, when we surveyed the spot, it was deeeply excavated by treasure hunters, which gave us the opportunity for measuring and doing a rough draft of the structures of the church (Fig. 10). A piece of ceramics, reliably dated XIIIth century, was found there, while some marble Roman and tardo-antic pieces were reemployed in the structure, so that we may assume that there was there a continuous occupation from the Roman period to the XIIIth c. But the most interesting discovery of the 2007 survey is that Kiliseyeri has a twin settlement on the other bank of the river, on a spot not far from the village of Arapçiftliği (Fig. 11, 12). We found there a cimetery, probably Byzantine, a *hagiasma*, plenty of ceramics and of marble pieces, among which the hand

of a statue (Fig. 13). These two parallel settlements at the mouth of the river, at the exact point where the delta finishes and the valley begins, implies a continuous economic activity from the Roman to the Byzantine period on the Rhyndakos/Koca Dere. For those sites, the explanation is that boats coming from Marmara sea could probably enter the river until İskele, as they were doing during the Ottoman period, if not until Apolyont Gölü, as they did during Antiquity.

V. The Mountains on the West Side of the Valley of Rhyndakos/Koca Dere

Finally, we went on surveying the mountains on the west side of the valley of Rhyndakos/Koca Dere, where, thanks to the jandarma of Dağkadı, in a remote area, at the beginning of the valley of Göleçik Deresi, on the north slope of a summit called Yenideğirmen, we discovered a settlement around a spring. It was so heavily excavated that it was almost impossible to understand the structure, but it is clear that the building tecnics is Byzantine and the presence of a concave wall suggests the existence of an apse (Fig. 14). A very well built wall, covered with a fine red mortar 2cm thick, itself covered with a very fine white coat 2 mm thick, suggests that the building was rich enough (Fig. 15). So there was there a Byzantine settlement, probably around a hagiasma. It could have been monastic and, if so, it was surely in relation with a more important monastery down in the valley, probably in Gölecik where many pieces of the Karacabey Belediyesi Antik Park came from and where does exist a place called Kilise.

Conclusion

Little by little, our knowledge of the Byzantine Bithynia, of its monasteries and churches is progressing. The interest of 2006 and 2007 missions is the discovery of the richness in churches, and possibly in monasteries, of the area around the Rhyndakos. From a more general point of view, we begin to understand the net of relations between villages and cities in the area at the Roman and Byzantine periods and the place of monasteries in the economic activities which, for some of them, may be still living now.

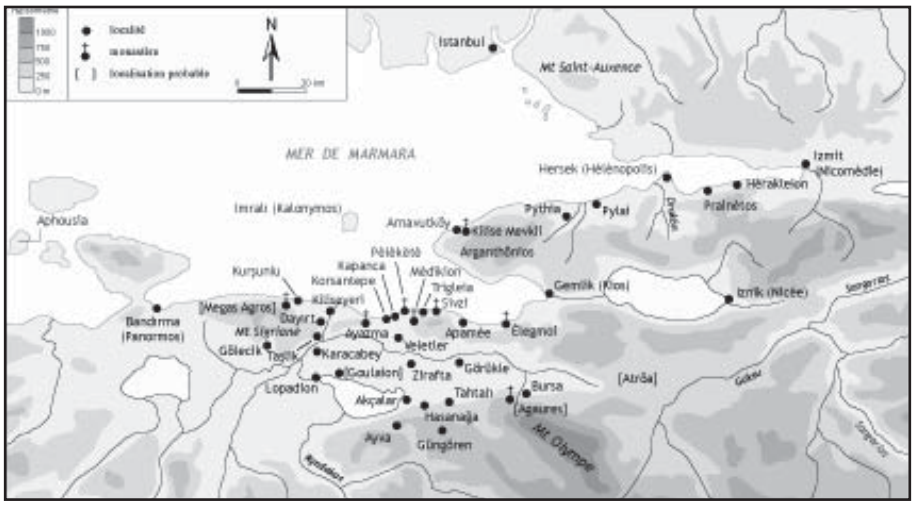

Fig. 1: General map of the sites

Fig. 2: Büyük Delliler, piece of sarcophagus in a wall

Fig. 3: Epçeler, mullion

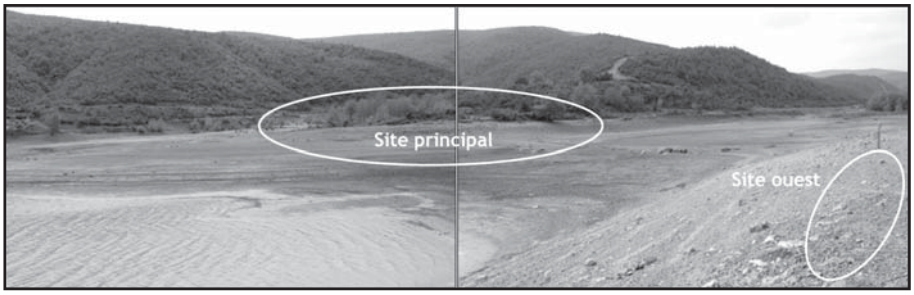

Fig. 4: The site of Başdeğirmen near Hasanağa

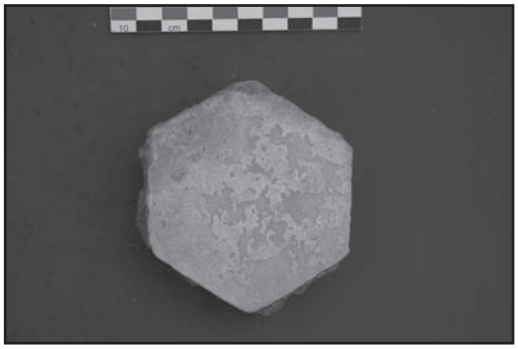

Fig. 5: Başdegirmen, a piece of *opus sectile*

Fig. 6: Başdeğirmen, antic block with on inscription

Fig. 7: Sandıklı near Ayva, sarcophagus cut in the rock

Fig. 8: İnesi, Eski Camii

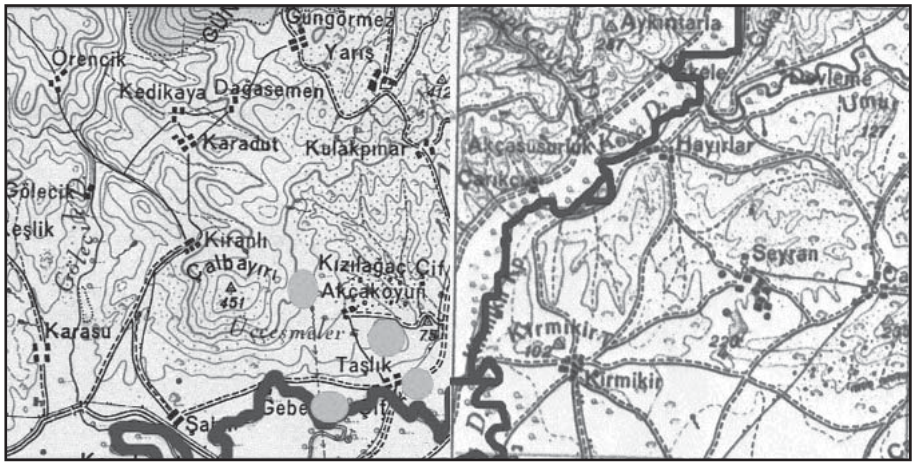

Fig. 9: Roman and Byzantine sites around Taşlık

Fig. 10: Kiliseyeri, structures of the church

Fig. 11: Kiliseyeri seen from the site near Arapçiftliği

Fig. 12: The site near Arapçiftliği seen from Kiliseyeri

Fig. 13: The site near Arapçiftliği, hand of a statue

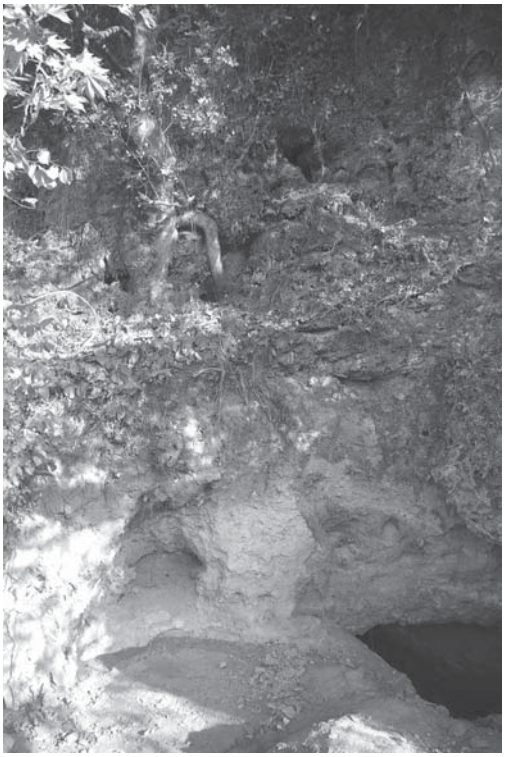
Fig. 14: Yenideğirmen, general view of the apse

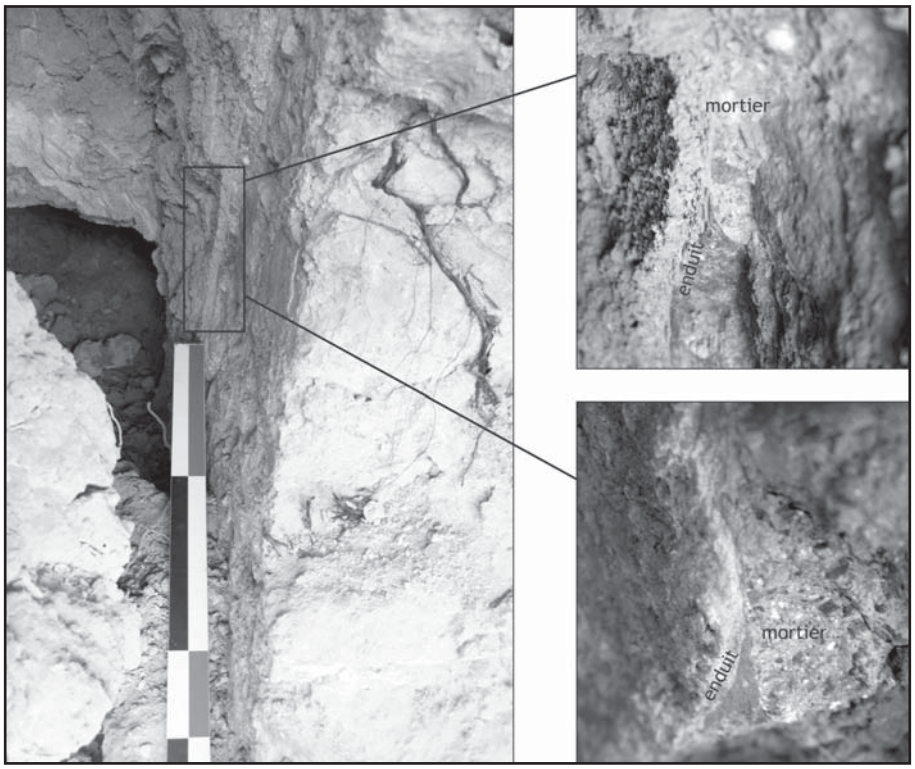

Fig. 15: Yenideğirmen, wall, mortar and coat

IŞIKLI KASABASI'NDAKİ (DENİZ-ÇİVRİL) MİMARİ BLOKLAR

Bilal SÖĞÜT*
Tunç SEZGİN
Banu YILMAZ

Denizli İli sınırları içinde bulunan yerleşim merkezlerine getirilmiş olan Antik Döneme ait mimari eserlerin kataloğu ile ilgili çalışmalara; Sarayköy İlçesi, Hisar Köyü (Attouda) müze deposunda bulunan eserlerden[1] sonra, Çivril İlçesi'nden Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilen parçalar[2] ile devam etmiştik. Aynı şekilde katalog çalışmasına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Denizli Müzesi Müdürlüğü'nün bilgisi dâhilinde, bu yıl da aynı bölgede, Denizli İli, Çivril İlçesi, Işıklı Kasabası'nda bulunan eserler ile devam ettik[3].

Phrygia bölgesi içinde bulunan Işıklı Kasabası ve çevresi, Karia ve Lydia bölgelerinden gelip iç bölgelere gitmek isteyenlerin uğramak zorunda olduğu geçiş yerlerinden birisidir. Çünkü Işıklı Ovası'nın doğu kenarında bulunan Işıklı Gölü'nden dolayı, antik dönemden beri tek geçiş yeri, gölün kuzey kenarındaki Işıklı Kasabası'nın kurulduğu yerdir. Bu nedenle bu geçiş yeri her dönemde stratejik önemini korumuştur.

* Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE (bsogut@pau.edu.tr)

Araş. Gör. Tunç SEZGİN, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE (tsezgin@pau.edu.tr)

Araş. Gör. Banu YILMAZ, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE (bdonmez@pau.edu.tr)

1 Hisar Köyü'ndeki müze deposu ve çevresinde bulunan mimari eserlerin toplu bir değerlendirmesi için bkz. B. Söğüt, "Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar", *24. AST -2*, 2007, 383-396.

2 Çivril Kaymakamlığı bahçesine toplanan ve buradan Hierapolis Arkeoloji Müzesi bahçesine taşınan eserler arasında bulunan mimari parçalar ve bunlar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. B. Söğüt-T. Sezgin-B. Dönmez, "Çivril'den Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne Taşınan Mimari Eserler", *25. AST-3*, 2008, 217-232.

3 Yakın ilgi gösteren ve her zaman bizden yardımlarını esirgemeyen Denizli Müzesi Müdürü H. Hüseyin Baysal'a, müze uzmanı meslektaşlarımıza, bu yılki araştırmamıza katılan Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğrencilerimiz Murat Taşkıran, Selçuk Çaprak, Mustafa Kağıtçı ve Yusuf Öncebe'ye çok teşekkür ederiz.

Eumeneia ve yakın çevresi hakkında yazıtlar ile ilgili çalışmaların dışında[4], höyükler hakkında E. Abay ve F. Dedeoğlu[5] ile Klasik Dönem mimari kalıntıları konusunda Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nün yaptığı çalışmalar[6] bulunmaktadır. Bu konudaki en detaylı mimari katalog çalışması ise bizim şimdi yürütmekte olduğumuz projedir.

Işıklı Kasabası'nda bulunan parçalar, diğer modern yerleşim merkezlerinde olduğu gibi kasaba merkezi, cami avlusu ve belediye bahçesinde toplanmıştı. Önceki ziyaretlerimizde gördüğümüz ve yayınlarda da belirtildiği gibi, bezemeli ve bezemesiz mimari parçaların büyük bir çoğunluğu da Işıklı Gölü'nü besleyen ve Sarıbaba Tepesi eteğinden çıkan kaynağın etrafına toplanmıştı. Bu eserler kazı buluntusu olmayıp değişik şekillerde kasaba merkezi ve çevresinde bulunup belirli yapılar yanına toplanmış eserlerdir.

Mimari parçaların belirli merkezlere toplanması konusunda diğer modern yerleşmelerde görülen genel uygulama dışında, Işıklı Jandarma Karakol Komutanlığı farklı ve güzel bir girişimde bulunmuş ve daha önce Işıklı Gölü kenarında ve kasaba içinde bağımsız duran mimari parçaların tamamını bahçesinde toplamıştı[7]. Böylelikle önceden dağınık durumda olan ve hatta kaybolma riski de her zaman bulunan eserlerin bir grubu tam anlamıyla koruma altına alınmış durumdadır. Özellikle bu çalışmaların; belediye ve halk ile görüşülüp onların destek verdiği bir proje olarak gerçekleştirilmesi, kültürel varlıkların koruma bilincinin halk kitleleri tarafından benimsenip desteklenen bir çalışma olması açısından da çok önemlidir. Bu önemli projeye Belediye Başkanı Latif Selçuk'un büyük ilgi göstermesi ve her zaman destek vereceğini bildirmesi çok sevindiricidir[8].

---

4 Işıklı Kasabası sınırlarında özelikle Eumeneia ve yakın çevresinde bulunan yazıtlar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. M. N. Dod, "Inscriptions from Eumeneia", *The Annual of the British School at Athens 11*, 1904-1905, 27-31; Th. Drew-Bear, "Nouvelles Inscription de Phrygie", *Studia Amstelodamensia ad Epigraphicam, Ius Antiquum et Papyrologicam Pertinentia 16*, 1978, 53-114; T. Corsten-Th. Drew-Bear, Inschriften aus Laodikeia am Lykos und Eumeneia", *Epigraphica Anatolica 26*, 1996, 41-42.

5 E. Abay-F. Dedeoğlu, "2003 Yılı Denizli/Çivril Ovası Yüzey Araştırması", *22. AST–2*, 2005, 41-50; E. Abay-F. Dedeoğlu, "2005 Yılı Çivril Ovası Yüzey Araştırması", *24. AST–1*, 2007, 277-292.

6 B. Söğüt-C. Şimşek, "Çivril ve Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 2002, (2002a) 279-299; B. Söğüt-C Şimşek, "Eumeneia", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 2002 (2002b), 301-312.

7 Jandarma Karakol Komutanı Astsubay Başçavuş Köksal Gelen ve diğer askerî personel kültürel değerlere büyük bir ilgi göstermiş ve özenle eserlerin sergilenmesi konusunda örnek bir çalışma ortaya koymuşlardır. Ayrıca bizim çalışmalarınız esnasında ekibe yakın ilgi ve yardımları olmuştur. Bu tür düzenlemelerin örnek olması ve yaygınlaşması dileklerimizle, Astsubay Başçavuş Köksal Gelen ve personeline teşekkürlerimizi bildirmek isteriz.

8 Belediye Başkanı Latif Selçuk, Belediye Fen Memuru Erol Selçuk ile belediye çalışanlarının kültürel varlıklara gösterdiği ilgi ve bilimsel çalışma yapmak isteyenlere verdikleri destek, her zaman bizleri daha çok çalışmaya teşvik edici olmuştur. Sayın Latif Selçuk ve belediye çalışanlarına içtenlikle teşekkür etmek isteriz.

Çivril İlçesi ve Işıklı Kasabası yakınlarında, Peltai ve Eumeneia olmak üzere iki önemli Hellenistik kentin varlığı bilinmektedir. Bunlardan Peltai Seleukos, Eumeneia ise Pergamon kuruluşudur. Hellenistik Dönem öncesi hakkında, E. Abay'ın Işıklı Kasabası'nda bulunan höyüklerde yaptığı yüzey araştırmalarına göre yerleşimin Geç Neolitik Çağa kadar indiği bilinmektedir[9].

Işıklı Kasabası eserleri kendi içinde farklı bir bütünlük oluşturmaktadır. Çünkü burada bulunan eserlerin büyük bir çoğunluğu Eumeneia antik kenti eserleridir. Eumeneia Sarıbaba Tepesi'nin güney yamaçlarındaki doğal teraslar üzerine Hellenistik Dönemde kurulmuş ve kent Roma Döneminde büyümesine bağlı olarak dağın eteğinden sonra ovaya doğru yayılmıştır[10]. Çivril İlçesi yakınlarında Peltai, Işıklı Kasabası'nda ise Eumeneia antik kenti bulunmaktadır. Böylelikle genellikle Peltai'nin eserleri Çivril ilçe merkezine, Eumeneia'nın eserleri ise Işıklı Kasabası'nda toplanmıştır. Bu iki antik kentin kurulduğu yer stratejik olarak Işıklı Gölü'nün kuzey kenarıdır. Özellikle Eumeneia Sarıbaba Tepesi ile Işıklı Gölü arasında, geçişi tam kontrol eden bir noktadadır.

Işıklı Kasabası'nda Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemine ait mermer ve kireçtaşından toplam 129 eserin kataloğu yapılmıştır. Bunların tamamını burada ele almamız mümkün olmadığından, Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde olanlardan bir grubu burada verilecektir. Katalog içinde yer alan Bizans Dönemi bezemeli ve bezemesiz mimari parçalar ayrı bir çalışma konusu olarak hazırlanmaktadır[11].

SONUÇ

Kataloğu yapılan 129 eserden, Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde bulunan (Res. 1) 20 örnek bu kataloğa alınmıştır. Katalogda 2 adet arşitrav-friz bloku (Kat. 1, 7), 1 adet postament ve Attik-İon kaide (Kat. 2), 2 adet postament ve Toskania kaide (Kat. 3, 8), 2 adet lahit kapağı parçası (Kat. 10, 11), 5 adet lahit teknesi parçası (Kat. 4, 12, 18, 19, 20), 1 adet Korinth sütun başlığı (Kat. 5), 2 adet korniş parçası (Kat. 6, 21), 2 adet arşitrav parçası (Kat. 9, 13), 1 adet Attik-İon sütun kaidesi (Kat. 14), 1 adet mezar steli (Kat. 15), 1 adet korkuluk levhası parçası (Kat. 16) bulunmaktadır.

---

9 Abay-Dedeoğlu 2007, 278-279.

10 Bergama Kralı 2. Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından kurulup, kardeşi 2. Eumenes'in adı verilen Eumeneia kenti için bkz. W. Ruge, "Eumeneia", *RE VI.1*, 1082; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor,* 1954, 126, 984; K. Belke-N. Mersich, Phrygien und Pisidien, *TIB* 7, Wien, 1990, 251-252; Söğüt-Şimşek 2002b, 301-312.

11 Işıklı Kasabası'ndaki Bizans Dönemi eserleri Araş. Gör. İ. Mete Mimiroğlu tarafından çalışılmaktadır. Buradaki mimari parçaların tamamı Hellenistik ve Roma Dönemi ile Bizans Dönemi eserleri olmak üzere iki ayrı başlık altında, toplu bir yayın olarak hazırlanmaktadır. Bu nedenle burada sadece Işıklı Jandarma Karakol Komutanlığı'nın bahçesinde bulunan bir grup bezemeli ve bezemesiz parçalar ele alınmıştır.

Parçaların 5 tanesi (Kat. 4, 13, 19, 20, 21) burmalı sütunlu lahit tipine girmektedir. Bunlar sütunlu lahitlerin 4 tipinden "arşitravlı kemerli" olanlardandır[12]. Bu parçalar en az iki lahit teknesine aittir. Lahitlerin erken örneklerinde çatı tipinde kapaklar yapılırken geç örneklerde figür betimlemelerine gidilmiştir. Kataloğa aldığımız 12 numaralı lahit kapağında antefix şeklinde tıraşlanmış aslan başı yapılmıştır. Bu betimleme, eserin erken örneklerden olamayacağını göstermektedir. Bu bölgede benzer burmalı sütunlu lahitlerin sağlam örnekleri Laodikeia'da bulunmuştur ve şimdi Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir[13]. Kataloğa alınan lahit parçaları bezeme ve stil özellikleri açısından M.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

Arşitrav-friz ve korniş bloklarından oluşan üst yapı elemanları M.S. 2. ve 3. yüzyılın imar faaliyetlerine ait örneklerdendir. Genel mimari uygulamaların yanı sıra, betimlemelerde kendi içinde yerel özellikler de göstermektedir.

Eumeneia kenti ve çevresine özgü üçgen alınlıklı mezar taşı ise; dörtgen altar şeklinde bir gövde ve bunun üzerine yerleştirilen beşik çatıdan oluşur. Bu mezar taşlarından örnekler, Eumeneia ve çevresinde bulunup Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Bunların bazılarının ön cephesinde tabula ansata ya da sadece ansata içinde yazıtların olduğu mezar taşları vardır. Bu tip mezar taşlarından kabartmalı örneklerin varlığı bilinmekle birlikte[14], bu grup içerisindekiler figürsüzdür.

Bizans Dönemine ait üçgen biçimli, muhtemelen ambon yan levhasına ait olan parçanın (Kat. 16) arkası kaba yonu iken, ön yüzü oyma (champleve) tekniğinde işlenerek bitkisel ve hayvan figürleri ile bezenmiştir. Eserin teknik ve süsleme açısından çok yakın benzeri bugün Selçikler kazı evi deposunda bulunmaktadır. E. Parman ve N. Fıratlı tarafından tanıtılan bu parçanın, incelenen eser ile dönem ya da usta açısından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu ve aynı döneme ait diğer eserlerde görülen benzerlikler mimari plastikte bölgesel bir üslubun olduğuna ve belki de aynı ustaların her iki kentte çalıştıklarını akla getirmektedir.

---

12 Sütunlu lahitler; arşitravlı bir dizi kemerli, üzerinde kemerlerin ve ortada bir alınlığın bulunduğu arşitravlı, bir dizi kemer arşitrav, alınlık, arşitrav ve kemer içeren normal tipte olmak üzere 4 ayrı şekilde yapılmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri,* Çev.: Z. Zühre İlkgelen, İstanbul, 2001, 170.

13 C. Şimşek "Laodikya Sütunlu Lahdi", *Türk Arkeoloji Dergisi 31*, 1997, 269-289.

14 Eumeneia kentinde bulunmuş kabartmalı bir örnek için bkz. Söğüt-Şimşek 2002b, 312, Res. 24a-b. Ayrıca aynı bölgede bulunup Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüş, M.S. 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına tarihlenen, Aurelius Zenodotos'un ailesi için yaptırdığı heroona diktirdiği mezar taşı için bkz. Söğüt-Sezgin-Dönmez 2008, 224, Res. 11-12.

KATALOG

Katalog No: 1

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Arşitrav-Friz Parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 91 cm., Kal./Der: Alt 34 cm., Yük: 6,5 cm., Soffit Gen: 11 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyılın 2. yarısı

Tanımı: Bir dar kenarı ile köşeler ve yüzeyinde kırıklar vardır. Üç fascialı arşitrav ile ranke bezemeli friz kısmından oluşmaktadır. Fascia geçişlerinde inci payet, taç kısmı ise İon kymationu ve açık-kapalı palmet dizisi bezelidir. Fascianın alt ve üst kenarı bantlıdır. Üst fasciadaki yazıtın "KAI" harfleri okunmaktadır. Soffit asma filizi bezemelidir. Arka yüzde friz kısmı kaba yonu, arşitravda iki fascia, taç profili işlidir. Sağlam ve anathyrosisli bir kenarına göre blok önemli bir yapının portik kısmının peristasisine ait olmalıdır.

Katalog No: 2

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Postament ve Attik-İon kaide

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 66 cm., Kal./Der: 60 cm., Yük: 106 cm., Kaide Yük: 24 cm.

Tanımı: Kaide kısmının bir bölümü ve kenarda kırıklar vardır. Postamentin kaide ve taç kısmı profilli geçişli ve kaide postamentten 1,5 cm. küçüktür. Kaide kısmı orantılı yapılmıştır.

Katalog No: 3

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Postament ve Toskania kaide

Malzemesi: Gri mermer

Ölçüleri: Gen: 40 cm., Kal./Der: 40 cm., Yük: 51,5 cm., Kaide Yük: 13,5 cm.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri,* Eskişehir, 2002, 130, Lev. 56; N. Fıratlı, "Uşak Selçikler Kazısı ve Çevre Araştırmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi 19*, 1971, 118.

Tanımı: Köşe ve kenarlarda küçük kırıklar vardır. Dörtgen postament ve Toskania kaide olarak yapılmıştır. Ancak postament taç kısmı hem taç hem de plinthe olarak kullanılmıştır. Normalde bir plinthe kısmı yoktur. Postament geçişleri çapraz kesimlidir.

Katalog No: 4

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakol Bahçesi

Adı: Sütunlu lahit teknesi parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 101 cm., Kal/Der: 27 cm., Yük: 105 cm., Fig. Yük: 79 cm.

Tarihi: M.S. 3. yüzyıl

Tanımı: Kenarlar, köşe ve yüzeyinde kırık ve yoğun aşınmalar vardır. Teknenin dar kenarına ait parçadır. Ortada bir bayan figürü ve her iki kenarında burmalı sütun yer almaktadır. Sağda bir erkek figürü bulunmaktadır.

Katalog No: 5

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Korinth sütun başlığı

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 69 cm., Kal/Der: 57 cm., Yük: 50 cm., 1. Yaprak Yük: 17 cm., 2. Yaprak Yük: 31 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı

Tanımı: Köşe ve kenarlarda kırıklar, yüzeyinde aşınmalar vardır. Daha sonra üzeri oyularak dibek olarak kullanılmıştır. Üzerindeki kalıntılara göre kireçli bir ortamda kalmıştır. İki sıra yapraklı, kaulis sapı köşeli, çanak ve helix yaprak şeklindedir.

Katalog No: 6

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Korniş parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 86 cm., Kal/Der: 41 cm., Yük: 31 cm.

Tarihi: Severuslar Dönemi

Tanımı: Her iki yan alt ve üst kenar kırık, yüzeyde kırık ve aşınmalar vardır. Konsollu geison ve sima alt kısmına aittir. Konsol altı ve kaset orta kısmı akanthus yaprağı bezemeli, geisondan simaya geçiş inci-payet bezemelidir.

Katalog No: 7

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Arşitrav-friz

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 230 cm., Kal/Der: 41 cm., Yük: 60 cm., Soffit Uz: 164 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyıl

Tanımı: Köşeler ve kenarlardaki kırıkların haricinde ön yüz komple tıraşlanmış ve sadece altta iki fascia kalmıştır. Her iki dar kenarda tıraşlamalar olmakla birlikte blok tama yakındır. Bu soffitin tam ve soffitin her iki kenarında yeterli miktarda mesafe olmasından anlaşılabilmektedir. Alt iki fascia arasında geçişler inci-payet ve soffit kısmı asma yaprağı bezemelidir.

Katalog No: 8

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Postament ve Toskania kaide

Malzemesi: Gri mermer

Ölçüleri: Gen: 53 cm., Kal/Der: 53 cm., Yük: 74 cm., Kaide Yük: 19 cm., Üst Çap: 41 cm.

Tanımı: Köşe ve kenarlarda kırıklar vardır. Postamentte kaide ve taca geçişler çapraz olarak işlenmiştir. Plinthe taçtan 0,5 cm. küçük ve plinthe alt kenarda bant süsü görülmektedir. Alt torus köşeli ve sonra sütun gövdesi devam etmektedir. Üstte kanallı dübel deliği var.

Katalog No: 9

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Arşitrav parçası

Malzemesi: Gri mermer

Ölçüleri: Gen: 47 cm., Kal/Der. Alt: 42 cm., Yük: 39 cm., Soffit Gen: 13 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyılın 2. yarısı

Tanımı: Her iki yan kenarı ve üstü kırıktır. Taç kısımları tahrip olmuştur. Bir yönde 3, diğer yönde 2 fascia vardır. Üçlü fascia geçişleri inci-payet, soffit ise asma dalı bezemelidir.

Katalog No: 10

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Lahit kapağı parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 43 cm., Kal/Der: 25 cm., Yük: 50 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyıl

Tanımı: Kapağın alınlık kısmının yan kenarına ait parçadır. Alt kenarda açık ve kapalı palmet, üst kenarda diş sırası inci-payet ve açık-kapalı palmet ile en üst kenarda friz hâlinde sarmal dal işlenmiştir. Alınlık ortasındaki kabartmanın köşe kısmı görülmektedir.

Katalog No: 11

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Lahit kapağı, kenar parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 44 cm., Kal/Der: 40 cm., Yük: 24 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyılın 2. yarısı

Tanımı: Her iki yan ve arka kısmı kırıktır. Kalypter alt kenarında antefiks şeklindeki aslan başı tıraşlanmıştır. Köşe akroterinin kenarı görülmektedir.

Katalog No: 12

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Sütunlu Lahit teknesinin parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 50 cm., Kal/Der: 13,5 cm., Yük: 65 cm.

Tarihi: M.S. 3. yüzyılın 1. yarısı

Tanımı: Her iki yan ve alt kısmı kırıktır. Tekne kısmının dar kenarına ait parçadır. Figür yüzeyi tıraşlanmıştır. Figürün sol yanında sütun ve onun yanında kapı kenarı görülmektedir.

Katalog No: 13

Bulunduğu Yer: Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Arşitrav parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 55 cm., Kal/Der: 45 cm., Yük: 29 cm.

Tarihi: M.S. 2. yüzyılın 2. yarısı

Tanımı: Her iki yan, arka ve üst kısmı kırıktır. Önde 3 fascia ve altta soffit kenarı görülmektedir. Fascia geçişleri inci-payet, soffit kıvrık dal bezemelidir. Soffit bezemenin bitimi akanthus yaprağı biçimindedir.

Not: Katalog Numarası 90 ile aynı bloka ya da yapıya ait olabilir

Katalog No: 14

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Attik-İon sütun kaidesi

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 56 cm., Kal/Der: 56 cm., Yük: 22 cm.

Tanımı: Köşe ve kenarlarda kırıklar vardır. Kireçtaşı stylobat blokuna bağlı olarak durmaktadır. Üstte dübel deliği yerine demir yerleştirilip çimento harcı ile doldurulmuştur. Kaide orantılı bir şekilde yapılmıştır.

Katalog No: 15

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Mezar steli

Malzemesi: Mermer

Ölçüleri: Gen: 40 cm., Kal/Der: 20 cm.,

Yük: 66 cm., Harf Yük: 1,5–2,5 cm.

Tanımı: Köşe ve kenarlarında kırıklar, yüzeyinde ise aşınmalar vardır. Yan kenarları ve arka kısmı kaba yonudur. Ön cephede her iki kenarda Atik-İon kaideli ve Korinth başlıklı sütunların taşıdığı üst yapıdan oluşan prostylos planlı tapınak cephesi yer almaktadır. Köşe ve tepe akroterleri işlenmiştir. Entablatur üzerinde 1, sütunlar arasında 11 olmak üzere toplam 12 satır Grekçe yazıt vardır.

Katalog No: 16

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Korkuluk levhası parçası

Malzemesi: Mermer

Ölçüleri: Gen: 34 cm., Kal/Der: 7 cm., Yük: 29 cm.

Tanımı: Üçgen biçimlidir. Her iki ucu tamamen kırıktır, kenarlarında ise küçük kırıklar vardır. Arka kısmı kaba yonu, ön cephesinde kazıma çizgilerle yapılmış bitkisel ve figürlü bir betimleme yer almaktadır. Bir yan kenar yuvarlak profillidir. Ön yüzünde üstte, başını sola doğru döndürmüş bir kuş figürünün kanat ve kuyruk kısımlarındaki tüyleri kısmen işlenmiştir. Figürün alt kısmında bir saptan çıkan 3 bölümlü yaprak motifleri zemini oluşturmaktadır. Kuş figürünün altında ise düğümlü bir yuvarlak çerçeve seçilebilmektedir. Çok az bir kısmı görülebilen bu yuvarlak çerçeve içinde bir kalp motifi ile bir hayvan figürünün (belki geyik) başı yer almaktadır.

Katalog No: 17

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Sütunlu lahit teknesi parçası

Malzemesi: Mermer

Ölçüleri: Gen: 79 cm., Kal/Der: 21 cm.,

Yük: 94 cm.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın 1. yarısı.

Tanımı: Sütunlu lahdin tekne kısmının uzun kenarının orta bölümüne ait parçadır. Kenarlar kırık, yüzeyi aşınmıştır. Solda ayakta duran bir bayan ve Attik-İon kaideli, burmalı gövdeli ve Korinth başlıklı bir sütunun önünde oturan erkek figürü yer almaktadır. Figürlerin başları eksiktir.

Katalog No: 18

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Sütunlu lahit teknesi parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 32 cm., Yük: 50 cm.

Tarihi: M.S. 3. yüzyıl

Tanımı: Çevresi kırık, yüzeyde aşınmalar vardır. Solda postament üzerinde Attik-İon kaide ve burmalı sütun gövdesi, sağda ise kython alt kenarı ve ayak kabartması bulunmaktadır. Arkası ise ince yonuludur.

Katalog No: 19

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Sütunlu lahit teknesi parçası

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 55 cm., Kal/Der: 18 cm., Yük:71 cm.

Tarih: M.S. 3. yüzyılın 1. yarısı.

Tanımı: Lahdin tekne kısmının dar kenarının sağ köşesine ait parçadır. Üst ve sağ kenar sağlam, alt ve sol kısım kırıktır. Sol kenarda kapı önünde üzeri yiyecekli masa betimi, sağda burmalı sütun gövdesi ve yine sağda ayakta giyimli erkek figürü durmaktadır. Sağ kenarda ise tam dış köşeye gelen burmalı sütun gövdesi vardır. Üst kenar ve tekne iç kenar kısmına gelen profil yeri görülmektedir. Arkası ince yonuludur.

Katalog No: 20

Bulunduğu Yer: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesi

Adı: Korniş bloku

Malzemesi: Beyaz mermer

Ölçüleri: Gen: 184 cm., Kal/Der: 78 cm., Yük: 37 cm.

Tarih: M.S. 2. yüzyılın 2. yarısı.

Tanımı: Geisonun bazı bölümleri ile sima kısmı köşe ve kenarlarda kırık, korniş yüzeyinde ise aşınmalar vardır. Her iki kenarda anathyrosis, arkada kaba yonu vardır. Konsol altında ve kaset kısımlarında bitkisel bezeme işlenmiştir. Sağ köşede alt kısımda "H ve Z" harfleri yazılıdır. Diş sırası konsollu geison ve sima geçişi inci payet bezemelidir.

Resim 1: Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde sergilenen eserlerden bir grup

Katalog: 1

Katalog: 3

Katalog: 2

Resim: 2

Katalog: 4

Katalog: 5

Resim: 3

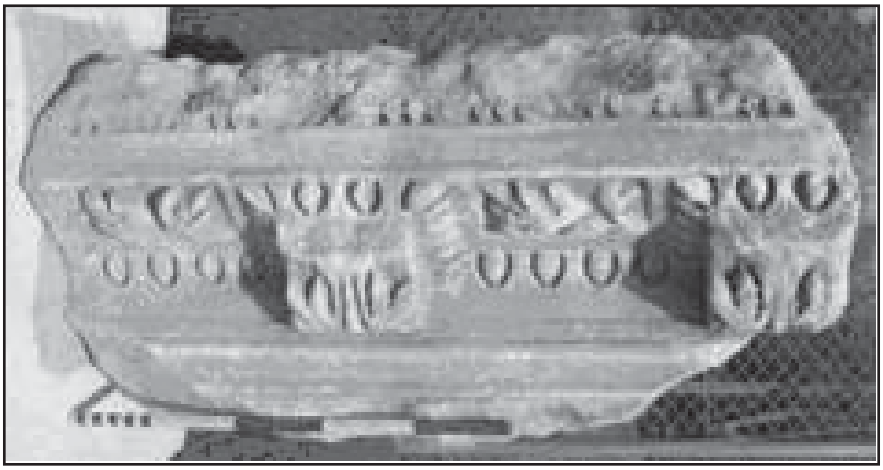

Katalog: 6

Katalog: 7

Resim: 4

Katalog: 8

Katalog: 10

Katalog: 11

Katalog: 9

Katalog: 12

Resim: 5

Katalog: 13

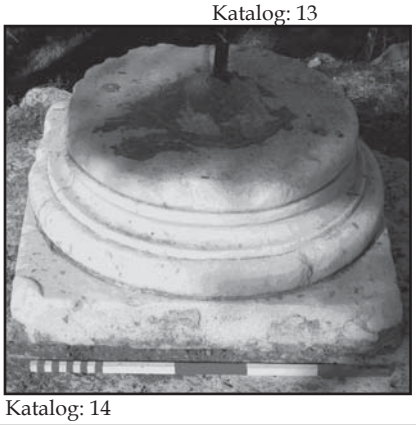

Katalog: 14

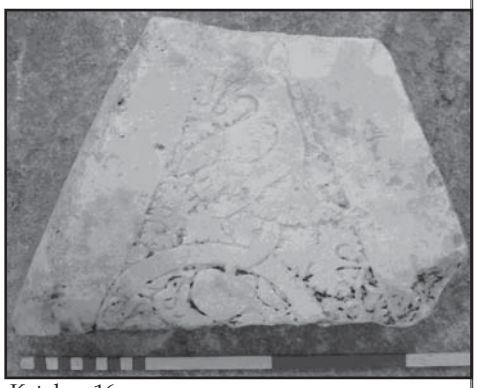

Katalog: 16

Resim: 6

Katalog: 15

Katalog: 17

Resim: 7

Katalog: 18

Katalog: 19

Katalog: 20

Resim: 8

ORTAÇAĞ ve SONRASI MUŞ İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2007

Bülent Nuri KILAVUZ*

Muş İli ve ilçelerinde 04–12 Eylül 2007 tarihleri arasında başkanlığımda, Bakanlık Temsilcisi Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan Sanat Tarihçisi Güven Yavuz'un katılımıyla, ekip elemanları Erol Uslu, Abdülbaki Işıkakdoğan ve Fuat Türker tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarımız Muş Merkez, Korkut ve Hasköy ilçelerinde ve köylerinde sürdürülmüştür. Araştırmamız Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir[1].

Korkut ilçe merkezindeki Şeyh Hacı Halil Türbesi'nin, Korkut'un İçboğaz Köyü'ndeki caminin, Hasköy ilçe merkezinde bulunan ve günümüzde Merkez (Ulu) Cami olarak kullanılan kilisenin, Korkut Altınova Beldesi Çaksor Deresi'nde kaya kilisesinin, Muş Merkez İlçe'ye bağlı Kepenek Köyü'ndeki kilisenin, Hasköy İlçesi'ne bağlı Eşmepınar Köyü'ndeki kilisenin, Korkut Akyıldız Köyü'ndeki cami ve evin rölöveleri alınmıştır. Bu anıtsal yapılarla birlikte Korkut ilçe merkezinde, Korkut Pınarüstü, Tan, İçboğaz, Yolgözler, Yünören, Sazlıkbaşı, Sarmaşık ve Akyıldız köylerinde; Hasköy Elmabulak Köyü'nde, Muş merkezde tespit edilen mezarlıklar ve mezar taşları incelenmiştir.

1. KORKUT ŞEYH HACI HALİL TÜRBESİ

Türbe Korkut ilçe merkezinde, Bahçelievler Mahallesi'nde, şehrin batısında bulunan mezarlığın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Türbe, dışardan 6.45x5.50 m., içeriden 4.70x3.90 m. ölçüleriyle kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Duvarlar içeriden ve dışarıdan düzgün kesme andezit tüf taşıyla kaplanmıştır (Resim: 1). Türbe içeriden 6 ahşap kirişle destekli düz damla, dışardan sac kaplı eğimli çatıyla örtülüdür. Kuzey cephe hariç diğer cephelerin ekseninde kare formlu birer pencere mevcuttur. Giriş doğu cephenin kuzeyindedir. Düz atkı taşlı giriş kapısının üzerinde mermer malzemeli, 30x44 cm. ölçülerinde 8 satırlık Osmanlıca kitabe mevcuttur.

* Yrd. Doç. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ; Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs, Van/TÜRKİYE, bnk@yyu.edu.tr

1 Yardım ve desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Bakanlık Temsilcisi Sanat Tarihçisi Güven Yavuz'a, ekip elemanları Erol Uslu, Abdülbaki Işıkakdoğan ve Fuat Türker'e, kitabeleri okuyan Yrd. Doç. Dr. Burhanettin Güneş ile yardımlarından dolayı diğer şahıs ve kurumlara teşekkür ediyorum.

Kitabenin Transkripsiyonu:

1- Hazret-i Şeyhi'ş-şuyuh el-kamilin
2- Arif Billah hayru'ş-salikin
3- Mahrem-i sırr-ı Huda Hac Halil
4- Gitti Hakka vasıl oldu …….
5- ……. Hatun ismet-i şiar
6- Yaptırıp bu künbedi gayet metin
7- ……. Dedi hâtif gaybdan
8- Tarih oldu Şeyh Salim ……

Kitabenin son iki satırında ebced hesabıyla tarih düşülmüşse de bu satırlar okunamamaktadır.

Kapı içeriden yuvarlak kemerlidir. Duvarların ortasındaki pencereler mazgal formunda, yuvarlak kemerle dört yana doğru genişlemektedir. Güney ve kuzey duvarında birer niş vardır. Güney duvarda pencerenin doğusundaki niş kaş kemer çerçeveli, üç dilimli yelpaze biçiminde kavsaralıdır. Kuzey duvarda eksenden batıya kaymış durumda yerleştirilmiş niş de aynı formda olmasına rağmen kavsarası bozulmuştur. Türbenin içinde 4 sanduka vardır. Bunlar güneyden kuzeye Şeyh Hacı Halil (Büyük), Şeyh İbrahim, Şeyh Halil (Küçük) ve Şeyh Mustafa'nın mezarlarıdır. Türbede nişlerin kavsaraları dışında süsleme yoktur.

2. KORKUT İÇBOĞAZ KÖYÜ CAMİİ

Korkut ilçe merkezinin 10 km. doğusunda bulunan İçboğaz Köyü 1 mezarlık ve 1 camiye sahiptir. Mezarlık köyün güney girişinde, cami ise doğusunda bulunmaktadır. Cami güney-kuzey doğrultusunda uzanmaktadır. Cami güneyde yer alırken kuzeyine inşasından sonraki dönemlerde ek mekân yapılmıştır. Bu ek mekânın kuzeyinde de altı abdesthane, üstü imam evi olarak kullanılan 2 katlı bitişik bir bölüm daha vardır. Cami, doğu-batı doğrultusunda eğimli bir araziye kurulmuştur. Beden duvarları düzgün kesme andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir. Halk tarafından yaptırılan onarımlar sonrasında derz araları kalın harçlarla doldurularak duvar tekniği bozulmuştur. İlâveler dışında caminin aslında doğu-batı doğrultusunda dışarıdan 9.35x7.35 m., içeriden 7.40x5.40 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Caminin güney duvarı sağırdır. Doğu ve batı duvarlarının ortasında dikdörtgen birer pencere vardır. Doğu pencere daha küçük iken daha aşağı kotta bulunan batı pencerenin onarımlar sırasında genişletildiği anlaşılmaktadır. Cami dışarıdan üç birimi de örten iki yana (doğu-batı) eğimli, sac kaplı semerdam çatıyla örtülüdür (Resim: 2; Çizim: 1).

Batı cephenin kuzeyindeki kapıyla abdesthaneye geçilmektedir. Caminin kuzeyindeki ek mekâna kuzey duvarının ortasındaki kapıyla girilir. Mekân dikdörtgen planlı, betonarme düz dam örtülüdür. Caminin kuzey duvarının ortasındaki bozulmuş yuvarlak kemerli kapıyla harime geçilir. Cephede, kapının üst kısmında alt satırı bozulmuş üç satırlık kitabesi yer alır. İç mekân doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozla örtülüdür. Tonoz, eksenin iki yanında, üst örtüyü üç eş parçaya bölecek biçimde iki sivri kemerle destelenmiştir. İç mekân sadece doğu ve batı cephedeki birer pencereyle aydınlatılmıştır. Dış cephede olduğu gibi iç mekânda da doğu pencere batı pencereden daha yüksekte ve küçük boyutludur. Her iki pencere onarımlarla bozularak dikdörtgen formlu düzenlenmiştir. Güney duvarının ortasında yuvarlak üç dilimli kemerli, yarım dairesel planlı mihrap yer alır. Mihrabın iki yanında yuvarlak kemerli birer niş vardır. Kuzey duvarın ortasındaki giriş kapısının da sonraki onarımlar sırasında genişletilerek bozulduğu anlaşılmaktadır. İç mekânda süslemeye yer verilmemiş, duvarlar harçla sıvanarak sarı renkte boyanmıştır (Resim: 3). Cami günümüzde işlevini sürdürmektedir.

3. HASKÖY MERKEZ (ULU) CAMİİ

Hasköy ilçe merkezinde bulunmaktadır. Yapı üzerinde tarihlendirme yapacak herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan yapı 24.90x15.40 m. dış ölçülerdedir. Üç nefli bazilikal planlı kiliselerdendir (Çizim: 2). Beden duvarları dışarıdan tamamen harçla sıvalı, yeşil renkle boyalıdır. Sıvanın döküldüğü bölümlerden beden duvarlarının düzgün kesme taş malzemeyle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kuzey cepheye, kare biçimli 6 ayak üzerine oturan 5 yuvarlak kemerli açıklıklı, düzgün kesme taş malzemeli, düz betonarme örtülü son cemaat yeri, kuzeybatı köşeye de kare kaideli, silindirik, zikzak yivli gövdeli, tek şerefeli minare eklenmiştir. Apsisin olduğu, dışarıdan düz form gösteren doğu cephede, camiye çevrildiği dönemde açıldığı anlaşılan, biri eksende diğeri cephenin kuzeyinde olmak üzere dikdörtgen formlu iki pencere bulunmaktadır. Güney cephede ikisi cephenin batısında, biri doğusunda olmak üzere yuvarlak kemerli üç pencere vardır. Pencereler dışında iki cephe de sade bırakılmıştır. Doğu cephedeki giriş kapısı kapatılmıştır. Cephenin orta bölümü dışa 0.60 m. taşıntı yapmaktadır. Bu bölümün ortasında da yuvarlak kemerli giriş açıklığı yer alırsa da kemer kapatılmıştır. Üstte ise yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı vardır. Cephenin yanlarında ise diğer cephelere oranla daha ince birer dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Yapı dışarıdan sac kaplı kırma çatıyla örtülüdür (Resim: 4).

Günümüzde, son cemaat yerinden geçilerek kuzey cephenin ortasındaki kapıyla girilen iç mekan 21.70x12.20 m. ölçülerindedir. Mekân doğu-batı

doğrultusunda orta nef daha geniş olmak üzere üç neflidir. Nefler üçer kare ayaktan oluşan iki ayak sırasıyla ayrılmıştır. Köşeleri kaval silmelerle yumuşatılmış, basit kare prizmal başlıklara sahip 6 ayak ve hizalarındaki duvar yüzeylerinde bulunan duvar payeleri birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Kare planlı olan orta nefin bölümleri kubbe-çapraz tonoz karışımı basık bir örtü türüyle örtülü iken dikdörtgen planlı yan neflerin bölümleri basık beşik tonoz örtülüdür. Yapı her nefin doğu ucunda olmak üzere üç apsislidir. Orta apsis yan apsislerden daha büyüktür. İç mekâna sivri kemerlerle açılan yarım daire planlı apsisler birer yarım kubbeyle örtülüdür. Orta ve kuzey apsisin ortalarında birer pencere vardır. Kıble duvarında yer alan çini kaplı mihrap ve ahşap minber günümüz eseridir. İç mekân dört duvardaki pencerelerle aydınlatılmıştır. Güney ve kuzey duvarlarında her bölüme açılan basık kemerli birer pencere vardır. Güney duvardaki pencerelerden biri mihrabın yerleştirildiği dönemde kapatılmıştır. Pencerelerin orijinalde alt hariç üç yana doğru genişleyen mazgal formlu oldukları fakat sonraki dönemlerde alt bölümlerinin düzleştirildiği, diğerlerinden farklı form gösteren apsislerin içindeki iki pencerenin de sonradan açıldığı anlaşılmaktadır. Batı cephede diğerlerin daha yüksek kottaki ve küçük boyutlu pencere yuvarlak kemerli, dört yana doğru genişleyen mazgal formludur. İç mekânda ayaklar ve kemer karınları dışında kalan bölümler kalemişiyle süslenmiştir. Duvarlar ve ayaklar 1.5 m. yüksekliğe kadar ahşap kaplıdır. Kuzey nefte boydan boya uzanan ahşap mahfil bulunur (Resim: 5).

4. KEPENEK KÖYÜ KİLİSESİ

Kilise, Muş şehrinin yaklaşık 6 km. doğusunda yer alan Kepenek Köyü'nün merkezinde bulunmaktadır. Batı ve güney cephelerden yeni yapılan binalarla kapatılmıştır. Beden duvarları moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Dışarıdan 8.50x13.20 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Tek nefli kiliseler grubundadır. Günümüzde depo olarak kullanılan kilisenin batı cephesinin evle kapatılması sonucunda giriş kuzey cephede sonradan açılan bir kapıyla sağlanmaktadır. Sadece doğu cephede küçük bir pencere vardır. Dışarıdan toprak kaplı düz damla örtülüdür. Kuzey cephedeki giriş, muhtemelen sonradan ilâve edilen küçük bir koridorla dışa uzatılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan iç mekân 5.90x11.00 m. ölçülerindedir. Boydan boya uzanan yuvarlak beşik tonozla örtülüdür. Üst örtü, kuzey ve güney beden duvarlarındaki duvar payeleri üzerine oturan iki kemerle desteklenmiştir. İç mekân duvarları dışarıda olduğu gibi moloz taş malzemeyle, üst örtü de tuğlayla örülmüştür. Moloz taş duvarlarda yer yer balıksırtı örgü de görülür. Üst örtüyü destekleyen kemerleri taşıyan duvar payeleri birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanmasıyla kuzey ve güney duvar yüzeylerinde üçer niş oluşmuştur. Doğuda, yarım daire planlı, 2.50 m.

derinliğinde ve yarım kubbeyle örtülü apsis yer alır. Apsis içinde mazgal bir pencere bulunur. Kemerlerde ve apsisteki mevcut izlerden kilisenin aslında alçıyla sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. İç mekânda herhangi bir süsleme yoktur. Kilise günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Yapı üzerinde tarihlendirmeyi sağlayacak herhangi bir kitabe bulunmamaktadır (Resim: 6).

5. HASKÖY-EŞMEPINAR KÖYÜ KİLİSESİ

Hasköy'ün yaklaşık 5 km. doğusunda bulunan Eşmepınar Köyü'nün girişinde yer alan kilise günümüzde harabe hâlindedir. Dışarıdan 6.00x8.20 m. ölçülerindedir. Tek nefli kiliseler grubundadır. Kilisenin dış kaplama taşları sökülmüştür. Kalan bazı parçalardan kaba yonu taş malzemeyle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Batı cephede giriş, doğu cephede apsis bölümü yıkılmıştır. İç mekân 4.00x7.00 m. ölçülerindedir. İç mekânda da kaplama taşları sökülmüştür. Üst örtü tamamen yıkılmıştır. Kuzey ve güney duvarda duvar payesi izleri görülmektedir. Buradan üst örtünün beşik tonoz olduğu ve kemerle desteklendiği anlaşılmaktadır. Yıkık apsisin iki yanında küçük boyutlarda birer pastophorion hücreleri vardır (Resim: 7).

6. ÇAKSOR DERESESİ KAYA KİLİSESİ

Korkut ilçe merkezinin 18 km. doğusundaki Altınova Beldesi'nin yaklaşık 10 km. kuzeyinde, Sarmaşık ve Yünören köylerinin güneyinden yaklaşık 2-3 km. mesafede, içinden Çaksor Deresi'nin aktığı vadide yer almaktadır. Ayrıca kilisenin yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda Çaksor Deresi'nin yaklaşık 70 m. yükseklikten aktığı şelale de doğal kültür varlığı oluşturmaktadır.

Kilise yaklaşık, 7.00x7.00 m. ölçülerinde, 5.00 m. yüksekliğinde, 245 m^3lük bir kaya kütlesine oyulmuştur. Kayanın dış cepheleri doğal hâliyle bırakılmış, sadece kuzey ve güney cephelerinde birer kapıya, doğu cephesinde de apsislere açılan 3 pencereye yer verilmiştir. Kayanın içinde iki şapel bulunur. Bu şapeller batılarından bir koridorla bağlanmıştır. Kayanın güneyindeki giriş yuvarlak kemer formu oluşturacak şekilde düzenlenmiş ve zemine kadar uzanmaktadır. Bu girişle güney şapele geçilmektedir. İçeriden 1.45x3.45 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusundadır. Zeminden tavana 2.20 m. yüksekliktedir. Üst örtü beşik tonoz biçimindedir. Şapelin doğusunda, kot seviyesi yükseltilmiş yarım dairesel planlı apsis vardır. Apsisin güneydoğusunda da küçük bir pencere vardır. Şapelin kuzey duvarının batısındaki bir koridorla kuzeydeki şapele geçilir. Bu bölüm içeriden 1.50x3.60 m. ölçülerindedir. Ayrıca güney duvarının doğusundaki bir kapıyla geçilen 0.85x2.00 m. ölçülerinde, biraz daha düşük kotta bir pastophorion hücresi yer alır. Hücrenin doğu duvarında da küçük bir pencere bulunur. Bu hücreden ve ölçülerden kilisenin ana bölümünün burası olduğu anlaşılmaktadır. Şapelin doğusunda, kot seviyesi yükseltilmiş yarım

daire planlı apsis vardır. Apsisin ortasında küçük bir pencere bulunmaktadır. Mekânın üzeri kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş beşik tonozla örtülüdür. Mekâna ikinci giriş kayanın kuzeyinde, güneydeki girişten biraz daha küçük boyutlarda ve kot seviyesi yukarıda bir kapıyla sağlanmaktadır. Kaya kütlesinin kuzeybatısında küçük bir niş vardır. Kilisede herhangi bir süsleme ve tarihlendirmeyi sağlayacak kitabe bulunmamaktadır (Resim: 8).

7. AKYILDIZ KÖYÜ CAMİİ

Akyıldız Köyü Korkut ilçe merkezinin doğusunda, yaklaşık 15 km. uzaklıktadır. Köyde 2 mezarlık, bir ev ve bir cami bulunmaktadır. Mezarlıklar tahrip olmuştur. Cami köyün merkezinde ve en yüksek yerinde bulunmaktadır. Cami dışarıdan 6.00x9.70 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Beden duvarları düzgün kesme, koyu kahverengi andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir. Batı cephe sağır bırakılırken, güney cephede iki, doğu cephenin ekseninde bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencereler dışarıdan dikdörtgen formlu, düz atkı taşlıdır. Cami dışarıdan sac kaplı eğimli çatıyla örtülüdür. Çatının yakın dönemlerde yapıldığı kullanılan briket malzemeden anlaşılmaktadır. Orijinalde, muhtemelen düz toprak damla örtülüdür. Kuzey cephenin batısında giriş kapısı bulunmaktadır. Dikdörtgen kapının üstünde sivri kemerli bir alınlık vardır. Bu alınlıkta caminin kitabesinin bulunduğu söylenmişse de üzeri harçla kaplandığından kanıtlanamamıştır. İç mekân 3.80x7.60 m. ölçülerindedir. Mekân doğudaki ve güneydeki üç mazgal pencereyle aydınlatılmaktadır. Kıble duvarının ortasında yarım daire planlı, yarım kubbe kavsaralı sade bir mihrap vardır. Mihrabın sağında ve kuzey duvarda hizasında birer konsol bulunmaktadır. Batı duvarın ortasında bir ocak vardır. İç mekân duvarları harçla sıvanmış ve sarı renkte boyanmıştır. Mekân kuzey-güney doğrultusunda ahşap kirişler üzerinde düz örtülüdür. İç mekânda herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Cami günümüzde işlevini sürdürmektedir (Resim: 9).

8. AKYILDIZ KÖYÜ MEHMET DEMİR EVİ

Caminin kuzeyinde bulunan ev günümüzde Mehmet Demir tarafından kullanılmaktadır. Ev dışarıdan 11.00x10.50 m. ölçülerinde, tek katlıdır. Kuzey-güney doğrultusunda eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. Güney cephe kuzey cepheden daha yüksektir. Doğu cephesine mutfak olarak da kullanılan, daha alçak kiler eklenmiştir. Batı cephenin kuzeyinde dikdörtgen bir pencere vardır. Kuzey cephenin doğusunda da daha küçük boyutlarda kare bir pencere bulunmaktadır. Doğu cephe ise sağırdır. Giriş cephesi olan güney cephe, doğudaki yuvarlak kemerli kapı, kapının üstünde kare planlı bir pencere, cephenin batısında üstte büyük iki dikdörtgen pencere

ile düzenlenmiştir. Beden duvarları düzgün kesme, kahverengi andezit tüf taşıyla inşa edilmiştir. Eve güney cephenin doğusundaki basık kemerli kapıyla girilmektedir. Evin doğusunda boydan boya uzanan koridora geçilir. Giriş kapısının sağında mutfak-kiler bölümü ve buraya girişi sağlayan kapı yer almaktadır. Koridorun orta kısmındaki 6 basamaklı merdivenle yukarı çıkılır. Koridorun bittiği bölüm banyo-lavabo olarak düzenlenmiştir. Bu bölüm kuzey cepheye açılan, dışarıdan küçük kare, içeriden mazgal formlu pencere ile aydınlatılmıştır. Koridorun sonunda batı taraftaki dikdörtgen formlu bir kapıyla sofaya girilir. Sofa, 2.30x3.60 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı duvarındaki dikdörtgen formlu bir pencere ile aydınlatılır. Odanın kuzeybatı ve güneybatı köşeleri pahlıdır. Ayrıca bu pahlı bölümde, batı duvarının önünün tamamen kaplayan bir seki oluşturulmuştur. Bu pahlı bölümlerde ve kuzey duvarda sivri kemerli bir niş bulunur. Nişlerin kavsaraları yarım kubbe biçimindedir. Sofanın güney duvarının doğusundaki bir kapıyla evin ana mekânına girilir. Tek göz bir odadan oluşan bu bölüm 3.50x5.00 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Oda, güney duvarındaki iki pencere ile aydınlatılmaktadır. Güneydoğu ve güneybatı köşeleri sofa bölümünde olduğu gibi pahlanmış ve bu bölümde bir seki oluşturulmuştur. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı dikdörtgen dört niş vardır. İç mekânda duvarlar sıvanarak beyaz renkte boyanmıştır. Sofa bölümü kuzey-güney, oda doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş ahşap kirişlere oturan düz dam örtülüdür. Yapıdaki tek süsleme güney cephede kapının batısındaki kabartma yıldızdır.

Koridorun batısındaki kapıyla girilen kiler-mutfak eve göre biraz daha kalitesiz taşla inşa edilmiştir. 3.20x7.25 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Sadece güney duvarındaki mazgal bir pencere ile aydınlatılmıştır. Batı duvarı dört büyük nişle kaplanmıştır. Bu bölüm de doğu-batı doğrultusunda ahşap kirişle desteklenen düz dam örtülüdür (Resim: 10).

9. MUŞ MEZAR TAŞI VE TAŞ ESER ÇALIŞMALARI

Korkut ilçe merkezinde, Korkut Pınarüstü, Tan, İçboğaz, Yolgözler, Yünören, Sazlıkbaşı, Sarmaşık ve Akyıldız köylerinde; Hasköy Elmabulak Köyü'nde, Muş Merkez İlçe'de tespit edilen mezarlıklar ve mezar taşları incelenmiştir. Mezarlıklar tescilsizdir. Bu nedenle koruma altına alınması için çalışma yapılmalıdır.

9.1. KORKUT TARİHÎ MEZARLIĞI

Korkut ilçe merkezinde, Bahçelievler Mahallesi'nde bulunan mezarlığın büyük bir kısmı tahrip olmuş günümüze fazla mezar taşı gelememiştir.

Gelenlerin de büyük bir kısmı Osmanlı Döneminin sonlarına ait sade mermer mezar taşlarıdır. Mezarlardan sadece 9'u, süsleme, form ve tarih özelliklerinden dolayı incelemeye değer görülmüştür. Diğerleri de fotoğraflarla belgelendirilmiştir. İncelenen mezarlardan 5'i andezit tüf, 4'ü de mermerden yapılmıştır. Mezar taşları üzerinde çarkı felek, kılıç ve mermer olanlarda da cel'î sülüs hatlı, fazla düzgün olmayan istifli, kabartma tekniğinde yazı yer almaktadır. Üstte sivri kemer formunda sonlanmaktadır ve alınlık bölümleri çıkıntılıdır. Burada bulunan mezar taşlarının baş şahideleri üzerinde; 1206 (1791-2), 1223 (1808), 1240 (1824-25), 1269 (1852-53), 1275 (1858-9) tarihleri mevcuttur. İncelenenler dışında herhangi bir özellik göstermeyen veya kırık başka mezar taşları vardır. Mezarlık tescilli değildir. Yine mermer malzemeden olmakla birlikte 1240 (1824-25) tarihli mezarda kapak taşının orta bölümünde kabartma tekniğinde işlenmiş bir kılıç motifi bulunmaktadır. Mermer şahideler yanında mezarlıkta andezit tüf malzemeden şahideler ve sandukalara sahip mezarlar da mevcuttur. Bunlarda nispeten biraz daha zengin süslemeler kullanılmışsa da çok kaliteli değildir. Yazılar ise kazıma tekniğinde ve mahallî üslupla yazılmıştır. Sandukalar üçgen prizmatik formludur. Mezarlığın ortasında yer alan andezit tüf malzemeli 6 taş bloktan oluşan sandukanın kuzeybatı parçası diğerlerine oranla daha düzgün kesilmiş ve ortada basitçe işlenmiş çarkı felek, uzun iki yanda hayat ağacına benzer yaprak motifleriyle bezenmiştir.

9.2. KORKUT ŞEHİTLER MAHALLESİ MEZARLIĞI

Korkut ilçe merkezinin güneydoğusunda Şehitler Mahallesi'ndedir. Mezarlık duvarla çevrelenmiştir. İçinden sadece Şeyh İbrahim'e ait mezar ulaşabilmiş diğerleri yok olmuştur. Mezar tek şahideli mezarlar grubundadır. Mezarın etrafı sanduka oluşturacak şekilde bir duvarla sonraki müdahalelerle çevrelenmiştir. Siyah bazalt malzemeli baş şahidesi üzerinde kazıma tekniğinde mahallî üslupta kitabe varsa da tarih yoktur.

9.3. KORKUT PINARÜSTÜ KÖYÜ MEZARLIĞI

Pınarüstü Köyü Korkut ilçe merkezinin 3 km. batısındadır. Bu köyün Korkut'la birlikte kurulduğu söylenir. Köyün 1.5 km. güneyindeki mezarlık tel çitle çevrelenmiştir. Mezarlıktan günümüze fazla mezar taşı ulaşamamıştır. İncelemeye değer beş adet mezar taşı ele alınmıştır. Bu mezarlardan dört tanesi andezit tüf taşıyla (birinin, sandukası andezit tüf, şahideleri mermer), bir tanesi de mermerden yapılmıştır. Mezarlar genelde tek veya çift şahideli, orta kısımlarda tek blok veya birkaç bloktan oluşan sandukalardan meydana gelmektedir. Mezar taşları üzerinde çarkı felek ve kılıç tasvirlerine, cel'î sülüs tarzında kabartma yazılar görülmektedir. 1230 (1815) ve 1257 (1841) tarihli

mezarların mermer baş şahideleri feslidir. Andezit tüf malzemeli iki şahideli, sandukalı tipte bir mezarda baş taşının dış yüzünde kabara formunda, yüzeyden ortaya doğru çıkıntı yapan kalkan vardır. Ortadaki küçük bir daireden dağılan kazıma ile oluşturulmuş yaylı ışınlarla süslenmiştir. Kalkanın ortası mezar taşı yüzeyinden 7 cm. çıkıntı yapmaktadır. Bir başka mezarın ayak ve baş şahidelerinin dış yüzlerinde disk biçiminde, kabartma tekniğinde dışa taşıntılı başka bir kalkan formu uygulanmıştır. Ayak taşının iç yüzü, kazıma tekniğinde iki kılıç ve bir kama motifiyle süslenmiştir. Ortadaki kılıç diğerlerine oranla daha büyüktür.

9.4. KORKUT TAN KÖYÜ MEZARLIĞI

Mezarlık köyün doğusunda bir tepe üzerinde yer almaktadır ve etrafı tel çitle çevrelenmiştir. Mezar taşlarının büyük bir bölümü tahrip olmuştur, kalanlar ise bir özellik göstermemektedir. Sadece dört mezar incelemeye değer görülmüştür. Bu mezar taşlarının 3'ü andezit tüf taşı, biri de mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşları üzerinde kılıç, kalkan motiflerine yer verilmiştir. Kalkan motifleri, Pınarüstü Köyü'ndeki bir mezarda olduğu gibi kabara formunda dışa taşıntılı yapılmıştır. Sandukalardan biri 2 kademelidir. Sadece bir şahidede Hicri 1212 (M. 1797-8) tarihine rastlanmıştır. Mezarlığa yeni definler de yapılmaktadır.

9.5. KORKUT YÜNÖREN KÖYÜ MEZARLIĞI

Köyün güneybatısında yaklaşık 500 m. uzaklıkta bir tepe üzerinde yer alan mezarlıktaki mezar taşları diğer köylere oranla birtakım farklı özelikler göstermektedir. Özellikle üç kademeli ve at biçimli sandukalar dikkat çekmektedir. Ayrıca burada bulunan mezar taşlarında yine kabara şeklinde yarım küre, kalkan ile kılıç ve kama motifleri kullanılmış ve bunlar biraz daha işlenmiştir. Bu süslemeler genellikle baş taşının dış yüzeyinde yer almaktadır. Mezarlık geniş bir alana yayılmıştır. Pek çok mezar bulunmakla birlikte birbirlerinin benzeri olmaları ve bir kısmının da çok tahrip olmasından dolayı sadece 6'sı incelenmiştir. Yünören Köyü burada bulunan camiden de anlaşılacağı gibi bölgede hâkimiyet kuran Akkoyunlular'ın özellikle yaz mevsimlerinde yaylağı olması nedeniyle önemli merkezlerindendir. At formlu mezar taşlarının çokluğu da bu durumu açıklamaktadır. Gri renkli yekpare andezit tüf malzemeli bir sanduka, ön ve arkadaki yükseltilerle bir semer veya eğere daha çok benzemektedir. Batı taraftaki yükselti baş bölgesinde bulunduğundan dolayı olmalı ki, daha yüksektir. Yukarı doğru üç kademeli yükselen sandukanın alt zemini bir kapak taşı formunda dikdörtgendir.

Bir başka mezarda, fazla düzgün formlu olmamakla birlikte baş taşının dış yüzü, alt ortada kabara formunda, daha zengin biçimde, gülbezek formunda

işlenmiş kalkan motifi ile üstte biri dik diğeri yatay pozisyonda iki kılıç motifiyle süslenmiştir. Motifler ve özellikleri taşta meydana gelen tahribattan dolayı çok zor fark edilebilmektedir. İki kademeli, 42 cm. çapında, ortaya doğru sivrilen ve kenarlardan ortaya doğru taşıntısı artarak 13 cm. taşıntı yapan kabara biçiminde düzenlenen kalkan motifinin üzeri alçak kabartma tekniğinde eşkenar dörtgenlerle işlenmiştir. Fakat bu eşkenar dörtgenlerin büyük bir kısmı yok olmuştur. Kalkanın hemen üstünde ve yatay olarak yerleştirilen kılıç ile mezar taşının güney kenarındaki dik kılıç motifleri de kabartma tekniğindedir. Bunlar daha az fark edilmektedir. Ayak taşının dış yüzünde tamamen yok olmuş iki kılıç motifi vardır.

Tek şahideden oluşan bir mezarda, şahide cepheden, baş, omuz ve bel bölümüyle bir insan formundadır. Üç kademeli olarak yukarı doğru daralmaktadır. En üstteki baş kısmı yuvarlak kemerli, uzatılmış yarım daire biçimindedir. Aşağıya doğru, omuz olarak nitelendirilecek şekilde bir kademe genişlemektedir. En alttaki kademenin köşeleri üstten farklı olarak yuvarlatılmış ve bir kalça görünümü kazandırılmıştır. Dış yüzü, göğüs kısmında içi boş kabartma tekniğinde dairesel madalyon ile altta kabartma tekniğinde bir kama ve bir kılıç motifiyle süslenmiştir.

9.6. KORKUT YOLGÖZLER KÖYÜ ŞEHİTLİK MEZARLIĞI (I. MEZARLIK)

Köyde iki mezarlık bulunmaktadır. Halk tarafından şehitlik olarak adlandırılan I. mezarlık Altınova'dan gelen yolun kuzeyinde, köyün yaklaşık 1 km. güneybatısında, ikinci mezarlık ise köyün girişindedir. Şehitlik daha küçük boyutlardadır ve etrafı ihata duvarıyla çevrelenmiştir. Şahideli ve sandukalı tiplerden oluşan mezarlar büyük boyutludur. Tümü kahverengi andezit tüf taşıyla yapılmıştır. Genellikle sağlam vaziyette olmalarına rağmen sağa sola eğilmiş durumdadır. Dikdörtgen formlu şahideler, bölgede incelemiş olduğumuz diğer mezarlıklardan farklı olarak kemerli tek veya çift nişli düzenlenmeleriyle dikkat çekicidir. Ayrıca şahidelerin dış yüzleri geometrik motiflerle de süslemiştir. Sadece üç mezar taşında yazı bulunmaktadır.

9.7. KORKUT YOLGÖZLER KÖYÜ TARİHÎ MEZARLIĞI (II. MEZARLIK)

Köyün batı girişinde, okulun güneyinde, güneye doğru eğimli bir tepede yer almaktadır. Diğer mezarlığa oranla daha büyüktür. Mezarlar şahideli ve sandukalı tiplerden oluşmaktadır. Şahideli mezarlar çoğunluktadır. Buradaki mezar taşları da kahverengi andezit tüf taşıyla yapılmıştır. Genellikle sağlam olmakla birlikte şahideler sağa sola eğilmiş durumdadır. Mezar taşlarının

birçoğu tarihlidir. Diğer mezarlıkta olduğu gibi mezar taşları formları ve süslemeleriyle bölgedeki diğer mezarlıklardan ayrılmaktadır. Mezar taşları üzerinde çarkıfelek, kılıç, kama ve kalkan motifleri yanında geometrik, bitkisel ve figürlü süslemeler oldukça zengin ve çeşitlidir. Tarihli mezar taşlarından Osmanlı Dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır.

9.8. KORKUT SAZLIK BAŞI KÖYÜ MEZARLIĞI

Mezarlık köyün 500 m. doğusunda, yolun iki yanındaki tepeler üzerinde yer alır. Yolla doğal bir şekilde ayrılan mezarlık iki bölümden oluşur. Güney mezarlığın mezar taşlarının özelliklerine ve hâlâ kullanılmasına dayanarak daha yeni olduğu anlaşılır. Tepenin en üst noktasında açık bir türbe bulunur. Bu bölümdeki mezar taşları üzerinde tarih yoktur. Daha alçak kotta, yaklaşık 7 m. yükseklikte yer alan kuzey bölüm daha eski örnekler sergilemekteyse de bunlardan sadece üçü üzerinde yazı vardır. Mezar taşları andezit tüfle yapılmıştır. Şahideli ve sandukalı tiptedirler. Mezar taşları üzerine kılıç, kalkan ve kama motifleri işlenmiştir. Bu bölümdeki mezarlar daha fazla tahrip olmuştur.

9.9. KORKUT SARMAŞIK KÖYÜ MEZARLIĞI

Mezarlık köyün 200 m. güneybatısındadır. Mezarlar şahideli veya sandukalı tiptedir. Şahideli mezarlar çoğunluktadır. Mezar taşları köyün yakınındaki taş ocağından çıkarılan andezit tüf taşıyla yapılmıştır. Mezar taşları üzerine kalkan, kılıç ve kama motifleri yanında tabanca motifleri de işlenmiştir. Mezar taşları üzerinde 1322-1323 (1903) tarihleri vardır. Osmanlı Dönemine ait bir mezarlıktır.

9.10. KORKUT İÇBOĞAZ KÖYÜ MEZARLIĞI

Köyün güneyinde, yaklaşık 300 m. uzaklıkta, köye girişi sağlayan ana yolun doğusunda yer almaktadır. İhata duvarıyla çevrelenerek koruma altına alınmıştır. Mezarlık önceki dönemlerde oldukça tahribata uğramış ve günümüze incelemeye değer fazla mezar taşı ulaşamamıştır. Mevcut olanların da büyük bir bölümü parçalanmıştır. Andezit tüf taşıyla yapılmış 5, mermer malzemeyle yapılmış 2 şahide ile iki sanduka incelenmiştir. Mermer şahideler Hicri 1130 ve 1220 tarihlidir. Andezit tüf taşlı şahideler tarihsiz olup kılıç, kama ve kemer motiflidir. Osmanlı Dönemine ait bir mezarlık olduğu anlaşılmaktadır.

9.11. MUŞ MERKEZ KALE MAHALLESİ MEZARLIĞI

Muş Kalesi'nin güneybatısında, Kale Mahallesi'nde bulunmaktadır. Murat Paşa Mahallesi'nde de eski bir mezarlık bulunmasına rağmen günümüze tarihî özellik gösteren hiçbir mezar taşı ulaşamamıştır. Kale Mahallesi'ndeki ikinci mezarlık daha büyük bir alana yayılmıştır. Buradaki mezarlığın da günümüzde kullanımının sürdürülmesi nedeniyle ve çeşitli etkenlerle tahrip olduğu görülmüştür. Bu mezarlıkta kültür varlığı özelliği gösterebilecek 5 mezar incelenmiştir. Bu mezarların 2 tanesi ayakta, 3 tanesi ise yıkıktır. Şahideler mermer malzemeden yapılmıştır. Mezarlıktaki mevcut izlerden ve mezar taşları üzerindeki tarihlerden mezarlığın Osmanlı Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşlarından büyük bir bölümü parçalanmış ve yıkık bir şekildedir. Mezarların bir tanesinin üzerinde bulunan süslemede tabanca, kama ve çarkıfelek motifleri yer almaktadır. Diğer mezarlar genellikle mermer şahideli ve kabartma tekniğinde cel'î sülüs yazılıdır.

9.12. HASKÖY ELMABULAK KÖYÜ MEZARLIĞI

Hasköy İlçesi'ne bağlı olan Elmabulak Köyü, ilçe merkezinin güneyinde 2 km. uzaklıktadır. Günümüzde de kullanılan tarihî bir mezarlığın büyük bir kısmı tahrip olduğundan ancak dört mezar incelenebilmiştir. Mezarlar iki şahideli ve sandukalıdır. Bunlardan biri kahverengi, diğerleri krem rengi andezit tüf taşıyla yapılmıştır. Sandukalar yekpare blok taştan yapılmış basit dikdörtgen prizmal, şahideler üstte üçgen biçiminde sonlanan dikdörtgen formludur. Sadece bir şahidenin dış yüzünde kılıç, kama ve tüfek motiflerinden oluşan bir süslemeye sahip iken diğerleri süsleme açısından sadedir. Dört mezarın da şahideleri yazılıdır. 1218, 1303, 1310 tarihleri ile XIX. yüzyıla, Osmanlı Dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır.

10. SONUÇ

Muş'ta 2007 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen ve incelenen taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili bulgu ve gözlemler şunlardır. İncelenen eserler ve mezarlıklar tescilli değildir.

1-2007 yılı içinde Muş'un en yeni ilçeleri olan Hasköy ve Korkut ilçelerine ağırlık verilmiştir. Bu ilçelerde çok sayıda eser tespit edilmiştir.

2-Anıt ve sit alanı olarak tescillenip koruma altına alınması gereken alan ve eserler bulunmaktadır. Korkut Tarihî Mezarlığı, Korkut Pınarüstü Köyü Mezarlığı, Korkut Tan Köyü Mezarlığı, Korkut Yünören Köyü Mezarlığı, Korkut Yolgözler Köyü Şehitlik Mezarlığı, Korkut Yolgözler Köyü Tarihî Mezarlığı, Korkut Sazlıkbaşı Köyü Mezarlığı, Korkut Sarmaşık Köyü Mezarlığı, Korkut İçboğaz Köyü Mezarlığı, Muş Merkez Kale Mahallesi

Mezarlığı, Hasköy Elmabulak Köyü Mezarlığı sit alanı olarak; Korkut Şeyh Hacı Halil Türbesi, Korkut İçboğaz Köyü Camii, Hasköy Merkez Camii, Kepenek Köyü Kilisesi, Hasköy Eşmepınar Köyü Kilisesi, Korkut Çaksor Deresi Kaya Kilisesi, Akyıldız Köyü Camii, Akyıldız Köyü Mehmet Demir Evi anıt eser olarak tescil edilmelidir.

3-Mezarlıklardaki tarihî mezarlar doğal etkenlerle günden güne hızla tahrip olmaktadır. Ayrıca bütün mezarlıklarda günümüzde de yeni gömülerin devam etmesi tahribi arttırmaktadır. Bununla ilgili önlem alınmalıdır.

4-İncelenen mezarlıkların hepsi birbirlerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu durum Muş coğrafyasının zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bir yılda kısa bir süre içinde bu kadar zengin eserlerin tespit edilmesi de Muş'taki kültür varlıklarının zenginliğini ve araştırılması gerektiğini göstermektedir.

5-Mezarlıklardaki mezar taşları üzerindeki bazı motifler özellikle bölgedeki diğer illere oranla farklılıklar sergilemektedir.

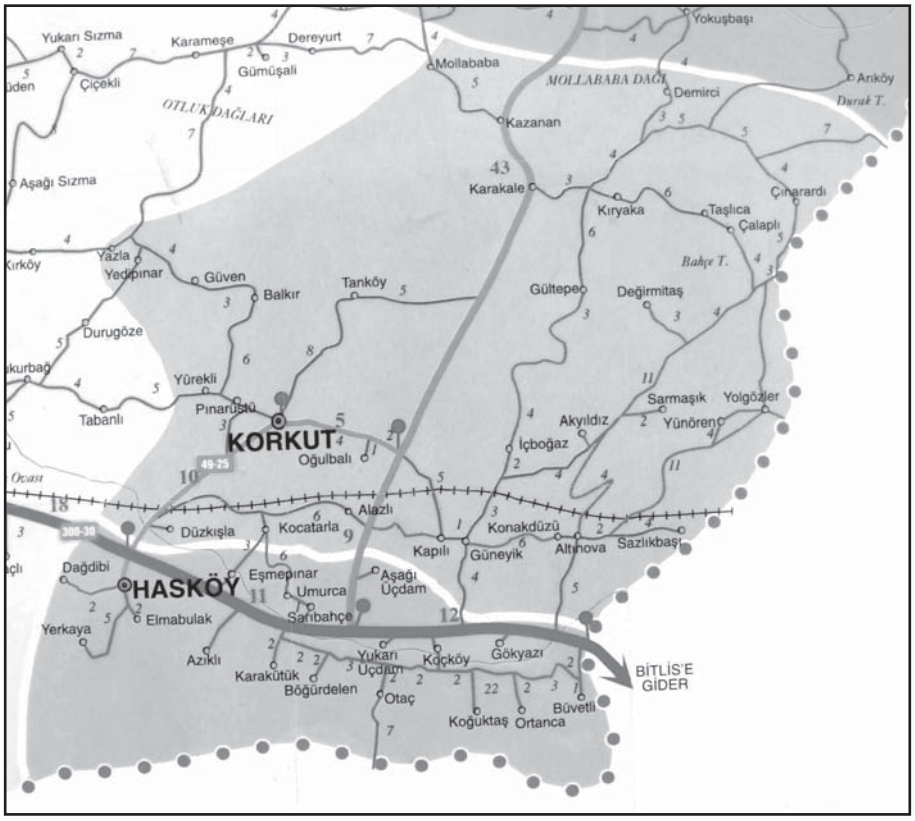

Harita 1: Muş, Korkut ve Hasköy ilçeleri

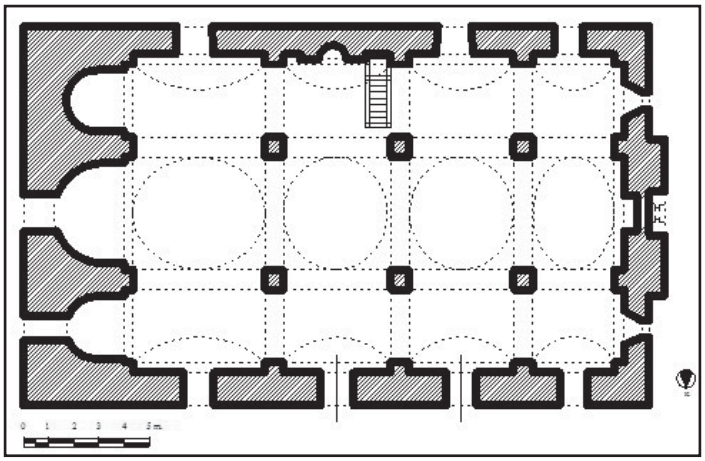

Çizim 1: Hasköy Merkez (Ulu) Camii planı

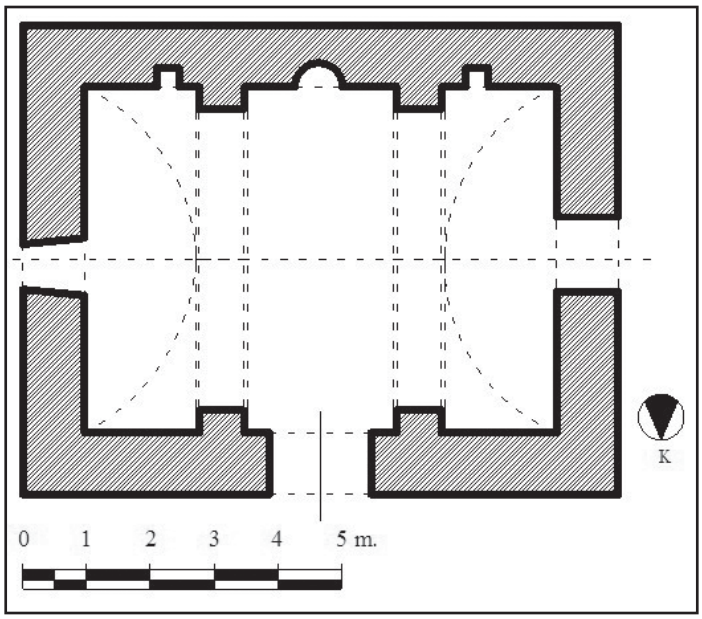

Çizim 2: İçboğaz Köyü Camii planı

Resim 1: Korkut Şeyh Hacı Halil Türbesi

Resim 2: İçboğaz Köyü Camii

Resim 3: İçboğaz Köyü Camii

Resim 4: Hasköy Merkez Camii

Resim 5: Hasköy Merkez Camii

Resim 6: Kepenek Köyü Kilisesi

Resim 7: Eşmepınar Köyü Kilisesi

Resim 8: Çaksor Deresi Kilisesi

Resim: 9: Akyıldız Köyü Camii

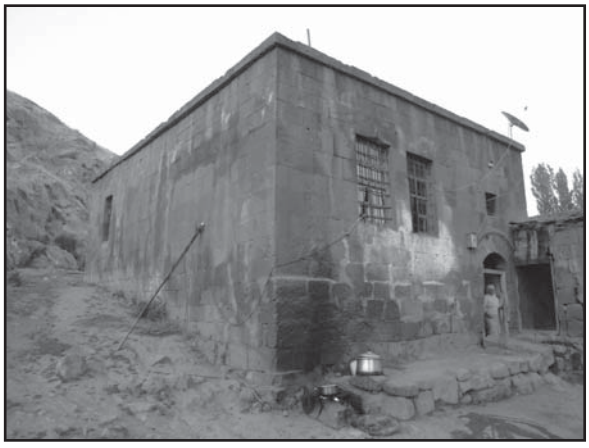

Resim 10: Akyıldız Köyü
Mehmet Demir Evi

BEYDAĞLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2007[1]

İ. KIZGUT*
İ. P. PEDARROS
S. BULUT
N. ÇEVİK

"Beydağları Yüzey Araştırmaları" 2007 sezonunda Kitanaura araştırmaları ve Trebenna territoriumundaki yayına yönelik çalışmalar olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcimiz Zerrin Akdoğan gözetiminde iki hafta devam eden çalışmalar, Genel Müdürlüğümüz ve Akmed tarafından desteklenmiştir.

Kitanaura Araştırmaları: 2004 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilen araştırmalara ek olarak akropol üzerindeki yapıların tanımlamalarına devam edilmiş, her yapının ayrı ayrı envanteri oluşturulmuş ve harita çalışmalarına başlanmıştır. Önceden belirlendiği üzere kentin savunma sistemine ilişkin tespitler gerçekleştirilmiştir.

Akropol tepesindeki geniş yerleşimin, bugüne dek korunagelmiş surlar ile çepeçevre korunmaya alındığı anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde yaşanan doğal tahribatlar surlardaki yıkımların birincil nedenidir. Bugün izlenebilen surların duvar örgü teknikleri, farklı yapım evrelerinin olduğunu göstermektedir. Bu evreler içerisinde İ.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlenebilecek özellikler gösteren, kule biçimli surlar en erken tahkimat olarak görülmektedir (Resim: 1). Akropolün güney yönünde başlayan bu surlar batı yöndeki ana girişe dek devam etmektedir. Yer yer ana kaya üzerine dikdörtgen ve iri

* İ. KIZGUT, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-Antalya/TÜRKİYE ikizgut@akdeniz.edu.tr,

İ. P. PEDARROS, Nantes Üniversitesi Nantes-FRANSA. isabelle_pimouguet_pedarros@yahoo.fr

S. BULUT, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-Antalya/TÜRKİYE sbulut@akdeniz.edu.tr

N. ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-Antalya/TÜRKİYE ncevik@akdeniz.edu.tr

1 Araştırma iznini veren ve maddî destek ile araştırmalarımızı sorunsuz yapabilmemizi sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğümüze; yönlendirmeleri ve çalışmalarımızdaki uyumu için Bakanlık Temsilcimiz Sayın Zerrin Akdoğan'a; maddî destekleriyle her zaman yanımızda olan Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü ve Müdürü Sayın Kayhan Dörtlük'e, tüm katkıları ve destekleri için Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü'ne ekip olarak teşekkür ediyoruz. Araştırmalarımıza emekleri ile katkı sunan Araş.Gör. B. Özdilek, Araş. Gör. Emrah Akalın ve Araş. Gör. H. O.Tıbıkoğlu ile Arkeolog Erhan Özkan'a teşekkür ederiz.

bloklarla izodom teknikle örülmüş duvarların cepheleri bosajlı bırakılmıştır ve blokların birbirine yanaştığı kenarlar tıraşlanmıştır. Bu özellikler nedeniyle duvarlar Helenistik Döneme tarihlenebilmektedir. Benzer nitelikte işçilik ve özellikler gösteren güney girişin, bu surlarla aynı dönemde yapıldığı düşünülmektedir.

Korunan ikinci bölüm surlar daha uzun olup orijinal surlar üzerine olasılıkla Roma Dönemi içerisinde oturtulmuştur. Bloklar bu kez kaba işçilikle kesilmiş poligonal teknikle örülmüş ve aralarında harç kullanılmıştır. Duvar örgüsünün içerisinde bulunan ve bu tekniğe uymayan düzgün işçilikli iri dikdörtgen blokların erken dönem duvarından elde edilen ikinci kullanım bloklar olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bu surlar akropole hem doğudan hem de kuzeyden bir giriş sağlamaktadır.

Diğer sur duvarları ise; bazı bölümleri yıkılmış orijinal sur olarak adlandırılan Helenistik, ikinci evre olarak nitelenen Roma surları üzerine eklenen, özellikle batı ve güney yönlerde bu surların bir kademe aşağısına yani önünde ikinci sıra olarak oluşturulan Bizans surlarıdır. Bu surlar bol harçla ve moloz taşlarla örülü duvarlardan oluşur. Bazı bölümlerde 3 m. yüksekliğe dek korunduğu gözlemlenmiştir (Resim: 2).

Planlarına ve duvar tekniklerine göre 3 farklı evreye tarihlenen bu surlar üzerinde düşmana karşı gerçekleştirilen taktiksel örgelere (kule-poterne-gözetleme pencerelerine) rastlanmamıştır. Bu nedenle tamamen tahkimat (korunma) amaçlı yapılmış olmalıdır.

Helenistik surlarla birleşen ve tüm yapı blokları çevreye yayılmış olan güney giriş, plan ve düzenleme olarak Helenistik gelenektedir (Resim: 3). Düzgün ve iri bloklarla oluşturulmuş basamaklar ile kapı, iki yönde ana kayaya açılmış kurucu ve ata kültüne ilişkin nişler, yakın çevrede bilinen Trebenna örneğine benzer şekilde planlanmıştır[2]. Bu kapıdan içeriye girince sağ yanda bulunan ve yer yer ana kayadan yararlanılarak güney giriş yapı özellikleri ile benzer tarzda oluşturulmuş Y-12 mekânı yine yerleşimi savunmaya yönelik nizamiye işlevli bir birim olmalıdır. Yapının doğu duvarı ana giriş kapısının duvarı ile ortaktır. Batı duvarı sağlam, kuzey duvarı ise kısmen korunmuştur. Yapının dış duvarında kırılmış bir kapı eşik bloku bulunmaktadır. Bu yapı sarnıç ile sırt sırta konumlanır. Sarnıcın girişi doğu yüzdedir. Eşik bloku duvarın bir bölümü ile birlikte sarnıcın içine düşmüştür. Eşik bloku ters durmaktadır. Blokun uzunluğu 1.17 m., eni 0.61 m., kalınlığı ise 0.39 m.'dir. Sarnıcın büyük bir bölümü küçük moloz taşların harçla birlikte tutturulması ile meydana gelir. Sarnıcın üst bölümü büyüklü küçüklü bloklardan, kuru duvar tekniğiyle örülmüştür. Sarnıç sıvalı olup, sıvası kısmen korunmuştur

2 Bkz. *Bey Dağları Araştırmaları I: Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası/Trebenna. History, Archaeology and Nature.* Ed. N. Çevik-B. Varkıvanç-E. Akyürek, AKMED Yayınları 2005.

ve sıva kiremit rengindedir. Sarnıcın doğu iç köşesinde 0.55 m. uzunluğunda, 0.33 m. eninde çıkıntı yapan tonozlu iç yapının plaster şeklindeki bölümü korunmuştur.

Girişin doğusuna bitişik olan ve savunma sistemine ilişkin bir mekân olarak adlandırılan Y-12 mekânının doğu devamında birbirine tek duvarla bitişik fakat birbirinden bağımsız üç mekân bulunmaktadır, bazılarının girişleri iyi korunmuştur (Resim: 4). Yapı ve duvar tekniği savunma amaçlı yapıya oldukça benzeyen bu mekânlar kuzeyinde bulunan boş alana açılmaktadır. Konumları ve formları ile dükkân oldukları düşünülmektedir. Bu mekânların açıldığı alan oldukça geniş ve üzerinde yapı izi görülmemektedir. Alanın doğusunda ise kuzeydoğuya yönlenen bir sokakla birbirinden ayrılan ve yapısal özellikleri ile dikkat çeken iki yapı bulunmaktadır. Güneyde (sağ yanda) kalan Yapı-31 ile kuzeyde (sol yanda) yer alan Yapı-32, genel olarak plan benzerliği göstermektedir. Önde, cephe genişliğinde bir revak bulunur ve iki kapı ile mekâna giriş sağlanır. Genel ölçüleri de birbirine yakın olan yapıların revaklarına agora tarafından anıtsal girişle ulaşılmaktadır. Özellikle Y-32 yapısının anıtsal girişine ait bezemeli bloklar yakın çevrede görülmektedir. Y-31 yapısı revağı önünde sütun ve parçaları ile bir sunak ve fil ayaklı altlığı yan yana durmaktadır (Resim: 5). Y-32 diğerinden farklı olarak ön cephedeki anıtsal girişlerden başka sağ yandaki sokağa kemerli bir girişle geçenek bulundurur (Resim: 6). Yaklaşık 100 m2 bir alana sahip bu iki yapının duvarları iri kesilmiş ve düzgün işlenmiş bloklarla örülüdür (Resim: 7). Bazı bölümlerde korunmuş yüksekliği 2.50 m.ye ulaşan duvarların blokları bosajlıdır. Her iki yapıda da geç dönemlerde bir düzenleme yapıldığı ve orijinal formun az da olsa bozulduğu anlaşılmaktadır.

Her iki yapı, yukarıda anlatılan birbirine bitişik üç mekân ile birlikte agora gibi merkezî bir alana bakmaktadır, iri ve düzgün bloklarla örülmüştür, üç mekân ile işçilik olarak benzeşmektedir. Söz konusu bu üç mekân güney kapısından içeriye girildiğinde sağ yanda duran ve savunma sistemine ilişkin olarak değerlendirilen mekânın işçiliği ile de benzerlik göstermektedir. Güney giriş, hemen bitişiğindeki Y-12 mekânı, agora, birbirine bitişik duran üç mekân ve benzer planlı iki kamu yapısı birlikte düzenlenmiş görülmektedir. Geç Helenistik Dönemin merkezi olduğu ve önemli yapıları barındırdığı anlaşılmaktadır. Y-31 ile üç mekânın en doğusundaki arasında kalan ve doğu yönde akropolün içlerine giden sokak ile kuzeyindeki yapılar da aynı dönemin düzenlemesi olmalıdır.

Y-31 yapısının batısında ve revaktan yaklaşık 2 metre ileride yere yuvarlanmış olan ve 1.08x0.96 m. ölçülerindeki podyum iki bloktan oluşmaktadır. Podyumun dört köşesi fil ayağı formunda işlenmiştir ve bazı çatlaklar dışında korunmuş durumdadır. Her iki blokun büyük bir bölümü korunmuş olsa da kenarlarında çok hafif kırılmalar mevcuttur. Podyumun

hemen yanında 0.62x1.50 m. ölçülerinde bir heykel altlığı bulunmaktadır. Heykel altlığı da doğal tahribat dışında iyi korunmuş durumdadır. Altlığın üstünde ve altında küçük kırıklar mevcuttur. Gövdesinde de çatlamalar görülmektedir. Altlığın kaidesinde ve başlığında profiller bulunmaktadır. İkisinin bu kadar yakın durumda bulunması heykel altlığının orijinalde podyum üzerinde olduğunu ve izlere göre de bir heykel taşıdığını düşündürtmektedir.

Agora ve çevresinin söz konusu erken dönem organizasyonu uzun bir süre bozulmadan kullanılmış görülmektedir. Ancak, şimdiki durumundan daha geniş olan agora alanına daha sonra bazı yapılar eklenmiştir. Örneğin, batı yönüne oldukça büyük ölçülerde ve üç nefli bir bazilika yerleştirilmiştir (Resim: 8). Sintronon genişliği 5.60 m., ön avlusu ise 4.85 m.ölçülmüştür. Giriş kapısının lentosu 3 m. kapı eşiği ise iki parça olarak akropolün batı yönünde ve uçuruma yakın durmaktadır. Güney nef 2.95, orta nef 6.95, kuzey nef ise 3.25 m. genişliğindedir. Neflere ait sütunların çoğunluğu yapı içi ve dışına yayılmıştır. Altlıklar kare (dörtgen) üzerine binen çapı 0.52 m., sütun yüksekliği ise 3 m.dir. Kaide ise 0.60x0.60 m.dir. Zemin bilinmiyor. Kuzey ile orta nefin bölünmesini sağlayan girişten ikinci sütun altlığında yazıt bulunduğu tespit edilmiş fakat aşırı doğal tahribat nedeniyle okunamamıştır.

Dışta kalınlığı 0.80 m. olan duvarlar temel düzeyine dek yıkılmış, sadece kuzeybatı köşede üç sıra blok korunmuştur. Düzgün kesilmiş iri bloklarla örüldüğü anlaşılan yan duvarlar dışında apsis irili ufaklı taşlarla oluşturulmuştur. Dolgu nedeniyle apsis içeriden izlenememektedir.

Bazilikanın kuzeyinde kalan bölümde birbirine bitişik fakat bazı bölümleri çözümlenemeyen ve duvar örgüleri ile planları nedeniyle daha geç dönemde yapıldığı düşünülen yapı kalıntıları bulunmaktadır. Temel bloklarına dek yıkılmış olmaları tespitlerde sorun çıkarmaktadır. Fakat tüm bu yapılanmalar merkezdeki agora formunu pek bozmamıştır. Bu alanda bulunan Y-4, Y-5, Y-6 ve Y-7 yapıları çok detay vermese de incelenmiş ve tanımlamaları yapılmıştır.

Yapı-4: Bazilika ile arasındaki 4.40 m.lik boşluk agoraya açılan bir sokak olmalıdır. Yapının ancak batı ve kuzey duvarları izlenebilmektedir. Y-6 yapısının dış duvarları birbirine değmektedir. Kapı girişi batı yöndedir ve 1.20 m. genişliğinde, korunmuş söve yüksekliği 0.64 m. duvar kalınlığı ise 0.65 m. ölçülmektedir.

Yapı-5: Yapı aşırı tahrip olmuş ancak, duvarların bir bölümü görülmektedir. Y-6 yapısının batı duvarına paralel uzanmaktadır. Gözetleme kulesinin batı duvarı düzeltilen ana kayaya oturtulmuş ve ana kayayla birlikte duvarın güney bölümü vadiye yuvarlanmıştır. Kapı yapının doğu duvarında yer almaktadır. Giriş 1.60 m. ölçülerindedir ve kapı söveleri in situ olarak yerinde korunmuştur.

Yapı-6: Duvarları Y-4 mekânına göre kolaylıkla izlenmekte, eşik bloku ve söveleri in situ durmaktadır. İki girişlidir, batı yöndeki giriş uçuruma bakar. Eşik blokunun uzunluğu 1.34 m., eni 0.3 7m.dir. Eşiğin profili 0.16 m.de başlar. Dışarıya açılan kapının doğu yönündeki duvarda bulunan ikinci kapının sövesi in situ durumda görünmektedir. Kapı genişliği 1.34 m. olup diğer kapı genişliğine eşittir. Duvar kalınlığı 0.60 m.dir. Diğer kapı ise bu mekânla diğer mekânı ayıran 4.65 m. genişliğindeki bir sokağa bakmaktadır.

Yapı-7: Yapısı: Sur duvarına (batı) yakındır, agora batısında kalır. Doğu yönde (agoraya bakan yüzde) sokak bulunur. Çok net olmamakla birlikte giriş bu yönde olmalıdır. Düzgün kesilmiş bloklarla örülü duvarların kalınlığı Y–6 ile ortak olanda 0.70 m.dir. Y–6 ile bitişik bu yapılar aynı işlevde olmalıdır. Kapı giriş ölçüleri net değildir, arka cephede de bir giriş olmalıdır. Y–6'dan yaklaşık 1 m. daha alçak kotta yer alır.

Güney giriş yanındaki Y-12 mekânının hemen bitişiğinde ve bir kot yukarısında yer alan Y-13 yapısı büyük oranda korunmuş olup kapı söveleri in situ durmaktadır. Önündeki sokağa bakan kuzey duvarı düzgün kesilmiş bloklarla örülmüş ve 1.40 m. yüksekliğinde korunmuştur. İki mekândan oluşmuş bir yapıdır. Yapının güney duvarının 8.10 m.lik bölümü ana kayanın düzlenmesiyle oluşturulmuştur. Güney duvarının toplam uzunluğu 10.70 m.dir. Kapı, doğu–batı doğrultusundadır. Yapının batı duvarı kente çıkılan yamaca bakmaktadır. Sövelerin hemen önünde kapı ekseninden kaymış bir eşik bloku bulunur. Duvar kalınlığı 0.60 m. olarak ölçülmüştür. Sur duvarının hemen yakınında ve nizamiye yapısının arka bitişiğinde yer alan mekânın işlevi henüz belirlenememiştir.

Yapı-33: Agoranın doğusuna yönlenen sokağın kuzey (sol) yanında sokağa paralel devam eden duvar, farklı özellikler göstermektedir. Y-31 yapısının revak duvarına organik bağlanan duvar sokak boyunca 7.10 m. devam ettikten sonra kemerli bir girişin ayağına bağlanmaktadır. Taşıyıcı blok 0.80 m., kemer açıklığı ise 1.80 m. ölçülmüştür. İkinci kemer ayağından sonra duvar 8.80 m. düzgün bir poligonal örgü ile devam etmektedir (Resim: 9). Poligonal duvar köşe yaparak içe (kuzeye) dönmektedir fakat bir çam ağacının parçalayıp dağıttığı noktadan sonra izlenememektedir. Kuzeye doğru 18.80 m. devam etmesi beklenen duvar bir ana kaya üzerinde açılmış blok yatağında sonlanmış görülmektedir.

Poligonal örgülü duvarın iç yüzeyi ise yukarıdan aşağıya kademelidir (Resim: 10). Poligonal duvarın üzerine iri ve düzgün bloklar yerleştirilmiştir. Poligonal duvar blokları incelendiğinde; bazılarının kenarlarına anathyrosis işlendiği ve bosaj oluşturulduğu görülmektedir. Bu özelliklere göre Geç Helenistik ve/veya Erken Roma Dönemine tarihlenebilir ve bu tarih güney giriş, agora ve kamu yapılarının düzenlendiği döneme uymaktadır.

Yapı-34: Agoradan doğuya yönelen sokağın içinde Y-31 yapısından itibaren kopukluk olmadan devam eden ve Y-33 mekânına bitişik duvarla bağlanan yapıdır. Oldukça büyük ölçülere sahip yapı tek mekân gibi görünmektedir. Kuzey duvarda 1.20 m. genişliğinde bir giriş bulunur fakat sokağa bakan cephede de 2.45 m. ölçülerinde henüz tanımlanamayan bir açıklık tespit edilmiştir. İri ve düzgün kesilmiş bloklarla örülen duvarlar köşelerde 1.50 m. yüksekliğinde, diğer yerlerde ise ancak iki sıra blok olarak korunmuştur. Mekânın ortası kaçak kazı nedeniyle çukurdur. Duvarlar çok iyi korunamamış olsa da yakın çevrede yıkıntı ve blok kalıntıları fazla görülmemektedir. İkinci kullanım için başka yapılara taşınmış olmalıdır.

Hemen batı bitişiğindeki Y-33 mekânının sokağa bakan cephesinde poligonal duvar örgüsü kullanılmışken bu yapının dışa bakan yüzü izodom tekniğindedir. Yapının içerisinde çok düzgün kesilmiş, profilli iki iri blok, mekânın kuzey duvarına ve kapıya yakın ve devrilmiş olarak durmaktadır (Resim: 11). İkinci dikmenin güney yüzünü kaçak kazı ile atılan toprak örtmüştür. Tam ters durumdaki Dikme-1, orijinalde hemen yanındaki yüksek podyumun üzerinde durmuş olmalıdır. Podyum bloku kare formda olup torus profili ile gövdeye geçiş sağlanmıştır. Dikmenin ön ve arka yüzlerinde dış bükey iki profille oluşturulmuş kalkan kabartması bulunmaktadır. Üst yüzeyde kenarlardan 0.16 m. içeride başlayan ve 0.025 m. derinliğinde bir oyuk açılmıştır. Bu blokun üzerine de olasılıkla bir başka blok oturmaktadır. Yapılan araştırma ile Y-34 mekânının kuzey boşluğunda yine iki yüzü kalkan kabartmalı ve daha küçük ölçülerde bir başka blok daha tespit edilmiştir. Bu üç blokun yeniden tasarımlaması gelecek sezon yapılacaktır.

Yapı-35: Doğu sokağın güneyinde yer alan yapının sokağa çıkışı yoktur. Batı yönünden kuzey avluya açılan 1.80 m.lik bir geçenek bulunur. Yapının her üç köşesi de korunmuş, dördüncü olasılıkla geç dönemde aşağıya inen duvarla birleştirilmiştir. Kuzey duvar 8.45, batı 11.45, güney 10.50 ve doğu duvar ise 9.90 m. ölçülmüştür. Yapıya giriş, bir koridor görevi üstlenen ön avludandır. Kuzey yönde daha sonra örülmüş olan orijinal bir kapı tespit edilmiştir. Ana mekân içerisinde 0.40 m. çapında sütuna ait bir parça bulunmaktadır. Dübel deliği 0.04 m.dir.

Yapı-36: Yamuk form gösteren planı, köşeler dışında kalan duvarları moloz taşlarla örülü mekân Y-35 ile Y-25 arasında konuşlandırılmıştır. Sadece köşeleri iri bloklarla oluşturulmuş ve yapıya sağlamlık kazandırılmıştır. 4.60 m. düzgün uzanan kuzey duvarı Y-35 yapısının güney duvarı ile ortak kullanılmıştır. Daha sonra apsidal bir form alır. Güney duvar ise 8.70 m. uzunluğundadır. Doğu-batı yönlü yapı oldukça tahrip olmuştur.

Yapı-25: Akropolün güneyindeki sur duvarlarına yakın olan yapı, yamuk plan gösteren Y-36 ile 0.50 m. kalınlığında bir duvar ile birleştirilmiştir. Bu birleşme, yapının kapı sövesinin köşesinde gerçekleştirildiğinden daha geç bir dönem içerisinde olmalıdır.

Bu bölümde bulunan, iri bloklarla örülmüş ve iyi korunmuş surlar aynı dönemde ve/veya daha sonra kullanılarak çeşitli mekânlar oluşturulmuştur. Buradaki yapılar iç içe geçmiş karmaşık bir görünüm içerisindedir. Bazı bölümlerde dış duvarları ortak kullanılmıştır. Planında bazı oynamalar yapılmış yapı birkaç mekândan oluşmaktadır. 10.15X8.30 m. ölçülerindedir ve güneybatı yönde 5.00 m. uzatılan bir duvarla iri bloklarla örülü sur duvarına birleştirilmiştir. Kuzey yönde 7.45 m. uzunluğunda "L" form oluşturan bir geçenek izlenmektedir. Giriş kuzeydoğu yönde ve 1.55 m.dir. Y-35 ile Y-36 önünden geçen sokak Y-25 yapısının tam kapısına denk gelmektedir. Önünden geçen sokak kıvrılarak yön değiştirmektedir. İzlenemeyen duvarları çizilemeyen yapının içinde torus profilli altlığı ile yekpare bir sütun devrilmiş olarak yer almaktadır. İki parçaya ayrılmıştır.

Yapı-37: Agoranın doğusuna ilerleyen caddenin sonlarında ve sokağın güneyinde bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultulu yapının zemini doğu ve güneye doğru yükselir. Giriş batı duvarındadır ve 1.50 m. genişliğindedir. Güney yöndeki söve içeriye devrilmiş ve iki parça olarak korunmuştur. Kuzeydeki sövenin ise bir parçası eşik üzerine düşmüştür. Köşeleri tespit edilen, büyük blok taşlarla harçlı örüldüğü anlaşılan duvarlar fazla korunamamıştır. Güney duvarın iç yüzünde bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Görülebilen duvarın küçük ve düzgün olmayan taşlardan harç kullanılarak örüldüğü anlaşılmaktadır. Yapının içerisinde çok sayıda çatı kiremidi parçaları bulunmuştur.

Yapı-38: Y-37'nin güney doğusunda bulunur. Güney ve batı duvarı ana kayanın düzeltilmesiyle oluşturulmuştur. Y-39 ile ortak olan ana kaya duvarın iç ölçüsü 7.33 m.dir. Güney duvar, ana kayadan işlenerek önce 1.50 m. devam ettirilmiş daha sonra 0.68 m. açılarak 3.40 m. uzatılmıştır. Hibrid yapı en iyi korunanlardandır ve doğu duvarının köşesi yerleşimdeki yapılara göre oldukça yüksek oranda ayaktadır. Daha sonraki dönemlerde arka cepheye başka bir yapı eklendiği anlaşılmaktadır.

Yapı-39: Kuzeyinde bulunan Y-38 ve güneyindeki Y-40 ile duvar komşusudur. Her iki yapının birer duvarını ortak kullanır. Diğer üç duvarı iri ve düzgün kesilmiş bloklarla örülmüş yapı tek mekândır ve kapı doğu yöndedir. Bunun yanında net izlenemeyen bir açıklık daha bulunmaktadır, ikinci bir giriş olması muhtemeldir. Kapıdan 2.10 m. uzaklıkta devrilmiş durumda bir dikme bulunmaktadır.

Yapı içerisine daha sonra çeşitli eklemeler yapılmış ve orijinal tekniğine benzemeyen niteliksiz duvarlarla dört bölüme ayrılmıştır.

Yazıtlı Dikme: Y-39'un hemen batı önünde bulunmaktadır. Altlık ve dikme yan yanadır (Resim: 12). Profilli işlenen altlığın üst yüzündeki yuvarlak dübel deliği ve kurşun akıtma kanalı, üzerine gelecek dikme için hazırlanmıştır. Dikmenin görünen iki yüzünde yazıt bulunmaktadır, üçüncü yüz boştur, yere

kapanan yüz ise bilinmemektedir. Altlığın bir yüzünde iki sıra yazıt izlenebilir durumdadır. Dikme, küçük kırılmalar dışında iyi korunmuş görünse de yazıt oldukça tahrip olmuştur. Daha önce yayınlanmış olan yazıtın fal içerikli olduğu bilinmektedir.

Yapı-40: Hibrid özellikli Y-39 yapısının doğu duvarını ortak kullanan ve kuzey duvarı anakayaya bağlanmış olan Y-40 yapısının duvarları küçük moloz taşlarla harç kullanılarak örülmüştür. En güçlü duvarı komşu yapı ile olan ortak duvarıdır. 12.50x6.90 m. ölçülen planda düzgün olmayan köşeler izlenebilmektedir. Kapı güney yönde ve 1.70 m. genişliğindedir.

Yapı-45: İki mekândan oluşan yapıda, Y-39'un güney duvarı ortaklaşa kullanılmıştır. Daha erken olduğu düşünülen Y-39'a sonradan eklenmiş olmalıdır. Köşeler korunmuştur ve düzgün bloklarla örülmüştür fakat dışa bakan ve Y-45 mekânına ait olan duvarlar moloz taş ve harçla örülmüştür. Kuzey-güney yönlü yapıyı içte ikiye bölen duvar korunamamıştır. Kapı için herhangi bir açıklık tespit edilememiştir. Yapının doğu dış duvarında bir kapı açıklığı bulunur fakat ölçülememiştir. Batı duvar ana kayaya bitiştirilmiştir.

Yapı-46: Hibrid özellikteki yapı, Y-39 ile Y-45'in kuzeydoğusunda yer alır ve mekân 7.00x8.00 m. ölçülerinde fakat dörtgen formda değildir. En korunmuş bölümü kuzeybatı köşesidir. Güney duvar ana kayadan oluşturulmuştur. Kuzey ve doğu duvarı yıkılmıştır fakat izlenebilmektedir. Çok düzgün olmayan, irili ufaklı taşlardan örülü duvarlara sahiptir ve sur dibinde bulunur, uçuruma en yakın yapıdır. Savunma sistemine ilişkin bir yapı olduğu düşünülmektedir.

Yapı-47: Oldukça komplekstir ve arkasındaki yapıyla birleşen ortak duvarı bulunur. Bazı köşeleri belli olmakla birlikte mekânlar fazla tahrip olmuştur. Yapı, doğu–batı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Kapının kilit deliği korunmuş söve bloku, iç duvar üzerinde yatay olarak durmaktadır. Y-48, Y-47'nin doğu duvarının bitişiğine entegre edilmiştir. Yapının kuzeydoğu köşe duvarı açıkça izlenmekle birlikte diğer duvarı belirsizdir. Güneyinde teras duvarı bulunur. Güney duvarı belirsiz olup üç mekânın birleşmesinden oluşur. Duvarı moloz taşlarla örülmüştür. Kapı olabilecek bir giriş tespit edilememiştir.

Yapı-49: Oldukça tahrip olmasına karşın planı izlenebilmektedir. Y-48 ile arasında 2.40 m. mesafe bulunur. Kuzeydoğuya hafif dönük duvarında kapı girişi vardır ve eşik bloku korunmuş olarak duvar üzerindedir.

Yapı-50: Korunabilmiş duvarları tamamen ana kayaya oyulmuştur. Özellikle arka (kuzey) duvarın korunabilmiş yüksekliği 2.70 m. ölçülmüştür. Duvara belli aralıklarla açılan yuvalar ikinci katın hatıllarına ait olmalıdır. Hibrid özellik gösteren bu yapının doğusunda basamakları yine kayaya işlenmiş merdiven izlenmektedir.

Yapı-51: Güneyinde teras duvarı bulunan yapının güney duvarı belirsizdir ve üç mekânın birleşmesinden oluşmuştur. Duvarı moloz taşlardan örülüdür ve kapı girişi tespit edilememiştir. Birbirine komşu bu dört yapı, akropolün güneyinde ve sur duvarına yakın konuşlanmıştır.

Resmî yapı olarak nitelendirilen 31,32 ve 34 numaralı yapılar ile dükkân olarak nitelendirilen birbirine bitişik üç mekânın dışında kalan yapıların ilk incelemeleri sonucunda konut ve/veya işlik konut olabilecekleri düşünülmektedir. Kesin değerlendirilmeleri nihai yayında gerçekleştirilecektir.

Bugünkü modern yolun hemen aşağısında kalan, Küçük Asya tapınak mezarları içerisinde önemli bir yeri olan ve benzer örneklerine göre iyi korunmuş durumdaki heroon'un (Resim: 13) planı çıkarılmaya başlanmıştır. Görünen iki duvarı kabartmalarla bezeli olan yapının tarihlenebilmesi ancak yayın metninde gerçekleştirilecektir. Gelecek sezon yapılacak çalışmalarda planının tamamlanması ve yeniden tasarımlamasının yapılması düşünülmektedir.

Yapı tanımlamalarının dışında yerleşimde haritalama çalışmaları da devam etmiş ve öncelikle topografya ile akropolün işlenmesi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra akropolü çevreleyen savunma sistemleri ve yerleşim merkezinin belirlenebilen cadde, sokak ve alanları haritalanmış, bu akış içerisinde yer alan ve sınırları belirlenebilen yapılar haritaya işlenmiştir. Haritalama çalışmalarına gelecek yıl da devam edilecek, tüm sokak ve alanlar haritaya yerleştirilecektir. Bunlar dışında planlanan bir başka çalışma ise güney kapı olarak adlandırılan girişin yeniden tasarımlamasıdır.

Trebenna Çevresi Araştırmaları: İkinci etap çalışmalarında ise araştırma yayınlarından *"Trebenna Çevresi Yerleşimler"* cildine yönelik olarak fotoğraflama ile tanımlamada son kontroller gerçekleştirilmiş ve önceki yıllarda gidilememiş bazı noktalara uğranmıştır. Bunlar içerisinde halk arasında "Sıçan Adası" olarak adlandırılan ve konum olarak Antalya Limanı'nın batısında, Dipsiz yerleşiminin ise güneydoğusunda yer alan ada üzerindeki "Nessos Lyrnateia" yerleşimine çıkılmıştır. Sıkı bitki örtüsünün ve sivri kayaların araştırmayı zorlaştırdığı yerleşimde cangıl içerisindeki yapılar ve duvarlar güçlükle izlenmiştir. Yapı kalıntılarının ve yerleşimin ancak krokisi çizilebilmiştir. Üst yerleşimde yer alan ve Roma Dönemine tarihlenebilecek özellikler gösteren iri kesme bloklarla örülmüş bir gözetleme kulesi ile büyükçe bir mekân çevre duvarı ile korumaya alınmıştır (Resim: 14). Bundan başka yine aynı dönemlerden bir mekân ve hemen yanında ise daha geç dönemlere tarihlenebilecek bir sarnıç bulunmaktadır. Sarnıç duvarları küçük moloz taşlar ve kısmen tuğla ile örülürken bolca harç kullanılmıştır. Aşağı yerleşimde ise hemen denizden adaya çıkanları karşılayan uzun bir koruma duvarı bulunmaktadır. Belli aralıklarla mazgal türü pencereleri olan

duvarlar yukarıdaki sarnıç gibi moloz taş ve tuğla ile örülmüştür. Duvarların hemen iç kısmında büyük sarnıçlar bulunmaktadır. Bu yapı kalıntılarına göre yerleşim Roma ve daha sonraki dönemlerde bir küçük garnizon olarak iskân görmüştür.

Trebenna çevresinde yapılan araştırmalarda ise Dereözü, Mersincik, Asar Vadisi, Trebenna, Bahçealtı, Gedeller, Kocaköy gibi çiftlik yerleşimlerindeki işliklerin çizim ve fotoğraf eksikleri giderilmiş, yeniden fotoğraflanarak arşiv tamamlanmıştır. Bu eksiklerin tamamlanması gerçekleştirilirken orman içerisinde daha önce gözden kaçmış yeni işlikler de tespit edilmiştir (Resim: 15). Yeni bulunan işliklerin tanımlama, çizim ve fotoğraf işlemleri tamamlanmış, daha önce gerçekleştirilen sınıflandırma içerisindeki yerleri belirlenmiştir.

Resim 1: Helenistik sur

Resim 2: Geç sur

Resim 3: Güney girişi

Resim 4: Dükkân girişi

Resim 5: Sunak ve altlık

Resim 6: Kemerli giriş

Resim 7: Resmî yapılar

Resim 8: Batı Bazilika

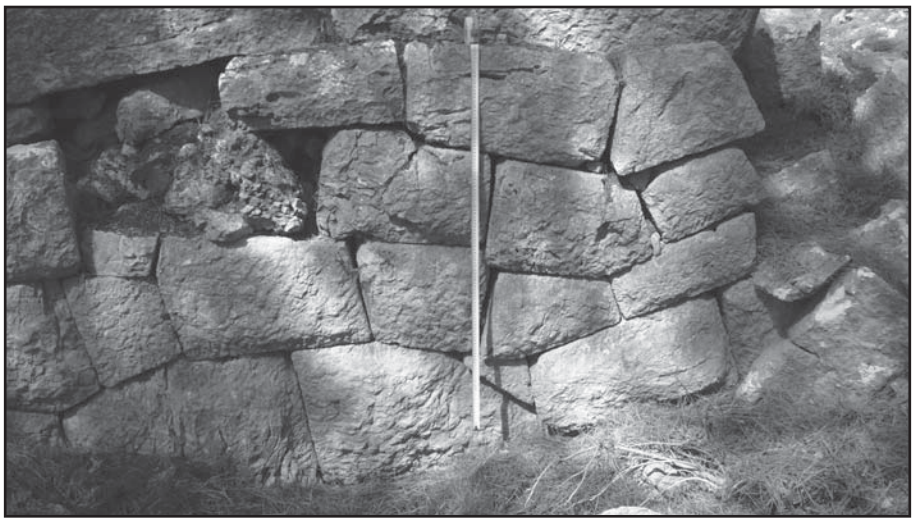

Resim 9: Poligonal duvar

Resim 10: Poligonal duvar arkası

Resim 11: Altlık

Resim 12: Yazıtlı dikme

Resim 13: Heroon

Resim 14: Yukarı yerleşim, kule

Resim 15: Aşağı yerleşim, geç dönem yapıları

MARDİN MÜZESİ'NDEKİ İSLÂM DÖNEMİ TAŞ ESERLERİ

Gülsen BAŞ*

Mardin, İslâm öncesinde Mezopotamya, İslâm Döneminde El-Cezire olarak adlandırılan bölgenin önemli merkezlerinden biridir. Tarihî sürecin kazandırdığı güçlü kültürel birikim ve mimari dokusuyla, günümüzün modern ve hızlı dünyasında ilgileri hep üzerinde toplayan kent, gelenek ve gelecek arasında zaman zaman sıkışsa da, geçmişten aktardıklarının değerini her geçen gün biraz daha iyi kavrıyor görünmektedir.

Bugün için bilinen en eski tarihi M.Ö. 4. binyıla kadar uzanan Mardin[1], Hurri, Mitanni, Asur, Med, Babil, Pers, Roma ve Bizans hâkimiyetlerinin ardından 7. yüzyılda İslâm topraklarına katılır[2]. İslâm fethi sonrasında Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ve Mervaniler'in hâkimiyeti altında kalır. 11. yüzyılın sonlarında Türk akınlarının baş gösterdiği Mardin, 1109-1408 yılları arasında Artukluların egemenlik alanı içindedir. Bu süre içerisinde Eyyubiler, Ahlatşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Timur'un zaman zaman tek başına, bazen de birbirlerine karşı ittifak kurarak kenti ele geçirmeye çalıştıkları görülmektedir. 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyetine giren kent, 1508'de Safevilerin eline geçer[3]. Osmanlı-Safevi arasında bir süre gidip gelse de, 1517'de kesin olarak Osmanlı topraklarına katılır[4]. Bu süreçte Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde başkent konumunda olan Mardin[5] bu dönemlerde ticaret yolları üzerindeki konumu nedeniyle geniş bir bölgenin kontrolünü elinde tutan stratejik bir öneme sahip olmuştur[6].

* Yrd. Doç. Dr. Gülsen BAŞ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü-65080 Kampüs-Van/TÜRKİYE gulsenbs@yahoo.com / gulsen@yyu.edu.tr

Çalışmalarım sırasındaki yardımlarından ötürü Mardin Müzesi Müdürlüğü'ne, Uzman Şeyhmus Genç'e, Arkeolog Ayla Baş'a ve çalışmayı destekleyen Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na (Proje No: 2008-FED-B089) teşekkürlerimi sunarım.

1 Hayat Erkanal, "Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi", *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, 39.

2 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, 2, 7.

3 Abdüsselam Uluçam, "İslam Dönemi Mardin'i" ,*Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, 99-116.

4 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, 8-14; Suavi Aydın v.d., *Mardin. Aşiret Cemaat Devlet,* İstanbul, 2001, 111; Abdüsselam Uluçam, "İslam Dönemi Mardin'i" ,*Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, 107.

5 Suavi Aydın v.d., *Mardin. Aşiret Cemaat Devlet,* İstanbul, 2001, 9.

6 A. Füsun Alioğlu, *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, İstanbul 2003, 8.

Mardin ve çevresinde bu tarihî sürece ait maddî kültürel birikim, orijinal konumunda günümüze ulaşan eserler dışında, müzede koruma altına alınmıştır. Kentte ilk olarak 1947 yılında müze olarak kullanılan Zinciriye Medresesi'nin (Artuklu-M. 1389) yerini, 1995 yılından itibaren müze olarak kullanılan Süryani Katolik Patrikhanesi alır[7]. Bu yapı günümüzde de müze olarak kullanılmaya devam etmektedir (Resim: 1).

Farklı dönemlere ait eserlerin yer aldığı müzede, kökü erken dönemlere inen zengin taş geleneği nedeniyle, taş eserler önemli bir grup meydana getirmektedir. Bu eserlerin büyük bölümü Emevilerden başlayarak Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam eden İslâm Dönemine aittir. Eserlerin tamamı yapının birinci katındaki avlu, üst katta bu avluya bakan revak ve bir odada teşhir edilmektedir. Depolarda İslâm Dönemine ait taş eser bulunmamaktadır. İncelenen eserler hakkında müze kayıtları, envanter numaraları dışında sessiz kalmaktadır. Bu nedenle eserlerin getirildiği yerler ve ele geçiriliş şekilleri konusunda malzeme, form ve süsleme özelliklerine yönelik yapılan üslupsal değerlendirmelerle bazı varsayımlara ulaşılabilmektedir.

Mimari süsleme fragmanları, mimari kitabeler ve mezar taşlarından oluşan taş eserler içinde, dönemi belirlenebilenler Artuklu ve Osmanlı'nın son dönemlerine işaret etmektedir. Ancak tarih tespit edilemeyen diğer eserlerin, bu dönemlere ek olarak Eyyubi ve Akkoyunlu dönemlerine ait olması muhtemeldir. Ancak belirtilmelidir ki, sanatsal geleneklerin 20. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği bölgede kesin tarih tespit edilemeyen eserler için kronolojik bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür[8].

Mimari Süsleme Fragmanları

İncelenen eserler içinde, bu grup içinde ele alabileceğimiz 5 eser bulunmaktadır.

Aynı formda iki parçanın birleşmesiyle oluşan eser 1.78x0.47x0.10 m. ölçülerindedir (Env. No: 1786–1787). Kalkerden yapılan eserin ortasında dilimli kemerli bir göz ile iki tarafında simetrik kör kemerlere yer verilmiştir. Kemer köşeliklerinde birbirini tekrar eden bitkisel dallar işlenmiştir. Orta gözün kemer köşeliklerinde, güvercin, tavus kuşu ya da kaz olması muhtemel kuş figürleri karşılıklı olarak profilden verilmiştir (Resim: 2).

Kuş figürü, Mardin sivil mimarisinde yaygın kullanılan bir figürdür. Müzedeki bu parçanın da bir sivil mimarlık örneğine ait olduğu

7 Necdet Sakaoğlu, "Mardin'de Cumhuriyet Yılları", *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, 135.

8 Ara Altun, "Mardin'de Türk Devri Anıtsal Mimarisine Genel Bakış", *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul, 2005, 153; A. Füsun Alioğlu, *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, İstanbul 2003, 111.

düşünülebilir. Başarı, talih, güzellik, yiğitlik, uzun yaşam, mutluluk, gibi olumlu sembolik anlamları bulunan kuş figürleri, sivil mimaride, ev halkına yönelik iyi temennileri simgeliyor olsa gerektir. Ayrıca bölgede yaşayan dinî gruplardan Hıristiyanlık ve Yezidilik'te tavus kuşunun ayrı bir öneme sahip olduğu da belirtilmelidir. Hint kökenli olan tavus kuşu Antik Çağda ölümsüzlüğü, zenginlik ve soyluluğu, iyi ruhları simgelemektedir. Ortaçağ Hıristiyan sanatında dinsel bir ikonografi çerçevesinde özellikle Erken Bizans sanatında yaygın olarak kullanılmıştır[9]. Güvercin Ön Asya mitolojisinde ve Hıristiyanlıkta kutsal bir yaratıktır. Bu nedenle avlanmaz ve eti yenmez, bu kuş Sami kavimlerine göre bir totem olarak kabul edilmektedir[10].

Kalkerden yapılan 0.59x0.47x0.16 m. ölçülerindeki bir başka eser, dörtgen başlayarak üstte üçgen formda tamamlanmaktadır (Env. No: 1612). Taşın ön yüzünde mukarnas ve silmelerle oluşturulan dekoratif sivri kemer düzenlemesi bulunmaktadır. Kemerin üstünde ortada bir palmet ve iki tarafında profilden birer kuş kabartmasına yer verilmiştir. Palmetin ortasında dikey doğrultuda ağaç motifinin işlenmesi bu uygulamayı hayat ağacı ve hayat ağacını bekleyen figürler olarak yorumlamamıza olanak tanımaktadır (Resim: 3).

Kozmik ve mitolojik inanışlarda yaygın kullanılan "hayat ağacı" evrenin direği, cennet, gök, bereket gibi kavramların yanı sıra, evrenle yaşam arasındaki ilişkileri simgelemektedir[11]. Bu ağaç, Şamanizm'de de dünyanın eksenini belirlemekte ve Şaman, yeraltı ve gökyüzüne yapacağı seyahatleri bu ağaç yardımı ile gerçekleştirmektedir. Hayat ağacı sanat eserleri üzerindeki tasvirlerinde, sembolik içeriğiyle de ilişkili olarak ejder, aslan ve kuş figürleri tarafından gözetlenmektedir. Bu figürlerin aynı zamanda şamana gökyüzü ve yeraltı seyahatlerinde yardımcı olacağına ve onu kötü ruhlardan koruyacağına inanılır[12]. İslâm sonrasında da simgesel içeriğini kaybetmiş olsa da, bu tür tasvirlerin yoğun biçimde çok farklı çeşitlemelerle kullanıldığı görülmektedir.

Envanter numarası bulunmayan 0.49x0.35x0.06 m. ölçülerindeki dörtgen prizmal bazalt eserin yüzeyine bir sfenks figürü işlenmiştir. Gövde profilden, baş ¾ cephedendir. Başta üç dilimli bir taç, dalgalı saçlar, badem gözler, burun ve ince bir çizgi hâlindeki ağız belirgindir. Sırtın üstünde geriye dönük

9 Ebru Parman, "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar ve Güner İnal'a Armağan,* Ankara, 1993. 388.

10 Levent Doğan-Sibel Bayraktar, "Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar", *Türk Kültürü,* 468/XL, Ankara, 1987, 229-254.

11 Güran Erbek, "Hayat Ağacı-II", *Antika,* 15, İstanbul, 1986, 26.

12 Gönül Öney, "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında", *Vakıflar Dergisi,* VII, İstanbul, 1968, 119; Yaşar Çoruhlu, "Türk Kozmolojisinde Yer Alan Bazı Unsurların Türk Halılarındaki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 100, Ankara, Şubat 1996, 228.

tasvir edilen kuyruk palmet biçiminde sonlanmaktadır (Resim: 4). Kanatların alışılageldiği tarzda rumi ile değil de akantusu anımsatan yapraklar şeklinde düzenlenişi, yerli kültürlerin yansımaları olarak değerlendirilebilir[13]. Taşın kırık kesiminde sfenksin dönmüş olduğu tarafta dairesel madalyonun izleri takip edilebilmektedir. Bu uygulama, madalyonun diğer tarafında da simetrik bir sfenks kabartması olabileceğini göstermektedir ki, bu tarz betimleme Türk sanatı için karakteristik sayılabilecek bir uygulamadır.

İslâm öncesi Türk sanatının erken dönemlerinden itibaren sanat eserlerinde yaygın olarak kullanılan sfenks, diğer fantastik yaratıklarla gök unsuruna işaret etmekte ve buna bağlı olarak hikmet, ilim, irfan, aydınlığa kavuşturma, uyanıklık, kuvvet ve intikamın sembolü olarak yorumlanmaktadır. Farklı hayvanların uzuvlarının bir araya getirilmesiyle oluşan insan yüzlü, aslan gövdeli ve kanatlı bu yaratıklar, çeşitli güçlerin bir araya gelmiş toplamı olarak görülmüştür[14]. Gövdedeki kanatların figürün ilahiliğini vurgulama amaçlı yapıldığı belirtilmektedir. Başka bir görüşe göre Şaman kültünde şamana gökyüzü ve yeraltı seyahatinde yardımcı olacak hayvan figürlerinin kanatlı işlenmesi de bu inançla ilgilidir. Ayrıca hayvan figürlerini güçlü göstermek ve efsanevi bir hız katmak amacıyla figürlerin kanatlı tasvir edildiği de ifade edilmektedir[15].

Sfenksin başındaki taç, Türk sanatında, yaygın kullanılan üç dilimli bir form göstermektedir. Bütün toplumlarda farklı biçimsel özellikleriyle genelde iktidarı ve tanrısal gücü simgelemek için kullanılan taç, hükümdarın Tanrının vekili olduğuna inanılan Mezopotamya ve Yakındoğu kültürlerinde de benzer bir sembolik anlam taşımaktadır. Büyük Selçuklular hükümdar ve taç anlayışlarını İran'da Sasani etkileri ile birleştirerek kullanmaya devam etmişlerdir[16].

Anadolu'daki figürlerde yer alan üç dilimli taçların yakın benzerlerine Orta Asya Türk ve Çin kültüründe rastlamak mümkündür. Börk adı verilen bu taçların hükümdarın kutsal gücünün yanı sıra soyluluk simgesi

13 Deniz Beyazıt, "Architectural Decoration of the Artuqids of Mardin During the 12th and 13th Centuries: Between Antique and Islamic Style", *Asiatische Studien/Etudes Asiatiques*, LVIII/4, 2004, 849-877.

14 Hamza Gündoğdu, *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1979, 474; Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1996, 94; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları,* İstanbul, 2001, 131.

15 Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia),* XIII, Ankara, 1971, 24-37; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi,* İstanbul, 1995, 120; Hatice Aksu, "Rumi Motifinin İlk Öncüleri", *Türkler,* IV, Ankara, 2002, 185.

16 Zühre İndirkaş, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç Geleneği", *Türkler,* IV, Ankara, 2002, 151; Salim Koca, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", *Genel Türk Tarihi,* III, Ankara, 2002, 478.

sayıldığı da bilinmektedir. Göktürk Dönemine kadar inen börkle, özellikle Kubad-abad çinilerindeki figürlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır[17]. İnsan figürlerinin yanında bu taç formu sfenks, siren, melek gibi şans ve uğur getirdiğine inanılan doğaüstü figürlerin başlarında da kullanılmıştır. Hemen hemen bütün Anadolu Türk sanatında karşılaştığımız taç geleneği Osmanlı kültüründe yok olmuş ancak, minyatürlerde önemli kişilerin belirtilmesi amacıyla kullanılmaya devam etmiştir[18].

Mardin Müzesi'ndeki bu figürün de hükümdar tarafından yaptırılan ya da onun kullandığı bir yapı üzerinde koruyucu nitelik içeren sembolik anlamıyla yer aldığını, bu nedenle iktidar simgesi olan taçla tasvir edildiğini öne sürmek mümkündür. Dönemi kesin belirlenemeyen bu parçanın Mardin'de çok örneği olmasa da, bölgede figürlü kabartmaların yoğunlaştığı Artuklu Dönemine ait bir uygulama olması muhtemeldir.

Bazalttan yapılan dikdörtgen prizmal iki parçadan biri 0.50x0.40x0.18 m., diğeri 0.47x0.37x0.13 m. ölçülerindedir (Env. No: 12-13). Taşların ön yüzlerinde birbirine bakar biçimde iki aslan kabartmasına yer verilmiştir. Şematik biçimde tasvir edilen aslanların gövdeleri profilden, yüzleri cephedendir. Karikatürümsü görüntüye sahip olan figürlerin pençeleri, kuyrukları ve yüz hatları belirtilmiştir. Başa doğru geriye dönen kuyruk üçgen biçimde sonlanmaktadır. Aslanlar ön ayaklarından biri ile tuttukları hançerleri hafif kaldırmış vaziyettedir (Resim: 5).

Çok yoğun bir figür repertuarına sahip olan komşusu Diyarbakır'ın aksine Mardin'deki Türk mimarisinin günümüze ulaşan örneklerinde yoğun bir figür kullanımı söz konusu değildir. Mardin Kalesi'nde yer aldığı bilinen karşılıklı aslan kabartmaları günümüze ulaşamamıştır. Ancak Mardin'de bütün dönemlerde yapı malzemesi olarak kalker ve çeşitlerinin kullanıldığı düşünülürse, müzede bazalttan olan bu figürlü kabartmaların farklı bir yerden getirildiği düşünülebilir. Mardin çevresinde Silvan, Urfa, Hasankeyf, Cizre gibi merkezlerde de yapı malzemesi Mardin ile paralel bir görünüm sergilemektedir. Müzede incelediğimiz aslan kabartmaları bazaltın kullanımı ve üslupsal özellikler bakımından bölgede Diyarbakır örnekleriyle benzer özellikler taşımaktadır.

Pek çok kültürde değişik biçim ve üslup özellikleriyle hâkimiyet ve güç simgesi, koruyucu kuvvet ve kudret sembolü olarak kullanılan aslan figürleri[19] bu sembolik anlamlarıyla birer bekçi hayvan konumundadır.

17 Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları,* İstanbul, 1999, 143.

18 Zühre İndirkaş, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç Geleneği", *Türkler,* IV, Ankara, 2002, 154-156.

19 Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia),* XIII, Ankara, 1971, 1, 37.

Yapıların genelde dış cephelerinde yer verilen bu figür, Anadolu Türk sanatında özellikle kaleler ve hanlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Mardin Müzesi'ndeki aslan figürlerinin pençeleri ile hançer tutar biçimde tasvir edilmeleri bu figürlerin de bulundukları yapıyı dışarıdan gelecek kötülüklere karşı koruma gibi sembolik bir anlam içerdiklerini göstermektedir.

Envanter numarası bulunmayan, kalkerden aynı boyut ve formlarda iki parça eserin her parçası 0.70x0.40x0.18 m. ölçülerindedir. Eserin yüzeyinde geometrik çizgi sistemlerinden bir kesit yer almaktadır (Resim: 6). Yatay ve dikey zencerek sıralarının 90 derecelik açıyla kesişmesi sonucu oluşan düzenleme, sanat tarihi literatüründe "yıldız-haç" kompozisyonu olarak da bilinmektedir. Türk süslemelerinin tipik düzenlemelerinden biri olan bu uygulama, farklı sanat kollarında çeşitli malzemeler üzerinde Karahanlılardan Osmanlı Dönemine kadar süregelmiş karakteristik bir düzenlemedir[20].

Mimari Kitabeler

Müzedeki kitabelerin büyük bölümü ayetlerden kesitler taşıyan kırık ve yarım örneklerdir.

Envanter kaydı bulunmayan 0.77x0.46x0.10 m. ölçülerindeki kalker kitabenin ön yüzünde Ayet'el Kürsi'den bir kesit yer almaktadır. Bu kitabede kullanılan kufi hat stili Erken İslam Dönemini çağrıştırmaktadır (Resim: 7). Ancak bu konuda kesin bir veri söz konusu değildir.

Her biri 1.05 x 0.47 x 0.16 m ölçülerinde olan iki parça halindeki kalker kitabenin ön yüzeyindeki üçer satır yazı kabartma olarak sülüs hatla işlenmiştir (Env. No: 9-10). Eyyubi dönemine ait bir vakfiye olması muhtemel olan kitabelerde çözümleme çalışmaları devam etmektedir.

Mezar Taşları

Müzedeki taş eserler içinde en kalabalık grubu mezar taşları oluşturmaktadır. Büyük bölümünü şahidelerin meydana getirdiği mezar taşları, farklı kalker çeşitlerinden yapılmıştır. Bunlar içinde kesin tarih veren örnekler Osmanlı 18. ve 19. yüzyılına ait uygulamalardır. Farklı bir grup oluşturan figürlü mezar taşlarının dönemlerini belirlemek mümkün olmamıştır.

Müzede Osmanlı Dönemine ait 10 mezar taşı bulunmaktadır. Envanter numarası bulunmayan kırık bir şahidenin ön yüzündeki H. 1185 (M. 1771) tarihi, müzedeki Osmanlı mezar taşları içinde en erken tarih olması bakımından önemlidir. Ancak bu kırık şahidenin formu ve tasarım biçimi hakkında ayrıntılı fikir sahibi olmak güçtür.

---

20 Selçuk Mülayim, "Selçuklu Geometrik Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi"*, III-9, İstanbul, Aralık 1990, 48.

19. yüzyıla tarihlenen diğer Osmanlı şahideleri malzeme, form ve süsleme özellikleri bakımından birbirini küçük farklarla tekrar eden özelliklere sahiptir (Env. No: 23, 93, 94, 96, 1572, 1573). Dikdörtgen prizmal formdaki şahideler, üstte dilimli kemer formunda tamamlanmaktadır. Ön yüzlerindeki kitabelerden üstte yer alanlar genellikle ayet ve hadislerden alıntılar içermektedir. Altta, klişeleşmiş olarak damla ve dairesel madalyonların yüzeyinde ölen kişinin adı ve ölüm tarihini veren kayıtlara yer verilmiştir. Şahidelerin bir bölümünde arka yüz sade bırakılırken diğer bir bölümünde oyma-kabartma tekniğinde soyut bitkisel düzenlemelerle hareketlilik sağlanmıştır (Resim: 8, 9). Müzedeki Osmanlı mezar taşları, Mardin kent dokusu içinde günümüze ulaşan ve 18.-19. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılan tarihî mezarlıklardaki örneklerle paralel özellikler sergilemektedir. Bu mezar taşları malzeme, form ve süsleme özellikleri bakımından karakteristik bir nitelik kazanarak 20. yüzyıl boyunca da geleneksel yapısını korumuştur.

Tarihi tespit edilemeyen, ancak 19. yüzyıl Osmanlı mezar taşlarından farklı bir üsluba sahip olan bir şahide dikdörtgen prizmal formda olup üstte üç dilimli şekilde sonlanmaktadır (Env. No: 469). Ön yüzde içeriğini Ayetel Kürsi'nin oluşturduğu yedi satırlık kabartma sülüs kitabe yarım kalmıştır. Şahidenin arka yüzünde rumi ve palmetlerden meydana gelen bitkisel düzenlemenin de tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu kompozisyon Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin erken dönemlerindeki bazı uygulamaları anımsatmaktadır ki, bunlar arasında Diyarbakır Ulu Camii revaklarında, Selçuklu Dönemine tarihlenen bitkisel düzenlemeler sayılabilir[21]. Tarih ibaresi içermeyen şahidenin kentteki Osmanlı örneklerine benzemeyişi Osmanlı öncesinde Artuklu ya da Akkoyunlu Dönemine ait olması ihtimalini arttırmaktadır. Ancak Mardin'de bu dönemlere ait mezar taşı örneğinin yok denecek kadar az olması bu konuda daha somut sonuçlara ulaşmamızı engellemektedir.

Envanter kaydı bulunmayan başka bir mezar taşı iki parça hâlindeki şahidedir. 0.77x0.57x0.09 m. ölçülerindeki şahide, ilk bakışta bir kitabeye benzemekle birlikte, ön yüzündeki Arapça kitabede geçen "hezel kabr" ibaresi bu eserin bir mezar taşı olduğunu göstermektedir. Yedi satır hâlindeki kabartma sülüs kitabe üst kesimde yuvarlak kemer formu kazanan dört yapraklı yonca dizisi ile çevrelenmiştir. Kitabenin ilk satırında M. 1871, son satırında ise M. 1902 tarihleri rakamla işlenmiştir. İki farklı tarih içermesi yönüyle dikkat çeken eserde, ilk tarihin neyi ifade ettiği kesin değilse de, 1902 ölüm tarihine işaret etmektedir[22]. Mezar taşlarında miladi tarihlerin

21 Diyarbakır Ulu Camii süslemeleri için Bkz., Gülsen Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme,* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2006.

22 Kitabenin okunması sırasındaki yardımlarından ötürü Doç. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na teşekkür ederim.

hicri tarihle birlikte verilmesi geleneği göz önüne alındığında, sadece miladi tarihlerin işlendiği bu uygulama farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır[23]. Hicri tarih verilmeden işlenen iki farklı miladi tarih, kitabede ölen kişi olarak kaydedilen İlyas bin Yusuf'un doğum ve ölüm tarihlerini belirtiyor olmalıdır. Böylece günümüze kadar devam eden, mezar taşına ölen şahsın doğum ve ölüm tarihlerinin işlenmesi geleneğinin erken sayılabilecek bir örneğinin Mardin Müzesi'nde bulunduğunu ileri sürmek mümkündür.

Müzede yer alan mezar taşları içinde farklı bir grubu figürlü mezar taşları oluşturmaktadır. Bunlardan dördü şahide, biri sanduka parçasıdır.

1.15x0.36x0.10 m. ölçülerindeki bir şahide, dörtgen prizmal başlayarak üstte üçgen formda tamamlanmaktadır (Env. No: 462). Taşın bir yüzeyinde şematik bir anlatımla bir elinde silah, bir elinde kılıç tutan atlı süvari ve bir oğlak, diğer yüzünde ise oğlak ve silah tasvirlerine yer verilmiştir. Her iki yüzde figürlerin betimlendiği yüzeyler kırmızı renkte nokta beneklerle boyanmıştır (Resim: 10). Müzedeki diğer bazı şahideler üzerinde de görülen bu uygulama Anadolu öncesinde "Orta Asya Hayvan Üslubu"nda bazı figürlerin benekli resmedilmesi geleneğini akla getirmektedir ki, bu uygulama hayvanların tılsımlı yönlerini vurgulama amacı taşımaktadır[24].

1.05x0.37x0.08 m. ölçülerindeki başka bir şahide üstte üçgen sonlanan, dikdörtgen prizmal forma sahiptir (Env. No: 463). Şahidenin bir yüzünde kemere asılmış biçimde bir kılıç tasvir edilmiştir. Bu tasvirin üstünde binek hayvanı olması muhtemel bir figürün üzerinde kanatlarını açmış vaziyette stilize kuş figürüne yer verilmiştir. Diğer yüzde ortası gülbezekli bir kalkan ile eşkenar dörtgen ve dairelerden oluşan saçaklara sahip düzenlemeler bulunmaktadır. Bu uygulamanın taşa dekoratif bir etki kazandırmak amacıyla mı yapıldığı, yapan kültüre özgü etnografik özelliklere mi işaret ettiği, yoksa farklı bir sembolik içeriğe mi sahip olduğu bilinmemektedir.

Satın alma yoluyla edinildiği envanter kayıtlarından anlaşılan bir mezar taşı 0.53x0.25x0.08 m. ölçülerinde dikdörtgen prizmal formdadır. Taşın bir yüzünde platform üzerinde duran atlı süvari tasvirine yer verilmiştir. Yüksek kabartma olarak yapılan tasvirde profilden verilen atın süslü koşum takımlarının belirtildiği dikkat çekmektedir. Bir elinde kuş diğer elinde mızrak tutan figürün başında bulunan sivri külâh ve diğer kıyafet detayları Maraş, Mardin, Adıyaman havalisindeki Türkmenlerin giysileri ile benzerlik

23 Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk-İslam Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitabelerinde Tarih İbareleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, Bildiriler, İstanbul, 1999, 394-404.

24 Gönül Öney, "Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, III, İzmir, 1984, 131; Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, 41.

göstermektedir. Toroslar ve Batı Anadolu'daki Türkmen ve Yörüklerin at koşum takımlarının da bu mezar taşında olduğu gibi oldukça süslü olduğu belirtilmektedir[25]. Bir elinde kılıç diğer elinde kuş tutan süvarinin bu betimleme şekli bir avcı olduğunu göstermektedir. Şahidenin diğer yüzünde üstte zikzaklarla hareketlendirilen üç bölümden sarkan eşkenar dörtgen saçakların altında kertenkele ve akrebi anımsatan figürler ile simetrik yılanlara yer verilmiştir. Bu mitolojik yaratıklar süvarinin hayatıyla ilgili olmayıp tılsım ve büyü şeklinde düşünülmektedir[26]. Şahidenin dar yüzeylerinde stilize bitkisel düzenlemelere yer verilmiştir. Bir kenarda bitkisel düzenlemenin altında ayakta duran şematik bir insan figürü dikkat çekmektedir (Resim: 11).

Envanter kaydı mevcut olmayan diğer bir şahide üstte yuvarlak kemer formunda sonlanmaktadır. 0.80x0.25x0.07 m. ölçülerindeki şahidenin bir yüzünde yılan, akrep ve oğlak figürleri ile mermilik olarak bele asıldığını düşündüğümüz bir tasvire yer verilmiştir. Diğer yüzde kazıma ve kabartma tekniğinde geometrik şekiller ile ne olduğu anlaşılamayan farklı alet tasvirleri dikkat çekmektedir.

Figürlü mezar taşları içinde yer alan tek sanduka kırık bir parça olarak ve kısmen tahrip durumda günümüze ulaşmıştır. 0.40x0.20x0.16 m. ölçülerindeki sanduka parçasının bir yüzünde ayakta duran insan figürü iki yanında profilden verilen oğlakların boyunluklarını tutar biçimde, kollarını yanlara doğru açmış vaziyettedir. Bu uygulama zaman açısından uzak bir örnek olsa da aynı coğrafyada yaşayan Mezopotamya kültürlerindeki Gılgamış tasvirlerini akla getirmektedir[27]. Sandukanın diğer yüzünde de sıra hâlinde ilerler vaziyette tasvir edilen ve ne olduğu tam olarak anlaşılmayan hayvan figürleri bulunmaktadır (Resim: 12). Mardin'deki bu figürlü mezar taşlarının benzerleri Afyon, Akşehir, Tokat, Kırşehir yörelerinde de bazı üslupsal farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır[28].

İnsan, at, kuş, geyik, oğlak, yılan, akrep, kertenkeleden meydana gelen yoğun bir figür repertuarına sahip olan Mardin Müzesi'ndeki figürlü mezar taşları üzerinde kılıç, kama, hançer, tüfek gibi silahlar ve bazı kullanım

25 Özden Süslü, *Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara, 1989, 181.

26 Nejat Diyarbekirli, "Artukoğullarına Ait Olması Muhtemel Bir Mezar Taşı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* II, İstanbul, 1963, 576.

27 Gılgamış Destanı için Bkz.; Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi, (*Çev. Hamide Koyukan)İstanbul, 2001, 146; Jeremy Black-Anthony Gren, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü, Tanrılar İfritler Semboller*, İstanbul, 2003, 85-89;

28 Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi,* VIII, Ankara, 1969, 283-301; Şerare Yetkin, "Yeni Bulunmuş Figürlü Mezar Taşları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* 1, 1969, 149-156; Semavi Eyice, Kırşehir'de H.709 Tarihli Tasvirli Bir Türk Mezar Taşı", *Reşit Rahmeti Arat İçin,* I, Ankara, 1966, 208-243.

eşyalarına da yer verilmiştir. Mezar taşlarında yer alan savaş aletlerinin hâkimiyet, güç yiğitlik, cesaret, adalet erkeklik, yemin, itaat, sadakat gibi kavramları simgelediği düşünülmektedir. Bu açıdan ölen kişinin kahraman kişiliğini vurgulama amacı taşıdığı ve ölen kişinin ruhunu şeytanlardan veya kötü varlıklardan koruma gibi bir sembolizmle ilgili olması da muhtemeldir[29]. Silahların yanı sıra karşılaştığımız kesici aletler ve kullanım eşyalarının ayrıca, ölen kişinin yaşadığı döneme göndermeler yapan ve bu anlamda onun uğraş alanlarıyla ilgili tasvirler olduğu kabul edilebilir.

Müzede tarihini kesin olarak tespit edemediğimiz figürlü mezar taşlarından biri, Nejat Diyarbekirli tarafından betimlemelerinden ötürü Artuklu Dönemine tarihlendirilmektedir[30]. Ancak tarihi konusunda kesin bir fikre sahip olamayacağımız bu tarz şahide örneklerinin Mardin dışında Siirt, Şırnak ve Cizre'yi içine alan bölgede 18.-19. yüzyılda da görülmesi[31] Mardin Müzesi'ndeki örneklerin dönemini belirlememizi daha da güçleştirmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerde yerleşmiş nüfusun yanında, etnik yapıları tam olarak belirlenemeyen göçebe toplulukların da son dönemlere kadar yaşamlarını sürdürdüğü ifade edilmektedir[32]. Özelikle "göçebe çoban toplulukların aşiret ilişkileri içinde önem kazanan tipik bir bağlantı şehri"[33] olarak nitelendirilen Cizre'de, bu tarz mezar taşlarının 18.-19. yüzyılda karakteristik bir nitelik kazandığı dikkat çekmektedir[34]. Dolayısıyla sözü edilen yerleşimlerde örnekleri görülen bu tarz figürlü şahideleri, bölgede son dönemlere kadar süregelen göçebe aşiretler ve onların yaşam biçimleriyle ilişkilendirerek anlamlandırmak olasıdır.

Mardin Müzesi'nde önemli bir grup oluşturan İslâm Dönemi taş eserleri yakın ve uzak çevre ile bağlantı kurabileceğimiz ve geniş bir kültürel yelpaze içinde değerlendirerek yorumlayabileceğimiz çoklu bir kültür ortamının

---

29 Yaşar Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahitlerde Görülen Hançer Motiflerinin Sembolizmi", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*-Tebliğler, İstanbul, 1997, 60-70; Abdüsselam Uluçam, "Van Gölü Havzası'ndaki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları", *Türkler*, 8, Ankara, 2002, 223.

30 Nejat Diyarbekirli, "Artukoğullarına Ait Olması Muhtemel Bir Mezar Taşı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* II, İstanbul, 1963, 576.

31 Siirt bölgesinde tespit edilen mezar taşları için Bkz. Ali Boran, "Siirt ve İlçelerindeki 2001 Yılı Yüzey Araştırması", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* I, 27-31 Mayıs 2002, Ankara, Bildiriler, Ankara, 2003, 67-81; Ali Boran-Abdülhamit Tüfekçioğlu, v.d.; "Siirt ve Çevresi 2003 Yılı Yüzey Araştırması-"Kozluk'taki Mezar Taşları", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, 24-28 Mayıs 2004 Konya, Bildiriler Ankara, 2005, 241-255; Mehmet Mutlu, *Siirt Mezar Taşları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van, 2006.

32 Nejat Göyünç, "Kanuni Devri Başlarında Güneydoğu Anadolu", *Tarih Dergisi,* 23, İstanbul, 1969, 71.

33 Suavi Aydın v.d., *Mardin. Aşiret Cemaat Devlet,* İstanbul, 2001, 3.

34 Veysi İnci, *Cizre Mezar Taşları (18.-19. Yüzyıl),* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2008.

ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eserler genel olarak, kentte günümüze ulaşan fiziksel ortamla paralel bir görünüm sergilemektedir. Şöyle ki, Mardin kent dokusu içinde, İslâm Dönemi yapıları Türk devletlerinden Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine referans vermektedir[35]. Kentte Erken İslâm Dönemine tarihlenen eser yoktur. Çünkü İslam egemenliğinin ilk dönemlerinde Mezopotamya toplumsal ve siyasal olarak istikrara kavuşmuş bir bölge değildir ve bu dönemde Nusaybin, Doğu Cezire bölgesinin en büyük idarî merkezi olarak Mardin'den önde gelen bir konuma sahiptir[36]. Mardin'in mimari dokusu büyük ölçüde üç asır başkentlik ettiği Artuklu Döneminde oluşmuş ve kentteki sanatsal faaliyetler bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde Artuklu gelenekleri sürdürülmüş "yeni yorumlar getirme arayışı yerini tekrara bırakmıştır"[37]. Özellikle kentteki Osmanlı Dönemi Artuklu ve Akkoyunlu dönemleriyle kıyaslanamayacak derecede sade bir oluşumla karşımıza çıkmaktadır. Müzedeki İslam Dönemi taş eserleri de sözü edilen bu profili yansıtan bir görünüm sunmaktadır.

35 Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 1971; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul, 1978; Metin Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul,1981.

36 Suavi Aydın v.d., *Mardin. Aşiret Cemaat Devlet,* İstanbul, 2001, 74.

37 A. Füsun Alioğlu, *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, İstanbul 2003, 22.

Resim 1: Mardin Müzesi, genel görünüm

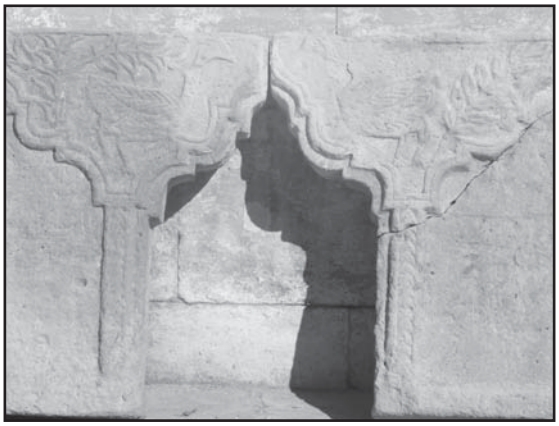

Resim 2: 1786 envanter numaralı eser

Resim 3: 1612 envanter numaralı eser

Resim 4: Envanter numarası bulunmayan bazalt sfenks

Resim 5: 12-13 envanter numaralı eser

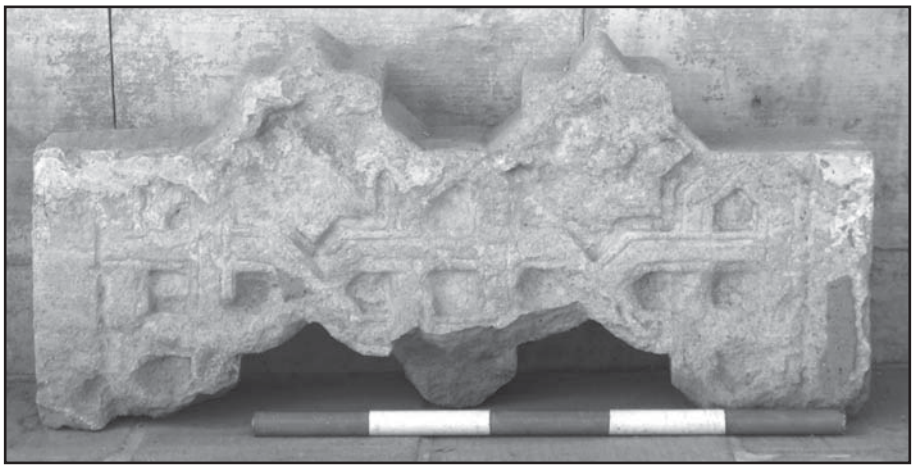

Resim 6: Envanter numarası bulunmayan geometrik süslemeli parça

Resim 7: Erken İslâm Dönemine ait olması muhtemel kitabe parçası

Resim 8: Müzedeki son dönem Osmanlı mezar taşları

Resim 9: Müzedeki farklı mezar taşı örnekleri

Resim 10a: 462 envanter numaralı şahide

Resim 10b: 462 envanter numaralı şahide

Resim 11a: Envanter numarası bulunmayan figürlü şahide

Resim 11b: Envanter numarası bulunmayan figürlü şahide

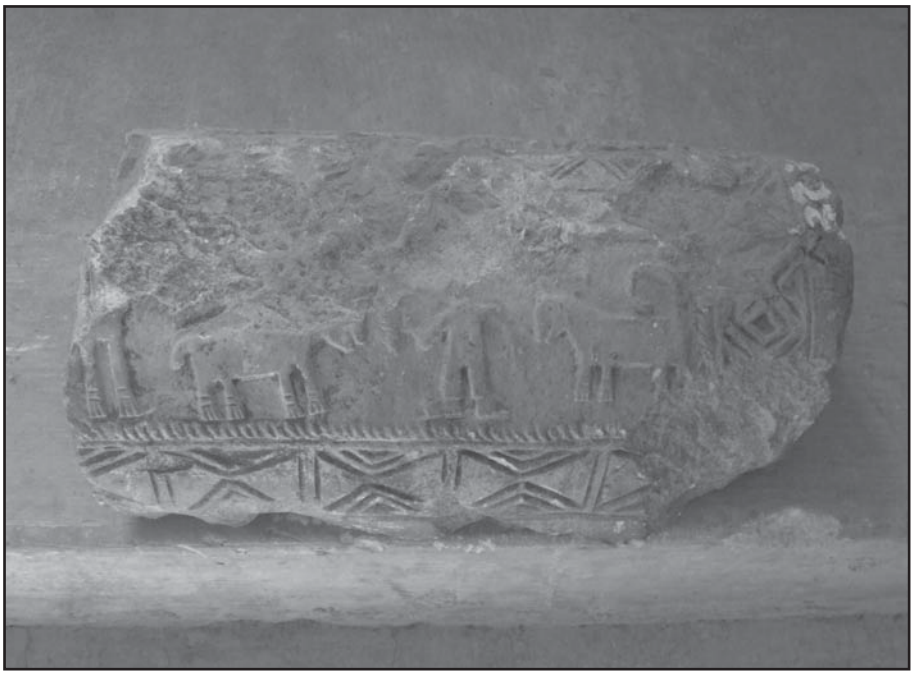

Resim 12a: Müzedeki figürlü sanduka parçası

Resim 12b: Müzedeki figürlü sanduka parçası

TEMNOS (GÖRECE KALE - SOUTHERN AEOLİS) RESEARCH PROJECT: 2007 REPORT

Giuseppe RAGONE*

The second archaeological, topographical and epigraphical survey of Temnos in Aeolis (Görece Kale) was held from 11th to 30th October 2007[1].

Geophysical prospections (by georadar and magnetic gradiometer) were carried out in some barren areas identified in 2006[2], where soils looked suitable for such methods. When the data is fully studied, we expect to obtain important information about the density and articulation of the urban tissue in the multi-level terraces of the acropolis and of the so-called "agora", and the typology, extension and limits of the urbanized area in the semi-level fields at the foot of Görece Kale (particularly on its eastern and western sides).

Six areas, covering a total surface of 5200 m², were explored:

1. on the acropolis a 30x30 m area (magnetic gradiometer) and a 17x5 m area (georadar);

2. in the side (or "middle") terrace of the agora an area of 880 m² (both techniques);

3. in the upper terrace of the agora two 20x20 m areas (magnetic gradiometer);

4. in the rectangular terrace of the agora-stoa a 27x5 m area (georadar);

* Prof. Dr. Giuseppe RAGONE, Università degli Studi "Roma Tre", Dipartimento di Studi sul Mondo Antico, Via Ostiense 236, IT-00144 Roma (ITALY). E-mail: ragone@uniroma3.it

Translation from English to Turkish by Dr. Mustafa METİN.

1 Survey director: Prof. Dr. Giuseppe Ragone (IIIrd University of Rome). Representant of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums: Dr. Mustafa Metin. Members: Prof. Hasan Malay (epigraphist -İzmir); Dr. Andrea D'andrea (archaeologist, University "L'Orientale", Naples); Dr. Roger Sala Bartrolí (geophysical archaeologist-SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Maria Lafuente Marruedo (geophysical archaeologist-SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Monica L'erario (computer technician-IIIrd University of Rome); Dr. Alejandro Serrano Méndez (archaeologist-SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Claudio Biagetti (PhD student - IIIrd University of Rome). Dr. Miguel-Angel Cau (University of Barcelona) visited Temnos from 15th to 17th October 2007.

2 G. Ragone, Temnos (Görece Kale-Southern Aeolis) Research Project: 2006 Report, AST 25.3, 2007, 343-356.

5. in the so called "lower field" a 40x40 m area and a 20x20 m area (magnetic gradiometer), covering a total area of 2000 m²;

6. on the right side of the road accessing Görece Kale, in front of the so-called "parking-area", a 20x20 m area (magnetic gradiometer).

During the geophysical prospections on the upper terrace of the agora, some old excavation trenches, which had been dug along the foundations of massive terrace or fortification walls, were identified. They probably belong to P. Devambez's unpublished excavations (1934), or to other archaeological activity (only vague records survive) by Osman Hamdi Bey about the end of the 19th century or by undetermined "German" archaeologists in the 1938-1940 period.

In 2007 work also continued on preparation of the archaeological map of Temnos and its territory. This part of the project proved to be much more complex than expected, as a consequence of bad ground conditions and other obstacles, such as the dense vegetation that covers a good part of the built-up area of the ancient town. As we did not have at our disposal a total station, our work consisted mainly in positioning the surface archaeological remains with a professional GPS. We surveyed and positioned on satellite imagery more stretches of the town fortification walls (sometimes polygonal, sometimes isodomic, perhaps to be dated differently), and other architectural elements, such as entablature blocks with triglyphs and metopes, column and semicolumn drums, a moulded base, and the upper fragment of a naiskos or roof-shaped sarcophagus lid decorated with pediment and dentils (Fig. 1-3).

The line of a road (perhaps an important access route to the town) was identified and partially explored: it consists of a long sequence of stone alignments, descending from the southwestern slopes of the acropolis towards the stream valley below (the stream is now called Görece Dere, and passes through the modern villages of İğnedere and Görece). A few cist tombs uncovered and looted by illegal diggers are visible along the route. Not far from one of them, a bronze coin of Temnos was found. It is a well-known issue dated to the 3rd century BC, with a helmeted head of Athena on the obverse and a "warrior" or Palladium holding a spear and a round shield on the reverse. The inscription reads "TA / Φ-Z" (cf. SNG Copenhagen 261; SNG von Aulock 1675). At a distance of about 2 km from the town centre, the road flanks a large panoramic terrace occupied by the basement of a rectangular building. In the same area, along a tractor road descending to İğnedere, at a certain distance from the village, the badly worn fragment of a draped statue was found (Fig. 4, 5).

Possible traces of an extra-urban road were identified also in an area north of Görece Kale, beyond Çıkrık Tepe, where some stone alignments, less evident than the ones described above, seem to suggest the presence of another ancient route. The area is at a certain distance from the ancient town centre and far beyond the northeastern suburban necropolis (one of the two surveyed in 2006), but here again a few tombs were revealed by illegal excavations. The modern tractor road nearby, after bordering the ancient town and the two above mentioned necropoleis, follows a natural passage at the foot of the hills, between Çıkrık Tepe and Çerkezçam Tepe, and climbs up towards the asphalt road leading to Turgutlar, a village almost deserted today. This passage seems also the most suitable to connect Temnos with the interior (Aigai?).

In 2006 the deserted villages of Eski Süleymanlı and Eski Görece were surveyed in search of ancient spoil material. This year, instead, we began to explore a more peripheral area of the Temnite territory, on the right side of the Haykıran-Çükürköy asphalt road. Here two roads (or, better, two road systems), with large stretches perfectly preserved, were explored and traced by GPS. They sometimes proceed in different directions and sometimes are roughly aligned, not far from the modern route. The first, better preserved, road has a compact overlay of cobblestones and is about 3 m wide, bordered by two rows of bigger stones. It was built under Atatürk's government, in order to provide easy access to Çükürköy (the most important village in the area at that time). Later, over some decades, it was gradually completed, sometimes restored, and finally abandoned in the 1960s, when the modern asphalt road was built. Despite its modern origin, this road is believed to be superimposed on an ancient, traditional trail that was already compacted with cobblestones in some parts (Fig. 6).

The second road (or road network), on the other hand, is certainly ancient, although its exact date cannot yet be determined. Its carriageway is narrower but paved with larger flat stones, varying in shape and dimensions (Fig. 7). Some well-mouths are outlined among the stones (Fig. 8), and a large, flat monolith is placed across a stream bed, serving as a rudimentary bridge (Fig. 9). This road network probably follows the routes of an ancient road system crossing the slopes of Dumanlı Dağ (ancient Sardene?), and connecting the main inland towns of southern Aeolis: Temnos on one side and the strongholds of Yanık Köy and Buruncuk (bordering the Hermos, or Gediz Nehri, plain and traditionally identified as Neon Teichos and Larisa) on the other side. Surveys carried out by A. Erkanal and K. İren in 2003-2004 revealed substantial relics of antiquity in the area among the villages of Belen, Haykıran and Çükürköy. That evidence is now improved by a new archaeological finding from a site just near the ancient paved road described above: the fragment of a whitish stone decorative relief with multiple moulding and a vegetal frieze (wreaths of shoots and hearth-shaped leaves) (Fig. 10).

A laser scanner provided by the University of Naples "L'Orientale" allowed the scanning of the following structures: the lower (external) polygonal wall supporting the rectangular terrace of the so-called "agora-stoa" (Fig. 11), the upper (internal) polygonal wall bordering the same terrace, and a stretch of "Atatürk's" paved road flanking the Haykıran-Çükürköy asphalt road. The scanning data will be converted into bi- and tri-dimensional images of the corresponding structures[3] (Fig. 12-15).

TEMNOS ANTİK KENTİ 2007 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI RAPORU

Temnos (Görece Kale) antik kentinde, ikinci arkeolojik, topografik ve epigrafik yüzey araştırması 11–30 Ekim 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir[4].

Jeofizik taraması (jeoradar ve manyetik gradiometre yöntemi ile yapılan) yapılacak alanlar, 2006 yılı çalışmaları esnasında belirlenmiştir[5]. Belirlenen bu alanlar bitkisel yoğunluğun fazla olmadığı diğer bir ifade ile ağaçların yoğun olmadığı bazı alanlardır. Bu alanlardaki toprak yapısının bu tür bir tarama için de oldukça uygun olduğu tespit edilmiştir. Yapılan jeofizik taramalarına ilişkin sonuçları hassas incelemeler sonucunda elde etmeyi umuyoruz.

Bu tarama sonuçlarında elde etmeyi umduğumuz bilgiler;

(a) agora olarak isimlendirilen alanda ve akropolisteki çok seviyeli teraslarda antik kente ait mimari dokunun net bir şekilde ortaya konulması ve mimari yoğunluğun tespit edilmesi

(b) Görece Kale'nin eteklerindeki yarı düz eğimli alanlarda kentin tipolojisini, uzantıları ve sınırları hakkında tespitler yapmak amaçlanmaktadır (özellikle Görece Kale'nin doğu ve batı yamaçlarında).

Manyetik gridometre ve jeoradar yöntemi ile altı farklı bölgede 5.200 m²lik alanda tarama yapıldı.

---

3 Dr. Andrea D'Andrea-Dr. Giancarlo Iannone, Centro Interdipartimentale di Servizi di Archeologia - Università degli Studi di Napoli L'Orientale - Napoli, ITALY.

4 Araştırma Başkanı: Prof. Giuseppe Ragone (III. Roma Üniversitesi); Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Temsilcisi: Mustafa Metin; üyeler: Prof. Hasan Malay (epigraf - İzmir); Dr. Andrea D'andrea (arkeolog, Napoli "L'Orientale" Üniversitesi); Dr. Roger Sala Bartroli (jeofizik uzmanı, arkeolog - SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Maria Lafuente Marruedo (jeofizik uzmanı, arkeolog - SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Monica L'erario (bilgisayar teknisyeni - III. Roma Üniversitesi); Dr. Alejandro Serrano Méndez (arkeolog - SOT Archaeological Prospections, Barcelona); Dr. Claudio Biagetti (doktora öğrencisi - III. Roma Üniversitesi). Dr. Miguel-Angel Cau (Barcelona Üniversitesi) Temnos ekibini 15–17 Ekim 2007 tarihlerinde ziyaret etmiştir.

5 G. Ragone, Temnos (Görece Kale-Southern Aeolis) Research Project: 2006 Report, *AST 25*.3, 2007, 343-356.

Tarama yapılan alanlar ve uygulanan yöntemler:

1. Akropoliste: a 30x30 metre boyutlarındaki alanda (manyetik gridometre) ve 17x5 metre boyutlarındaki alanda (jeoradar taraması)

2. Agoranın kenar terasında (veya "orta" terasta) 880 m²lik alanda (her iki teknikle yapılan tarama)

3. Agora yukarı terasında iki adet 20x20 metrelik alanda (manyetik jeoradar)

4. "Agora-stoa" terasındaki dikdörtgen formlu terasta 27x5 metrelik alanda (jeoradar)

5. Aşağı düzlük olarak adlandırılan alanda 40x40 metre ve 20x20 metre ölçülerinde iki alanda (manyetik gridometre) toplam taranan yüzey 2.000 m²

6. Görece Kale yolunun sağ bölümünde, park alanı olarak adlandırılan alanın ön bölümünde 20x20 metre ölçülerinde bir alanda (manyetik gridometre) tarama yapılmıştır.

Agoranın üst terasındaki jeofizik taramaları esnasında bazı eski kazı çukurları ile kazılmış sur duvarları veya büyük teras temelleri olduğu düşünülen kalıntılar tespit edilmiştir. Bu tespit edilen kalıntılar muhtemelen 1934 yılında P. Devambez tarafından yapılan ve yayınlanmamış kazı sonuçlarından veya bu alandaki daha erken veya daha geç dönemlerde yapılmış arkeolojik çalışmalardan geriye kalan izler olmalıdır. Bu arkeolojik çalışmalara ait çok belirgin olmayan kayıtlardan günümüze ulaşan bilgilere göre Osman Hamdi Bey'in XIX. yüzyılın sonlarında yaptığı sondaj kazısı ve kesin olarak tanımlanamamış Alman arkeoloğun 1938-1940 yılları arasında yaptığı arkeolojik kazı çalışmaları esnasında açmış oldukları kazı çukurlarıdır.

2007 yılında Temnos antik kentinin genel haritasının gerçekleştirilmesi amacına yönelik çalışmaları içeren yüzey araştırmasına devam edilmiştir. Çevresel koşulların yarattığı güçlüğün ve bitki örtüsünün kent mimarisinin en iyi korunmuş olduğu alanlarındaki yoğunluğunun sonucu olarak, projenin bu bölümü umulandan çok daha güç şartlar altında gerçekleştirilmiştir.

Total Station ölçüm cihazı kullanılmadan gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, çalışmamız temel olarak yüzeyde görülen arkeolojik kalıntılar ve bu kalıntıların pozisyonun belirmesine yönelik profesyonel GPS cihazı ile yaptığımız çalışmayı kapsamaktadır. Uydu tanımlamaları ile devam ettiği belirlenen savunma duvarlarının (bazen poligonal bazen isodomik, muhtemelen farklı dönemlerde yapılmış olmalıdırlar) ve diğer arkeolojik elemanların (triglifli ve metoplu bloklar, tam ve yarım sütun tanburları, bir naiskosun üst yapı elamanları, bir lahdin bezemeli çatı biçimli kapağı) pozisyonları belirlenip bu kalıntılar ile ilgili araştırmalar yapılmıştır (Resim: 1-3).

Araştırmalarımız esnasında muhtemel antik kentin ana yollarından birini temsil ettiğine inandığımız bir yolun izi tespit edilmiş ve belki de yeni keşfedilmiştir: Bu yol akropolisin güneybatı eteklerinden modern İğnedere Köyü'ne doğru devam eden, sıra sıra ve yan yana dizilmiş taşlardan oluşmaktadır. Ayrıca kentin yaklaşık 2 km. güneyinde, yolun devam ettiği rota üzerinde ve yolun hemen batısında panaromik bir tepe üzerinde dikdörtgen bir yapının kalıntıları tespit edilmiştir. Ayrıca bu uzun yol boyunca kaçak kazılar ile tahrip edilmiş ve yağmalanmış birkaç mezar görülmüştür. Bu tahrip edilmiş mezarın yakınlarındaki bir alanda bronz bir Temnos sikkesi bulunmuştur. İyi bilinen bir tip olan sikkenin ön yüzünde "savaşçı" veya palladium (Athena Palas) yuvarlak kalkan ve mızrak tutuyor; yazıt T A / Φ Z, arka yüzde miğferli Athena başı; cfr. SNG Copenhagen 261; SNG Von Aulock 1675) M.Ö. III. yüzyıla tarihlendirilebilir. Modern İğnedere köy yolu (Traktör yolu) boyunca köyden çok uzak olmayan bir bölgede drapeli bir heykel parçası tespit edilmiştir (Resim: 4, 5).

Çıkrık Tepe'nin ilerisinde Görece Kale'nin kuzey bölümünde muhtemelen bir başka kent yoluna ait izler daha tespit edilmiştir. Tespit edilen alanda bazı taş sıraları mevcuttur ve bu yol kalıntısı yukarıda tanımlanan antik yol kalıntısından daha az belirgin olup bir başka antik rotanın varlığını işaret ettiği düşünülmektedir. Bu alan antik kent merkezinden uzakta olup aynı zamanda dış şehir nekropolünün kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır (bu iki alandan biri 2006 yılında araştırılmıştır). Söz konusu alanda kaçak kazılar ile birkaç mezar açığa çıkarılmıştır. Modern traktör yolunun yakınlarında, antik kentin sınırlarının dışında ve nekropol alanı olarak belirlenen alanların üst bölümünde, Çıkrık Tepe ve Çerkezçam tepelerinin kesiştiği vadide uzayıp devam eden doğal bir geçit tespit edilmiştir. Bu geçit yukarıya doğru meyilli olarak Turgutlar Köyü asfalt yoluna doğru devam etmektedir. Turgutlar Köyü günümüzde hemen hemen terk edilmiş durumdadır. Tespit edilen bir geçit-pasaj aynı zamanda İç bölgeler (Aigai) ile Temnos'un bağlantısını sağlıyor gibi gözükmektedir. 2006 yılında yıpranmış antik materyallerin araştırılması amacıyla terkedilmiş eski Süleymanlı ve eski Görece köylerinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmaların yanı sıra, araştırma bölgemizin biraz daha dış sınırına doğru keşiflere başladık. Bu araştırılan alan Haykıran Köyü-Çukurköy asfaltının sağ-doğu bölümüdür. Burada iki yol (veya daha iyi bir tanımla iki yol sistemi) büyük bir alanda uzayıp devam etmekte olup çok iyi korunmuştur. Yolun izleri GPS cihazı ile tespit edilmiştir. Bunlar bazen farlı yönlere devam etmektedir. Bu kalıntıları oluşturan taşlar bazen kabaca sıralanmıştır ve ileriye doğru uzayıp gitmektedir. Bu yol modern asfalt yoldan çok uzak değildir. Bu yolardan birincisi ve en iyi korunmuş olan yol düzgün bir şekilde ve oldukça sık birbirine bitişik bir şekilde kaldırım taşından yapılmış olup her iki kenarında daha büyük taşlar ile sınırlandırılmıştır. Bu yol Atatürk

döneminde yapılmıştır (Çukurköy bu yolun yapıldığı dönemde bu bölgenin en önemli köyüdür). Daha sonraları kullanılan yol, on yıl içinde giderek tamamlanır, bazen tamir edilir ve en sonunda altmışlı yıllarda modern asfalt köy yolunun yapımı ile terk edilir. Bu yolun modern orijinine rağmen antik bir yolun üstüne yapıldığına, bazı bölümlerinin kaldırım taşları ile yoğun bir şekilde tamamlandığına inanılmaktadır (Resim: 6).

İkinci yol (veya yol ağı) kesin tarihi henüz tam olarak tespit edilememesine rağmen, kesinlikle antik bir yol olmalıdır. Bu taşıma yolu daha dardır, fakat daha büyük, düz, farklı tip ve boyutlarda taşlar ile döşenmiştir. Yolun bulunduğu alanın bazı bölümlerinde derelerin aktığı, döşeme taşları arasındaki hatların ve bu alandaki taşların formlarının bu derelerin suları tarafından şekillendirildiği tespit edilmiştir. Belki de bu nedenle büyük düz monolit taşlar dere yataklarına yerleştirilmiş ve bu alanlar basit bir köprü olarak da kullanılmıştır (Resim: 7-9).

Bu yol ağı muhtemelen Dumanlı Dağ'ın (antik Sardene Dağı) eteklerine doğru devam eden antik bir yol sisteminin rotasını takip etmekte ve Aiolis ile iç bölgelerdeki kentlerin bağlantısını sağlamaktaydı. Temnos'un bir yanında Yanıkköy ve Buruncuk'un dik kalesi-Hermos (Gediz Nehri) ovasının sınırında -Neon Teichos ve Larissa olarak lokalize edilmiştir- diğer yanında da A. Erkanal ve K. İren tarafından 2003 ve 2004 yıllarında yapılan yüzey araştırmasında iyi bir şekilde araştırılmış Belen, Haykıran ve Çukurköy arasında kalan alan bulunmaktadır. Bu bölgenin arkeolojisi yeni keşfedilen arkeolojik buluntular ile zenginleştirilmiştir. Bu arkeolojik buluntular yukarıda tanımlanan taş döşeli antik yol ki, hemen bir yerleşim biriminin yakınından geçiyor olmalı, bitkisel ve geometrik bezemeli taş parçaları olarak sıralanabilir (Resim: 10).

Napoli "L'Orientale" Üniversitesi tarafından sağlanan lazer tarama cihazı ile aşağıda açıklanan yapıların taraması gerçekleştirilmiştir. 3 alanda lazer tarama yapılmıştır. Bu alanlar (a) "Agora-stoa" olarak adlandırılan dikdörtgen terası destekleyen aşağı poligonal duvarlar (Resim: 11); (b) aynı terası sınırlayan yukarı poligonal duvarlar; (c) Haykıran Köyü ile Çukurköy asfalt yolunun bitişiğinde yer alan ve Atatürk yolu olarak da bilinen taş döşemeli yoldan oluşmaktadır. Yukarıda belirtilen 3 alana ilişkin lazer tarama sonuçları-bilgileri ayrıntılı olarak gelecek aylarda tamamlanacaktır ve kalıntılar 2 ve 3 boyutlu çizimlere-resimlere dönüştürülecektir[6] (Resim: 12-15).

6 Dr. Andrea D'Andrea - Dr. Giancarlo Iannone, Centro Interdipartimentale di Servizi di Archeologia - Università degli Studi di Napoli L'Orientale - Napoli, ITALY.

Fig.: 1

Fig.: 2

Fig.: 3

Fig.: 4

Fig.: 5

Fig.: 6

Fig.: 7

Fig.: 8

Fig.: 9

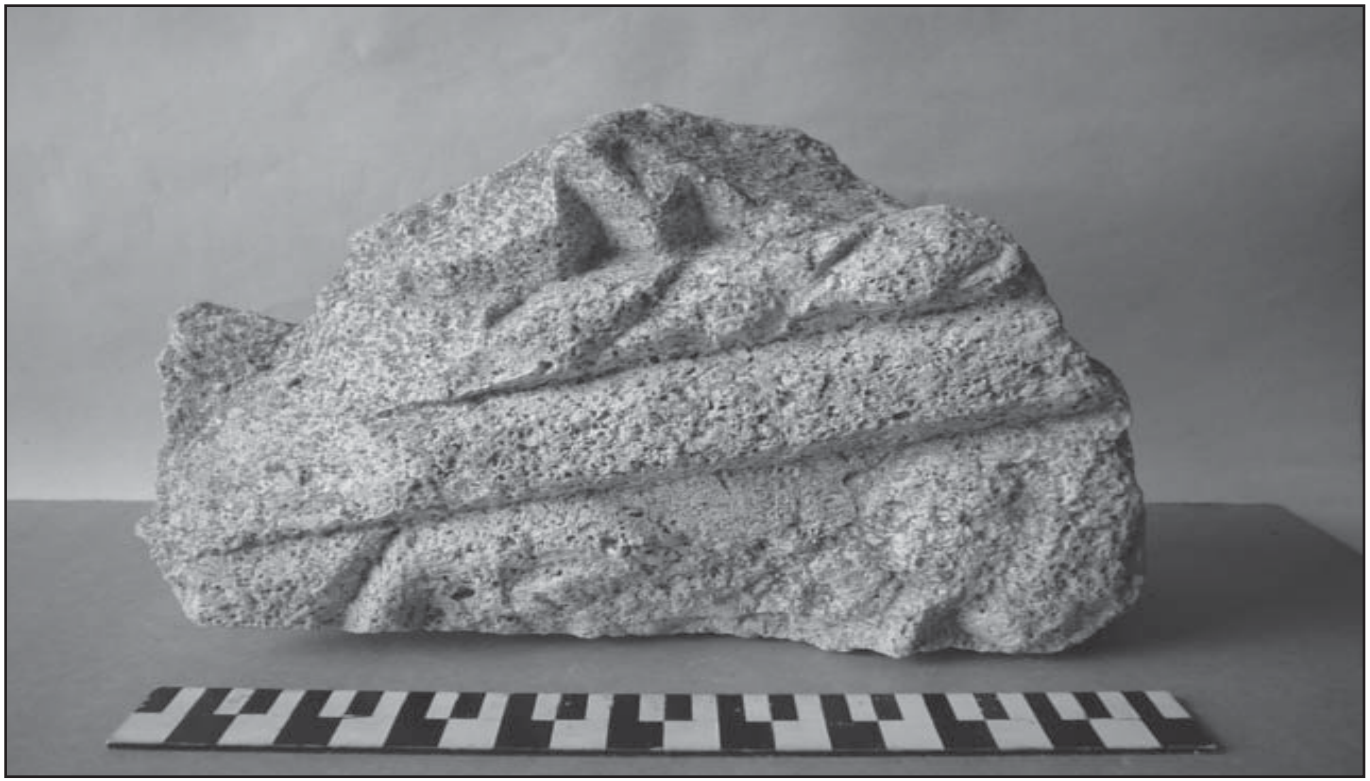

Fig.: 10

Fig.: 11

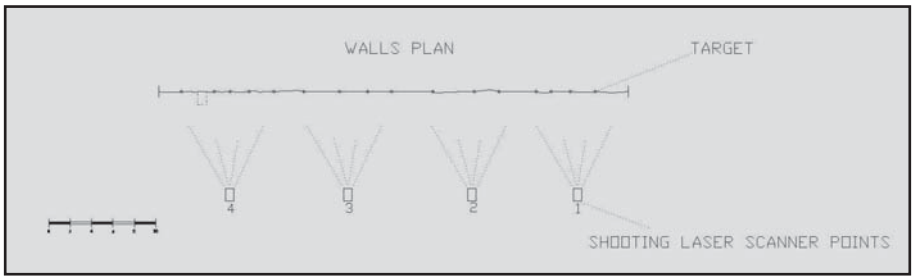

Fig.: 12

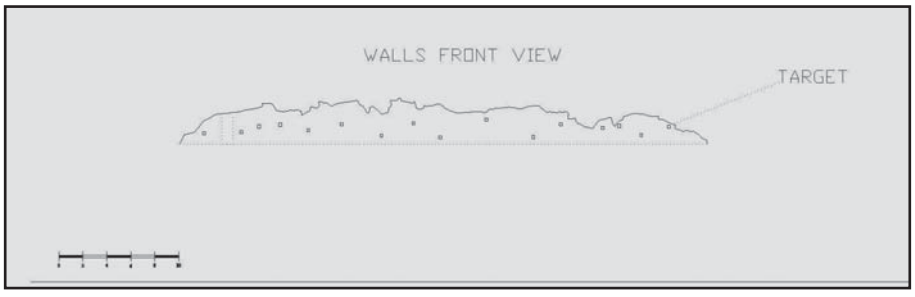

Fig.: 13

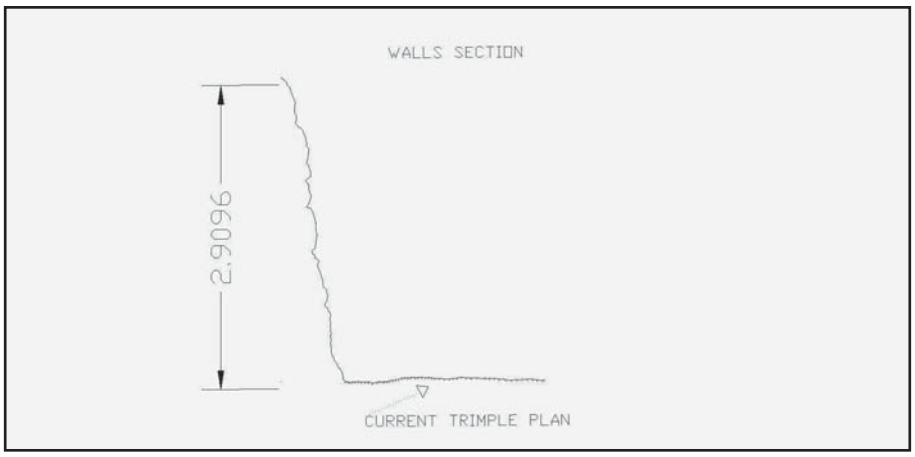

Fig.: 14

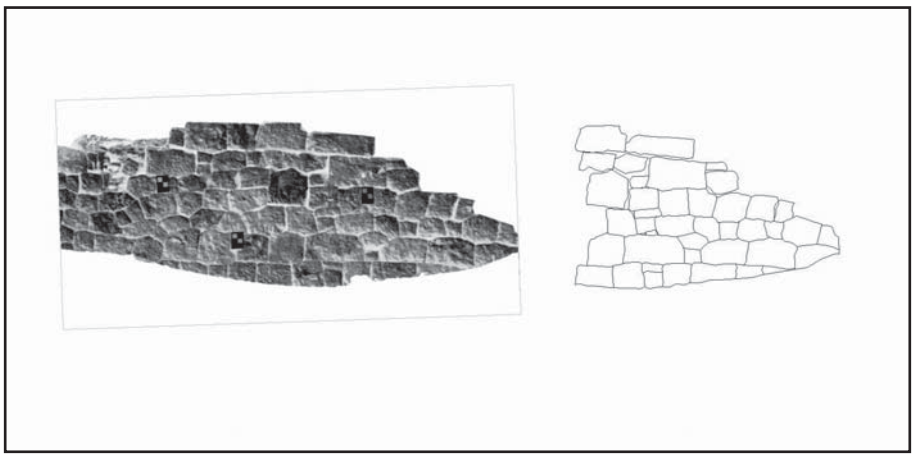
Fig.: 15

HYLLARIMA 2007

Pierre DEBORD*
Ender VARİNLİOĞLU

2007 yılı yüzey araştırmalarımı Bordeaux Üniversitesi'nden bir grup öğretim üyesi ve teknik adamlarla birlikte ve kendi başıma sürdürdüm. Ortak çalışmamızdan Prof. Dr. Pierre Debord söz edecektir. Ben kısaca araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız iki yazıtı bilginize sunacağım.

1. Kavaklıdere Jandarma Bölüğü'nün Çamlıbel (?)'den kaçırılırken el koymuş olduğunu söylediği yazıtın gelmiş olduğu yer Çamyayla'dır (eski adı Bellibol). Burası antik Kys kentinin bulunduğu yerdir. Kilisede lento olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu işlemeli mermer blok, görüleceği gibi, kilisenin piskoposu (?) olan Methodios'un adamasıdır.

\+ Εὐχ(ή) ya da Εὐχ(αριστήριον) κ(έ) ἐπημέλια Μεθοδίου ἡγουμένου

Taşın boyutları yukarıda değindiğim işlevini doğrular niceliktedir: yükseklik 0.23 m., genişlik 1.42 m., kalınlık 0.43 m.dir. Harf yüksekliği 0.055 m.

Çevredeki kimi büyük antik kentlerde, örneğin Hyllarima ve Stratonikeia'da olduğu gibi, buradaki yerleşim de Hıristiyanlık Döneminde sürmüş, daha sonra da terkedilmeyip bir tür merkez olarak yaşamıştır. Antik Kys kentinin tiyatrosu olduğunu kalıntılardan biliyoruz. Yakın tarihimizde tiyatro alanının içine okul yapılmıştır.

2. İkinci yazıt, daha önce bulduğumuz, bizden önce L. Robert'in bulmuş olduğu bir yazıtı aradığımız sırada ortaya çıktı. Theophanes oğlu Apollonie'ya adanmış bu yazıtla Örtülü denen köyde (eski adı Drabız) Ercek Mahallesi'nde karşılaştık. Yörede oturanların söylediğine göre, şimdi dağ başı olan bu yerdeki kimi antik yapılar tarla açma ve yol yapımı sürecinde yok olmuştur. Yazıtın içeriğinden yöredeki antik yerleşim üzerine izlenim ediniyoruz.

* Prof. Dr. Ender VARİNLİOĞLU, And Sok. 13/16, Kaan Apt. Çankaya-Ankara/TÜRKİYE.

- - - - - - - - - - -
‘ΑπολλωνιΕ··
2 Θεοφάνους
ἀνὴρ ἀγαθὸς γε-
4 γονὼς πᾶσιν φί-
λσις τὲ καὶ συν-
6 [πολίταις?] - - Ε
- - - - - - - - - - -

Geçen dönem Uşak Müzesi’nde bulunan yazıtlar üzerinde, müzede sayım olduğu için çalışamadım. Bize araştırma izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, araştırmalarımız sırasında bizimle birlikte olan kazı temsilcimiz Ümit Karataş’a ekibim adına da teşekkür ederim.

L’activité à Hyllarima a été consacrée pour l’essentiel à deux objectifs: une prospection pour définir le territoire et une étude des vestiges d’Asarcıktepe.

1. La prospection

Il s’agissait d’une part de tenter de préciser les limites de la chôra de la cité et d’autre part de déterminer la nature des vestiges autres que ceux des deux ensembles principaux de Kapraklar et Asarcıktepe (Fig. 1).

Remarque préliminaire

La Turquie rurale est en pleine mutation avec deux conséquences au moins. L’utilisation intensive du bulldozer entraîne souvent de très importantes modifications des terrains et même des paysages. Cette situation est encore aggravée dans le secteur par l’ouverture de nombreuses marbrières. Nombre de vestiges antiques peuvent ainsi disparaître et par exemple nous n’avons pas pu revoir à Örentaht la fontaine antique et ses inscriptions qui existaient encore en 1992.

Les populations sont relativement mobiles. L’activité industrielle attire sur place des gens venus d’autres régions et qui n’ont naturellement aucune connaissance ni aucune mémoire des vestiges locaux. La prospection archéologique et épigraphique, telle qu’elle était pratiquée encore au XXe siècle, trouve ainsi ses limites.

Yeşilköy

Entre Asarcıktepe et le village de Yeşilköy au nord-ouest de celui-ci, la route moderne contourne le massif montagneux qui débute à cet endroit. On repère les vestiges de ce qui a dû être une grosse exploitation agricole tardo-antique: tuile et céramiquesont présentes dans les labours sur une vaste étendue. Le paysan qui nous servait de guide affirme qu'il y avait là des mosaïques et des colonnes. Dans les murs de séparation des parcelles apparaissent deux chapiteaux doriques dont l'un est entièrement conservé (Fig. 2). Le diamètre de la colonne (à fût torse) au sommet est de 0,45 m. Il ressort de l'exploration que le village de Yeşilköy marque la limite ouest du territoire d'Hyllarima.

Güre

Une construction sur l'un des reliefs avoisinants le *mahle* de Malküpü semble offrir une exceptionnelle vigie dans la mesure où l'on peut avoir de là un très vaste panorama. On constate dans ce secteur un changement géologique avec l'apparition des granites et corollairement une couverture arborée de pins parasols. Vers le nord ouest Güre marque la limite nord du territoire des Hyllariméens et ouvre soit vers la moderne Çine et donc vers Alabanda, soit vers Yatağan et donc Stratonicée.

Örentaht

Teketepe

Il y a là un *türbe* ottoman en contrebas (Fig. 3) et sur le *tepe* proprement dit un établissement tardo antique-byzantin précoce sur lequel on relève la présence de plusieurs constructions en pierre sèche assez bien appareillées. La céramique est peu abondante mais dispersée sur l'ensemble du site, il s'agit d'une pâte dure brun clair. Dans l'une des "fouilles" on remarque la présence d'une céramique à fort dégraissant siliceux d'abord cuite d'abord en atmosphère réductrice puis oxydante, des pots ovoïdes, des tuiles à rebord et canales et un trépied tardo-antique.

Dans l'agglomération principale (4 km à l'est de la route qui va de Yatağan à Bozdoğan) on note la présence de tronçons de trois colonnes:

–la première, petite en marbre blanc (utilisée comme broyeur pour le grain)

–la seconde, d'un diamètre de 0,40 m et d'une longueur de 0,63 m

–la troisème lisse piquetée de 0,50 m de diamètre et de 1,8 m de longueur. Elle s'apparente à celles repérées à Kavaklı. Nous sommes ici comme à Yeşilköy en présence d'une grande villa tardo-antique.

Salkım

Au sud de Kapraklar, sur la route qui mène à Yatagan, bien qu'aucun vestige antique n'ait pu être repéré, il semble que la limitedu territoire d'Hyllarima soit le village de Salkım avec un petit terroir cultivable. Le village de Kavak situé vers l'ouest après le col, regarde plutôt vers Stratonicée.

Çayboyu

Yeşilyurt (Mesevle)

L'ancien centre administratif du secteur (déjà mentionné par Cousin[1]), redevenu un simple *mahle* sous le nom de Yeşilyurt, est en pleine restructuration. On y avait repéré (campagne 2004) une nécropole romaine où de nouveaux éléments ont été mis au jour à la suite de travaux agricoles, en particulier le centre d'un fronton orné d'un bouclier doté d'un flambeau. C'est probablement de cette nécropole que provenait une stèle (Fig. 4) où étaient figurés cinq personnages (un homme, deux femmes et deux enfants). Ce monument a été retrouvé dans les ruines de l'ancienne école du village.

Yenimahle

A proximité (à l'ouest) du nouveau centre administratif (Çayboyu), un ensemble de vieilles maisons (Fig. 5) curieusement baptisé Yenimahle (nouveau hameau) a intégré un grand nombre de marbres antiques parmi lesquels deux chapiteaux doriques dont l'un paraît devoir être associé à un fût de colonne de 0,62 m à la base. Cela laisse penser qu'un (des) monument(s) sis là était (ent) de grande taille (temple?).

2. Asarcıktepe

2.1. La muraille antique

Aucun de nos prédécesseurs ayant étudié le site d'Hyllarima ne mentionne la fortification d'Asarcıktepe (Fig. 6). Une première reconnaissance dans les années 1990 avait mis en évidence deux tracés disposés de façon presque orthogonale: l'un au nord suivant la ligne de pente qui vient s'articuler sur les falaises sommitales de "l'acropole", l'autre à l'est qui suit la courbe de niveau à partir d'une tour d'angle qui réoriente le circuit. Il n'avait pas été possible de déterminer le tracé complet de cette courtine et de dater, de façon au moins hypothétique, sa construction.

1 Cousin-Deschamps, *BCH* 18, 1894, p. 39.

Cette année la partie nord a été intégralement nettoyée et relevée pierre à pierre (plan, élévation, Fig. 7).

Le tracé de l'est (avec une réorientation vers le sud-ouest) a été repéré jusqu'à une tour carrée de 6m de côté.

Quant à la courtine à l'ouest, son tracé reste hypothétique dans la mesure où de très importants travaux de terrassement occultent complètement les ouvrages antiques à l'exception d'une tour médiane (T6) dont l'angle sud-est est resté très apparent au contact de deux terrasses et qui devait réorienter le mur en direction de l'acropole.

Vers le sommet, le seul endroit de l'acropole où l'on retrouve de gros blocs dispersés qui ont appartenu à la construction antique est la zone située au contact du mur sud de la forteresse byzantine.

En dépit de quelques différences de détail, l'appareil de la courtine et sa structure apparaissent comme assez cohérents et l'ensemble paraît avoir été aménagé en un même mouvement. Le mur est à double parement, quasi isodome. Il est constitué de grands blocs oblongs. Les tours repérées sont rectangulaires ou quasi carrées et de relativement petite taille (6m de côté environ). Le bossage n'est pas partout accentué. Il est particulièrement net en T6. Des feuillures d'angle apparaissent en T2, T4, T6. Elles sont apparemment absentes en T1, T3 et T5. Un débord très accentué sur les pierres angulaires est notable de part et d'autre de la feuillure en T6. Un système comparable en T3 mais sans feuillure.

On peut penser qu'une porte/poterne était aménagée entre les tours T1 et T2 en partie haute du site et qu'une autre était défendue au nord est par la tour T4.

En l'absence de toute fouille ou sondage, il est aventuré de proposer une date pour cette fortification. En fonction des éléments précités on ne peut guère proposer que le IVe s. a.C. A coup sûr à une période antérieure à la fortification de Kapraklar. Une tentative de datation plus précise pourrait être proposée par comparaison avec des ensembles précisément datés.

Le matériel collecté par un ramassage de surface effectué de façon non exhaustive confirme que le site était occupé bien avant la construction du mur. En effet en plus des nombreux tessons qui vont de l'époque classique à la période romaine, on relève au moins un tesson géométrique datable du VIIIe s. A.C. Le site d'Asarcıktepe est donc occupé sans solution de continuité depuis l'archaïsme jusqu'à la fin de l'Antiquité (cf. aussi, extraits par les bulldozers, la présence d'une colonne de 0,30 m et d'une base datables de la période romaine).

2.2. La forteresse byzantine

La zone sommitale du *tepe* est occupée par un établissement byzantin ceinturé par une fortification.

Une étude sommaire permet quelques premières conclusions. La forteresse forme un quasi rectangle d'environ 105x55 m orienté nord-sud dans sa plus grande dimension. Les murs en petit appareil lié au mortier se sont progressivement affaissés rendant difficile une lecture précise en particulier en ce qui concerne les constructions internes où l'on croit pouvoir repérer quelques citernes circulaires.

Le mur oriental est le mieux conservé. Il est renforcé par deux tours semi-circulaires de 6m de diamètre. Au seul endroit où l'on peut la mesurer avec quelque certitude l'épaisseur du mur est 0,95 m. En ce qui concerne les portes on postulera que l'une d'elles, (l'entrée principale ?) se trouvait dans la partie nord du mur est alors qu'une autre peut être placée dans le mur ouest à peu près en son centre (présence d'un seuil taillé comme les seuils antiques mais dans une dalle de schiste).

3. Kapraklar

Des interventions plus ponctuelles ont été effectuées autour de la seconde agglomération à Kapraklar.

3.1. Tracé nord ouest de la muraille

L'aménagement de la route reliant Bozdoğan à Yatağan a entraîné d'importants travaux de terrassement. La conséquence a été dramatique pour la partie occidentale de la fortification.

Le tracé dans le secteur nord-ouest est cependant lisible, même si des travaux de décaissement, réalisés cette fois par les paysans, ont sensiblement perturbé la topographie originelle.

La technique de construction du mur peut être assez clairement appréhendée. Sur une pente assez raide sont aménagés des paliers et une saignée est creusée dans les couches d'une terre très compacte. La fondation est constituée de gros blocs assez sommairement travaillés, appareillés de façon à supporter les assises isodomes de la courtine. Chaque file est haute de 0,60 m, l'épaisseur totale du mur à double parement atteint 2m. La longueur moyenne des blocs de carreau est de 1,20 m, les boutisses ont une longueur 0,40 m à 0,60 m. Ce mur a été suivi sur près de 25 m. En remontant vers l'est un redan d'environ 6m de large réoriente vers le nord puis le tracé forme un angle obtus qui permet de s'appuyer sur des falaises situées en contrebas du théâtre au sud-ouest.

Le tracé vers l'ouest qui franchissait l'emprise de la route a été détruit lors de l'aménagement d'un nouveau hameau et rien ne permet de préciser à quel niveau se trouvait la réorientation vers le sud. On peut simplement observer que les champs qui occupent les terrasses s'étageant vers l'ouest en direction du ruisseau sont vierges de matériel antique. En revanche un angle obtus constitué de très gros blocs et situé tout près de la route pourrait marquer une réorientation de la courtine dans cette partie ouest dont nous ne savons rien.

Au sud-ouest, la trace du mur se rpère à nouveau aisément (Fig. 8).

3.2. Tombe tardo-antique

Au sud-ouest de la ville antique, en contrebas à l'ouest de la route moderne une maison détruite intégrait de très nombreux fragments architecturaux antiques: colonne cannelée, antes ornées d'une frise de phiales, éléments de corniche, fragment d'une porte en marbre, etc. Cet ensemble est homogène et provient d'un monument funéraire de l'époque impériale. Une inscription avait déjà été vue là dans la cheminée de la maison avant sa destruction. Il est probable que le petit ex voto décoré d'une labrys appartient aussi à cette tombe.

3.3. Eglise

Dans la cour d'une maison au nord ouest de la ville (village moderne de Derebağ) un grand bloc antique en remploi retaillé et orné de deux chrismes invitent à penser qu'une église ou chapelle avait été aménagée près de là, donc hors les murs.

3.4. Terrasses au sud du bouleuterion

A cet endroit également des décaissements au bulldozer ont entraîné la mise au jour de nombreux éléments architecturaux, plusieurs fûts de colonnes lisses (diamètre 0,50 m), un socle (de statue?), un autel anépigraphe, quelques fragments de statue. Tout ce matériel provient du portique de façade du *bouleuterion* et/ou des allées portiquées qui reliaient celui-ci à un grand bâtiment qui occupait la partie sud de la terrasse.

3.5. Stratigraphie

Le percement de la route avait, nous l'avons vu, entraîné un décaissement assez considérable qui permet par endroits d'apercevoir en tranche la totalité de la stratigraphie. Un nettoyage ponctuel a été opéré sur ce qui apparaissait comme la dernière couche contenant du matériel au contact du rocher nivelé.

Le résultat est très probant puisque parmi les éléments récupérés figurent quelques tessons datables du VIIe s. a.C.

4. Conclusions provisoires

L'ensemble des observations nous permet de cartographier la *chôra* d'Hyllarima, avec naturellement quelques degrés d'incertitude sur certaines marges et de constater qu'elle était composée de bonnes terres agricoles, bien dotée en eau, avec à partir de l'époque hellénistique au moins d'autres potentialités (marbrières).

La campagne 2007 a permis de confirmer les conclusions précédentes en les amodiant cependant sur un point important: il existe bien deux sites agglomérés qui constituent l'ossature d'une seule et même cité: l'un à Asacıktepe, l'autre à Kapraklar, ils sont aisément identifiables. Il apparaît que le lieu de la cité (c'est à dire les monuments qui la caractérisent: *bouleuterion,* agora, théâtre) est évidemment Kapraklar. Autre évidence l'essentiel à coup sûr de la muraille de Kapraklar (et peut être la totalité) est postérieur à la courtine d'Asarcıktepe. Tout cela reste valide.

En revanche nos observations les plus récentes paraissent montrer que les deux sites ont dû fonctionner simultanément depuis l'archaïsme et qu'ils ont subsisté jusqu'à la fin de l'Antiquité. Ensuite la forteresse d'Asarcıktepe est seule en activité (absence totale de céramique glaçurée à Kapraklar).

Les deux localités de Kapraklar et Asarcıktepe sont à la fois proches et séparées par un réseau de ravines assez profondes. Avant la poliadisation il paraît difficile d'imaginer que les deux ensembles n'étaient pas déjà associés, en tout cas à la fin du IVe s. ou au début du IIIes. un synoecisme les réunit. Grâce à quatre inscriptions[2] nous postulerons que Kapraklar est Temessos. Temessos est l'un des dèmes (ou subdivision similaire) d'Hyllarima.

2 Adiego- Debord-Varinlioglu, «La stèle caro-grecque d'Hyllarima», *REA* 107, 2005, p. 601-653; la dédicace inédite du portique de l'agora par un Temesseus; deux inscriptions relatives à des funérailles publiques pour un natif de cette bourgade)

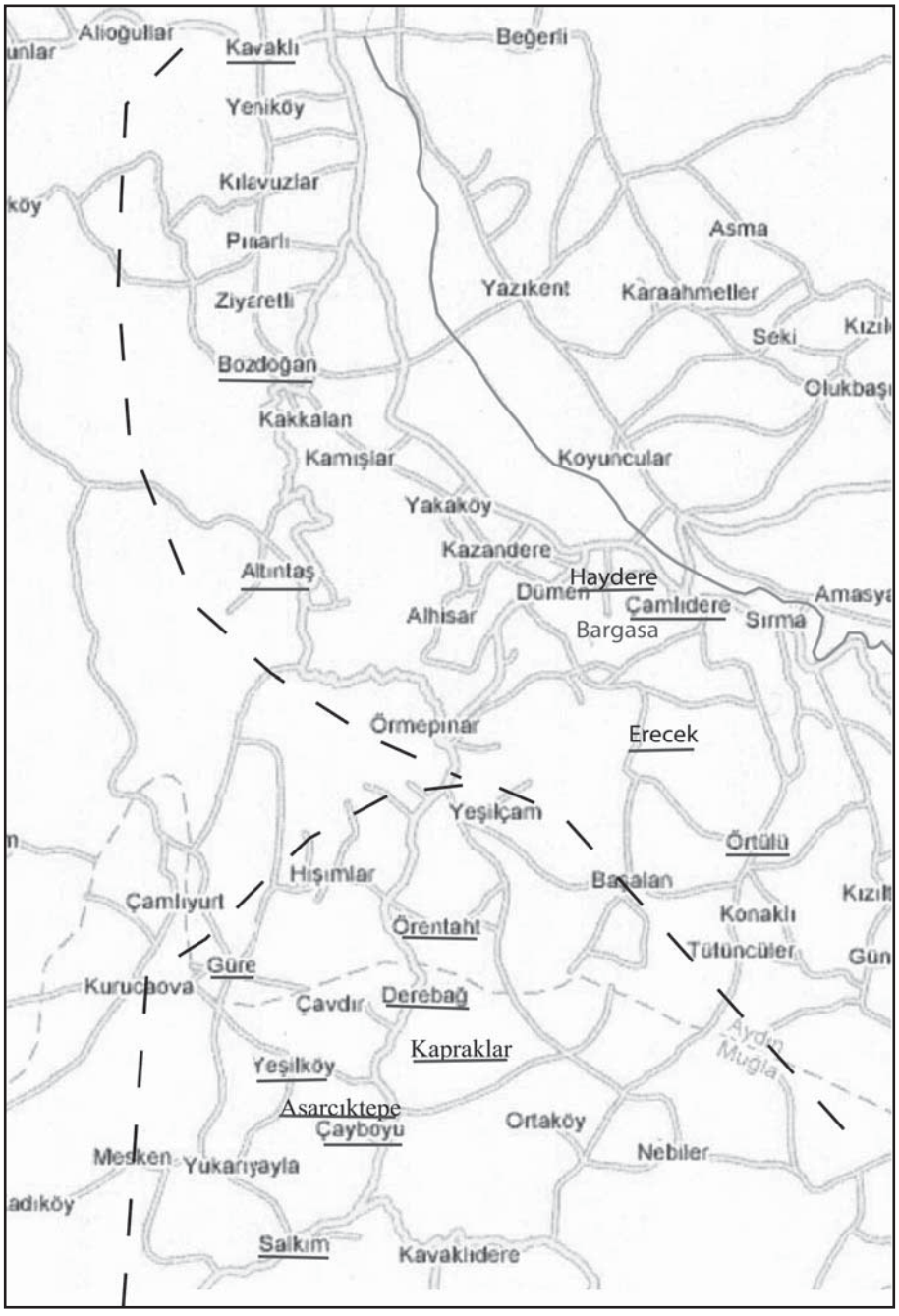

Fig. 1: Bargasa Hyllarima carte chora

Fig. 2: Chapiteau dorique

Fig. 3: Orentaht

Fig. 4: Stèle funéraire

Fig. 5: Maison

Fig. 6: Site-Asarcik

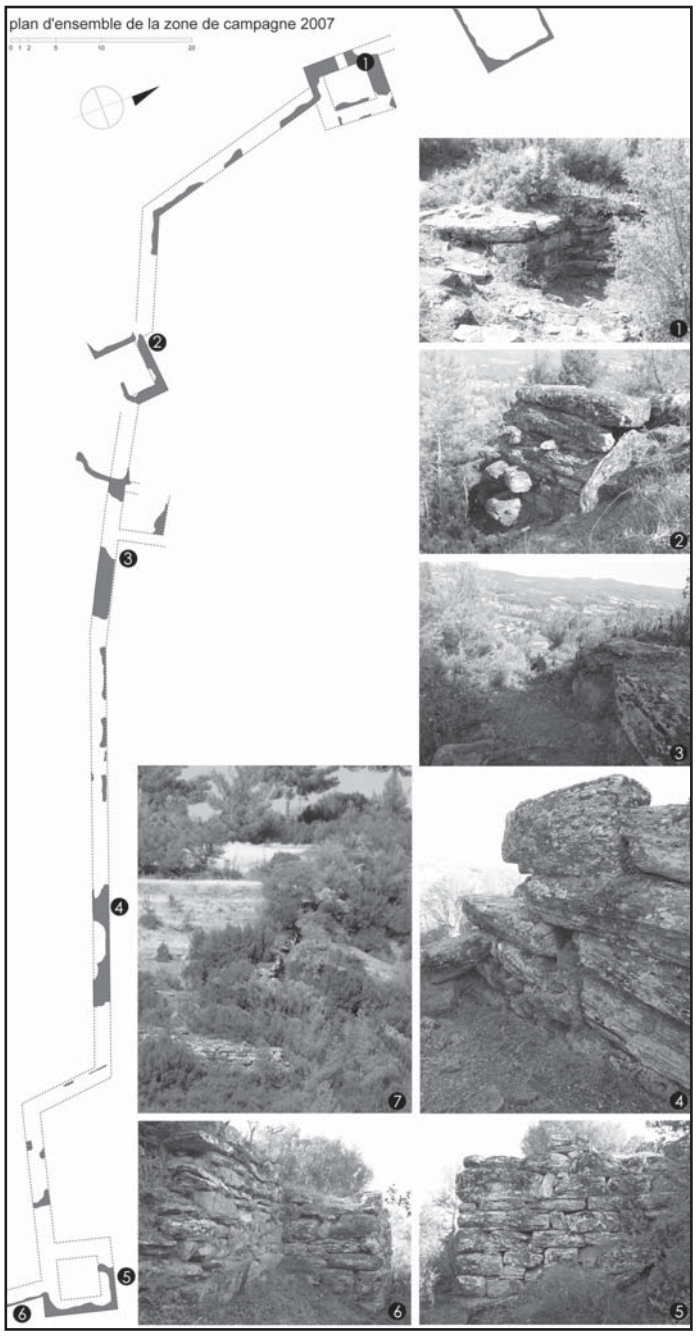

Fig. 7: Asarcik

Fig. 8: Muraille

HERAİON TEİKHOS DAMGALI AMPHORA KULPLARI

Oya YAĞIZ*

Heraion Teikhos'ta[1] sürdürülen kazı çalışmalarında, altı kazı sezonu (2001-2006) içerisinde toplam 97 damgalı amphora kulpu ele geçirilmiştir. Kulpların büyük çoğunluğunun bölgede şarap ve buna bağlı olarak amphora üretiminde adeta bir tekel oluşturmuş olan Thasos'a ait olması doğaldır. Ancak Rhodos, Sinope, Knidos gibi kentlere ait damgalı kulpların da ele geçirilmiş olması, Heraion Teikhos'un ticaret ilişkilerinin yayılım alanını gösteren önemli bir bulgudur. Propontis kıyısında, önemli yol ağlarının kesiştiği bir noktada konuşlanmış bir liman kent olarak Heraion Teikhos'un, kuzeyde Pontus Euxeinos kentlerine, güneyde ise Ege kıyılarındaki kentlere kadar ulaşabildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kazılarda ele geçirilmiş olan tanımı yapılamamış bazı damgaların da Heraion Teikhos'un bulunduğu coğrafî bölgede yer alan bazı yakın kentlere ait olabileceği düşünülebilir.

THASOS

Amphoralarına en erken damga uygulayan kent Thasos'tur. Yazıtsız, yalnızca bir sembolden oluşan damgalara "proto-thasos" damgaları (İ.Ö. V. yüzyıl) adı verilir. Bu gruptan sonra başlayan yazıtlı Thasos damgaları ise iki ana gruba ayrılır:

a-Erken damgalar (İ.Ö. IV. yüzyıl)

b-Geç damgalar (İ.Ö. IV. yüzyıl ortasından sonra)

Geç damga türlerinden bazıları,

-Tek isim, ethnikon ve birden fazla sembol,

-İki isim, ethnikon, bir ya da daha fazla sembol,

-Tek isim, ethnikon ve sembol

-İki isim ve sembol taşıyan damgalar olarak sıralanabilir.

Damgada yer alan yazıt, bir yıl için seçilmiş olan yöneticinin (magistrat eponyme) ismi (ve onu simgeleyen sembolü), üreticinin ismi (ve/veya üreticiyi gösteren ikinci bir sembol) ve kentin ethnikonundan oluşmaktadır.

* Doç. Dr. Oya YAĞIZ, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

1 Heraion Teikhos kazıları, Tekirdağ Arkeoloji Müzeleri ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi işbirliği ile, Doç. Dr. Sayın Neşe Atik ve Müze Müdürü Sayın Mehmet Akif Işın tarafından başlatılmıştır. Heraion Teikhos kazılarında ele geçirilen damgalı amphora kulplarını çalışmama izin verdikleri için kendilerine teşekkür borçluyum.

Proto–Thasos Damgaları

1-Kare Damga

Kuş

2-Dikdörtgen Damga

Yelkenli gemi

İsim ve Sembol[2]

3-Yuvarlak Damga

Sarmaşık çelengi

İki İsimli Damga[3]

4-ΘΑΣΙΩΝ ΔΙΑΡΙΣ [ΑΡΙΤΑΓΟΡΗΣ][4]

İsim, İki Sembol ve Ethnikonlu Damga[5]

5-ΘΑΣΙΩΝ ΜΕΛΙΝΟΣ[6]

Kepçe ve kap (phiale)

İsim, Sembol ve Ethnikonlu Damga[7]

6-ΘΑ[ΣΙΩΝ..... .....

El[8]

7-ΘΑΣΙΩΝ Β.....Α

Kılıç[9]

8-ΘΑΣΩΝ ΘΑΣΙΩΝ

Köpek[10]

---

2 Bu seri Thasos'un erken damgalarının ilk evresine aittir (İ.Ö. 380'den önce); çelenk üreticiyi gösteren bir semboldür: Bon-Bon, 1957, 2135.

3 Debidour 1979, 310.

4 Garlan 1999, 116, no. 5, 193, no. 486.

5 Debidour 1979, 310.

6 Garlan 1999, 216, no. 594.

7 Debidour 1979, 310.

8 Garlan 1986, 261, no. 8, res. 43: m.

9 Garlan 1979, 260, no. 8, res. 38: 7.

10 Bon-Bon 1957, 224, no. 781.

9-ΘΑCΙΩΝ .....ΑΝΑΞ[11]

Sopa

İki İsim, Sembol(ya da semboller) ve Ethnikonlu Damga [12]

10-ΚΛΕΟΦΩΝ ΘΑΣΙΩΝ ΠΡΩΤΙΣ[13]

Sürahi

11-Η[ΡΟΦΩΝ] [ΘΑΣ]ΙΩ[Ν] ΣΚΥΜ[ΝΟΣ][14]

Kaplumbağa

12-[ΘΑΣΙΩΝ ΗΡΟΦΩΝ Σ]ΚΥΜΝΟΣ[15]

Herakles, sopası ve Herme

13-[ΘΑΣΙΩΝ] ΗΡΟΦΩΝ [ΣΚΥΜΝΟΣ][16]

Aslan postlu Herakles

14-ΘΑΣΙΩΝ [ΗΡΟΦΩΝ ΣΚΥΜΝΟΣ][17]

Ok atan Herakles

15-ΦΕΙΔΙΠΠΟΣ ΘΑ[ΣΙ] ΦΑΝΟΚ[18]

Fare

16-ΘΡΑ[ΣΩΝΙΔΗΣ] ΣΚ[ΜΝΟΣ] ΘΑΣΙ[19]

Salkım

17-ΘΑ[ΣΙΩΝ][20] ....

Buğday başağı

---

11 Damganın yazıtında kullanılan C şeklindeki sigma harfi (sigma lunaire) İ.Ö. 300-290 yıllarında birdenbire ortaya çıkan bir harftir. Kısa bir süre sonra eski sigmaya dönülmüş ancak daha sonraları ara ara yeniden kullanılmıştır: Debidour 1979, 287, dn.61.

12 Debidour 1979, 310.

13 Garlan 1999, 185.

14 Bon-Bon 1957, 774; Debidour 1979, 282.

15 Garlan 1999, 14, no. 21-23.

16 Garlan 1999, 15.

17 Garlan 1979, 239, no. 37, res. 33.

18 Garlan 1999, 209, no. 557.

19 Bon-Bon 1957, 516.

20 Garlan 1979, 260, no. 6, res. 38.

İki İsim ve Sembollü Damga[21]

18-ΝΙΚΙΑΣ ΔΗΜΑΛΚΗΣ[22]

Çiçek

İsim, Sembol ve Ethnikonlu Damga[23]

19-ΘΑΣΙΩΝ [ΠΑΜΦΑ]ΗΣ (?)

Dümen

RHODOS

Rhodos'un επι edatı ile başlayan genitif isimli, tarihlenebilir kulplarından sonra ürettiği ve her iki kulpunda da damga taşıyan amphoralarına ait damgalar, tarihleme açısından zorluk taşımaktadır. Yönetici ve üretici adlarının farklı kulplarda yer alması, ortak çalışma dönemlerinin saptanmasını zorlaştırmaktadır (İ.Ö. IV. yüzyıl). Rhodos damgalarında ethnikon kullanılmaz. Yönetici (magistrat eponyme) aynı zamanda Helios rahibidir. Rhodos amphoralarında İ.Ö. 240'lardan başlayarak ay isimleri de ayrı bir damga olarak eklenmiştir.

Yuvarlak Damga (İ.Ö. 275/270)

20-Yönetici ismi

ΕΠΙ ΑΓ[ΡΙΟΣ](?)

Merkezde sarmaşık dalı

Kare Damga (İ.Ö. II. yüzyıl)

21-Yönetici ismi iki satıra bölünmüş[24]

ΑΘΑΝΟ ΔΟΤΩΣ

Sopa

21 Debidour 1979, 310.

22 Garlan 1999, 287, 939.

23 Debidour 1979, 310.

24 Empereur 1982, 226; Nicolaou-Empereur 1986, 516, no. 3.

SİNOPE

Sinope amphoralarında diğer amphoralardan farklı olarak genitif hâlde ismi yazılı olan yöneticinin bir de unvanı yer alır: αστυνόμος. Damganın bir köşesinde sembol de olabilir[25].

22-Yönetici ve üretici isimleri, unvan ve sembol

Α]ΣΤΥΝΟΜΟΥ ΠΥΘΟΚΛΕΟΥΣ ΜΕΝΙΣΚΟΣ[26]

Silen başı

KNİDOS

Knidos'a atfedilen "pruvalı damgalar"ın, Peloponnesos Savaşları sonrası Sparta tarafında yer alan ve Atina tarafından ele geçirildikten sonra halkının cezalandırılarak Rhodos ve Knidos'a gönderildiği Samos'a ait olabileceği düşünülmektedir[27].

23-Yönetici (ya da üretici) ismi, sembol

Gemi pruvası[28]

GEMMA/YÜZÜK DAMGALAR

Sembol görünümünde, Garlan'ın gemma-damga[29] (yüzük damga) olarak adlandırdığı yazıtsız damgaların ait oldukları kentleri saptamak oldukça zordur. Bu damgalar, her iki kulpuna da damga uygulayan Rhodos'a ait olabilir. Ancak damgaların bazı kentlerin sikkelerinde de kullandıkları sembollerle aynı olması, yorumları zorlaştırmaktadır: Grifon Abdera'nın, kerykeion Ainos'un sikkelerinde kullandıkları betimlerdir. Ayrıca tanrıça başı Samos'a, Herakles'in sopa ve okdanlığı Herakles betimlerini sikke ve damgalarında sıkça kullanan Thasos'a, bukranion Knidos' ait olabilir.

24-Yuvarlak damga

Kerkeion[30]

---

25 Doğer, E. 1991, 116.

26 Conovici, Avram et Bordea 1989, 167-189.

27 Tuna ve diğ. 1987, 48.

28 Grace 1971, 84; Börker 1986, 477, res. 8; Gemi pruvası Samosluların sikkelerinde de kullandıkları bir betimdir: Franke-Hirmer 1972, 614.

29 Garlan 1999, 27.

30 Şenol 2006, 135, res. 214.

25-Yuvarlak damga

Rython

26-Oval damga

Tanrıça başı

27-Yuvarlak damga

Herakles sopası ve okdanlığı

28-Yuvarlak damga

Grifon[31]

29-Yuvarlak damga

Bukranion

TEK HARFLİ DAMGALAR

Heraion Teikhos damgalı kulpları arasında, oval/daire ya da kare/dikdörtgen içerisinde yer alan ve tek harften oluşan damgalar taşıyan amphora kulpları da bulunmaktadır. Bu damgaların Rhodos damgaları ile benzerlik gösterdikleri düşünülebilir. Rhodos amphoralarının her iki kulpunda da damga bulunması, tüm olarak ele geçirilememiş olan amphora kulplarında yer alan bazı damgaların açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Rhodos amphoralarının damgalarında bazen üçüncü ve çoğu kez tek bir harften ancak çoğu kez kulpun altında yer alan bir damga da yer alan harfin yönetici ile ilgili olabileceği yorumları yapılmaktadır. Bir başka görüş ise bu harflerin nominal bir değer taşıdıkları ve amphoranın kapasitesini gösterdiği şeklindedir. Amphoranın kapasitesinin pişirildikten sonra azaldığı düşünülecek olursa, bu görüş de doğru olmayabilir. Bu durumda bağımsız olarak kulpun üstünde yer alan tek harflerin tanımlamasını yapmak zordur. Bunların yerel ya da çok geniş olmayan bir yayılım alanı içerisinde bilinen bazı üretici kentlere ait oldukları düşünülebilir: M harfi yön farkı ile Mü ya da sigma olarak algılanabilir ve damga Maroneia ya da Samos'a, Θ (Theta) harfi Thasos'a ait olabilir.

30-Yuvarlak damga

M (Mü) ya da Σ (Sigma) harfi[32]

31-Kare damga

E (Epsilon) harfi[33]

31 Peristeri-Otatzi 1986, 492.

32 Calvet 1993, 117.

33 Nicolaou-Empereur 1986, 530-31, no. 16; Şenol,2006, 81, res. 94.

32-Yuvarlak damga

Θ (Theta) harfi[34]

KISA İSİMLİ DAMGALAR

Tek olarak görüldüklerinde kısaltılmış isim taşıyan damgalar için ise kesin bir tanımlama yapmak imkânsızdır. Bu damgalardaki yazıların ancak belli kişiler tarafından anlaşılmak üzere yapıldıkları düşünülebilir, çünkü sıradan tüketicinin bu kısa yazı formunun ne anlam taşıdığını bilmesi gerekmez. Bu şekilde düşünülünce kısa isimler üreticiyi gösteriyor olabilir. Bir başka olasılık da bu kulpların, her iki kulpunun da damgalandığı Rhodos amphoralarına ait olabileceğidir. Bu kısa formların sayısal bir anlam taşıdıkları ya da vergilendirme ile ilgili olabilecekleri bir başka olasılıktır.

33-Kısa isim

ΠΟ

34-Kısa isim

AYA

35-Kısa isim

ΦIVO

36-Kısa isim

HNO

GRAFFİTİLİ DAMGALAR

Amphora kulplarındaki graffitiler çeşitli amaçlar için kazınmış olabilirler. Bazı amphorologlara göre bunlar büyük çaplı atölyelerde, farklı ekiplerin üretimini belirlemek için, pişme sürecinden önce çizilen işaretlerdir[35]. Bir başka görüşe göre ise kulplarda ilk bakışta göze çarpacak şekilde yer alan graffitiler amphoranın içeriği ile ilgili olmalıdır[36]. Eski Yunanca'da sayıları ifade etmek için kullanılan iki sistem vardır: *akrofonik* ve *alfabetik*[37] . Bunlardan *akrofonik* sistemde, sayıların isimlerinin ilk harfleri 5, 10, 100 vd. gibi yuvarlak

34 Garlan 1999, 14; Theta harfinin bazı damgalarda bir phiale olarak da geçtiği görülmektedir.

35 Garlan 2000, 128.

36 Lang 1956, 1-21.

37 Malay 1987, 40.

sayıları göstermektedir. Bu sisteme göre örneğin Π-pi harfi (πέντε) 5 sayısını, Δ harfi (δϒκα) 10 sayısını gösterir. Bu harflerle başlayan ve birkaç harften oluşan sayı basamakları, belli bir sayıyı ifade ediyor olabilir.

36-Ξ ve P (ya da O) harflerinden oluşan bir monogram şeklinde. Antik Çağda Xous (kapasite ölçüsü) adı verilen ve ilk harfinin kısaltmalı olarak kullanıldığı birim söz konusu olabilir. İ.Ö. I. yüzyıldan itibaren kullanılan Roma ölçülerinde de Xestes denilen ve sıklıkla kullanılan1 bir birim de vardır[38].

37-M Π ve E harflerinin seçilebildiği üç sıradan oluşan bu yazı amphora sahibinin kazıttığı bir graffiti olabilir[39].

Heraion Teikhos antik kentinde ele geçirilen kırmızı figürlü Attika'dan ithal kaplar, pişmiş toprak figürin grupları ve çoğunluğu Thrak krallarına ait olan sikkelerden oluşan diğer zengin buluntu grupları kentin önemli bir ticaret ve aynı zamanda kült merkezi olduğunu göstermektedir. Bir Yunan kenti ya da bir emporion olarak kurulmuş olsa da zaman içerisinde Thrakların en önemli kutsal alanlarından Hieron Oros'a olan yakın konumu, gene çok yakınında yer alan Thrak krallarına ait tümülüs mezarlar ve kentte ele geçirilen çok sayıda Thrak sikkeleri Heraion Teikhos'ta hem Yunan, hem de Thrak unsurlarının bulunduğunu göstermekte, ithal malzeme kentin Yunan unsurlarını, sikkeler ise Thrak kimliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Bon, A. M. et A. Bon, Les Timbres Amphoriques de Thasos, Etudes Thasiennes IV, Paris 1957.

Börker, C., "Die Herkunft der Schiffsbug-Stempel", *BCH Suppl.* 13, 473-478, 1986.

Calvet, Y., *Les Niveaux Hellénistiques, Kition-Bamboula* IV, Paris 1993.

Conovici, A, A. Avram et G.P. Bordea "Valea lui Voici et Vadu Vacilor", *DACIA* 33, 167-189, 1991.

Debidour, M., "Réflexions sur les Timbres Amphoriques Thasiens", *Thasiaca, BCH,* 1979, *Suppl.*V, 269-314.

Doğer, E., *Antik Çağda Amphoralar,* İzmir 1991.

Empereur, J. Y., "Les Anses d'Amphores timbrées et les Amphores: Aspects 1982 quantitatifs", *BCH* 106, 219-233.

Garlan, Y., "Koukous. Données nouvelles pour une nouvelle Interprétation des 1979 Timbres Amphoriques Thasiens", *Thasiaca, BCH Suppl.* V, 213-286.

38 Lang 1976, 56.

39 Lang 1976, 23-30.

Garlan, Y., "Quelques nouveaux Ateliers amphoriques à Thasos", *BCH Suppl.* 13, 1986, 201-276.

Garlan, Y., *Les Timbres Amphoriques de Thasos I. Timbres Protothasiens et 1999 Thasiens Anciens, Etudes Thasiennes* XVIII, Paris.

Garlan, Y., *Amphores et Timbres Amphoriques Grecs. Entre Erudition et 2000 Idéologie, Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* XXI, Paris.

Grace, V., "Samian Amphoras", *Hesperia* 40, 52-95, 1971.

Lang, M., "Numeral Notation on Greek Vases", *Hesperia* XXV, 1-24, 1956.

Lang, M., *The Athenian Agora Vol. XXI. Graffiti and Dipinti,* New Jersey, 1976.

Loukopoulou, D., *Contribution à l'Histoire de la Thrace Propontique,* Athènes, 1989.

Malay, B., Epigrafi (Yazıtbilim), İzmir, 1987.

Nikolaou, I.-J. Y. Empereur, "Amphores rhodiennes du Musée de Nicosie", *BCH Suppl.* 13, 515-533, 1986.

Nikolaïdou-Patera, M., "Un nouveau Centre de Production d'Amphores timbrées en Macédoine", *BCH,* 1986, *Suppl.* XIII, 485-490.

Peristeri-Otatzi, C., "Amphores et timbres amphoriques d'Abdère", *BCH Suppl.* 13, 491-496, 1986.

Şenol, C. G., *Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri,* İstanbul, 2006.

Tuna, N. ve diğ.-N. Tuna, J. Y. Empereur, M, Picon, E. Doğer, "Rapport préliminaire de la 1987 Prospection archéologique turco-française des Ateliers d'Amphores de Reşadiye-Kiliseyanı, sur la Péninsule de Datça", *Varia Anatolica* I, 47-52.

Yağız, O., "Tekirdağ Karaevlialtı (Antik Heraion Teichos) Damgalı Amphora 2003 Kulpları", *Bildiriler Kitabı, III. Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu,* 16-30 Haziran 2003, 389-394.

Yağız, O., "Anses d'Amphores timbrées trouvées à Tekirdağ-Karaevlialtı (Ancien 2005 Héraion Teichos", *Proceedings of the 10th İnternational Congress of Thracology, Komotini-Alexandroupolis,* 18-23 October 2005, Athens.

Yağız, O., "Heraion Teichos Damgalı Amphora Kulplarındaki Monogram, Harf ve 2007 Graffitiler", *Bildiriler Kitabı-I, SERES 07, IV. Uluslararası Katılımlı Seramik Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri,* 26-28 Kasım 2007, 450-456.

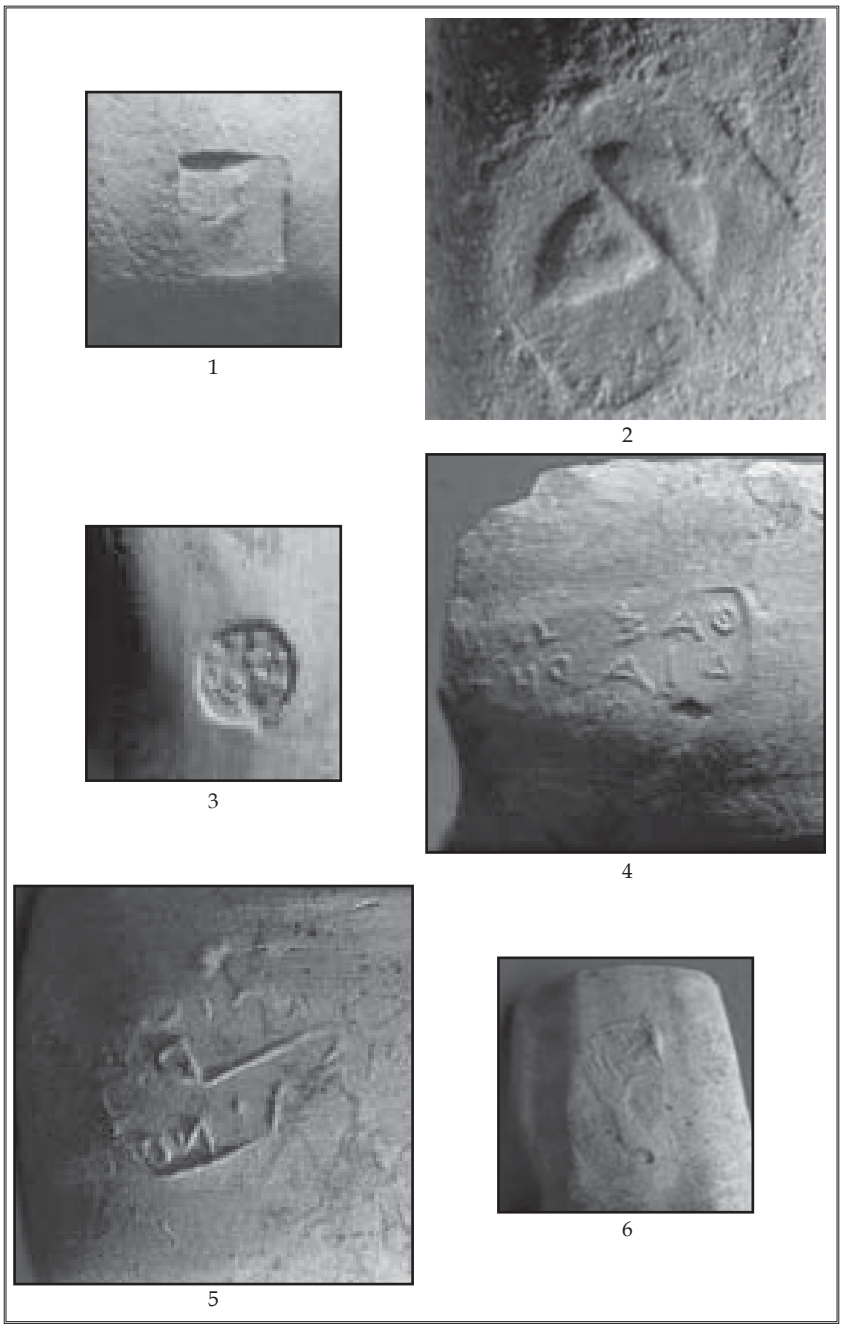

Resim: 1

7

8

9

10

11

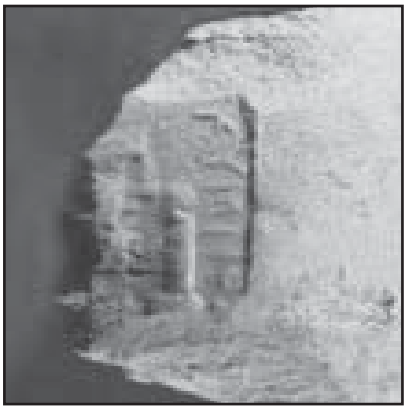

12

Resim: 2

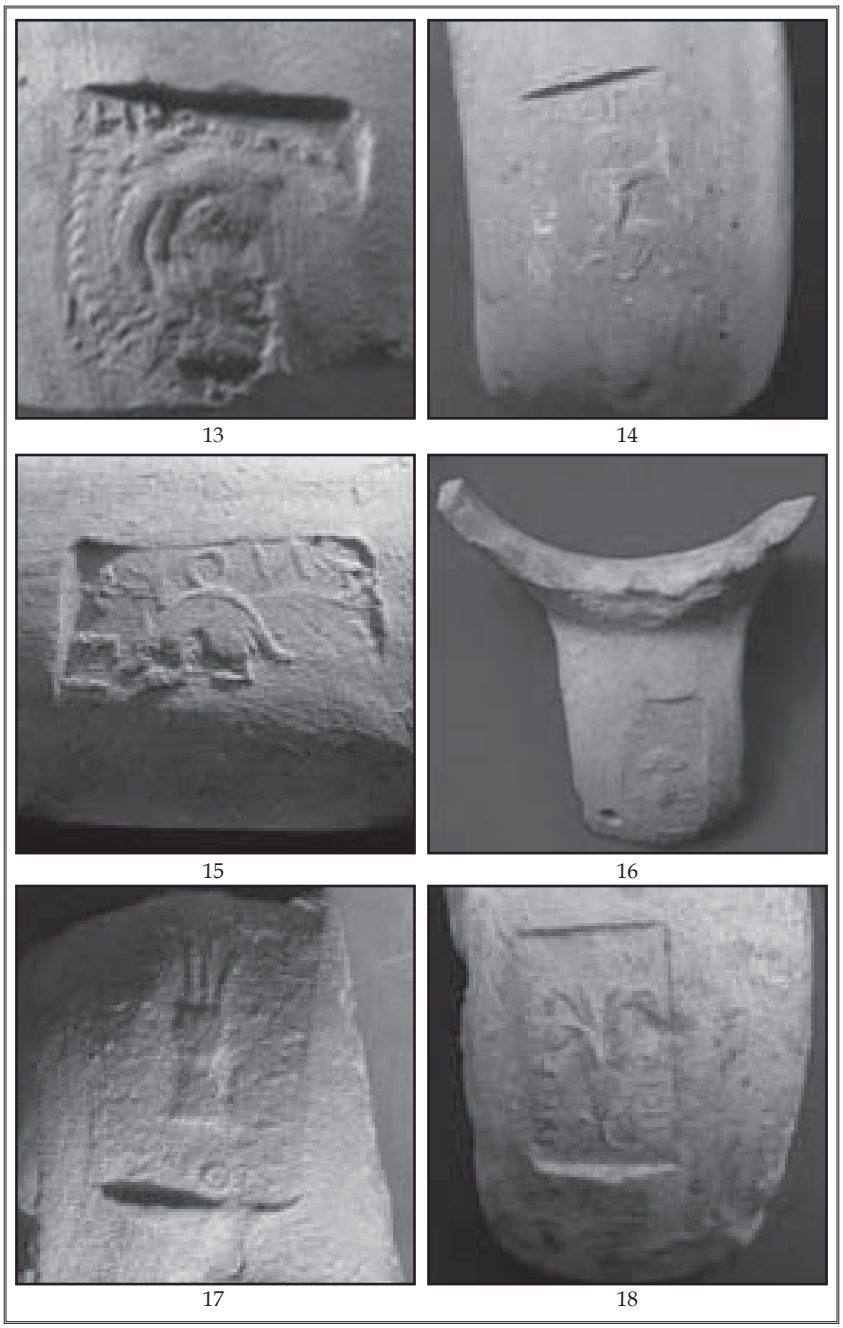

13 14

15 16

17 18

Resim: 3

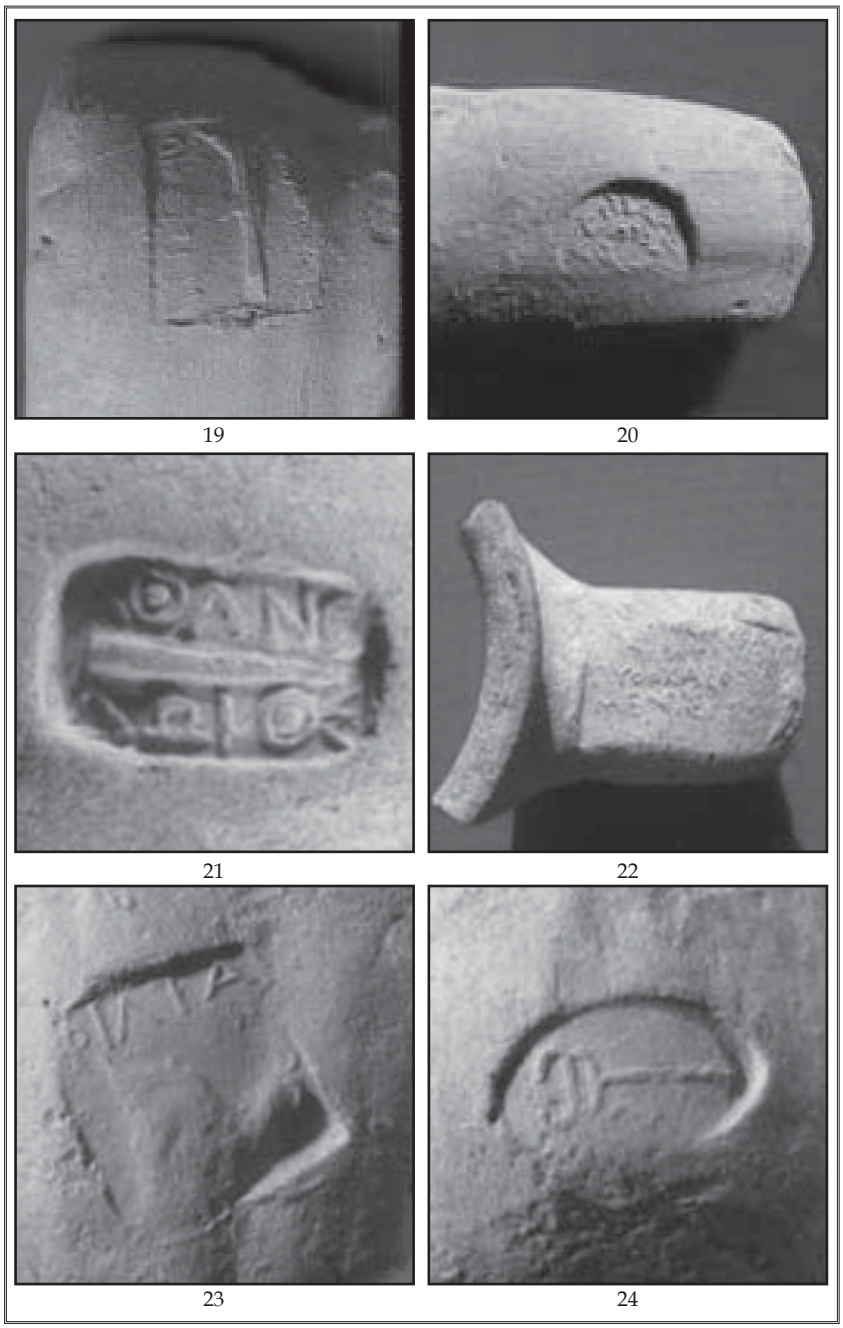

19 20

21 22

23 24

Resim: 4

25

26

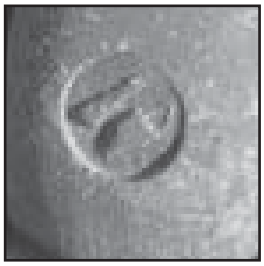

27

28

29

30

Resim: 5

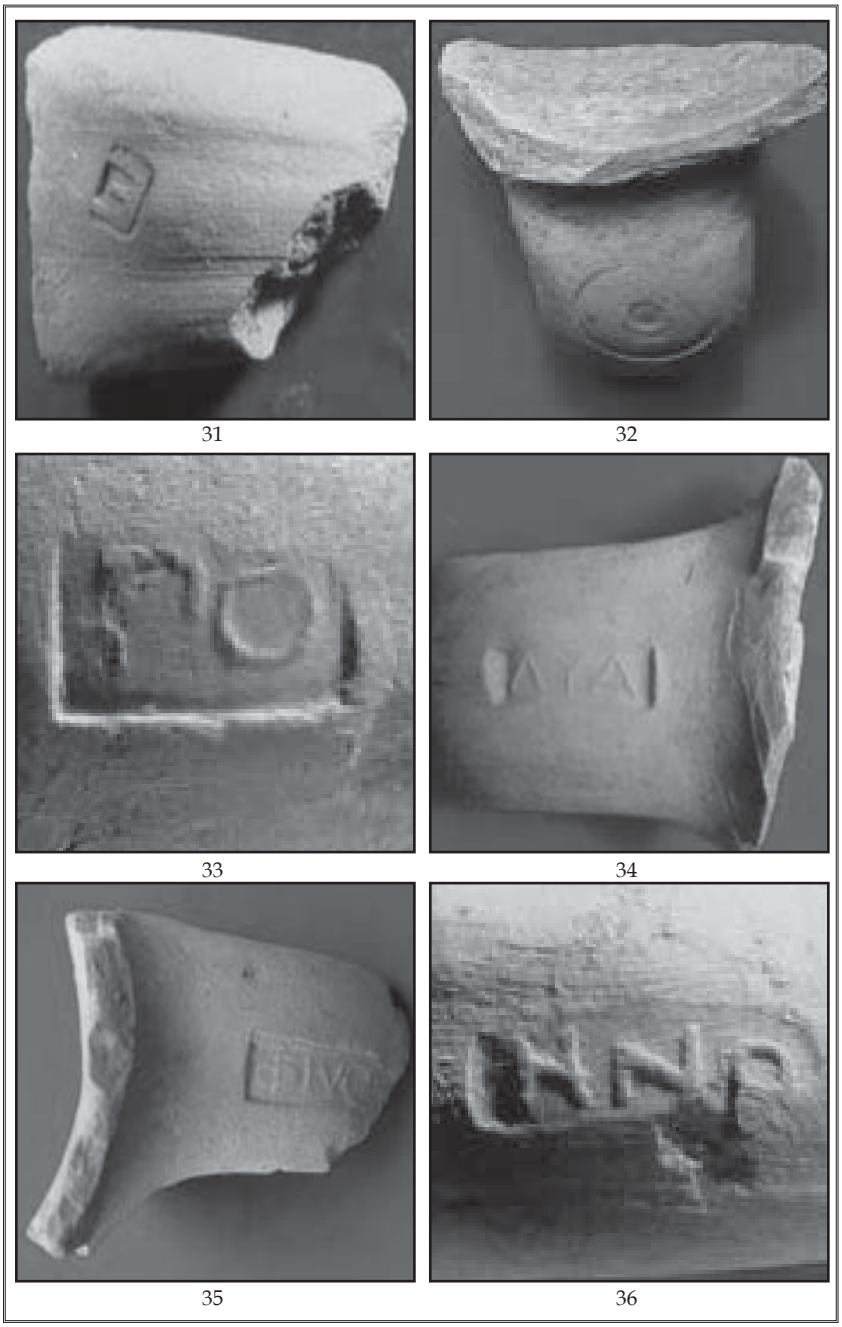

31 32

33 34

35 36

Resim: 6

36 37

Resim: 5

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen "Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu"nda sunduğunuz bildiriler, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.
Göndereceğiniz bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları:

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm'lik bir alan içinde 10 puntoda, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalara (Harita: .....), Çizimlere (Çizim: .....), Resimlere (Resim: .....), olarak alt yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin mutlaka metin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi halde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Bildirilerin sempozyum esnasında ya da en geç 1 Ağustos tarihine kadar
   Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
   Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
   II. Meclis Binası
   Ulus/Ankara
   adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen bildtiriler kesinlikle yayınlanmayacak ve ifade edilmeyecektir.
Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarının taramalarına Bakanlığımız www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılması mümkündür.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
   * The title to be written in 14 pts, bold,
   * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
   * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in Italic character.
2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
3- Please write (drawing) for the drawings (fig.) for the figures, pictures, and (map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü, II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which doesnot follow the rules or is sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr